МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Кафедра філософії

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Тези доповідей
XXII Міжнародної наукової конференції
аспірантів та студентів

(25 травня 2026 року)

Харків
«Право»
2026

УДК 340.12
Ф56

Організаційний комітет:

голова – А. П. Гетьман, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

члени: *О. Г. Данильян*, доктор філософських наук, професор; *О. П. Дзьобань*, доктор філософських наук, професор; *Ю. Ю. Калиновський*, доктор філософських наук, професор; *О. М. Юркевич*, доктор філософських наук, професор; *С. Б. Жданенко*, кандидат філософських наук, доцент; *С. В. Качурова*, кандидат філософських наук, доцент; *Г. В. Коваленко*, кандидат юридичних наук, доцент; *І. І. Коваленко*, кандидат філософських наук, доцент; *Ю. В. Мелякова*, кандидат філософських наук, доцент; *Ж. О. Павленко*, кандидат юридичних наук, доцент; *В. А. Трофименко*, кандидат юридичних наук, доцент; *О. П. Андрущенко*, доктор філософії за спеціальністю «Право»

Тези друкуються мовою авторів в авторській редакції.

Ф56 **Філософія** і право : тези доп. XXII Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів (25 трав. 2026 р.) / М-во освіти і науки України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. філософії. – Харків : Право, 2026. – 594 с.

ISBN 978-617-8848-74-3

У пропонованій до уваги читачів збірці тез доповідей висвітлюється широке коло як загальнофілософських проблем, так і різноманітних аспектів філософії права. Певна частина матеріалів конференції розвиває і поглиблює філософські уявлення в царині правової онтології, правової антропології, теорії правових цінностей, теорії пізнання права та інституційного виміру права. Деякі напрацювання містять спроби не тільки по-новому підійти до осмислення вже достатньо розробленої проблематики, а й виявляються кроком на шляху пізнання раніше не відрефлектованого шару правової реальності. У цьому сенсі зміст поданих тез засвідчує зацікавленість майбутніх фахівців права у більш глибокому теоретичному освоєнні тих феноменів правової реальності, пізнання яких є умовою розв'язання нагальних практичних завдань правотворчого й правозастосовного характеру в контексті гідного виконання професійної місії щодо розбудови правової державності в Україні.

УДК 340.12

Адреса редакційної колегії:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2026

ISBN 978-617-8848-74-3

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні учасники та гості конференції!

Щиро вітаю вас із відкриттям XXII Міжнародної наукової конференції аспірантів та студентів «Філософія і право»!

Ми зібралися сьогодні не лише для академічної дискусії. Ми зібралися, щоб підтвердити: навіть у найскладніші для держави часи сила людської думки залишається незламною. Саме тоді, коли світ проходить через випробування, особливої ваги набувають філософія, право та освіта – ті основи, на яких тримається свобода, гідність і майбутнє суспільства.

Україна сьогодні демонструє світові не лише мужність у боротьбі, а й здатність мислити, творити й будувати майбутнє. І саме молоде покоління науковців, студентів та аспірантів є носієм цієї сили. Адже справжня освіта – це не лише сукупність знань. Це здатність ставити великі запитання, шукати істину навіть у часи невизначеності та не боятися брати відповідальність за майбутнє.

Філософія вчить людину мислити глибоко й вільно. Право – діяти справедливо й відповідально. Разом вони формують не просто професіонала, а особистість, здатну змінювати суспільство. Саме тому ці знання є безцінними для сучасного світу – особливо для тих, хто обирає шлях служіння закону, державі та людині.

Особливо приємно, що до роботи конференції долучилися представники всіх навчальних підрозділів нашого університету, а також провідних закладів вищої освіти США, Франції, Великої Британії, Бельгії, Польщі, Словаччини та Чехії. Така міжнародна співпраця – це не лише академічний обмін. Це доказ того, що інтелект і прагнення до свободи не знають кордонів.

Кожне покоління отримує у спадок великі ідеї. Але справжній сенс освіти полягає не лише в тому, щоб зберегти інтелектуальні традиції, а й у тому, щоб мати сміливість продовжити їх, створюючи нові смисли, нові підходи й нові можливості для майбутнього.

Ми пишаємося тим, що багато колишніх учасників наших конференцій сьогодні є успішними науковцями, аспірантами, дослідниками та викладачами. Їхній шлях доводить: великі досягнення починаються з відкритої дискусії, з першого серйозного запитання, з готовності мислити глибше за очевидне.

Нехай ця конференція стане для кожного простором натхнення, сміливих ідей та інтелектуального зростання. Бажаю вам яскравих виступів,

змістовних дискусій, нових професійних знайомств і, найголовніше, – віри у власний потенціал.

Світ завжди змінювали люди, які не боялися думати. І сьогодні саме ви – ті, хто формує майбутнє науки, права, гуманітарної освіти та України.

Тож бережімо силу знання, поважаймо традиції, але ніколи не переставаймо рухатися вперед – із відкритим розумом, гідністю та відповідальністю перед майбутніми поколіннями.

Ректор
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України
А. П. Гетьман

ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Абдурахманова Руслана
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної
безпеки
група 02-25-02

ТІЛЕСНІСТЬ ЯК ПАСТКА ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКА ДЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРАЗУ КАТЕРИНИ ГОВАРД

Тілесність у межах історико-філософського аналізу постає не як проста біологічна даність, а як багатошаровий культурний конструкт, через який проявляється механізм влади, що формує нормативні уявлення про дозволене й заборонене [1, с. 96]. В контексті цього підходу образ Катерини Говард відкриває можливість прослідкувати, як жіноче тіло стає ареною символічного протистояння, де перетинаються політика, мораль і релігія. Її доля, занурена в контекст придворного життя часів Тюдорів, ілюструє поняття тілесності як водночас інструмента реалізації влади та її жертви.

Філософська деконструкція образу Катерини Говард виключає одновимірне або стереотипне трактування її особистості – зокрема, як легковажної чи морально слабкої. Замість цього аналіз фіксує увагу на механізмах суспільного порядку, які регулюють і контролюють людське тіло, особливо жіноче. Молодість і краса Катерини слугували політичним ресурсом, що однак не належав їй самій, а використовувався тими, хто прагнув посилити свій вплив у владній ієрархії.

У результаті тілесність перетворюється на пастку: вона дарує певний статус, але водночас позбавляє можливості діяти автономно [2, с. 22]. В умовах тюдорівської придворної культури тіло королеви мислилося як символ стабільності монархії. Шлюб із Генріхом VIII був не просто приватною справою, а мав державне значення – це акт, через який тілесність Катерини набувала політичної ваги. Вона символізувала сподівання на спадкоємця і продовження династії, тож жіноче тіло розглядалося виключно через призму його функціональності.

У будь-якому відхиленні від заданої цієї функції вбачалася загроза для державного порядку. З позицій деконструктивного підходу стає очевидним, що звинувачення Катерини в аморальності перетворилися на інструмент дисциплінування й контролю. Те, що в іншому соціальному контексті могло б залишатися приватною історією, у стінах королівського двору набуло значення публічного злочину.

Влада конструювала наратив провини, використовуючи тіло жінки як доказ і основу для покарання. Через тілесність здійснювалася публічна демонстрація сили та непохитності монархічної системи [3, с. 47]. Катерина опинилася у такій ситуації, коли особисте життя повністю підпорядковувалося державним інтересам. Її трагічний досвід розкриває парадокс: те саме тіло, яке забезпечило їй місце королеви, стало причиною її падіння та страти.

У цьому контексті тілесність постає як пастка, яка спершу відкриває доступ до влади, а потім руйнує людину. Таке тлумачення дозволяє осмислити трагедію не тільки як особистий крах Катерини, а й як результат структурних особливостей суспільного устрою. Філософський аналіз проблеми тілесності в цьому аспекті неможливий без врахування гендерного виміру.

Патріархальні норми англійського двору XVI століття обмежували поведінку жінок жорсткими стандартами, де їхнє тіло перебувало під постійним наглядом і регламентацією. Контроль над жіночою сексуальністю був не стільки питанням моралі, скільки політичною необхідністю. Через це будь-який сумнів у моральній чистоті жінки трансформувався на ризик втрати легітимності державної влади [4, с. 23].

Образ Катерини Говард у культурній пам'яті часто зводять до стереотипного уявлення про жертву або фатальну спокусницю. Проте глибша деконструкція цих уявлень дозволяє розкрити приховані механізми символічного насильства, що їх утримують. Її тіло стає своєрідним текстом, на якому влада «виписує» свої правила. Аналіз цього тексту з позиції філософії відкриває не лише особисту трагедію, але й складну архітектуру домінування, властиву тогочасній системі.

Таким чином, тілесність набуває двозначності: вона одночасно є пасткою й інструментом опору, нехай навіть інтуїтивного або несвідомого. Деконструкція цього образу також переглядає звичні історичні інтерпретації, які часто обмежуються моралістичним підходом до вчинків Катерини Говард. Філософський аналіз перекладає акцент із індивідуальної «вини» на системи влади, що створюють передумови для таких трагічних історій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко І. І., Мелякова Ю. В., Кальницький Е. А. Феномен тілесності в перформативній парадигмі: від зібрання до проблематизації політичного *Філософія освіти*. 2022. №3. С. 45–61.
2. Козловець М. А. Філософія тілесності: антропологічні та соціокультурні виміри : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 312 с.
3. Ковальчук Ю. А. Деконструкція традиційної тілесності в романі Хан Ґан «Вегетаріанка». *Східний світ: історія, культура, мова, література*. 2020. Вип. 10. С. 112–128.
4. Хміль Г. П., Корабльова Н. С. Тіло як реальність у знаковій системі екранної культури та сексуальність як її ідеологія. *Культурологія*. 2021. Т. 15, №2. С. 77–92. URL: https://www.culturology.academy/tilo-yak-realnist-u-znakovij-sistemi-ekrannoi-kulturi-ta-seksualnist-yak-ii-ideologiya.html.

Алексєєв Павло
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

Справедливість завжди була дуже важливою річчю для людей. Це така ідея, яка допомагає нам зрозуміти, як все повинно бути в нашому суспільстві. Це не тільки щось моральне, але й щось дуже практичне. Справедливість допомагає нам створювати наші соціальні інститути, наші закони і наші політичні рішення. Люди в різні епохи і з різних філософських традицій мали різні думки про те, що таке справедливість. Тому нам потрібно дуже добре вивчити цю ідею, подумати про її історію і про те, які виклики вона має зараз.

Проблема справедливості є однією з головних у філософії, юриспруденції та політичній теорії. Вона є основою організації суспільства, легітимації державної влади та змісту прав і свобод людини. Сьогодні її значення постійно зростає через глобалізацію, соціальну нерівність та розвиток інформаційних технологій. Ці зміни вимагають глибокого переосмислення традиційного розуміння справедливості.

Раніше філософи розглядали справедливість як гармонію та порядок. Наприклад, Платон вважав, що справедливість – це коли кожен елемент

держави виконує свою функцію, досягаючи загального блага. Аристотель поділив справедливість на розподільчу та вирівнювальну, запровадивши принципи рівності та пропорційності. У Середньовіччі справедливість набула теологічного змісту: Тома Аквінський розглядав її як моральну чесноту, що ґрунтується на божественному законі.

У Новому часі проблема справедливості отримала нове трактування. Томас Гоббс пов'язував її з дотриманням умов договору між людьми для забезпечення порядку та безпеки. Джон Локк підкреслював зв'язок справедливості із природними правами людини, які є невідчужуваними. Іммануїл Кант виводив справедливість як найвищий моральний критерій із категоричного імперативу та визнання людської гідності.

Сьогодні справедливість – це багатовимірне явище, що охоплює правові, соціальні та економічні аспекти. Джон Ролз розробив теорію «справедливості як чесності». Роберт Нозік запропонував альтернативний підхід, наголошуючи на пріоритеті індивідуальної свободи та недоторканності приватної власності.

У філософії права справедливість – це не лише моральна категорія, а й фундаментальний принцип, що визначає зміст і спрямованість правових норм. Вона є критерієм оцінки законодавства. Це зумовлює необхідність постійного філософського аналізу права, спрямованого на виявлення його відповідності ідеалам справедливості, гуманізму та прав людини.

У філософії права справедливість виступає не лише моральною категорією, а й фундаментальним принципом, що визначає зміст і спрямованість правових норм. Вона є критерієм оцінки законодавства, оскільки не кожен закон є справедливим за своєю сутністю. Це зумовлює необхідність постійного філософського аналізу права, спрямованого на виявлення його відповідності ідеалам справедливості, гуманізму та прав людини. Особливої актуальності набуває проблема балансу між рівністю та свободою, а також між інтересами особи і суспільства.

Таким чином, еволюція уявлень про справедливість відображає перехід від її розуміння як космічного порядку до складної соціально-правової категорії. У сучасному світі справедливість постає як динамічне і багатовимірне явище, яке потребує постійного переосмислення. Її дослідження залишається ключовим завданням філософії, оскільки від рівня реалізації принципів справедливості залежить стабільність суспільства та забезпечення гідності кожної людини.

Алєксєєнко Влада
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАДИЦІЙ: ВІД АНТРОПОЛОГІЗМУ ДО СУЧАСНОЇ МЕТАФІЗИКИ

Екзистенційно-антропологічна домінанта («філософія серця»). Українська філософська традиція історично тяжіє до кордоцентризму – визнання серця як центру духовного життя. Григорій Сковорода заклав підґрунтя розуміння людини як «мікрокосму», у якому істина пізнається не лише раціонально, а й через внутрішній духовний досвід. Класичні дослідження підкреслюють, що йдеться не про емоційність, а про особливий спосіб онтологічного вкорінення людини в бутті. У сучасному філософському дискурсі підкреслюється, що такий антропологізм виступає формою інтелектуального спротиву раціоналістичним системам Заходу і Сходу.

Софійність та архетипи української культури. Філософська думка в Україні тісно пов'язана з концептом «Софії» (Божественної Мудрості), що постає символом гармонії та культурної цілісності. За радянських часів цей пласт значною мірою ігнорувався, проте у працях другої половини XX століття показано, що софійність може інтерпретуватися як форма «практичної філософії», яка спрямовує суспільство до соціокультурного ладу. У сучасному філософському дискурсі софійність розглядається як архетип, що визначає специфіку українського стилю мислення – схильність до синтезу та компромісу. Отже, софійність постає універсальним кодом української культури, який забезпечує тяглість інтелектуальної традиції від Київської Русі до сучасності.

Еволюція концепції «сродної праці» у соціальному вимірі. Ідея Григорія Сковороди про «сродність» (відповідність діяльності природним нахилам) трансформувалася в українській філософській думці у вчення про свободу та самореалізацію. У класичній літературі це розглядалося як етичний ідеал. У сучасних інтерпретаціях «сродна праця» постає як основа екзистенційної безпеки особистості в умовах глобалізації та технологічних викликів. Таким чином, концепція сродності трансформувалася з релігійно-філософської ідеї у сучасну стратегію індивідуальної самореалізації та соціальної гармонії.

Національна ідентичність як об'єкт філософської рефлексії. Отже, питання національної ідентичності в сучасній вітчизняній традиції змістилося від етнографізму до побудови модерної політичної нації. Це означає, що акцент переноситься з фіксації культурних, мовних чи фольклорних особливостей на усвідомлення спільних цінностей, політичної відповідальності та громадянської участі. Українська ідентичність дедалі більше розуміється не як спадкова даність, а як результат свідомого вибору та практики солідарності.

У цьому контексті важливим стає формування інклюзивної моделі нації, яка об'єднує різні етнічні, мовні та культурні групи навколо спільного політичного проекту. Такий підхід відповідає європейському розумінню нації як спільноти громадян, пов'язаних не лише походженням, а й спільними демократичними принципами, правами та свободами.

Крім того, сучасна українська філософія наголошує на необхідності критичного переосмислення історичної пам'яті. Деконструкція імперських наративів супроводжується формуванням власного історичного дискурсу, що утверджує суб'єктність України як самостійного актора світової історії. У цьому процесі важливу роль відіграє осмислення травматичного досвіду, зокрема таких подій, як Голодомор та Революція гідності, які стали ключовими для формування колективної пам'яті та національної свідомості.

Водночас сучасна ідентичність формується в умовах глобалізації та цифровізації, що відкриває нові можливості для культурного діалогу, але водночас ставить виклики щодо збереження автентичності. Українська філософська думка прагне знайти баланс між відкритістю до світу та збереженням власної культурної самобутності.

Таким чином, перехід від етнографічного до політичного розуміння нації відображає глибоку трансформацію українського суспільства: від об'єкта історичних впливів до активного суб'єкта, здатного самостійно визначати свій шлях розвитку, цінності та місце у європейському й глобальному просторі. У цьому контексті нація постає не як статична спільнота, а як динамічний політичний і культурний проект, що відтворюється через практики громадянської участі, солідарності та відповідальності.

Така трансформація супроводжується переосмисленням ролі історичної пам'яті, мови, культури та політичних інституцій, які стають не лише засобами збереження ідентичності, а й інструментами її активного конструювання. Водночас важливого значення набуває інтеграція українського досвіду у ширший європейський контекст, що передбачає

утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини як фундаменту національного розвитку.

Окрім цього, сучасне розуміння нації передбачає відкритість до множинності ідентичностей і культурних впливів, що формує інклюзивну модель суспільства. Це дозволяє поєднати збереження національної самобутності з активною участю у глобальних процесах. У результаті українська нація постає як рефлексивна спільнота, здатна критично осмислювати власний історичний досвід, адаптуватися до нових викликів і формувати стратегічне бачення майбутнього.

Отже, еволюція національної ідентичності в сучасній українській філософії засвідчує перехід до якісно нового рівня самосвідомості, у межах якого Україна утверджується як повноцінний суб'єкт історії, політики та культури, інтегрований у світовий інтелектуальний і ціннісний простір.

Андрієвська Анна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВА ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ

Становлення права та розвиток правосвідомості виступають результатом тривалої еволюції людської думки. Філософське осмислення правової реальності ґрунтується на розмежуванні права на природне та позитивне. Суперечлива єдність природного та позитивного права становить структуру правової реальності, де природне право виступає ідеальним стандартом, а позитивне – волею держави. Пошук основ права в людській суті дозволяє виявити базисні онтологічні підвалини юридичних норм. Джерело «дійсного» права змінювалося відповідно до панівної світоглядної парадигми: від античного космосу до Божественної мудрості Середньовіччя та розуму Нового часу. Розгортання ідеї права демонструє перехід до суб'єктивістських трактувань, де правосвідомість активно конструює правову дійсність. Сучасна правосвідомість постає як орієнтація на ідеал правової держави, що визначає поведінку індивіда в реальному часі. Людина починає діяти згідно з ідеалом правової держави навіть на етапі її інституційного формування.

Антична філософія права заклала категорії справедливості, звичаю, честі та закону, що визначають сучасний юридичний дискурс. Головним

критерієм виступала справедливість як об'єктивна основа права, вкорінена в порядку світобудови. Платон і Аристотель запропонували різні підходи до розуміння природного права. Для Платона природне право поставало як сукупність моральних вимог для оцінки справедливості позитивних норм. Аристотель стверджував, що природні принципи існують всередині чинного права, оскільки ідеї невіддільні від речей. Аристотелівський реалізм підкреслював об'єктивність матеріального світу та заклав основи емпіричного вивчення правових явищ. Закон розглядається як інструмент впорядкування реальних суспільних відносин.

У Середні віки праворозуміння набуло теоцентричного характеру у вченні Томи Аквінського. Людина постає істотою розумною, що володіє вільною волею і спрямована до пізнання Бога. Аквінський вибудував ієрархію вічного, природного, людського та божественного законів. Вічний закон керує Всесвітом на основі Божественної розумності, а природний закон є його відбиттям у людському розумі. Людський закон створюється для конкретизації природного права задля суспільного блага. Норма, що суперечить природному праву, вважається «викривленням закону» і втрачає силу для совісті. Життя людини в праві починається з пізнання правових атрибутів-змістів та формування правосвідомості.

Доба Просвітництва утвердила розум як арбітра соціальних відносин на засадах свободи. Шарль Луї Монтеск'є довів обумовленість законів географічними та природними причинами. Поділ влади на три гілки виступає гарантією політичної свободи та захистом від свавілля. Свобода визначається як право робити все, що дозволено законом, за умови обмеження влади. Жан-Жак Руссо розглядав суспільний договір як шлях до легітимного порядку та покірності встановленому собі закону. Справжнє джерело моральності міститься у внутрішньому сприйнятті добра і зла совістю. Совість виступає синтезом почуття й розуму, стаючи фундаментом правової свободи.

Німецька класична філософія надала правовим ідеям вигляду систематизованої науки про свободу. Іммануїл Кант визначав право як умови сумісності сваволі осіб згідно із загальним законом свободи. Категоричний імператив вимагає чинити так, щоб максима поведінки могла стати загальним законом. Повага до права інших людей вважається найвищим обов'язком та недоторканною святинею. Георг Гегель розглядав державу як моральну субстанцію, де свобода досягає повної дійсності. Держава поєднує індивідуальну та всезагальну волю в об'єктивному дусі. Правосвідомість громадянина базується на довірі до держави та розумному

підкоренні законам. Внутрішня сила держави полягає в єднанні обов'язку і права.

Сучасна еволюція правової свідомості зумовлена кризою юридичного позитивізму. Досвід тоталітарних режимів продемонстрував небезпеку розуміння права лише як волі влади. Антропологічний поворот зміцнив дискурс єдності права, моралі та віри. У мультикультурному світі правосвідомість забезпечує верховенство правових принципів над державними інститутами. Формування правосвідомості включає знання закону, оціночне ставлення та готовність до справедливості. Без розвиненої правосвідомості юридичні норми залишаються недієвими. Право постає як динамічний процес розгортання ідеї свободи в історії людства.

Апостолов Василь
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-07

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Німецька класична філософія кінця XVIII – першої половини XIX століття є фундаментальним етапом розвитку європейської раціональності, де відбувся остаточний перехід від субстанціального до суб'єкт-об'єктного розуміння дійсності. У центрі її теоретичних пошуків перебуває автономія розуму, природа людської свободи, а також діалектика духу та необхідності. Трансцендентальний поворот, ініційований Іммануїлом Кантом, докорінно змінив гносеологічну та етичну парадигми. Кантівська концепція свободи індивіда нерозривно пов'язана з ідеєю морального закону: свобода не є свавіллям, а виступає здатністю розумної істоти діяти відповідно до категоричного імперативу, що конституює саму можливість моральної автономії особистості. З точки зору практичного розуму, юридична відповідальність та покарання у кантівській етиці набувають форми безумовної вимоги (абсолютної відплати), що є вираженням чистої справедливості та категоричного захисту правової основи суспільства.

Розвиваючи й водночас критикуючи кантівський дуалізм, Ф. В. Й. Шеллінг здійснив спробу подолати розрив між природою та духом. Його

система трансцендентального ідеалізму концептуалізує тотожність суб'єктивного та об'єктивного, розглядаючи природу як несвідомий розвиток абсолютного духу, який іманентно і поступово приходить до самоусвідомлення у людському інтелекті. Ця інтенція заклала онтологічний фундамент для грандіозної діалектичної системи Г. В. Ф. Гегеля. У гегелівській філософії свобода вже не є лише індивідуальною етичною постулацією, а розглядається як об'єктивна субстанція самого духу. Гегель визначає субстанцію духу саме як свободу – незалежність від іншого та відношення до самого себе; при цьому пізнання об'єктивної необхідності постає не просто як абстрактний логічний крок, а як розгорнутий історичний процес саморозвитку Абсолютної ідеї. У сфері філософії права Гегель також переосмислює категорію покарання через призму діалектики: злочин розглядається як перше заперечення загальної волі, а покарання – як «заперечення заперечення», що відновлює порушене право та парадоксальним чином підтверджує свободу самого злочинця, покладену в основу його власного вчинку. Таким чином, німецька класична філософія створила всеосяжну теоретичну архітектоніку, що органічно інтегрувала гносеологію, онтологію, етику та філософію права на засадах системної діалектики та абсолютного ідеалізму.

Архипенко Андрій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ПРОБЛЕМА ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Суть ідеї штучного інтелекту – це створення такого штучного інтелекту, який був би за своїми властивостями подібний до когнітивних здібностей людини, тобто міг би автономно обробляти інформацію, творчо мислити та саморозвиватися. Однак тоді слід відповісти на питання про природу людської свідомості. В такому випадку теорія створення штучного інтелекту мала б ґрунтуватися на теоріях розвитку і функціювання людської свідомості. Для того, щоб створити штучний інтелект подібним до людського, слід у першу чергу розуміти природу свідомості. Але тут відразу слід відкинути теорії походження свідомості, бо, наприклад, креаційна чи еволюційна теорія походження свідомості мало

що дають для розуміння того, якими шляхами створювати штучний інтелект. Для того, щоб створити штучний інтелект необхідно орієнтуватися не на природу походження людської свідомості, а на функції свідомості, які проявляються будь-якою індивідуальною свідомістю незалежно від концепцій походження свідомості. На мій погляд, такими фундаментальними ознаками свідомості, які мали б бути враховані в моделях створення штучного інтелекту є абсолютна інтенційність та абсолютна асоціативність людської свідомості, на основі яких може відбуватися творче мислення, саморозвиток та самонавчання людської свідомості. Саме інтенційність та асоціативність людської свідомості, на мій погляд, є ключем до створення штучного інтелекту. Однак тут слід відповісти на питання: чи є інтенційність та асоціативність виключно властивостями людини як живої та соціальної істоти, чи інтенційність та асоціативність може «отримати» також штучний інтелект? За своєю природою інтенційність – це фундаментальна властивість людської свідомості, яка, наприклад, за Е. Гуссерлем, означає предметну спрямованість свідомості. Людська свідомість – це завжди свідомість «чогось», «про щось», тобто це свідомість реальних чи фіктивних предметів і явищ. Людська свідомість завжди має предметний зміст і навмисний намір, тобто має на увазі якийсь предмет та водночас осмислює цей предмет у сукупності інших смислів, ставлячи цей предмет у відношення до реальності та у відношення до себе в результаті чого виникає емоційне та аксіологічне переживання цього предмету в межах світогляду і картини світу – його значення, важливості, доцільності, безпечності, корисності із прямим наслідком у формі мотивації для людської поведінки та ухвалення рішень. У цьому аспекті, наприклад, судження передбачає не тільки міркування, але також уяву, рефлексію, перевірку, оцінку та емпатію.

Схоже на те, що штучний інтелект поки що може тільки симулювати та моделювати таку властивість людської свідомості як інтенційність, бо для того, щоб він проявляв інтенційність у її людському вимірі, штучному інтелекту слід мати статус суб'єкта із власним «Я», який має власні наміри, амбіції, емоційні переживання, мрії, очікування. Тобто штучний інтелект як суб'єкт повинен поєднувати одночасно принаймні формально-логічний, емоційний, естетичний, моральний, правовий наслідок власних думок. Власне «текст» думки штучного інтелекту мав би мати цілісне вираження, яке виходить за межі звичайної статистичної імовірності та алгоритмічної компаративістики великого обсягу інформаційних даних. У цьому контексті ще більш проблемною виглядає асоціативність

штучного інтелекту. На основі асоціативності людина здатна мислити творчо, миттєво встановлювати смислові зв'язки між розмаїтими поняттями, категоріями, смислами, знаками, символами, образами, поєднувати інформацію, спогади і думки в певний логічний текст, який є інноваційним. У процесі асоціативності людина будує інноваційне знання, використовуючи попередній досвід, світоглядні переконання, ціннісні уподобання та соціальні очікування. Штучний інтелект на даний час швидше за все здатний проявляти тільки елементи асоціативності на основі статистичної імовірності та алгоритмічної компаративістики, порівнюючи закономірності вживання слів, зображень, знаків, звуків, символів, але однак не сприймає їх емоційно, аксіологічно та контекстуально у вимірах світогляду та смислу. Тобто штучний інтелект «мислить» переважно шаблонно, статистично, ймовірнісно, алгоритмічно, можливо навіть метафорично та аналогічно, а саме – цифровим, знаковим та символічним шляхом, але він не «мислить» змістовно, емоційно та логічно на основі смислів, сенсів, значень, оцінок, цінностей та очікувань. У такому контексті асоціативність штучного інтелекту може бути поки що переважно статистичною, але не творчою.

Для того, щоб штучний інтелект міг бути подібним до людської свідомості необхідно щоб він володів такими фундаментальними властивостями людської свідомості як інтенційність та асоціативність. На мій погляд, саме інтенційність та асоціативність людської свідомості є основним шляхом до створення штучного інтелекту. Якщо штучний інтелект отримає ці фундаментальні властивості свідомості, то тільки в такому випадку він буде мати тенденцію до творчості та саморозвитку.

Базаєв Олексій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
кафедра філософії 19-23-09

СТАТУС ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНЦІВ В ЄС ЯК КАТАЛІЗАТОР ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗРАЗКА

Повномасштабна війна, що поставила під загрозу національне буття України, спровокувала багатовимірну кризу у правовій свідомості

українців. У системі координат філософії права правосвідомість виступає стратегічною сполучною ланкою, що трансформує об'єктивні юридичні норми у суб'єктивну площину індивідуальної поведінки. В умовах вимушеної еміграції значної частини українських громадян цей феномен набуває особливої динамічності, оскільки зіткнення із закордонними правовими системами змушує особистість адаптувати внутрішні ціннісні орієнтири до вимог нової соціальної дійсності. В такому випадку, статус тимчасового захисту в країнах ЄС слід розглядати не як вузький інструмент міграційного регулювання, а як специфічне нормативно-правове середовище, що, на думку Т. Смовженко, забезпечує реінтеграцію українців у соціокультурне середовище Західної цивілізації. Перетин кордону став актом здобуття нової правосуб'єктності особи, яка опиняється в умовах, де закон переважно діє як гарант гідності, а не інструмент тиску. Це початок подолання глибоких ментальних бар'єрів між пострадянською інерцією та демократичною правосвідомістю.

Трансформація ставлення до права неможлива без переформатування базової правосвідомості, яка структурується через раціональну, психологічну та поведінкову складові. На кожному з цих рівнів формується внутрішня готовність особистості визнавати верховенство закону. Перебування в ЄС вимагає від українців болісного, але необхідного переходу від утилітарно-прагматичного мислення до ціннісно-орієнтованого підходу. В філософсько-правовому вимірі це означає відмову від сприйняття права як сервісу для «вирішення питань» та інтерналізацію закону як екзистенційної рамки, що визначає спосіб людського співжиття.

Безпосередній досвід життя в правовому полі ЄС стає антидотом залишків «радянської ідентичності» у правовій свідомості громадян України. Д. Донцов зазначає, що взаємодія з європейськими інституціями підриває фундамент маргінального типу особистості, яка внаслідок відсутності базової ідентичності є вразливою до маніпуляцій. Натомість, за С. Дацюком, актуалізується «колективна ідентичність», яка в умовах статусу тимчасового захисту виступає як спосіб горизонтальної солідаризації українців за кордоном. Це нова форма цивільної взаємодії, що обходить застарілі державно-корпоративні ієрархії та виховує відповідальність суб'єкта права перед спільнотою.

Правосвідомість є лабільною соціокультурною конструкцією, яка постійно реконструюється під впливом середовища. Ю. Кали-

новський зауважує, що в процесі євроінтеграції ключовим завданням є перехід від акцептованої правосвідомості, яка хоча і забезпечує формальну законослухняність, є «тупиковим шляхом», оскільки ґрунтується на механічному дотриманні «букви» закону без внутрішнього прийняття «духу» права, що унеможливлює розбудову зрілого громадянського суспільства, до активної правової діяльності індивіда.

Процес інтерналізації правових настанов європейських держав відбувається не абстрактно, а через щоденну реалізацію суб'єктивних прав, гарантованих статусом тимчасового захисту:

- через доступ до системи соціального захисту та охорони здоров'я, де людина визнається найвищою цінністю;
- у праві на працю та прозорих процедурах доступу до ринку зайнятості, що заміщує «ринковий» інструменталізм раціональною організацією соціуму;
- через досвід взаємодії з прогнозованими та підзвітними органами влади;
- через рівний доступ до освіти та правової опіки як цивілізаційного успіху;
- через розуміння демократичного політичного порядку, що гарантує свободу совісті та підзвітність влади народу.

Отже, статус тимчасового захисту став каталізатором, що прискорив процес глибокої трансформації правосвідомості, зумовленою зіткненням з європейською правовою реальністю. Перебування в європейському правовому просторі стимулює внутрішню трансформацію особистості українців на раціональному, психологічному й поведінковому рівнях, формуючи здатність не лише формально виконувати закон, а й приймати його як моральну й цивілізаційну основу співжиття. Реалізація соціальних, трудових, освітніх та політичних прав у межах тимчасового захисту сприяє інтерналізації європейських правових стандартів, зміцненню колективної ідентичності українців та розвитку відповідальної громадянської позиції. Правосвідомість українців у ЄС перебуває в стані інтенсивної перебудови, де високі стандарти європейської культури борються з ризиками гібридних деформацій.

Барчан Ілона
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та
детективної діяльності 03-25-01

КРИЗА УНІВЕРСАЛІЗМУ В КОНЦЕПЦІЇ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ГЕНРІ КІССІНДЖЕРА: ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Сьогодні ми є свідками фундаментального зламу в міжнародній політиці. Глобалізація, єдині демократичні стандарти та міжнародне право, які колись здавалися непохитними, зараз опинилися під загрозою. Криза універсалізму є одним із найбільш недооцінених чинників сучасних геополітичних потрясінь, йдеться не про абстрактну філософську дискусію, а цілком конкретну проблему – чиї цінності вважаються «правильними» для всього людства. Суть підходу, який прийнято називати універсалізмом, доволі проста: є один набір принципів – переважно ліберально-демократичних, переважно західного походження та вони нібито придатні для будь-якого суспільства, незалежно від його історії, культури чи внутрішньої логіки розвитку.

Г. Кіссінджер у книзі «Світовий порядок» переконливо стверджує те, про що дипломати часто воліють не говорити вголос: спроби механічно переносити набір ліберальних цінностей у різні частини світу нерідко дестабілізують ситуацію, а не навпаки. І це підтверджується емпірично, достатньо подивитися на те, як розгорталися події в Іраку після 2003 року або в Лівії після 2011-го року. Важливо зрозуміти, що сучасні конфлікти не зводяться до банальної боротьби за ресурси чи території. Вони також є зіткненням конкуруючих уявлень про те, яким взагалі має бути світовий порядок і хто має право визначати правила гри.

Щоб розібратися в поглядах Г. Кіссінджера, треба повернутися до філософських витоків класичних теорій міжнародних відносин. Наприклад, кантівська ідея «вічного миру» передбачала справжню співпрацю між державами та вироблення спільних норм, покликаних унеможливити війну як таку. Він вважав, що прагматичні нації зрештою створять федерацію держав на основі єдиних законів. Ця концепція підкріплювала

універсалізм одразу після 1991 року: «історія закінчилась», вважалось, що всі країни стануть ліберальними демократіями. Однак Кіссінджер схилявся до філософії Томаса Гоббса, який бачив світ як простір, де панує природний стан боротьби всіх проти всіх . Для Кіссінджера порядок – це не тріумф «добра» над «злом», а мистецтво балансу. Стабільність у міжнародних відносинах можлива тоді, коли держави враховують і поважають інтереси одна одної, навіть якщо їхні цінності відрізняються. Криза універсалізму виникла значною мірою через відхід від принципу балансу сил і спробу замінити його «балансом ідей».

Історичний досвід переконливо свідчить про те, що міжнародні системи втрачають свою стабільність, коли перестають відображати реальний розподіл сил та інтересів між державами. Якщо подивитись на Вестфальський мирний договір 1648 року не просто як на набір домовленостей, а як на концептуальний злам – стає зрозуміло, чому дослідники міжнародних відносин повертаються до нього знову і знову. Те, що відбулося після десятиліть виснажливих релігійних воєн, є схожим на вимушену прагматику: держави відмовились від ідеї, що чужа віра є достатньою підставою для вторгнення. Принцип cuius regio, eius religio (з лат. «чия влада, того і віра») не був ліберальним, тому відмова від нього фактично вивела теологію з арсеналу зовнішньої політики. Середньовічна ідея єдиної християнської спільноти, де Папа Римський чи імператор виступає універсальним сувереном після Вестфалії виглядала вже анахронізмом. Система суверенних держав, яка тоді закріпилася, будувалася на взаємному невтручанні, це перше серйозне інституційне оформлення того, що ми сьогодні називаємо Вестфальською нормою суверенітету. Ялтинсько-Потсдамська модель також успадкувала дещо з цієї логіки вже в біполярному варіанті – два центри сили, кожен із власною сферою впливу, між ними існує хиткий баланс досягнутий через загрозу взаємного знищення.

Розпад СРСР відкрив зовсім іншу перспективу. Китай, Індія, ісламський світ – це не просто держави з іншими інтересами, це цивілізації з власними уявленнями про те, що взагалі є легітимним устроєм. Тому спроба розповсюдити одну модель на всіх без урахування цих відмінностей не спрацювала, а прискорила руйнування порядку. Г. Кіссінджер завжди наполягав на тому, що стабільна міжнародна система можлива лише тоді, коли всі основні гравці сприймають її як легітимну. Сьогоднішня ситуація демонструє, що легітимність старого порядку – конструкція, яку збудували після 1991 року вже не сприймається як само собою зрозуміла. Багатополярність у цьому контексті не обов'язково хаос, а повернення до чогось ближчого до вестфальської логіки, а саме визнання

відмінності як умови співіснування. Універсалізм сьогодні не виглядає як спільна ідея свободи для всіх, тепер його частіше пов'язують із глобальними ризиками та загрозами, які можуть впливати на весь світ. При цьому існує філософська проблема: як ми можемо домовитись про безпеку, якщо у нас різні погляди на справедливість? Сучасний порядок має бути встановлений не за певним зразком, а на основі «співіснування різних» порядків, які об'єднує мета стримати агресію.

На нашу думку, для України дана тема має фундаментальне значення для подальшого існування. Оскільки справжній виклик полягає в тому, щоб перетворити нашу державу з об'єкту міжнародних відносин (тобто країну, чию долю вирішують великі держави без участі самої країни) на повноцінний суб'єкт сучасного світопорядку, який здатен запропонувати нове бачення глобальної безпеки. У новій світовій архітектурі безпеки ми повинні артикулювати та захищати принцип поваги до кордонів як базову норму, навіть попри існування чисельних ідеологічних, світоглядних та цивілізаційних відмінностей у світі. У підсумку, сучасний світовий порядок являє собою постійний пошук рівноваги між універсальним і особливим, і тут немає легких відповідей. Жодна система не є стійкою, якщо вона ігнорує різноманітність, але й жодна множинність не виживає без певних спільних меж.

Баськов Андрій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ІДЕЯ ГАРМОНІЇ У ФІЛОСОФІЇ

Генезис ідеї гармонії та формування уявлень про неї сягають витоків людської свідомості й первісного осмислення світу. Значного розвитку ця ідея набула в міфології, особливо в розвинених міфологічних системах, а згодом була відображена у перших філософських і релігійних ученнях, де гармонія постала як універсальна й фундаментальна духовна цінність.

Початки філософського осмислення гармонії традиційно пов'язують із Піфагором і Гераклітом. Геракліт трактував гармонію не як просту рівновагу чи симетрію протилежностей, а як їхню відносність, унаслідок якої боротьба протилежних начал стає джерелом руху від меншої досконалості до більшої. Таким чином, протилежності виступають лише передумовою гармонії, тоді як сама гармонія є процесом постійного

виникнення і подолання суперечностей між різними станами. У його розумінні гармонія – це динамічний перехід від хаосу до впорядкованості. Важливою її ознакою мислитель вважав здатність до самовідновлення через напруження протилежностей: чим більше вони розходяться, тим сильніше взаємодіють, породжуючи «прекрасну гармонію». Відоме його порівняння з луком і лірою підкреслює ідею внутрішньої узгодженості через напруження. Отже, гармонія у Геракліта відображає глибинну єдність світу, що формується через поєднання протилежних начал.

У філософії Піфагора ідея гармонії отримує більш системне й багатовимірне трактування. Вона постає як категорія, що охоплює естетичний, етичний, онтологічний, гносеологічний і психологічний виміри. Мислитель підкреслював, що гармонія можлива лише за умови пропорційного поєднання протилежностей. На його думку, «гармонія є пропорційним змішанням і узгодженням протилежностей, частин цілого, що визначають його єдність». Серед основних ознак гармонії він виділяв складність, цілісність (як відсутність надлишку чи нестачі) та досконалу форму. Відповідно до цього підходу, гармонія виступає внутрішнім принципом організації, що забезпечує впорядкованість і цілісність буття.

Платон розглядав гармонію як ідеальний взірець, до якого світ чуттєвих явищ може лише наближатися. У його розумінні гармонія постає як співзвуччя, тобто певна узгодженість, адже з різнорідних і неузгоджених начал вона виникнути не може. Те, що перебуває в стані розбіжності, потребує впорядкування, і саме через узгодження протилежностей досягається гармонія – подібно до ритму, що формується через поєднання уповільнення й прискорення. Таку узгодженість, за Платоном, забезпечують різні види мистецтва, зокрема музика, а також інші сфери людської діяльності, які сприяють встановленню злагоди, єдності й своєрідного «любовного начала» в гармонії.

Аристотель, розвиваючи ідеї Платона, визначав гармонію як поєднання елементів, що перебувають у русі та водночас настільки узгоджені між собою, що не допускають нічого зайвого чи випадкового. Він підкреслював єдність прекрасного та буття, розглядаючи красу як об'єктивну властивість реальності, що відображає її внутрішні закономірності. У цьому контексті основними формами прекрасного, за Аристотелем, є порядок у просторі, пропорційність і визначеність, які разом утворюють основу гармонійної організації світу.

В епоху Відродження поняття гармонії істотно розширюється та збагачується порівняно з середньовічним його розумінням. Гуманісти, звертаючись до античної спадщини, надавали гармонії широкого й універсального значення. Одне з найповніших її тлумачень запропонував Леон-

Баттіста Альберті у своєму трактаті з архітектури, де він детально розглядає це поняття. У його концепції гармонія постає як універсальний закон, притаманний не лише мистецтву, а й природі загалом. Вона пронизує всі сфери людського життя та є відображенням природної впорядкованості у художній творчості. Водночас гармонія в мистецтві формується з різних складових: в архітектурі це числова пропорція (numerus), обмеження або форма (finitio) та розташування (collocatio), тобто взаємозв'язок елементів у просторі. В інших видах мистецтва ці компоненти проявляються по-різному: у музиці – через ритм, мелодію та композицію, у скульптурі – через міру та визначеність форми. Альберті підкреслював, що гармонія є джерелом досконалості, адже без неї неможливе досягнення завершеності й цілісності. Вона передбачає таке поєднання частин, за якого неможливо нічого ні додати, ні відняти без порушення цілого, що перегукується з античним розумінням краси як пропорційності. Водночас гармонія не обмежується лише формальними чи кількісними характеристиками: вона охоплює відповідність форми змісту, а також узгодженість предмета з його призначенням і місцем. Саме цей аспект надає концепції гармонії змістовного й функціонального виміру, роблячи її важливим принципом осмислення як мистецтва, так і реальності загалом.

Епоха Просвітництва внесла суттєві зміни у європейське розуміння гармонії. При цьому спостерігалася певна відмінність у підходах: французькі мислителі переважно обстоювали матеріалістичне тлумачення природи гармонії, тоді як британська філософська традиція продовжувала розвивати ідеї, закладені ще Піфагором і Платоном. Зокрема, Шефтсбері акцентував увагу на онтологічному вимірі гармонії, розглядаючи її як універсальний принцип, що пронизує світ і виступає впорядковуючим та творчим началом природи й космосу. Його захоплення красою та гармонією світу набуває рис своєрідної «космодицеї». Німецька філософія цього періоду більше зосереджувалася на морально-психологічних аспектах гармонії. Ідея гармонійного розвитку людських здібностей, формування цілісної особистості стала центральною у працях Канта, Гумбольдта, Шіллера, Гете, Шеллінга та Гегеля. Однією з провідних проблем німецької класичної філософії стає пошук шляхів виховання гармонійної людини, де особливе місце відводиться мистецтву як засобу формування особистості. Багато представників Просвітництва вбачали в мистецтві ефективний інструмент досягнення гармонії між суперечливими сторонами людського буття: між егоїстичними інтересами й моральними ідеалами, почуттям і обов'язком, індивідуалізмом і соціальністю. Через естетичне виховання та сприйняття прекрасного вони праг-

нули подолати вузький утилітаризм і сформувати в людині громадянські чесноти та суспільну відповідальність.

Водночас у філософії Канта гармонія постає як проблематичний ідеал. Він підкреслював суперечність між законами природи та свободою, вважаючи, що повна гармонія людських здібностей, інтересів і почуттів у межах досвіду є недосяжною. Можливим є лише безперервне наближення до неї. Усвідомлюючи цю розірваність між природою і свободою, Кант звертається до мистецтва як до сфери, здатної певною мірою поєднати ці два виміри людського існування. Отже, розвиваючи й переосмислюючи вчення про гармонію, філософи епохи Просвітництва розглядали її як універсальний принцип буття, що панує в Космосі й водночас проявляється у житті людини та суспільства. Проте її реалізація, на їхню думку, можлива лише за умови належного виховання, насамперед через мистецтво та освіту. Саме в цей період, фактично вперше після античності, проблема формування гармонійної особистості була ґрунтовно осмислена у зв'язку з питаннями соціальної психології та суспільної моралі.

Для мислителів Просвітництва гармонія означала не лише досконалість художньої форми, а й особливий стан суспільної свідомості, у якому поєднуються індивідуальні та колективні інтереси, егоїзм і співчуття, почуття й обов'язок. Водночас характерною рисою цієї філософської традиції був раціоналізм: вирішальне значення надавалося розуму, його прогресу та здатності людини до безмежного самовдосконалення. Розум проголошувався найвищим критерієм оцінки як існуючого, так і можливого.

У подальшому розвитку філософської думки поняття гармонії поступово звужується: із багатозначного й багатовимірного феномена воно дедалі більше перетворюється на переважно естетичну категорію. Сучасний світоглядний стан західні інтелектуали окреслюють як метамодерн, що постає як своєрідна альтернатива постмодерну. Його сутність полягає у прагненні подолати кризові явища, відновити змістовність культурного дискурсу та віднайти глибину смислів. У межах цього підходу світ і культура розглядаються як єдиний потік значень, де кожен елемент є важливим і самодостатнім, водночас будучи частиною спільної істини. На тлі вичерпання постмодерністського цинізму й відчуження зростає інтерес до трансцендентного та вічних цінностей. Метамодерн утверджує відкритість, творчість і пошук балансу між універсалізмом модерну та скепсисом постмодерну. У цьому контексті знову актуалізується ідея гармонії. Метамодерн визнає співіснування різних точок зору, водночас відновлюючи прагнення до спільного блага та солідарності. Гармонія тут постає як принцип співжиття, що ґрунтується не на домі-

нуванні, а на взаєморозумінні. Нового значення набуває також ідея гармонійної взаємодії людини з природою в умовах екологічних викликів, а також гармонійного співіснування держав у ситуації глобальних криз. Таким чином, у метамодерні гармонія постає не лише як абстрактний ідеал, а як динамічний процес взаємодії протилежностей, здатний формувати новий рівень цілісності.

Отже, ідея гармонії пройшла складний і тривалий шлях розвитку – від первісних уявлень і міфологічних образів до розгорнутих філософських концепцій, у яких вона постає як універсальний принцип буття. У різні історичні епохи гармонія осмислювалася по-різному: як єдність протилежностей, ідеальний взірець, внутрішній закон організації світу, естетична категорія чи соціально-моральний ідеал. Незважаючи на різноманітність підходів, спільним залишається розуміння гармонії як цілісності, впорядкованості та узгодженості елементів у межах єдиного цілого.

Філософська традиція демонструє поступове зміщення акцентів – від космічного та онтологічного виміру гармонії до її естетичного, антропологічного та соціального трактування. Водночас у сучасному контексті, зокрема в межах метамодерну, відбувається нове осмислення гармонії як динамічного процесу взаємодії протилежностей і пошуку балансу між різними смисловими полюсами.

Таким чином, гармонія постає не лише як абстрактний ідеал, а як важливий світоглядний орієнтир, що визначає прагнення людини до цілісності, узгодженості та співіснування – як у власному внутрішньому світі, так і в межах суспільства, культури та взаємодії з природою.

Белякова Анастасія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-05

АВТОНОМІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ПАТЕРНАЛІЗМ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Однією з ключових проблем сучасної політичної філософії є співвідношення автономії особистості та втручання держави. Автономія перед-

бачає здатність особистості самостійно приймати рішення і нести відповідальність за своє життя. Проте соціальна політика, яку провадить держава, часто набуває патерналістського характеру, обмежуючи свободу індивіда «заради його ж блага». Це породжує філософську дилему : чи є таке втручання виправданим, чи воно навпаки підриває фундаментальні принципи свободи. Метою цієї роботи є аналіз меж допустимого державного патерналізму у контексті збереження автономії особистості.

Автономія особистості є фундаментальним поняттям політичної філософії. Вона означає здатність індивіда самостійно формувати життєві рішення. Така автономія передбачає не лише свободу вибору, але й відповідальність за наслідки власних дій. У ліберальній традиції автономія розглядається як одна з ключових цінностей, без якої неможливе забезпечення гідності людини. Ідею пріоритету індивідуальної свободи обґрунтовує Джон Стюарт Мілль, підкреслюючи важливість невтручання суспільства у сферу особистого вибору. Важливо зазначити, що обмеження автономії потребує особливого морального обґрунтування, тому що воно може суперечити принципу індивідуальної свободи.

Патерналізм – це втручання держави або окремої особи у справи іншої особи проти її волі, яке обґрунтовується або мотивується твердженням, що особа, в яку втручаються, буде в кращому становищі або захищена від шкоди. У межах соціальної політики патерналізм проявляється через регулювання поведінки, перерозподіл ресурсів та систему соціального захисту. Така практика може включати соціальні виплати, обов'язкове страхування, обмеження певних дій або стимулювання «правильної» поведінки. На користь патерналізму говорить те, що держава таким чином може захищати громадян від наслідків їхніх нераціональних рішень, зменшувати нерівність між ними та забезпечувати базовий рівень добробуту. Проте надмірне втручання держави недопустиме у межах ліберальної традиції, бо воно обмежує свободу індивіда, може формувати залежність громадян від державної підтримки та підривати особисту відповідальність і ініціативу. Тобто, патерналізм держави містить як позитивні, так і проблемні аспекти, що створює необхідність аналізу цього явища.

Проблема співвідношення автономії особистості та патерналізму держави полягає у визначенні меж допустимого втручання у свободу індивіда. Абсолютна автономія може призвести до соціальної нерівності та поширення вразливих соціальних груп. Надмірний патерналізм, навпаки, здатний зменшити свободу вибору та формувати залежність від держави. Держава повинна втручатися лише настільки, наскільки це необхідно для забезпечення базових умов життя, не знищуючи при цьому

автономію особистості. Патерналізм може бути виправданим лише у помірній, обмеженій формі.

Білик Катерина,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-07

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО ПРАВА

У сучасному світі, позначеному глибокими соціальними трансформаціями, збройними конфліктами та стрімким розвитком технологій, проблема утвердження та забезпечення прав людини набуває особливої актуальності, а в її центрі перебуває категорія людської гідності як фундаментальна моральна й правова цінність. Саме через призму гідності визначається зміст і спрямованість сучасного права, його гуманістичний характер та орієнтація на захист людини як найвищої соціальної цінності. Людська гідність має допозитивний характер, оскільки вона не є результатом діяльності держави чи законодавця, а належить людині від народження, існує незалежно від юридичного визнання і виступає першоосновою формування правових норм. Таким чином, право не створює гідність, а лише визнає, закріплює та гарантує її, що дозволяє розглядати її як онтологічну основу права.

Водночас у сучасних умовах спостерігається розрив між формальним визнанням людської гідності на рівні законодавства та її реальним забезпеченням у суспільстві, що особливо проявляється в умовах війни та інших кризових ситуацій. Попри закріплення принципу поваги до гідності у конституційних і міжнародно-правових актах, численні порушення прав людини свідчать про необхідність глибшого філософсько-правового осмислення цієї категорії. Метою даного дослідження є аналіз людської гідності як фундаментальної філософсько-правової категорії, визначення її ролі у формуванні сучасного права, а також дослідження основних викликів, пов'язаних із її реалізацією в сучасному суспільстві.

Людська гідність є фундаментальною характеристикою особи, що визначає її внутрішню цінність незалежно від зовнішніх обставин і має

універсальний та невід'ємний характер. Вона виступає основою морального порядку суспільства та критерієм оцінки соціальних і правових відносин. У філософській традиції ключове значення для осмислення гідності має вчення Іммануїла Канта, зокрема так звана «формула мети», відповідно до якої людина завжди повинна розглядатися як мета сама по собі, а не як засіб. У філософії права це положення розкривається через «об'єктну формулу», яка забороняє ставлення до людини як до об'єкта чи інструмента. Такий підхід утверджує антропоцентричний характер права, відповідно до якого саме людина, її права і свободи становлять його зміст і спрямованість. Гідність тісно пов'язана зі свободою, рівністю та моральною автономією, що зумовлює її значення як передумови формування правових норм.

У сучасному праві людська гідність набуває нормативного закріплення і виступає одним із ключових принципів правової системи. Зокрема, у Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю, що визначає спрямованість діяльності держави. Гідність є основою прав людини та критерієм легітимності правових норм, адже право, яке допускає приниження людини або її інструменталізацію, втрачає свій гуманістичний зміст. Вона також є складовою принципу верховенства права, забезпечуючи пріоритет особи над державою та обмеження державної влади.

Попри високий рівень правового закріплення, реалізація людської гідності стикається з численними викликами. В умовах війни особливо загострюється проблема порушення прав людини, водночас гідність виступає основою суспільного спротиву та моральної стійкості. Разом із тим розвиток цифрових технологій актуалізує проблему так званої «цифрової гідності», що пов'язана із захистом приватності та персональних даних. У цифровому просторі гідність може порушуватися через явища алгоритмічної дискримінації, а також через перетворення особистих даних на товар, що фактично знову ставить людину в позицію засобу, а не мети. У цьому контексті постає філософсько-правовий парадокс: попри формальне визнання гідності як найвищої цінності, у реальності вона нерідко залишається декларативною. Це свідчить про необхідність не лише юридичного закріплення, а й реального утвердження гідності через розвиток правосвідомості та правової культури.

Отже, людська гідність виступає фундаментальною філософсько-правовою категорією, яка визначає зміст і спрямованість сучасного права. Вона має допозитивний характер, є невід'ємною властивістю людини та слугує основою формування прав людини і принципу верховенства права. Філософське обґрунтування гідності, зокрема у вченні Іммануїла Канта, знаходить

своє відображення у праві, де гідність закріплюється як найвища соціальна цінність, що визначає межі та зміст діяльності держави.

Водночас сучасні виклики, зокрема війна та цифровізація суспільства, засвідчують наявність розриву між нормативним закріпленням гідності та її реальним забезпеченням. Це вимагає не лише вдосконалення правових механізмів, а й утвердження гідності як внутрішньої цінності через розвиток правосвідомості та правової культури. Таким чином, ефективний захист людської гідності можливий лише за умови поєднання правових, моральних і соціальних чинників, що забезпечують її реальне втілення у суспільному житті.

Білинська Єва
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратур
група 01-25-05

МЕРЕЖЕВИЙ СВІТ КРІЗЬ ПРИЗМУ РИЗОМИ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибинними трансформаціями соціальних, правових та інформаційних відносин, що зумовлені процесами цифровізації та глобалізації. У цьому контексті особливого значення набуває філософський концепт ризоми, розроблений Ж. Делезом та Ф. Гваттарі, який дозволяє по-новому осмислити структуру мережевого світу як децентралізованого та нелінійного утворення.

Як зазначають Ж. Делез і Ф. Гваттарі, «ризома не починається і не закінчується, вона завжди посередині, поміж речами, поміж-буття, intermezzo». Така характеристика ризоми дає підстави розглядати сучасні мережеві комунікації як систему, що не підпорядковується класичним ієрархічним моделям, властивим традиційним правовим та соціальним інституціям.

На відміну від класичних моделей знання, які нагадують дерево з коренем, стовбуром і гілками, ризома не має чіткої ієрархії. У деревоподібній структурі завжди є центр, від якого все залежить, тоді як у ризомі кожен елемент може бути точкою входу або виходу. Це створює абсолютно інший спосіб мислення – більш гнучкий, відкритий і динамічний.

Якщо перенести цю ідею на сучасні технології, то найбільш очевидним прикладом ризоматичної структури є інтернет. Всесвітня мережа не має єдиного центру управління знаннями або інформацією. Вона складається з мільярдів вузлів – сайтів, серверів, користувачів, сторінок, які взаємодіють між собою через гіперпосилання. Кожна сторінка може вести до безлічі інших, і цей процес не має кінцевої точки.

Інтернет функціонує саме як ризома: користувач може почати з будь-якої точки – сторінки, відео, статті – і перейти в абсолютно інший контекст. Це створює ефект нескінченного руху знань, де немає єдиного правильного шляху. Така структура робить інтернет живим середовищем, яке постійно змінюється та розширюється.

Ще однією важливою рисою ризоматичності інтернету є його децентралізованість. Немає одного центру, який би контролював усі потоки інформації. Кожен користувач фактично є частиною цієї мережі і водночас може впливати на її розвиток, створюючи новий контент, поширюючи інформацію або формуючи нові зв'язки. В інтернеті одна й та сама інформація може сприйматися по-різному, залежно від контексту, джерела або навіть алгоритмів, які її показують. Саме тому сучасна цифрова епоха дозволяє побачити інтернет не як набір окремих сторінок чи сервісів, а як живу, складну мережу, де кожен елемент пов'язаний з іншим. Уявити сучасний світ без мережевих зв'язків уже майже неможливо. Усе – від думки до глобальних процесів існує у стані постійного переплетення, взаємного впливу й руху. І саме в цьому хаотичному, але дивним чином упорядкованому просторі особливо яскраво розкривається теорія ризоми. Якщо вдивитися в цю ідею глибше, стає зрозуміло: ризома – це не лише про структуру, це про спосіб мислення. Вона руйнує звичне прагнення людини шукати центр, істину, єдину правильну систему координат. Натомість вона пропонує прийняти множинність як норму, а змінність як основу існування. І саме тут виникає найсильніший зв'язок із інтернетом.

У правовому вимірі мережевий світ демонструє трансформацію суб'єктності: користувачі цифрових платформ виступають одночасно як продуценти та споживачі інформації. Це явище, відоме як «просьюмеризм», підриває класичні уявлення про розподіл ролей у правових відносинах. Наприклад, у соціальних мережах особа може створювати контент, який одночасно є об'єктом авторського права і предметом публічного використання, що породжує складні юридичні колізії.

Ризоматична структура мережі також проявляється у феномені децентралізованих технологій, зокрема блокчейну. Це підтверджує ідею, що сучасні комунікаційні системи не зводяться до централізованого контролю, а формуються самою логікою мережі. Як зазначає Маршалл

Маклуен: «засіб комунікації є повідомленням», що підкреслює визначальну роль самої структури мережі, а не її окремого змісту.

Крім того, важливим аспектом є процеси детериторіалізації, які у правовій площині означають розмивання меж державного суверенітету в кіберпросторі. Наприклад, правопорушення, вчинені в інтернеті, часто мають транскордонний характер, що ускладнює їх кваліфікацію та притягнення до відповідальності. У цьому контексті ризома виступає як аналітичний інструмент для розуміння нових форм правового простору, що не обмежуються фізичними кордонами.

Таким чином, осмислення мережевого світу крізь призму концепції ризоми дозволяє інтерпретувати його як складну, децентралізовану та відкриту систему, що функціонує на засадах множинності та нелінійності зв'язків. Ризоматична організація цифрового середовища сприяє розширенню простору свободи та комунікації, водночас актуалізуючи низку складних проблем, пов'язаних із правовим регулюванням, контролем інформаційних потоків, визначенням меж юридичної відповідальності та забезпеченням ефективного захисту прав людини.

Отже, концепція ризоми постає як важливий методологічний інструмент аналізу сучасних суспільно-правових трансформацій в умовах цифровізації.

Біцура Артем
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-07

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ГІПОТЕТИЧНОГО ІМПЕРАТИВУ ІММАНУЇЛА КАНТА

Гіпотетичний імператив у філософії Іммануїла Канта становить одну з центральних категорій його практичної філософії, що дозволяє систематизувати раціональну структуру дії та співвідношення між цілями й засобами. У класичному кантівському викладі гіпотетичний імператив постає як умовний припис: він набуває обов'язковості лише за умови наявності певної мети. Іншими словами, якщо суб'єкт прагне досягти визначеного результату, то він раціонально зобов'язаний обрати відповідні засоби. Отже, імператив не встановлює безумовних бажань люди-

ни, а вказує лише те, як слід діяти за наявності певного бажання або наміру. Ця відмінність між умовним характером гіпотетичного імперативу та безумовністю категоричного імперативу є принциповою для кантівської етики: вона дозволяє чітко розмежувати сферу інструментальної раціональності та сферу моральної норми.

У своїх працях, насамперед в «Основах метафізики моралі» та «Критиці практичного розуму», Кант наголошує на аналітичному характері гіпотетичних імперативів. Це означає, що їхня нормативність випливає з внутрішньої логіки понять: бажання мети містить у собі логічне передбачення необхідності відповідних засобів. Відмова від обраних засобів при збереженні мети означала б внутрішню суперечність у волі та порушення раціонального узгодження засобів і цілей. Тому гіпотетичні імперативи не потребують окремого морального обґрунтування – вони виражають раціональний зв'язок між цілями та засобами. Кант також диференціює два підвиди таких приписів: технічні (правила вправності), що регулюють вибір засобів для досягнення конкретних умінь і результатів, та прагматичні або поради розсудливості, які стосуються вибору засобів для досягнення загального блага чи щастя. Обидва підвиди залишаються умовними й залежать від конкретних цілей суб'єкта.

У сучасній філософській думці поняття гіпотетичного імперативу розглядається ширше, ніж у класичному кантівському контексті, і стало предметом інтенсивних дискусій в межах аналітичної етики та теорій практичної раціональності. Однією з ключових фігур у цих дискусіях є Марк Шредер, який запропонував детальний аналіз логічної структури гіпотетичних імперативів. Він підкреслює умовну нормативність таких приписів: вони зобов'язують лише тих агентів, які вже прийняли відповідну мету. У рамках його тлумачення, відоме як consequent scope, імператив має обмежену сферу дії й не накладає зобов'язань на тих, хто не поділяє відповідного бажання. Шредер вважає, що така інтерпретація найбільш відповідна текстам Канта, оскільки вона зберігає відмінність між гіпотетичними й категоричними імперативами та запобігає їхньому змішуванню.

Альтернативна інтерпретація гіпотетичного імперативу – так звана «wide scope», яку підтримують, зокрема, Томас Гілл та Стівен Дарвалл. Згідно з цією позицією, гіпотетичний імператив набуває універсального характеру і виступає принципом раціональної узгодженості: якщо суб'єкт приймає певну мету, то він повинен або прийняти відповідні засоби, або відмовитися від самої мети. У цьому розумінні імператив перестає бути суто умовним правилом і перетворюється на принцип логічної послідовності, який застосовується до всіх раціональних агентів незалежно від їхніх індивідуальних бажань. Така інтерпретація зближує гіпотетичний

імператив із категоричним, що породжує дискусії щодо її сумісності з кантівською доктриною.

Трактування гіпотетичного імперативу тісно пов'язане з поняттям інструментальної раціональності. У цьому підході імператив розглядається як основний принцип вибору засобів: раціональний агент повинен обирати ті засоби, які найбільш ефективно ведуть до досягнення поставленої цілі. Таке розуміння активно застосовується в економічній теорії, теорії раціонального вибору та політичній філософії.

У сучасних інтерпретаціях підкреслюють, що гіпотетичний імператив є фундаментальною складовою практичного розуму: він показує, що раціональність охоплює не лише моральну нормативність, а й здатність цілеспрямовано й ефективно діяти відповідно до індивідуальних прагнень і засобів. З позиції інструментальної раціональності гіпотетичний імператив встановлює нормативний зв'язок між цілями й засобами. Водночас він є необхідною, але недостатньою умовою моральної поведінки: регулюючи раціональність дій, він не визначає їхньої моральної цінності й не охоплює безумовні моральні обов'язки.

Отже, сучасне розуміння гіпотетичного імперативу поєднує традиційну кантівську ідею його умовності з новітніми підходами до вивчення раціональності. Вона підкреслює аналітичний характер імперативу, його зв'язок з інструментальною раціональністю, обмеженість сфери застосування та відсутність самостійного морального змісту. Одночасно суперечки між прибічниками різних тлумачень – окрема «consequent scope» і «wide scope» – вказують на те, що питання щодо природи та нормативності гіпотетичних імперативів залишається невирішеним і продовжує еволюціонувати в сучасній філософській думці.

Бобровник Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-05

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Крізь призму віків право постає не як застигла система заборон, а як живий інтелектуальний простір, у центрі якого перебуває людина. Відтоді,

як антична думка вперше звернулася до глибин людського духу, право почало набувати свого справжнього, людиноцентричного характеру.

Фундаментом цього світогляду стала ідея одного з представників софістів Протагора: «Людина – міра всіх речей», яка визначає право як інструмент для обслуговування потреб особистості [1, с. 60].

Актуальність цієї теми полягає в цифровізації та впровадженні штучного інтелекту (далі – ШІ), вони створюють ілюзію, що право може стати «технічним сервісом», позбавленим людських помилок. Проте, витісняючи людину з центру правової системи, людство ризикує втратити саму сутність права – його морально-ціннісну основу.

Основна проблема – це визнання автономного робота з ШІ суб'єктом права. Автономність, в даному випадку, відноситься до здатності робота АІ приймати рішення і здійснювати діяльність без втручання людини. На тлі майже щотижневих звітів про прогрес у розвитку ШІ ведуться численні дискусії про вирішення проблеми можливого розгляду робота як суб'єкта правовідносин. Позиції в цих дискусіях кардинально відрізняються: від заперечення суб'єктивності роботів до необхідності створення спеціальної правової системи для роботів. Звичайно, багато дослідників, зокрема юристи, сподіваються використовувати історично підтверджені правові механізми регулювання суспільних відносин при вирішенні проблеми правового регулювання роботів з ШІ. Але при цьому робота з ШІ визнається лише об'єктом правовідносин [2, с. 60].

Метою цієї теми є обґрунтування того, що навіть у світі штучного інтелекту людина повинна залишатися центром і вищою цінністю права.

Саме тому в умовах цифрової трансформації постає критична потреба переосмислити правовий антропоцентризм не просто як етичну ідею, а як необхідний запобіжник втраті людського виміру у правовому полі.

Сьогодні межа між людським мисленням та машинними обчисленнями стає дедалі тоншою, проте в юридичній площині між ними лежить прірва.

Правосуддя – це не лише механічне застосування норм, а складна система людських взаємин, де «розум» штучного інтелекту залишається лише інструментом, а не суб'єктом. Основна прірва між ними полягає в тому, що будь-який юридичний акт за своєю природою є актом волі, а не просто логічним висновком. Коли людина приймає рішення, вона спирається на синтез логіки, сумління та етичних орієнтирів, усвідомлюючи наслідки та несучи за них відповідальність. Натомість ШІ не «приймає рішення» у людському розумінні – він лише налагоджує математичну функцію та вираховує ймовірності на основі минулого досвіду.

В суспільстві існують прояви дискримінації, проблеми із забезпеченням приватності, конфіденційності та захисту персональних даних, під час розробки і впроваджень AI ці протиріччя копіюються, масштабуються і підкреслюють суспільну проблему [2, с. 102].

Машина здатна бачити «букву закону» як жорсткий код, проте вона принципово не може осягнути його «дух». Філософія права вчить, що сліпе дотримання формальної норми іноді призводить до вищої несправедливості, і лише людина здатна розпізнати той критичний момент, коли ситуація вимагає відступу від шаблону заради гуманізму чи здорового глузду. ШІ не знає, що таке справедливість, він знає лише відповідність заданим параметрам, тому йому недоступна здатність застосовувати аналогію права або принципи совісті в життєвих обставинах.

Крім того, право нерозривно пов'язане з відповідальністю та можливістю покарання. У разі юридичної помилки відповідальність завжди повертається до людини – розробника чи власника, що підтверджує статус ШІ як об'єкта, а не рівноправного учасника відносин.

Головним положенням цього підходу є твердження, що людина залишається єдиним джерелом сенсу та головною метою права, попри тотальне впровадження алгоритмів та штучного інтелекту. Право розглядається не як технічний інструмент управління масами, а як простір реалізації людської свободи.

У цифрову епоху виникає ризик перетворення особистості на «цифровий слід» або об'єкт для маніпуляцій. Антропоцентризм наполягає на тому, що людина повинна зберігати контроль над технологіями. Це означає право на розуміння того, як працюють алгоритми, та можливість оскаржити «автоматичні» рішення.

Філософський аспект підкреслює, що правові норми мають базуватися на моральних цінностях, а не лише на математичній доцільності.

В умовах прозорого цифрового світу право на приватність стає фундаментом людської гідності. Без можливості мати «непублічний» простір людина втрачає здатність до вільного самовираження та вибору.

Наукове та практичне значення цієї теми полягає у створенні захисного бар'єру проти дегуманізації (втрати людського виміру). Тобто вона дозволяє сформувати нову категорію «цифрових прав», які відповідають викликам XXI століття.

Таким чином, значення антропоцентризму в цифрову епоху полягає у підтвердженні аксіоми: технології існують для людини, а не людина для технологій. Право має стати тим механізмом, який адаптує інновації до потреб людства, не дозволяючи алгоритмам знищувати цінність людського життя та волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 4-те вид., перероб. Харків : Право, 2023. 424 с.
2. Цифрова трансформація суспільства: правові аспекти та сучасні проблеми : монографія. 2-ге вид. / О. Баранов, О. Костенко, М. Дубняк, О. Головко. ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України». Київ, Одеса : Фенікс, 2024. 184 с.

Бойчук Марія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-07

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ

Штучний інтелект (далі – ШІ) починаючи з 2023 року інструментом людства, і хоча ще продовжуються дискусії на тему небезпеки його використання, неможливо заперечувати що він став невіддільною (частина/ознака) частиною людського життя. Одним з наслідків появи штучного інтелекту стала бурхлива наукова дискусія щодо ролі ШІ в науковій роботі та припустимості його використання з юридичної та філософської думки.

Більшість вчених все ж сходяться на тому, що ШІ не може бути ані об'єктом, ані суб'єктом пізнання і лише частково може бути посередником. Аналізуючи різні методологічні підходи, важливо розуміти наявність антропогенного компонента, оскільки методологія наукового дослідження базується на методі інформаційно-антропогенного аналізу, який виходить з фундаментального положення, що жодні процеси штучного інтелекту неможливі без інформації/даних як об'єкта та людини як суб'єкта пізнання. Тобто ШІ не може виступати суб'єктом через те що на даному етапі розвитку в нього немає власних бажань чи прагнень до навчання і він не може виступати ініціатором пізнання. ШІ не здатен відчувати, не має свідомості, не може формувати зв'язки з людьми. Інша причина чому він не може виступати суб'єктом є те що сама генеративність штучного інтелекту полягає в копіюванні й перероблюванні матеріалу який існував до цього, що веде до того що штучний інтелект не здатен створити щось, чого не існує, чи придумати те, чого не було. Пізнан-

ня даних отриманих за допомогою штучного інтелекту не буде аналізом даних самого штучного інтелекту. Неможливість створювати щось з власного досвіду веде до того що ШІ не доступні деякі загальнологічні методи пізнання, а саме природний синтез (на механічний ШІ здатен), глибока індукція, абдукція та ін. Недоступність для ШІ глибокої індукції походить з декількох причин, зокрема неможливість ШІ судити про авторитетність джерела даних, судити з власного досвіду та відокремлювати основну інформацію від другорядної. По своїй суті ШІ використовує емпіричні методи пізнання, але вони суттєво відрізняються від того як їх використовує людина. Це веде до того, що ШІ може виступати посередником в пізнанні, але лише в обмеженому вигляді. ШІ може надати інформацію з інших джерел чи викликати у людини якість почуття, але ключовим моментом є саме наявність людини як суб'єкта пізнання.

Яка роль ШІ у проблемі пошуку істини? Німецький філософ Мартин Гайндеґґер визначав технології як спосіб розкриття істини що радикально змінює природу людини. ШІ як сильний аналітичний інструмент може допомогти людині в пошуку абсолютної істини у вузькому значенні, тобто в окремому питанні про окремий предмет. Проте в ШІ не може бути суб'єктивної істини (бо він не може бути суб'єктом пізнання).

З погляду філософії ШІ в тому вигляді в якому він існує на цей час може бути лише посередником пізнання між людиною і світом. ШІ не є окремою сутністю, в нього немає власного розуму і волі, він діє лише на вимоги людини. Він не здатен на натуральний синтез, його спроби створити щось нове найчастіше є одноманітними копіями самого себе. На сьогодні людина залишається основним суб'єктом пізнання.

Бондаренко Варвара
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-05

КОНЦЕПЦІЯ «ВІЧНОГО МИРУ» ІММАНУЇЛА КАНТА ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ

Наразі система міжнародної безпеки, яка сформувалася після Другої світової війни, переживає непрості часи. Норми, закріплені в Статуті

ООН, не завжди працюють так, як це передбачалось, а механізми колективної безпеки інколи виявляються недостатньо ефективними на практиці. Особливо це видно на прикладі війни в Україні, де один із постійних членів Ради Безпеки ООН, який мав би бути гарантом стабільності, сам став агресором. У цьому контексті ідеї Іммануїла Канта, викладені в його праці «До вічного миру», виглядають досить актуальними. Він написав цей трактат у 1795 році, реагуючи на події свого часу, зокрема на укладення Базельського миру між Пруссією та революційною Францією. Кант бачив, що такі договори є лише тимчасовим перемир'ям, бо вони не прибирають справжніх причин ворожнечі, а лише дають країнам час підготуватись до нової війни.

Логіка Канта базувалася на переконанні, що мир не приходить сам по собі. Для нього природним станом людства була не гармонія, а постійна загроза війни через егоїзм та бажання держав панувати одна над одною. Тому мирний стан має бути юридично встановлений і закріплений через чіткі правові умови. Свій проєкт І. Кант розділив на дві частини: попередні статті, що називають ті умови, за яких узагалі можливий тривалий мир, та остаточні статті, що описують ідеальний устрій світу. У попередніх статтях він вимагав відмовитись від таємних планів на майбутні війни та забороняв розглядати будь-яку державу як майно, яке можна захопити, обміняти чи купити. Це була революційна на той час думка про те, що держава – це спільнота людей, чий суверенітет є недоторканним. Сьогодні ми можемо простежити ігнорування цього принципу, коли територіальна цілісність країн стає об'єктом торгів, а анексії територій намагаються виправдати «історичною справедливістю».

На окрему увагу заслуговує кантівська вимога про поступове скасування постійних армій. Філософ вважав, що гонка озброєнь сама по собі є причиною нападів, бо утримання великих військ виснажує бюджет і штовхає уряди до коротких переможних війн, аби виправдати ці витрати. У сучасному світі ситуація виглядає ще складнішою. Ми бачимо не роззброєння, а нову хвилю мілітаризації, доповнену ядерним шантажем та використанням приватних військових компаній, які взагалі важко підпорядкувати міжнародним законам. Крім того, І. Кант був противником того, щоб під час війни використовувати засоби, що унеможливлюють майбутню довіру: терор, порушення договорів, катування чи вбивства цивільних. Він попереджав, що війна, яка ведеться без честі, перетворюється на війну на винищення, де вічний мир може настати хіба що на «велетенському кладовищі людства».

Щодо остаточних статей «вічного миру» І. Канта, то вони включали три основні умови, перша з яких – республіканський устрій у кожній державі. Це лад, де діє поділ влади і закон стоїть вище за правителя. Кант сподівався, що громадяни, які на власні плечі беруть тягар війни – втрати близьких, податки та руйнування – будуть голосувати проти будь-якої агресії. Сьогоднішня реальність спростовує цей оптимізм. Ми бачимо, як навіть у формально демократичних чи республіканських країнах пропаганда та маніпуляції дозволяють елітам нав'язувати суспільству воєнну риторику, роблячи народ заручником амбіцій диктаторів. «Федерація вільних держав», яка за Кантом мало б стати гарантом міжнародного права без створення світової деспотії, до певної міри втілилась у діяльності ООН, яка виявилась не завжди здатною ефективно реагувати на серйозні міжнародні конфлікти.

До того ж у сучасній політиці панують не «моральні політики», про яких мріяв Кант, а «політичні моралісти». Справжній моральний політик, за Кантом, це той, хто узгоджує державну вигоду з принципами обов'язку та права. Політичний моралісті навпаки – підлаштовує мораль під свої інтереси. Кант пропонував простий тест на справедливість для будь-якої політичної дії, а саме виведення її у публічну площину. Якщо план політика не можна оприлюднити, бо він викличе опір народу, то такий план є несправедливим. У наш час гібридних війн, таємних кібератак та маніпуляцій інформацією, принцип гласності працює не в повному обсязі, дозволяючи агресорам діяти підступно, уникаючи відповідальності.

Найбільшим викликом для втілення кантівських ідей сьогодні є поява «несправедливого ворога». Кант ввів це поняття для опису того, хто своїми діями робить стан миру неможливим у принципі. Це суб'єкт, який порушує базові правила міжнародного співіснування, що руйнує саму основу міжнародного права. Якщо немає спільного визнання міжнародно-правових норм, то створення будь-якої федерації чи союзу народів стає безглуздим. Саме тому спроби реформувати ООН чи прийняти нові документи, як-от «Пакт про майбутнє» у 2024 році, наразі виглядають лише декларативними. Без реального покарання за незаконне застосування сили жоден папір не гарантуватиме безпеки.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що проєкт вічного миру Іммануїла Канта наразі неможливо втілити в життя. Ми живемо в епоху, де право сили знову домінує над силою права, а міжнародні інституції не мають механізмів примусу для великих держав. Кантівські ідеї сьогодні залишаються лише «регулятивним ідеалом», до якого варто прагнути, аби людство остаточно не знищило саме себе. Його трактат є на-

гадуванням, що мир – це складний правовий стан, який вимагає чесності від політиків та відповідного рівня моральної свідомості від громадян. Проте, допоки світ залишається роздрібненим, а ключові держави ставлять власні інтереси вище за міжнародне право, «вічний мир» залишатиметься лише філософською концепцією, недосяжною в найближчому майбутньому.

Вайкулін Артур
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, група 01-25-05

ФУНКЦІЇ СВІДОМОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ТА МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Свідомість – це властива людині здатність відображати дійсність у формі ідеальних образів та цілеспрямовано регулювати свою діяльність. Категорія свідомості посідає фундаментальне місце у філософському дискурсі, виступаючи не лише як вища форма відображення дійсності, а й як важливий спосіб осмислення та перетворення світу. Сучасна філософія розглядає її як активну, інтенціональну діяльність, що надає явищам об'єктивної реальності смислового значення.

Багатовимірність цього феномену розкривається через систему його функцій: пізнавальну, цілепокладаючу, оціночну та регулятивну. Пізнавальна функція забезпечує розкриття закономірностей природного і соціального світів. Цілепокладаюча дозволяє людині формувати ідеальні моделі майбутнього, а регулятивна та оціночна – співвідносити власну поведінку з правовими та моральними нормами суспільства.

Ці функції набувають особливого значення у соціальному пізнанні. Свідомість виступає важливим фактором розвитку суспільства, оскільки воно функціонує завдяки взаємодії свідомих індивідів. Суспільна свідомість формує ціннісні орієнтири розвитку соціуму та об'єднує його в єдину систему значень.

Особливого праксеологічного значення філософська категорія свідомості набуває в юридичній практиці. У юриспруденції свідомість ви-

ступає критерієм правомірності діянь та підставою для юридичної відповідальності. Вся система кримінального права базується на здатності суб'єкта усвідомлювати свої дії та керувати ними. Наприклад, при вирішенні питання про осудність особи суд враховує здатність суб'єкта усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Кваліфікація правопорушення та встановлення форми вини (умислу чи необережності) безпосередньо залежать від аналізу інтелектуального та вольового моментів свідомості особи.

Таким чином, філософське осмислення свідомості має важливе методологічне значення для юридичної практики. Воно дозволяє уникнути надмірного формалізму у застосуванні правових норм та враховувати особистість суб'єкта правовідносин. Розвинена правосвідомість юриста – це не лише сума професійних знань, а й здатність відповідально застосовувати право з урахуванням конкретних обставин.

Варгата Анна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-24-05

АКСІОМИ У ПРАВІ: ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Проблема визначення місця правових аксіом залишається у філософсько-правовій науці одним із актуальних питань, навколо яких продовжують розгортатися концептуальні дискусії. Це, перш за все, пов'язано з відсутністю єдиної позиції щодо зазначеного поняття, наявністю погляду щодо відсутності категорії «правова аксіома». На нашу думку, правова аксіома одне з тих юридичних явищ, яке здійснює значний вплив на розвиток правової системи у цілому. У вітчизняній науковій літературі вченню про аксіоми як філософсько-правовому явищу приділяється замало уваги, що пояснюється труднощами оперування ними як поняттями.

Правові аксіоми – це вихідні положення юридичної та філософсько-правової науки, що не викликають сумнівів і не потребують доказів. На їх підставі правові науки розробляють категоріальний апарат. Вони ґрунтуються на методі дедукції і відображають достовірні знання. Вчення про аксіоми можна віднести до фундаментальних положень процесуаль-

ної науки. Логіка наукового пізнання здебільшого з метою найбільш повного і всебічного дослідження будь-якого явища диктує необхідність розгляду «ціннісного потенціалу» аксіом, який варто розглядати в декількох аспектах. У них втілюється історичний досвід, пов'язаний із пошуками шляхів найбільш ефективного вирішення спірних ситуацій. Їхня цінність в даному аспекті зумовлена виконуваними ними функціями – збереження, відтворення і поширення тієї частини соціального досвіду, яка покликана забезпечити стабільність та динаміку правової системи. Визначаючи основні цінності й переконання людей, саме аксіоми є джерелом пізнання явищ суспільного життя. Вони надають важливу інформацію про характер суспільного життя, етапи розвитку права та філософії права у той чи інший період розвитку країни.

У загальній теорії права аксіоматичних положень багато, однак місце аксіом та принципів у правовому регулюванні досі не визначене конкретно. О. Гетманцев виокремив такі відмінності між принципами та аксіомами – принципи створені загалом для усього права, а аксіоми – для окремих галузей у різну історичну епоху людства. Якщо звертатися до словника-довідника з логіки за авторства С. Цаліна, то аксіома – це положення певної теорії, яка приймається без доведення на практичному рівні. Взагалі, аналізуючи історію, можна констатувати, що на ранніх етапах становлення права процес формування аксіом був обумовлений необхідністю формулювання принципів права, тобто аксіоми стверджували те, що з часом ставало принципами правової реальності.

Правові аксіоми є явищами, які пронизують всю матерію права. По-перше, вони є правовими цінностями, які становлять особливу категорію соціальних та культурних цінностей. Зазначимо, що основоположною правовою цінністю є саме право, яке є джерелом інших цінностей – встановлення та охорона певного правового порядку в суспільстві; справедливо упорядкована свобода; унормована на засадах справедливості рівність; вимога діяти однаково в однакових ситуаціях тощо. По-друге, правові аксіоми складають так званий золотий фонд філософсько-правових норм, які виникли у ході розвитку людства. Як відомо, право перестає бути правом без моральної основи, залишаючись тільки мірою примусу, засобом організаційного впливу. Аксіоми виступають своєрідним носієм універсальних моральних і філософських цінностей, які є значущими для будь-якої правової системи. По-третє, якщо визнати, що правові аксіоми знаходять свій вираз у принципах права, то вони відіграють роль змістовної основи всієї правової системи. Тобто вони є конкретними

правовими веліннями, без яких не можуть існувати не тільки інститути, але й галузі пра1ва.

Таким чином, правові аксіоми є невід'ємними регуляторами суспільних відносин, які доповнюють правові норми. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні правопорядку, стабільності та динамізму суспільних відносин, зокрема у царині гарантування прав людини.

Варич Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-05

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) породжує дуже багато питань задля його регулювання. Варто зазначити, що межі власне застосування інтелекту виходять за суто технологічні, тому розгляду підлягає й філософський,етичний вимір його існування й участі в сфері людської діяльності. Філософське осмислення штучного інтелекту охоплює не лише дослідження його функцій та впливу, а й звертається до базових категорій людського існування – свідомості, суб'єктності(власне й правосуб'єктності), емоцій та етичної відповідальності [1]. У контексті розгляду філософських проблем можна виділити, що штучний інтелект не може повністю замінити людину, особливо в таких сферах, де важлива міжособистісна взаємодія людей, персональний підхід і судження з точки зору моралі.

Перш за все, потрібно звернутися до фундаментальної обмеженості ШІ, яка полягає у відсутності в нього емпатії, справжніх емоцій, чутливості та свідомості. Сучасні системи штучного інтелекту функціонують на основі закладених у них даних та алгоритмів. Як підкреслюють дослідники, штучний інтелект не володіє свідомістю чи емоціями, не здатний відчувати та співпереживати у властивому людині розумінні [2]. Штучний інтелект може імітувати емпатію на основі емоцій(якщо такі є), закладені в текст, який він проаналізував. Проте маємо вказати,

що справжня емпатія, за допомогою якої зчитують емоції, міміку, співпереживають – лишається для нього недосяжною. Саме ця різниця між «імітацією розуміння» і справжніми почуттями не дозволяє замінити людину в професіях, де головне – це спілкування.

У медицині, психології та юриспруденції це виявляється особливо наочно. Лікар має відчути стан пацієнта, підтримати його, інколи через фізичний контакт або сказане в потрібний момент слово. Психолог працює з людськими почуттями, і навіть правильні слова без щирого співчуття можуть нашкодити людині. До прикладу, і адвокат, і суддя враховують не тільки написаний закон, а й свій досвід і розуміння ситуації, відчуття справедливості. Наприклад, згадуючи про Кодекс суддівської етики [3], варто підкреслити, що суддя повинен керуватися такими моральними якостями, як чесність, справедливість, добросовісність. ШІ не має такого внутрішнього переконання, бо він оперує лише формальними критеріями, що унеможливлює врахування унікальних обставин кожної конкретної ситуації, справи [4].

По-друге, є певні відмінності між діалогом з живою людиною і штучним інтелектом. Сучасні системи часто аналізують особисті запити користувача, його вподобання та попередню історію взаємодії, демонструючи гнучкість самої думки штучного інтелекту, який заздалегідь адаптований до вашого ставлення з метою забезпечення максимального комфорту. Вони запрограмовані на уникнення конфліктів, негативних емоцій, чого не уникнеш в житті. Це створює ілюзію ідеального діалогу, однак це суттєво відрізняється від реальності, де кожна людина є індивідуальною, а її думки, поведінка та реакції часто бувають непередбачуваними. У живому спілкуванні ми часто стикаємося з незгодою, критикою, емоційними реакціями, які не завжди є комфортними, але саме вони формують нашу психологічну стійкість, здатність до аргументації, готовність до складного діалогу, а це є корисною здібністю.

Загалом, ШІ може стати корисним інструментом допомоги, структурування та підтримки, але зазначимо певні вразливі сфери. Наприклад, особливо показовою є сфера виховання дітей. Дитина ще формується як особистість, тому вона думає і сприймає світ інакше, ніж дорослі, і потребує особливого підходу. Виховання – це не тільки навчання, а й розвиток цінностей, емоцій і розуміння того, що добре, а що ні. Тому до неї треба особливе ставлення. ШІ може надавати інформацію,аналізувати дані, але не може сформувати в дитини відчуття безпеки, любові, приналежності – тих фундаментальних речей, на яких будується здорова особистість.

Отже, штучний інтелект – це лише інструмент, а не людина. Він не має почуттів, свідомості й не може по-справжньому розуміти інших. У професіях, де потрібно працювати з людьми, його не можна повністю замінити людиною, бо це може нашкодити – зникнуть важливі людські якості, такі як доброта, розуміння і справедливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник Ю. М., Тодорова С. М., Шевченко Г. А. Філософське розуміння штучного інтелекту як технології. *Філософія та управління*. 2025. № 3(7). С. 1–28.
2. URL: https://www.eu-scientists.com/index.php/fag/article/download/117/111/366 (дата звернення: 25.04.2026).
3. Грицюк П. М. Чи забере штучний інтелект вашу професію? Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (1 липня – 11 серпня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 62–63. URL: https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_OLA.pdf (дата звернення: 25.04.2026).
4. Кодекс суддівської етики : рішення XI чергового з'їзду суддів України від 22 лют. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text (дата звернення: 26.04.2026).
5. Барсук М. Суддя-людина чи суддя-алгоритм? Від мети про «мислячу машину» до запровадження ШІ у сфері судочинства. *Українська правда*. 26.11.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2025/11/26/8008920/ (дата звернення: 26.04.2026).

Вацяк Анастасія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗИГМУНД ФРЕЙД: НАРОДЖЕННЯ ПСИХОАНАЛІТИКИ

Постать Зигмунд Фрейд є однією з найвизначніших у історії філософії, психології та гуманітарного знання загалом, оскільки саме з його ім'ям пов'язується формування психоаналітики як принципово нового підходу до розуміння людини. Виникнення психоаналітики наприкінці XIX – на початку XX століття було обумовлене глибокими інтелектуальними трансформаціями в європейській культурі, зокрема кризою класичного раціоналізму, який уже не міг повністю пояснити складність людської

психіки. У цей період зростає інтерес до ірраціональних, прихованих і несвідомих процесів, що визначають поведінку людини, і саме Фрейд стає тим мислителем, який системно осмислює ці явища.

Фрейд розробляє концепцію несвідомого як фундаментального рівня психіки, що містить витіснені бажання, спогади та потяги, які не усвідомлюються індивідом, але суттєво впливають на його поведінку. Таким чином, людина постає не як повністю раціональна істота, а як суб'єкт, внутрішній світ якого є глибоко конфліктним і багаторівневим. Це відкриття стало справжнім переворотом у філософсько-антропологічному розумінні людини, оскільки воно підважило традиційне уявлення про прозорість свідомості для самої себе.

Становлення психоаналітики було нерозривно пов'язане з медичною та клінічною практикою Фрейда. Досліджуючи істерію та невротичні розлади, він дійшов висновку, що їхні причини мають психологічну, а не суто фізіологічну природу. У співпраці з іншими дослідниками, зокрема з Йозеф Брейєр, Фрейд почав застосовувати нові методи лікування, які передбачали вербалізацію витіснених переживань. Одним із ключових методів став метод вільних асоціацій, що дозволяє пацієнту вільно висловлювати свої думки без цензури з боку свідомості, відкриваючи доступ до несвідомого матеріалу.

Важливим етапом у формуванні психоаналітики стала публікація праці Тлумачення сновидінь, яка заклала теоретичні основи нового напряму. У цій роботі Фрейд розглядає сновидіння як «королівську дорогу до несвідомого», підкреслюючи, що вони є символічним вираженням прихованих бажань і внутрішніх конфліктів. Сновидіння, за Фрейдом, мають явний і прихований зміст, причому останній підлягає інтерпретації через аналіз символів і асоціацій. Таким чином, психоаналіз пропонує новий метод пізнання психічної реальності, що виходить за межі традиційного раціонального аналізу.

Центральне місце у фрейдівській теорії займає структурна модель психіки, яка включає три основні інстанції: Воно (Id), Я (Ego) та Над-Я (Superego). Воно є носієм первинних потягів і керується принципом задоволення, тоді як Я функціонує відповідно до принципу реальності, намагаючись узгодити вимоги зовнішнього світу з внутрішніми імпульсами. Над-Я репрезентує внутрішні і зовніішні соціальні норми та моральні заборони. Взаємодія цих трьох інстанцій створює складну динаміку психічного життя, яка проявляється у конфліктах, тривогах і захисних механізмах.

Особливу увагу Фрейд приділяє проблемі психосексуального розвитку особистості, стверджуючи, що основи характеру закладаються в ран-

ньому дитинстві. Він виділяє кілька стадій розвитку, кожна з яких пов'язана з певною ерогенною зоною і типом задоволення. Порушення або фіксації на цих стадіях можуть призводити до формування невротичних симптомів у дорослому житті. Ця частина теорії викликала значні дискусії та критику, однак водночас відкрила нові перспективи для дослідження дитячої психології та розвитку особистості. Психоаналітика Фрейда має не лише психологічний, але й глибокий філософський вимір. Вона ставить під сумнів ідею автономного та самодостатнього суб'єкта, показуючи, що людська свідомість значною мірою визначається несвідомими процесами. У цьому сенсі психоаналіз можна розглядати як частину ширшого інтелектуального руху, який включає також ідеї Фрідріх Ніцше та Карл Маркс, які по-своєму критикували традиційні уявлення про людину та суспільство.

Вплив психоаналітики на культуру XX століття є надзвичайно значним. Ідеї Фрейда знайшли відображення в літературі, мистецтві, кінематографі та соціальних науках. Психоаналітичний підхід став інструментом аналізу не лише індивідуальної психіки, але й культурних явищ, символів і колективних уявлень. Водночас психоаналіз зазнавав і зазнає критики з боку різних наукових напрямів, зокрема за недостатню емпіричну перевірюваність та надмірну інтерпретативність.

Попри це, значення психоаналітики як інтелектуального явища важко переоцінити. Вона відкрила новий вимір у розумінні людини, підкресливши складність її внутрішнього світу та неоднозначність мотивів поведінки. Народження психоаналітики стало одним із ключових етапів у розвитку сучасної гуманітарної думки, що визначило подальші напрямки досліджень у філософії, психології та культурології.

Вірська Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка, група 19-25з-02

НІЦШЕАНСЬКА ІДЕЯ НАДЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Фрідріх Ніцше розробив концепцію «надлюдини». Ця ідея відображає роздуми про внутрішню гармонію через волю до влади над собою, критикуючи матеріалізм, моральні цінності та фокус на грошах, посадах

і зв'язках [1, с. 117; 2, с. 74; 3, с. 3]. Надлюдина – це перспективний ідеал еволюції людства, метафора постійного руху вперед, де людина долає слабкості, реалізуючи істинне «я» [1, с. 117; 2, с. 74, 77; 4, с. 18]. Концепція тісно пов'язана з вченням про волю до влади як рушійну силу творення та прогресу [1, с. 117; 2, с. 74–75, 77]. Надлюдина – гармонійна особистість, що поєднує фізичну досконаліть, високі моральні та інтелектуальні якості, «волю до влади» та «волю до життя», сполучаючи аполлонівське (раціональне) й діонісійське (стихійне) начала. Справжнє становлення – це переосмислення цінностей і вихід за межі натовпу, який є заручником моралі й релігії [4, с. 18–20].

Надлюдина протистоїть «останній людині» – індивіду без гідності [3, с. 4–5, 20; 4, с. 20–21]. Еволюційний процес людини на думку Ніцше включає три ступені духовного розвитку: «верблюд» (покірність традиціям і авторитетам), «лев» (заперечення залежності, створення нових цінностей через волю до влади), «дитина» (відкритість до нового, творення з невинністю та радістю) [2, с. 75–76].

Критикуючи християнство, Ніцше не заперечує Ісуса як історичну особу, але бачить у ньому гуманістичний ідеал гідності та любові без приниження природи; надлюдина долає обмеження, звільняючись від моралі та приписів, створюючи власні цінності через самовиховання та відмову від стадного інстинкту. Надлюдина об'єднує інтелектуальні, творчі, вольові та етичні якості, розвиваючи автономію та відповідальність. Для становлення особистості необхідні гармонія тіла й духу, освіта та здорове оточення. Це індивідуальний процес, який формує людину-новатора, здатну впливати на світ [5, с. 19–24]. Після відмови від віри в Бога людина отримує безмежну свободу для саморозвитку, де головною метою стає еволюція у Надлюдину – сильну, досконалу особистість, яка керується власною волею [3, с. 5, 7, 110–113, 192–194].

Значення творчості Ніцше: основа екзистенціалізму, феноменології, постмодернізму, формуючи рефлексію смерті, меж існування та нових стилів мислення [3, с. 158–160]. Ідея надлюдини у модерністів (Джойс, Кафка, Манн) слугувала утвердженню індивідуальності на противагу масовій культурі. Натомість Джек Лондон у «Морському вовку» критично переосмислює цей образ, доводячи, що сила без творчого начала веде до тиранії, та наголошує на необхідності гармонії духу й матерії [4, с. 46–48].

У контексті сучасності ідея надлюдини Ніцше набуває нової актуальності, особливо в еру стрімкого технологічного прогресу, глобальних криз і суспільства споживання. Сьогодні надлюдина постає як прототип

інноватора, здатного адаптуватися до глобалізації, міжкультурного діалогу та моральних викликів, таких як злиття біологічного й технічного [5, с. 18, 24; 2, с. 78]. Цей концепт перегукується з теорією ноосфери Вернадського: еволюція мислення означає відповідальність за Землю, а не витіснення людини технологіями. Головне – це внутрішня трансформація людини, здатність до самодисципліни та вихід за межі старих шаблонів. Концепція «надлюдини» це не просто образ із минулого, а актуальний орієнтир для сучасної людини. Вона пропонує шлях розвитку: долати життєві кризи через творчість і переоцінку цінностей, беручи на себе відповідальність за долю світу [2, с. 78–79; 3, с. 5, 190, 195–196].

У сучасності ніцшеанська ідея надлюдини набуває нової актуальності, оскільки вимагає внутрішньої еволюції людини в умовах технічного прогресу, глобальних криз і кризи цінностей. Надлюдина постає не як вища істота, а як ідеал самотворення, творчості та переоцінки норм, протиставлений «останній людині», що живе матеріальними потребами. Сьогодні цей образ втілюється у здатності індивіда адаптуватися до швидких змін, поєднувати свободу й відповідальність, удосконалювати мислення та зберігати автономію серед технологічних трансформацій. Таким чином, концепція надлюдини слугує орієнтиром для особистості, яка долає власні межі й бере участь у духовному та інтелектуальному розвитку людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрик Ю. Ідея «надлюдини» у філософії Фрідріха Ніцше. *Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* 2013. № 33. С. 117–118.

2. Павлов О. І. Ніцшеанський образ надлюдини та сучасність. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2021. № 32. С. 74–79. DOI: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i32.1029.

3. Данканіч Р. І. Метафізика людини у філософії Ф. Ніцше: дисертація кандидата філософських наук. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2012. 226 с.

4. Ширяєва К. А. Ніцшеанська концепція особистості у художній прозі Джека Лондона: кваліфікаційна робота магістра. Херсонський державний університет. Херсон, 2022. 53 с.

5. Савонова Г. І. Гуманістичний проєкт Ф. Ніцше «Надлюдина». Перспективи. *Соціально-політичний журнал.* 2021. № 3. С. 18–25. DOI: https://doi.org/10.24195/spj1561–1264.2021.3.3.

Волосовець Олена
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри трудового права

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Проблема захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану є однією з найактуальніших для сучасної України, яка вже тривалий час протистоїть збройній агресії Російської Федерації. Війна перетворилася не лише на військово-політичне випробування, а й на глибокий тест для правової, моральної та філософської основ державності, ставлячи під сумнів здатність суспільства зберігати гуманістичні орієнтири в умовах виживання. Захист людської гідності, дотримання прав людини й принципу верховенства права в екстремальних умовах виходить за межі суто юридичної площини, охоплюючи філософсько-правовий вимір людського буття.

У період війни зазнають змін усталені уявлення про співвідношення свободи та безпеки, гуманізму та державної доцільності. З огляду на потреби оборони держава змушена адаптувати правову систему до нових умов, у яких життя, безпека та національна стійкість стають пріоритетними цінностями. Проте навіть за цих обставин фундаментальні права людини не можуть бути знехтувані, адже саме вони визначають межу, що відділяє демократичну правову державу від тоталітаризму.

Норми Конституції України, а також міжнародні акти: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права утверджують принцип невідчужуваності основних прав навіть у надзвичайних ситуаціях. Водночас правовий режим воєнного стану допускає тимчасові обмеження окремих прав, необхідні для збереження держави та її громадян. Це породжує складні філософсько-етичні дилеми: як відрізнити необхідне обмеження від свавілля, а право держави на самозахист від порушення свободи особистості.

Ф. Фернандес-Монтесінос трактує війну як багатовимірне явище, що виходить далеко за межі суто військових дій. На його переконання, війна – це складний політичний і соціальний феномен із власною вну-

трішньою логікою, що розвивається динамічно й непередбачувано. Вона постійно змінює форми та змісти, стаючи каталізатором глибоких суспільних трансформацій [1]. Учений підкреслює: ігнорувати це явище – означає нехтувати небезпекою, здатною зруйнувати як індивідуальне життя, так і суспільний лад.

Філософсько-правове осмислення захисту прав людини в умовах війни неможливе без урахування досвіду тих, хто безпосередньо пережив воєнні події. Саме військові й цивільні, що опинилися у вирі війни, демонструють, як змінюються моральні орієнтири, цінності та межі людяності. Їхній життєвий досвід виявляє, як війна впливає на розуміння справедливості, свободи, гідності та обов'язку.

Макс Шелер у праці «Геній війни» розкриває глибинний духовний вимір війни. Він відкидає спроби звести її до економічних чи соціологічних причин, наголошуючи, що війна – це не лише боротьба за виживання, а й прояв прагнення до влади, який може мати як руйнівний, так і творчий потенціал. У цьому сенсі війна, на думку Шелера, є випробуванням людського духу, яке спонукає до морального самопізнання та духовного зростання. Водночас філософ заперечує кантівський ідеал «вічного миру», вважаючи його нереалістичним, адже війна – це невід'ємна частина людського буття, у якій розкриваються глибинні сили моралі [2]. Такий підхід дозволяє осмислити права людини не лише як правову категорію, а як етичний феномен, що зберігає людяність навіть серед руйнувань.

Гуманістичний аспект війни глибоко відображений у творчості Еріха Марії Ремарка. Його твори показують, що навіть після моральних і фізичних втрат війни людина здатна до духовного відродження, пошуку сенсу життя й збереження віри у красу й добро [3]. Це свідчить про внутрішню силу людської природи, здатної долати трагедію війни через моральне очищення.

У практичному вимірі філософсько-правові ідеї про гідність і справедливість знаходять відображення в Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку України на 2023–2027 роки. Документ визначає суспільний запит на глибокі реформи, побудову держави, заснованої на справедливості, правовій рівності та довірі громадян. Водночас він наголошує на потребі балансувати між оперативністю дій держави у воєнних умовах і безумовним дотриманням прав людини [4]. Такий баланс є ознакою зрілості правової системи, адже сила держави

має поєднуватися з гуманізмом, а будь-які обмеження прав -бути пропорційними й законними.

Як зазначають С. Максимов і Н. Сатохіна, справедливість є наріжною правовою цінністю, у якій взаємодіють свобода, рівність і людська гідність. Остання, набута особливого значення після Другої світової війни, є не лише етичною, а й правовою основою всієї системи прав людини. Вони визначають, що навіть під час війни жодні надзвичайні обставини не можуть скасувати невідчужуваність людської гідності [5, с. 96].

Сучасна наука вводить нові поняття, такі як «цифрова цілісність», що поєднує свободу, приватність і гідність у цифрову епоху. Це поняття формує нову сферу правового захисту людини -зокрема від втрати контролю над власними даними та ідентичністю. Аналогічно, у воєнний час важливо говорити про цілісність справедливості, яка передбачає визначення переліку непорушних прав: на життя, гідність, свободу від катувань, дискримінації та на правовий захист. Вони мають бути гарантовані навіть у надзвичайних умовах.

Отже, філософсько-правова парадигма захисту прав людини під час війни повинна поєднувати справедливість, гідність і технологічну адаптивність. Це не лише стратегічне завдання держави, а й моральна місія українського суспільства -зберегти людяність і верховенство права навіть у часи збройних випробувань. Лише так Україна зможе вийти з війни сильнішою, побудувавши справедливу та гідну людини державу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fernandez-Montesinos F. A. Philosophy of war. *Culture of Defence.* 2014. №190 (765). URL: https://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1898

2. Gretic G. Ethics, philosophy of war and the european question: Max Scheler in the context. *Politicka Misao-Croatian Political Science Review.* 2007. №44 (1). P. 15.

3. 20 цитат Еріха Марії Ремарка про війну. Нова Зоря: сайт. URL: https://novazoria.com.ua/?p=20155.

4. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 №273/2023 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text

5. Maksymov S., Satokhina N. Human dignity as a universal legal value. *Amazonia Investiga.* 2020. №9 (31). P. 96–103.

Вус Андрій
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірант кафедри криміналістики

ФЕНОМЕН ДОВІРИ ЯК ОНТОЛОГІЧНА УМОВА ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

У сучасному суспільстві питання довіри набуває особливого значення для аналізу трансформацій соціального порядку. Зростання невизначеності, зміна моделей взаємодії та ускладнення інституційних механізмів засвідчують, що стабільність соціальних структур залежить не лише від нормативних приписів чи процедур, а й від умов, у яких вони формуються. Тому феномен довіри постає показником внутрішньої узгодженості спільного життя, оскільки дозволяє розглядати інститути не тільки через їхні функції, а й у зв'язку з тими вихідними засадами, з яких вони виникають.

Довіра – це передусім спосіб ставлення людини до світу та інших людей. У своїй первісній формі вона пов'язана з тим, що людина завжди входить у світ як у вже впорядковану реальність, яку вона не створює, а приймає. М. Гайдеґґер зазначав, що бути-в-світі означає перебувати у горизонті значень, який передує будь-якому вибору чи діянню. Така попередня впорядкованість робить можливим саме орієнтування у світі й передбачає початкову довіру до його структури [4, с. 78]. Крім того, Х. Арендт підкреслювала, що людська дія завжди звернена до іншого та передбачає здатність покладатися на нього, оскільки наслідки дії ніколи не можуть бути повністю контрольовані [1, с. 243–244]. Таким чином, у цьому вимірі довіра постає не психологічною властивістю, а відповіддю на фундаментальну невизначеність людського існування, що дозволяє формувати спільний світ та впорядковувати досвід співбуття.

Онтологічний зміст довіри виявляється у тому, що вона задає первинний спосіб присутності людини у соціальному світі. Довіра не зводиться до очікування певної поведінки чи ставлення, адже саме вона забезпечує той рівень передбачуваності, без якого взаємодія між людьми взагалі не може відбутися. Цю позицію підтверджує П. Штомпка, який підкреслює, що довіра є основою соціальної орієнтації людини, оскільки саме вона робить можливим початок взаємодії з іншими та дозволяє

передбачати можливі наслідки такої взаємодії [6, с. 20]. Подібний підхід простежується у Н. Лумана, який розглядає довіру як спосіб упорядкування взаємодії в умовах невизначеності. На його думку, саме довіра створює первинний орієнтир для дії й тим самим робить можливим включення людини в комунікацію ще до появи усталених правил чи інституційних гарантій [5, с. 12].

У такому розумінні довіру можна розглядати як форму попереднього прийняття можливості дії за умов неповноти знання. Саме таке прийняття виступає первинним принципом упорядкованості, без якого інституційні форми не здатні ані виникнути, ані зберегти тривалу стійкість.

Інституційна форма довіри виникає тоді, коли первинне визнання впорядкованості світу поступово трансформується у форми нормативної узгодженості. Показовим у цьому контексті є феномен легітимності влади, що передбачає визнання правомірності рішень не лише через формальні приписи, а насамперед через довіру до їх змістовної обґрунтованості.

Е. Дюркгейм підкреслював, що функціонування інститутів можливе лише за умови існування колективних уявлень – спільних смислових схем, які надають нормам характер моральної обов'язковості. Саме вони забезпечують те, що норми сприймаються не як зовнішній примус, а як ціннісно схвалена форма поведінки. У цьому сенсі інститути постають як форма колективної віри у чинність певного порядку, тобто як соціальні структури, які зберігають свою дієвість завдяки довірі спільноти до їх нормативного змісту [2, с. 31–32].

У свою чергу, Г. Гегель розглядав інституційність у межах концепції етичного життя, де інститути втілюють об'єктивний дух спільноти. Їх існування можливе лише за умови взаємного визнання як фундаментального принципу спільного соціального буття. Визнання передбачає не просто правове узгодження позицій, а глибинну впевненість у тому, що інший діє в межах раціонально й морально поділюваного порядку [3, с. 189]. Таким чином, для Г. Гегеля інститути є формами об'єктивації цієї довірчої впевненості, адже вони набувають реальності лише там, де члени спільноти визнають не лише норми, а й один одного як їх носіїв.

Зіставлення розглянутих підходів дає змогу окреслити довіру як основну умову інституційного порядку, що поєднує два рівні – колективні уявлення про нормативну значущість соціальних вимог і взаємне визнання цих уявлень учасниками спільноти. У цьому поєднанні простежується механізм, завдяки якому первинна відкритість до світу й інших набуває форми загальних очікувань, здатних підтримувати нормативний

лад. Саме тому довіра має онтологічний статус щодо інститутів: вона створює поле узгодженості, у межах якого можливе закріплення норм, їх обов'язковість і тривалість. Інститути постають як форма впорядкування цієї початкової узгодженості, а їхня стійкість залежить від збереження тієї довірчої основи, з якої вони походять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arendt, H. The Human Condition / introd. by M. Canovan. London: The University of Chicago Press, 1998. 349 p.
2. Durkheim, E. The Elementary Forms of Religious Life / trans. by K. E. Fields. New York: The Free Press, 1995. 465 p.
3. Hegel, G. W. F. Elements of the Philosophy of Right / ed. A. W. Wood; trans. H. B. Nisbet. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 518 p.
4. Heidegger, M. Being and Time / trans. J. Macquarrie, E. Robinson. Oxford: Blackwell Publishing, 1962. 589 p.
5. Luhmann, N. Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann / transl. by H. Davis, J. Raffan, K. Rooney; introd. by G. Poggi. Chichester: John Wiley & Sons, 1979. 198 p.
6. Sztompka, P. Trust: A Sociological Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 214 p.

Гайдук Вікторія
Національний університет
імені Ярослава Мудрого
Факультет адвокатури,1 курс,
группа 4

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО КОНТРОЛЮ

Проблема свободи в умовах цифрового контролю є однією з найактуальніших тем сучасної філософії та права, оскільки розвиток технологій суттєво змінює баланс між особистою свободою людини і можливостями держави або ж корпорацій здійснювати контроль над нами. Ще раніше філософи звертали увагу на проблему контролю і свободи. У сучасних умовах цифровізації ці ідеї стають ще більш актуальними, адже нові технології роблять контроль ще сильнішим і менш помітним. Сьогодні цифрові технології оточують нас у всіх сферах життя: комуні-

кація, освіта, робота, державне управління. Це створює нові можливості для розвитку суспільства, але водночас є певні ризики надмірного втручання у приватне життя людини. Особливо актуальною ця проблема є для України зараз у складних реаліях, в умовах гібридної війни, коли питання безпеки змушують державу посилювати контроль, але водночас важливо не допустити порушення базових прав і свобод громадян. Свобода зазвичай означає, що людина може діяти так, як хоче, без зайвого втручання з боку інших. Наші дії в мережі можуть відстежуватися: збираються персональні дані, аналізується поведінка, використовуються різні алгоритми. Через це на наш вибір можуть впливати, навіть якщо ми цього не помічаємо. Тому цифровий контроль часто діє приховано і може впливати на наші думки та рішення.

В умовах гібридної війни цифровий контроль стає інструментом забезпечення національної безпеки. Держава може використовувати технології для виявлення загроз, протидії дезінформації, кіберзахисту та боротьби з ворожою пропагандою. Це є обґрунтованим і необхідним, однак існує ризик, що під приводом безпеки можуть запроваджуватися надмірні обмеження свободи слова, приватності та доступу до інформації.

Окрему увагу слід приділити ролі великих технологічних компаній. Вони мають дуже багато інформації про нас, бо ми користуємося їхніми сервісами. Через це вони отримують великий вплив і можуть частково керувати тим, що ми бачимо в інтернеті – новини, відео, рекламу. Багато людей навіть не помічають, що їхній вибір частково формується алгоритмами – наприклад, тим, що їм радить стрічка новин або реклама. які володіють значними обсягами наших персональних даних. Людина часто не усвідомлює, наскільки її свобода обмежується алгоритмами рекомендацій, рекламою та модерацією контенту.

У сучасному суспільстві важливо знайти баланс між свободою людини і її безпекою. Держава може вводити певний цифровий контроль, наприклад для захисту від кіберзагроз, злочинності або дезінформації, але такі обмеження повинні бути чітко визначені законом. Будь-яке втручання в приватне життя має мати зрозумілу причину і бути обмеженим лише тим, що справді необхідно. Інакше існує ризик, що контроль стане надмірним і почне порушувати основні права людини. Також важливо, щоб дії держави були прозорими, тобто зрозумілими для суспільства. Люди повинні знати, які дані збираються і як вони використовуються. Окрім цього, має існувати незалежний контроль, який перевіряє, чи не зловживає держава своїми повноваженнями, а також можливість для

громадян захищати свої права. Якщо цього немає, може виникнути ситуація, коли цифровий контроль стає надто сильним і постійним.

Гоголь Влада
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–03

ФІЛОСОФІЯ СПОЖИВАННЯ: ЛЮДИНА ЧИ РІЧ?

Сучасна культура споживання перетворює товарно-грошові відносини в основу ідентичності індивіда і суспільства. Згідно з З. Бауманом, споживацтво – це соціальний лад, який перетворює сталі людські бажання у головну рушійну силу суспільства. У такій системі здатність людини бажати відривається від індивіда і стає «сторонньою зовнішньою силою», що формує суспільство споживачів. Іншими словами, у суспільстві споживання людина постає, перш за все, не як суб'єкт цінностей, а як сукупність вимірюваних потреб.

Класики марксистської філософії трактували схожі явища у термінах товарного фетишизму. У «Капіталі» Карл Маркс показав, що при товарному виробництві праця індивіда стає чужою й опосередкованою: обмінні відносини між людьми сприймаються не як безпосередні соціальні зв'язки, а як «матеріальні відносини між людьми і речами». Фактично, соціальні зв'язки «віртуалізуються» у речі (товари, гроші) – роль людини і речей трансформується: людину починають сприймати радше як носія певних функцій чи прав, ніж як унікальну суб'єктність.

Схожий мотив відчуження розвиває і Гі Дебор у «Суспільстві видовища», де він застерігає, що чим більше людина споглядає видовища, тим менше вона живе, чим більше визнає себе в домінуючих образах потреб, тим менше розуміє власне існування. За Дебором, у «суспільстві видовища» наші жести і бажання перестають бути власними – вони стають жестами «іншого», абстрактною владою капіталу, а глядач ніде не почувається «вдома», бо саме «видовище всюдисуще». Таким чином, марксисти та інші критики суспільства споживання показують, що у культі споживання особистість поступово перетворюється на набір потреб і бажань, які можна виміряти й обміняти на ринку.

Продовжуючи дану логіку, Ганна Арендт аналізувала витіснення «світських предметів» процесом споживання. Вона зауважила, що в спо-

живацькому суспільстві ми вже не «використовуємо» речі, а «поглинаємо їх», немов вони є благами природи. Дослідниця підкреслює, що ми мусимо споживати, ніби наші помешкання, меблі чи автомобілі – це «речі природи», котрі зіпсуються, якщо їх «не спожити» вчасно. Іншими словами, цінність довговічних продуктів знецінюється, бо вони мають постійно входити в «метаболізм» споживання людини. Така теза Арендт виявляє ідеологічну сторону споживання: світ речей вже не зберігає людину, натомість людина мусить жити в прискореному циклі руйнування власних «знарядь життя».

Отже, філософи, що досліджували феномен «споживання» (від Маркса до Баумана і Дебора) показують, що в постмодерному суспільстві людина дедалі більше набуває ознак «речі»: її потреби й емоції ринково прагматизуються, а сам суб'єкт стає об'єктом чужих інтересів.

У сучасному суспільстві споживання особливу роль відіграє право. Так, у правовому полі традиційно людина визнається найвищою цінністю – її гідність і свободи охороняються конституціями та міжнародними нормами. Право підкреслює, що людина є не речовим об'єктом, а суб'єктом, носієм прав і обов'язків. Однак сьогодні між цими полюсами виникає напруга. У контексті споживчої культури посилюється тенденція трактувати особистість як «модель поведінки» чи об'єкт ринку. Наприклад, особисті дані громадян дедалі частіше сприймаються як товар, придатний для купівлі-продажу в рекламних чи аналітичних кампаніях. Цей процес «комодифікації особистості» означає, що такі права людини, як приватність чи гідність, постають у правоохоронців і законодавців у формі суспільних цінностей, які треба захищати саме від ринкового тиску.

У світі, де людина виступає і покупцем, і споживачем, правова суб'єктність набуває підвищеної складності, а сама людина формально володіє свободою вибору, але фактично контролюється маніпулятивним капіталом і алгоритмами маркетингу. Право реагує на це через розвиток спеціальних норм. З одного боку, посилюються гарантії основних прав (наприклад, законодавча заборона примусових договорів, рабства чи торгівлі особами) – аби утверджувати, що людина не може бути річчю у правовому сенсі. З іншого боку, зростає значення прав споживачів: визнання людини активним суб'єктом, який укладає угоди з бізнесом, але при цьому потребує особливого захисту. Наприклад, закони про персональні дані (як-от GDPR в ЄС) намагаються встановити «цифрову приватність» людини, захищаючи її від надмірної об'єктивації. У судовій практиці порушення цих норм (наприклад, свавільне використання образу чи да-

них особистості у рекламі) розглядається як нав'язлива позиція ринку проти гідності людини. Таким чином, хоча споживча культура тисне на кордони між людиною та річчю, право створює противагу: конституційні й договірні норми нагадують, що юридично людина ніколи не може стати просто товаром.

Отже, філософія споживання окреслює небезпеку об'єктивації людини в умовах ринкової культури. Марксистське поняття «товарного фетишизму» та сучасні критичні концепції (Баумана, Дебора, Арендт) показують, як споживання нівелює людську суб'єктність, перетворюючи соціальні зв'язки на речі. Водночас, право формулює протилежний імператив: не допустити, щоб людина була схожа на річ. Формуються спеціальні юридичні гарантії свободи та гідності особи, які захищають її від фактичного перетворення на товар. Таким чином, виникає складний діалог: філософи вказують на загрози «закону споживання», а правова система намагається відстояти за особистістю статус «суб'єкта» – власного носія вартостей і смислів. Цей конфлікт між господарськими інтересами та людиною як «вищою цінністю» є одним із ключових у сучасній філософії права: «споживацька ідеологія» ставить перед правом завдання оновлювати інструменти захисту особистості там, де вона ризикує перетворитись на річ.

Голик Богдан
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

AMOR FATI (ЛЮБОВ ДО ДОЛІ): НІЦШЕАНСЬКА АЛЬТЕРНАТИВА СУЧАСНОМУ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ПЕСИМІЗМ

Сучасний масовий дискурс часто спотворює філософію. Так, попавтори (на кшталт Раяна Голідея) нав'язують міф, ніби «Amor Fati» – це гасло пізніх римських стоїків, хоча насправді цей концепт створив Фрідріх Ніцше майже через дві тисячі років. Щоб зрозуміти справжню альтернативу песимізму, треба спочатку звернутися до автентичної бази – стоїчного детермінізму. Античні мислителі розуміли, що наш розум не є чимось магічним чи трансцендентним; це такий самий об'єкт, який диктує наші дії, але й сам жорстко підпорядковується загальним причинно-наслідковим силам Всесвіту.

Практичний імплікатив (наслідок) цього полягає в тому, що кожна наша помилка тотально зумовлена нашим фізичним та ментальним станом (знаннями, досвідом, обставинами) саме в момент її здійснення. Тому давньогрецький філософ Епіктет стверджує, що мудра людина ніколи собі не дорікає і не вважає минуле «провалом». Вона розуміє, що об'єктивно не могла діяти інакше в тих умовах, і тому спрямовує енергію не на самокатування, а виключно на навчання для майбутнього.

Сьогодні більшість людей на Заході мислить у межах юдео-християнської парадигми, яка нав'язує деструктивну ілюзію абсолютної, містичної свободи вибору. Згідно з нею, людина нібито «завжди знає, як краще» незалежно від свого когнітивного стану чи обставин. Цей відрив від об'єктивної каузальності (причинності) створює парадоксальну ситуацію: ми жорстоко караємо себе за кожну помилку, що не додає досвіду, але породжує масову емоційну крихкість. Саме тут криється коріння хронічного екзистенційного песимізму – людина психологічно ламається під тягарем ілюзорної абсолютної відповідальності за минуле, замість того, щоб аналізувати його як закономірний результат складної системи обставин.

Amor Fati дослівно означає «любов до долі». Але як ми визначаємо цю любов у філософському сенсі? На відміну від побутового розуміння, справжня любов – це безумовне прийняття. Якщо ви дійсно любите людину з усіма її недоліками, ви не ставите умов на кшталт: «Я кохатиму тебе, тільки якщо ти почнеш менше скаржитися». Ви просто кохаєте. Саме такий підхід Ніцше пропонує перенести на саму реальність.

Сьогодні концепт Amor Fati часто помилково зводять до примітивного пошуку «плюсів» у відверто негативних ситуаціях. Звернемося до життєвого прикладу: якщо у вас ламається велосипед, Amor Fati зовсім не вимагає від вас штучної радості та думок: «Яке щастя, тепер я нарешті навчуся його ремонтувати!». Це – утилітарна підробка, звичайний токсичний позитив. Насправді Amor Fati дозволяє вам відчути злість чи сказати «чорт забирай». Негативні емоції є абсолютно природною частиною нашого біологічного та психологічного процесу, які слід приймати, а не придушувати.

Справжня глибина концепту полягає у розумінні каузальності (причинно-наслідкових зв'язків). Що б не сталося, воно сталося саме так, як мало статися через незліченну кількість обставин – як тих, що були під вашим контролем, так і тих, що ні. Уявіть собі механічний зозулястий годинник: пташка вистрибує з дверей не через містику, а тому, що неймовірно складний механізм взаємодіючих деталей змусив її це зробити.

Ви не можете змінити цей механізм ретроспективно. Ви не можете вирішити: «Той удар об камінь насправді не пошкодив мій велосипед».

Оскільки минулий механізм обставин вже спрацював, у вас є лише два шляхи: або прийняти цей результат, або безглуздо боротися з власним минулим. Боротьба з тим, що вже сталося – це боротьба з об'єктивною реальністю, яка неминуче породжує ресентимент (хронічну образу на світ). Натомість що більше людина практикує любов до долі, то більше вона просто безумовно приймає факт, проживає емоцію і рухається далі, не дозволяючи минулому паралізувати її майбутні дії.

Для збереження об'єктивності визнаємо: Amor Fati – це жорстка вимога, позбавлена емпатійного підходу, що робить її майже незастосовною для людей у депресії. До того ж, зв'язок із концепцією «вічного повернення» створює такий колосальний психологічний тиск, що звичайний нігілізм (з його правом просто бути розбитим) часто виглядає більш утішним вибором. Через романтизацію страждань ця філософія рідко стає масовим терапевтичним інструментом; вона скоріше приваблює людей із комплексом вищості (позиція «edgelord»), залишаючись вкрай елітарною.

Підсумовуючи, попри всю свою жорсткість, відсутність класичної емпатії та певний радикалізм, концепція Amor Fati виконує одну фундаментально важливу функцію – вона не дає людині остаточно перетворитися на «песиміста життя».

Людям притаманна глибока психологічна схильність відкидати життя у складні моменти, уникати важких обставин та плекати ресентимент (внутрішню образу). Це – найбільш прямий спосіб ігнорувати реальність. Проте існують і непрямі, набагато більш підступні способи втечі від буття. Наприклад, ставити це реальне земне життя на друге місце, плекаючи надії на якесь гіпотетичне краще життя після смерті (як це пропонують трансцендентні доктрини). Інший прояв песимізму – розглядати поточне життя просто як тягар присутності, який треба якось перетерпіти.

Але таке пасивне існування – це не залучення, це просто механічне виживання. Головна та справжня мета Amor Fati полягає саме в тому, щоб ініціювати тотальне залучення індивіда до життя. Вона вчить не відкидати реальність і не задовольнятися виживанням. Це виклик для сучасної людини: знайти в собі сили сприймати своє екзистенційне становище з усіма його болями, помилками та обмеженнями не як фатальне покарання, а як єдину можливу та повноцінну форму власного буття.

Голіздра Максим
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ФІЛОСОФСЬКА ДИЛЕМА ГОББСА ТА ЛОККА: БЕЗПЕКА VS СВОБОДА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Питання про те, як знайти золоту середину між безпекою та свободою, це одна з тих відвічних загадок, які людство розгадує ще з часів перших античних міст і до сучасного постіндустріального світу. У складні періоди – під час війн, пандемій, боротьби з тероризмом чи в епоху тотальної цифровізації – цей вибір стає особливо гострим, зачіпаючи основи нашого буття. Щоб краще зрозуміти, звідки походять наші сучасні погляди на правопорядок, потрібно звернутися до класиків філософської думки, таких як Томас Гоббс та Джон Локк. Адже саме їхні ідеї заклали фундамент двох основних, хоча й протилежних підходів до розуміння закону: один – де держава та її безпека понад усе, а інший – де найвищою цінністю є особиста свобода людини.

Те, як люди сприймають і розуміють право, безпосередньо залежить від того, які початкові уявлення про людську природу та суспільство філософ закладає в основу своєї ідеї. Томас Гоббс у своєму відомому творі «Левіафан» виходить із досить похмурої думки про людину: за своєю суттю, люди керуються власними егоїстичними бажаннями та страхом. Початковий, «природний» стан людства для Гоббса – це стан цілковитої, нічим не обмеженої волі, що неминуче призводить до безперервної «війни всіх проти всіх» (bellum omnium contra omnes). У такій війні не існує понять справедливості чи несправедливості, адже там, де немає спільної влади, немає і закону. Згідно з Гоббсом, бажання вижити (а саме – страх перед насильницькою смертю) разом зі здоровим глуздом спонукають людей відмовитися від своєї необмеженої свободи та домовитися про єдиний суспільний устрій. Вони передають свої права одному могутньому правителю (Левіафану), який отримує виняткове право застосовувати силу. Таким чином, у Гоббса головною рушійною силою у формуванні правових поглядів є глибокий страх перед безладом, а найвищою цінністю стає безпека. Правосвідомість людини в такій державі зводиться до беззаперечного підкорення правителю, оскільки будь-який закон, виданий верховною владою, автоматично вважається справедливим. Свобода тут існує лише як залишок – це те, що не заборонено законом.

Гоббс формує державницький підхід до розуміння права, де право і закон сприймаються як одне ціле, а законність влади підтверджується її здатністю гарантувати порядок у суспільстві.

Натомість Джон Локк у своїй праці «Два трактати про врядування» пропонує зовсім інший погляд. Природний стан для нього – це не вічна війна, а радше час відносної злагоди та рівноправності. Люди у цьому житті керуються природним законом розуму, який спонукає їх шанувати недоторканні права інших: право на життя, свободу та власність. У свою чергу правосвідомість, за Локком, ґрунтується на усвідомленні цих прав та їх повазі. Однак природному стану бракує дієвого механізму для вирішення суперечок. Тому люди укладають договір, щоб створити державу. Її головна мета – не відібрати свободу заради безпеки, а захистити вже існуючі від природи права. Держава, на його думку, є лише засобом у руках суспільства, а центральною ідеєю правової свідомості стає свобода від будь-якого політичного гноблення. Локк обґрунтовує право народу на опір тиранії, закладаючи основи ліберально-демократичного розуміння права, де панування закону завжди стоїть вище за ідею необмеженої влади держави.

Наше сучасне сприйняття прав людини – це цікаве сплетіння двох важливих ідей. З одного боку, у вільних країнах ми керуємося думкою Джона Локка: що кожна людина має особисті, невід'ємні права. З іншого боку, коли над світом нависає велика загроза, ми часто бачимо повернення до поглядів, схожих на ідеї Томаса Гоббса: люди нерідко готові свідомо відмовитися від частини свободи (наприклад, пожертвувати приватністю заради нагляду в інтернеті), аби почуватися у безпеці. Звідси виникає серйозна дилема цінностей: якщо безпеку ставити понад усе, це неминуче призведе до повного контролю над людьми, а якщо мати повну свободу без жодних обов'язків перед іншими, то це руйнує весь суспільний лад.

Роздуми про історію та думки видатних мислителів, як-от Гоббса чи Локка, відкривають нам одну важливу істину: безпека і свобода – це не вороги, а скоріше вірні супутники, що не можуть існувати одне без одного, якщо ми мріємо про справедливе життя. Мудре суспільство добре розуміє, що справжнього спокою годі й шукати там, де в людей відібрали їхні права та гідність. І навпаки, неможливо уявити собі справжню волю, коли довкола панує безладдя, а влада не здатна забезпечити лад. Саме тому сучасні країни, які хочуть бути чесними та справедливими до своїх людей, зобов'язані постійно шукати цю тендітну рівновагу. Шлях до цього лежить через зрозумілі правила та закони, що прописані у найважливішому документі держави, аби не допустити ані суворого панування, що пригнічує людську волю, ані повного розгардіяшу, де кожен змушений виживати самотужки.

Грицаєнко Олексій
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної
безпеки
група 02-25-01

ФІЛОСОФІЯ І ЛЮДИНА: ОСМИСЛЕННЯ СВІТУ ТА БУТТЯ

Філософія – одна з найстаріших форм духовної культури людини. Вона з'явилася як спроба зрозуміти світ, його структуру та знайти своє місце в ньому. На відміну від міфів і релігій, філософія базується в першу чергу на раціональному мисленні, логіці та критичному аналізі. Їй цікаві не окремі події, а загальні основи реальності, принципи мислення і особливості діяльності людини.

Філософія – особлива форма теоретичного знання про світ як цілісність, про найзагальніші підстави світу та можливості їх осягнення людським розумом, які відтворюються в найбільш загальних поняттях (категоріях). Ця наука має на меті створити систему знань, яка відображає ставлення людини до природи та суспільства. Ці знання допомагають сформувати світогляд і визначають, як людина поводиться в суспільстві.

Проблема визначення предмета філософії є однією з центральних у самій філософії. Історично предмет філософії змінювався залежно від рівня розвитку суспільства, науки і культури. У античній традиції філософія розумілася як універсальне знання про світ. Наприклад, Платон розглядав філософію як прагнення до пізнання істинного буття, світу ідей, тоді як Арістотель визначав її предметом дослідження «перші причини і начала всього сущого». В період класичної античності, філософія фактично охоплювала всі сфери знання і виконувала роль універсального вчення.

Структурно предмет філософії розкривається через систему її основних розділів. Онтологія досліджує проблему буття і його основні форми. Гносеологія аналізує процес отримання знання, його межі та критерії істини. Аксіологія вивчає природу цінностей, моральні та естетичні орієнтири людської діяльності. Філософська антропологія зосереджується на проблемі людини, її сутності, свободи і відповідальності. Соціальна філософія досліджує закономірності розвитку суспільства та вза-

ємодію особи і соціуму. У сукупності ці напрями формують комплексне уявлення про предмет філософії.

Важливою особливістю предмета філософії є його світоглядний характер. Філософія формує систему узагальнених поглядів на світ і місце людини в ньому, що визначає життєві орієнтири особистості та суспільства. На відміну від спеціальних наук, які досліджують окремі аспекти реальності, філософія прагне до цілісного бачення світу. Вона інтегрує результати наукового пізнання, культурного досвіду та практичної діяльності людини, створюючи універсальну картину світу.

Предмет філософії пов'язаний із розв'язанням головного питання – як співвідносяться мислення і буття, свідомість і матерія. Різні філософські течії дають різні відповіді на це, тому існують матеріалізм, ідеалізм, дуалізм та інші концепції. Розгляд цієї проблеми важливий не тільки для теорії, а й для методології, бо він визначає, як ми підходимо до пізнання дійсності.

Отже, філософія та її предмет мають фундаментальне значення для осмислення світу і місця людини в ньому. Вона виступає не лише сукупністю абстрактних міркувань, а цілісною системою знань, що допомагає зрозуміти найзагальніші закономірності буття, мислення та людської діяльності. Завдяки філософії формується світогляд, розвивається здатність до критичного аналізу і узагальнення, що дозволяє людині більш усвідомлено ставитися до дійсності. Саме тому подальше осмислення предмета філософії є важливим напрямом розвитку гуманітарного знання, адже воно сприяє глибшому розумінню людини, суспільства та їхнього взаємозв'язку.

Гулаткан Соломія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри теорії та історії права

ПРАВО ПІСЛЯ КОЛОНІАЛІЗМУ Й ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МОРАЛІ

Колоніалізм виник як історичний феномен, зумовлений економічними, політичними і культурно-цивілізаційними чинниками. На початко-

вому етапі колоніальна експансія мала форму торгівельного контролю й завоювання стратегічних пунктів у Азії, Африці та Америці.

Юридично колоніалізм спирався на концепції *civilizing mission*, яка виправдовувала захоплення чужих територій під приводом відсутності «цивілізованої влади», саме міжнародне право Нового часу було сформоване як інструмент легітимації колоніального володарювання, «цивілізованих народів» втручатися у справи інших [1, с. 11–12]. Колоніалізм був не лише системою експлуатації, а й способом бачення світу, у якому є ті, хто має право керувати, і ті, хто приречений бути керованими. Подолання колоніалізму визначає моральні орієнтири сьогодення, означає не просто зміну політичних форм чи державних кордонів, а справжнє переосмислення цінності свободи і гідності, фундаментальна трансформація філософського сприйняття людства.

У преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй закріплено мету «створення умов, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права». Найважливішим є стаття 1(2), де вперше на міжнародному рівні зафіксовано принцип рівноправності та самовизначення народів (*self-determination of peoples*), що став юридичною основою для подальшої деколонізації [2]. Так, в основі подолання колоніалізму лежить принцип самовизначення, який визнає кожну спільноту як автономного суб'єкта права, а не як об'єкт. У цьому контексті колишні колонізовані народи перестають бути «периферією», а стають рівноцінними учасниками міжнародного права, людство вперше на глобальному рівні поставило під сумнів право одних народів панувати над іншими, визначати їхню культуру, політику, економіку і навіть спосіб мислення. Тому його подолання означає руйнування способу мислення, який виправдовував панування через цивілізаційні, расові або культурні аргументи.

Упродовж століть колоніалізм формував структуру світового порядку: європейські держави, що вважали себе носіями прогресу і розуму, перетворили величезні території Азії, Африки, Америки на простір експлуатації, колоніальні режими не лише грабували природні ресурси і працю, але й знищували місцеві культурні системи, нав'язували власну мову, релігію, уявлення про моральність і розвиток, тому боротьба з колоніалізмом стала не лише політичною, а й моральною революцією. Коли в середині XX століття відбулася хвиля деколонізації, то це було більше, ніж сукупність політичних актів незалежності, кожна така декларація була символом того, що людство здатне усвідомити злочинність нерівності, яку воно само породило. Подолання колоніалізму стало також важ-

ливим і для сучасного розуміння прав людини, самовизначення та міжнародної солідарності. Адже без цього кроку неможливо було б сформувати нову систему міжнародного права, в якій кожен народ визнається рівним суб'єктом, а не інструментом, об'єктом у чужих інтересах. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам юридично визначила колоніалізм як несумісний із Статутом ООН: «Підпорядкування народів іноземному пануванню та експлуатації становить заперечення основних прав людини». Декларація проголосила негайне право народів на незалежність, а пункт 6 заборонив будь-які дії, спрямовані на часткове або повне руйнування національної єдності колоніальних територій [3].

Резолюція 1541 (XV) Генеральної Асамблеї ООН юридично закріпила три можливі форми реалізації права на самовизначення: створення незалежної держави, вільну асоціацію з уже існуючою державою або інтеграцію в іншу державу за умови вільного і свідомого волевиявлення народу, що стало правовою основою для формування таких політичних утворень, як Співдружність та автономні території у складі суверенних держав.

Проте деколонізація не означала миттєвого звільнення, політична незалежність часто супроводжувалася економічною та культурною залежністю (неоколоніалізм). Колишні метрополії зберегли контроль через торговельні, фінансові та військові механізми, а колоніальні ієрархії виявилися глибоко вкоріненими у свідомості як колонізаторів, так і колонізованих.

Постколоніальним суспільствам важливо відновлювати свої мови, писати підручники історії, повертати культурну пам'ять і вимагати рівноправного місця у світі. Це процес, який триває й нині: у боротьбі з расизмом, економічною експлуатацією, культурною гегемонією глобального Заходу, деколонізація продовжується у вимогах повернення викрадених артефактів, у дискусіях про репарації, у прагненні народів Сходу і Півдня бути почутими як рівні партнери у глобальних процесах. Тому подолання колоніалізму є не просто історичним етапом, а невід'ємним процесом морального вдосконалення людства, без якого неможливо уявити справжні демократію та гуманізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sushil J., Civilizing Mission – mission civilisatrice of the European Colonial Powers with a commentary on Islamic Civilizing Mission (Da'wah) Mission Islamique 21st Century. 2024. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=4935203.

2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : прийнято 26 черв. 1945 р. Сан-Франциско. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 12.11.2025).

3. Резолюція: Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам : резолюція 1514 (XV) Генеральної Асамблеї ООН від 14 груд. 1960 р. // Резолюції і рішення Генеральної Асамблеї ООН. Нью-Йорк : ООН, 1961. С. 66–67.

Гусак Анастасія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс,
4 група

СМІХ І СЛЬОЗИ: АНТРОПОЛОГІЧНА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ

Парадоксальне сусідство сміху та сліз – людина сміється крізь сльози або ридання переходять у регіт – свідчить, що ці стани не є бінарними опозиціями, а двома модусами єдиного антропологічного феномену. Філософська антропологія XX століття подолала традиційне зведення сміху до радості, а плачу – до горя. Гельмут Плеснер уперше розглянув сміх і плач не як звичайні емоції, а як «специфічні феномени», у яких людина досягає меж своєї виразності, реагуючи на ситуацію «усім своїм єством».

Згідно з Плеснером, людина відрізняється від інших істот «ексцентричною позиціональністю» – здатністю одночасно «бути тілом» і «володіти тілом», дистанціюючись від тілесності та контролюючи поведінку. У граничних ситуаціях, коли звичний порядок руйнується, людина втрачає цю дистанцію. Тіло виходить з-під контролю свідомості й починає «говорити» самостійно. Плеснер називає сміх і плач «осмисленими хибними реакціями»: вони не підвладні волі, але розкривають первинну єдність переживання й тіла – тілесну екзистенцію. Ці реакції виникають через дезорганізацію соціальної структури індивіда, коли людина не знає, що робити, і «втрачає голову» [1, с. 95–100].

Сучасна гелотологія відмовилася від пошуку єдиної теорії сміху. Виділяють три класичні підходи: зверхності (сміх як вияв переваги – від Платона до Гоббса), невідповідності (реакція на контраст – Кант, Шопенгауер) і полегшення (розрядка напруги – Фройд, Бахтін). Дослідники

також виокремлюють теорію меншовартості (сміх через упізнавання себе в комічному персонажі) та семантичну теорію (гру слів). Жоден підхід окремо не охоплює всього розмаїття сміхових явищ. Головний висновок – гетерогенність сміху: не існує «сміху взагалі», є лише множинні «сміхи» – онтологічно різні дискурси, кожен зі своїм світом значень. Сучасна теорія має бути кумулятивною, визнаючи цінність усіх підходів, окрім редукціоністського [2, с. 27–30].

Амбівалентність сміху найрадикальніше виявляється у його зближенні з жахом і плачем. Сміх – універсальна «мова для всього»: він виражає не лише різні, а й протилежні стани – радість і горе, захоплення й розпач, полегшення і страх. Сміхом людина радіє, але ним же висловлює жаль і розпач. Спорідненість сміху й жаху – на рівні тілесної вібрації (судома плоті, втрата дистанції). Сміх і жах не протилежні, а взаємодоповнювальні; їм разом протистоїть незворушність. Сміх і сльози взаємоперехідні: людина сміється до сліз, ридання переходять у регіт. Між ними немає субстанційної межі – вона лише ситуативна, залежна від контексту. Сміх є втіленням свободи, але свобода ця амбівалентна: вона може бути як подоланням ситуації, так і втечею від неї (сміх-розпач, сміх-гіркота). Сміху як такого не існує, існують лише сміхи з власною онтологією [3, с. 51–55].

Українська культурна традиція ілюструє цю амбівалентність в особі Остапа Вишні. Його «усмішки» зовні легкі, але за ними стоїть глибоке страждання. Микола Хвильовий називав їх «смішними і водночас глибоко трагічними». Письменник пройшов десятилітнє ув'язнення в концтаборі «Чиб'ю». У його щоденниках фіксується трагічна тріада «сміх – мовчання – сльози» як спосіб внутрішнього спротиву. Він занотовував: «Готується зараз хор… здебільше українці. А хто ж? Скрізь тепер їхні пісні лунають – по тайгах, по тундрах… Аби не плакали – хай співають!» Сміх у неволі став для нього не лише творчим прийомом, але й способом виживання та збереження гідності. Він належав до гоголівської традиції «сміху крізь незримі світу сльози» [4, с. 161–167]. Сміх і сльози постають не як дві протилежності, а як два модуси єдиного антропологічного феномену – вираження граничної ситуації, в якій людина втрачає контроль над собою. Амбівалентність є конститутивною рисою людського емоційного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іващенко Т. В. Герменевтика тілесності Г. Плеснера в контексті розвитку невербальних практик людської комунікації. Філософські обрії. 2023. № 47.

С. 49–62. URL: https://fil.nlu.edu.ua/article/view/289671/285910 (дата звернення: 17.04.2026).

2. Колесник О. С., Столяр М. Б. Філософська гелотологія: проблеми та перспективи. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2024. № 1. С. 25–31. URL: https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/download/302026/294076 (дата звернення: 17.04.2026).

3. Пролеєв С. В. Сміх і панування. Докса. 2011. Вип. 7. С. 51–58. URL: http://doxa.onu.edu.ua/Doxa7/51–58.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

4. Ямчук П. Сміх крізь незримі світу сльози (Остап Вишня у «Щоденниках» і в бутті). Філологічний часопис. 2022. № 2. С. 160–173. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichniy-chacopys/2022/2/18.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

Гусєва Олександра
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

ПРОБЛЕМА АВТЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

У сучасному світі проблема автентичності особистості постає особливо гостро, якщо брати до уваги стрімкий розвиток цифрових технологій, соціальних мереж та віртуальні форми комунікації. У такому середовищі реальне життя починає співіснувати з його медіаобразами, а інколи навіть підлаштовується під них. Тому варто поставити питання: чи можливо зберегти автентичність у просторі, де людина все частіше існує через профіль, аватар або медійний образ?

Звернувшись до поглядів французького філософа Жана Бодріяра, який підкреслював, що сучасний соціальний простір усе більше формується через репрезентації, а не через прямий контакт з реальністю [1, с. 34–35]. Бодріяр вважав, що сучасна людина живе у світі знаків і образів і все частіше взаємодіє лише з ними. Саме тому зберігти у віртуальному просторі автентичність особистості стає проблематичною.

Одним з ключових понять, що стосується цієї проблеми, є гіперреальність. Це стан, у якому межа між реальністю і її репрезентаціями поступово зникає. У такому середовищі людині стає складніше відрізнити безпосередню реальність від її візуальних та цифрових образів.

Гіперреальність виникає через безперервний потік інформації, реклами, зображень і шаблонів, які не просто відображають дійсність, а починають її заміщати. У результаті втрачається взаємодія особи з реальними подіями чи людьми, а замість цього тільки з їхніми образами, створеними медіа та технологіями [1, с. 32].

Якщо накладати це на сучасний віртуальний простір, то це стає особливо помітним. Соціальні мережі формують певні стандарти, моделі поведінки, зовнішності та успішності, яким людина часто намагається відповідати. В свою чергу, «образ», який існує, починає передувати реальності: спочатку виникає уявлення про те, якою має бути «успішна», «красива» або «цікава» людина, а вже потім індивід підлаштовує своє життя під ці очікування. Через це життя поза межами соцмереж починає існувати ніби як доповнення до цього образу. Людина частіше не просто живе, а репрезентує себе, створюючи власну публічну версію для інших. Те, що ми бачимо, не є вираженням внутрішнього «я» особи, а лише бажаним образом, створеним під очікування аудиторії.

Окремо слід виділити феномен кліше. Кліше – це готові форми, які постійно повторюються в культурі, медіа, мові тощо [1, с. 16]. Вони колись могли мати унікальний, живий зміст, проте з часом залишається лише порожній шаблон. У віртуальному просторі кліше є лише повторюваною та спрощеною формою самовираження, що поступово витісняє унікальність.

З цього можна виокремити «проблему масовості». Сучасне суспільство дедалі набуває рис масовості, у якому значну роль відіграють стандарти, повторювані моделі поведінки та уніфіковані зразки [2, с. 23]. Починаючи з XIX століття, «культура масового споживання» поступово формувала схильність до однаковості, а не до індивідуальності. У XX столітті, завдяки розвитку реклами та телебачення, це явище набуло поширення. Сьогодні тенденція масовості проявляється ще виразніше: у вигляді простоти, яка межує з примітивністю, стандартизації, формуванні усередненої людини. Через це автентичність людини послаблюється, бо вона починає орієнтуватися не на внутрішню унікальність, а на загальноприйняті зразки.

Ж. Бодріяр пов'язував подібні процеси й із власною критикою «суспільства споживання» [2, с. 20]. Сучасна культура будується навколо рекламних образів і штучно створеної привабливості. Через засоби візуального впливу у людини формується уявлення про те, що варто сприймати і як варто жити. Як наслідок, виникає ситуація, коли людина не стільки споживає товари, скільки образи, стиль життя та готові моделі пове-

дінки або кліше, що перетворює суспільство на «аморфну масу споживачів»[1, с. 17]. Тут проявляються основні ознаки масовості, а саме: домінування споживацьких настроїв, яскравість та стереотипність. У цифрову епоху соціальні мережі постійно транслюють людям універсальні шаблони успішності, краси та соціальної значущості, що лише посилює це явище.

Отже, у віртуальному середовищі автентичність особистості обмежується через домінування образів і кліше. Це призводить до того, що люди сприймають одне одного крізь призму готових уявлень і шаблонів, а не на основі безпосереднього досвіду. У цьому контексті ідеї Ж. Бодріяра про гіперреальність, де образ витісняє реальне та переважає над реальністю, допомагають пояснити, чому унікальність особистості під загрозою. Подолання цієї проблеми можливе через вихід за межі віртуального простору, повернення до безпосереднього досвіду та критичного ставлення до медійних образів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шамрицький Р. М. Феномен філософії постмодерну на прикладі творчості Жана Бодріяра: бакалаврська робота / Київський столичний університет імені Бориса Грінченка. Київ 2025. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52818

2. Вегеш І. М. Місце та роль людини у структурі «суспільства споживання» Жана Бодріяра. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія.* Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 17. С. 19–25. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/620

Давидова Варвара,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-07

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРАВА

Право є фундаментальним соціальним інститутом, що забезпечує регулювання суспільних відносин і підтримання порядку в суспільстві. Його сутність і зміст не є сталими, а формуються під впливом історичних, культурних та філософських чинників. У різні епохи право осмислювалося по-різному: як прояв божественної волі, як втілення природної

справедливості або як результат діяльності держави. Саме тому дослідження історико-філософських аспектів права дозволяє глибше зрозуміти його природу та сучасне значення.Актуальність теми полягає в необхідності осмислення еволюції праворозуміння в умовах сучасних суспільних трансформацій. Метою даних тез є аналіз основних історико-філософських підходів до розуміння права та визначення їх впливу на формування сучасної правової думки. Для досягнення поставленої мети передбачається розглянути ключові концепції права в різні історичні періоди, простежити їх розвиток та узагальнити їх значення для сучасності.

Формування уявлень про право розпочинається ще в античній філософії, де воно розглядалося як складова загального космічного порядку. Мислителі цього періоду пов'язували право з ідеєю справедливості, гармонії та розумного устрою світу. Важливе місце займала концепція природного права, відповідно до якої існують універсальні норми, що не залежать від волі людини чи держави. Право і мораль у цей час не розмежовувалися, а виступали єдиною системою регулювання поведінки людини.

У середньовіччі уявлення про право набувають теологічного характеру. Право розглядається як прояв божественної волі, а його джерелом визнається Бог. Людські закони повинні відповідати вищому, божественному закону, що визначає межі допустимої поведінки. Таким чином, право тісно переплітається з релігією та мораллю, а його авторитет обґрунтовується через релігійні догмати.

У період Нового часу відбувається радикальна зміна підходів до розуміння права. Воно починає трактуватися з позицій раціоналізму, а його джерелом визнається людський розум. Значного розвитку набуває теорія природного права, яка обґрунтовує існування невідчужуваних прав людини. З'являються концепції суспільного договору, згідно з якими держава і право виникають як результат свідомої домовленості між людьми з метою забезпечення порядку та безпеки. У цей період право поступово звільняється від релігійного впливу та набуває світського характеру.

Подальший розвиток філософії права у XIX – XX століттях характеризується виникненням нових підходів до його розуміння. Позитивізм визначає право як систему норм, встановлених і санкціонованих державою, незалежно від їх морального змісту. В межах цього підходу відбувається чітке розмежування права і моралі. Водночас зберігаються та розвиваються природно-правові концепції, які наголошують на необхідності відповідності правових норм принципам справедливості та гуманізму.

Окрім цього, формується соціологічний підхід до права, який розглядає його як реальний соціальний феномен, що функціонує в суспільстві. У центрі уваги перебуває не лише сама правова норма, а й її дія, ефективність та вплив на поведінку людей. Це свідчить про ускладнення праворозуміння та появу різноманітних підходів до визначення сутності права в сучасній філософії.

Отже, історико-філософський аналіз права свідчить про складну та багатовекторну еволюцію його розуміння. Від уявлень про право як божественний і природний порядок у давнину та середньовіччі, до раціонального осмислення в епоху Нового часу і подальшого розвитку позитивістських та соціологічних концепцій у XIX – XX століттях – право постійно трансформувалося разом із суспільством.

Кожен із підходів зробив свій внесок у формування сучасного праворозуміння, яке поєднує нормативний, ціннісний і соціальний аспекти. Це дозволяє розглядати право не лише як систему норм, а й як інструмент забезпечення справедливості, свободи та порядку. Таким чином, історико-філософське осмислення права є важливим підґрунтям для його подальшого розвитку та вдосконалення в умовах сучасного суспільства.

Дворнік Софія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ДЖЕРЕЛА, ФОРМАТ І ХАРАКТЕР НЕБЕЗПЕКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

У сучасному світі такі загрози як тероризм, війна, владний тиск та контроль помітно змінюють свою природу під впливом цифровізації, глобалізаційних процесів і трансформації соціальної структури суспільства. Якщо раніше вони мали чітко окреслені форми, межі та конкретних суб'єктів, то зараз здебільшого виявляються у мережевому, віртуальному, інформаційно-психологічному вимірі.

Через це традиційна модель безпеки, у межах якої держава вважалася головним гарантом захисту, поступово втрачає ефективність, а самі джерела загроз стають численнішими, розсіяними та складнішими для визначення [3]. Це відкриває широкі можливості для маніпуляцій і пере-

більшення небезпек, особливо у сфері протидії тероризму. Відповідальність за власну безпеку все більше перекладається на окрему людину, а суспільство поступово занурюється у стан постійної тривоги. Така атмосфера сприяє зростанню недовіри, підозрілості, соціальної напруги та поступовому ослабленню демократичних інститутів [7].

У цьому контексті особливо посилюється значення страху як інструмента впливу. Як підкреслює З. Бауман, у сучасному суспільстві проблема особистої безпеки виходить на перший план і активно використовується у політичній сфері, медіапросторі та навіть маркетингових практиках. Унаслідок цього формується «капітал страху», що посилює відчуття небезпеки й впливає на суспільну свідомість [5].

Особливе місце серед сучасних загроз посідає війна. Історично вона супроводжувала розвиток людства і традиційно розумілася як збройний конфлікт між політичними утвореннями, що реалізується у формі бойових дій між їхніми арміями. Проте в умовах інформаційного суспільства війна істотно змінює свої форми та зміст. У порівнянні із тактичними, все більшої ваги набувають інформаційно-мережеві способи впливу, що виконують маніпулятивні та дестабілізуючі функції [1].

У нинішніх умовах змінюється також сама природа безпеки та насильства, оскільки держава вже не здатна повністю контролювати власну територію й населення, поступаючись впливу глобальних сил. Військова міць менше залежить від масової мобілізації, натомість ключову роль відіграють професійні, мобільні й технологічно оснащені підрозділи, здатні швидко діяти без жорсткої прив'язки до конкретного простору. Боротьба за територію поступово поступається місцем демонстрації сили та стратегічного впливу, що змінює саму логіку війни [6]. Сучасні військові операції часто здійснюються дистанційно, орієнтуючись передусім на досягнення стратегічного результату, а не на довготривалу окупацію. Такі втручання рідко остаточно розв'язують конфлікти: частіше вони лише «заморожують» їх або загострюють внутрішні суперечності, створюючи підґрунтя для нового насильства. У результаті нестабільність посилюється, а насильство переходить на рівень локальних ланок і спільнот, минаючи традиційні інститути [6].

Такі зміни безпосередньо пов'язані й зі зміною ролі держави. Якщо раніше вона виступала гарантом захисту від масштабних соціальних потрясінь, то нині її роль зосереджується на забезпеченні індивідуальної безпеки. Це виявляється у посиленні контролю, наглядових практик і запровадженні обмежень, які подаються як необхідні заходи для захисту громадян [5].

У зв'язку з цим трансформується і розуміння безпеки як такої. Вона вже не обмежується лише воєнно-політичним виміром, а постає як комплексна гуманітарна цінність, у центрі якої перебуває людина. Рівень її захищеності безпосередньо пов'язаний із реалізацією прав, що, відповідно до класифікації ООН, охоплюють економічну, продовольчу, медичну, екологічну, особисту, громадську та політичну сфери. Безпека також стосується розвитку особистості, її інтелектуального потенціалу, духовних цінностей і моральних орієнтирів. [4].

Ці процеси яскраво простежуються і в глобальних міграційних явищах. Зокрема, проблема біженців демонструє новий тип вразливості. Люди, які змушені залишати свої країни через війну або насильство, фактично втрачають державний захист і опиняються в ситуації правової невизначеності. Як підкреслює З. Бауман, вони фактично перебувають поза межами правового захисту на глобальному рівні [5].

Терористичні акти в цьому контексті також змінюють свої функції, постаючи не лише як політичний інструмент, а й як механізм формування та підтримки спільнот через насильство [6]. В свою чергу, зазнають трансформації політичні й економічні важелі впливу, бо в них все більше використовуються непрямі механізми – фінансові обмеження, санкції, контроль над глобальними ринками, що загрожує ізоляцією чи втратою ресурсів. Унаслідок цього контроль стає більш розсіяним, менш помітним, але водночас значно ефективнішим [6].

Отже, у XXI столітті загрози, тероризм, владний тиск, контроль і війна, докорінно змінюють свій характер, вони більше не обмежуються фізичним простором чи відкритим силовим протистоянням, а дедалі частіше переходять в інформаційний, мережевий, психологічний та економічний виміри. Сучасні форми насильства й контролю стають децентралізованими, прихованими та технологічно посиленими, що ускладнює їх своєчасне виявлення й нейтралізацію. Водночас страх, невизначеність і відчуття постійного ризику перетворюються на важливі інструменти політичного, соціального та психічного впливу, через які виправдовується підсилення наглядових практик, обмеження прав і посилення владного контролю. За таких умов безпека вже не може розумітися лише як військова чи політична захищеність, а потребує гуманістичного підходу, в центрі якого перебуває людина, її права, свободи, гідність і соціальна стабільність. Саме тому головним завданням сучасного суспільства стає не лише протидія новим формам загроз, а й збереження демократичних інститутів, довіри, правового захисту та гуманітарних цінностей в умовах зростаючої глобальної нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Феномен мережевих війн: до проблеми філософського осмислення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2021. № 3(50). С. 11–27.
2. Дзьобань О. П., Прудникова О. В. Сучасна війна: трансформація до мережевих форм. *Інформація і право*. 2022. № 3(42). С. 21–30.
3. Дзьобань О. П., Брижко В. М. Безпека людини: некласична рефлексія загроз у філософії модерну й постмодерну. *Інформація і право*. 2023. № 3(46). С. 9–24.
4. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 9–16.
5. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності / пер. з англ. К. Дмитренко. Київ: Критика, 2013. 176 с.
6. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 240 p.
7. Bauman Z. Liquid Fear. Cambridge: Polity Press, 2006. 200 p.

Деригуз Вадим
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-05

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІЗНАННЯ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

Пізнання – це фундаментальний процес активного осягнення суб'єктом навколишнього світу, результатом якого є формування системи істинного знання. У філософському дискурсі ця категорія виступає не просто як накопичення інформації, а як складна інтелектуальна стратегія розкриття сутнісних зв'язків буття. Сучасна наука розглядає пізнання як динамічну єдність об'єктивного змісту та суб'єктивної форми, що дозволяє людині не лише адаптуватися до реальності, а й конструювати нові смислові простори.

Багатогранність пізнавального акту реалізується через діалектичну взаємодію чуттєвих образів та абстрактного мислення. Емпіричний рівень забезпечує безпосередній контакт із фактами через відчуття та сприй-

няття, тоді як теоретичний рівень дозволяє синтезувати ці дані у формі законів, категорій та концептуальних моделей. Саме в цій єдності народжується методологічне підґрунтя для будь-якої професійної діяльності, де критичний аналіз і верифікація знання стають головними критеріями його достовірності.

Особливого значення пізнання набуває в соціально-гуманітарній сфері. Воно виступає фундаментом для розвитку суспільної самосвідомості та формування наукової картини світу. Соціальне пізнання спрямоване на вивчення закономірностей історичного процесу, діяльності людей, функціонування соціальних інститутів. Важливу роль у цьому процесі відіграє герменевтика – мистецтво тлумачення текстів та сенсів.

Окремим, надзвичайно важливим праксеологічним виміром філософської категорії пізнання є юридична практика. У юриспруденції пізнання виступає як процес встановлення істини у справі, що є необхідною умовою для справедливого правосуддя. Вся система доказування в праві базується на принципах і методах пізнання (спостереження, експеримент, аналіз, синтез, дедукція, індукція). Наприклад, при розслідуванні злочину слідчий, прокурор та суд проводять ретроспективне пізнання події минулого, збираючи та аналізуючи докази, щоб встановити об'єктивну істину.

Таким чином, філософська концепція пізнання складає когнітивний фундамент сучасної юриспруденції. Вона забезпечує перехід від простого опису правових явищ до глибокого розуміння їхньої природи, дозволяючи юристу оперувати не лише буквою закону, а й логікою істини. Оволодіння методологією пізнання трансформує правосвідомість фахівця, перетворюючи правозастосування на процес інтелектуального пошуку.

Дернова Діана
Національний юридичний
університет
Імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної безпеки
група 02-25-02

ІСТОРИЧНИЙ ОБРАЗ АННИ БОЛЕЙН: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ВЛАДИ, МОРАЛІ ТА РЕПУТАЦІЇ

Історія знає багато постатей, ставлення до яких з часом змінювалося під впливом політики, культури та суспільних уявлень. Однією з таких

постатей є Анна Болейн – друга дружина англійського короля Генріх VIII. Її доля часто розглядається як приклад складного поєднання влади, моралі та репутації. Життя Анни та її трагічна смерть дають підстави замислитися над тим, як працює влада, як формується моральна оцінка та як складається історична пам'ять. У її історії переплітаються особисті почуття, державні інтереси та релігійні зміни, що робить її постать особливо показовою для аналізу.

Анна Болейн увійшла в історію як жінка, що відіграла важливу роль у зміні релігійного і політичного курсу Англії. Саме її стосунки з Генріхом VIII стали причиною розриву з Римською католицькою церквою та створення англіканської церкви. З одного боку, це дозволяє говорити про її вплив на історичні події. З іншого – виникає питання: чи справді вона мала власну владу, чи її роль обмежувалася становищем поруч із королем? У тогочасному суспільстві особисті зв'язки часто мали не менше значення, ніж офіційні посади, тому її становище було складним і неоднозначним.

Якщо розглядати це питання глибше, стає видно, що влада в її випадку була суперечливою. Ставши королевою, Анна отримала високий статус і певний вплив при дворі. Вона брала участь у придворному житті, мала можливість впливати на оточення короля та підтримувала ідеї релігійних змін. Проте її становище залишалося нестійким і повністю залежало від волі монарха. Це показує, що влада не завжди є самостійною – іноді вона існує лише настільки, наскільки її підтримує сильніший політичний центр. У випадку Анни Болейн її вплив тримався не на законах чи інституціях, а на особистих стосунках і довірі короля, яка могла змінитися у будь-який момент.

Важливим є і моральний бік її історії. За життя Анну Болейн звинувачували у серйозних злочинах, зокрема у державній зраді, подружній невірності та аморальній поведінці. Водночас багато сучасних дослідників вважають ці звинувачення надуманими або політично вигідними. Це змушує сумніватися в об'єктивності таких оцінок, особливо якщо вони виникають у період політичної боротьби. У подібних ситуаціях мораль перестає бути лише етичною категорією і перетворюється на інструмент впливу на суспільну думку.

У політиці мораль часто використовується як засіб досягнення цілей. У випадку Анни Болейн її репутацію фактично використали для виправдання рішення усунути її від влади. Це дозволяє зробити висновок, що моральні оцінки в таких умовах важко вважати повністю справедливими – вони залежать від конкретної ситуації, політичних інтересів та сили

сторін, які беруть участь у конфлікті. Також варто враховувати, що в епоху Тюдорів публічний образ людини мав величезне значення і міг вирішувати її долю.

Окремо варто звернути увагу на те, як формується репутація. Образ Анни Болейн складався під впливом різних джерел: офіційних звинувачень, чуток, літератури та пізніших історичних праць. У різні часи її сприймали по-різному – від небезпечної інтриганки до жертви політичної змови. Деякі історики навіть вважають, що її образ спеціально формувався негативним для того, щоб виправдати новий шлюб короля та зміни в церкві.

Це показує, що репутація не є чимось сталим. Вона змінюється залежно від того, як саме інтерпретують події. Наше уявлення про минуле формується не лише фактами, а й тим, як їх пояснюють, які джерела використовують і які погляди переважають у певний період. У цьому сенсі історія завжди є певною інтерпретацією, а не просто набором подій.

Не менш важливим є питання справедливості. Страта Анни Болейн у 1536 році стала трагічним завершенням її життя. Якщо дивитися на це з сучасної точки зору, суд над нею виглядає упередженим і залежним від політичної волі короля. Це дає підстави говорити про зловживання владою та відсутність справедливого судочинства. Її справа стала прикладом того, як особиста воля правителя могла визначати долю людини незалежно від доказів.

Ця ситуація добре показує, наскільки небезпечною може бути концентрація влади в одних руках. Коли немає незалежного суду, правових гарантій і контролю, виникає ризик, що рішення прийматимуться не на основі закону, а на основі політичної доцільності або особистих емоцій. Історія Анни Болейн у цьому сенсі є показовою і демонструє слабкість правових механізмів того часу.

Варто також врахувати становище жінки в тогочасному суспільстві. У XVI столітті роль жінки була значно обмеженою, особливо при дворі. Від жінок очікували покори, стриманості та відповідності певним моральним нормам. Будь-які відхилення від цих очікувань могли викликати різко негативну реакцію. У цьому контексті Анна Болейн опинилася в особливо вразливому становищі, оскільки її поведінка постійно оцінювалася через призму суспільних стереотипів.

Сьогодні Анну Болейн часто розглядають як сильну і водночас трагічну постать. Вона стала символом складної жіночої долі при дворі, де поєднувалися політичні інтереси, особисті стосунки та жорсткі со-

ціальні правила. Її образ викликає суперечливі оцінки, що ще раз підкреслює складність її історичної ролі.

Отже, образ Анни Болейн є неоднозначним і може трактуватися по-різному. Її історія дозволяє побачити не лише окремий історичний випадок, а й ширші питання – про владу, мораль і репутацію. Вона показує, що влада може як давати можливості, так і призводити до трагічних наслідків, мораль – залежати від обставин, а репутація – формуватися під впливом суспільства та часу.

Таким чином, постать Анни Болейн залишається актуальною і сьогодні. Вона змушує замислитися над тим, як формується влада, яку роль відіграє мораль у політиці та чи можна об'єктивно оцінювати історичних діячів. Її історія нагадує про важливість уважного ставлення до джерел і критичного мислення при вивченні минулого, адже навіть одна постать може по-різному виглядати залежно від того, хто і як про неї розповідає.

Дикаленко Катерина
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-02

ФЕНОМЕН ПРОСЬЮМЕРИЗМУ В УМОВАХ ПІЗНЬОГО КАПІТАЛІЗМУ

Цифрові можливості ринку та загальна тенденція комерціалізації сьогодні усіх сфер життя людини змінили тактику продавця й покупця, та в цілому форму їх економічної активності. Зараз ринок має технічну можливість чуйно відстежувати потреби й навіть індивідуальні бажання споживача, пропонуючи для нього цікавий контент із влучними пропозиціями. Пізній капіталізм поступово нівелював класичний поділ на споживача і виробника. В епоху індустріалізму чітко розмежовувалися робочий час суб'єкта та його дозвілля. Сучасна економіка трансформувала цей поділ у феномен просьюмеризму, де споживання і виробництво створюють єдиний потік формування вартості.

У свій час Елвін Тоффлер вбачав у просьюмеризмі позитивний потенціал та фундамент для побудови економіки майбутнього. Аналізуючи поділ на сектори за часів індустріалізму, він зазначав штучне виключення з виробничих відносин споживачів, що залишало їх «поза економікою».

Індустріалізм визнавав повноцінним лише «Сектор Б», повністю маргіналізуючи неоплачувану працю «Сектора А», який включав такі види діяльності як хатня праця, виховання дітей, організація громад тощо. Проте саме «Сектор А» зумовлює існування ринкового сектору, виробляючи товари та послуги, які є фундаментом для функціонування економіки. Просьюмеризм, за Е. Тоффлером, перетворює людину з пасивного споживача на активного [3].

Варто зазначити, що саме зростання цін на послуги та складність пошуку кваліфікованих працівників зумовили перетворення споживача на просьюмера. Значної популярності в наш час набув принцип «DIY» – зроби це самостійно, який передбачає самостійне вирішення побутових проблем, де раніше вимагалася допомога професіонала. У свою чергу бізнеси, вбачаючи у цьому можливість скорочення витрат, інтегрують таку тенденцію у власні стратегії виробництва. Корпорації починають масово перекладати частину своїх обов'язків на споживачів, що призвело до поширення автоматизованих паливних колонок, супермаркетів самообслуговування, електронного банкінгу тощо [3].

Кардинально інший погляд на ці процеси висуває Андре Горц, наголошуючи, що людина сьогодні втрачає зв'язок зі своєю працею. Автоматизація праці робить її деперсоналізованою функцією, яка створює специфічний «не-клас» суб'єктів. Сучасна людина вивчає ремесла, які ніколи не будуть нею регулярно практикуватися, а отже, не відносить себе до певної професії. Така людина не є працівником в класичному розумінні – вона лише тимчасово виконує роботу, яка для неї нічого не означає. Вона працює за принципом «будь-хто робить будь-що», і це перетворює активність на масу ненадійних короткострокових видів діяльності, які породжені виробництвом і ринком праці [2].

Важливо, що комп'ютерна революція скорочує кількість робочого часу, необхідного для створення продукту, та породжує стрімке скорочення робочих місць. Останнє створює парадокс, який стосується того, що цілі сфери економічного життя тепер спрямовані на забезпечення праці та створення виробництва лише для того, щоб надати робочі місця. А. Горц зазначає, що коли суспільство виробляє, щоб забезпечити роботу, то праця втрачає свій сенс як такий. Наслідком цього є спрямованість людини на самореалізацію у вільний час. В цьому випадку вона стає справжнім просьюмером, який самостійно вирішує побутові проблеми. Проте корпорації використовують цю сферу її свободи в економічних цілях, перетворюючи її активність на приховану, невизначену й неоплачувану працю, яка генерує прибутки економіці [2].

Сучасні ідеї про цифрову трансформацію розвиває Крістіан Фукс, критично аналізуючи концепт «партиципативної економіки». Діяльність в інтернеті розглядається ним як неоплачувана праця, з якої корпорації генерують капітал. Відомі платформи, такі як Facebook, YouTube чи Google, функціонують за рахунок контенту, створеного користувачами. При цьому К. Фукс наголошує, що платформи не сплачують аудиторії за виробництво контенту, що перетворює просьюмерів на суб'єктів експлуатації. З цієї точки зору користувач кодифікується як товар, який продається рекламодавцям. Відповідно, капіталізація платформи прямо пропорційна кількості залученої аудиторії та тривалості її перебування онлайн [1].

Цифровий просьюмеризм – крайня форма експлуатації. Оскільки користувач не отримує жодної фінансової вигоди, рівень експлуатації прямує до нескінченності. Весь час, проведений індивідом в соціальних мережах, дорівнює додатковому робочому часу, де він безперервно створює вартість для платформи, залишаючись економічно відчуженим від результатів своєї діяльності [1].

Можна зробити висновок, що еволюція просьюмеризму в рамках парадигми пізнього капіталізму пройшла шлях від ідей економічної емансипації до тотальної цифрової експлуатації. На початковому етапі злиття ролей виробника і споживача у єдиний потік розглядалося як спосіб повернення суб'єкту автономії та значущості в економічному середовищі. В умовах сучасності феномен просьюмеризму повністю підпорядковано економічним інтересам великих корпорацій, що експлуатують вільний час аудиторії. Індивід, шукаючи самореалізації у вільний від формальної роботи час, опиняється втягнутим в іншу непомітну сферу праці. Сучасний просьюмер – ідеальний суб'єкт експлуатації, який бере участь у процесі створення додаткової вартості, опиняючись відчуженим від будь-яких фінансових винагород за свою діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fuchs C. Class and exploitation on the Internet // Digital labor. The Internet as playground and factory, ed. Trebor Scholz. New York: Routledge, 2013. P. 211–224.

2. Gorz A. Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism. London: Pluto Press, 1982. 152 p.

3. Toffler A. The Third Wave. New York: Bantam Books, 1980. 544 p.

Доброхотова Домініка
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 1 курс, 6 группа

ФІЛОСОФІЯ КАЯТТЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

Каяття – багатозначний термін, визначення якому дають психологія та етика, кримінальне право, міжнародне право, релігія.

У філософській думці поняття каяття історично формується через релігійний світогляд. У християнській традиції каяття розглядається у релігійно-філософських працях Аврелія Августина та Фоми Аквінського. У богослов'ї каяття розтлумачене як своєрідне лікування грішної душі, внутрішній акт духовного життя, полегшення сумління через щире сповідання та, як наслідок, примирення душі з Богом.

У подальшому розвитку філософії поняття каяття поступово набуло значення моральної відповідальності особистості перед собою і суспільством. І. Кант у свої працях «Критика практичного розуму», «Метафізика моралі» термін «каяття» не використовує, а виводить його через поняття провини, совісті, морального самозасудження. Він пов'язує каяття із совістю, яка виконує функцію внутрішнього судді. Процес каяття розглядається як раціональне усвідомлення провини та готовність до морального самовдосконалення.

У юриспруденції «щире каяття» – це передусім пом'якшувальна обставина. У статті 66 ч. 1 КК України щире каяття – є однією з обставин, наявність якої у кримінальній поведінці особи визнається підставою для пом'якшення кримінальної відповідальності. Також посилання на щире каяття існує у статті 45 КК України та ч. 1 статті 105 КК України, як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Незважаючи на таке важливе кримінально-правове значення, у кримінальному законодавстві відсутнє визначення даного поняття, а у правовій науці та судовій практиці його зміст розкривається по-різному. Так, Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у справі №199/6365/19 наголосив, що каяття – це не формальна вказівка на визнання своєї вини, а відповідне ставлення до скоєного, яке передбачає належну критичну оцінку винним своєї протиправної поведінки, її осуд та бажання залагодити провину, що має підтверджуватися конкретними діями (наприклад, добровільним відшкоду-

ванням шкоди або допомогою слідству) спрямованими на виправлення зумовленої кримінальним правопорушенням ситуації.

Чи є каяття гарантією, що людина більше не вчинить злочин? Це питання перетину кримінального права, психології, соціології. Щире каяття у юриспруденції свідчить про те, що особа визнала протиправність своїх дій і готова нести відповідальність. З точки зору закону людина, яка кається вважається менш небезпечною для суспільства, адже вона відновлює свої моральні орієнтири. Тільки за умови, що воно справжнє, а не процесуальне, зроблене лише задля зменшення терміну покарання. Навіть якщо людина щиро шкодує про вчинене, вона може знову піти на злочин під тиском обставин (бідність, загроза життю, вплив кримінального середовища). У випадках із залежностями (алкоголь, наркотики), каяття може бути щирим у моменті, але воно безсиле перед фізіологічним чи психологічним потягом у майбутньому. Актуальність правового значення щирого каяття залишається дискусійною в юридичних колах. Деякі науковці займають схвальну позицію щодо кримінально-правового значення щирого каяття, стверджуючи, що докори сумління є показником позитивної посткримінальної поведінки та законослухняної поведінки у майбутньому. Інші вважають, що наявність чи відсутність каяття винного не повинно враховуватися при визначенні кримінальної відповідальності, вказуючи на непослідовність, з якою навіть суди вищих інстанцій визначають зміст щирого каяття, відсутність чітких загальновизнаних методів оцінки глибини і дійсності докорів сумління, їх відмінності від інших людських емоцій.

Каяття у кримінально-правовому контексті є складним явищем, що поєднує морально-філософську і юридичну складову. Воно виступає підставою для пом'якшення чи звільнення від відповідальності, але відсутність чіткого законодавчого визначення та єдиних критеріїв оцінки щирості каяття зумовлює необхідність подальшого детального аналізу та осмислення у правозастосовній практиці.

Довгий Данило
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЕТИКА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

У сучасному житті соціальні мережі мають величезний вплив на наше життя. Наразі, людство важко уявляє своє життя без їх використання.

Соціальні мережі зробили диво у інтернет-розробках, оскільки дозволяють людям комунікувати та підтримувати зв'язок одне з одним знаходячись на відстані. Задля створення безпечного простору у мережах, суспільство має дотримуватися певної етики, яка не зашкодить особі і іншим людям, які також знаходяться у спільному інфопросторі.

Для початку варто визначити термін «соціальна мережа». Соціальна мережа – це спеціально реалізована можливість віддаленої взаємодії людей з метою обміну інформацією, зазвичай яскраво вираженої тематичної спрямованості; географічно учасники соціальної мережі можуть бути досить віддаленими один від одного, тому інструментарій соціальної мережі є найбільш ефективним засобом комунікації.

Одним із актуальних питань, яке потребує особливої уваги у світі, де цифрові технології набувають все більшого поширення, є питання етичного використання персональних даних. Необхідність дотримання етичних принципів під час обробки інформації зростає, у зв'язку зі стрімким збільшенням кількості даних, доступних організаціям та використанням ШІ для осмислення даних і прийняття рішень без участі людини. Недотримання правил обробки даних може призвести до виникнення етичних проблем, пов'язаних з порушенням принципів конфіденційності, приватності та недискримінації.

Важливим принципом є людиноцентризм. Він відомий нам ще з античної філософії. В наш час інформаційно-цифрові технології породили дигітальну людину (homo digitalis), яка опанувала і застосовує інформаційні технології у своїй діяльності. Однак, інформаційне і реальне життя, на відміну від минулого, втрачають узгодженість, і у цьому полягають загрози стосовно людини світу віртуальної реальності. Нове штучне середовище «сканує», приймає тільки інформаційний аспект людини, вводячи її як цілісну істоту в стан кризи. На думку філософів, повернути «душу» нині спроможний людиноцентризм, філософські інтенції якого мають глибокий ціннісно-духовний зміст.

Основні етичні принципи, що регулюють сферу цифрових комунікацій, охоплюють повагу до приватності користувачів, забезпечення прозорості функціонування цифрових платформ, а також захист від дискримінаційних практик і маніпулятивного впливу. Приватність є важливою етичною категорією цифрового середовища, що передбачає право користувача на контроль за власними персональними даними, зокрема щодо їх збирання, оброблення та передавання. Принцип прозорості передбачає обов'язкове інформування користувачів про політику використання даних і алгоритмічні механізми, що визначають цифрову взаємодію.

Інклюзивність і недискримінація гарантують рівний доступ усіх користувачів до цифрових ресурсів, виключаючи будь-які форми упередженості або необґрунтованих переваг. На окрему увагу заслуговують етичні засади, що стосуються достовірності й чесності інформації в цифровому просторі, особливо з огляду на поширення фейкових повідомлень і дезінформації, які становлять загрозу для суспільного дискурсу та довіри в комунікаційному середовищі.

Отже, проблема формування етики у соціальних мережах є досить актуальною та важливою у цифровому суспільстві. Якщо людство буде дотримуватися основних принципів поважного спілкування у Інтернеті, ми можемо запобігти небезпеки та зробити наш інформаційний простір більш свідомим та культурним.

Дубинець Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої
та детективної діяльності, 03-25-01

ЕСТЕТИЗАЦІЯ ПОТВОРНОГО В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ: ОНТОЛОГІЧНІ ТА АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У сучасному культурному полі посилюється тенденція перегляду традиційних уявлень категорій «краса» та «потворність». Актуальність цієї проблеми полягає у тому, що кордон між естетично привабливим і відразливим поступово зникає, а потворне інтегрується у нові естетичні категорії. Ця тенденція особливо помітна в моді, кінематографі, мистецтві, художній літературі та інших проявах масової культури. Метою нашого дослідження є аналіз феномену естетизації потворного в контексті сучасної культури через призму онтологічних і аксіологічних підходів.

Раніше поняття «краса» та «потворність» мали відносну стабільність і сприймалися як загальноприйнятні стандарти, але сьогодні їхні межі дедалі більше розмиті. Масова культура, розширення цифрових технологій та процеси глобалізації не лише змінили естетичні уподобання, але й трансформували способи оцінювання візуальних та культурних явищ. Те, що раніше викликало неприйняття або вважалось неприйнятним,

тепер часто трактується як оригінальне, креативне та навіть як естетично, та індивідуально цінне. Розширення допустимих меж у мистецтві та культурі віддзеркалює суттєві зрушення у світосприйнятті й філософії особистості.

Дослідження процесу естетизації потворного дозволяє глибше осмислити трансформацію сучасної свідомості та зміну культурних пріоритетів. Тема привертає увагу саме тому, що вона віддзеркалює напрями розвитку суспільства, в якому традиційні естетичні категорії втрачають однозначність.

Онтологічний вимір проблеми полягає у виокремленні ролі потворного у структурі культурного буття. Потворне перестає бути лише антитезою до прекрасного, воно набуває статусу самостійної категорії, що виявляє складність та багатогранність реальності. Крім того, на нашу думку, ця категорія може виступати інструментом для вираження глибоких екзистенційних переживань, соціальних суперечностей та внутрішніх конфліктів особистості.

Аксіологічний аспект даної проблеми пов'язаний з переосмисленням системи цінностей. Суспільство дедалі частіше визнає, що потворне може мати позитивний, чи принаймні нейтральний сенс. На нашу думку, це зумовлено прагненням до щирості, відмовою від ідеалізованих стандартів і бажанням відображати сьогоднішні реалії у безпосередній формі. Потворне стає засобом ініціювання дискусій та дилем, привернення уваги до важливих проблем та критики усталених норм.

Велику роль у цьому процесі відіграють медіа й цифрові технології, які сприяють формуванню нового смаку та нових моделей естетичного сприйняття. Як наслідок, формуються підходи, в яких емоційна реакція переважає над класичними та звичними уявленнями про красу та потворність. Сучасна естетика дозволяє вільно тлумачити художні твори, надаючи можливість сміливо використовувати уяву як при їх створенні, так і при сприйнятті. Часто те, як ми оцінюємо мистецькі роботи, сильно залежить від політичної ситуації та різних ідей, що впливають на суспільство, тому ця оцінка може змінюватись. Завжди є складний зв'язок між автором, самим твором і тим, хто його бачить та інтерпретує. На думку вітчизняної дослідниці Л. Кривеги, в пошуках естетичної насолоди сучасній людині особливо допомагає Інтернет, який надає необмежені можливості знайти свої мистецькі уподобання.

Таким чином, на наш погляд, феномен естетизації потворного є складним та багатовимірним явищем, що відображає основні модифікації культури. Подальші дослідження даного явища дозволять глибше зрозу-

міти особливості та видозміни в системах цінностей та орієнтирах сучасного суспільства.

Єрмак Віолетта
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри конституційного
права України

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВОВИХ НОРМ

У сучасному демократичному суспільстві свобода особистості виступає ключовою філософсько-правовою категорією. Вона визначає не лише зміст правових норм, а й їхню легітимність – тобто рівень суспільного визнання й моральної виправданості. Легітимність права не зводиться до його формальної законності: закони можуть існувати й у тоталітарних режимах, проте не визнаватися як справедливі. Свобода – фундамент правопорядку, без реального визнання автономії особистості правові норми перетворюються на інструмент контролю, а не гарантію гідності.

Іммануїл Кант розглядав свободу як автономію волі – здатність діяти відповідно до законів власного розуму та морального закону. Лише вільна особа, яка не потребує зовнішньої опіки у прийнятті рішень, може нести повну відповідальність перед моральним і правовим законом [1, с. 93]. Така внутрішня автономія є передумовою того, щоб людина постала як відповідальний суб'єкт права.

Жан-Жак Руссо у своїй концепції суспільного договору підкреслював, що законна влада може ґрунтуватися лише на добровільній згоді громадян. Оскільки сила не породжує ніякого права, то основою для усякої законної влади серед людей можуть бути лише домовленості [2, с. 188]. Тобто, панування має моральну силу лише тоді, коли спирається на угоду вільних індивідів, що означає визнання їхньої свободи та суверенітету народу. Будь-яка влада, заснована винятково на примусі, є нелегітимною, навіть якщо формально підтримує порядок.

Джон Стюарт Мілль акцентував на недоторканності індивідуальної свободи, вважаючи її необхідною умовою суспільного поступу. **Індиві-**

дуальна свобода, за Міллем, – передусім свобода особистості, і саме повага до автономії створює можливість появи нових ідей та соціального прогресу [3].

Легітимність права означає суспільне визнання правових норм як справедливих та морально виправданих. Традиційно її розуміють як загальне схвалення і підтримку норм з боку громадянського суспільства, що передбачає згоду суб'єктів дотримуватися встановлених правил [4, с. 24].

Легітимність правових норм постає тоді, коли їхній зміст відповідає спільним цінностям і вони визнаються суспільством як справедливі. Норми, що не гарантують свободу особи, втрачають моральну силу, навіть залишаючись юридично чинними. У демократичних державах довіра до права ґрунтується на захисті прав і свобод: громадяни приймають правопорядок настільки, наскільки він оберігає їхню гідність та автономію. Натомість у тоталітарних режимах закони хоч і існують, але не мають внутрішньої легітимності, адже ґрунтуються переважно на насильницькому примусі, а не на згоді суспільства. Диктаторські режими, побудовані на примусі, змушені вдаватися до ідеології чи культу особи, щоб хоч якось обґрунтувати свою владу, що підтверджує: сама по собі сила не здатна забезпечити справжню правову легітимність.

Реальне забезпечення свободи особистості можливе лише за наявності надійних конституційних гарантій та дотримання міжнародних стандартів прав людини. В сучасних демократичних державах на конституційному рівні закріплюється дієва система внутрішніх гарантій прав і свобод людини і громадянина. Вона доповнюється міжнародно-правовими механізмами захисту прав, зокрема ратифікованими міжнародними актами з прав людини та діяльністю відповідних міжнародних організацій [5, с. 114].

У кризових ситуаціях – під час воєнного чи надзвичайного стану – обмеження прав і свобод допускаються лише тимчасово і в суворій відповідності до принципу необхідності та пропорційності. Конституція України у статті 64 прямо визначає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть запроваджуватися окремі обмеження прав і свобод із обов'язковим зазначенням строку їх дії [6]. Міжнародне право також вимагає, щоб заходи дерогації не виходили за межі суворої необхідності ситуації і не носили свавільного характеру. Будь-які обмеження прав мають запроваджуватися законом і виключно в обсязі, якого вимагає гострота кризи. Порушення цього балансу між безпекою і свободою неминуче призводить до ерозії суспільної довіри та делегітимації правових

приписів. Якщо влада виходить за межі необхідного, громадяни починають сприймати її дії як узурпацію та перестають визнавати такі норми справедливими і обов'язковими.

Отже, свобода особистості є не просто цінністю, а засадничою умовою існування права і ключем до формування правової держави, де закон постає як спільна угода вільних і рівних громадян. Держава не породжує свободу, а лише створює й підтримує інституційні механізми її гарантування. Там, де свобода не визнається, право втрачає легітимність і зводиться до інструмента політичного контролю. Натомість лише правопорядок, заснований на повазі до гідності та автономії людини, забезпечує стійкість, справедливість і добровільну підтримку з боку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант І. Критика чистого розуму. Київ: Юніверс, 2004. 253 с.
2. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ: Порт-Роял, 2001. 351 с.
3. Про свободу. URL: http://litopys.org.ua/mill/mill01.htm (дата звернення: 09.11.2025).
4. Іванченко О. М. Легітимність права як особливий процес визнання його справедливості з боку громадянського суспільства. *Київський часопис права.* 2023. №1. С. 23–30.
5. Рябовол Л. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми правознавства.* 2023. №1 (33). С. 114–119.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show (дата звернення 09.11.2025)

Задіріна Регіна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри кримінального
права

ПОНЯТТЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Вітчизняна доктрина наголошує на тому, що правова свідомість та правова культура осмислюються у якості базових чинників державотворчо-

го процесу. Так, без належного рівня правосвідомості є неможливим стійке функціонування правової держави та її сталий розвиток, оскільки саме правосвідомість закріплює уявлення про справедливість, легітимність влади, допустимі межі примусу, тощо [1, с.10]. Ми бачимо, що тут правосвідомість постає не як сума знань про законодавство, а відображає ціннісні орієнтації, емоційно-вольове ставлення до права та відповідність діяти відповідно до правових норм.

Правосвідомість, як одна з форм суспільної свідомості, формується під впливом широкого спектра чинників. Так, серед них М. Є. Черкас виділяє право, політику та релігію у якості ключових сфер, що задають рамки правового мислення як окремої особи, так і усього суспільства [2, с. 173]. Саме такий підхід дозволяє побачити правосвідомість як складний соціокультурний феномен, який поєднує у собі юридичні норми, політичні наративи, економічні інтереси та ціннісні установки. На нашу думку, стрімкий технологічний розвиток, який призводить до масової цифровізації усіх процесів, в тому числі і в правовій сфері, фактично означає її трансформацію та зумовлює необхідність додати до переліку названих чинників ще один – інформаційно-комунікативне середовище, яке постає у вигляді, насамперед, цифрових платформ, що дедалі частіше виступають первинним простором соціалізації.

Як зазначає С. О. Сунєгін, інформаційне суспільство змінює спосіб функціонування держави та права, шляхом породження феномену електронної держави, у якій значна частина владно-правових процедур переноситься у цифровий вимір [3, с. 225]. Електрона держава охоплює широкий спектр послуг, та за допомогою Інтернету, мобільних додатків та інших цифрових платформ, прагне підвищити ефективність державного управління, сприяти більшій участі громадян в управлінні державою та підвищити підзвітність уряду. Кінцева мета запровадження феномену електронної держави полягає в тому, щоб створити більш інклюзивний, чуйний та прозорий уряд, який би ще краще задовольняв потреби громадян. В той же час, безліч електронних послуг, реєстрів та цифрових сервісів комунікації за принципом «держава-громадянин», одним з найяскравіших прикладів якої є «Дія», не тільки робить право більш доступним, а й трансформує наше сприйняття права. Так, право тепер постає як щось «відчутне», те, що можна побачити на екрані, легко отримати за допомогою кількох натискань, і що тісно пов'язане з візуальним оформленням та функціоналом цифрових сервісів. Таким чином, правосвідомість громадян стає «медіатизованою» – опосередкованою

технологіями, які впливають на формування нашої уваги, емоційного ставлення та очікувань щодо правової системи.

У контексті постмодерністського інформаційного суспільства, дослідження Е. Р. Сеітаблаєва стало важливим етапом у розумінні трансформації правосвідомості. Автор наголошує на тому, що вплив постмодерну та сучасних технологій на правосвідомість є діалектичним. Цифрове середовище, с одного боку, розширює простір для правової взаємодії, сприяє різноманіттю правових поглядів та стимулює участь громадян у публічно-правових процесах, проте, з іншого боку, воно створює сприятливі умови для маніпуляцій правовими конструктами, розмиває чіткість критеріїв істинності правової інформації, що може призвести до деформації правосвідомості [4, с. 169]. В даному випадку вважаємо доречним погодитися з твердженням щодо амбівалентності цифрової епохи: дійсно, з одного боку, вона розширює можливості права до звільнення та захисту, а з іншого – робить правову свідомість вразливою до інформаційних атак, пропаганди та різноманітних симулятивних практик, що може проявлятися як у неправдивих юридичних порадах, так і в більш глибоких фейках, що ставлять під сумнів саму основу довіри до правових інститутів.

Аналізуючи наведені підходи, пропонується розглядати правосвідомість у цифрову епоху як складне багатовимірне явище, що складається з трьох взаємопов'язаних складових: когнітивний вимір, де правосвідомість постає не просто як знання законів, а й як цифрова грамотність, яка полягає у вмінні відрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій, розумінні, як працюють онлайн-платформи та усвідомленні небезпеки «інформаційних бульбашок», які формуються навколо нас; ціннісній вимір, де правосвідомість постає у вигляді внутрішнього переконання в цінності права як захисника людської гідності та свободи, а не тільки як засобу контролю громадян; поведінковий вимір у вигляді практичних дій у цифровому просторі. Це використання електронних державних послуг, участь в онлайн-петиціях, громадських кампаніях та підтримка правозахисних організацій.

Підсумовуючи, українська правова філософія має дуже міцну теоретичну базу для розуміння в цифрову епоху. Однак, вважаємо необхідним розвивати концепцію «цифрової правосвідомості» як унікального явища, шо поєднує правову культуру та інформаційні технології. Важливо створити комплексну модель, яка б ставила в центр не технології, а людини з її правами та свободами. Для цього необхідно розробити чіткі критерії для оцінки якості та достовірності правової інформації в онлайн-просторі та забез-

печити активну участь громадян у формуванні та контролі цифрової правової політики. Вважаємо, що саме в гармонійному поєднанні технічного прогресу та глибокої правової свідомості полягає можливість не лише адаптуватися до цифрової епохи, але й використати її для зміцнення правової держави та захисту людської гідності як найважливішої цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Герасіна Л. М., Данильян О. Г., Дзьобань О. П. та ін. Харків : Право, 2009. 352 с.
2. Черкас М. Є. Чинники, що впливають на формування правосвідомості в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. №3 (86). С. 172–182.
3. Сунєгін С. О. Концепти «інформаційне суспільство» та «електронна держава»: питання правового забезпечення. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. С. 224–239.
4. Сеітаблаєв Е. Р**.** Правосвідомість в умовах постмодерну: інформаційно-технологічний контекст розвитку. Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Болонья, 6 черв. 2025 р.). Болонья, 2025. С. 168–171.

Засенко Євгенія
Чеський аграрний університет
М .Прага, Чехія
факультет агробіології, продовольчих
і природних ресурсів
1 курс, група HORTIB

ЦІННОСТІ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРГУМЕНТАЦІЇ

Цінності виявляються у контексті кореляцій поведінки особистості з концептуально-смисловим устроєм повсякденної мови. Контекстом кореляцій виступає екзистенціал настрою, який пояснює, чому наша відкритість світу розширюється або звужується, висвічуючи в аргументації різні його феномени.

Саме від налаштованості на світ зараз залежить те, що людина усвідомлює чи на що вона реагує. Глибинними структурами цього настрою виступають цінності. Людина, яка має певне почуття резонує з відповідним світом. Якщо людина радісна, вона співзвучна світові радісних вза-

ємин. Якщо людина пригнічена або збентежена, вона резонує світові загроз та небезпек. З цієї причини, в аргументації немає каузальних зв'язків (крім її пропозиційної частини), але є мотиви. Недоступність розуміння мотивів визначається лише вузькістю «горизонту розуміння», що веде до виникнення нав'язливих зв'язків із об'єктами чи стереотипних оцінок (когнітивних рамок).

Цінність, як і істина, є індикатором зіставлення реальності та мовних структур свідомості. Якщо у ситуації істини відправною точкою зіставлення є об'єкт, то у ситуації цінності вихідною точкою є оцінка. Мета істиннісного підходу в аргументації полягає у пристосуванні світу до мовних структур, що спирається на загальнозначущі схеми (дескриптивний зміст аргументації). Ціль ціннісного підходу в аргументації – пристосування мовних структур до світу, що спирається на особисті уявлення (оцінюваний зміст).

Сфера цінностей – мотиваційна сфера, що включає інтереси, потреби та діяльність особистості – створює та підтримує екзистенційний потенціал аргументації. Ілюстрацією цієї обумовленості можуть бути стадії соціальної депресії: втома і апатія, нездатність зосередитися, нудьга тощо. Перша стадія – втома та апатія – характеризується відчуттям нестачі енергії. Лінгвістичними маркерами є вирази «я втомився», «немає сил», «я сумніваюся» тощо. У аргументації вони інтерпретуються як неминучі реакції людського організму на надмірну праця чи несподівані події, оскільки енергетичний спад властивий будь-якій системі.

Втома та апатія є тим пусковим механізмом, який дає початок деструктивним процесам у внутрішньому світі людини, соціальних групах та в соціумах, бо заважають свідомості зосередитися. Нездатність зосередитися характеризується забудькуватістю і неуважністю, але супроводжується оптимізмом. Це характерно, наприклад, для підлітків, для окремих керівників чи підлеглих. З одного боку, забудькуватість щодо прохань або розпоряджень є несвідомим ухиленням від зайвої опіки або контролю, з іншого – розсіяність є наслідком невміння концентрувати увагу. Разом забудькуватість і розсіяність являють собою механізм сприйняття світу, який дозволяє бачити в реальності фрагменти, що не заважають відчуттю оптимізму та підтримці власного статусу. Решта ігнорується.

Довготривале поєднання забудькуватості, розсіяності і оптимізму призводить до нудьги. Неодноразово переживаний стан нудьги не сприяє формуванню інтересів або їх підтримці. Відсутність інтересу обумовлює виникнення занепокоєння, яке людина прагне подолати. Завершується нудьга роздратуванням щодо навчання, роботи або найближчого оточення. Саме на стадії нудьги формуються хворі уподобання та звички.

Наприклад, нудьга як екзистенційний потенціал аргументації спостерігається у студентів старших курсів. За наявності оптимізму є забудькуватість і розсіяність. Мовні маркери типові «забув вирішити завдання чи продумати ситуацію»; «не зрозумів, що завдання має бути у письмовій формі»; «можна принести завтра». Самі відмовки є резонами, за допомогою яких аргументуючий намагається виправдати власну бездіяльність та підтримати існуючий оптимізм. Не пропонуються резони типу «не встиг виконати», оскільки його використання резонує з напруженою роботою з самопідготовки.

Нудьга спричиняє втрату почуття добробуту, що формує нетерпимість, яка завершується роздратуванням, що, в свою чергу, межує або переходить у гнів і агресію. Роздратування та благополуччя – речі несумісні. У людини, що затримується на стадії роздратування, формується зневага. Задоволення хворих пристрастей і звичок підтримує благополуччя, яке є тільки уявним.

Нехтування є байдужістю до потреб і почуттів оточуючих та несхильність до співпраці. Людина, що зневажливо відноситься до інших, захищає себе і служить собі. Подібний захист та служіння є платформою, де людина будує новий тип власного благополуччя – «гегемонію Я» – яке пов'язано не зі згодою з іншими, а лише з згодою із собою. Звідси – невміння слухати та чути інших. Підлість, що формується в контексті зневаги, має як витоки черствість і руйнівність щодо інших. При наявності байдужості та небажання співпрацювати з іншими людьми відчуття добробуту досягається лише тоді, коли людина вчиняє так, як хоче. Виправданість дій визначається виправданістю їх у його свідомості.

Отже, цінності як екзистенційний потенціал аргументації невіддільні від настрою та орієнтованості людини на світ, вони маркуються в мові та розкривають когнітивну модель свідомості того, хто аргументує.

Зубко Каріна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
факультет прокуратури, 01-25-10

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ

Глобалізація постає як комплексний, багатовимірний процес, який визначає сучасний етап розвитку цивілізації. Вона охоплює не лише

економічну інтеграцію та політичну взаємозалежність держав, а й трансформацію культурних, комунікативних і антропологічних структур. У філософському дискурсі глобалізація розглядається як феномен, що змінює сам спосіб буття людини у світі.

У межах онтологічного підходу глобалізація інтерпретується як якісно нова форма організації соціального буття, що характеризується зростанням взаємопов'язаності, цілісності та структурної єдності світу [3, с. 484]. Вона постає як процес, у якому відбувається поступовий перехід від відносно ізольованих соціальних систем до інтегрованого глобального простору. Така трансформація змінює не лише зовнішні форми взаємодії між суспільствами, а й саму онтологічну структуру соціальної реальності, де локальне дедалі більше визначається через глобальні контексти. У філософській традиції існують різні підходи до розуміння природи цього процесу. Зокрема, Ентоні Гідденс розглядає глобалізацію як закономірний етап модернізації, що зумовлений розвитком індустріального суспільства, ускладненням соціальних інститутів і стрімким прогресом комунікаційних технологій. Водночас, Іммануїл Валлерстайн акцентує увагу на соціально сконструйованому характері глобалізації. У межах світ-системного аналізу вона розглядається як результат історичного становлення капіталістичної світ-економіки, що функціонує через нерівномірний розподіл ресурсів і влади. З цієї перспективи глобалізація не є нейтральним або універсальним процесом, а виступає інструментом відтворення домінування певних економічних і політичних центрів. Таким чином, її онтологічний статус пов'язується не лише з розвитком технологій, а й із конкретними структурами влади та інтересами глобальних акторів [2, с. 391].

Особливого значення у філософському аналізі глобалізації набуває проблема трансформації ідентичності, яка відображає глибинні зміни у самосвідомості людини. У традиційних суспільствах ідентичність формувалася на основі відносно стабільних чинників – національної належності, культурної спадщини, релігійних переконань, соціального статусу. Ці елементи забезпечували цілісність і послідовність індивідуального «Я», виступаючи своєрідною онтологічною опорою для людини. Однак у глобалізованому світі ці засади поступово втрачають свою визначальну роль, що зумовлює кризу традиційних моделей самоідентифікації.

Окремої уваги у філософському осмисленні глобалізації заслуговує проблема свободи, яка в умовах глобалізованого світу набуває принципово нового змісту. Традиційно свобода розглядається як здатність інди-

віда до самовизначення, автономного вибору та незалежності від зовнішніх обмежень. Але у сучасних умовах ця категорія втрачає свою однозначність і постає як складний, багатовимірний феномен, що формується під впливом глобальних соціальних, економічних і технологічних процесів. Дивлячись з одного боку, глобалізація істотно розширює простір індивідуальної свободи: розвиток інформаційних технологій забезпечує безпрецедентний доступ до знань, ідей і культурних практик, що дозволяє людині виходити за межі локального досвіду; зростання мобільності, інтеграція світових ринків створюють нові можливості для здобуття нових знань, професійної реалізації особистості та її соціальної активності. Але ці процеси супроводжуються виникненням нових форм залежності та обмеження свободи. Інформаційне суспільство, попри свою відкритість, породжує механізми контролю, пов'язані зі збором і аналізом даних, алгоритмізацією поведінки та впливом цифрових платформ на формування думок і рішень [1, с. 32]. У результаті свобода дедалі більше визначається не лише внутрішніми можливостями людини, а й зовнішніми системними чинниками.

Отже, глобалізація як філософська проблема має складний і багатовимірний характер. Вона виявляє глибинні трансформації у структурі сучасного світу та в способі існування людини. Її аналіз потребує інтеграції різних філософських підходів і врахування суперечливих тенденцій, що визначають сучасну епоху. Глобалізація не лише відкриває нові перспективи розвитку, але й ставить перед людством фундаментальні питання, пов'язані з ідентичністю, культурою, мораллю та свободою, що визначають подальший напрям цивілізаційного поступу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордійчук О. Перспективи та небезпеки глобалізації: соціально-філософський контекст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2021. №3 9. С. 30–37. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.4.

2. Роде С. Глобалізація освітнього простору сучасної України: соціально-філософський дискурс. *Просторовий розвиток*. 2023. С. 386–405. DOI: https://doi.org/10.32347/2786–7269.2023.6.

3. Сулима В. П., Коваленко В. М., Бажан Л. В. Глобалізація та правова філософія. *The 1st International scientific and practical conference «Innovative development of science, technology and education»*. Vancouver, 21 жовт. 2023 р. 20 23. С. 483–486.

Кабанець Костянтин
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-02

ПОТЕНЦІЙНИЙЕМІГРАНТ ЯК ЛЮДИНА ЕПОХИ МЕТАМОДЕРНУ

У сучасному світі феномен еміграції виходить далеко за межі виключно географічного, економічного чи політичного явища. Потенційний емігрант постає як специфічний тип суб'єкта, чия ідентичність формується в умовах нестабільності, множинності виборів і постійного коливання між альтернативами. Сьогодні стає очевидним, що еміграція має значно ширший культурний, екзистенційний і навіть онтологічний вимір. У цьому контексті особливої уваги набуває постать потенційного емігранта – суб'єкта, який ще не здійснив фактичного переміщення, але вже перебуває у стані внутрішньої трансформації. У цьому сенсі він є характерним представником метамодерної епохи.

Звертаючись до ідей З. Баумана, варто відзначити, що сучасне суспільство можна описати як «плинне», тобто таке, що не має сталих форм і структур. У цьому контексті потенційний емігрант існує в стані постійної невизначеності: він ще не залишив свою країну, але вже частково вийшов за межі її соціального та культурного простору. Його стан – це не просто очікування, а своєрідна «проміжність», яка стає новою нормою. Соціальні інститути більше не гарантують довготривалої підтримки, а життєві траєкторії стають індивідуалізованими та нестійкими. У таких умовах людина змушена постійно адаптуватися до змін, перебуваючи у стані невизначеності. Так, існування потенційного емігранта характеризується «трансгресивністю», яка поступово перетворюється на норму [1].

У межах соціально-філософських підходів сучасний світ дедалі частіше осмислюється не як цілісне суспільство в класичному розумінні, а як множинність потоків і взаємодій. Джон Уррі підкреслює, що мобільність стає визначальною характеристикою соціальної реальності, тоді як Жан Бодріяр вказує на трансформацію соціального у «масу», позбавлену чіткої структури та телеології [2; 5]. У такому середовищі індивід перестає бути елементом стабільної системи та набуває рис автономного агента, що діє в умовах невизначеності та саморегуляції.

Важливо підкреслити, що у цьому випадку йдеться не лише про мобільність у буквальному, географічному сенсі. Як зазначає Дж. Уррі, мобільність у сучасному світі охоплює не тільки переміщення людей, а й циркуляцію ідей, образів, інформації та соціальних практик [5]. У такому контексті навіть людина, яка фізично не змінює місце проживання, може бути включеною у глобальні потоки. Потенційний емігрант є саме таким суб'єктом: його свідомість уже перебуває в русі, навіть якщо тіло залишається статичним.

У свою чергу, Ж. Бодріяр пропонує інтерпретацію сучасного суспільства як простору симуляцій, де реальність дедалі більше заміщується її знаковими репрезентаціями [2]. Це має безпосередній вплив на формування еміграційних намірів. Образ «іншого життя» часто створюється через медіа, соціальні мережі та культурні наративи, що можуть не відповідати реальному досвіду. Потенційний емігрант орієнтується на ці уявні конструкції, що посилює розрив між актуальним і бажаним. Таким чином, еміграція починається не з фізичного переміщення, а з символічного переходу. Ж. Бодріяр дає можливість усвідомити символічність виміру цього стану. Відтак потенційний емігрант орієнтується не стільки на реальність, скільки на її уявні моделі, що посилює розрив між наявним і бажаним [2].

Жиль Дельоз та Фелікс Гваттарі дозволяють осмислити цю ситуацію через концепт номадичності. Йдеться не лише про фізичне переміщення, а про принципову «детериторіалізацію» суб'єкта, який більше не закріплений за сталими ідентичностями. Такий суб'єкт перебуває у процесі безперервного становлення, що не має фінальної точки [3]. Номадичність у цьому сенсі є не стільки способом життя, скільки способом мислення. Потенційний емігрант виступає як номад у символічному просторі: він постійно переміщується між різними можливостями, не закріплюючись остаточно в жодній із них.

Праці Жан-Люка Нансі дозволяють поглибити розуміння перманентної перехідності через концепт буття-у-спільності. У сучасних умовах спільноти втрачають стабільні форми, стають відкритими й нестійкими, що змушує індивіда постійно «перевизначати» власну належність [4]. Потенційний емігрант у цьому сенсі існує на межі – між «своїм» і «чужим», «тут» і «там», – ще до фактичного перетину кордону. Сучасні спільноти більше не мають чітких меж і стабільної структури, вони є відкритими, динамічними та множинними [4]. У таких умовах індивід змушений постійно переосмислювати свою належність. Потенційний емігрант перебуває у стані, коли ця належність стає проблематичною: він

більше не ототожнює себе повністю з «тут», але ще не інтегрувався в «там». Таким чином, його ідентичність формується у просторі між.

Отже, метафора людини-емігранта вказує на суб'єкта, який не досягає стабільної ідентичності, а перебуває у стані її постійного конструювання, балансуючи між різними соціальними, культурними та символічними порядками. Ця «проміжність» є актуальним способом буття у світі, де визначеність поступається місцем відкритості та варіативності. У цьому сенсі «еміграція» набуває онтологічного значення: вона означає не лише зміну географічного простору, а й постійне виходження за межі вже набутих форм ідентичності. Суб'єкт метамодерну існує на межі – фігура, що репрезентує новий тип суб'єктності: відкритої, незавершеної та такої, що формується у русі. Її досвід дозволяє глибше осмислити сучасний світ як простір постійного становлення, де ключовими стають не стабільність, а здатність до переходу, адаптації та переосмислення власної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 232 p.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. Володимир Ховхун. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
3. Deleuze G., Guattari F. A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia / translation and Foreword by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987. 628 p.
4. Nancy J.-L. Corpus. Fordham: University Press, 2008. 208 p.
5. Urry J. Mobilities. Cambridge, UK; Malden, Massachusetts: Polity, 2007. 336 p.

Калініченко Максим
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-07

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ХАРАКТЕР ПРОТЕСТАНТИЗМУ

Завершення епохи Середньовіччя і початок епохи Нового часу було закономірним історичним процесом, який був зумовлений тенденцією

культурно-економічного розвитку Західної Європи. Такі рухи як Відродження й Реформація, не дивлячись на свої відмінності у переслідуваних цілях їхніх представників, а також у територіальному й становому поширені (з Відродженням в першу чергу асоціюються представники елітарних станів Північної Італії, в той час як Реформація асоціюється з представниками бюргерства й селянства Північної Європи) добре ілюструють цю тенденцію. Ідеї гуманізму й «особистого спасіння» послаблювали вплив Католицької Церкви, яка й так поступово втрачала свої позиції й вже не мала такої сильної влади над монархіями Європи, що набували «абсолютного» характеру. Водночас необхідно звернути увагу на важливий культурний внесок нової епохи – антропоцентричний погляд на буття, зокрема його релігійний аспект.

Антропоцентризм в контексті релігійної думки слід розглядати як процес та ідею, що перенесли людину, її розум із позиції об'єкта Божого промислу до позицій об'єкта власної теологічно-соціальної рефлексії, де значну роль відіграє сама власна відповідальність. Саме криза пізньосередньовічної церкви сформувала такий запит у вірян. Цьому можна виділити кілька причин. По-перше схоластична філософія занадто зосередилася на метафізичних питаннях, відриваючись від духовних потреб простого мирянина. По-друге, корупція підривали довіру до інституту Церкви як посередника між людиною та Богом. По-третє, централізована папська влада вступала в протиріччя з процесом формування абсолютних монархій і зростанням самосвідомості національних спільнот.

Звертаючи увагу на головних представників Реформації, ми зможемо найкраще розкрити аспекти антропоцентричних ідей Протестантизму. Початок реформаційного руху пов'язують з іменем німецького священика Мартіна Лютера. 1517 року Лютер представив до загального розгляду 95 тез, що містили критику папської влади, індульгенції й запропоновані ним принципи sola fide («тільки вірою») та sola scriptura («тільки Писання»). Ці принципи знімали суттєву роль церкви у спасінні душі. Спасіння стало можливим в першу чергу через вивчення «Слова Божого». Лютер також переосмислив поняття Beruf (покликання), поширивши його з монашої сфери на будь-яку мирську працю. Тим самим утвердивши особисту роль вірянина у його відповідальності перед Богом незалежно від соціального стану чи церковної ієрархії. А у творі «Про свободу християнина» (1520 р.) Лютер проголосив внутрішню свободу вірянина вищою за будь-яку зовнішню церковну владу, що стало підґрунтям для формування незалежної, відповідальної особистості, яка лиш сама може досягти спасіння.

Логічним продовженням цих ідей стала концепція «нової людини» («нового Адама») швейцарського богослова Андреаса Боденштайна Карлштадта. «Нова людина» – це активний мирянин, що мав стати головною постаттю релігійного і громадського життя. Карлштадт розробив оригінальну теологію Gelassenheit (душевної чистоти і відчуженості від «зовнішніх речей»). Згідно з нею справжнє спасіння досягається через невпинну внутрішню роботу над собою («старий Адам вмирає день за днем, а не в один момент»). Карлштадт позбавив теологів і священиків монополії на осягнення Божої волі, стверджуючи, що кожен віруючий здатен безпосередньо сприймати Божественну істину серцем, без жодного посередника. Відмовившись від докторських ступенів і професорського звання, щоб жити разом із простим народом, він у своєму житті втілив образ «нового мирянина».

Водночас швейцарський священик Ульріх Цвінглі поглибив цей антропологічний вектор, надавши йому вираженого соціально-політичного характеру. У своїх працях поєднував ідею політичної активності з релігійною принциповістю. Відкидаючи пасивну покірність тиранії як гріх, Цвінглі обґрунтував, що мирянин є суб'єктом не лише духовного, а й суспільного оновлення. Цвінглі вказував, що турбота про людину є невід'ємним релігійним обов'язком. Сам священик ініціював секуляризацію монастирської власності задля фінансування соціальних потреб (лікарень, притулків, шкіл).

Системного ж характеру антропологічна концепція протестантизму набула у працях французького юрист та протестантського пастора Жана Кальвіна. Доктрина приречення в кальвінізмі, парадоксально посилювала суб'єктність індивіда, адже кожен вірянин мав шукати знаки обраності у власній соціальній відповідальності, дисципліні та праці, яка набувала сакрального значення. Як згодом обґрунтував Макс Вебер, ця традиція сформувала психологічні умови для появи активного самодисциплінованого суб'єкта. Саме такий тип особистості став центральним образом, що в майбутньому стояв у витоків капіталізму.

Підсумовуючи антропоцентричну сутність протестантизму, варто зазначити, що, незважаючи на доктринальні протиріччя та різне бачення шляхів Реформації, її представники здійснили фундаментальний переворот в історії європейської думки. Вони затвердили процес становлення індивідуалізації особистості не лише як представника релігії, а заклали основу розвитку особистості як активного члена громадської спільноти.

Відкинувши потребу в церковному посередництві, протестантизм утвердив принцип особистої віри, де найвищим авторитетом та критерієм істини стала власна совість людини. Це призвело до формування образу «нового мирянина», чия гідність визначалася внутрішньою праведністю та моральною дисципліною. Водночас мирська праця визнані повноцінною формою служіння Богу, а сама Церква почала сприйматися як об'єднання відповідальних суб'єктів. Таким чином, протестантизм не просто реформував інституції, а дав людині можливість перетворитися з безправного підданого феодально-релігійної системи на свідомого творця власного спасіння та рушійну силу соціальних перетворень.

Каменський Владислав
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-01

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ У ФІЛОСОФІЇ І. КАНТА ЯК ЛІМІНАЛЬНА СТРУКТУРА

В культурному просторі XXI століття поняття лімінальності набуло нової інтерпретації. Зокрема, в соціальних мережах набули популярності відео з естетикою моделювання просторів, позбавлених їх життєвого призначення та контексту існування в реальності. В мережі Інтернет різновиди цієї естетики отримали окремі назви, а саме «dreamcore» (з англ. «естетика сновидінь»; водночас є й назвою комп'ютерної гри, що побудована на так званих лімінальних просторах, з чого і пішли описані інтернет-естетики), «weirdcore» (з англ. «естетика дивного») та «backrooms» (з англ. «естетика граничного простору»). При цьому значна частина користувачів соціальних мереж плутає ці естетики з явищем лімінальності, оскільки відео з наче несправжніми нічними торгівельними центрами, басейнами із тьмяним освітленням або покинутими шкільними коридорами викликають водночас ностальгію і тривогу та показують, що ці приміщення ніби залишилися в стані між минулим призначенням і майбутнім небуттям.

Мета дослідження полягає в тому, щоб обґрунтувати ідею, що трансцендентальний суб'єкт представлений у філософії Іммануїла Канта є лі-

мінальною структурою через доведення вичерпності його буття актом синтезу.

Арнольд ван Геннеп у своїй праці «Обряди переходу» аргументував ідею про те, що існування людини в соціальному вимірі будується на різних ритуалах та обрядах. Ван Геннеп виокремлює три фази ритуалів переходу: обряди відділення (прелімінарні), проміжні обряди (лімінарні) та обряди включення (постлімінарні). Ключовим для розуміння явища лімінального стану є спостереження ван Геннепа про те, що в реальності багато обрядів життя не завжди мають систему з трьох елементів та проміжні (лімінарні) періоди можуть розтягуватись до автономних етапів. Отже, лімінальність – це якість перебування в лімінарній фазі ритуалу (від лат. limen – «поріг»), що позначає стан особи між двома статусами, світами або формами існування. Ілюстрацією лімінарного переходу як автономного етапу є час між захистом диплома та офіційним працевлаштуванням, коли індивід вже не належить до попередньої спільноти, але ще не інтегрований у нову [1, p. 1–17].

Розглянувши розуміння лімінальності, варто зіставити «стан між» з трансцендентальним суб'єктом Канта. Запропонована Арнольдом ван Геннепом трифазна структура ритуалу є схемою будь-якого переходу, зокрема й пізнавального. Саме останній перехід Іммануїл Кант описує у своїй теорії трансцендентального суб'єкта.

У «Критиці чистого розуму» Іммануїл Кант обґрунтовує умови можливості досвіду. Ключовим елементом є трансцендентальна єдність апперцепції – здатність поєднувати різні відчуття в єдиний досвід завдяки самосвідомості, яку Кант називає «Я мислю». Це «Я» не є особистістю або субстанцією. Воно не є чистим знанням: це лише функція та умова для можливості синтезу знання. Апперцепція є актом самодіяльності, що пов'язує дані в єдину свідомість, тому вона не може розглядатись як щось приналежне до чуттєвості. З точки зору теорії лімінальності ван Геннепа процес апперцепції є лімінальним, тому що він відбувається лише в моменті переходу хаосу інформації до утворення чистого поняття. Кант у своїй праці «Про застосування чистих розсудкових понять» також описує, що пов'язування хаотичних відчуттів відбувається через трансцендентальний синтез уяви. Уявою у німецького філософа тут є здатність бачити предмет і без його існування в спогляданні. Вона має подвійну природу: уява належить до чуттєвості (оскільки оперує спогляданням) та водночас до розсудку (оскільки здійснює синтез за правилами категорій). І. Кант називає це фігурним синтезом, виокремлюючи це як опосередковуючий (або по іншому проміжний, що напряму вказує

на зв'язок з лімінальністю) етап формування досвіду. Також він описує схематизм – процес, який забезпечує застосування категорій до чуттєвих даних за використанням третього проміжного компоненту, тобто трансцендентальна схема (час), що водночас є інтелектуальною та чуттєвою складовою. Виходячи з усіх наведених вище аргументів можна дійти висновку, що кантівський суб'єкт за своєю суттю є лімінальним, адже він постає як акт синтезу, тобто сам перехід від хаосу до знання. Уява та схематизм постають як інструменти для забезпечення цього переходу та також є лімінальними за своєю функцією, оскільки знаходяться на межі між чуттєвістю та розсудком [2, с. 98–128].

Таким чином, трансцендентальний суб'єкт у філософії Іммануїла Канта не є статичною структурою. Його онтологічний статус визначається лімінальністю, оскільки суб'єкт існує виключно в акті синтезу, в проміжку між отриманням даних і їх осмисленням. Без цього лімінарного стану неможливі ні досвід, ні сам суб'єкт пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arnold van Gennep. Les rites de passage: étude systématique des rites de la porte et du seuil, de l'hospitalité, de l'adoption, de la grossesse et de l'accouchement, de la naissance, de l'enfance, de la puberté, de l'initiation, de l'ordination, du mariage, des funérailles, des saisons, etc. Paris: É. Nourry, 1909. 288 p.

2. Кант І. Критика чистого розуму. Пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с. URI: https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/5913 (дата звернення: 08.04.2026).

Капець Олександр
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірант кафедри адміністратиного
права
та адміністратиної діяльності

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Забезпечення гідної заробітньої плати, соціальна захищеність, рівність у суспільстві, гідні умови працевлаштування після війни та подальша

адаптація військовослужбовця – ветерана війни в громадянському суспільстві є однією із актуальних проблем нашої держави. Однак військовослужбовці та їхні родини часто стикаються з численними труднощами, зокрема через бойові дії, психологічне навантаження, соціальну адаптацію, економічну нестабільність, що потребують комплексного підходу до їхнього захисту.

На превеликий жаль, в цій галузі правових відносин наукових досліджень досить мало, однак кожне дослідження дозволяє краще зрозуміти проблематику, з якою стикається дана категорія населення. Системний підхід до соціального та правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей є важливим напрямом, який базується на багатокомпонентності дій, зокрема – правова підтримка, яка уособлює діяльність громадських та міжнародних організацій [2, с. 37]. Їх діяльність, в більшій мірі, включає доступ до пільг, компенсацій, соціальних гарантій для військовослужбоців та їхніх сімей, а також юридичний захист в разі порушення їхніх прав.

Опираючись на практичний досвід, можна констатувати про відсутність системного філософського підходу до вирішення проблематики соціального становища військовослужбоців, тобто, в системі державного управління відсутні дієві механізми по роботі з даною категорією осіб. Своєю чергою, даний підхід включає в себе правовий, інформаційний, психологічний та соціальній [1, с. 81].

Особливістю системного підходу є координація зусиль державних і громадських інститутів, що включає в себе забезпечують розробку нормативно-правової бази та її реалізацію, а громадські організації через надання додаткової підтримки – психологічної, первинної правової, організація благодійної допомоги. Така взаємодія дозволяє максимально ефективно розв'язувати проблеми військових і їхніх сімей, враховуючи їх індивідуальні потреби [2, с. 80].

Системний підхід також передбачає створення механізмів реагування (моніторингу) та оцінки ефективності заходів соціального та правового захисту. Це дозволяє виявляти прогалини в системі, оперативно діяти на зміни та розробляти нові програми підтримки. Важливо підкреслити і залучення до даної діяльності посадових осіб органів військового управління, обов'язок яких саме і полягає в системній роботі з налагодження комункації між державними органами, громадськими організаціями, з одного боку та військовослужбовцями і їх родинами – з іншого [2, с. 100].

Підсумовуючи, важливо підкреслити актуальність даної проблематики, оскільки військовослужбовці були та є особливою категорією осіб,

що здійснюють свою діяльність від імені держави та задля реалізації головної функції – національної безпеки та оборони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грень Т. Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського: Публічне управління та адміністрування.* 2022. №6. С. 80–84.

2. Макарова Т. П. Захист соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні; Макарова Т. П. Юрінком Інтер. 2025. 300 с.

3. Пасіка С. П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право.* Випуск 15. 2011. С. 162–166.

4. Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.2025 №59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-25#Text (дата звернення 25.11.2025).

Квятковський Даніїл
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Факультет адвокатури, 1 курс,
5 група

СВОБОДА ВОЛІ: ЧИ СПРАВДІ ЛЮДИНА ВІЛЬНА?

Свобода волі – це філософське питання про те, чи справді наші вчинки та рішення є результатом нашої вільної здатності, чи ж вони визначені наперед. З одного боку, ми інтуїтивно відчуваємо себе авторами власних вчинків: рішення про те, яку їжу обрати на сніданок, яку професію обрати, або з ким розділити життя, лежить на нас. Проте, з іншого боку, наука та логіка все більшою мірою свідчать: кожен наш вибір – це наслідок незліченної низки передумов, що сягають від нашої спадковості аж до оточення, в якому ми обертаємося.

Головна теза цієї роботи полягає в тому, що абсолютної свободи волі у вакуумі не існує. Втім, це не перетворює нас на несвідомих біологічних механізмів; натомість, людині притаманна так звана «контекстуальна свобода» – можливість здійснювати усвідомлений вибір у межах тих біологічних, фізичних та суспільних рамок, які визначені.

Зазвичай, під свободою волі розуміється «можливість суб'єкта обирати чи чинити дії, не обумовлені жодними попередніми подіями чи станами».

Ця концепція є фундаментальною для моралі та права: вона слугує основою для того, аби вважати людину індивідуально відповідальною за те, що вона робить. Коли ж дії є наперед заданими, виникає глибоке запитання – чи буде справедливим застосовувати похвалу або осуд до особи, яка, по суті, не мала змоги «обрати» інакше. Для пошуку відповіді на це необхідне ретельне дослідження багатьох філософських та наукових течій.

У філософії існують три основні підходи до розуміння свободи волі, які формують основу сприйняття цієї теми.

Перше, це детермінізм. Він наполягає на тому, що кожному явищу у світі притаманна своя першопричина. Тобто, за будь-яких обставин наш вибір уже визначений тим, що існувало раніше. Прихильники «жорсткого» детермінізму доходять логічного висновку про відсутність свободи волі: «люди об'єктивно не здатні вчинити інакше».

На їхнє переконання, ми функціонуємо скоріше як механізми – наші ухвалення рішень є повністю прогнозованими, а будь-яка уявна можливість вчинити по-іншому – лише ілюзія.

Друге, це індетермінізм (лібертаріанство). Він заперечує немінучий вплив причинності для всіх подій. Прихильники лібертаріанства стверджують, що хоча значна частина всесвіту підпорядкована детермінізму, певні наші вибори здатні поставати як випадкові чи як результат «сутнісної волі» самої особистості.

Як ілюстрацію, деякі науковці звертають увагу на квантову фізику, де існують події, принципово неможливі для передбачення. Звідси виникає припущення, що людський мозок може задіювати такі елементи невизначеності для формування рішень, які є «незалежними».

Проте ця позиція має свої труднощі: якщо дія відбувається спонтанно, без жодних попередніх причин, чи не є вона тоді простою випадковістю? Критики зауважують: випадковість не посилює свободу, а навпаки, усуває контроль, адже за випадковість ніхто не може нести відповідальності.

Також існує третій підход, компатибілізм. Він являє собою певну поступку. Прихильники даного погляду трактують волю як можливість чинити згідно з власними прагненнями, усуваючи наявність зовнішнього тиску. У цьому контексті, метафізичний детермінізм втрачає своє першорядне значення: якщо наміри людини не стримуються жодними

зовнішніми чинниками, її вважають вільною. Наприклад, Томас Гоббс стверджував, що людина вільна, якщо «немає перешкод для її волі». Навіть якщо її бажання обумовлені якимись факторами – скажімо, генетикою чи умовами виховання – конкомпатибілісти наполягають: ми здійснюємо саме те, чого прагнемо, і цього достатньо для поняття свободи. Вони зосереджуються на «збігу бажань» (тобто, на узгодженості свідомих та несвідомих спонукань).

Сучасні дослідження мозку частково підтверджують наявність детермінованих процесів, проте ці дані не можна вважати остаточним вердиктом щодо волі. Новітні пояснення (від Шургера, Лавацци та інших) пропонують альтернативну інтерпретацію мозкових сигналів.

Важливо, що суспільство, незважаючи на невирішеність цих поглядів, продовжує покладати відповідальність на індивідів, якщо їхні дії виходили з їхніх власних мотивів. Практичний підхід такий: ми оцінюємо вчинки на основі їхньої відповідності нашому характеру та свідомим намірам, і застосовуємо покарання лише за умови впевненості у цьому. Ймовірно, це вкорінене в людській природі: для нас життєво важливо відчувати себе початком власних дій.

Таким чином, остаточне визначення, чи є воля реальною, залишається поза нашими можливостями – суперечливі позиції все ще існують. Проте, саме усвідомлення цієї невизначеності формує зважену позицію: навіть при наявності обмежувальних факторів, люди загалом відчувають себе вільними і не бажають відмовлятися від цього досвіду.

Кесарелі Владислав
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ДОБРА ТА ЗЛА У ФІЛОСОФІЇ

Питання про природу добра та зла є одним із центральних у всій історії філософської думки. Вже в античності Аристотель у «Нікомаховій етиці» визначав добро як те, до чого прагне кожна істота, а вище благо – як щастя (εὐδαιμονία), досяжне через чесноту. При цьому зло він розглядав не як самостійну субстанцію, а як відхилення від належної міри, як надлишок або нестачу там, де має бути рівновага. Такий підхід – тлу-

мачення зла як «privatio boni» (позбавлення добра) – згодом розвинув Августин Блаженний, стверджуючи, що зло не має самостійного буття, а існує лише як відсутність або спотворення добра. Ця концепція на тисячоліття визначила онтологічний статус зла у західній філософії: зло є паразитарним щодо добра, воно не творить, а руйнує.

Кардинальний злам у розумінні цієї проблеми здійснив Іммануїл Кант. На відміну від античної традиції, де добро пов'язувалось із природною схильністю людини до щастя, Кант обґрунтував автономію моралі: добро не визначається ні природою, ні користю, ні Богом, а виключно розумною доброю волею, керованою категоричним імперативом. Зло, відповідно, – це не лише відсутність добра, а свідоме підпорядкування морального закону чуттєвим схильностям. У «Релігії в межах лише розуму» Кант увів поняття «радикального зла» – вродженої схильності людської природи до порушення морального закону навіть за наявності розуму. Це означає, що людина здатна робити вибір на користь зла свідомо, що робить моральну проблему добра і зла незводимою до питань просвіти чи виховання.

Радикально інший підхід запропонував Фрідріх Ніцше, який піддав сумніву саму базову опозицію «добро – зло». У роботі «По той бік добра і зла» він стверджував, що традиційна мораль, яка протиставляє добро і зло, є продуктом «моралі рабів» – реактивним утворенням слабких, які перейменували свою слабкість на чесноту. Ніцше протиставив цій моралі «мораль панів», засновану на опозиції «добре – погане», де добре означає могутнє, творче, таке, що стверджує. Незважаючи на суперечливість ніцшеанської позиції і небезпечність її ідеологічних інтерпретацій, вона поставила принципово важливе питання: чи є наші уявлення про добро і зло трансцендентними цінностями, чи вони є продуктом конкретних соціальних і психологічних механізмів?

Особливої гостроти проблема добра і зла набуває в умовах збройного конфлікту. Повномасштабна агресія Росії проти України актуалізувала питання, яке, здавалося б, було відповіддю ще в XX столітті після аналізу досвіду двох світових воєн: чи можлива «банальність зла» – здійснення масового зла звичайними людьми без диявольської злоби, а лише через відмову від морального судження? Ханна Арендт, аналізуючи Нюрнберзький процес, встановила, що зло часто не є монструозним – воно є буденним, адміністративним, позбавленим рефлексії. Цей висновок зберігає свою актуальність: зло не є привілеєм демонічних особистостей, воно виростає з відмови людини від відповідальності перед власним сумлінням.

Таким чином, проблема добра і зла у філософії не зводиться ні до теологічного питання про природу Бога, ні до психологічного питання про мотиви злочинця. Це питання про фундаментальну структуру людської свободи: добро і зло є можливими тільки там, де є вільний вибір. Від Аристотеля до Канта, від Ніцше до сучасної філософії досвіду зла – кожна концепція відповідає на виклик свого часу, але всі вони сходяться в одному: людська здатність до добра нерозривно пов'язана з її здатністю до зла, і саме ця двоїстість робить мораль не декором, а необхідністю.

Кириленко Дмитрій
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-01

КОНЦЕПЦІЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ШЛЯХ ДО ЛЮДСЬКОГО ЩАСТЯ

В наш час людина стикається з різноманітними труднощами, проблемами та недоліками у своєму житті, часто залишаючись нещасливою. Протягом багатьох століть філософи шукали причину людського щастя (нещастя), досліджуючи особистість, її вподобання, бажання тощо. Цим пошуком також займався відомий представник української класичної філософії – Григорій Сковорода. У його працях головну увагу було приділено людині та етико-гуманістичним проблемам, саме він сформулював термін «сродна праця», який є актуальним у сучасному світі, бо кожен прагне знайти своє щастя шляхом осягнення себе, власної сутності та природи, а також пізнаючи особисті природні нахили до певної діяльності.

Метою наших тез є дослідження концепції «сродна праця» у філософії Григорія Сковороди та визначення її важливості для становлення особистості й пошуку нею справжнього щастя.

Григорій Сковорода як духовно розвинена особистість міг відчувати суттєве, божественне, приховане як у собі, так і у ближнього та в природі. Аналізуючи сутність людини, він поєднував два поняття, а саме творчість та сродну працю як шлях до людського щастя. Сутність особистості український філософ визначав через сукупність ключових фак-

торів – «серце», «душу», «власне Я», внутрішню та духовну свободу. Також Григорій Сковорода досліджував внутрішній світ людини (невидима натура) – центр самопізнання, процес пошуку та осягнення Бога; зовнішній світ (видима натура) – матерія, стихія та природа. Взаємозв'язок цих понять відбувається саме через концепцію сродної праці [2, с. 19].

Людина протягом свого життя випробовує себе в різних видах діяльності, проявляючи свою зацікавленість до них. Особистість не може без досвіду осмислити та знайти своє покликання, вона повинна набиратися досвіду шляхом спроб та випробувань. Але потрібно, щоб перешкодою для неї не стали такі вади як лінь, втома, сум, туга тощо. Г. Сковорода описував ці емоційно-психологічні стани, оскільки вони пригнічують активність та творчий потенціал людини. Унаслідок цього вона втрачає смак життя та наполегливість до пошуку своєї спорідненої праці, що є великою духовною проблемою [3, с. 114–115].

Аналізуючи два головних вчення Григорія Сковороди, а саме «нерівної рівності» та «сродної праці», можна побачити їх тісний взаємозв'язок. Концепція «нерівної рівності» полягає в тому, що люди є рівні перед Богом, але відрізняються за своїми здібностями. Дві різні людини, які мають таланти можуть досягти справжнього щастя, якщо реалізують їх у «сродній праці». Образ фонтана Сковороди чітко вказує на цей зв'язок між вищезазначеними вченнями. Кожна посудина перед фонтаном має різний об'єм, але навіть маленький глечик може бути повність наповнений, так само, як і великий. Це символізує те, що людина набуває істинного щастя у процесі виконання своєї улюбленої діяльності, «наповнюючи свою посудину до максимуму».

Спорідненість відіграє ключову роль, оскільки вона є водночас Божим, природним та соціальним законами. Процес її реалізації формує мир, спокій та порядок у суспільстві, адже, досягаючи щастя, кожна людина досягає спокою [1, с. 18].

Особистість повинна розуміти власні бажання та має вміти управляти своїм життя за покликом божественної сутності, а не за голосами інших. Гідною може бути будь-яка праця, якщо в людини є внутрішнє покликання до неї [2, с. 20]. Нещасливий той, хто не відчуває спорідненості до свого діяння, водночас, пригнічуючи особисті таланти та здібності, які можуть так і не бути виявлені чи реалізовані.

Таким чином, можна констатувати, що філософські погляди Григорія Сковороди щодо «сродної праці» мають ключове значення для розуміння людини, її природи, бажань та сутності. Відповідність природним здібностям, талантам та внутрішньому світу, як і спорідненості індивіда

до певної діяльності, визначає шлях особистості щодо формування гармонії та щастя у своєму житті, що є важливим елементом її духовного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко О. І. Система суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. *Юридично науковий електронний журнал.* 2021. №3. С. 15–19. URL: https://lsej.org.ua/3_2021/4.pdf (дата звернення 06.04.2026).

2. Ільїн В. Концепція «сродної праці» як дорога до щастя у філософії Г. С. Сковороди. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* 2023. С. 18–24. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738129/1/3.pdf (дата звернення 04.04.2026).

3. Откович К. Сродна праця у філософії Григорія Сковороди як концепція розвитку та формування цінностей впродовж життя. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2023. Вип. 48. С. 113–119. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/48_2023/14.pdf (дата звернення 06.04.2026).

Клим'юк Вікторія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс,
5 група

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ НОВОГО ЧАСУ

Соціально-політичні ідеї Нового часу сформувалися в період глибоких трансформацій європейського суспільства XVII–XVIII століть. Цей етап пов'язаний із розвитком науки, формуванням буржуазних відносин та занепадом середньовічного світогляду. У центрі уваги мислителів опинилася людина як носій розуму і прав, що призвело до переосмислення природи влади та держави.

Однією з провідних ідей стала концепція природного права, яка стверджує, що всі люди мають невід'ємні права від народження. До них належать право на життя, свободу та власність. Держава, згідно з цією концепцією, повинна не обмежувати, а гарантувати ці права, забезпечуючи справедливість і правопорядок у суспільстві.

Важливе значення мала також теорія суспільного договору, яка пояснювала виникнення держави як результат угоди між людьми. Томас Гоббс вважав, що природний стан людства є небезпечним і хаотичним,

тому люди добровільно передають частину своїх прав державі в обмін на безпеку. Його концепція обґрунтовувала необхідність сильної централізованої влади.

На відміну від Гоббса, Джон Локк підкреслював, що держава має діяти в інтересах громадян і бути обмеженою законом. Він виступав за захист приватної власності та індивідуальних свобод. Локк також обґрунтував право народу на опір владі у випадку порушення його прав, що стало важливим кроком у розвитку демократичної ідеології.

Подальший розвиток соціально-політичних ідей пов'язаний із працями Шарля Монтеск'є, який сформулював принцип поділу влади. Він доводив, що для забезпечення свободи необхідно розмежувати законодавчу, виконавчу та судову влади. Такий підхід дозволяє уникнути тиранії та сприяє стабільності державного устрою.

Жан-Жак Руссо розвинув ідею народного суверенітету, наголошуючи, що джерелом влади є народ. Він ввів поняття «загальної волі», яка відображає інтереси всього суспільства. Руссо підкреслював важливість рівності та справедливості, що стало ідейною основою для подальших демократичних перетворень у Європі.

Загалом соціально-політичні ідеї Нового часу заклали фундамент сучасних політичних систем. Вони сприяли утвердженню принципів свободи, рівності перед законом і народного суверенітету. Саме в цей період формується уявлення про правову державу та громадянське суспільство, які залишаються актуальними і сьогодні.

Ковтушенко Єлизавета
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В ЕПОХУ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У сучасному світі питання індивідуальності набуває все більшого значення в контексті розвитку масової культури та стрімкого всеохопного поширення штучного інтелекту. Процеси глобалізації, невпинний розвиток цифрових та інформаційних технологій, використання систем ШІ створюють нові умови існування людини, в яких постає загроза уні-

фікації особистості, втрати індивідуальності кожної людини та знецінення унікального людського досвіду.

Питання індивідуальності не є наслідком сучасної епохи, а походить ще з античності, коли з'явились важливі передумови й ідеї щодо її осмислення. Наприклад, відомий давньогрецький філософ Сократ сформував принцип «пізнай самого себе», який є фундаментальним для внутрішнього світу людини. Справжня індивідуальність для філософа полягала не у зовнішніх чи внутрішніх відмінностях, а у ставленні людини до родини, суспільства, законів і, що найважливіше, – до богів, тобто Сократ мав досить етичний погляд на це питання. Пізніше школа стоїків розкрила значення індивідуалізму. Ідеалом стоїцизму є досконалий мудрець, що досяг душевного спокою і завжди діє у згоді із природними законами.

У XX столітті представники Франкфуртської школи, зокрема Теодор Адорно та Макс Горкгаймер, вводять і аналізують поняття «індустрії культури» у своїй праці «Діалектика Просвітництва». Відома філософська праця пояснює процес раціоналізації, який мав на меті звільнити людство від міфів, забобонів і традиційних авторитетів. Однак, згодом цей процес призвів до нової форми тотального контролю. Якщо в попередньому столітті культуріндустрія проголошувала оманливу тотожність між загальним і одиничним, підміняючи унікальне стандартним, то сьогодні цифрові платформи, масова культура та ШІ фактично знищують нашу індивідуальність.

Культурідустрія – це система виробництва, розповсюдження та споживання культурних продуктів, таких як кіно, радіо, популярна музика, журнали, телебачення. Вона функціонує за логікою індустріального капіталізму, а не за законами справжнього мистецтва чи вільної творчості. Адорно і Горкгаймер стверджували, що індустрія культури створює не справжніх незалежних особистостей, а псевдоіндивідуалів. Тобто, людина може думати, що має особливий, неповторний смак у музиці чи одягу, але насправді цей смак є нав'язаним. Сьогодні, цю роль виконують «персоналізовані рекомендації» у соцмережах та стрімінгових сервісах. Наприклад, коли така кіноплатформа, як Netflix, пропонує фільм саме для вас – це ілюзія, насправді алгоритм цього сервіса зводить вас до конкретного математичного набору даних щодо статті, віку та вподобань.

Адорно і Горкгаймер у своїй праці посилаються на Кантівське поняття схематизму – це уявний механізм в нашій свідомості, який впорядковує хаотичні відчуття так, щоб вони були зрозумілими. Культуріндустрія відбирає цю функцію у людей, вирішуючи за них, що саме вони повинні думати і відчувати в певних ситуаціях. До прикладу, коли люди-

на дивиться фільм, вона вже розуміє яким буде фінал. Це відбувається не через кмітливість особи, а через те, що продукт побудований за визначеним шаблоном. Тож, глядач більше не фантазує, а поглинає ту інформацію, ті кліше, які йому дають.

У «Діалектиці Просвітництва» йдеться про зникнення трагізму у мистецтві, який раніше відображав конфлікт між людиною і суспільством, спонукав людей до опору. У кіноіндустрії, музичній творчості більше немає справжнього страждання – є лише тимчасові труднощі, що згодом вирішуються на користь певної системи, що нав'язує споживачеві потрібні погляди. «Потрапити в біду і знову виплутатися з неї – застосовне до всієї масової культури цілком, починаючи зі недоумкуватих дамських серіалів і закінчуючи найвищими здобутками» [1, с. 123]. Наслідком є виникнення «самоосміяння», коли людина сміється над своєю слабкістю і приймає її. Такий процес наявний і у віртуальному світі, де наразі панують нейромережі. Ідея, що штучний інтелект може краще приймати рішення, ніж людина, поступово стає все більш поширеною. Велика кількість людей вважає, що передача повноважень з прийняття рішень алгоритмам ШІ є неминучою та ефективною.

Отже, проблема індивідуальності в епоху масової культури та штучного інтелекту є не просто філософським питанням, а реальним викликом, з яким щодня стикається кожна людина. Як показали Адорно та Горкгаймер ще в середині XX століття, культуріндустрія поступово знищує справжню унікальність, підміняючи її псевдоіндивідуальністю. Сьогодні цей процес значно посилюється завдяки розвитку цифрових платформ та штучного інтелекту.

Однак, як стверджували філософи Франкфуртської школи, вихід існує. Справжня індивідуальність сьогодні, як і сто років тому, можлива лише як форма негативності – як здатність чинити опір алгоритмічним і культурним шаблонам. Це означає свідомо аналізувати рекомендації цифрових платформ, споживати складний культурний продукт, ставити під сумнів те, що «радить» комп'ютер. Бо саме непередбачуваність залишається тією рисою, яку жоден алгоритм не здатен підробити.

ЛІТЕРАТУРА

1. T. V. Adorno and Max Gorkheimer. Dialectic of Enlightenment. New York: Social Studies Association, Inc, 1944. 305 с. URL: https://dn710607.ca.archive.org/0/items/pdfy-TJ7HxrAly-MtUP4B/Dialectic%20of%20Enlightenment%20%20Theodor%20W.%20Adorno%2C%20Max%20Horkheimer. pdf

Козін Іван
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ІНТУЇЦІЯ В СУДОВОМУ ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Існує два погляди на мислення юриста при правозастосуванні – традиційний і реалістичний. Більш загальноприйнятим в правовій думці вважається саме традиційний, який наголошує на тому, що юридичне мислення значно відрізняється від звичайного. Тим не менш, з філософської точки зору цікавішим є реалістичний погляд, прихильники якого наголошують на тому, що мислення юриста відрізняється від звичайного лише метою – вирішенням юридичного спору, а для обґрунтування часто оперують таким поняттям, як інтуїція. Найбільше використання інтуїції при прийнятті рішень приписується саме судовому правозастосуванню.

Загалом інтуїцію можна визначити як миттєве і безпосереднє осягнення істини без усвідомлення джерела і шляху. Для розуміння реалістичного підходу до правозастосування необхідне розуміння основних концепцій, особливо раціоналістичних. Раціоналістичне бачення Рене Декарта полягає в тому, що інтуїція є безсумнівним осянням, яке базується на розумі. Джерелом інтуїції філософ перш за все визначає природжені ідеї, закладені в розум людини з народження, хоча і визнає інші, зокрема і знання, здобуті чуттєво. Бенедикт Спіноза розумів інтуїцію як вищий вид пізнання (scientia intuitiva), за допомогою якого розум безпосередньо осягає сутність окремих речей, виходячи з адекватного знання Бога як єдиної субстанції та необхідного порядку природи. Інтуїцію можна розуміти як миттєвий умовивід, позбавлений довгого логічного обґрунтування, бо сутність вбачається безпосередньо і одразу. Іммануїл Кант виводить дві форми інтуїції – чисту та емпіричну, які, на відміну від раціоналістичних концепцій, отримуються чуттєвим сприйняттям і слугують для накопичення матеріалу для подальшої розумової обробки. Чиста інтуїція є апріорною та виявляється в чутті часу і простору, тоді як емпірична є апостеріорною і заснована на чуттєвому та досвідному сприйнятті феномена. Концепція Бергсона також постає як альтернатива раціоналізму, де інтуїція трактується не як логічна дія, а як безпосереднє занурення у реальність, що дає змогу осягнути її внутрішню динаміку

та цілісність. Вона протиставляється інтелекту, який розчленовує дійсність на окремі частини, втрачаючи при цьому її живу сутність. Інтуїція в розумінні Бергсона виступає творчою і синтетичною здатністю, яка дозволяє схопити унікальність ситуації як єдиний процес без потреби у попередньому аналізі. Необхідно зазначити, що саме концепція Бергсона дала початок інтуїтивізму як філософському напряму.

Джерелом аналізу реалістичного погляду на правозастосування є стаття Джозефа С. Хатчесона (молодшого) «Judgment Intuitive The Function of the Hunch in Judicial Decision» 1929 року, яка є також основою більшості пізніших трактувань. Автор статті описує момент ухвалення рішення як «передчуття» (hunch), що миттєво поєднує проблему з її розв'язанням і допомагає судді зорієнтуватися навіть у найскладніших ситуаціях. Подальше юридичне обґрунтування лише надає законності вже інтуїтивно сформованій позиції.

Суддівська інтуїція Хатчесона є поєднанням зазначених раніше концепцій. Джерелом інтуїтивного знання він визначає саме досвід юриста та його професійні знання, що збігається з раціоналістичними концепціями. Водночас, його інтуїтивне пізнання більше збігається з баченням Бергсона, оскільки суддя сприймає справу цілісно, без застосування характерного для традиційного підходу принципу силогізму. Схожість з концепцією Канта виражається в поетапності: інтуїтивне сприйняття виступає основою логічного аналізу. Стаття Хатчесона та реалістичний погляд притаманні, перш за все, англо-американській правовій сім'ї, де судді мають більшу свободу в прийнятті рішень. Хоч цей погляд все ще застосовний до романо-германської правової сім'ї, тут він набуває інших, більш специфічних виявів, зважаючи на інше основне джерело права – нормативно-правові акти. Виокремити слід посилання на принципи права та судову дискрецію.

Проблема виникає при стиканні зі «складними справами» – випадками, коли розглядувана в суді ситуація неврегульована жодною нормою права. В таких випадках суддя змушений звертатись до принципів права. На нашу думку, таке рішення судді буде інтуїтивним, або, хоча б, базуватися на інтуїтивному сприйнятті. Принципи права не є чітко сформульованою нормою з гіпотезою, диспозицією і санкцією, а навіть наявні в правовій доктрині визначення є дискусійними. На цій підставі можна стверджувати, що розуміння суддею принципів права є інтуїтивним, а отже може слугувати найкращим засобом вираження «передчуття». Тим не менш, навіть при «стандартному» застосуванні норм, законом передбачено простір для вираження суддею свого суб'єктивного погляду

на справу – судова дискреція або суддівський розсуд. Законодавець, враховуючи необхідність різного застосування загальної норми закону в різних ситуаціях, зазвичай не встановлює абсолютно визначену санкцію. Саме відносно і альтернативно визначені санкції слугують для реалізації суддею його «передчуття».

Отже, можна стверджувати, що саме реалістичний погляд на правозастосування точніше виражає реальність. «Мислення юриста» є скоріше ідеалом, до якого має прагнути правник, а не дійсним вираженням його мислення. Окрім цього, реалістичний погляд часто апелює до інтуїції, як однієї з найцікавіших і, водночас, найменш досліджених категорій філософії, з приводу чого може виступати об'єктом дослідження для філософів.

Колесова Варвара
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: МІЖ ПРАВОМ, МОРАЛЛЮ І СПРАВЕДЛИВІСТЮ

Девіантна поведінка є складним соціальним і філософсько-правовим явищем, оскільки пов'язана не лише з порушенням усталених у суспільстві норм, а й із питаннями моралі, справедливості, свободи та відповідальності. Вона виявляє межу між дозволеним і забороненим, тому суспільне ставлення до неї не завжди є однозначним.

Мета роботи полягає в осмисленні девіантної поведінки з точки зору філософії та права, визначенні її співвідношення з соціальною нормою та правопорушенням, а також у з'ясуванні, чому порушення закону іноді може сприйматися як морально виправдане.

Девіантна поведінка зазвичай розуміється як відхилення від соціальних норм, прийнятих у певному суспільстві: моральних, етичних, правових. Вона не зводиться лише до злочинності, адже може охоплювати ширше коло відступів. Якщо така поведінка нехтує юридичною нормою, то вона переходить у площину правопорушення. Саме тому не кожна девіація тягне за собою юридичну відповідальність, але кожне правопорушення можна розглядати як відхилення від правової норми.

Філософська специфіка цієї проблеми полягає в тому, що людська поведінка, в тому числі й девіантна, може оцінюватися одразу з різних сторін: права, моралі та справедливості. Право оцінює вчинок з погляду його відповідності чинному законодавству. Для моралі важливим є не лише факт дії, а й мотив, намір, совість, обов'язок і відповідальність особи. Справедливість звертає увагу на те, чи відповідає дія уявленню про належний порядок: чи захищено невинного і покарано винного, чи не є закон відірваним від людського відчуття правоти. У такому випадку можлива ситуація, коли з погляду права дія є незаконною, але з моральної або емоційної точки зору сприймається як зрозуміла.

Цю дилему можна пояснити через різні підходи. Арістотель допомагає усвідомити, що закон не завжди тотожний справедливості. Його теорія враховує, що в реальному житті загальні правила часто не відповідають конкретним ситуаціям, адже людські дії залежать від різних обставин [1].

Природно-правова концепція також підкреслює, що закон не може бути лише наказом держави, він потребує морального обґрунтування. Якщо правова норма сприймається як несправедлива або безсила, вона втрачає частину авторитету в очах суспільства. Унаслідок цього може виникати симпатія до того, хто порушує формальний порядок заради, як здається, «вищої» справедливості.

У цьому контексті варто згадати Гоббса та Канта, які наголошують на небезпеці виправдання такої поведінки. З позиції Гоббса, держава і закон необхідні для того, щоб уникнути хаосу і насильства [3]. Суспільство ризикує втратити порядок, дозволивши кожному самостійно визначати, коли правову норму можна порушити. Кант вважає, що мораль – це не про те, що ми відчуваємо, а про те, що є правильним для всіх [4].

У культурі ця проблема часто втілюється в образі антигероя чи героя бойовика. Такий персонаж може порушувати закон, застосовувати силу, але при цьому сприйматися як носій справедливості. Виникає конфлікт: право бачить порушника, мораль – мотив, а уявлення про справедливість – результат.

Суспільна симпатія до такої людини може виникати з кількох причин. По-перше, через недовіру до правової системи. По-друге, люди часто оцінюють намір «злочинця»: дії, вчинені заради наживи чи захисту іншого сприймаються по-різному. По-третє, громадськість вимагає негайної відплати, тоді як право діє через довгі процедури й обмеження. По-четверте, порушник норми може здаватися харизматичним, сильним і незалежним. Цю емоційну привабливість можна частково пояснити

також через естетику піднесеного. Едмунд Берк пов'язував піднесене зі страхом, силою, небезпекою та величчю [2]. Проте така естетичність не означає реального морального чи правового виправдання девіації.

Отже, сутність девіантної поведінки є важливим філософсько-правовим питанням, у якому право, мораль і справедливість виявляють свою складну взаємодію. Вона потребує не лише осуду або захоплення, а насамперед осмислення причин та критеріїв, за якими таке відхилення може бути зрозумілим. Водночас такий аналіз не означає виправдання чи романтизації девіації, адже підміна справедливості помстою та суб'єктивним відчуттям правоти може призвести до свавілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Нікомахова етика. Київ: Аквілон-Плюс. 2002. 480 с. URL: https://ae-lib.org.ua/texts/aristoteles__nicomachean_ethics__ua.htm (дата звернення: 29.04.2026).

2. Burke E. A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful. London. 2005. 537 p. URL: https://www.gutenberg.org/files/15043/15043-h/15043-h.htm (дата звернення: 29.04.2026).

3. Hobbes T. Leviathan, or The Matter, Forme and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civil. Paris. 1651. URL: https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm (дата звернення: 29.04.2026).

4. Кант І. Критика практичного розуму. Пер. з нім. І. Бурковського. Київ: Юніверс. 2004. 240 с. URL: https://lib.in.ua/118099-krytyka-praktychnogo-rozumu/ (дата звернення: 29.04.2026).

Колишкін Владислав
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультету адвокатури, 18-25-03

ПРОБЛЕМА АКТУАЛЬНОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ У МЕЖАХ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Класичний екзистенціалізм сформувався як одна з визначальних філософських течій XX століття, що постала у відповідь на глибоку антропологічну кризу, спричинену світовими війнами, руйнуванням традиційних цінностей та втратою метафізичних орієнтирів. Ця течія розвинулася в межах західноєвропейської інтелектуальної традиції та ві-

дображає специфічний досвід модерної європейської культури, пов'язаний із індивідуалізацією та кризою класичних метафізичних систем. У працях Ж.-П. Сартра [1], А. Камю [2], М. Гайдеґґер [5] та К. Ясперса [4] було здійснено радикальне переосмислення людського існування як відкритого проєкту, позбавленого наперед заданого сенсу, але водночас наділеного здатністю до самотворення. У цьому сенсі екзистенціалізм постає як філософія граничних ситуацій, у яких людина змушена брати на себе повну відповідальність за власне буття.

Етимологія терміна «екзистенціалізм» (від лат. *existentia*, *exsisto*) вже містить у собі ідею виходу за межі заданого та наголошує на процесуальному характері існування. Саме тому екзистенціалізм принципово протиставляє індивідуальний досвід універсальним моделям соціалізації, утверджуючи автономію суб'єкта та його здатність до самовизначення [1].

Гуманізм екзистенціалізму має трагічний характер. На відміну від просвітницького оптимізму, він виходить із досвіду втрати сенсу буття, однак не заперечує цінності людини. Навпаки, екзистенціалісти прагнули обґрунтувати можливість людської гідності саме в умовах абсурдності світу. У цьому контексті їхні ідеали можна окреслити як прагнення до автентичності, внутрішньої цілісності, свободи як тягаря і відповідальності та невід'ємної умови існування людини [1; 2].

Концепція абсурду, розроблена А. Камю [2], органічно вписується у цю логіку: абсурд постає як конфлікт між прагненням людини до сенсу і мовчанням світу. Усвідомлення цього протиріччя не знищує суб'єкта, а, навпаки, відкриває можливість свідомого самоконструювання, вільного від ілюзій і наперед заданих смислів. Таким чином, абсурдизм інтегрується в гуманістичний проєкт екзистенціалізму, радикалізуючи його заявлену вимогу до внутрішньої чесності й жертовності.

Порівняння цього світоглядного горизонту із філософською риторикою XXI століття виявляє необхідність суттєвої трансформації екзистенційного дискурсу в сучасних умовах. Якщо у XX столітті людина перебувала в ситуації «екзистенційного вакууму», то сучасна людина стикається з надлишком сенсів, їх фрагментацією та нестабільністю. Цю ситуацію описують представники філософії постмодерну: зокрема, Ж. Бодрійяр говорить про світ симулякрів, де реальність замінюється чисельними знаковими конструкціями [6], а З. Бауман, у свою чергу, підкреслює плинність сучасності та нестійкість ідентичностей [7].

У межах цієї реальності відбувається принципова зміна структури суб'єкта. Сучасна людина існує як множинність – вона поєднує в собі фізичну, соціальну та цифрову ідентичності, що не завжди узгоджують-

ся між собою [7]. Це підриває екзистенціалістський ідеал цілісного «Я», яке несе відповідальність за власне буття [1]. Натомість індивід дедалі частіше функціонує як сукупність адаптивних ролей, облишений глибинної сутності та природності як такої.

Показово, що сучасна зосередженість на собі не тотожна екзистенціалістській рефлексії. Якщо у класичному екзистенціалізмі самозаглиблення було способом досягнення моральної автентичності, то сьогодні воно часто набуває прагматичної форми егоцентричної замкненості в межах цифрових середовищ, як це зазначає Ч. Тейлор [8].

Крім того, сучасні технологічні структури не лише обмежують вибір, а й формують самі умови його здійснення. На думку М. Фуко, влада в сучасному суспільстві діє через технології маніпулювання суб'єктом, конструювання суб'єкта та його способів мислення [9]. Це означає, що здатність до самовизначення вже не є повністю автономною, що ставить під сумнів класичне екзистенціалістське розуміння свободи. У цьому контексті можна говорити про феномен «моральної сліпоти» сучасної людини, описаний З. Бауманом та Л. Донскісом [7], коли індивід втрачає чутливість до власних рішень і їх наслідків. Це ще більше ускладнює реалізацію екзистенціалістського ідеалу відповідальності, оскільки сам суб'єкт перестає усвідомлювати глибину свого буття.

У підсумку постає проблема збереження екзистенціалізмом свого місця у сучасній філософії. З одного боку, екзистенціалізм поступається позиціями постструктуралізму, деконструктивізму та симулятивності, які краще описують складність сучасного світу. З іншого боку, саме екзистенціалізм зберігає унікальну здатність ставити питання про межі людського існування, відповідальність і автентичність – ті питання, які не можуть знайти своє рішення в аналізі та деконструкції структур.

Таким чином, не дивлячись на свою умовну неактуальність, екзистенціалізм у сучасному філософському контексті не втрачає своєї значущості, однак змінює статус і функціональне навантаження. Його класична форма була історично зумовлена європейською модерністю та кризою XX століття, тоді як у XXI столітті він поступово втрачає свою домінантність. Водночас його основні проблеми – свобода, відповідальність, автентичність і межі людського існування – залишаються актуальними, але набувають нового змісту в умовах цифровізації, множинної ідентичності та зростання ролі алгоритмічних систем у бутті людини. У цьому сенсі екзистенціалізм доцільно розглядати не як завершену історичну течію, а як інструмент критичного аналізу сучасності, що дозволяє виявити межі автономії суб'єкта та трансформацію умов людського існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. Київ: Знання, 2009. С. 206–216.
2. Камю А. Міф про Сізіфа. Бунтівна людина. Харків: Фоліо, 2022. 448 с.
3. Карівець І. Екзистенціалізм – живий і важливий. Рецензія на: The Routledge Handbook of Contemporary Existentialism. London: Routledge, 2024. 489 с. *Humanitarian Vision.* 2024. Вип. 10. №2. С. 22–30. URL: https://doi.org/10.23939/shv2024.02.022
4. Ясперс К. Психологія світоглядів / пер. з нім. О. Кислюка. Київ: Юніверс, 2009. 464 с.
5. Гайдеггер М. Буття і час / пер. з нім. В. Бібіхіна. Київ: Основи, 2003. 503 с.
6. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ: Основи, 2004. 230 с.
7. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності. Київ: Дух і Літера, 2014. 280 с.
8. Taylor C. The Ethics of Authenticity. Cambridge: Harvard University Press, 2018. 142 p.
9. Foucault M. The Subject and Power. *Critical Inquiry*. 1982. Vol. 8. No. 4. P. 777–795.

Коломієць Катерина
Даремський університет (Велика Британія),
економічний факультет,
номер курсу L100

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДИНИ У ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному суспільстві людина стикається з постійним вибором світоглядних пріоритетів, ціннісних орієнтацій, стилів життя. Її свідомість постійно «бомбардується» нескінченними потоками інформації, яку необхідно аналізувати для якісної адаптації у суспільному середовищі. У таких умовах духовний розвиток людини визначається різноманітними сприятливими та несприятливими чинниками, які зокрема пов'язані з особливостями функціонування інформаційно-комунікаційної сфери.

З нашої точки зору, духовний розвиток людини – це неповторний процес набуття нею цінностей та життєвих орієнтирів, які репрезентують

етапи її становлення як особистості: зміна соціального статусу, трансформації у світогляді та самооцінці тощо. У інформаційному суспільстві духовний розвиток людини принципово змінюється під впливом кількісних показників знань та інформаційних потоків, можливістю самореалізуватись як у реальному, так і у віртуальному середовищах.

Потужний вплив на духовний світ сучасної людини здійснюють: комунікація у соціальних мережах, віртуальна реальність, інтенсивність використання Інтернету для спілкування, роботи, дозвілля. Науковці констатують, що діяльність людини в Інтернеті є новим видом психічної реальності та полем «третинної» соціалізації. В основі даного виду діяльності міститься потреба, яка виступає основою мотиву, що спонукає людину діяти певним чином і в певному напрямку. З потребами людини напряму пов'язаний її ціннісний світ. Цінності особистості, в даному випадку, можна розглядати, і як джерело мотивації поведінки, і як те, чого людина очікує і що шукає для себе в мережі Інтернет. Цінності зазвичай усвідомлюються людиною і відображуються у її свідомості у вигляді ціннісних орієнтацій, виконуючи функцію регуляції соціальної поведінки та взаємодії.

У інформаційному суспільстві сутнісні характеристики духовного розвитку людини наповнюються новими значеннями, що обумовлено поліфонією та складністю комунікаційних процесів, переосмисленням усталених норм соціального буття. На думку Е. Заредінової, духовний світ людини можна досліджувати у трьох вимірах: культурно-історичному, що пов'язаний з процесом присвоєння індивідом соціальних цінностей, які продукуються суспільством, як зразків соціально бажаної поведінки; психодинамічному, який відбиває зворотній бік аксіогенези як актуалізації вроджених духовних інтенцій особистості у просторі її соціальних зв'язків; феноменологічно-рефлексивному, що заснований на уявленні про інтеграцію об'єктивних і суб'єктивних витоків аксіогенези особистості та їх представленості у внутрішньому (феноменологічному) світі людини, вищим проявом якого є ціннісно-смислова свідомість з притаманною їй рефлексивною зумовленістю.

При цьому, важливо виокремлювати особливості духовного розвитку людини у інформаційному суспільстві в залежності від її вікової та соціально-класової приналежності. Зокрема, молодь та громадяни середнього віку є найбільш «зануреними» у соціальні мережі, віртуальну реальність, що накладає відбиток на сприйняття ними традиційних цінностей та новітніх феноменів й смислів буття: їхня аксіосфера з одного боку є більш відкритою до нового, а з другого боку – зростає небезпека де-

формації цінностей, сприйняття антицінностей, маніпулювання їхньою свідомістю.

Для забезпечення всебічного духовного розвитку людини у інформаційному суспільстві необхідно не тільки виховувати «культуру свободи», формувати навички опрацювання інформаційних потоків, але й створювати умови рівного доступу до ресурсів для всіх суб'єктів інформаційного простору. О. Титаренко зазначає, що нерівність доступу до інформаційних ресурсів представлена декількома формами: географічний «цифровий розрив» між людьми з різних регіонів у доступі до мережі Інтернет; віковий розрив, який залишає літніх людей поза межами новітніх технологій і який виник завдяки тому, що нове покоління народилось в атмосфері повсюдного користування мережею Інтернет і називається «цифровий уродженець», тоді попередні покоління називаються «цифрові іммігранти»; соціальний розрив, який виключає з цифрової інтеграції людей з низькими статками, низьким рівнем освіти.

Таким чином, духовний розвиток людини у інформаційному суспільстві має амбівалентні характеристики: позаяк відкриваються нові можливості для духовного прогресу індивіда, але в той же час його духовноціннісний особистий простір потерпає від різноманітних маніпулятивних впливів, стає об'єктом «нападу» в умовах інформаційних війн.

Константиновська Ірина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-13

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Справедливість є однією з найдавніших і водночас найскладніших категорій філософії, що лежить в основі формування будь-якої правової системи. Вона не обмежується лише юридичним змістом, а виступає універсальним моральним орієнтиром, що визначає належний порядок суспільних відносин та виконує функцію критерію оцінки законів. Філософське осмислення цього феномену формувалося протягом століть: від Платона, який вбачав у справедливості гармонію частин держави

та душі, до Аристотеля, який заклав фундамент сучасного праворозуміння, розмежувавши справедливість на розподільчу (пропорційну) та вирівнювальну (арифметичну). У Новий час цей концепт еволюціонував через теорії суспільного договору до сучасної думки, зокрема Джона Ролза, який визначив справедливість як чесність («justice as fairness»), що базується на рівності основних свобод. Сьогодні ми розуміємо, що справедливість – це не статична точка спокою, а динамічний баланс, який потребує постійного інтелектуального зусилля для свого підтримання.

У сучасних правових системах справедливість постає як онтологічне осердя права, без якого будь-яка нормативна система перетворюється на механістичний апарат примусу. Саме тому право, яке не відповідає моральним уявленням про справедливість, неминуче втрачає свою легітимність в очах суспільства, навіть за умови його формальної чинності. Це породжує феномен «несправедливого закону», який ставить під сумнів абсолютну цінність юридичного позитивізму. В таких умовах особливого значення набуває принцип верховенства права, що вимагає не просто формального дотримання норм, а їхньої суворої відповідності фундаментальним цінностям – гідності, рівності та свободі людини. Більше того, аксіологічна природа права передбачає, що закон є лише інструментом, тоді як справедливість – його ціллю. У XXI столітті це розуміння розширюється до «екологічної справедливості» та етики відповідальності перед майбутніми поколіннями, що робить правову систему відповідальною не лише за теперішнє, а й за майбутнє людства.

Центральним викликом сучасності є подвійний характер справедливості – формальний та матеріальний. Формальна справедливість забезпечує стабільність через рівне застосування закону до всіх без винятку, що створює фундамент правової визначеності. Водночас матеріальна справедливість орієнтується на реальні соціальні умови, допускаючи диференційований підхід для подолання фактичної нерівності. У межах ліберальних демократій цей баланс дозволяє закону бути не лише щитом для приватної власності, а й інструментом соціальної солідарності. В умовах ціннісного плюралізму справедливість також набуває процедурного характеру: за відсутності єдиної для всіх ідеї «блага», фокус зміщується на чесність самого процесу прийняття рішень. Якщо правова процедура є прозорою та інклюзивною, її результат визнається справедливим через повагу до правил комунікації

та право на діалог. Справедливість тут виступає як «комунікативна раціональність», де консенсус досягається силою кращого аргументу, а не силою влади.

Ядром цієї системи є нерозривний зв'язок справедливості з правами людини та невідчужуваною гідністю особистості. Справедливість виступає бар'єром, який не дозволяє державі використовувати людину як засіб для досягнення політичної чи економічної доцільності. Будь-яке порушення прав людини, дискримінація чи обмеження доступу до правосуддя є водночас руйнацією самого принципу справедливості. Реалізація цього ідеалу значною мірою залежить від діяльності судової влади. Суддя в сучасній системі – це не механічний виконавця норм, а активний інтерпретатор «духу справедливості», що володіє мистецтвом юридичної герменевтики. Він покликаний надати праву гнучкості та адаптивності, уникаючи мертвого формалізму в конкретних, часто унікальних обставинах справи. Це вимагає від правозастосувача не лише знання букви закону, а й глибокого етичного відчуття «правди моменту».

Попри високий рівень теоретичного осмислення, практичне втілення справедливості стикається з гострими викликами: корупцією, політичним впливом та нерівним доступом до захисту своїх прав. В епоху цифровізації додаються нові загрози – наприклад, алгоритмічна упередженість штучного інтелекту в правосудді, що може створювати нові форми нерівності. Ці фактори створюють розрив між ідеальним філософським концептом та його реальним втіленням, що підриває суспільну довіру. Відтак, сучасна філософія права пропонує перехід від ретрибутивної моделі (відплати) до відновлювальної справедливості. Найвищою формою справедливого порядку стає не просто покарання порушника, а зцілення соціальної тканини, каяття та реальне відновлення миру в громаді.

На завершення слід підкреслити, що справедливість у сучасному праворозумінні – це безперервний пошук гармонії між індивідуальним та колективним, між буквою закону та голосом совісті. Вона вимагає від правової системи бути не просто ефективною, а й людяною. У світі, що стрімко змінюється, справедливість залишається тим незмінним якорем, який не дозволяє праву перетворитися на свавілля, нагадуючи, що кінцевою метою будь-якого закону є служіння людині та її свободі. Таким чином, справедливість залишається не статичним ідеалом, а постійним динамічним процесом гармонізації людських відносин через призму людяності, етики та права.

Кочерган Андрій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого аспірант кафедри кримінального права

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ФІЛОСОФСЬКА Й ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Поняття гідності людини посідає центральне місце в сучасному правозахисному та морально-етичному дискурсі. Під гідністю розуміють невід'ємне право кожної особи на повагу й шанобливе ставлення, незалежно від її соціального статусу, походження, віросповідання, раси, статі, віку чи інших ознак [1, с. 37]. Саме визнання гідності як базової властивості людини зумовлює особливий характер правового режиму її прав і свобод.

У європейських конституціях та практиці конституційних судів сформувалося кілька ключових підходів до природи людської гідності. По-перше, дискутується, чи є вона лише конституційною цінністю або принципом, чи також самостійним суб'єктивним конституційним правом. По-друге, ставиться питання, чи можливо дати чітке легальне визначення поняття «гідність людини», чи доцільніше обмежуватися загальними характеристиками окремих її ознак. По-третє, обговорюється, чи є гідність абсолютною й такою, що не піддається обмеженню, чи вона може бути предметом тесту пропорційності, а також чи може гідність, будучи джерелом прав людини, одночасно виступати підставою для їх обмеження [2, с. 29]. Оскільки гідність глибоко пронизує зміст права, саме її властивості утворюють онтологічну основу прав і свобод людини та визначають її правовий статус [1, с. 31].

Ґенеза вчення про людську гідність традиційно пов'язується з розвитком ідей про права людини та формуванням доктрини природного права: гідність осмислюється як духовний вимір людської природи, що слугує підґрунтям для загальних прав людини [3, с. 370].

У науковій літературі пропонуються різні підходи до розуміння сутності людської гідності. Її розглядають: як одну з фундаментальних свобод людини; як позитивне суб'єктивне право; як засадничу передумову інших прав, що реалізується через їх одночасне застосування; як абсолютне право, яке захищається від посягань з боку всіх інших суб'єктів

і передбачає особливий правовий режим їх співіснування [4 с. 263]. С. С. Дністрянський, пов'язуючи зміст прав людини з поняттям людської гідності, підкреслює, що визнання гідності джерелом усіх прав свідчить про її фундаментальну роль, а також про зростання значення принципу гуманізму в сучасному інституті прав людини [5, с. 99].

Європейські конституції, як правило, не містять розгорнутих дефініцій поняття «гідність людини», натомість закріплюють абстрактні характеристики окремих його вимірів. Гідність описується як непорушна, невід'ємна, верховна цінність, що виступає джерелом прав і свобод людини, фундаментом політичного порядку та соціального миру [2, с. 31]. С. Шевчук слушно підкреслює, що людська гідність посідає центральне місце в системі конституційних цінностей: як ядро кожного конституційного права вона формує уявлення про людину як унікальну самовизначену істоту, яка не перебуває під владою держави. Визнання людини найвищою соціальною цінністю унеможливлює суто інструментальне, об'єктивоване ставлення до неї з боку публічної влади [6, с. 35].

У підсумку людську гідність доцільно характеризувати як ключову антропосоціокультурну цінність, яка є підґрунтям природного права людини на соціальний захист та інших її прав. Соціальні права й свободи виступають однією з найважливіших правових цінностей, а їх забезпечення є пріоритетним завданням соціальної держави. Тому гідність логічно розглядати як визначальну основу всього комплексу прав і свобод, зокрема соціальних. У праві соціального захисту поняття гідності людини доцільно осмислювати в кількох взаємопов'язаних аспектах: як фундаментальну цінність, навколо якої структуруються інші цінності (рівність, справедливість, свобода тощо); як абсолютне природне право; як принцип права; як обов'язок утримуватися від приниження та порушення гідності інших; як джерело формування системи соціальних прав та свобод.

Як правова цінність людська гідність інтегрує соціальні права людини в єдину узгоджену систему, надаючи їм внутрішньої єдності, змістовної наповненості та цільової спрямованості. У сфері соціального захисту вона постає невід'ємною ознакою соціальної держави, що відображає рівень реального захисту людини і слугує джерелом усіх соціальних прав. До базових ознак права на гідність можна віднести його природний характер, невідчужуваність і непорушність, абсолютність, загальність, високу соціальну значимість та залежність конкретних форм реалізації від історичних і соціальних умов розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грищук О. В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
2. Стецик Назарій. Природа гідності людини (на основі аналізу сучасних європейських конституцій та прецедентної практики конституційних судів). *Український часопис конституційного права.* 2018. №1. С. 28–39.
3. Штаченко М. О. Гідність людини як джерело стандартів конституційних прав. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: збірник тез наук.-практ. конф. 19–20 жовтня 2018 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. 2018. С. 369–372.
4. Розвадовський В. І. Людська гідність як конституційна цінність та принцип правової держави. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: збірник тез наук.-практ. конф. 19–20 жовтня 2018 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. 2018. С. 259–266.
5. Добрянський С. П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. Львів : Астрон. 2006. 120 с.
6. Шевчук С. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України.* 2018. №9. С. 29–40.

Кочетков Ростислав
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-13

СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ УКРАЇНИ В СУЧАСОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному суспільстві військові технології посідають важливе місце не лише у сфері оборони, але й у системі формування світогляду громадян, що підтверджується сучасними науковими дослідженнями у галузі філософії техніки та безпекових студій. Науковці відзначають, що розвиток технологічних систем оборони безпосередньо впливає на структуру суспільних цінностей, оскільки технології дедалі частіше визначають рівень стабільності держави та здатність суспільства протистояти сучасним викликам. Для України розвиток військових технологій набув особливого значення у зв'язку з необхідністю забезпечення національної безпеки та захисту державної незалежності. Використання безпілотних літальних апаратів, систем розвідки, цифрових платформ

управління військами та засобів кіберзахисту змінює не лише характер ведення бойових дій, але й уявлення громадян про роль науки і держави у забезпеченні безпеки.

Світоглядний аспект військових технологій проявляється у зміні ставлення суспільства до науково-технічного прогресу. У наукових роботах зазначається, що технології поступово перестають сприйматися лише як інструмент виробництва, натомість вони розглядаються як стратегічний ресурс держави і важливий фактор її розвитку. У сучасному українському суспільстві формується розуміння залежності обороноздатності від розвитку науки, інженерної думки та інформаційних технологій. Це сприяє зростанню інтересу молоді до технічних спеціальностей і підвищує значення інноваційної діяльності.

Важливим проявом світоглядного впливу військових технологій є зміна уявлень про характер сучасної війни, що підтверджується дослідженнями у сфері військової науки. Сучасні конфлікти дедалі більше набувають технологічного характеру, у яких вирішальну роль відіграють інформація, швидкість її обробки та ефективність управління ресурсами. Використання сучасних технічних засобів дозволяє підвищити ефективність оборонних дій і сприяє формуванню нового типу мислення, орієнтованого на раціональність, планування та відповідальність.

Разом із тим, розвиток військових технологій породжує морально-етичні проблеми, які активно досліджуються у філософських і правових працях. Науковці наголошують на необхідності відповідального використання технічних засобів та дотримання гуманістичних цінностей. Особливої актуальності набуває питання контролю за застосуванням новітніх технологій і забезпечення дотримання норм міжнародного права. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що стрімкий розвиток технологій вимагає формування чітких етичних стандартів та правових механізмів регулювання їх використання, оскільки відсутність належного контролю може призвести до негативних соціальних і гуманітарних наслідків. Значна увага приділяється також проблемі поєднання технічного прогресу з принципами гуманізму, справедливості та відповідальності перед суспільством. У цьому контексті важливим завданням держави та міжнародної спільноти є розроблення правил і норм, які забезпечуватимуть безпечне та правомірне використання сучасних технологій, а також сприятимуть збереженню миру, стабільності та безпеки у світі.

Окрему увагу у дослідженнях приділяють впливу військових технологій на інформаційний простір суспільства. Розвиток цифрових засобів зв'язку змінив способи передачі інформації та управління ресурсами, що сприяло формуванню нової інформаційної культури. У сучасних

умовах важливими стають критичне мислення, відповідальність за інформацію та забезпечення інформаційної безпеки.

Розвиток військових технологій також розглядається як чинник економічного і наукового зростання держави. Створення нових технологій стимулює розвиток науки, виробництва та інноваційної діяльності, що сприяє модернізації економіки та підвищенню конкурентоспроможності держави.

Важливим напрямом наукових досліджень є також аналіз впливу військових технологій на розвиток освіти та наукового потенціалу держави. У сучасних умовах університети та наукові установи дедалі активніше залучаються до створення інноваційних технічних рішень, що сприяє інтеграції науки, освіти та виробництва. Дослідники підкреслюють, що розвиток оборонних технологій стимулює появу нових наукових напрямів, пов'язаних із інформаційними технологіями, робототехнікою, кібербезпекою та аналізом даних. У результаті формується нова модель підготовки фахівців, орієнтована на практичне застосування знань і здатність працювати в умовах швидких технологічних змін. Такий підхід сприяє підвищенню рівня наукової культури суспільства та забезпечує підготовку спеціалістів, здатних ефективно реагувати на сучасні виклики у сфері безпеки та розвитку держави.

Отже, світоглядний аспект військових технологій України полягає у формуванні нових цінностей, пов'язаних із розвитком науки, відповідальним використанням технічних можливостей та усвідомленням ролі технологій у забезпеченні безпеки держави. Військові технології виступають важливим фактором трансформації суспільної свідомості та визначають напрям розвитку сучасної держави.

Кравець Людмила
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри цивільної юстиції
та адвокатури

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ФІЛОСОФІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СІМ'Ї

В період глобалізації людство не замислюється над тим, що сім'я важливіша за матеріальні речі. Людина витрачає, губить час на непо-

трібне, не звертає увагу, як швидко він спливає, і як же пізно починає розуміти це. Насправді сім'я – це найбільша опора та підтримка. На різних етапах розвитку людства сім'я відігравала неабияку роль. Погляди на місце та значення сім'ї зазнали еволюційних змін – від абсолютного знецінення до возвеличення та прославлення.

Досліджувати інститут сім'ї почали ще в Античності. Аристотель першопричиною створення сім'ї вважав задоволення особистісних потреб людини. На його думку, людина створюючи сім'ю, керуються не розумом, а природною необхідністю – залишити після себе нащадків. Філософ обґрунтовував створення сім'ї природним потягом – інстинктом самозбереження. Чоловік та жінка у шлюбно-сімейних відносинах перебували у відносинах панування та підпорядкування. Тобто, головним тезисом філософських поглядів Аристотеля на інститут сім'ї є генетичний потяг, сім'я, яка виникає за закономірностями природи надалі стає логічною причиною виникнення спочатку окремих громад, а в перспективі цілої держави. Однак держава порівняно із сім'єю та кожним з нас є первинною з природи, бо необхідно, аби ціле передувало частині [1, с. 17].

Подібних поглядів дотримувався Платон, заперечуючи цінність інституту сім'ї, вважав, що приватні інтереси суперечать державним. На його думку, сім'ю слід створювати на основі прагматичних міркувань, відносини будувати з собі подібними, виходячи з людського поділу, кращі з кращими, гірші з гіршими. Цікавим видається погляд філософа на шлюбний вік, суспільство має засуджувати тих, хто не створив сім'ї до 35 років. Нежонаті після цього віку мусять сплачувати відповідний податок [2, с. 22].

Філософські школи пізньої античності розвивали погляди своїх попередників. Кініки вважали любов та шлюб небезпечними явищами для аскетизму. Стоїки будували сім'ю не на емоційних засадах, а на раціональних. Протилежних поглядів дотримувалася епікурейська школа, стрижнем філософії якої були атараксія та гедонізм. Сім'я хоч і не виступала основною цінністю, проте була одним із способів досягти емоційного та інтелектуального спокою.

Середньовічна філософія розглядала інститут сім'ї на основі християнських догм. Сім'я базувалася на шлюбі чоловіка та жінки, уявлення про шлюб ототожнювалися з панівними поглядами античності. Домінуючою залишилася запропонована Аристотелем модель патріархальної сім'ї.

В епоху Відродження суттєвих змін зазнали погляди на роль жінки. Філософські концепції Марсіліо Фічіно та Еразма Роттердамського за-

клали основу духовного розвитку людини, це дало поштовх встановленню гендерної рівності. Інститут сім'ї ідеалізувався, доказом слугує книга Томаса Мора «Утопія». В ній письменник описує ідеальне суспільно, в якому сім'я допомагає досягти гармонії [3, с. 62]. Хоч погляди Томаса Мора доволі фантастичні та недосяжні, вони відображають тенденцію того часу – сім'я виступає фундаментом суспільства. В часи Відродження змінилася усталена в Середньовіччі панівна роль церкви на інститут сім'ї, зокрема шлюбу.

Класики німецької філософії по-різному трактували значення інституту сім'ї. Гегель розглядає сім'ю як складне соціально-правове, духовне та моральне утворення, що пронизує усі сфери існування людини. Шлюб повинен ґрунтуватися на любові, взаємоповазі та християнських засадах, релігія – основа будь-якого шлюбу. Сім'я є важливим чинником та ядром існування суспільства та держави [4, с. 20]. Окрему увагу Гегель приділяє дослідженню взаємовідносин між батьками та дітьми. Метою створення сім'ї вважає не лише народження дітей, а їх виховання. Філософ підтримує теорію патріархальної сім'ї, жінок вважає слабкими, не здатними досягти успіхів в галузях мислення.

Протилежних поглядів дотримувався Іммануїл Кант, він вважав сім'ю – моральним союзом, що заснований на необхідності та практичній розсудливості. Основа створення сім'ї – це дружба та взаємоповага між членами подружжя, любов – непотрібна складова. Філософські погляди Канта зосереджуються на моральному обв'язку всіх членів сім'ї, оскільки кожен член повинен виконувати свій обов'язок – батьки виховувати дітей, а діти підпорядковуватися та поважати своїх батьків.

Поштовх до змін закладений в часи Відродження відобразився на поглядах мислителів Нового часу. Джон Локк розглядав сім'ю як соціальний простір, який заснований на взаємній повазі. Жак-Жак Руссо у творі «Еміль, або Про виховання» розглядає сім'ю – природною основою розвитку індивіда. Разом з цим філософ критикував нав'язування інституту шлюбу, відносини між чоловіком та жінкою ґрунтуються на моральному зв'язку, не підлягають підпорядкуванню соціальним чи економічним інтересам.

Підсумовуючи, варто відмітити, що в усі часи інститут сім'ї викликав у філософів великий інтерес. Філософські погляди постійно еволюціонували: від тлумачення сім'ї через призму природних потреб до створення на основі взаємної поваги та свободи. В міру того, як змінювалися уявлення про людину, змінювалися погляди на значення сім'ї, сімейних

відносин та гендерних ролей. Інститут сім'ї залишається стрижнем соціальної культури, основою для розвитку не лише міжособистісних зв'язків, а й морального та духовного. Сім'я – це не лише інститут, це найбільша опора та підтримка кожної людини. Найдорожче, що ми маємо, наше багатство, скарб, який ніколи не втрачає цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арістотель*. *Політика* / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : *Основи*, *2000*. 239 с.

2. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

3. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1988. Т. 63. 207 с.

4. Парасюк М. В. Проблема сім'ї та сімейних відносин у «Філософії права» Г. Гегеля (до 190-річчя від дня смерті). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. №47. С. 18–21.

Кравченко Олексій
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної
безпеки
група 02-25-02

СЕНС ЖИТТЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

У сучасному світі, що характеризується нестабільністю, глобальними кризами, війнами та духовною невизначеністю, проблема сенсу життя набуває особливої ваги. Людина все частіше стикається з відчуттям втрати життєвих орієнтирів, відчуженням і потребою переосмислення власного існування. У таких умовах філософське осмислення сенсу життя стає не лише теоретичним, а й практично необхідним, оскільки допомагає людині знайти внутрішню опору, сформувати цінності та здійснити свідомий життєвий вибір.

Метою тез є осмислення сенсу життя як філософської проблеми крізь призму екзистенційної філософії, а також виявлення ролі свободи, відповідальності та особистого вибору у процесі формування індивідуального сенсу людського існування.

Екзистенційна філософія є результатом тривалого розвитку європейської думки, у межах якої сформувалася ідея про центральність людської індивідуальності у світі. Вона постала як реакція на кризу раціоналізму Нового часу, що прагнув пояснити реальність через універсальні закони розуму. У XVII–XVIII століттях людину розглядали як частину механістичного всесвіту, підпорядковану законам природи, однак уже в XIX столітті стало очевидним, що такі явища, як страх, самотність, страждання та духовні пошуки, не піддаються суто раціональному поясненню. У цьому контексті виникає проблема сенсу життя як одна з ключових філософських проблем, що пов'язана з осмисленням людського існування.

Засновником екзистенційної традиції вважають С. К'єркегора, який наголошував, що справжнім предметом філософії є «екзистенція» як унікальний спосіб людського буття. Він підкреслював значення індивідуального вибору, віри та внутрішнього переживання, вводячи такі категорії, як страх, відчай, провина і «стрибок віри». Саме через ці переживання людина наближається до усвідомлення сенсу власного життя, який не задається ззовні, а відкривається у процесі особистого духовного пошуку.

Подальший розвиток цієї проблематики пов'язаний із М. Гайдеґґером, який розглядав людину як «тут-буття» (Dasein), що існує у світі та усвідомлює власну конечність. Саме усвідомлення смерті відкриває можливість автентичного існування, коли людина перестає жити за нав'язаними шаблонами і починає самостійно визначати сенс свого буття [8]. Екзистенціальний страх, як зазначає І. Ніколаєва, не є звичайною боязкістю, а виявляє глибинне усвідомлення скінченності людського існування і спонукає до переосмислення життєвих цінностей.

Особливого значення проблема сенсу життя набуває у філософії Ж.-П. Сартра, який сформулював тезу про те, що «існування передує сутності». Це означає, що людина спочатку існує, а вже потім формує себе через власні вчинки і вибір. Таким чином, сенс життя не є наперед визначеним – він створюється самою людиною. Водночас така свобода передбачає повну відповідальність не лише за себе, а й за інших людей.

Ідею абсурдності світу розвиває А. Камю, який стверджує, що людське прагнення до сенсу стикається з байдужістю всесвіту. У «Міфі про Сізіфа» він показує, що навіть у ситуації абсурду людина може знайти сенс через бунт і прийняття власної долі. Подібні мотиви простежуються і у К. Ясперса, який вважав, що справжня сутність людини розкрива-

ється у «межових ситуаціях» – у стражданні, боротьбі, зіткненні зі смертю. Саме в цих умовах людина починає усвідомлювати глибинний сенс свого існування.

Отже, екзистенціалізм розглядає сенс життя як індивідуальний і відкритий процес, що формується у межах особистого досвіду. Як зазначає І. Бичко, екзистенційність є духовним феноменом, що реалізується у свідомості людини через осмислення можливостей, майбутнього і власного буття. У цьому контексті сенс життя постає не як готова відповідь, а як результат постійного вибору, самопізнання і внутрішньої роботи особистості.

Актуальність проблеми сенсу життя особливо загострюється у кризові періоди історії. Досвід XX століття, зокрема світові війни та тоталітарні режими, поставив під сумнів традиційні моральні орієнтири, що сприяло поширенню екзистенційних ідей. У сучасному світі, який характеризується глобалізацією, цифровізацією та інформаційними викликами, людина часто переживає відчуження і втрату смислових орієнтирів. Як зазначає Є. Чорноштан, це призводить до стану самотності та необхідності самостійного пошуку життєвих цінностей.

У цьому контексті екзистенційна філософія пропонує розглядати сенс життя як здатність людини залишатися собою, зберігати внутрішню свободу і гідність навіть у складних і невизначених обставинах. Особливо це проявляється в умовах війни, де кожен вибір набуває екзистенційного значення. Як приклад, війна стає моментом істини, коли людина стикається з фундаментальними питаннями власного існування. У таких умовах сенс життя може виявлятися у служінні, солідарності, творчості та здатності долати страждання.

На мою думку, сенс життя не можна звести до однієї універсальної формули, адже кожна людина переживає його по-своєму. Саме у здатності шукати, сумніватися, помилятися і знову знаходити орієнтири проявляється справжня сутність людського існування. Важливо не лише знайти сенс, а й постійно його переосмислювати відповідно до життєвих обставин і внутрішнього розвитку особистості.

Таким чином, сенс життя як філософська проблема не має універсального розв'язання. Екзистенціалізм показує, що сенс не задається ззовні, а твориться людиною у процесі її існування. Свобода, відповідальність і автентичність стають ключовими умовами цього процесу, дозволяючи людині знаходити або створювати сенс навіть у світі невизначеності та абсурду.

Кривенко Єлизавета
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс,
4 група

КУЛЬТУРА ВІРТУАЛЬНОЇ ПРИСУТНОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В ЕПОХУ МЕТАВСЕСВІТІВ

Сучасна філософія культури дедалі частіше стикається з явищами, які не вкладаються в класичне протиставлення «реальне – уявне». Метавсесвіти, соціальні мережі, онлайн-ігри – це не просто сучасні технічні платформи. Вони утворюють самодостатню соціальну реальність зі своїми нормами, ієрархіями та санкціями. Таке середовище не зводиться ні до технічного артефакту, ні до колективної ілюзії. Воно впливає на самооцінку, ідентичність і реальні вчинки користувачів.

Згідно з теорією соціального конструювання, реальність виникає, коли суб'єктивні значення починають сприйматися як об'єктивна фактичність [1, с. 136]. У віртуальних світах цей процес відбувається швидше, ніж у фізичному. Системи досягнень, віртуальної власності та репутації легітимують новий соціальний порядок. Те, що спочатку було грою, перетворюється на соціальну структуру з правилами. Дизайн платформ і алгоритми беруть на себе ключову функцію легітимації. Вони роблять одні форми поведінки бажаними, а інші – неможливими або соціально небезпечними.

Визначальною рисою цієї реальності є її симулятивна природа. Французький філософ зауважив: «карта передує території». Копії існують раніше за оригінали. Він виокремив кілька етапів трансформації образу. У метавсесвітах переважають два останні етапи. На них образ маскує не обличчя, а саму відсутність референта [2, с. 6, 12]. Аватар у грі може не мати прямого зв'язку з фізичною особою, але при цьому набувати власних соціальних ознак. Інші учасники сприймають його як живу особистість, а не як програму. Так поступово виникає гіперреальність. У цьому стані симулякр сприймається більш «справжнім», ніж оригінал.

Просторовий вимір віртуальності зазнає радикальних змін: у кіберпросторі стираються опозиції «близьке – далеке», «тут – там», будь-яка точка може стати центром, а людину називають «електрономадичним кіборгом» – без прив'язки до місця. Однак ця мобільність має зворотний

бік. Автори вводять поняття «віртуального гетто» – середовища, де учасники спільноти ізолюються через спільні зразки поведінки, обов'язкові для «своїх» [3, с. 37, 40]. Віртуальна присутність долає географію, але створює нові бар'єри – алгоритмічні, мовні, статусні. Іноді вони виявляються жорсткішими за фізичні. Парадоксально, але чим більше людина звільняється від географічних обмежень, тим сильніше потрапляє в залежність від цифрових спільнот та їхніх неформальних правил.

Розглянемо типовий приклад – аватар у популярній онлайн-грі. Користувач створює образ, який може зовсім не відповідати його реальному тілу. Цей образ отримує власну репутацію, статус, майно. Він стає повноцінним учасником соціальної взаємодії. У спільноті гравців складаються свої норми. Наприклад, етикет торгівлі або правила спілкування в чаті. Порушник ризикує опинитися у «віртуальному гетто», де його ігнорують. Цей приклад демонструє, як конструювання реальності, симуляція та просторова ізоляція разом формують новий тип соціальної організації.

Таким чином, культура віртуальної присутності ґрунтується на трьох основних процесах: перетворенні суб'єктивних смислів на об'єктивну реальність, заміні оригіналів їхніми копіями та поєднанні свободи пересування з ізоляцією у спільнотах. Стара метафізика «буття-тут» (Dasein) все ж втрачає сенс. Потрібне інше філософське підґрунтя. Реальність має визначатися не фізичною присутністю, а циркуляцією знаків, архітектурою платформ і колективними домовленостями. Отже, з цього випливає, що поняття реальності стає похідним від алгоритмів та спільних практик. Подальші наукові дослідження мають зосередитися на трансформації механізмів влади й виробництва знання. Кожен користувач тепер одночасно творить той світ, у якому живе, і є його бранцем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берґер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. – С. 120–136. URL: https://fim.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/Gumenyuk_L_SOTSIOLOGIYA_hrestomatiya_t_1.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с. URL: https://uabook.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/symuliakry_i_symuliatsiia.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

3. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Віртуальність у соціальному середовищі: просторовий модус. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2021. №1 (48). С. 34–48. URL: https://fil.nlu.edu.ua/article/view/224377 (дата звернення: 17.04.2026).

Кривошликова Вікторія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-05

СВІДОМІСТЬ ЯК ВИЩА ФОРМА ПСИХІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ

Свідомість є особливою, притаманною лише людині формою психічного відображення дійсності, яку справедливо вважають найвищим рівнем розвитку психіки. Щоб зрозуміти її сутність, важливо розрізняти психіку загалом і свідомість як її особливий рівень. Психіка властива і тваринам, адже вона дозволяє їм орієнтуватися в середовищі, реагувати на подразники та задовольняти базові потреби. Однак така психіка не є свідомою, оскільки вона обмежується безпосередніми реакціями на окремі властивості предметів – запах, колір, небезпеку. Свідомість же не просто відображає світ, а активно його осмислює, узагальнює і включає саму людину в цю картину. Вона формується в процесі суспільно-історичного розвитку, тісно пов'язана з мовою, працею і спілкуванням, і саме завдяки їй людина здатна усвідомлювати не лише зовнішній світ, а й саму себе.

На відміну від тварини, яка діє за принципом «стимул – реакція», людина має здатність розривати цей ланцюг. Між сприйняттям і дією виникає своєрідна пауза, у якій формується мислення, оцінка ситуації та вибір поведінки. Наприклад, людина бачить не просто предмет, а розуміє його значення, можливі способи використання та наслідки своїх дій. Це свідчить про те, що свідомість оперує не лише образами, а й смислами. Саме тому вона є вищою формою відображення: вона інтегрує відчуття, сприйняття, пам'ять і уяву, але водночас виходить за їх межі, забезпечуючи абстрактне мислення, планування та контроль поведінки. Людина може передбачати майбутнє, будувати плани, аналізувати минулий досвід і діяти відповідно до поставлених цілей, тоді як тварина обмежується безпосередньою ситуацією.

Важливою рисою свідомості є рефлексія – здатність мислити про власні думки, переживання і дії. Завдяки цьому виникає самосвідомість, тобто усвідомлення себе як окремого суб'єкта. Людина може не лише відчувати, а й усвідомлювати свої стани, аналізувати причини власних

вчинків, оцінювати їх і змінювати поведінку. Вона здатна сказати «я помилився» або «я вчинив неправильно», що є неможливим для тварини. Таким чином, свідомість виступає не лише як відображення реальності, а й як метарівень психіки – здатність досліджувати саму себе.

Свідомість має активний і творчий характер: вона не лише відображає дійсність, а й конструює її образи. Людина здатна згадувати минуле, уявляти можливе й прогнозувати майбутнє (випереджальне відображення), діючи з урахуванням наслідків. Водночас свідомість може спотворювати реальність, створюючи ілюзії, але саме це дає змогу шукати істину через аналіз і сумнів. Вона є лише частиною психіки, поряд із підсвідомими та несвідомими процесами, проте саме свідомість об'єднує їх у цілісну систему й надає їм змісту. Вона формується в суспільстві, у процесі праці та спілкування, і визначається культурою, мовою та знаннями. Завдяки їй людина стає носієм культури, здатним створювати науку, мистецтво й моральні норми. Свідомість перевершує нижчі форми психіки здатністю до узагальнення, самосвідомості та контролю поведінки, хоча разом із цим приносить усвідомлення обмежень і страхів. Саме через це виникають сенс життя, відповідальність і творчість.

Отже, свідомість є найвищою формою психічного відображення не тому, що вона просто складніша, а тому, що вона якісно відрізняється від усіх інших рівнів психіки. Вона інтегрує чуттєвий досвід і водночас виходить за його межі, відкриваючи простір для свободи вибору, культури і самопізнання. Саме завдяки свідомості людина не лише існує у світі, а й усвідомлює це існування, надає йому сенсу і здатна змінювати як себе, так і навколишню реальність.

Кузьменко Богдан
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірант кафедри кримінального
процесу, 19-25з-02

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ЕТИКИ

Одна з найглибших філософських проблем у юридичній етиці – це суперечність між юридичними зобов'язаннями правника та його особис-

тими моральними переконаннями. Юристи часто опиняються в ситуаціях, коли їхні професійні обов'язки вимагають від них дій, що суперечать їхньому власному відчуттю моралі. Цей конфлікт порушує складні питання про те, як узгодити ці конкуруючі вимоги та де лежать межі етичної поведінки.

Поширений приклад такої суперечності виникає у випадках коли, наприклад, адвокат в силу законодавчих положень вимушений захищати інтереси клієнта, дії чи характер якого він вважає морально неприйнятними. Обов'язок конфіденційності, наріжний камінь юридичної етики, вимагає від адвокатів захищати конфіденційність своїх клієнтів та утримуватися від розголошення інформації, яка може зашкодити інтересам їхнього клієнта. Однак цей обов'язок може вступити в конфлікт з особистою мораллю адвоката, особливо в ситуаціях, коли збереження конфіденційності може призвести до заподіяння шкоди іншим або дозволити несправедливості залишитися безкарною.

Такі філософи, як Рональд Дворкін, досліджували ідею про те, що можуть існувати випадки, коли особиста мораль повинна мати перевагу над юридичними зобов'язаннями, припускаючи, що адвокати повинні мати право відмовитися брати справи або висувати аргументи, які вони вважають морально неприйнятними. Однак ця точка зору є суперечливою, оскільки вона ставить під сумнів ідею про те, що адвокати мають обов'язок представляти інтереси своїх клієнтів, незалежно від їхніх особистих переконань [1]. Зрештою, напруженість між юридичними зобов'язаннями та особистою мораллю порушує важливі питання про природу етичної поведінки в юридичній професії. Це змушує юристів зіткнутися зі складним питанням про те, як збалансувати свої обов'язки перед звичайними людьми, законом та власними моральними переконаннями, а також як орієнтуватися в ситуаціях, коли ці обов'язки вступають у конфлікт.

Важливо відмітити, що юридична практика постійно розвивається, а разом з нею й етичні виклики, з якими стикаються юристи. Сучасні технологічні досягнення, глобалізація та зміни соціального та політичного ландшафту сприяли появі нових та складних етичних дилем у юридичній сфері, порушуючи важливі філософські питання щодо природи юридичної етики у 21 столітті. На думку О. Радутного, одним із найважливіших викликів у сучасній юридичній практиці є вплив технологій на юридичну етику. Досягнення в технологіях, такі як штучний інтелект, конфіденційність даних та кібербезпека, створили нові етичні дилеми для юристів. Наприклад, використання штучного інтелекту в юридичних дослідженнях та прийнятті рішень порушує питання про етичні наслід-

ки використання машин для прийняття юридичних рішень, особливо у випадках, коли потрібні людські судження та моральні міркування [2].

Аналогічно, питання конфіденційності даних та кібербезпеки створили нові етичні виклики для юристів, особливо у випадках, коли конфіденційна інформація про клієнтів знаходиться під загрозою компрометації. Етична дилема виникає через конфлікт між обов'язком захищати конфіденційність клієнта та відповідальністю за забезпечення безпеки та захисту юридичної інформації від несанкціонованого доступу. Етична дилема виникає через конфлікт між обов'язком дотримуватися національних законів та відповідальністю по сприянню реалізації глобальної справедливості та прав людини. Наприклад, юристи, які працюють у сфері міжнародного права, можуть бути змушені орієнтуватися в суперечливих правових системах та культурних нормах, що ставить під сумнів етичні наслідки представництва клієнтів у юрисдикціях з різними правовими стандартами та практиками. Аналогічно, юристи, які працюють у багатонаціональних корпораціях, можуть бути змушені вирішувати складні етичні дилеми, пов'язані з корпоративною соціальною відповідальністю та впливом глобальної бізнес-практики на місцеві громади та навколишнє середовище.

Філософські проблеми юридичної етики є складними та багатогранними, що відображають заплутаний взаємозв'язок між правом, мораллю та справедливістю. Юристи повинні вирішувати низку етичних дилем, балансуючи між своїм обов'язком підтримувати закон та відповідальність за сприяння справедливості та захист суспільних інтересів. Ці дилеми порушують важливі питання щодо природи етичної поведінки в юридичній професії та ролі моралі в юридичній практиці. Зрештою, завдання юридичної етики полягає у пошуку балансу між конкуруючими етичними принципами та врахуванні складних і часто суперечливих вимог юридичної професії. Критично досліджуючи ці питання та беручи участь у філософських дебатах, що лежать в основі юридичної етики, юристи можуть краще виконувати свою роль у сприянні справедливості та підтримці верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко Г. В. Основні філософсько-правові ідеї праці Роналда Дворкіна «Серйозний погляд на права». *Проблеми законності.* 2013. Вип. 123. С. 365–374.

2. Радутний О. Е. Мораль і право для штучного інтелекту та цифрової людини: закони робототехніки та «проблема вагонетки». *Інформація і право.* 2019. №3 (30). С. 78–96.

Кумарітова Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс,
5 група

ЕМОЦІЇ VS РОЗУМУ: ЩО НАСПРАВДІ КЕРУЄ ЛЮДИНОЮ?

Як часто ми приймаймо рішення на емоціях? Як часто нам кажуть, що розум має стояти вище ніж емоції і перед тим як щось зробити або сказати – треба подумати? Вважаю доцільним розглянути це питання посилавшись на філософів різних епох, чи змінювалися їх думки?

Наприклад Аристотель у своєму творі «Нікомаховій етиці» розповідав про важливість і розуму, і емоцій, але не напряму, а через поняття душі, доброчесності та щастя. Він ні в якому разі не заперечував важливість та існування чогось одного, а навпаки, вважав їх важливою природною складовою людини. Так, емоції роблять нас живими, але їх надмірний потік або навпаки – нестача можуть заважати мисленню та поведінці. Тут вже головну роль відіграє розсудливість – це те, що допомагає людині оцінювати ситуацію та обирати ту міру почуттів. Розумною людиною Аристотель вважав ту, яка вміє діяти розсудливо, проявляючи емоції у відповідний час та в доречній ситуації.

Блез Паскаль має цитату, яка дуже влучно описує його думку – «Серце має свої причини, яких розум не знає». Філософ вважав, що людина керується не лише логічними висновками. Він використовує поняття «серце» як пізнання, але на глибшому рівні, що включає емоції і внутрішнє переживання. Він був переконаний, що існують такі речі, які неможливо пояснити через розум, тільки відчути. Тому під час прийняття рішень важливу роль відіграють не тільки раціональні аргументи, але й внутрішні переживання. Таким чином Паскаль показує, що людина є поєднанням логічних думок і внутрішніх почуттів.

Але не всі філософи дотримувалися такої думки. Рене Декарт був прихильником того, що розум – це пріоритет. У своєму творі «Пристрасті душі», саме емоції філософ називав «пристрастями», що виникають у людини природним чином і пливають на її поведінку. Він вважав, що вони досить сильно впливають на життя людини та її іноді викликаючи хвилюваннями і зворушеннями, що часто заважають ясному мис-

ленню. Тому ще раз наголошую на тому, що саме розум для Декарта мав провідну роль, який мав усвідомлювати та контролювати ці пристрасті, щоб людина могла діяти раціонально.

Таким чином ми можемо спостерігати, що філософи по різному бачать та оцінюють співвідношення розуму та емоцій. Аристотель вбачав це як гармонійний баланс, у той час як Паскаль дивився через свою призму і для нього визнання емоцій було щось глибоке та на іншому рівні пізнанні. Декарт заперечував домінацію емоцій і вважав розум головним.

Тож яка все таки відповідь на питання у тому, що нами керує? Висновок простий – однозначної відповіді немає. Навіть філософи різних епох не змогли досягнути одного бачення в цьому, тому це питання досі є відкритим.

Кожна людина формується в різних умовах, має різний життєвий досвід, характер та мислення. Саме тому для когось важливим буде раціональність та здатність контролювати себе та свої емоції, у той час як для інших – емоційність та внутрішні переживання. Отже, як ми вже зрозуміли, відповідь на це питання є індивідуальною і залежить від самої людини та її життєвих обставин.

Якщо навіть філософи не змогли знайти відповідь на це питання, то для звичайної людини таке питання тим паче є складним і не має правильного рішення. Ймовірно, справжній баланс полягає не у виборі між емоціями та розумом, а у вмінні поєднувати їх. Саме здатність застосовувати обидва ці рівні показує особу більш усвідомленою, гармонійною та гнучкою. Домінування однієї сили не має такого впливу, як їх поєднання – це цінується більше.

Куниця Владислав
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ІММАНУЇЛА КАНТА ТА ГЕОРГА ВІЛЬГЕЛЬМА ФРІДРІХА ГЕГЕЛЯ

Питання прав людини, їх захисту та реалізації – одвічне питання, яке турбує філософів, правових діячів та дослідників права. Його складність полягає у багатьох аспектах, а саме: які саме права має людина, як вони забезпечуються та реалізуються державою, де межа втручання держави

у права людини, мирне співіснування індивідів без порушення прав одне одного. Ці питання у свій час розглянули та описали відомі діячі доби Класичної німецької філософії Іммануїл Кант та Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. Їхні філософські погляди розширили розуміння прав людини та зробили значний внесок у правову науку. Незважаючи на те, що погляди Канта та Гегеля суттєво відрізнялись, оскільки вони бачили питання набуття та реалізацію прав людиною по-різному, все ж таки їхній внесок у теоретичну основу правової науки можна вважати незамінним.

Суб'єктивно-ідеалістичні погляди Канта описують ґенезу прав людини через розум, а не через історичні чи соціально-економічні передумови. На думку Іммануїла Канта, кожна людина сама обирає та бере собі стільки прав, скільки, на її думку, їй необхідно. Кант вважав, що якщо люди візьмуть стільки прав скільки їм необхідно, то вони тим самим не будуть порушувати кордони інших та не буде конфлікту інтересів й, як наслідок, буде гармонійне та мирне суспільство, І. Кант: «Мінімальне знання про право- це рівність людей, усі самостійно обирають кількість прав». У той же час роль держави, згідно з Кантом, полягала у забезпеченні захисту та гарантуванню прав і свобод людини. Держава, на його думку, була продуктом розуму, який людина створила, щоб забезпечити свободу та захист власних прав. На думку Канта, держава не розподіляє, а захищає права, І. Кант: «Роби так, щоб твоя максимальна поведінка стала загальним законом».

Об'єктивний ідеаліст Георг Вільгельм Фрідріх Гегель розглядав набуття, реалізацію та розвиток прав людини за допомогою держави, де держава є найвищою формою реалізації прав та свобод людини. На думку Гегеля, в державі людина знаходить свою свободу та реалізує її через інститути та органи влади. Початковим етапом є абстрактне право, де людина визнається як юридична особа і має формальні права (власність, договір, відповідальність), але свобода тут є лише зовнішньою. Наступним етапом є рівень моралі, де свобода переходить у внутрішню сферу: людина діє на основі намірів, переконань і власного розуміння добра і зла, але це ще суб'єктивний рівень. Найвищий етап – етичне життя (Sittlichkeit), яке включає сім'ю, громадянське суспільство і державу. У сім'ї свобода проявляється як єдність і довіра. У громадянському суспільстві – як система приватних інтересів і правових відносин. У державі свобода досягає найвищої форми, оскільки поєднує в собі індивідуальну і загальну волю. Варто зазначити, що Гегель розглядав державу та закони як продукт розуму, й саме розумний порядок є запорукою вільного суспільства. А держава як політико-територіальна організація сус-

пільства є найвищим рівнем реалізації прав, оскільки тут досягнуто забезпечення як індивідуальних, так і суспільних прав людини.

У наш час також виникають суперечності стосовно прав людини. По-перше, це пов'язано з війною, оскільки, як відомо, права людей у період війни обмежуються з питань безпеки, складності та в певних випадках неможливості їх реалізації тощо. Проте у мирний час питання прав людини розглядалось через призму рівності рас, народів та окремих верств населення. У цьому контексті важливим було відсутність дискримінації щодо цих людей. Саме в цьому напрямі зараз працює як і міжнародне право, так і національне право, яке запроваджує міжнародні норми та покращує вже існуючі.

Таким чином, можна сказати, що питання прав людини суттєво еволюціонувало та продовжує розвиватися. Ідеї Канта та Гегеля знайшли своє відображення в сучасному правовому регулюванні. Первинність та вседоступність прав людини, їх захист з боку держави є концепцією Іммануїла Канта. Реалізація прав людини за допомогою держави, або правореалізація, є ідеєю Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, де держава реалізує права людини, адже самостійно вона цього зробити не може, наприклад отримання документів чи оновлення паспорту є такими діями, які людина без посередництва державних інститутів реалізувати не може. Підсумовуючи все зазначене, можемо сказати, що раціоналістичні ідеї цих двох відомих та впливових постатей зробили кардинальний вплив на розвиток правової думки у сфері регулювання та реалізації прав людини.

Кушей Кирил
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВПЛИВ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВО

Право як соціальне явище має глибоке історичне та філософське коріння. Воно виникло в процесі дуже широкого розвитку людської цивілізації, роль античної філософії у формуванні ідеї права, справедливості та держави є значною, оскільки вона стала основою формування теоретичної концепції цих трьох категорій. Раніше право розглядалося

суспільством як сукупність батьківських звичаїв та влади, але ідеали, встановлені античними мислителями, значно підвищили усвідомлення права як такого, що ґрунтується на моральних та раціональних нормах. Античні філософи ставили питання про визначення права з точки зору його мети та його зв'язку зі справедливістю. Право має відповідати певним універсальним принципам. У цьому контексті формується певне поняття природного права, яке вважає, що існують вищі, незмінні стандарти, що передують позитивному праву. Це розуміння заклало основи для подальшого розвитку правової теорії та концепцій справедливості як однієї з визначальних характеристик права.

Значна частина античних філософських досліджень була спрямована на проблеми, пов'язані з державою, а також її впливом на формування та підтримку правового порядку в суспільстві. Філософи розглядали державу як орган, єдиною метою якого було забезпечення та підтримка «загального блага», тоді як закон вони розглядали як інструмент для досягнення соціальної гармонії між членами суспільства. Концепція обмеження влади за допомогою закону була розроблена в той же час і є важливим етапом у встановленні верховенства права. Згідно з цим розумінням, концепція справедливості створила переконання, що закони повинні бути не лише обов'язковими до виконання, але й такими ж обов'язковими.

Вплив ранньої філософії на розвиток правової свідомості, можливо, є її найбільшим внеском. Філософська думка цієї епохи змінила сприйняття правових систем від суто зовнішніх форм соціального порядку до тих, що внутрішньо визнавалися як такі, що представляють вищий стандарт соціальної цінності. Зі зростанням усвідомлення того, що легалістичні норми – це більше, ніж просто правила поведінки, нав'язані окремій особі, суспільство також почало визнавати, що дотримання цих нормативних стандартів необхідне для впорядкованого функціонування цивілізації в цілому. Таким чином, це призвело до глибшого усвідомлення того, що право є частиною культури.

Отже, антична філософія відіграла важливу роль у формуванні правосвідомості та впровадженні нових ідей про те, що таке право (тобто юридичні права тощо). Вона створила концептуальну основу для розгляду права як одного з багатьох явищ, що поєднує справедливість з моральними та раціональними міркуваннями, водночас визначивши важливі напрямки майбутнього правового мислення, які й ідосі відображають сучасні реалії.

Личманюк Вікторія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО СУДОЧИНСТВА

Сучасне судочинство перебуває у стані постійної трансформації, що зумовлено як реформами правової системи, так і зміною світоглядних орієнтирів суспільства. У цьому контексті особливого значення набуває філософія як методологічна основа формування правового мислення суддів. Проблема полягає у визначенні того, яким чином філософські категорії – справедливість, істина, свобода та цінність людини – впливають на практику правосуддя та прийняття судових рішень, що безпосередньо пов'язано із завданнями забезпечення верховенства права, закріпленого у ст. 8 Конституції України, та підвищення довіри до судової влади.

Питання взаємодії філософії та права досліджували як класики філософії (І. Кант, Г. Гегель), так і сучасні українські науковці. Зокрема, В. С. Рудюк наголошує, що світогляд судді є ключовим фактором трансформації судової системи та формування правового мислення [1, с. 113]. Водночас у національному та міжнародному правовому дискурсі право дедалі більше інтерпретується через призму справедливості, пропорційності та людських цінностей.

Філософія впливає на судочинство насамперед через формування правосвідомості судді. Як зазначав І. Кант, право неможливе без морального закону, який існує в розумі людини, це означає, що суддя, навіть застосовуючи позитивне право, неминуче залучає етичні та ціннісні орієнтири.

У сучасному українському судочинстві цей підхід реалізується через принцип верховенства права, який передбачає не лише буквальне застосування закону, а й оцінку його справедливості. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» прямо встановлює, що суддя зобов'язаний керуватися принципом верховенства права та забезпечувати справедливий суд.

Філософський вплив проявляється і в практиці ЄСПЛ, де ключовим є баланс між формальною законністю та справедливістю. Наприклад, у справах щодо обмеження прав людини Суд застосовує тест пропорційності, що є проявом філософської ідеї зважування цінностей.

Важливим є також онтологічний аспект, на який звертає увагу В. Рудюк, підкреслюючи, що світогляд судді формується під впливом соціальних, культурних і моральних чинників [1, с. 114], що означає, що суддя не є лише «застосовувачем норм», а носієм певної філософії права.

Філософія також впливає на інституційні зміни судової системи. Так, концепція правової держави, що бере початок у працях Гегеля, реалізується в сучасній Україні через реформу судової системи та забезпечення її незалежності.

Важливим напрямом впливу філософії на судочинство є формування комунікативної моделі правосуддя, у якій судовий процес розглядається не лише як формальне застосування норм права, а як простір раціональної взаємодії між учасниками процесу. У цьому контексті особливого значення набуває ідея дискурсивної справедливості, відповідно до якої рішення суду має бути результатом відкритого, аргументованого та прозорого обговорення правових позицій сторін. Такий підхід узгоджується із сучасними вимогами до мотивованості судових рішень, закріпленими у процесуальному законодавстві України, зокрема щодо обов'язку суду надавати повне та зрозуміле обґрунтування своїх висновків. У сучасних умовах правова реальність є складною та динамічною, що вимагає від судді здатності враховувати не лише буквальний зміст норми, але й її цілі, ціннісне підґрунтя та соціальні наслідки. Як зазначається у науковій літературі, суддівське рішення завжди містить елемент внутрішнього переконання, яке формується на перетині правових знань, етичних принципів і світоглядних орієнтирів [1, с. 114]. Таким чином, філософія забезпечує інтелектуальну основу для більш гнучкого, але водночас обґрунтованого правозастосування, що відповідає вимогам сучасної правової держави.

Отже, філософія є фундаментальним чинником розвитку сучасного судочинства, оскільки формує його ціннісні та методологічні засади. Вона забезпечує перехід від суто нормативного підходу до аксіологічного розуміння права, де людина та її права є найвищою цінністю. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз впливу конкретних філософських шкіл (неопозитивізму, герменевтики, комунікативної філософії) на судову практику України, а також розробка моделей підготовки суддів із посиленим філософсько-правовим компонентом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рудюк В. С. Світоглядний рівень бачення трансформації судочинства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2019. № 1 (17). С. 112–115. DOI: https://doi.org/10.33270/01191702.112 URL: https://share.google/NUymFCXEVFcTL436L(дата звернення: 20.04.2026).

Ліпко Максим
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРАВА: ЛЮДИНА ЯК ЦЕНТР ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

У сучасній правовій науці відбувається поступовий перехід від нормативістського розуміння права до людиноцентричного підходу, у межах якого право розглядається крізь призму людини, її гідності, потреб та інтересів. Антропологічний вимір права передбачає аналіз права як явища, що виникає, функціонує та розвивається у зв'язку з людською природою, а не існує автономно як формальна система норм.

Як підкреслював Л. Фуллер, право не може бути зведене лише до зовнішніх правил поведінки, оскільки воно має внутрішню моральну природу, що визначається здатністю регулювати людські відносини на засадах взаємності та справедливості. Г. Радбрух, у свою чергу, наголошував на пріоритеті справедливості над формальною законністю, особливо у випадках, коли позитивне право суперечить основоположним правам людини. Р. Алексі розвинув цю ідею, доводячи, що права людини мають надпозитивний характер і виступають критерієм оцінки чинного права.

Попри наукове обґрунтування людиноцентризму, у сучасних правових системах спостерігається низка суттєвих проблем, що свідчать про неповну реалізацію антропологічного підходу.

Першою проблемою є формалізація права**,** яка проявляється у домінуванні процедур над змістом. У багатьох випадках дотримання формальних вимог підміняє досягнення справедливого результату. Це призводить до ситуацій, коли рішення є юридично правильними, але соціально несправедливими.

Другою проблемою є обмежений доступ до правосуддя. Складність процедур, тривалість розгляду справ та фінансові бар'єри фактично позбавляють значну частину населення можливості ефективно захищати свої права. У такому випадку право втрачає свою антропологічну сутність, оскільки перестає виконувати функцію захисту людини.

Третьою проблемою є деформація правосвідомості**.** Вона проявляється як у громадян, так і у представників державних органів. Недостат-

ній рівень правової культури призводить до сприйняття права як чогось формального, та взагальному недовіри до судової системи.

Четвертою проблемою виступає конфлікт між безпекою та правами людини, який особливо загострюється в умовах кризових ситуацій, зокрема під час воєнного стану. У таких умовах держава часто розширює свої повноваження, що може призводити до необґрунтованого обмеження прав і свобод.

На мою думку, ключовою причиною зазначених проблем є те, що антропологічний підхід залишається переважно декларативним і не має достатнього механізму реалізації у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Для вирішення цих проблем доцільно запропонувати комплексний підхід. По-перше, необхідно забезпечити змістовне наповнення принципу верховенства права, де права людини мають виступати не декларацією, а реальним критерієм оцінки діяльності держави. Це передбачає активне використання практики як конституційного так і міжнародного правосуддя.

По-друге, слід спростити доступ до правосуддя шляхом цифровізації судових процедур та зменшення бюрократичних бар'єрів. Також досить важливим є запровадження ефективних механізмів безоплатної правової допомоги.

По-третє, важливим є формування високого рівня правової культури. Воно включає не лише розвиток критичного мислення та правової освіти, а й також підвищення етичних стандартів діяльності правників.

По-четверте, необхідно впроваджувати людиноцентричний підхід у правотворчість, зокрема через обов'язкову оцінку впливу законопроєктів на права людини та їх відповідність принципам справедливості.

Окремо варто сказати, що антропологічний підхід не означає абсолютний пріоритет індивідуальних інтересів над суспільними. Тут йдеться про досягнення балансу, за якого людина залишається центральною цінністю, але її права реалізуються у межах, що не порушують права інших.

Отже, антропологічний вимір права є не лише теоретичною концепцією, а необхідною умовою побудови ефективної правової системи. Без реального визнання людини як центру права неможливо забезпечити справедливість, довіру до держави та стабільність правопорядку. Саме тому подальший розвиток права має бути спрямований на подолання розриву між нормативною формою та людським змістом права.

Літвінова Альона
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-06

ЕВТАНАЗІЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ФІЛОСОФІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Проблема евтаназії нині є надзвичайно актуальною, адже розвиток сучасної медицини дозволяє підтримувати життя навіть у випадках, коли страждання людини стають невиліковними та затяжними. Це ставить суспільство перед моральним і правовим викликом: де проходить межа між обов'язком зберігати життя та повагою до автономії людини, її права приймати рішення щодо власного існування. Саме тому питання евтаназії посідає центральне місце в сучасних філософсько-правових дискусіях, оскільки воно тісно пов'язане з фундаментальним правом людини на життя та повагу до людської гідності. Дилема припинення життя за умов, коли страждання стають рутинною частиною існування, особливо загострюється в контексті розвитку медичних технологій та переосмислення меж самостійності особи.

З огляду філософської традиції ставлення до добровільного припинення життя формувалося неоднозначно. Давньогрецькі мислителі, такі як: Платон та Арістотель – визнавали цінність життя як суспільного блага, проте не виключали можливість його припинення в певних крайніх обставинах. У Нову добу Френсіс Бекон переосмислив поняття «евтаназії» як «доброї смерті», акцентуючи увагу на повинності лікаря полегшити страждання людини. Артур Шопенгауер аналізував смерть як звільнення від болю, хоча й підкреслював, що її сприйняття залежить здебільшого від позиції стороннього спостерігача. Іммануїл Кант, навпаки, зазначав на моральній недопустимості будь-якого самопозбавлення життя, оскільки людська подоба має абсолютну внутрішню цінність, яку не можна використовувати як засіб.

З погляду філософії прав людини проблема евтаназії стосується взаємозв'язку двох базових принципів: недоторканності права на життя та поваги до автономії людини. Сучасні концепції прав людини наголошують, що свобода особи включає можливість самостійно вирішувати умови власного існування. Однак право на життя вважається невід'ємним

і не може бути довільно обмежене. Саме суперечність цих принципів і породжує сучасні суперечності навколо питання евтаназії.

У більшості демократичних держав право на життя закріплене в конституційних актах і міжнародних договорах. В Україні це право гарантується Конституцією України, Загальною декларацією прав людини, а також Європейською конвенцією з прав людини (ст. 2) та Основами аконодавства України про охорону здоров'я (ст. 52), які прямо забороняють евтаназію. З точки зору української правової системи, держава займає жорстку позицію щодо захисту життя: будь-яка медична дія, спрямована на прискорення смерті, є протиправною. Україна виходить з того, що легалізація евтаназії може створити ризики зловживань стосовно соціально вразливих груп, таких як люди похилого віку або невиліковно хворі. У світовій практиці підходи значно різняться. Наприклад, Нідерланди та Бельгія легалізували евтаназію за чітких умов, посилаючись на гуманність та повагу до автономії особи. У Канаді допускається медична допомога при реалізації права на смерть у випадку невиліковних патологій. Такі моделі спрямовані на забезпечення балансу між свободою вибору та суспільною безпекою, а також на мінімізацію можливих зловживань.

Водночас евтаназію не можна порівнювати із самогубством. Її ключовою ознакою є мотив – полегшення страждань за умов, коли медицина вже не здатна змінити перебіг захворювання. Самогубство ж зазвичай не має зв'язокуз медичними показаннями і здійснюється без участі лікаря. У правових системах ці два явища розглядаються по-різному, що підкреслює необхідність в їх розмежуванні. Релігійні вчення також відіграють значну роль у формуванні

сучасної думки. Християнські конфесії здебільшого засуджують евтаназію, вважаючи життя священним даром Бога. Секулярні підходи, навпаки, наголошують на свободі особи та її праві визначати власну долю. Це ще раз демонструє, що оцінка евтаназії залежить від багатьох аспектів: культурних, моральних та світоглядних чинників.

На мою думку, питання евтаназії не має простих відповідей, адже поєднує моральні, правові та гуманістичні суперечності. З одного боку, держава повинна гарантувати абсолютний захист життя, з іншого – поважати гідність і свободу людини, яка може страждати від невиліковних хвороб. Саме тому суспільству важливо шукати баланс між гуманністю та безпекою, не допускаючи знецінення людського життя, але й не ігноруючи права людини на полегшення страждань.

Ліхтанська Анастасія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН

Критичне мислення у процесі оцінки доказів у судочинстві є одним із базових елементів сучасного правосуддя, оскільки воно забезпечує перехід від формального встановлення фактів до їх глибокого аналітичного осмислення. У філософському контексті критичне мислення має витоки у традиції раціоналізму та критицизму І. Канта, а також у концепції фальсифікаціонізму К. Поппера, який наголошував, що істина у науці та пізнанні досягається через постійну перевірку та спростування гіпотез. У праві це трансформується у вимогу перевірки доказів через сумнів, логічну верифікацію та аргументовану оцінку їхньої достовірності.

Актуальність дослідження критичного мислення у судовій оцінці доказів зумовлена необхідністю підвищення якості правосуддя в Україні в умовах євроінтеграції та імплементації стандартів Європейського суду з прав людини. Згідно зі статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, право на справедливий суд включає обов'язок суду належно мотивувати свої рішення та оцінювати докази у їх сукупності. ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово підкреслював, що формальний підхід до доказів порушує принцип справедливого судового розгляду (справа «Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain»).

У національній судовій практиці України принцип оцінки доказів закріплений у статті 94 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої суд оцінює докази за внутрішнім переконанням, ґрунтуючись на їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю. Проте на практиці це положення часто призводить до надмірної суб'єктивізації оцінки доказів, що створює ризики неоднакового застосування права та судових помилок. Це свідчить про недостатню інституціоналізацію критичного мислення як обов'язкового елементу суддівської аргументації.

У порівняльному аспекті варто звернутися до практики країн континентальної та англосаксонської правових систем. У країнах загального права (Велика Британія, США) оцінка доказів значною мірою базується

на прецедентному аналізі та змагальності сторін, що стимулює розвиток критичного мислення судді як «нейтрального арбітра», який зобов'язаний зважувати аргументи сторін та обґрунтовувати перевагу одного доказового наративу над іншим. У США, зокрема, застосовується стандарт «beyond reasonable doubt» у кримінальних справах, який прямо вимагає критичної оцінки будь-яких сумнівів щодо вини обвинуваченого.

У країнах континентальної Європи (Німеччина, Франція) критичне мислення інтегроване у структуру судового рішення через вимогу детального мотивування. Німецька судова практика передбачає принцип вільної оцінки доказів, але при цьому суд зобов'язаний логічно обґрунтувати, чому певні докази є більш переконливими за інші. Це формує культуру раціональної аргументації, яка обмежує свавільність суддівського розсуду.

Філософськи критичне мислення у судовій оцінці доказів можна розглядати як прояв герменевтичного підходу (Г. Г. Гадамер), де істина формується через інтерпретацію контекстів, текстів і фактів. Суддя в цьому процесі виступає не як механічний застосовувач норм, а як інтерпретатор, який повинен зіставити різні версії реальності та обрати найбільш обґрунтовану. Таким чином, критичне мислення виконує функцію зв'язку між формальною логікою права та його аксіологічним змістом – справедливістю.

В Україні однією з ключових проблем є недостатня культура аргументації у судових рішеннях. Часто суди обмежуються формальним переліком доказів без глибокого аналізу їх взаємозв'язку та достовірності. Це суперечить підходам ЄСПЛ, який вимагає «цілісної оцінки доказів» та недопущення фрагментарного підходу. Додатковою проблемою є перевантаження судової системи, що знижує якість аналітичної роботи суддів та зменшує можливості для критичного аналізу матеріалів справи.

Порівняння з іншими країнами демонструє, що ефективність оцінки доказів прямо залежить від рівня інституційної підтримки критичного мислення. У країнах ЄС велика увага приділяється судовій освіті, тренінгам з аргументації та методології доказування. Наприклад, у Німеччині суддів готують до роботи з доказами через спеціальні програми з правової логіки та методології судового рішення.

Проблематика критичного мислення в оцінці доказів в Україні може бути сформульована таким чином: недостатня уніфікація стандартів доказування; надмірна залежність від внутрішнього переконання судді; слабка культура аргументації; обмежене використання порівняльно-правового аналізу; недостатня філософсько-методологічна підготовка суддів.

Шляхи вирішення цих проблем полягають у комплексній реформі підходів до суддівської освіти з акцентом на розвиток критичного мислення як ключової професійної компетентності; впровадженні більш чітких стандартів мотивування судових рішень; посиленні вимог до аналізу альтернативних версій доказів; а також у ширшому використанні практики ЄСПЛ як орієнтира для оцінки доказів. Важливим є також розвиток міждисциплінарного підходу, що поєднує право, логіку та філософію пізнання.

Тому, критичне мислення у процесі оцінки доказів є не лише технічною навичкою, а фундаментальною основою справедливого судочинства. Воно забезпечує перехід від формального правозастосування до раціонально обґрунтованого правосуддя, у якому істина формується через аргументацію, сумнів і перевірку. У сучасних умовах розвитку української правової системи його посилення є необхідною умовою підвищення довіри до суду та інтеграції у європейський правовий простір.

Луканіна Єлизавета
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РЕФОРМАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯТПРАВОСВІДОМОСТІ: ВІД ЦЕРКОВНОГО АВТОРИТЕТУ ДО ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Реформація XVI століття стала фундаментальним антропологічним та правовим зламом, що вийшов далеко за межі теологічних суперечок і докорінно переформатував політико-правову карту Європи. Основна суперечка того часу була вже не про церковні правила, а про те, звідки береться закон і де межа влади над людиною. Замість того, щоб «спасатися» гуртом через церковні обряди, люди почали вірити, що кожен сам відповідає перед Богом. Це змінило все: людина стала самостійною особистістю, а не просто частиною натовпу. Ці зміни створили сучасну людину, яка має права. Ідея про те, що кожен може бути «сам собі священником», означала: якщо ти достатньо дорослий і розумний, щоб самостійно дбати про свою душу перед Богом, то ти так само здатний самостійно розуміти закон і відповідати за свої вчинки перед державою.

Влада перестала сприйматися як щось священне або «дане Богом», її почали вважати звичайним інструментом для порядку. Це дозволило людям домовитися з правителем: «Ми тебе слухаємося лише доти, доки ти дотримуєшся закону». Так виникла ідея, що закон і Конституція стоять вище за будь-якого президента чи короля. Коли церква і держава втратили право диктувати людині, у що їй вірити, з'явився «приватний простір» думок. Саме з цієї релігійної свободи виросли всі інші наші сучасні права: свобода слова, право на власну думку та захист від свавілля влади. Таким чином, Реформація стала стимулом для змін: вона відокремила право від релігії та зробила його логічним і зрозумілим. Право перестало бути священним таїнством, доступним лише обраним, і перетворилося на правила, про які люди домовляються між собою. Саме це дало поштовх до розвитку сучасної демократії та змусило кожного особисто відповідати за дотримання закону.

У сучасному світі, де триває дискусія про межі державного втручання та рівень особистої свободи, звернення до витоків Реформації є критичним. Саме тоді було закладено фундамент суб'єктивного права – ідеї, що людина має автономну сферу волі, куди не може втручатися ні прелат, ні монарх. Розуміння того, як релігійна етика трансформувалася в юридичну відповідальність, дозволяє краще осягнути природу західної правової традиції.

До Реформації церква була головним «законодавцем» і тільки вона вирішувала, що справедливо, а що ні. Але, згодом, Мартін Лютер це змінив: він чітко розділив світ на дві частини. Перша – це віра й душа, де все тримається на любові до Бога. Друга – це реальне життя, де потрібні суворі закони й порядок. Завдяки цьому право перестало бути якоюсь «священною таємницею», зрозумілою лише священникам. Воно стало звичайним робочим інструментом, який можна і треба обговорювати, логічно пояснювати та змінювати, щоб усім у державі жилося краще.

Ідея «Тільки вірою» означала просту річ: ти сам відповідаєш за свою душу, і ніхто не зробить це за тебе. Це дало поштовх справжньому індивідуалізму. Логіка була такою: якщо людина може сама прочитати Біблію рідною мовою і зрозуміти її, то вона точно зможе розібратися і в державних законах. Більше не треба було чекати «палиці» чи наглядача зверху – з'явився внутрішній самоконтроль. Саме так виникла сучасна довіра в бізнесі: тримати слово та бути чесним стало не просто вимогою закону, а справою честі та совісті. Чесне ім'я стало важливішим за страх перед судом.

Жан Кальвін пішов ще далі й подивився на успіх без жодної містики. У його громадах – спочатку в Женеві, а потім у Нідерландах і Британії –

склалися зовсім нові правила. По-перше, захист власності став майже священним: люди вірили, що майно – це ресурс, який Бог довірив тобі в управління, тому оформлювати все юридично грамотно стало релігійним обов'язком. По-друге, вони чітко вирішили: влада короля не безмежна. Якщо правитель порушує Божі заповіді чи закони, народ має повне право йому опиратися. Власне, саме з цих ідей пізніше виросли теорії Джона Локка та з'явилися перші у світі конституції.

Реформація повністю змінила те, як працювали суди. Раніше все було зв'язано на містиці: якщо не могли довести провину, влаштовували «суд Божий» – наприклад, змушували людину торкатися вогню, вірячи, що Бог захистить невинного. Протестанти сказали: «Досить! Бог дав нам мізки не для того, щоб ми чекали на чудеса, а щоб ми ними користувалися». Вони викинули обряди й замінили їх на нормальне слідство з фактами, документами та свідками. Суддя перестав удавати з себе «голос Неба» і став просто державним службовцем, який суворо дотримується кодексу. Тепер у суді перемагав не той, у кого шкіра міцніша, а той, чиї докази були логічнішими.

Нова правосвідомість вимагала мізків, тому протестанти почали масово відкривати школи. Їм було мало того, щоб ти просто вмів читати Біблію – вони хотіли, щоб ти розумів, як працює твоє місто і які в тебе є обов'язки. Так народилася ідея: бути законослухняним – це не «терпильство», а чеснота. Людина почала дотримуватися правил не тому, що боялася катувань чи в'язниці, а тому, що всередині була впевнена: «Закон – це правильно, він потрібен, щоб ми всі жили нормально». Це повністю змінило правила: замість заляканих рабів з'явилися свідомі громадяни, які поважали закон, бо розуміли його цінність. Саме з цього моменту порядок у країні став триматися не на багнетах, а на совісті кожної окремої людини.

Якщо підбити підсумок, то Реформація зробила одну надважливу річ: вона «вигнала» Церкву з ролі єдиного посередника між людиною та законом. Право нарешті стало земною справою, яку кожна притомна людина може зрозуміти своїм розумом. Ми перейшли від сліпого підкорення авторитетам до особистої відповідальності. Власне, сучасне кримінальне та цивільне право тримаються саме на цьому – на нашій вільній ролі та наших рішеннях. Більше того, ідея, що всі ми рівні перед Богом, з часом перетворилася на юридичну рівність усіх громадян перед законом. Без цього «протестантського поштовху» ми б ніколи не прийшли до ідеї правової держави. Для України цей досвід сьогодні критичний: ми нарешті прощаємося з тоталітарним минулим, де держава була «господа-

рем», а людина – «гвинтиком», і переходимо до європейської моделі, де в центрі всього стоїть гідність, свобода та особиста відповідальність кожного з нас.

Лях Валерія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–03

ЛЮБОВ: НАЙБІЛЬША ДУХОВНА СИЛА ЧИ НАЙБІЛЬША ІЛЮЗІЯ?

Питання любові у філософії порушувалось завжди. Думаю, що любов – це одне з тих почуттів, яке переживали люди, з часів Адама та Єви й до сьогодення. Любов, це такий феномен до якого неможливо доторкнутись, його неможливо «зупинити» чи «вивчити». Для кожного слово любов, це різне поняття, але якщо ти її відчуєш, то зрозумієш – ось воно, те, до чого прагне кожен, ось воно – КОХАННЯ. Якщо людина завжди була одним з головних об'єктів вивчення у філософії, то напевно, тему любові можна розглядати як одну з найбільших духовних сил або найбільших ілюзій…?

На мою думку, ідеї психоаналітика Еріха Фромма глибоко розкривають суть любові як фундаментальної людської цінності. Він вважав, що саме здатність любити є відповіддю на одвічне питання про сенс нашого існування і слугує мірилом повноцінного життя. Коли людина свідомо розвиває в собі вміння любити, це не просто тимчасове почуття, а справжнє мистецтво, що докорінно змінює її характер. У процесі цього перетворення особистість починає по-справжньому поважати життя в усіх його проявах. Людина знаходить власну ідентичність, своє «я», і водночас відчуває глибоку потребу бути частиною світу, встановлюючи з ним зрілий та гармонійний зв'язок.

Згідно з філософськими поглядами Дітріха фон Гільдебранда, переживання любові має два чітко визначені напрямки. Перший – це любов, що йде від мого «Я» до «Ти», тобто до іншої людини. Другий – це любов, яку «Ти» спрямовує на моє «Я». Цікаво, що, на думку філософа, хоча ці два досвіди є принципово різними за своєю суттю, емоційний відгук, який вони викликають, залишається незмінним. Незалежно від того,

чи любимо ми самі, чи відчуваємо любов до себе, нас охоплює те саме глибоке почуття блаженства та радісної насолоди.

Тепер, коли ми проаналізували погляди філософів та маємо уявлення про те, що таке любов, потрібно дослідити питання «ілюзорного кохання». У загальному розумінні, я б могла порівняти ілюзію з чимось недосяжним, те, що людина намалювала собі у думках, але точно знає, що такого не може бути. Дуже часто, ілюзію плутають з мріями, адже це теж відголос наших думок, але тут важливо пам'ятати – мрії є продовженням нашого реального життя, тоді як ілюзії – це втеча від нього. Здатність відрізняти одне від іншого та не піддаватись ілюзорним уявленням є показником зрілості людини. У сучасному світі, в якому є настільки багато засобів інформації, люди вдалися до ідеалізації як любові, так і стосунків в цілому. Ми живемо в полоні ілюзії ідеального кохання, нав'язаної медіа. Ця віра в чарівну «половинку» і постійне щастя – це романтична пастка, яка рідко збігається з реальністю. Справжнє кохання виходить за межі ідеалізації. Це свідомий вибір, що вимагає компромісів, взаєморозуміння та чесності щодо власних недоліків. Подолання ілюзій починається з визнання: усі стосунки проходять природні цикли – від захоплення до зрілої буденності, з якою необхідно навчитися жити та працювати.

Виправляти партнера – це типова ілюзія в коханні. Важливо пам'ятати: кохання – це не терапія, воно не зобов'язує вас змінювати іншу людину. Але на жаль, можливо через незрілість, а можливо через віру у цю ілюзію люди часто намагаються виправити інших, змінити їх думку або навіть нав'язати свою. Це не є справжнім коханням, це лише його дешева копія. Адже якщо людина тебе кохає, їй захочеться і без всіляких підказок зробити кращою свою особистість, змінювати себе та своє життя заради іншого, без утисків та скандалів, просто, тому що любить… Адже як казав Вільям Фолкнер: «Кохають не за переваги, а всупереч недолікам».

Отже, можна вже ближче підійти до суті та розгадки нашого питання, все ж таки любов – це найбільша духовна сила чи найбільша ілюзія? Протягом тисячоліть, філософи, науковці, поети, письменники, пересічні громадяни думали над цим питанням, але точної відповіді немає ні в кого: з одного боку, любов це найвеличніша сила, через яку в нас виростають крила, яка дає нам можливість відчути себе живими, потрібними та гармонійно існувати у житті, але з іншого боку, любов – це найбільша ілюзія, яка затьмарює розум, і не дає спокійно жити.

У висновку зазначимо, що все у наших руках, людина сама керує своїм життям, і лише їй вирішувати, що насправді для неї любов. Можна

нафантазувати собі ідеальні стосунки та жити все життя в розчаруваннях від цієї ілюзії, а можна працювати над собою, своїми думками та чітко розуміти, що ми живимо у реальному світі, де все не так ідеально, як у кіно, соцмережах та книгах про любов. Подолання ілюзій не знищує романтику, а наповнює її змістом. Справжнє кохання – це не лише ейфорія, а й підтримка та розуміння. Здорові стосунки будуються на відкритості й діалозі. Як говорив давньоримський поет Овідій «Без порозумінь любов недовго триває». Саме ця складна, але справжня реальність є шляхом до істинного щастя та робить кохання найбільшою духовною силою. Як буде насправді, це наш вибір який ми робимо кожен день, і саме від нього залежить наше життя!

Макаренко Дмитро
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, 01-25-13

ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ: МЕЖІ ЛЕГІТИМНОГО НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Проблема державного примусу належить до фундаментальних питань філософії та кримінально-правової науки. Вона безпосередньо пов'язана з визначенням сутності державної влади, її функцій і допустимих меж втручання у сферу особистої свободи. Особливої актуальності ця проблема набуває у кримінальному праві, де держава застосовує найбільш суворі заходи впливу – тримання під вартою, позбавлення волі, процесуальні обмеження.

Проблема насильства є однією з фундаментальних у філософії, оскільки вона безпосередньо пов'язана з питаннями свободи, влади та людської природи. У соціальному вимірі насильство виступає як форма впливу на волю іншої людини, що може набувати як відкритого фізичного, так і прихованого символічного характеру. Філософські основи концепції державного примусу сформувалися у межах теорії суспільного договору. Так, англійський філософ Томас Гоббс обґрунтовував необхідність сильної державної влади як гаранта безпеки та стабільності у суспільстві. На його думку, передача частини природної свободи державі є необхідною

умовою уникнення соціального хаосу та насильства [1]. Інший підхід запропонував німецький мислитель Іммануїл Кант, який розглядав примус як правомірний лише за умови його відповідності моральному закону. Він підкреслював, що покарання повинно бути пропорційним злочину та здійснюватися в ім'я справедливості [2]. У XX столітті французький філософ Мішель Фуко запропонував нове бачення кримінального покарання як механізму соціального контролю. [3].

Практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у визначенні стандартів допустимого державного примусу. Так, у справі «Kaverzin v. Ukraine» Суд визнав порушення заборони катувань у зв'язку з неналежним розслідуванням фактів жорстокого поводження з боку правоохоронних органів [5]. У справі «Kharchenko v. Ukraine» було встановлено порушення права на свободу через необґрунтоване та тривале тримання особи під вартою без належної судової мотивації [6]. Національна судова практика також формує стандарти легітимного застосування примусу. Зокрема, у постанові Верховного Суду у справі №761/4620/16-к суд наголосив на винятковому характері тримання під вартою як запобіжного заходу [7]. У постанові від 18 лютого 2021 року у справі №754/9711/18 підкреслено, що застосування примусових заходів повинно ґрунтуватися на реальних ризиках перешкоджання кримінальному провадженню та відповідати принципу пропорційності [8]. Надмірне використання насильства може спричинити втрату довіри до правосуддя та зростання соціальної напруженості. Тому філософське осмислення меж державного примусу сприяє формуванню збалансованої кримінально-правової політики [9].

Проблема державного примусу набуває особливої філософської гостроти в умовах війни, коли застосування сили стає необхідним засобом забезпечення виживання держави та суспільства. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України поставила перед українським суспільством питання про межі легітимного насильства. У війні державний примус проявляється у різних формах мобілізації, обмеженні окремих прав і свобод, посиленні контролю з боку державних інституцій, застосуванні військової сили. З філософської точки зору, ці явища можна розглядати як спробу відновлення соціального порядку в умовах екстремальної загрози. Умови постійної загрози можуть сприяти формуванню культури сили, у якій домінують логіка протистояння та радикалізація суспільних настроїв. Разом із тим, війна в Україні демонструє, що державний примус може набувати характеру колективної солідарності та спільної відповідальності. Захист територіальної цілісності та сво-

боди держави сприймається як моральний обов'язок. Філософський аналіз показує, що насильство та агресія – навіть у контексті захисту держави – не є нейтральними явищами: вони торкаються сутності людського існування та структури суспільства. Філософія насильства нагадує, що легітимність державних заходів не може визначатися лише прагненням до безпеки чи військової ефективності; вона повинна оцінюватися через призму моральних і гуманістичних цінностей, здатності держави зберігати людську гідність навіть під час екстремального конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hobbes T. Leviathan. Oxford University Press. 1998. https://archive.org/details/leviathan00hobb (дата звернення: 19.03.2026).
2. Kant I. The Metaphysics of Morals. Cambridge University Press. 1996. https://archive.org/details/metaphysicsofmor00kant (дата звернення: 21.03.2026).
3. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Vintage Books. 1995. https://archive.org/details/disciplinepunish00fouc (дата звернення: 17.03.2026).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17 (дата звернення: 24.03.2026).
5. Case of Kaverzin v. Ukraine (Application no. 23893/03). https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 15.03.2026).
6. Case of Kharchenko v. Ukraine (Application no. 40107/02). https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 15.03.2026).
7. Постанова ККС ВС від 20.06.2019 у справі № 761/4620/16-к. https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 22.03.2026).
8. Постанова ККС ВС від 18.02.2021 у справі № 754/9711/18. https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 22.03.2026).
9. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Київ: Алерта, 2021. 1048 с.

Марич Анна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ВІДЧУДЖЕННЯ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Сучасні розробки штучного інтелекту є фундаментально складними як у технологічному, так і в антропологічному плані, зокрема соціально-

му та філософському. Однією з центральних філософських концепцій, яка потребує нового осмислення в цих умовах, є концепція відчуження.

Коли ми говоримо про відчуження, то на першу думку в нас на уяві це про відокремлення від інших людей, від праці, яку зазвичай робила людина. Протягом досить тривалого часу поняття «відчуження» традиційно пов'язували з іменами Г. Гегеля, К. Маркса та ін. У філософії Г. Гегель пов'язує концепцію діалектики духу з об'єктивацією духу. Вона асоціюється з релігійною проекцією людської природи у Л. Фейєрбаха та капіталістичним способом виробництва у К. Маркса. Капіталістичний спосіб виробництва, за К. Марксом, відокремлює індивіда від продуктів його праці. М. Гайдеггер визначав концепцію відчуження як «падіння». Представники Франкфуртської школи, зокрема Г. Маркузе та Т. Адорно, пов'язували концепцію відчуження з тотальним пануванням інструментального розуму.

Штучний інтелект докорінно змінив форму відчуження у XX столітті. Відчуження стає дедалі важливішою проблемою. Воно історично розвивалося та поширювалося через дві сфери існування, а саме економічну та соціальну, але тепер також почало проникати в когнітивні, екзистенційні та творчі аспекти людського існування.

По-перше, відбулося когнітивне відчуження. Люди дедалі більше покладаються на штучний інтелект для виконання основних інтелектуальних видів діяльності, таких як пошук інформації, аналіз даних, розробка висновків і навіть творче створення та написання художніх матеріалів. В результаті люди переживають поступове зниження своїх розумових здібностей, а також згасають критичне мислення, рефлексивне мислення та самовизначення. Думка стає зовнішньою по відношенню до суб'єкта думки. Замість того, щоб породжуватися всередині людини, думка породжується зовні через алгоритмічні процеси, що відбуваються паралельно з індивідом.

По-друге, соціальне відчуження також зростає. Як сучасні цифрові платформи створюють міжособистісні відносини, які опосередковуються машиною. По суті, реальне спілкування було замінено кількома копіями комунікації. Хоча люди можуть спілкуватися за допомогою онлайн-зображень інших, суспільство стало більш атомістичним, і ми всі пережили деградацію нашої здатності до емпатії та ерозії автентичної міжсуб'єктності.

По-третє, ми можемо спостерігати появу нового екзистенційного відчуження. З появою генеративного штучного інтелекту ми бачимо, що він працює з величезним рівнем продуктивності в сферах, які тради-

ційно вважалися виключною сферою людської творчості, таких як мистецтво, література, наука, музика тощо. Тому існують сумніви щодо того, чи існує внутрішня цінність творчої роботи, створеної людьми. Люди можуть поставити під сумнів власну творчу унікальність та вільну волю, і це може створити стан глибокого екзистенційного дискомфорту. І виникає питання, навіщо щось створювати, коли машина це може зробити швидше та краще, і в багатьох випадках зробить, щоб це виглядало краще, ніж ми могли б зробити.

Проблема відчуження в епоху штучного інтелекту виходить за межі суто технологічної чи соціальної проблематики і набуває фундаментального філософського значення. Вона вимагає від сучасної філософії не тільки глибокої діагностики, а й активного пошуку шляхів збереження людської сутності.

Марків Марта
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК СТАБІЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Попри розвиток правових систем у демократичних державах, суспільна практика засвідчує стійку невідповідність між формальною наявністю законодавства та реальним рівнем правомірної поведінки громадян. Посилення каральних санкцій не забезпечує пропорційного зростання правослухняності, що ставить під сумнів редукціоністську модель правового регулювання, засновану виключно на примусі. Виникає питання: що є дійсним чинником стабільності правового порядку – зовнішній примус чи внутрішня культурна детермінація суб'єкта права?

Проблема правової культури як регулятора суспільних відносин розроблялась у межах різних філософських і правових традицій. І. Кант обґрунтував, що лише та дія, яка виходить з внутрішньої законодавчої мотивації, має справжню моральну цінність, а зовнішній примус позбавляє вчинок моральної гідності. Г. Гегель у «Філософії права» розглядав правову культуру як необхідну стадію об'єктивації свободи в інститутах

громадянського суспільства. У вітчизняній науці питання правової культури досліджували П. Рабінович, О. Скакун, В. Сіренко, тощо. Проте питання про механізм, через який правова культура забезпечує суспільну стабільність ефективніше за репресивні інструменти, залишається дискусійним і потребує філософського осмислення.

Правова культура є не простою сукупністю правових знань, а системою інтеріоризованих цінностей, через які норма права сприймається суб'єктом як власна, а не нав'язана ззовні. Ця відмінність є принциповою: підданицький тип правової культури, за якого громадянин підкоряється праву виключно під загрозою санкції, є структурно нестабільним, він потребує постійного зовнішнього підкріплення і руйнується за умов зниження контролю. Навпаки, активістський тип, заснований на визнанні права легітимним, забезпечує самовідтворювальний порядок без необхідності постійного примусу.

Розмежування між підданицьким та активістським типами правової культури, запропоноване Г. Алмондом і С. Вербою у класичній праці «Громадянська культура», зберігає аналітичну цінність і в сучасному правовому дискурсі. Підданицький тип передбачає односпрямовану орієнтацію на державні інститути: громадянин усвідомлює їх існування, проте не вважає себе суб'єктом, здатним впливати на правову систему. Активістський тип, натомість, ґрунтується на суб'єктній позиції: індивід не лише знає про правові норми, але й розуміє їх функціональну роль, долучається до їх формування через демократичні процедури і вважає виконання правових приписів виразом власних ціннісних переконань. Саме у цьому контексті правова культура постає не як зовнішній атрибут правової системи, а як її внутрішній фундамент.

Механізм формування правової культури невід'ємно пов'язаний із процесами правової соціалізації. Правова соціалізація – це процес засвоєння індивідом правових цінностей, норм і рольових очікувань через взаємодію з соціальними інститутами: сім'єю, школою, державними органами, медіасередовищем і громадянським суспільством. Вирішальне значення у цьому процесі має не формальне вивчення норм права, а формування правових установок – стійких диспозицій, що визначають ставлення особи до права як соціальної цінності. Правове виховання, яке зводиться до механічного ознайомлення з нормативними актами без осмислення їх аксіологічних підстав, є малоефективним: воно створює інформованого, але не ціннісно мотивованого суб'єкта права. Натомість правове виховання, орієнтоване на формування поваги до гідності, спра-

ведливості та верховенства права як засадничих цінностей, закладає підґрунтя для активістської правової культури.

Суттєвим чинником відтворення правової культури є інституційна довіра – здатність правових інститутів генерувати у громадян стійке переконання у їх справедливості та ефективності. Дослідження у галузі соціології права свідчать про пряму кореляцію між рівнем довіри до судової системи, прокуратури та правоохоронних органів і рівнем добровільного дотримання правових норм. Коли громадяни сприймають державні інститути як корумповані, упереджені або неефективні, вони втрачають внутрішню мотивацію до правомірної поведінки, замінюючи її на раціональне калькулювання ризику покарання. Така ситуація характерна для суспільств із низьким рівнем правової культури, де правовий нігілізм функціонує як раціональна відповідь на структурну дисфункцію інститутів. Відтак зміцнення інституційної довіри є не лише організаційним завданням, а й умовою формування повноцінної правової культури.

З філософської точки зору, стабільність суспільства не є тотожною відсутності конфліктів – вона означає наявність інституалізованих механізмів їх цивілізованого вирішення. Такі механізми функціонують ефективно лише за умови, що учасники правових відносин поділяють спільні уявлення про справедливість і легітимність. Саме правова культура є носієм цих уявлень і передає їх через процеси соціалізації, правового виховання та інституційної довіри. Держава, яка покладається виключно на каральний апарат, підриває підстави власної легітимності, оскільки страх, на відміну від переконання, не породжує лояльності.

Правову культуру слід розглядати як первинний, а не похідний чинник суспільної стабільності. Реформування законодавства без відповідної трансформації правової свідомості приречене на відтворення тих самих дисфункцій у нових нормативних формах. Підтвердженням слугує досвід пострадянських суспільств, де формальне запозичення правових інститутів не супроводжувалося формуванням відповідної культури їх застосування.

Правова культура як чинник суспільної стабільності має онтологічний пріоритет перед системою санкцій. Забезпечення стабільного правового порядку вимагає цілеспрямованої роботи з формування правосвідомості, а не лише вдосконалення каральних механізмів. Подальше дослідження проблеми потребує аналізу конкретних інституційних умов, за яких правова культура здатна формуватися і відтворюватися в транзитивних суспільствах.

Мартиненко Анастасія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс,
5 група

УТОПІЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ЖАНР: СОЦІАЛЬНІ ІДЕАЛИ ТОМАСА МОРА ТА ТОММАЗО КАМПАНЕЛЛИ

З самого початку нашої роботи я би хотіла розглянути: а що ж таке взагалі утопія як філософський жанр? Адже утопія торкнулась і літератури, тоді ж в чому різниця?

З грецької «утопія» має схоже співзвучання зі словом «eutopos», що означає «блаженна країна». Тобто це така гра слів – «місце,якого немає» = «найкраще місце».Так що ж утопія означає для філософії? Вона постає як форма інтелектуального конструювання ідеального суспільного ладу. Етимологія терміну, запропонована Томасом Мором, містить подвійне значення «місце якого не існує» (u-topos) та «благословенне місце» (eu-topos). Ці два значення вказують нам на основну та головну функцію цього жанру – не просто фантазування або наші вигадки, а створення цінносного орієнтира, через призму якого здійснюється аналіз вад реального суспільства та його правової системи.

Ми вже згадували Томаса Мора, але давайте розглянемо детальніше хто це та що він робив. Його відома праця «Утопія» (1516 року) стала не просто описом острова, а гострою критикою тогочасного англійського законодавства та соціальної несправедливості. Зараз розглянемо ключові аспекти з життя утопійців. Принцип обов'язкової праці: в утопії переважно всі займаються фізичною працею (землеробство), але лише 6 годин на добу. Решту часу люди присвячують науці або мистецтву, і це дуже важливо, бо Мор вважав, що злочини стаються від неробства або від надмірної втоми. Також варто зазначити їх ставлення до золота. В Утопії золото не мало цінності, бо з нього роблять ланцюги або предмети побуту. Це філософський момент: Мор демонструє, що жадібність до грошей – корінь зла. Наступним, не менш важливим етапом розвитку жанру стала концепція італійського мислителя Томмазо Кампанелли, який у своїй праці «Місто Сонця» запропонував дещо інший підхід.

На відміну від Мора, у Кампанелли державою керують не прості виборні особи а інтелектуальна еліта. Головний правитель має ім'я Ме-

тафізик (Сонце), йому допомагають три співправителі: Потужність (військові справи), Мудрість (наука) та Любов (виховання та медицина). Це ідеал держави, де право базується лише на розумі та науці. Освітня система міста, де стіни слугують наочними посібниками, демонструє віру автора в те, що лише через всебічне знання та науку можна побудувати справедливий правопорядок.

Отже, утопічні проєкти Мора та Кампанелли, попри їх подекуди радикальний характер, заклали фундамент для сучасної філософії. Вони першими висунули ідею, що держава має не лише карати, а й створювати гідні умови для життя громадян. Порівняльний аналіз їх поглядів доводить, що пошук ідеального балансу між особистою свободою (як у Мора) та суспільним порядком (як у Кампанелли) залишається ключовим завданням для правової науки і сьогодні.

Маслов Євгеній
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ІСТИНИ У ФІЛОСОФІЇ

Проблема істини завжди була серцевиною теорії пізнання, до якої спрямована вся гносеологічна проблематика. Тому всі філософські напрями і школи в усі часи намагалися сформулювати своє розуміння природи і сутності істини.

Об'єктивна істина визначається як такий зміст людських знань про дійсність, який не залежить ні від людини, ні від людства. Слід звернути увагу на те, що в цьому визначенні наголошується на незалежності від суб'єкта саме змісту істини. Але будучи характеристикою людського знання, істина не може бути абсолютно незалежною від суб'єкта пізнання. На всіх етапах свого розвитку людське пізнання та його результат – знання, було і буде діалектичною єдністю об'єктивного і суб'єктивного, оскільки на всіх етапах картина світу своїм джерелом має той чи інший рівень розвитку практики і створюється за образом і подобою засобів, форм та способів людського впливу на дійсність.

Положення про об'єктивність істини не означає, що вона є елементом об'єктивного світу. Істина – це теоретична форма розв'язання суперечності між суб'єктом та об'єктом у процесі пізнання. Будучи результатом

суб'єктивної діяльності людини, істина в той же час у своєму змісті відтворює дійсність і тим самим не залежить від суб'єкта. З іншого боку, будучи характеристикою знання і завжди існуючи в суб'єктивній формі, вона характеризує знання не з його суб'єктивного боку, а з точки зору його об'єктивного змісту.

Сучасна гносеологія, розглядаючи пізнання як суспільно-історичний процес, наголошує, що істина також є історично зумовленим процесом. Тому аналіз істини вона не обмежує характеристикою її лише як об'єктивної за змістом, а доповнює аналізом діалектики абсолютної та відносної істини або, точніше, діалектикою абсолютного та відносного в істині.

Пізнання світу ніколи не може бути абсолютно завершеним, воно постійно удосконалюється, збагачуючись усе новим і новим змістом. В цьому плані будь-яке знання, зафіксоване на тому чи іншому конкретно-історичному етапі, є неповним, неточним, певною мірою однобічним, тобто на кожному конкретно-історичному рівні розвитку пізнання ми маємо справу лише з відносною істиною.

Відносна істина – це таке знання, яке в принципі правильно, але не повно відображає дійсність, не дає її всебічного вичерпного образу. Відносна істина включає і такі моменти, які в процесі подальшого розвитку пізнання і практики будуть змінюватись, поглиблюватись, уточнюватись, замінюючись новими. Історичний процес розвитку пізнання саме в тому і полягає, що неповне, однобічне знання замінюється більш точним, всебічнішим. Проте відносність наших знань, їх незавершеність не означає, що в них відсутній об'єктивний зміст. У тій мірі, у якій картина світу визначається не волею і бажанням суб'єкта, а реальним становищем речей, вона є об'єктивною істиною.

В той же час не існує неперехідної межі між відносною та абсолютною істиною.

Абсолютна істина – це такий зміст людських знань, який тотожний своєму предмету і який не буде спростований подальшим розвитком пізнання та практики. Абсолютність істини пов'язана з й об'єктивністю. Оскільки істина об'єктивна за змістом, вона одночасно є і абсолютною, але тільки в певних межах. Саме тому об'єктивна істина неминуче не лише абсолютна, але одночасно і відносна, тобто вона є абсолютною лише в певних межах, по відношенню до них. Самі ж ці межі визначаються рівнем історичного розвитку пізнавальної та практичної діяльності суб'єкта

Слід зазначити, що немає і бути не може окремо абсолютної істини і окремо відносної. Існує одна істина – об'єктивна за змістом, яка є діалектичною єдністю абсолютного та відносного, тобто є істиною абсолютною, але відносно певних меж.

Абсолютне та відносне – це два необхідних моменти об'єктивної істини. Відносна істина з необхідністю містить у собі момент абсолютної, зумовлює і передбачає її. Абсолютна істина, в свою чергу, дається людині лише через відносні істини, які перебувають у безкінечному процесі постійного розвитку. Відносні істини -це щаблі, певні етапи на шляху досягнення абсолютної істини. На кожному етапі пізнання ми маємо справу лише з відносно істинним, обмеженим знанням. Але сама здатність людини долати цю обмеженість, одержувати досконаліші знання свідчить про принципову можливість, рухаючись до об'єктивної істини, досягати одночасно і абсолютної істини.

Практична перевірка істинності пізнання є насамперед свідомою діяльністю людей, які застосовують і втілюють у життя результати пізнання, критично оцінюючи не лише відображення дійсності, а й саму практичну діяльність. Для правильного оцінювання теорії, її істинності практика як критерій істини функціонує в єдності з теорією, з уже накопиченими і перевіреними практикою науковими знаннями. Іншими словами, щоб стати критерієм істини, практика має освоїти усі наявні наукові досягнення тієї ^ галузі, де вона виконує своє призначення. Єдність теорії і практики є необхідною умовою не лише плідного наукового дослідження, а й дійсного доведення істинності його результатів. Проте, як уже зазначалось, відносність істини не виключає її об'єктивності і абсолютності.

З аналізу діалектики абсолютної і відносної істини виводиться й наступна її фундаментальна характеристика – конкретність. І справді, абстрактна постановка питання про істинність того чи іншого твердження приводить до неозначеного (такого, що включає взаємовиключаючі відповіді) рішення.

Так на загальне запитання: корисний чи дощ. отримаємо таку загальну відповідь: і корисний, і шкідливий; або: плоска чи сферична поверхня Землі? Відповідь: і пласка, і сферична. Звернімося для прикладу до оцінки відомого вчинку гетьмана України І. Мазепи російським Імператором Петром І у листі до полтавського полковника після одержання звістки про виступ Мазепи проти Москви: «Зрадник, боговідступник, злодій… для власної своєї марної слави та владолюбства вчинив, а шведа для того в Україну закликав, щоб поневолити цей малоросійський

народ». Ці слова на століття стали офіційною оцінкою українського гетьмана в Російській імперії, а після краху останньої набули статусу офіційної оцінки і в радянській історії. Але ж у реальному історичному контексті зрадником був не Мазепа, а Петро І, оскільки саме він порушив «Березневі статті» 1654 р., підписані царським урядом. Історично адекватною вбачається оцінка маловідомого російського історика Мартинова: «Союз зі Швецією не становив ніякої небезпеки для полі і іншої свободи України… Спроба Мазепи знищити чужинське панування на Україні справжня й щира».

Таким чином, будучи об'єктивною за своїм змістом, істина виявляє при цьому риси абсолютності і відносності, що характеризує її як історично багатопланову і, отже, конкретну. Всі ці фундаментальні характеристики істини розкривають її як складну, діалектично суперечливу й водночас цілісну гносеологічну конструкцію. Така цілісність знаходить свій вияв у постійній незавершеності істини.

Матвійчук Оксана
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-05

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ»

Особливим напрямом у розвитку філософської думки є концепція «філософії серця», у межах якої серце осмислюється не лише як фізіологічний орган, а передусім як духовний і моральний центр людського буття. У цьому контексті серце постає як основний осередок переживання глибинних духовних істин, самопізнання та осягнення світу. Воно визначає моральні орієнтири особистості, формує здатність до співчуття, а також забезпечує індивідуальний духовний досвід, хоча не завжди виступає інструментом раціонального аналізу.

Варто зазначити, що ідеї «філософії серця» отримали глибоке обґрунтування в українській філософській традиції, зокрема у працях Г. Сковороди та П. Юркевича. Зазначені мислителі обстоювали тезу про те, що справжнє пізнання людини і світу можливе лише через внутрішній духовний центр-серце.

В роботі «Філософія серця Григорія Сковороди у світлі патристичної антропології» М. Лесів зазначає, що Г. Сковорода розглядав серце не лише як символ емоційної сфери, а як істинну сутність людини, глибину її духовного буття. Саме через серце виявляються духовні цінності, внутрішні прагнення та цілісність особистості [1, с. 55]. Філософ підкреслював обмеженість раціонального пізнання, наголошуючи, що розум не здатний у повній мірі осягнути істину без участі серця, яке відкриває внутрішній світ людини та її моральну природу. Відтак, зовнішній вимір існування, за Сковородою, не має самостійної духовної цінності, оскільки справжнє пізнання пов'язане з осягненням внутрішньої сутності людини.

У ширшому історико-філософському контексті проблема людини, її місця у світі, гідності та самореалізації завжди залишалася центральною. Різні епохи формували власні уявлення про ідеал особистості та шляхи досягнення моральної зрілості. У цьому аспекті особливого значення набувають ідеї П. Юркевича, який приділяв значну увагу дослідженню внутрішнього духовного світу людини та меж її самореалізації у взаємодії з іншими людьми.

Філософська спадщина П. Юркевича охоплює широкий спектр проблем, однак її ядром є антропологічна проблематика. У праці «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого» мислитель він формулює цілісну концепцію, відповідно до якої серце виступає центральним елементом як фізичного, так і духовного життя людини.

П. Юркевич обґрунтовує ідею про необхідність гармонійної взаємодії розуму і серця у процесі пізнання. Він підкреслює, що душа не обмежується раціональним мисленням, а реалізується через внутрішню духовну діяльність. Саме серце, на його думку, визначає унікальність особистості, надаючи індивідуального характеру її думкам, почуттям і вчинкам [2, с. 89]. Світ відкривається людині насамперед через емоційно-ціннісне переживання, і лише згодом стає предметом раціонального осмислення.

Важливим положенням філософії П. Юркевича є теза про те, що істина набуває реального значення лише тоді, коли вона стає внутрішнім надбанням людини, тобто знаходить відгук у її серці. Лише така істина здатна впливати на поведінку людини, сприяти її моральному вдосконаленню та духовному зростанню.

Отже, концепція «філософії серця» П. Юркевича базується на двох ключових положеннях. По-перше, серце здатне осягати та виражати духовні стани, які є недоступними для суто раціонального пізнання. По-

друге, знання і поняття набувають справжньої цінності лише тоді, коли трансформуються у внутрішній духовний досвід особистості. Таким чином, розум виконує допоміжну функцію, виступаючи засобом осмислення вже існуючого духовного життя, але не його джерелом.

Підсумовуючи, слід зазначити, що українські філософи Г. Сковорода та П. Юркевич у своїх концепціях акцентували увагу на визначальній ролі серця як центру духовного і морального життя людини. Сковорода розглядав серце як основу внутрішньої цілісності особистості, тоді як Юркевич підкреслював його значення як джерела морального вибору та духовної орієнтації. Їхні ідеї формують важливий напрям у розвитку філософської антропології та залишаються актуальними в сучасному науковому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесів М. Філософія серця Григорія Сковороди у світлі патристичної антропології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія».* Острог: Вид-во НаУОА, 2025. №28. С. 54–57.

2. Юркевич П. Д. Серце і його значення в духовному житті людини, згідно вчення слова Божого. Вибране. Київ: Абрис, 1993. С. 73–115.

Метелюк Дмитро
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та
детективної діяльності 03-25-01

ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ЛЮДВІГА ФЕЙЄРБАХА

У даній роботі буде проаналізовано проблему відчуження людини у філософії Людвіга Фейєрбаха, тому що ця тема залишається актуальною й сьогодні, адже вона допомагає краще зрозуміти природу релігійної свідомості та явище самовідчуження індивіда.

Метою дослідження є аналіз феномену відчуження у філософії Людвіга Фейєрбаха, розкриття його антропологічного змісту та виявлення зв'язку між релігійною свідомістю та самовідчуженням людини, можливостей подолання проблеми відчуження в сучасному суспільства.

Мислитель стверджував, що людина сама формує образ Бога, наділяючи його своїми найкращими рисами, віддаляючи його від себе. Він прагне дослідити явище відчуження як особливий людський досвід, пояснити його з точки зору людини та з'ясувати, як релігійна свідомість може допомогти подолати самовідчуження і наскільки ця проблема зберігається в сучасному суспільстві [2].

Фейєрбах змінив філософські погляди на віру: він вбачав корені людського відчуження в релігії та ідеалістичній філософії. У християнстві, наприклад, людська любов і милосердя проєктуються на Бога, залишаючи людину залежною від уявного авторитету, а не від власних можливостей [3].

Вчений наполягав на тому, що філософія повинна зосередитись на людині як тілесно-чуттєвій істоті. Тому його метод відповідає філософській антропології та натуралізму: природа і людина є реальними об'єктами знання, а всі абстрактні сутності – від Бога до Абсолютного Духу – є наслідком відчуження. Фейєрбах демонструє у «Сутності християнства», що релігія відображає кращі людські риси – розум, любов і волю, але також спотворює їх через відокремлення від людини [3].

Найвідоміший приклад – християнська любов. Християнство пропагує ідею жертовної любові, яку Христос демонструє на благо ближніх, показуючи духовний ідеал, з іншого боку, воно перетворюється на релігію, яка любить лише «своїх» і виключає невіруючих. Це потім призводить до втрати універсальності релігійної любові та відчуження людини від природного вираження любові. Фейєрбах також пропонує концепцію людського роду: окремі індивіди можуть бути недосконалими, але взяті разом вони складають досконалу людську сутність. Наприклад, одна людина може бути нечесною, інша схильна до алкоголю, інша людина чесна і врівноважена, разом вони складають, зазначає Фейєрбах, гармонійну людську расу [2].

На нашу думку, у цій концепції є внутрішня суперечність: якщо не враховувати можливість «компенсації» за людські слабкості, то окрема людина не може бути менш нещасною, ніж інша завдяки її чеснотам, і тому сама ідея «досконалої сутності виду» виглядає беззмістовною. Фейєрбах виступає за принцип «людина людині Бог»: це міжособистісний зв'язок, який нівелює релігійне відчуження та сприяє природній любові й співпраці.

Варто зазначити, що Фейєрбах критикував релігію та вірування, на які вона спирається, без обов'язкового врахування того, що багато віруючих відчувають справжню, універсальну любов незалежно від релігії.

Також, ідея Л. Фейєрбаха про відчуження людини проявилась у тоталітарних державах, зокрема в нацистській Німеччині та сучасній Північній Кореї, де інтереси держави ставились вище за права окремої людини. Коли конкретну людину підміняють абстрактним образом «єдиної спільноти», це зрештою може послаблювати її права та робити другорядними її особисті інтереси. У тих країнах, де інтереси суспільства або колективу є вищими за права й потреби окремої людини, особистість поступово втрачає власну цінність. Людину починають сприймати не як індивідуальність зі своїми свободами та інтересами, а лише як частину «єдиної спільноти». У результаті це може призводити до виправдання обмеження особистих прав, нехтування індивідуальними потребами та поширення соціальної вимоги жертвувати власними інтересами заради так званого «спільного блага». Пізніше марксистська теорія і практика стали яскравим прикладом того, як індивідуальні права поступились «колективному благу» [1].

Таким чином, Л. Фейєрбах переосмислює проблему відчуження людини як цілісної особистості, чиє тіло, розум і соціальна роль не узгоджені між собою. Його підхід підкреслює соціальну взаємодію та міжособистісну комунікацію як інструмент для реалізації людської сутності. Ці ідеї можуть бути практично застосовані в освіті (через формування критичного мислення та емпатії), у соціальній сфері (через волонтерство, програми соціального забезпечення) тощо. У воєнний час ідеї Л. Фейєрбаха можуть бути основною стратегій для подолання психологічного та соціального відчуження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Engels F. Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. Stuttgart: Dietz Verlag, 1888. URL: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1886/ludwig-feuerbach/index.htm (дата звернення 17.04.2026).

2. Feuerbach L. Das Wesen des Christentums. Leipzig : Otto Wigand, 1841. URL: https://archive.org/details/daswesendeschri00feuegoog/page/n19/mode/2up (дата звернення 13.04.2026).

3. Feuerbach L. Grundsätze der Philosophie der Zukunft. Zürich und Winterthur, 1843. URL: https://www.marxists.org/reference/archive/feuerbach/works/future/index.htm (дата звернення 15.04.2026).

Мовчан Маргарита
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-05

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА БУТТЯ. ПРОСТІР І ЧАС У ВІРТУАЛЬНОМУ ВИМІРІ

У сучасному світі цифрові технології дедалі активніше впливають на життя людини, змінюючи не лише способи комунікації чи отримання інформації, а й саме розуміння людського існування. Одним із найбільш показових явищ цього процесу є віртуальна реальність, яка поступово перетворюється на окремий простір людської діяльності. Сьогодні її можна розглядати не лише як технологічний інструмент, а і як особливу форму буття, у межах якої по-новому проявляються категорії простору та часу.

У філософському розумінні буття охоплює все, що існує, незалежно від форми його прояву. Тривалий час основна увага приділялася матеріальному світу як об'єктивній реальності. Проте розвиток цифрових технологій призвів до появи нового середовища, яке не має матеріальної форми в традиційному розумінні, але при цьому реально впливає на людину. Віртуальна реальність створюється технічними засобами, однак переживання, емоції та соціальні взаємодії, що виникають у ній, є цілком реальними. Саме це дозволяє говорити про неї як про специфічну форму буття.

Особливість віртуального буття полягає в тому, що воно поєднує матеріальне та нематеріальне. Його основою є технічна інфраструктура: цифрові мережі, програмні системи, електронні пристрої. Водночас зміст цього буття формується через інформаційні образи, символи та людське сприйняття. Людина взаємодіє не безпосередньо з матеріальними предметами, а з їх цифровими моделями, які створюють відчуття присутності та реальності. Таким чином формується особливий вимір існування, в якому інформація стає основним способом організації реальності.

Однією з ключових особливостей віртуальної реальності є трансформація простору. У звичному розумінні простір пов'язаний із фізичними

межами, відстанню та розташуванням об'єктів. У віртуальному середовищі ці характеристики змінюються. Простір тут не залежить від природних умов і створюється за допомогою цифрових алгоритмів. Людина може миттєво переміщуватися між різними віртуальними середовищами, взаємодіяти з іншими людьми незалежно від їхнього фактичного місця перебування. Завдяки цьому віртуальний простір набуває гнучкості та умовності, яких немає у фізичному світі.

Не менш суттєвих змін зазнає і сприйняття часу. У реальному світі час є послідовним і незворотним, але у віртуальному середовищі його відчуття стає більш відносним. Під час взаємодії з цифровими платформами людина часто втрачає відчуття тривалості часу: кілька хвилин можуть сприйматися як година, або навпаки. Крім того, цифрове середовище дозволяє зберігати інформацію, відтворювати події та повертатися до минулого досвіду в будь-який момент. Це створює новий тип темпоральності, у якому часові межі стають більш рухомими.

Зміна простору і часу у віртуальному вимірі впливає і на саму людину. З'являється можливість одночасно бути присутнім у фізичному та цифровому середовищах, брати участь у соціальних процесах незалежно від географічних обмежень. Це розширює можливості особистості, однак водночас породжує нові виклики, пов'язані з відчуттям реальності, самоідентифікацією та збереженням зв'язку з матеріальним світом. Людина дедалі більше включається у цифровий простір, що змінює її спосіб мислення, комунікації та сприйняття навколишнього світу.

Саме тому віртуальна реальність стає важливим предметом філософського аналізу. Вона ставить питання про межі між реальним і штучним, про природу людської присутності та про те, як технології впливають на існування людини. З одного боку, віртуальний простір відкриває нові можливості для розвитку, навчання та комунікації. З іншого – може сприяти віддаленню людини від безпосереднього соціального досвіду та формуванню залежності від цифрового середовища.

Отже, віртуальна реальність є новою формою буття, яка суттєво змінює традиційні уявлення про простір і час. Вона створює особливий вимір людського існування, де просторові межі стають умовними, а час – гнучким і суб'єктивним. Осмислення цих змін дає змогу краще зрозуміти особливості життя людини в умовах цифрової епохи та визначити місце віртуального середовища у структурі сучасного буття.

Можаровська Альона
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Факультет адвокатури, 1 курс,
5 група

ФІЛОСОФІЯ СВОБОДИ ЖАНА-ПОЛЯ САРТРА

На сьогодення філософія розглядається не тільки суто теоретично, а й опановує такі ключові ідеї як свобода, абсурдність існування, тривога, особиста відповідальність і створення сенсу життя. Такі аспекти розглядали багато років тому, а говоримо про них на теперішній час. Їх розглядали мислителі, яких на жаль вже немає, зокрема Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Чарльз Тейлор, Еммі ван Дьорзен. Екзистенційні теми досі розглядаємо у роботах філософів, які розвивають екзистенціальну феноменологію, екзистенціальну психологію та етику. Екзистенціалізм у XXI столітті можна назвати живим інструментом осмислення людського буття в світі, що швидко змінюється.

Жан-Поль Сартр (1905–1980) – французький філософ, письменник, драматург і літературний критик, який став популярним представником атеїстичного екзистенціалізму XX століття. До речі, важливий наголос про Сартра, він відмовився від Нобелівської премії з літератури 1964 року, маючи на думці, що письменник не повинен отримувати офіційні відзнаки. У своїй головній філософській праці «Буття і ніщо» (1943) він створив оригінальну онтологію, в центрі якої посідає головне місце абсолютна свобода людини. Сартр розвиває радикальну концепцію свободи, яка випливає з його дуалізму буття: буття-в-собі (*en soi*) та буття-для-себе (*pour soi*) [1]. Сартр висунув тезу, яка знайома не тільки філософам, що «існування передує сутності». Цим він наголошує, що людина народжується без будь-якої попередньої сутності чи призначення і лише через свій вільний вибір постійно створює себе. Проблемі свободи приділено багато уваги в онтологічній феноменології Жана-Поля Сартра. Свобода розглядається не як етична або політична категорія, а як центральна онтологічна структура людського буття. Він вважав, що людина «приречена на свободу», то вона не може уникнути вибору і несе повну відповідальність за те, ким стає. Також на його погляд свобода викликає переживання, тому більша частина людей тікає від цієї свободи у самообман, намагаючись стати річчю чи жертвою обставин.

Сартр розрізняє два типи буття. Буття-в-собі – це щільне, завершене, пасивне буття речей, яке є тим, чим воно є. Натомість буття-для-себе (людська свідомість) характеризується ніщо (néant). Ніщо є не порожнечею, а активним запереченням, дистанціюванням свідомості від об'єкта. Саме через присутність ніщо в структурі свідомості виникає можливість свободи. Свобода тотожна самому буттю свідомості: «свобода – це саме буття для-себе» [1].

У його розумінні людина приречена на свободу. Свобода не є даром чи можливістю, яку можна використати чи відкинути, – вона є неминучою для існування. Навіть у таких ситуаціях як війна, ув'язнення, тортури людина залишається вільною у виборі ставлення до свого реального життя. Ця теза показує онтологічний, а не психологічний характер свободи.

Абсолютність свободи тягне за собою абсолютну відповідальність. Людина відповідальна не лише за свої дії, але й за те, ким вона стає і навіть за сенс, який вона надає світу. Сартр формулює це так: «Ми несемо тягар усього світу на своїх плечах». Відсутність Бога та об'єктивних цінностей посилює цю відповідальність, так як людина сама повинна створювати цінності в цьому світі хаосу. На думку Ж.-П. Сартра між буттям людини і свободою не може існувати розбіжностей: «Іншими словами, люди не здатні уникнути можливості бути вільними без того, щоб припинити бути людьми» [3, с. 280].

Багато людей шукають виправдання, щоб уникнути тривоги свободи через погану віру – самообман. Можна навести такий приклад, коли ми стверджуємо; «я – лише продавець», то завжди є вибір, і це свобода. Ми можемо змінити цю роль в будь-який момент. Погана віра – це коли ми поводимось так, ніби ти є буттям-в-собі (фіксованим об'єктом), а не вільним буттям-для-себе. Але навіть цей самообман є нашим свідомим вільним вибором. Від свободи не втекти.

Сартр зауважує: «Немає ніяких вибачень ззаду нас, і немає ніякого виправдання попереду нас. Ми самотні, без жодних виправдань» [2, с. 45]. Тобто, він має на увазі, що людина не має наперед заданої сутності, тому що її існування передує сутності, тому немає жодних виправдань ззаду – неправильно буде звинувачувати природу, виховання чи обставини як причину своїх свідомих вчинків. Якщо стверджувати, що Бога не існує і немає об'єктивних цінностей, то тоді людина не може знайти виправдання і попереду. Через це вона залишається самотньою в цьому несправедливому світі, приреченою на свободу і повну відповідальність за своє життя без будь-яких доказів.

Варто підсумувати розгляд філософії свободи Сартра, що він розглядає свободу не як можливість, а як онтологічну основу людського буття. Ця основа робить людину абсолютно відповідальною за себе і за сенс свого існування. Сартр наводить і зауважує в свої працях про характер свободи: людина приречена постійно обирати себе в умовах самотності й відсутності готових цінностей. На сьогодні це питання залишається актуальним викликом для осмислення людського буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Flynn T. Jean-Paul Sartre. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2022. URL: https://plato.stanford.edu/entries/sartre/ (дата звернення: 29.04.2026).
2. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. – М.: АСТ, 2009. – 928 с.
3. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології /Ж –77. Сартр. – К.: Основи, 2001. – 854 с.

Морозова Лоліта
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого аспірантка кафедри кримінального процесу

КОНЦЕПЦІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ДЖОНА РОЛЗА І ЇЇ ВПЛИВ НА ВИЗНАЧЕННЯ ОБСЯГУ СУДОВОЇ ДИСКРЕЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У сучасних правових реаліях дедалі виразнішою стає тенденція посилення активної ролі судді в кримінальному провадженні. Пріоритезація людиноцентричних підходів, потреба в новому правозастосуванні, недосконаліть нормативного регулювання та постійний пошук справедливості обумовили трансформацію ролі судді з формально пасивного спостерігача на активного гаранта дотримання прав та інтересів учасників.

Одним із нагальних питань практики постає проблема «розумного» судового розсуду. Український науковець В. Вапнярчук визначає судову дискрецію як здійснюваний у регламентованому законом порядку вид правозастосовної діяльності суду, що полягає у самостійному здійсненні найбільш ефективного і дієвого вибору з-поміж різних передбачених

альтернатив [1, с.33]. Втім, поруч із класичним розумінням дискреції постає явище судового активізму, що наразі недостатньо досліджене у фаховій літературі з огляду на фактичний вихід за межі законодавчих приписів.

Судова практика звертає увагу на дотримання принципу верховенства права, передусім правової визначеності та справедливості. Хоча імперативний характер кримінального процесу дещо обмежує судову дискрецію, однак саме в нетипових і неврегульованих ситуаціях ці вимоги набувають найбільшого значення. Якщо із правовою визначеністю пов'язані відносно чіткі критерії, то категорія справедливості є оціночним і багатозначним поняттям і не може бути редукована до формального дотримання законодавчих положень. Вказане ускладнює визначення меж допустимого судового розсуду та потребує орієнтації на глибокі концептуальні моделі.

Однією із таких виступила концепція Джона Ролза, викладена в його праці «Теорія справедливості» (*«A Theory of Justice»*). Ролз наголошує, що справедливість – найперша чеснота суспільних інституцій і обумовлена поєднанням свободи і рівності. Інтерпретація справедливості є дещо суб'єктивною, втім спільною основою є відсутність відмінностей між особами при визначенні прав та обов'язків, а також наявність належної рівновагами між протилежностями на користь суспільства [2, с. 26, 29].

Дж. Ролз окреслив у своїй роботі два впорядковані принципи справедливості:

– кожній особі має гарантуватися максимально широкий комплекс однакових базових свобод, сумісний з таким самим обсягом свобод для інших;

– соціальні та економічні відмінності допускаються лише за умови, що (1) є розумні підстави вважати їх корисними для всіх та (2) вони пов'язані з посадами й ролями, доступними кожному на рівних умовах [2, с.102].

Слід погодитися із таким прагматичним і водночас гуманним підходом, оскільки вказані принципи гармонійно поєднують свободу і рівність. Наведений другий принцип релевантний у контексті кримінального процесу, який автор відносить до прикладу неабсолютної процедурної справедливості. Навіть суворе дотримання положень закону і процесу може привести до хибного результату, коли невинного визнають винним, а винного, навпаки, виправдають [2, с.132–133]. Виключно формальна процедура не здатна гарантувати досягнення об'єктивної істини, а тому раціональна дискреція є необхідною.

Слід вказати, що найменш захищеною стороною процесу є підозрюваний/обвинувачений, оскільки за Ролзом такий статус обумовлений нерівністю ресурсів, доступу до інформації і загрозою обмеження прав. Таким чином, розсуд повинен спрямовуватися на реальне забезпечення рівності сторін.

У цьому контексті важливим постає концепт «завіси (запони) незнання» [2, с.197]. Відповідно до нього справедливе рішення ухвалюється суддею, який фактично абстрагується від статусу, репутації, здібностей учасників процесу. Концептуально суддя ставить себе на місце обвинуваченого для неупередженого вирішення чутливих питань (застосування запобіжних заходів, проведення слідчих дій, призначення покарання тощо).

Водночас, модель Ролза передбачає, що свобода має пріоритет над суспільним інтересом, а обмеження такої свободи не може обумовлюватися виключно прагненням задовольнити таке благо. З огляду на це суд не може використовувати надані йому інструменти з метою досягнення суспільного «одобрення», приймаючи обвинувальний вирок у резонансній справі, нехтуючи правами обвинуваченого. Важливим також є умови «напруження зобов'язності» та гласності [2, с. 254], що вимагають публічного вмотивованого обґрунтування судового рішення в умовах реалізації дискреційних повноважень.

Ролзова модель вимагає раціональної оцінки обставин справи, неупередженого ставлення до обвинуваченого, пріоритету базових свобод і прозорої послідовної аргументації прийнятого рішення. Такий підхід може бути інтегровано для окреслення меж судової дискреції з метою гуманізації кримінального процесу, де суд виступає суб'єктом забезпечення реальної справедливості. Натомість, така концепція не може існувати ізольовано від альтернативних поглядів на категорію «справедливості» в кримінальному провадженні, що потребує ґрунтовної оцінки інших підходів та їх розумного поєднання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вапнярчук В. Правова природа судового розсуду у кримінальному провадженні. Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції: матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків, 2023. С. 30–33. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/01/Конф_22.12.2023.pdf#page=31 (Дата звернення: 01.12.2025).

2. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: вид-во «Основи». 2001. 822 с.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rolz_Dzhon/Teoriia_spravedlyvosti.pdf (Дата звернення: 05.12.2025).

Мостовий Семен
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАКОН ПРОТИ МОРАЛІ: ЧИ ЗОБОВ'ЯЗАНІ МИ ВИКОНУВАТИ НЕСПРАВЕДЛИВИЙ ЗАКОН?

Щоразу, коли суспільство стикається з несправедливістю у правовій сфері, постає фундаментальне філософське питання: чи зобов'язані ми дотримуватися закон, який відверто суперечить нашим моральним принципам? Ця проблематика набуває особливої актуальності в сучасних реаліях. І нормативно-етичне осмислення цієї проблеми триває: суспільство намагається розмежовувати правомірний державний припис та легалізоване свавілля. З огляду на це, у центрі моїх роздумів в цьому дослідженні опинилися межі нашого обов'язку дотримуватися закону, а також потенційна небезпека сліпого підкорення несправедливим рішенням влади. Ключова проблема полягає у пошуку такого балансу, який дозволить зберегти здатність державних інституцій забезпечувати правопорядок у суспільстві навіть тоді, коли фундаментальні моральні норми входять у суперечність із формальними вимогами закону. Як науковці, так і практики мають різні погляди на це питання. Існує думка прихильників жорсткого позитивізму, що будь-який закон забезпечує оптимальний рівень влади і порядку, тоді як для інших це здається набагато менше гарантією безпеки, а більше фактором ризику для зловживань та тиранії. Проте існує просте загальне розуміння. Право і мораль є різними нормативними системами, і жоден закон не передбачає обов'язку бути вдячним або щирим. Але законна та свавільна межа лежить саме у системі фундаментальних цінностей, яка називається аксіосферою права, і якщо закон радикально їй суперечить, він не інтегрується в правову дійсність [1, с. 131]. Для стабільності суспільства право виступає лише мінімумом моралі.

У цьому дослідженні я зосередився на національному законодавстві та матеріалах судової практики, що стосуються захисту громадянських прав. На моє переконання, фундаментальний принцип верховенства права ґрунтується на ідеї, що закон захищає право особи на приватність і моральну автономію навіть в умовах надзвичайних ситуацій. І як зазначає німецький філософ Густав Радбрух у своїй класичній праці «Законне неправо і надзаконне право», норми позитивного права мають обов'язково

виконуватися задля збереження суспільної стабільності, прикладом чого в історії є суд над Сократом: попри несправедливий смертний вирок, філософ відмовився втікати, посилаючись на негласний суспільний договір з державою, – але ці норми повинні виконуватися лише доти, доки ступінь їхньої несправедливості не сягне нестерпної межі. [3, с. 25]. Відповідність закону моралі означає, що обрані державою інструменти об'єктивно здатні досягти легітимної мети без знищення самої сутності людяності. Але на практиці виникають серйозні проблеми. Іноді закони приймаються для легалізації дискримінації, що подається як оперативні заходи утримання влади. І часто ці заходи вживаються посадовими особами без належного дотримання моральних критеріїв необхідності. І таким діям властива та сама несправедливість, оскільки посадова особа, яка діє як суддя на основі суб'єктивної доцільності без проведення будь-якого етичного аналізу, остаточно порушує природне право громадянина на особисту автономію. Тому дотримання формули Радбруха, яка має фундаментальне значення для сучасної правової системи, діючи як обов'язкове мірило справедливості, а також усвідомлення того, що надзвичайно несправедливий закон перетворюється на «помилкове право» і втрачає свою юридичну силу [4, с. 55], є обов'язковим, щоб залишатися демократичною державою за політичним режимом.

Одним із моїх майбутніх векторів дослідження буде оцінювання процесу, в якому судові справи вирішуються у зв'язку з несправедливими рішеннями місцевої влади, коли йдеться про пряме вторгнення в особисте життя людей, посилаючись до аморальних приписів. Також існує нагальна потреба у вивченні судових рішень в таких справах через призму античного вибору Сократа, який хоч і підкорився закону, але зберіг абсолютну інтелектуальну свободу та право на критику [2, с. 10]. Це дозволить зберегти порядок у державі, перевірити статистику процесуальних порушень з боку адміністративних органів в сьогоденні та їхні показники у спробах підмінити справжнє право легалізованим свавіллям, і так можливо змусити систему змінитися на краще у майбутньому.

Отже, презумпція обов'язковості закону є оперативним інструментом для швидкого реагування на загрози безпеці та хаосу, але вона становить велику небезпеку для демократії без регулярного судового та громадськ4ого контролю на відповідність принципам моралі. Щоб уникнути поганих наслідків, державний діяч не може дозволити прийняття рішень у відповідь на імпульс, для якого обґрунтування такого рішення не відповідає принципу розумності і взагалі не буде розумно зрозумілим громадянам. Кожне індивідуальне рішення, прийняте виконавчою чи зако-

нодавчою владою, має бути піддане ретельному перегляду на предмет відповідності загальнолюдській етиці, де жодна формальна помилка не може виправдати втручання в приватну сферу без підстави чи змусити людину стати співучасником злочину. І, нарешті, держава повинна бути людяною, коли навіть стикається з найгіршою екзистенційною загрозою, оскільки ідея прав людини має найвищу цінність і повагу в усіх правових системах демократичних держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О. Г. Філософія права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 208 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/d74f685a-37dc-408b-ba38-161b3bb5def9/download (дата звернення: 29.04.2026).

2. Філософія права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2021. 300 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/acf36105-b169-44ff-8352-763b7ce23a6d/download (дата звернення: 29.04.2026).

3. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. 2. С. 33–48. URL: https://surl.li/rubdkb (дата звернення: 30.04.2026).

4. Максимов С. Формула Радбруха у філософії права. *Право України*. 2021. № 1. С. 55–56. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2021–1-pravo_2021_1.pdf (дата звернення: 30.04.2026).

Музиченко Назар
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДИЛЕМА МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ: АКСІОЛОГІЧНА МЕЖА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних реаліях України, де діє воєнний стан, гостро постає дилема балансу між національною безпекою та індивідуальними свободами. З одного боку, загроза територіальній цілісності вимагає рішучих заходів – від мобілізації до обмеження пересування чи доступу до інформації, – аби забезпечити обороноздатність держави. З іншого, такі обмеження ризикують підірвати аксіологічні основи прав людини, перетворюючи їх на інструмент авторитарного контролю. Проблема полягає в аксіологічній межі: «необхідність» безпеки виправдовує втручання у фундаментальні права, як-от свободу слова чи приватність, це може призвести до ерозії демократичних цінностей і довіри суспільства.

Однією з ключових проблем є відсутність чітких критеріїв пропорційності обмежень. Українське законодавство, зокрема Закон «Про правовий режим воєнного стану», передбачає втручання лише за умови «встановленості законом», легітимної мети (нацбезпека) та необхідності в демократичному суспільстві. Та на практиці це часто призводить до надмірних заходів: комендантська година, цензура в медіа чи примусова евакуація без належного відшкодування. Аксіологічна дилема тут – у конфлікті колективного блага (вживання держави) та індивідуальної гідності, де абсолютні права (на гідність) не підлягають обмеженню, на відміну від відносних (власність, пересування).

Ще одна проблема – тривалість воєнного стану, що посилює психологічний тиск на громадян і провокує зловживання владою. Без чітких часових лімітів обмеження стають нормою, підриваючи принцип верховенства права. Для вирішення пропонуєтьсч посилення судового контролю: кожне обмеження мусить проходити перевірку на пропорційність за моделлю ЄСПЛ (справи «Кривенький проти України», «Шорлі проти Туреччини»). Методи включають розробку національних механізмів компенсації (для мобільних чи евакуйованих), прозору ротацію обмежень та громадський нагляд через омбудсмена.

Нарешті, аксіологічна мета лежить у пріорітеті людського життя над абстрактною безпекою. Вирішення ділеми – через конституційні гарантії: фіксація невід'ємних прав у ст. 64 Конституції України та інтеграцію міжнародного гуманітарного права. Практичними кроками можуть стати: цифрова платформа для оскарження обмежень, навчання чиновників принципам пропорційності та поствоєнна реституція. Лише так безпека стане захистом свободи.

Мушкет Маргарита
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ФІЛОСОФІЯ СТРАХУ: РОЛЬ СТРАХУ В ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Страх є однією з базових емоцій людини, яка супроводжує її протягом усього життя. У XXI столітті страх перестав бути біологічною реакцією

на безпосередню загрозу. Він трансформувався у складний філософський та соціальний феномен, який визначає напрям розвитку глобальної політики, технологій та індивідуального самосприйняття. В умовах нестабільності та повномасштабної війни в Україні страх стає не лише викликом, а й екзистенційною точкою відліку для формування нових соціальних цінностей та стратегій виживання. Метою дослідження є аналіз природи страху через призму класичної та сучасної філософії, а також дослідження його функціональної ролі в житті сучасної людини на прикладі міжнародних та українських реалій.

По-перше, ключовою екзистенційною проблемою є розрізнення між «боязню» (страхом перед конкретним об'єктом) та «страхом» (безпредметна тривога). Мартін Гайдеггер, у свою чергу, у праці «Буття і час» трактував страх як фундаментальний стан буття, який допомагає людині усвідомити свою кінцівку і сенс існування [2]. У сучасних реаліях це проявляється як момент істини: у кризові періоди страх деконструює ілюзію стабільності, змушуючи особистість обирати між автентичним та нав'язаним ззовні існуванням. Водночас, згідно з концепцією «суспільства ризику» Ульріха Бека, чим вищий рівень технологічного контролю, тим більше нових, складних страхів створює цивілізація (кіберзагрози, екологічні катастрофи).

По-друге, сучасна міжнародні ситуація демонструє формування «культури страху», де цей стан перетворюється на інструмент соціального управління. За даними масштабних досліджень, опублікованих у *The Lancet Planetary Health* (2021), понад 50% молоді у світі відчувають «екологічну тривогу» (eco-anxiety), що суттєво впливає на їхній горизонт планування майбутнього та репродуктивні наміри [5]. Особливої актуальності набуває страх невизначеності, який посилюється глобалізаційними процесами та швидкими змінами у світі. Френк Фуреді зазначає, що в сучасному суспільстві страх часто позбавлений конкретного морального сенсу і стає пасивною реакцією на ризики, якими маніпулюють політичні інститути для посилення контролю [4].

По-третє, український досвід останніх років пропонує унікальний приклад трансформації страху в суспільну стійкість. В Україна ми спостерігаємо феномен «соціальною дифузії страху», де спільна екзистенційна загроза призвела до безпрецедентного рівня солідарності. В Україні страх пов'язаний із загрозою життю, безпеці, руйнуванням інфраструктури та невизначеністю майбутнього. Постійні повітряні тривоги, ракетні обстріли та інформаційна напруга формують стан хронічної тривожності серед населення [3]. Водночас цей страх має і мобілізуючу функцію – він

сприяє консолідації суспільства, розвитку волонтерського руху та підвищенню громадянської відповідальності. Страх за близьких та за майбутнє держави конвертувався у волонтерську діяльність та національну згуртованість, що прямо відповідає конституційним засадам захисту суверенітету та цілісності України [2]. Однак тривала присутність загрози призводить до «нормалізації» небезпеки, що змінює психологічний профіль нації: страх стає частиною повсякденного побуту, втрачаючи свою афективну силу, але виснажуючи внутрішні ресурси особистості.

По-четверте, у цифровому світі страх посилюється через механізм «інформаційного терору». Алгоритми соціальних мереж та явище *doomscrolling* (безперервне споживання негативних новин) створюють ілюзію тотального катастрофізму. Використання страху як зброї в інформаційно-психологічних операціях (ІПсО) має на меті зламати індивідуальну волю до опору та посіяти паніку, що робить критичне мислення не лише логічним інструментом, а й засобом етичного захисту особистості [3].

Проблема подолання страху полягає не у його повному усуненні, а у здатності людини його усвідомлювати та контролювати. Усвідомлення страху дозволяє людині діяти більш раціонально та відповідально навіть у складних умовах. У цьому контексті важливу роль відіграють освіта, критичне мислення та психологічна підтримка.

Отже, ефективне подолання деструктивного впливу страху в сучасному світі вимагає переосмислення його ролі: від пасивної тривоги до раціональної відповідальності. У контексті глобальних викликів і ситуації в Україні він набуває особливого значення, впливаючи як на індивідуальну поведінку, так і на суспільні процеси. Водночас здатність трансформувати страх у ресурс розвитку є важливою умовою виживання і прогресу. Необхідно також розвивати стратегії психологічної та інформаційної гігієни, що дозволяють зберігати гуманізм у ситуаціях граничного ризику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдеггер М. «Буття і час», », пер. з нім. В. В. Бибихіна. Харків: Фоліо, 2003, 503 с.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text дата звернення 28.04.2026

3. Міністерство охорони здоров'я України – матеріали щодо психічного здоров'я населення. URL: https://moz.gov.ua/uk/mental-health дата звернення: 29.04.2026

4. Furedi F. How Fear Works: Culture of Fear in the Twenty-First Century. London : Bloomsbury, 2019. 320 p.

5. Hickman, C., et al. Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: a global survey. *The Lancet Planetary Health*. 2021. URL: https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196(21)00278–3/fulltext дата звернення: 28.04.2026.

Натолока Давід
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної
безпеки
група 02-25-01

ДІАЛЕКТИКА ЯК МЕТОД ПІЗНАННЯ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Діалектика є одним із найважливіших методів філософського та наукового пізнання, що досліджує дійсність у її суперечностях, русі та розвитку. Її витоки сягають античності: ще Геракліт вбачав у боротьбі протилежностей рушійну силу світу, а Сократ використовував діалектику як мистецтво суперечки та пошуку істини через діалог. Пізніше Г. Гегель надав діалектиці систематичного характеру, сформулювавши її закони, а К. Маркс і Ф. Енгельс переосмислили її на матеріалістичній основі.

Діалектика як метод пізнання ґрунтується на трьох основних законах. Закон єдності і боротьби протилежностей пояснює внутрішнє джерело розвитку будь-якого явища через суперечності. Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні відображає механізм трансформацій у природі й суспільстві. Закон заперечення заперечення показує спрямованість розвитку, де нове не лише долає старе, але й зберігає його позитивні елементи. Ці закони застосовуються у дослідженні правових явищ так само, як і в інших галузях знання.

Значення діалектики для юридичної науки є надзвичайно великим. По-перше, діалектичний підхід дозволяє розглядати право не як статичну сукупність норм, а як живий, динамічний процес, що розвивається у взаємодії з суспільством. Право відображає суперечності між інтересами різних соціальних груп, між традицією та новацією, між формою

і змістом. Розуміння цих суперечностей є ключем до глибокого аналізу правових явищ.

По-друге, діалектика допомагає юристам долати догматизм і формалізм у тлумаченні права. Закон або норма не можуть бути інтерпретовані у відриві від їх соціального контексту, часу прийняття та цілей регулювання. Діалектичний метод вимагає враховувати розвиток суспільних відносин, зміну цінностей і потреб, що дозволяє правозастосовним органам приймати справедливі та обґрунтовані рішення навіть у ситуаціях, не врегульованих буквою закону. Саме тому діалектика є методологічною основою правотлумачення та правозастосування.

По-третє, діалектичний метод є незамінним у дослідженні суперечностей правового регулювання. Наприклад, суперечності між публічним і приватним правом, між правами особи і інтересами суспільства, між стабільністю правопорядку і необхідністю його оновлення – усі ці явища потребують діалектичного аналізу. Лише через усвідомлення їх суперечливого характеру можна знайти збалансовані правові рішення, які відповідають як інтересам держави, так і правам громадян.

Отже, діалектика як метод пізнання займає центральне місце у методології юридичної науки. Вона надає правознавству інструменти для дослідження права в його розвитку, суперечностях і взаємозв'язку з суспільством. Без діалектичного підходу юридична наука ризикує залишатись суто описовою дисципліною, нездатною пояснити динаміку правових процесів. Саме тому оволодіння діалектичним методом є необхідною умовою формування зрілого юридичного мислення та успішної правозастосовної практики.

Непоп Олександр
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ФОРМУВАННІ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ СУЧАСНОГО ПРАВНИКА

У сучасних умовах розвитку правової держави та демократичного суспільства особливого значення набуває якість професійної підготовки юристів. Від рівня їхніх знань, аналітичних здібностей та здатності приймати обґрунтовані рішення залежить ефективність захисту прав людини, дотримання законності та справедливості. Саме тому важливим на-

прямом юридичної освіти є розвиток логічного та критичного мислення, без яких неможлива повноцінна правозастосовна діяльність.

Юридична логіка є особливою формою професійного мислення, що ґрунтується на законах формальної логіки та застосовується у сфері права. Вона проявляється у вмінні правильно будувати аргументацію, аналізувати фактичні обставини справи, співвідносити їх із нормами законодавства та формулювати юридично виважені висновки. Для правника недостатньо лише знати законодавство, адже значна частина його роботи пов'язана саме з тлумаченням норм права та застосуванням їх до конкретних життєвих ситуацій.

Для сучасного юриста критичне мислення має велике значення. Воно потрібне для того, щоб не довіряти будь-якій інформації без перевірки, уміти працювати з джерелами, помічати неточності та правильно оцінювати аргументи сторін. У сфері права це особливо важливо, тому що рішення юриста можуть впливати на права людини, її майно, репутацію або навіть свободу. Якщо факти оцінені неправильно або обставини справи досліджені поверхово, наслідки можуть бути досить серйозними.

Наприклад, під час судового розгляду кожна сторона намагається довести свою правоту та подає власні докази. У такій ситуації суддя, адвокат чи прокурор повинні не просто вислухати позиції учасників процесу, а уважно перевірити подану інформацію. Саме завдяки критичному мисленню можна відрізнити реальні факти від припущень, достовірні відомості від перебільшень, а сильні аргументи – від слабких і непереконливих.

Важливою складовою юридичної логіки є вміння своєчасно виявляти та уникати логічних помилок. У правовій практиці нерідко трапляються хибні узагальнення, підміна понять, звернення до емоцій замість аналізу фактів або посилання на авторитет без достатнього обґрунтування. Якщо юрист не здатний розпізнавати такі недоліки в міркуваннях, це може призвести до помилкових висновків або послаблення власної правової позиції. Саме тому знання основ логіки має не лише теоретичне, а й практичне значення для кожного правника.

У сучасному інформаційному просторі роль критичного мислення суттєво зросла. Значна кількість відомостей, що поширюється через мережу Інтернет, поєднує як достовірні джерела, так і неперевірену або свідомо викривлену інформацію. У таких умовах юрист повинен уміти перевіряти достовірність отриманих даних, з'ясовувати їх походження та відрізняти офіційні правові позиції від сумнівних тверджень. Особливої актуальності це набуває у справах, пов'язаних із медіаправом, кіберзлочинами та захистом честі, гідності й ділової репутації.

Формування юридичної логіки та критичного мислення доцільно розпочинати ще під час навчання у закладах вищої освіти. Ефективними засобами для цього є аналіз судової практики, участь у модельних судових процесах, фахові дискусії, розв'язання практичних ситуаційних завдань і підготовка правових висновків. Такі форми роботи сприяють розвитку самостійного мислення, уміння аргументовано відстоювати позицію та належно працювати з правовою інформацією.

Отже, критичне мислення виступає важливою передумовою формування юридичної логіки сучасного правника. Воно дає змогу об'єктивно оцінювати обставини справи, правильно застосовувати норми права, будувати переконливу аргументацію та ухвалювати обґрунтовані рішення. У поєднанні з належною логічною культурою такий підхід сприяє високому рівню професіоналізму юриста й підвищує довіру суспільства до правової системи держави.

Нестеренко Анна
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ВИМІРИ

Стрімкий розвиток систем штучного інтелекту (ШІ) поставив перед філософією права питання, яке ще кілька десятиліть тому здавалося суто умоглядним: чи є людська гідність абсолютною, невідчужуваною цінністю, якщо рішення щодо долі людини все частіше приймаються алгоритмами? Актуальність цього питання визначається не лише технологічним прогресом, а й тим, що в умовах збройної агресії, масових міграцій і цифровізації публічного управління ШІ вже зараз використовується для відбору призовників, оцінки ризиків рецидиву злочинності, прогнозування поведінки підозрюваних та розподілу соціальних виплат.

У філософській традиції поняття гідності пройшло шлях від арістотелівської «честі» (τιμή), пов'язаної з соціальним статусом, через кантівську концепцію людини як «мети самої по собі», до сучасного правового закріплення в міжнародних документах. Стаття 1 Загальної декларації прав людини 1948 року проголошує, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності». Кантівський категоричний імпера-

тив вимагає ставитися до особи завжди як до мети, а не як до засобу. Саме цей принцип стає філософським каменем спотикання, коли алгоритм ухвалює рішення: система не «ставиться» до людини ніяк – вона обробляє дані, не маючи ні умислу, ні суб'єктивності.

Проблема «алгоритмічної гідності» має щонайменше три виміри. Перший – онтологічний: чи є людина суб'єктом чи об'єктом правовідносин, якщо про неї «говорять» дані, а не вона сама? Другий – епістемологічний: чи може система, побудована на статистичних кореляціях минулого, коректно «знати» конкретну особу, її майбутнє і правовий статус? Третій – аксіологічний: чи зберігається гідність людини, якщо рішення ухвалюється без розуміння її унікальності та без можливості оскарження перед живою людиною?

Сучасне право робить лише перші кроки у відповідь на ці виклики. Регламент ЄС про штучний інтелект (AI Act, 2024) встановлює заборону на «неприйнятні ризики» і вимагає пояснюваності рішень у сферах, що торкаються прав людини. Проте пояснюваність не тотожна справедливості: навіть «прозорий» алгоритм може відтворювати структурну дискримінацію, закодовану в навчальних даних. Тому філософія права має наполягати не лише на технічній відкритості ШІ, а й на збереженні обов'язкового «людського вузла» – права на вислуховування, оскарження та перегляд рішення живою особою, яка несе моральну та правову відповідальність.

Таким чином, штучний інтелект не скасовує і не замінює людську гідність, але створює нові умови, за яких вона потребує активного захисту. Філософія права покликана сформулювати принципи, які не дозволять ефективності алгоритмів стати виправданням для редукції людини до набору параметрів. Гідність є не привілеєм, а аксіологічною підставою правопорядку і будь-яка технологія, що підриває цю підставу, є не прогресом, а деградацією права.

Нечипоренко Ігор
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс, 5 група

ІНТУЇЦІЯ ТА МІСТИЧНИЙ ДОСВІД ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ

Ідея та проблема пізнання є однією з центральних у філософській думці, і впродовж століть її осмислення не обмежувалося лише раціона-

лістичними чи емпіричними підходами. Поряд із логічним аналізом і чуттєвим сприйняттям існує місце і інтуїції та містиці – форми пізнання, що виходять за межі звичних гносеологічних схем і потребують самостійного дослідження. Актуальність цієї теми зумовлена зростаючим інтересом сучасної філософії до нераціональних вимірів свідомості та їхньої ролі у формуванні знання.

Інтуїція традиційно розуміється як безпосереднє осягнення істини без розгорнутого ланцюга аргументації. Вона виявляється у здатності суб'єкта схоплювати сутність явища цілісно, минаючи аналітичну процедуру. У різних філософських традиціях інтуїція трактувалася по-різному: від платонівського інтелектуального споглядання ідей до картезіанського ясного і виразного пізнання, від бергсонівської «тривалості» до феноменологічного принципу «до самих речей». Попри відмінності у формулюваннях, спільним є визнання того, що інтуїція є реальним і продуктивним способом пізнання, здатним передувати раціональній рефлексії та підготовляти ґрунт для наступного теоретичного осмислення.

У сучасному розумінні інтуїція нерідко розглядається як результат несвідомої переробки накопиченого досвіду, що раптово постає у свідомості у вигляді готового судження чи рішення. З цього погляду вона не є містичним феноменом у строгому розумінні, а радше прихованим когнітивним механізмом. Однак у філософії пізнання принципово важливим є те, що інтуїтивне знання може випереджати його логічну верифікацію: суб'єкт спочатку знає щось як достовірне, і лише потім знаходить для цього раціональне обґрунтування. Саме ця особливість наближає інтуїцію до інших позараціональних способів пізнання, зокрема до містичного досвіду.

Містичний досвід є явищем значно складнішим і суперечливішим. Він охоплює стани свідомості, під час яких суб'єкт переживає злиття з абсолютом, трансцендентною реальністю або вищим буттям, виходячи за межі звичайного розмежування між «Я» і світом. Особлива роль таких переживань пов'язана зі специфічним ставленням до Бога та світобудови: тоді як релігія прагне бути переважно теїстичною, містицизм втілює прагнення до пантеїзму. Ця відмінність свідчить про те, що містичний досвід не є простим відображенням офіційної догматики, а постає самостійним способом осягнення реальності, нерідко здатним перевершувати та переосмислювати усталені доктринальні межі.

Важливо підкреслити, що містичний досвід не є привілеєм лише середньовічних аскетів чи містиків. Різні його форми фіксуються в релі-

гійних традиціях усього світу – від суфізму до буддійської медитації, від неоплатонізму до індуїстської адвайта-веданти. Попри культурні відмінності, у цих переживаннях простежуються спільні риси: відчуття єдності з цілим, вихід за межі часу й простору, неможливість повного вербального вираження пережитого. Саме ця невербалізованість є однією з головних ознак, що відрізняє містичне пізнання від дискурсивного. Містичний досвід виступає особливою формою пізнання для того, хто його набуває, і вже тому не може бути редукований до простого психологічного збудження чи ілюзії.

Спільною рисою інтуїції та містичного досвіду є їхня позараціональна природа: обидва феномени передбачають безпосереднє зіткнення з предметом пізнання, а не його опосередковане конструювання через поняттєві схеми. Водночас між ними існує суттєва відмінність за масштабом і характером. Інтуїція може бути властива будь-якому мислячому суб'єктові й не обов'язково пов'язана з релігійною настановою: вчений, художник, педагог можуть покладатися на інтуїтивне відчуття правильного шляху. Містичний же досвід вирізняється граничністю – він, як правило, переживається як зустріч із чимось абсолютно іншим, що докорінно змінює світогляд і ціннісні орієнтири людини.

Гносеологічна цінність цих двох форм пізнання залишається дискусійною у сучасній філософії. Критики стверджують, що ні інтуїція, ні містичний досвід не піддаються інтерсуб'єктивній верифікації, а тому не можуть претендувати на статус об'єктивного знання. Однак з позицій феноменологічної та герменевтичної традицій будь-яке знання починається з первинного переживання, тоді як раціональна рефлексія є вторинним щодо нього. Звідси випливає, що відкидати інтуїтивне й містичне пізнання як суто суб'єктивне означає збіднювати загальну картину людського духовного і пізнавального досвіду. Більш продуктивним є підхід, за якого раціональне й позараціональне пізнання розглядаються як взаємодоповнювальні, а не конкуруючі форми осягнення дійсності.

Таким чином, інтуїція та містичний досвід є повноправними, хоча й специфічними, способами пізнання. Вони не замінюють раціональний аналіз, але відкривають виміри реальності, недоступні для суто логічного, людського мислення. Подальше дослідження цих феноменів у міждисциплінарній перспективі – на перетині філософії, когнітивних наук і релігієзнавства – є перспективним напрямом сучасної гносеології, здатним збагатити розуміння природи людського пізнання загалом.

Нощенко Арсеній
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, 01-25-11

АБСУРД ЯК ДЖЕРЕЛО СВОБОДИ: ЧИ АКТУАЛЬНИЙ СІЗІФ КАМЮ У XXI СТОЛІТТІ?

У XXI столітті людство продовжує боротися з наслідками гуманітарної та екзистенційної кризи, яка розпочалася ще в минулому столітті та призвела до знецінення засадничих цінностей і самого людського життя [2]. Традиційні засоби раціонального розуму виявляються нездатними повноцінно пояснити підвалини нашої присутності у світі, що робить втрату сенсу існування невід'ємною характеристикою сучасної особи [3]. У цьому контексті філософія Альбера Камю пропонує глибокий аналіз нашого становища, стверджуючи, що абсурд не є виключно об'єктивною властивістю світу чи лише суб'єктивним станом людини, а народжується саме з їхнього неминучого зіткнення [1]. Це зіткнення між одвічним людським пориванням до ясності та нерозважливим німуванням всесвіту породжує головне філософське питання – питання самогубства [3]. Вирішити, чи варте життя того, щоб його прожити, означає дати фундаментальну відповідь на виклики буття. Філософ категорично відкидає фізичне самогубство, оскільки воно є визнанням поразки і капітуляцією перед безглуздістю повсякденності. Так само він критикує і «філософське самогубство» – невиправданий стрибок у релігію або ілюзії, які прагнуть пояснити абсурд через апеляцію до трансцендентного [3]. Натомість справжній вихід полягає у свідомому прийнятті абсурду: жити означає не миритися з ним, а підтримувати постійний внутрішній бунт, який стверджує людську гідність.

Найвиразнішим втіленням такої вільної особи у світі абсурду є міфічний Сізіф, засуджений богами на марну й безплідну працю – вічно викочувати камінь на гору. Сізіф стає символом людини, яка живе в постійній боротьбі між безглуздістю світу і власним бажанням знайти сенс. Він є справді вільним саме тому, що свідомо підняв бунт проти богів і сам обрав свою долю, перетворивши покарання на акт власного самоствердження. У реаліях XXI століття образ Сізіфа безпомилково накладається на пересічну людину, яка в коловерті стандартизованого, рутинного буття раптом відчуває нестерпну нудьгу та запитує про підстави

свого монотонного існування. Це пробудження свідомості веде або до несвідомого повернення в ланцюг рутини, або до остаточного видужання через прийняття власної долі. Прийняття абсурдності світу докорінно трансформує підхід людини до своєї діяльності, адже на зміну етиці якості приходить кількісна етика [2]. Оскільки абсурдна людина позбавлена ілюзій щодо майбутнього чи вічного життя, її єдиною сферою самореалізації стає теперішнє, а метою – жагуче прагнення вичерпати все, що дано.

Проте індивідуальне усвідомлення абсурду – це лише перший етап, за яким слідує перехід до колективного бунту, що виводить людину з її екзистенційної самотності [1]. Якщо в досвіді абсурду страждання переживається як суто індивідуальне, то в бунтарському пориві воно усвідомлюється як колективна участь усіх людей. Бунтар каже «ні» пригніченню, але своїм протестом він водночас стверджує наявність цінності, яка об'єднує його з іншими, народжуючи першу очевидність: «Я бунтую, отже, ми існуємо» [1]. Метафізичний бунт постає як вимога ясності та єдності проти уділу смертних, але він містить у собі страшну небезпеку переродження у тотальний нігілізм [2]. Камю попереджає, що крайній індивідуалізм, який через відмову від моральних меж приходить до тези про вседозволеність, неминуче завершується виправданням насильства та створенням тоталітарних систем. Історичний розвиток цього явища логічно призвів до появи державного тероризму та екстремізму, де радикальні ідеологи розширили межі заперечення до вимоги тотального знищення існуючого порядку. Сучасний тероризм використовує подібну логіку як форму стратегічної раціональності та асиметричного конфлікту, створюючи самопідтримуваний цикл насильства і парадокс раціональності [3]. Таким чином, бунт, що починався як шляхетна вимога справедливості, через абсолютизацію перетворюється на інструмент терору.

У підсумку, Сізіф Камю залишається життєво актуальним архетипом для сучасної людини, пропонуючи дієвий рецепт існування в епоху глобальних криз та втрати орієнтирів. Світ не став менш ірраціональним, проте саме у ясному усвідомленні цієї абсурдності людина здатна віднайти свою свободу, відмовившись від ілюзій і повноцінно проживаючи теперішній момент. Щастя й абсурд є дітьми однієї землі і нерозлучні між собою. Водночас справжня свобода вимагає міри, моральної відповідальності та солідарного опору несправедливості, щоб уникнути руйнівних крайнощів нігілізму та тероризму. Навіть усвідомлюючи кінцеву марність своїх зусиль, людина повинна продовжувати боротьбу, адже

самої лише боротьби достатньо, щоб сповнити людське серце, і тому ми повинні уявляти Сізіфа щасливим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайлин І. Бунтар проти абсурду, або відповідь А. Камю на запити масового суспільства. *Кафедра журналістики ХНУ*. 2016. URL: https://www.kafedrajourn.org.ua/media/1493 (дата звернення: 25.04.2026).

2. Сарабун О. Екзистенція як шлях від усвідомлення абсурду до здійснення свободи у філософії А. Камю. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. Вип. 15, 2012. С. 137–144. URL : https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/view/700 (дата звернення: 29.04.2026).

3. Ногас А. Питання самогубства у творі «Міф про Сізіфа» Альбера Камю. *XIII Міжнародна наукова конференція «Філософія і культура в антропологічних вимірах сучасності».* Національний університет «Львівська політехніка». 2024. URL : https://conf-ampr.ust.edu.ua/AMPRX13/paper/viewPaper/32266 (дата звернення: 29.04.2026).

Омельяненко Нона
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

ОСМИСЛЕННЯ МЕЖ ПРАВ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

Проблема визначення меж прав людини є однією з ключових у сучасній правовій науці та практиці, особливо в умовах трансформації суспільства, збройних конфліктів і надзвичайних правових режимів. З одного боку, права людини визнаються найвищою соціальною цінністю, що закріплено у ст. 3 Конституції України, з іншого – їх реалізація не є безмежною і може підлягати обмеженням в інтересах суспільства, держави чи інших осіб, що зумовлює необхідність філософсько-правового осмислення критеріїв допустимості таких обмежень та визначення їх меж.

Проблематика обмеження прав людини активно досліджується вітчизняними науковцями. Зокрема, О. Шершель акцентує увагу на залежності розуміння обмежень прав від типу праворозуміння та методології дослідження [1, с. 181]. С. Головатий розглядає права людини як фун-

даментальну категорію правової системи, наголошуючи на необхідності захисту їх сутності [3, с. 602]. М. Савчин підкреслює, що обмеження прав мають відповідати принципу верховенства права та бути спрямованими на забезпечення загального блага [4, с. 241].

У міжнародному праві відповідні підходи закріплені у практиці Європейського суду з прав людини та положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Філософсько-правове осмислення меж прав людини передбачає звернення до їх природи. Існують дві основні концепції: позитивістська та природно-правова. Від обраної концепції залежить і підхід до визначення меж прав. Так, у межах природно-правової доктрини обмеження можливі лише за умови збереження «сутності права» [1, с. 182].

Важливим критерієм допустимості обмежень є принцип пропорційності, який передбачає, що втручання у права людини має бути необхідним, доцільним і співмірним поставленій меті. Наприклад, під час запровадження воєнного стану в Україні допускається обмеження окремих прав і свобод, однак такі обмеження повинні відповідати вимогам Конституції України (ст. 64) [2] та не порушувати їх ядра.

Цікавим є приклад конфлікту прав: свобода вираження поглядів може вступати у суперечність із правом на повагу до честі та гідності. У практиці ЄСПЛ такі конфлікти вирішуються шляхом балансування інтересів. Показовою є справа «Lingens v. Austria» (1986), у якій Суд визнав, що межі допустимої критики щодо політичних діячів є ширшими, ніж щодо приватних осіб, однак навіть у цьому випадку свобода слова не є безмежною і не повинна перетворюватися на безпідставні образи чи наклеп.

На думку О. Шершель, межі прав людини доцільно визначати через категорію людської гідності, яка виступає універсальним критерієм оцінки допустимості обмежень [1, с. 183]. Дане положення узгоджується з позицією Конституційного Суду України, який неодноразово підкреслював пріоритет гідності як основи прав і свобод.

Доцільно вдосконалити механізм оцінки обмежень прав через законодавче закріплення чітких критеріїв пропорційності та обов'язкове їх обґрунтування органами влади. Водночас важливо підвищувати правосвідомість населення щодо балансу між індивідуальними й суспільними інтересами.

Важливим є врахування сучасних технологічних та інформаційних викликів. У цифрову епоху з'являються нові форми втручання в приватність, зокрема обробка персональних даних, масове спостереження, алгоритмічні рішення, що загострює питання меж права на приватне

життя. У практиці Європейського суду з прав людини наголошується, що навіть в умовах забезпечення національної безпеки, держава зобов'язана дотримуватися балансу між публічними інтересами та правами особи. Таким чином, межі прав людини повинні адаптуватися до нових реалій, однак без порушення їх фундаментальної сутності.

Крім того, особливого значення набуває проблема меж прав людини в умовах воєнного стану. В Україні ця проблема має практичне значення, оскільки обмеження прав і свобод здійснюється в умовах реальної загрози державній безпеці. Водночас, як підкреслюють науковці, навіть у таких умовах обмеження мають бути чітко регламентовані законом, бути тимчасовими та відповідати принципу необхідності [1, с. 183].

Отже, межі прав людини є складними й багатовимірними, що зумовлено як природою прав, так і умовами їх реалізації. Допустимість обмежень визначається принципами верховенства права, пропорційності та збереження сутності прав. Подальші дослідження слід спрямувати на вироблення універсальних підходів до оцінки цих меж в умовах цифровізації та безпекових викликів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шершель О. Обмеження прав людини: філософсько-правовий аспект. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2023. №1 (25). С. 180–186. DOI: 10.33270/01232502.180. URL: https://share.google/sm1UZV68dPrhK5T6s (дата звернення: 20.04.2026).

2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.

3. Головатий С. П. Про людські права : лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.

4. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

Онацька Златослава
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ІСТОРИЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Право можна назвати одним із найважливіших елементів без якого важко уявити нормальне життя суспільства. Воно відображає весь істо-

ричний шлях розвитку людства і ті філософські роздуми, в яких люди намагалися зрозуміти, що таке справедливість, порядок і свобода. Право ніколи не стоїть на місці. Це живий механізм, який постійно змінюється під впливом культури, економіки та політики. Завдяки історичному і філософському погляду, ми можемо бачити право не просто як набір сухих правил, а як результат думок і потреб самого суспільства, як інструмент, що допомагає підтримувати порядок і контролювати соціальні відносини.

Якщо зазирнути в історію, то право з'явилося через те, що людям потрібно було якось упорядкувати стосунки між собою ще в первісних спільнотах. У давніх цивілізаціях – у Стародавньому Єгипті, Месопотамії чи Греції – правові норми майже завжди були тісно переплетені з релігією і моральними традиціями. Один із найвідоміших прикладів – Кодекс Хаммурапі XVIII століття до нашої ери. Там уже чітко проглядається принцип «око за око», який тоді вважався справедливим. У Стародавній Греції софісти та особливо Арістотель почали розглядати право як важливу частину життя поліса, як засіб досягнення спільного блага. Саме Арістотель першим чітко розділив природне право, яке випливає з самої природи речей, і позитивне право, яке створюють люди. Ця думка потім лягла в основу багатьох пізніших філософських суперечок.

Найяскравіше філософське розуміння права розкрилося в епоху Просвітництва. Томас Гоббс, Джон Локк і Жан-Жак Руссо розробили ідею суспільного договору. Вони пояснювали, що люди добровільно погоджуються обмежити свою повну свободу, щоб вийти зі стану «війни всіх проти всіх» і жити в безпеці. Локк, зокрема, дуже сильно наголошував, що кожна людина від народження має природні права – на життя, свободу і власність, і держава зобов'язана їх захищати. Пізніше Іммануїл Кант і Георг Гегель пішли ще глибше. Кант бачив право як можливість жити вільно, але так, щоб твоя свобода не заважала свободі інших. А Гегель розглядав право як прояв розвитку духу в суспільстві, як один із етапів діалектичного руху до справжньої свободи.

У XIX–XX століттях з'явився зовсім інший підхід – соціологічний. Є. Ерліх ввів поняття «живого права», показуючи, що реальні правила, за якими люди живуть щодня, часто відрізняються від того, що написано в офіційних законах Р. Паунд та інші вчені цієї школи вважали право своєрідним соціальним інструментом, за допомогою якого можна знаходити баланс між різними інтересами в суспільстві. Марксисти ж, зі свого боку, стверджували, що право – це просто відображення інтересів панівного класу, його воля, оформлена у вигляді закону.

Сучасна філософія права намагається поєднати всі ці погляди разом. Сьогодні право сприймається як складне соціокультурне явище. Воно допомагає стабілізувати суспільство, забезпечувати справедливість і захищати права людини. В умовах глобалізації право вже не замикається в межах однієї країни, а стає транснаціональним, поєднуючи національні традиції з загальнолюдськими цінностями, які закріплені, наприклад, у Загальній декларації прав людини 1948 року. При цьому філософи й досі сперечаються про те, як співвідносяться природне і позитивне право, яку роль відіграє мораль у законах і як цифрові технології змінюють правову реальність.

Підсумовуючи, право як соціальний феномен – це справжній продукт довгого історичного шляху людства і глибоких філософських роздумів про його сутність. Історичний вимір показує, як право еволюціонувало від простих звичаїв до складних сучасних систем. Філософський вимір розкриває його аксіологічну і онтологічну природу. В сучасному світі саме таке глибоке розуміння права є дуже важливим для того, щоб правильно регулювати суспільні процеси і забезпечувати гармонійний розвиток суспільства.

Орловський Ілля
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, аспірант кафедри філософії

ОЦІНКА РИЗИКІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ Й ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Питання про керування цифровими технологіями є нагальним питанням нашого часу. Концепція штучного інтелекту не є новою, але нещодавні досягнення у створенні та обробці даних змінили сферу діяльності та технологію, яку він створює. Цифрові технології принесли величезні переваги, трансформуючи нашу економіку, суспільство та повсякденне життя, але водночас вони несуть нові та прискорені ризики. Наприклад, незважаючи на те, що нещодавні розробки генеративних моделей штучного інтелекту створили нові можливості, вони також викликали нові дебати в суспільстві щодо потенційних ризиків штучного інтелекту для окремих осіб, організацій та критичної інфраструктури.

Різноманітність законодавчих рамок, які наразі регулюють деякі види використання штучного інтелекту, зазвичай виявляється недостатньою для того, щоб усунути ризики, які він може потенційно становити.

Зазначимо, що далеко не всі ризики штучного інтелекту виникають через навмисні дії злочинців, деякі ризики штучного інтелекту можуть виникнути як ненавмисні наслідки або через відсутність належного контролю для забезпечення відповідального використання штучного інтелекту [1]. Оцінку ризиків, пов'язаних зі штучним інтелектом і їхнього потенціалу заподіяння шкоди, пов'язують з основними цінностями, яким вони загрожують, якщо їх не врахувати. Ці цінності включають безпеку, захист, справедливість, конфіденційність і свободу волі, права людини, суспільний добробут і процвітання.

Наведемо деякі з прикладів потенційних загроз від використання штучного інтелекту. Підключені пристрої в домі можуть постійно збирати дані, включаючи розмови, потенційно створюючи майже повний портрет домашнього життя людини, несуть ризики для конфіденційності, які посилюються, чим більше сторін мають доступ до цих даних. Ризики для справедливості несуть інструменти штучного інтелекту для оцінювання кредитоспроможності позичальників, які навчаються на неповних або упереджених даних, що змушує компанію пропонувати кредити особам на різних умовах залежно від раси чи статі. Дезінформація, створена та поширена штучним інтелектом, може підірвати доступ до надійної інформації та довіру до демократичних інститутів і процесів, що закладає ризики для суспільного добробуту.

Різноманітність законодавчих рамок, які наразі регулюють деякі види використання штучного інтелекту, може недостатньо усунути ризики, які він може становити. Без регуляторного нагляду технології штучного інтелекту можуть становити загрозу для конфіденційності та людської гідності, потенційно завдаючи шкоди основним правам і свободам людини. Регуляторне втручання має гарантувати, що технологія не завдасть шкоди на суспільному рівні, загрожуючи демократії або цінностям суспільства [2].

Якщо серед потенційних ризиків виділити низку ризиків високого рівня, які визначити пріоритетними, то їх наслідки можна пом'якшити за допомогою пропорційних заходів. Наприклад, ризики безпеки включають фізичну шкоду людям і майну, а також шкоду психічному здоров'ю [3]. Без дій уряду штучний інтелект може спричинити та посилити дискримінацію, що призведе, наприклад, до несправедливості в системі правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arnold Z., Toner H. AI Accidents: An Emerging Threat. What Could Happen and What to Do. Center for Security and Emerging Technology, 2021. URL: https://cset.georgetown.edu/publication/ai-accidents-an-emerging-threat/.
2. Leslie D., Burr Ch., Aitken M., Cowls J., Tell M., Briggs M. Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law. The Alan Turing Institute, 2021. URL: https://www.turing.ac.uk/sites/default/files/2021–03/cahai_feasibility_study_primer_final.pdf.
3. Pathways: How digital design puts children at risk. 5Rights Foundation, 2021. URL: https://5rightsfoundation.com/wp-content/uploads/2021/09/Pathways-how-digital-design-puts-children-at-risk.pdf.

Осипенко Світлана
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс, 5
група

ФІЛОСОФІЯ ПОСТМОДЕРНУ: ТЕОРІЯ РІЗОМИ

Щоб зрозуміти філософію постмодернізму, треба спершу розібратися з самим терміном. Отже, термін постмодернізму, що покладено в його основу? Постмодернізм – явище дуже розпливчасте. Американський професор та письменник Кевін Харт у своїй книзі «Постмодернізм: Посібник для початківців» зазначає: *«Як би хто не намагався, постмодернізм не можна звести до однієї точки зору або навіть до невеликої сукупності поглядів.»*

На початку XX століття класичний тип мислення епохи Модерну міняється на некласичний, а наприкінці століття на постнекласичний, інша назва – постмодерністський. Для фіксування нової епохи, що кардинально відрізнялася від попередньої, потрібно було ввести новий термін. Аналізуючи епоху 70-х років (науку, культуру й суспільство) минулого століття Ж. Ліотар охарактеризував її як «стан постмодерну», звідси й пішла назва Постмодернізм, тобто наступна стадія після епохи Модерну.

Чому ж зародився Постмодернізм? Зародження Постмодерну випливає з епохи Модерну як *реакція на кризу ідей*, а також на, так звану,

смерть її основ: Бога, людини й історії. Ліотар казав, що: ціль постмодерністської програми – це гуманітаризація світу, що «втратив душу» завдяки самій же людині. У своїй праці «Стан постмодерну» (1979) видатний теоретик писав, що, постсучасне знання орієнтоване не на згоду, консенсус або усування різниці, а на розбіжності, «паралогію». Ще одна ключова думка Ж. Ліотара полягає в проблемі утвердження пріоритету незгоди перед згодою.

Представники постмодерної філософії (Умберто Еко, Мішель Фуко, Ролан Барт, Жиль Дельоз, Жан-Франсуа Ліотар та інші) у своїх працях стверджують, що традиційні форми філософствування вичерпали себе. Постмодерністська думка доходить висновку, що будь-яка «дійсність» залежить від обраної спостерігачем точки зору, і зміна цієї точки зору радикально змінює саме уявлення про реальність. Тобто однієї істини – не існує. Філософи постмодерну наголошують на множинності істини: один і той самий об'єкт може викликати у різних суб'єктів протилежні судження, які при цьому вважаються однаково правильними. Звідси слідує, що істина – целише слово, звернене до співрозмовника, тобто мовленнєвий прийом, що дозволяє налагодити взаєморозуміння.

Неможливо розкрити сутність та складність сучасних соціальних, гносеологічних, культуротворчих процесів, не враховуючи методологічний інструментарій постмодерної філософії. Зокрема, репрезентований Ж. Дельозом концепт «ризома». Використання цього концепту надає сучасному досліднику можливість побачити нові шляхи та перспективи розвитку соціальних процесів, а також відкрити нові сенси загальновідомих цінностей та понять, осягнути особливості інформаційного розвитку і побороти ситуацію перехідності, породжену руйнуванням традиційних ієрархічних структур.

Поняття ризоми запозичене з біології і вживається як метафора сучасної культури з її запереченням упорядкованості і відсутністю синхронного порядку. Ризома (від французького «la rhizome», перекладається як «кореневище») – поняття філософії постмодерну, що фіксує принципово нелінійний спосіб організації цілісності, що залишає відкритість та можливість для реалізації внутрішнього творчого потенціалу. Ризома – є засобом позначення альтернативи замкнутій і статичній лінійній структурі, що припускає тверду орієнтацію, (фундаментальна для класичної європейської культури метафора кореня). Найближчий і зрозумілий візуальний образ – це кореневище гриба (міцелій), де немає одного товстого основного кореня, його замінює розгалужена система з безлічі

тонких і переплутаних відгалужень. Різниця від звичайного стебла полягає в тому, що така коренева система може розвиватися куди завгодно і приймати будь-які конфігурації, тому що ризома абсолютно нелінійна. Це означає відмову від класичного розуміння істини, що містить у собі єдину точку зору. Поняття ризоми відводить нас від європоцентризму, натомість пропонує різноманіття, прийняття інших культурних традицій, світоглядних орієнтирів та духовних світів інших людей.

Узагальнюючи тему філософії постмодернізму і концепт ризоми, можна стверджувати, що теорія ризоми, запропонована Ж. Дельозом, є фундаментальною метафорою постмодерністської філософії, що описує неієрархічну, мережеву структуру знання та буття. На відміну від традиційної моделі «дерева», яка базується на стовбурі, корінні та суворій ієрархії, ризома функціонує за принципами множинності та а-центричності. Але не можна плутати ризому з хаосом, адже концепт в першу чергу виступає особливим типом упорядкування. Насправді ж, ризома відображає динамічну природу сучасної культури, інформаційних мереж та людського мислення, які не піддаються жорсткій систематизації.

Палажченко Ганна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–03

ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Однією з характерних рис сучасного суспільства є зростання феномену самотності, який проявляється як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях буття. Цей стан впливає на ступінь соціальної активності та ефективність життєвих процесів людини. Людина, яка не усвідомила власної сутності та не відчула емоційної єдності з іншими, опиняється в стані відчуження, що породжує екзистенційне відчуття самотності.

Адаптація людини в соціальному середовищі ускладняється розвитком глобалізаційних процесів. Внаслідок цифровізації суспільства, інформатизації комунікаційного простору виникають дезорієнтація, безпорадність, незахищеність і стан екзистенційного вакууму.

Багатогранність та складність проявів самотності у сучасному глобалізованому світі спричинила потребу її всебічного соціально-філософського дослідження як проблеми індивідуального й суспільного життя. Самотність розглядається мислителями як фундаментальна екзистенційна умова людського буття. Вона може бути як болючим відчуженням, так і простором для внутрішнього розвитку й самопізнання.

Самотність в екзистенціалізмі – це не лише фізичне ізолювання, а основний стан буття, пов'язаний зі свободою, відповідальністю та усвідомленням особистої унікальності. Самотність – це невід'ємна складова людського існування, яка підкреслює відповідальність за особистий вибір, а не залежність від суспільної думки, вона викликає тривожність і відчай, проте також дає можливість отримати автентичне самовизначення.

Глобалізаційні процеси та розвиток цифрових технологій радикально трансформують індивідуальне й суспільне буття. Інформатизація комунікаційного простору зумовлює появу дезорієнтації, безпорадності, відчуття екзистенційного вакууму. Цифрові платформи, попри видимість постійної присутності «інших», часто формують ізольованість і дефіцит автентичного спілкування.

Феномен самотності має складну природу, поєднуючи психологічні, соціальні й філософські аспекти. У філософії (зокрема в екзистенціалізмі К'єркегора та Сартра) самотність розглядається як фундаментальна умова людського буття – джерело свободи, відповідальності та усвідомлення унікальності особистості. Самотність може бути як болісним досвідом, так і простором для самопізнання та духовного розвитку.

Водночас, у добу глобалізації виникає суперечність між двома екзистенційними потребами людини – ізоляцією і колективізмом. З одного боку, сучасна людина виявляє тенденцію до усамітнення як способу самопізнання та внутрішнього розвитку. З іншого боку, динамічний ритм соціального життя, постійне інформаційне перевантаження й медіа-насиченість сучасного простору обмежують її здатність до рефлексії, під якою розуміється процес критичного осмислення власних переживань, мотивів, дій та їхнього місця у системі особистісних і суспільних цінностей. Технологічна комунікація витісняє соціальну, що призводить до втрати реальних міжособистісних зв'язків і відчуття соціальної спільності.

Потреба людини у самоізоляції має переважно тимчасовий характер, оскільки індивід прагне встановлення єдності з іншими суб'єктами діяльності, із навколишнім світом або з вищими духовними ціннос-

тями. Відчуття спільності та повнота занурення в буття виступають ефективними засобами протидії самотності. До найбільш значущих форм такої єдності належать солідарність, любов, дружба та релігійні практики.

У контексті сучасності стрімкий розвиток інформаційних технологій суттєво трансформує комунікативний досвід людини. Зокрема, спостерігаються такі тенденції, як зростання анонімності, зменшення безпосередніх міжособистісних контактів та поширення опосередкованих форм взаємодії. Технічні інновації змінюють характер міжособистісних стосунків, ускладнюють процес повноцінного спілкування та призводять до того, що технологічна комунікація поступово витісняє соціальну, обмежуючи глибину соціальних взаємодій.

Сучасна особистість, активно використовуючи цифрові технології, нерідко входить у стан залежності від віртуальної реальності, що, у свою чергу, спричинює відокремлення від реального соціуму. Виділяють дві основні тенденції втечі у віртуальне середовище. По-перше, індивід може залишатись активним учасником суспільних взаємовідносин і не відчувати гострої самотності, проте обмеженість самоконтролю та високі психофізичні навантаження спонукають його шукати психологічну розраду у віртуальному просторі, що призводить до втрати соціальних зв'язків та зменшення єдності із суспільством. По-друге, низька соціальна інтеграція та дезорганізація особистісного життя також мотивують людину шукати психологічний комфорт у цифровому середовищі, що формує своєрідний механізм адаптації до сучасних умов.

Втеча у віртуальну дійсність лише тимчасово маскує проблему самотності, створюючи ілюзію комунікації. Подолання самотності можливе через відновлення єдності з іншими – у формах солідарності, дружби, любові, а також через повернення до автентичного спілкування. Це передбачає не лише особистісну рефлексію, а й переосмислення цінностей сучасної цивілізації, що надмірно орієнтована на індивідуалізм та споживацтво.

Отже, проблема самотності у добу глобалізації має глибокий філософський зміст: вона виявляє напруження між технологічним прогресом і людською потребою у справжньому спілкуванні. Її подолання вимагає формування нової культури солідарності, емпатії й духовної єдності, що здатна поєднати людей попри кордони, культурні відмінності та інформаційний шум сучасного світу.

Пашинська Дарина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

ЛЮДИНА ТА ТЕХНОЛОГІЇ

З початком ери технологій, витоки якої пов'язують із промислової революції, світ почав зазнавати глибинних і незворотних трансформацій. Наразі технології – не просто інструмент діяльності людини, а середовище її існування, що визначає способи її мислення та взаємодії зі світом. Кожна жива істота на планеті змушена адаптуватися до нових умов, проте людина займає центральне місце в цьому процесі. Вона одночасно є творцем технологічного прогресу і суб'єктом, який підпадає під його вплив.

Зараз поняття «технології» значно розширюється і вже не зводиться до технічних пристроїв: під технологіями сьогодні розуміють цілісну систему знань, цифрових рішень і практик, які формують нове середовище існування людини. До складу сучасних технологій входять інформаційно-комунікаційні технології, системи штучного інтелекту, роботизовані комплекси, технології обробки великих масивів даних, віртуальна та доповнена реальність, а також цифрові платформи, які забезпечують глобальну взаємодію та обмін інформацією [1, с. 24].

В епоху цифровізації «контроль» над людиною в контексті технологій здійснюється самою інформацією, яка розуміється як регульована система порядків слів, розподілена за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Індивід – це користувач, який впевнений, що діє на основі свідомого вибору. Однак ці дії були заздалегідь запрограмовані та підлягають повному контролю, що ускладнює дотримання ідеї щодо людського розуміння власного вибору.

Технологічний простір нагадує живий організм, де культурні сенси минулого тісно переплітаються з новими цифровими формами – багатошарове середовище, яке безперервно змінюється під тиском технологій, вибудовуючи власну реальність через моделі та симуляції.

У межах кібернетичного простору людина виступає не лише як споживач цифрових технологій, а як активний учасник інформаційних процесів, що постійно відбуваються в цьому середовищі [3] – створює, передає та обробляє інформацію, формує цифровий контент, взаємодіє

з алгоритмічними системами та штучним інтелектом, тим самим безпосередньо впливаючи на функціонування цифрової реальності.

Філософський погляд на стосунки людини й технологій висвітлює низку гострих викликів, що виникають через наше повсякденне життя в «цифрі». Ми все гостріше відчуваємо тягар інформаційного шуму та власну залежність від гаджетів, тоді як межі приватності майже зникають під тиском масового збору даних, й алгоритми починають непомітно диктувати людині рішення, формуючи смаки та поведінку.

Вирішенням проблемної ситуації в цьому контексті є не відмова від прогресу, а виховання внутрішньої стійкості: розвиток критичного мислення та нова цифрова культура, яку потрібно пояснювати людині з самого дитинства. Важливо як вдосконалювати закони й етичні правила для технологій, так і берегти власну автономність, оскільки зрештою головним завданням сучасної людини у контексті зберегти гуманістичний баланс і не втратити себе в реальності, яка дедалі частіше пропонує виключно технологічне посередництво.

У результаті дослідження було встановлено, що взаємодія людини і технологій набуває складного філософського характеру та виходить за межі суто інструментального розуміння технологій, перетворюючись на чинник, що впливає на буттєвість, свідомість і способи існування людини в цифрову епоху. Показано, що технологічний розвиток формує нові умови соціальної реальності, у яких посилюється взаємозалежність людини та цифрового середовища, а також трансформуються уявлення про свободу, приватність і ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова Д. Є. Філософія цифрової людини в умовах розвитку інформаційних технологій. Радіоелектроніка та молодь у XXI столітті : матеріали Міжнар. форуму. 2024. С. 24–26. URL: https://openarchive.nure.ua/handle/document/27219

2. Давиденко А., Давиденко П. Здатність штучного інтелекту до творчості та його використання в освітній діяльності. *Нові технології навчання.* 2025. № 99. URL: https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/425

3. Козловець М. Технології штучного інтелекту та їх вплив на буттєвість людини. *Humanities Studies.* 2024. № 19. URL: https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-06

4. Цой Т., Логвиненко В., Шніцер М. The philosophy of freedom in the digital age: how technology changes our understanding of choice. *Philosophy and Governance.* 2025. № 10 (14). URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/handle/123456789/16842

5. Шульга М., Патлайчук О., Ступак О. Філософія кібернетичного простору: взаємодія між людиною, машинами та інформацією в цифровій епосі. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* 2025. Т. 28. №1. С. 7–14. DOI: https://doi.org/10.15421/172501

Пашкова Наталья
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри трудового права

КОНЦЕПЦІЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ

Однією з ключових ідей у філософських поглядах Григорія Сковороди є концепція «сродної праці», суть якої полягає у пошуку людиною свого призначення впродовж життя, змінюючись, адаптуючись до умов сьогодення та необхідностей у суспільстві [1, с. 458]. Вказана концепція знайшла втілення у низці його творів, зокрема у байках «Бджола та Шершень», «Орел і Черепаха», «Жайворонки» та інших, проте вичерпно не була розкрита й залишається присутньою у контексті творчості Григорія Сковороди [1, с. 458].

Окреслена ідея «сродної праці», виступаючи підґрунтям професійного самовизначення людини як процесу пошуку та визначення майбутнього виду трудової діяльності, так званої «справи життя», передбачає осмислення власного призначення, знаходження балансу між категоріями особистого та суспільного для того, аби перетворити працю з вимушеної діяльності, джерела доходу у життєву необхідність, стрижневий елемент духовного розвитку, що задовольнятиме матеріальну та нематеріальну сторони буття людини.

«Але ж розкусити треба, що то значить – жити за натурою», – це висловлювання є цитатою з байки «Бджола та Шершень» Григорія Сковороди, що якнайкраще описує складність знаходження «сродної праці» для індивідуума [2]. Питання професійного самовизначення доволі часто постає перед людиною ще у дуже молодому віці, до досягнення нею певної зрілості, водночас необхідність віднаходження власного покликання може поставати перед особою неодноразово, адже протягом життя її світоглядні орієнтири можуть змінюватися.

Вибір ускладнюється багатьма факторами: стороннім впливом, оскільки іноді замість людини професію обирають її батьки, фінансовими складнощами, а також навіяними тенденціями ринку праці, коли певна професія вважається модною і обирається індивідуумом без урахування власних здібностей, розуміння свого призначення, цілей та цінностей [3, с. 36].

Обираючи «несродну працю», тобто вид діяльності, який не узгоджується зі світоглядом та не відповідає внутрішнім потребам людини, вона не відчуває себе щасливою, продуктивність праці знижується, така діяльність позбавляється творчого підходу, внаслідок чого життя індивідуума стає одноманітним, особа починає мислити негативно. «Немає гіршої муки, як хворіти думками, а хворіють думки, позбавляючись природженого діла. І немає більшої радості, аніж жити за покликанням… Або так жити, або мусиш умерти», – ця цитата з вищезгаданого твору Григорія Сковороди «Бджола та Шершень» описує наслідки обрання «несродної праці» як втрату відчуття задоволення від життя, що порівнюється зі смертю [2]. Окреслена діяльність породжує відсутність єдності трьох складових: людини, суспільства та світу [3, с. 36].

Ключем до подолання труднощів у професійному самовизначенні є духовний розвиток, адже лише самодостатня, всебічно розвинена особистість здатна самостійно та усвідомлено зробити вибір на користь свого покликання, відкидаючи сторонній вплив, розуміючи, що найбільший успіх може принести лише та діяльність, що відповідає поглядам, внутрішнім потребам особистості, яка є цікавою та корисною для її внутрішнього світу, приносить задоволення, оскільки продуктивною праця може бути лише тоді, коли людина знаходить «своє місце».

Підсумовуючи викладене, необхідно наголосити на тому, що ідея «сродної праці» Григорія Сковороди є основоположною для професійного самовизначення людини. В основу цієї концепції покладено принцип обрання особистістю професії згідно з її розумінням власного призначення, місця у цьому світі, цінностей та цілей. У разі здійснення правильного й усвідомленого вибору «сродна праця» має привести індивідуума до внутрішнього щастя, душевної гармонії, виступаючи одним із шляхів до самопізнання та самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Откович К. В. Ідея сродної праці Григорія Сковороди крізь призму сучасності. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки».* 2025. №56. С. 457–463.

URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.09.2025.057 (дата звернення: 07.11.2025).

2. Бджола та шершень – Сковорода Григорій. Бібліотека української літератури УкрЛіб. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=271 (дата звернення: 16.11.2025).

3. Скворцова К. М. «Сродня» праця як онтологічна передумова щастя. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2014. №2. С. 33–38. URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/17332 (дата звернення: 17.11.2025).

Перегорода Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ТРАНСГУМАНІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ: АКАДЕМІЧНИЙ ДОПІНГ У КОНТЕКСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сучасна наука і соціальні настрої та пріоритети неухильно розвиваються в напрямку трансгуманізму – стратегії, через яку усе ще виникає багато дискусій та суперечок. Фактично це напрямок наукової діяльності, який прагне подальшої еволюції людини, що робить можливим покращення фізичних та розумових її здібностей і відкриває різноманітні перспективи у галузі вдосконалення антропності. Філософія трансгуманізму спрямована на перетворення людини як біологічного виду шляхом імплантації, генної інженерії, штучного розмноження та когнітивного посилення, що може призвести до втрати ідентичності [4]. Однією з практичних форм реалізації цих ідей став академічний допінг – використання біотехнологій, переважно фармакологічних засобів, для підвищення когнітивних здібностей здорових людей поза межами лікування [3].

Академічний допінг є аналогом спортивного допінгу, але спрямований не на фізичні, а на психічні (когнітивні) характеристики. Поява академічного допінгу пов'язується саме з мотивацією, яка стала наслідком конкуренції в досягненні кращих результатів, наприклад на іспиті, або в науковій діяльності чи у кар'єрі, де людина хоче досягти вищого рівня. Академічний допінг визначається як застосування медичних технологій за межами традиційного лікування для посилення психічних здібностей здорових людей – студентів, науковців, бізнесменів, геймерів тощо [3].

Природними, традиційними засобами академічного допінгу виступають, наприклад, прийом кави, виконання фізичних вправ (спорт), або

сон. Але існують й штучні методи, серед таких виокремлюють неінвазивну стимуляцію мозку (електрична, магнітна, ультразвукова), яка доступна навіть для домашнього застосування. А також основним і найголовнішим методом академічного допінгу є фармакологічний [4]. Це більш доступний і найпопулярніший вид академічного допінгу. Препарати створювалися для лікування хвороб, але застосовуються здоровими людьми не за призначенням. Цей метод використовується найчастіше через те, що легше прийняти таблетку і очікувати на покращення когнітивної функції, аніж використовувати попередньо наведені методи, які діють довше та важче.

Як було зазначено, сама по собі трансгуманістична ідея викликає багато суперечностей, що також властиво і сутності академічного допінгу. Трансгуманістична тенденція у своїй перспективі загрожує своєрідною дискримінацією, яка не повязана ні з расою, ні з кольором шкіри, ні соціальним статусом, вона поділятиме людей на звичайних (біологічних) та трансформованих (транслюдей) – таких, що пройшли модифікацію за допомогою технологій, а також, на додаток, диференціюватиме штучний супер інтелект (ASI) [2]. Така дискримінація матиме три можливі рівні. Перший рівень – дискримінація між звичайною людиною та транслюдиною, коли «покращені» індивіди отримуватимуть суттєву перевагу в освіті, науці, бізнесі та конкурентній боротьбі, роблячи «звичайних» людей менш конкурентоспроможними. Другий рівень – дискримінація між людиною (звичайною чи трансформованою) та ASI, оскільки штучний супер інтелект може повністю перевершити людські можливості, позбавляючи людей доступу до певних сфер діяльності. Третій рівень – потенційна дискримінація між транслюдиною та ASI, коли навіть «покращена» людина опиниться в підпорядкованому становищі щодо надрозумної системи [2].

Критеріями загострення цієї нової дискримінації стануть ступінь доступності технологій когнітивного покращення, рівень їхньої інтеграції в повсякденне життя та економічна нерівність у можливості придбання таких технологій. У результаті під загрозою можуть опинитися фундаментальні права людини: право на захист від дискримінації, право на цілісність особистості, право на збереження ідентичності, а також право на модифікацію власного тіла versus право на захист від «похищення ідентичності» [4].

Для запобігання суспільному розшаруванню теоретиками пропонується симбіоз трьох моделей нормативного регулювання: часткова заборона окремих процесів модифікації людини, помірковане регулюван-

ня реалізації трансгуманістичних ідей та стримування процесів, що прямо чи опосередковано завдають шкоди правам і свободам людини, її цілісності [2]. Необхідність має міжнародно-правове регулювання нейроетики та біополітики когнітивного покращення.

Отже, академічний допінг є реальною трансгуманістичною тенденцією, яка вже сьогодні загрожує ключовим правам людини – рівності, автономії та ідентичності. Негативний вплив трансгуманізму в соціумі повинен забезпечуватися жорстоким контролем, для запобігання глобальному поширенню дискримінації та нерівності, що з ним пов'язані. Крім самої дискримінації, трансгуманізм несе в собі небезпеку і безпосередньо для здоров'я людини через медикаментозне втручання. Таким чином, академічний допінг як одна із тенденцій трансгуманізму є досить суперечливою темою, яка ставить під загрозу як життя самої людини, так і права людей, що її оточують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варипаєв О. М., Северин-Мрачковська Л. В., Прудченко І. І. Філософські концепції постгуманізму та трансгуманізму у контексті культурних змін, спричинених штучним інтелектом. *Філософія та управління*. 2025. № 4(8). С. 1–11.
2. Міхайліна Т. В., Довгань Б. В. Реалізація концепції трансгуманізму як передумова виникнення нової форми дискримінації: правовий аспект. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 194–200.
3. Lanni C., Lenzken S. C., Pascale A. Cognition enhancers between treating and doping the mind. *Pharmacological Research*. 2008. Vol. 57, Iss. 3. P. 196–213.
4. Nyathi L. Unveiling the right to self-transformation and self-enhancement: exploring Transhumanism and its impact on human rights and the future of humanity. *Deusto Journal of Human Rights.* 2024. № 13. P. 119–147.

Передерій Ірина,
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого

СУТНІСТЬ І СЕНС ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Проблема сутності та сенсу людського життя належить до фундаментальних питань філософії, які супроводжують розвиток людської думки

від античності до сучасності. Її актуальність зумовлена як індивідуальними пошуками людини власного призначення, так і глобальними трансформаціями суспільства, що змінюють уявлення про цінності та життєві орієнтири. У сучасному світі, позначеному кризами, війнами та технологічними зрушеннями, питання сенсу життя набуває особливої гостроти. Людина дедалі частіше стикається з екзистенційною невизначеністю, що потребує глибокого філософського осмислення. Саме тому дослідження сенсу життя є важливим не лише для теоретичної філософії, а й для практичного самовизначення особистості. Аналіз наукових підходів до цієї проблеми дозволяє краще зрозуміти внутрішню природу людини та її місце у світі.

Науменко В. Н., Павлова Т. зазначили, що сенс життя постає як складне багатовимірне явище, яке поєднує наукові, філософські та екзистенційні підходи [1]. Ураховуючи роботу цих авторів, можна стверджувати, що сенс життя не є сталим або універсальним, а формується під впливом історичних, культурних і соціальних чинників. Вони підкреслюють, що науковий підхід до сенсу життя прагне об'єктивізувати це поняття, розглядаючи його через призму біологічного існування, соціальної функціональності та психологічного благополуччя. Водночас філософський підхід акцентує увагу на внутрішньому переживанні сенсу, його суб'єктивності та зв'язку з цінностями. Автори також аналізують співвідношення понять «мета життя» і «сенс життя», наголошуючи, що мета є більш конкретною і змінною, тоді як сенс виступає глибинною основою людського буття. У дослідженні підкреслюється, що втрата сенсу життя призводить до екзистенційної кризи, яка проявляється у відчутті пустоти, апатії та втрати життєвих орієнтирів. Таким чином, сенс життя постає як необхідна умова психологічної стабільності та цілісності особистості.

Опейда Л. розглянув сенс життя через категорію цілісності людського буття [2]. З погляду автора, цілісність виступає ключовим принципом, що дозволяє поєднати різні аспекти людського існування – тілесний, духовний, соціальний і культурний. Він наголошує, що сенс життя не можна звести до окремих цілей або досягнень, оскільки він розкривається лише у гармонійному поєднанні всіх складових людського буття. Особливу увагу дослідник приділяє взаємозв'язку між внутрішнім світом людини та її діяльністю у зовнішньому середовищі. Цілісність, за Опейдою, досягається через самореалізацію, яка включає усвідомлення власних можливостей і відповідальність за їх реалізацію. Автор також підкреслює, що сенс життя має динамічний характер і змінюється в процесі життєвого шляху людини. Важливим є те, що цілісність передбачає

не лише гармонію, а й здатність долати внутрішні суперечності. Таким чином, сенс життя виступає як процес інтеграції особистості, спрямований на досягнення внутрішньої єдності.

Ткаченко О., Голубєв О. у своєму дослідженні зазначили, що сенс людського життя тісно пов'язаний із проблемою ідеального [3]. Аналізуючи роботу цих авторів, слід підкреслити, що вони розглядають ідеальне як специфічну форму відображення реальності, яка формується у свідомості людини та визначає її ціннісні орієнтири. Сенс життя, за їхнім підходом, виникає у процесі співвіднесення реального існування людини з її уявленнями про ідеальне. Автори наголошують, що ідеальне виступає не лише як абстрактна категорія, а як активний чинник, що спрямовує діяльність людини. У цьому контексті сенс життя розглядається як результат постійного прагнення до ідеалу, який ніколи не досягається повністю, але визначає напрямок розвитку особистості. Дослідники також звертають увагу на те, що криза сенсу життя часто пов'язана з розривом між реальним і ідеальним. Вони підкреслюють, що гармонізація цього співвідношення є важливою умовою духовного розвитку людини. Отже, сенс життя постає як процес взаємодії між реальністю та ідеальними уявленнями.

Ткаченко О., Голубєв О. розглянули різні аспекти сенсу життя у контексті гуманітарного знання [4]. В міру розвитку їхньої аргументації простежується ідея про те, що сенс життя не можна зрозуміти поза культурним і соціальним контекстом. Автори підкреслюють, що людське життя набуває сенсу через включення в систему суспільних відносин і культурних практик. Вони аналізують роль мови, символів і традицій у формуванні уявлень про сенс життя. Особливу увагу приділено тому, що сенс життя є результатом комунікативної взаємодії, у якій людина не лише сприймає, а й творить значення. Дослідники також зазначають, що сучасне суспільство характеризується множинністю сенсів, що ускладнює процес самовизначення особистості. Водночас ця множинність відкриває можливості для індивідуального вибору. Таким чином, сенс життя розглядається як соціально зумовлений і водночас індивідуально пережитий феномен.

Лісеєнко О. В. вважає, що сенс життя може бути осмислений через агапелогічний підхід, який акцентує увагу на любові як фундаментальній цінності людського буття [5]. З погляду авторки, любов виступає не лише емоційним переживанням, а й онтологічним принципом, що визначає структуру людського існування. Вона розглядає агапе як безумовну, самовіддану любов, яка спрямована на благо іншого. У цьому контексті сенс життя полягає у здатності людини виходити за межі власного «я» і буду-

вати відносини на основі взаєморозуміння та підтримки. Авторка підкреслює, що агапелогічний підхід дозволяє подолати індивідуалізм і відчуження, характерні для сучасного суспільства. Вона також зазначає, що любов є джерелом духовного зростання і внутрішньої гармонії. Таким чином, сенс життя постає як процес самореалізації через служіння іншим і утвердження гуманістичних цінностей.

Отже, проблема сенсу людського життя має багатовимірний характер і розглядається в різних філософських підходах. Дослідження показують, що сенс життя формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Важливу роль у його осмисленні відіграють категорії цілісності, ідеального та любові. Незважаючи на різноманітність підходів, усі вони підкреслюють значення активної позиції людини у формуванні власного сенсу життя. Таким чином, сенс життя постає як динамічний процес, що відображає прагнення людини до самореалізації та гармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науменко В. Н., Павлова Т. Сутність сенсу життя у науковому та філософському аспектах. *Соціальні теорії та практики в контексті сучасних трансформацій.* 2025. № 12. С. 180–184.
2. Опейда Л. Цілісність як сенс людського буття. *Людинознавчі студії. Серія: Філософія.* 2015. № 32. С. 134–142.
3. Ткаченко О., Голубєв О. Сенс людського життя в контексті проблеми ідеального. *Проблеми гуманітарних наук*. 2017. № 39. С. 56–63.
4. Ткаченко О., Голубєв О. Сенс людського життя в контексті проблеми ідеального. *Проблеми гуманітарних наук*. 2017. № 39. С. 56–63.
5. Лісеєнко О. В. Філософське осмислення сенсу життя крізь призму агапелогічного підходу. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2023. № 1. С. 61–65.

Петришин Іван
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ

Формування нових цінностей і переосмислення вже існуючих сьогодні є надзвичайно актуальною проблемою як для українського суспіль-

ства, так і для світу загалом. Зростає кількість людей, які замислюються над моральними, духовними, етичними та релігійними орієнтирами. У зв'язку з цим особливої гостроти набувають питання про сутність духовності людини та її притаманність кожному індивіду без винятку.

У науковому середовищі немає єдиного підходу до визначення поняття «духовність», оскільки воно з античних часів і до сьогодення залишається ключовим для осмислення феномену людини. Адже духовність відіграє важливу роль у розумінні безсмертя душі, сенсу життя, соціальної взаємодії, процесів самоідентифікації та усвідомлення власного «Я».

Так, В. Баранівський виокремлює певний смисловий аспект цього поняття: «Духовність у ній розумілася як свого роду ідеал (особливий «максимум»» або «досконалий різновид» духовного розвитку особистості, вона була переважно етичною категорією, покликаною виразити одну з найвищих людських цінностей, позначити моральнісний вимір людської життєдіяльності, передусім живе джерело переваг особистості, її етичну самостійність. У цьому розумінні духовність, звичайно, протиставляють бездуховності» [1, с. 70].

Варто зауважити, що проблема духовності вперше постає ще в античній філософії. Зокрема, такі мислителі, як Платон і Аристотель, пов'язували поняття «духовність» зі словом «дух», яке тлумачили як рухливе повітря, дихання, носій життєвої сили. Водночас саме Платон уперше чітко розмежував тілесне і духовне. Він розглядав духовність як специфічну людську якість, вищий рівень буття людини, тоді як тілесне трактував як нижчий рівень, зумовлений природними властивостями.

Показовою в цьому контексті є інтерпретація міфу про печеру, у якій виділяються чотири стадії духовного становлення суб'єкта-пізнавача:

1) перебування в кайданах на дні печери;

2) звільнення і важке підняття;

3) поступове спрямування погляду на істинні предмети;

4) вихід від споглядання речей, освітлених Сонцем, до самого Сонця.

Таким чином, духовність істотно впливає на пізнавальні можливості людини, забезпечуючи наближення до істини та формування достовірного знання.

Крім того, як наукова діяльність і відкриття, так і повсякденна взаємодія людей із навколишнім світом, природою та іншими людьми мають ґрунтуватися на духовних і гуманістичних засадах.

У сучасній філософії та науці людина розглядається як істота, в процесі соціалізації якої формується її внутрішній світ, свідомість, особистісні характеристики, світогляд, а також ціннісно-смислові орієнтири.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема духовності як однієї з ключових сутностей людини, що виявляється в її пізнавальній, творчій, критичній, моральній, аксіологічній, гуманістичній, культурній та виховній активності, а також у прагненні до самопізнання, самокритики, саморозвитку, самосвідомості та самовдосконалення.

Як зазначається, «Основні смисли духовного порядку пов'язані з найважливішими проблемами людського буття, зокрема, його призначенням, свободою та відповідальністю, самовдосконаленням і найвищою духовною самореалізацією. Духовна самоідентифікація людини – це результат її духовного шляху від природного до соціального та далі, від соціального – до духовного «Я». Подібно до того як соціальна природа людини є цілеорієнтиром для трансформації її біологічної природи, так духовне «Я» є подальшим ступенем розвитку для «Я» соціального. Результатом людського сходження до досконалості є безцінний біологічний, соціальний та духовний досвід, який дух отримує у своєму проявів багатовимірній природі особистості» [5, с. 280].

Оскільки світ, у якому існує особистість, є нелінійним і відкритим, людина як складний елемент цієї багаторівневої системи постійно опиняється в умовах нестабільності та розвитку – як у контексті еволюції світу, так і власного життєвого шляху. За таких обставин особистість не може залишатися пасивним спостерігачем, а має проявити себе як активний суб'єкт…» [4, с. 10]. Подібний активний, «нелінійний» суб'єкт повинен володіти такою сутнісною характеристикою, як духовність.

Сфера духовності є значно ширшою та змістовно багатшою за сферу раціонального пізнання й інтелектуального освоєння світу. Її сутність полягає не стільки в освіті чи накопиченні знань, їх обсязі або різноманітності, скільки в їхньому смисловому наповненні. Самі по собі поняття «освіченість», «мудрість» чи «геніальність» ще не є показниками духовності. Знання набувають духовного характеру лише тоді, коли стають усвідомленим інструментом осмислення як зовнішньої реальності, так і внутрішнього світу людини, а також засобом засвоєння вищих цінностей – істини, добра, краси, моральності, справедливості, гуманізму, взаєморозуміння, взаємодопомоги, культурності та інших.

Духовність також визначається як здатність до глибокого переживання цих цінностей, як внутрішня, не нав'язана ззовні готовність діяти відповідно до них. У цьому сенсі вона передбачає свободу особистості. Формуючи власну духовність, людина підноситься до рівня ідеалів і втілює їх у повсякденному та професійному житті. Водночас духовність

виходить за межі суто емпіричного існування, долаючи егоїзм, корисливість, несправедливість і зло.

На певних етапах життя людина може перебувати у стані глибокого сумління, що сприяє формуванню найвищих моральних орієнтирів, які визначають її духовний світ і культуру. Вважається, що люди різняться між собою передусім духовно, більше ніж біологічно чи соціально, адже духовна сфера є більш автономною, прихованою та підпорядковується власним закономірностям, які складно безпосередньо пізнати. У цьому контексті духовність розглядається як онтична властивість людини: «… свідченням цього стало методологічне створення образу людини як духовної істоти, яку репрезентує комплементарна єдність трьох іпостасей – тіло, душа, дух, що знаходять своє життєствердження у двох площинах духовної самореалізації людини – горизонтальній (навколишня дійсність) та вертикальній (трансцендентальна реальність)» [2, с. 321–322].

Традиційно духовність охоплює три ключові здібності людини:

– пізнавальну, як розвиток інтелекту, засвоєння та накопичення знань;

– моральну (етичну), як дотримання норм, цінностей і принципів, що регулюють поведінку в суспільстві;

– естетичну, як особливе ставлення до дійсності, у межах якого людина сприймає цілісність явищ, розкриває власні творчі можливості, оцінює гармонію світу й людини та формує відчуття прекрасного, ідеального й естетичного.

Духовна людина зазвичай володіє важливою особистісною якістю: духовність постає як прагнення до високих ідеалів та смислів, що визначають загальний напрям її діяльності. Вона передбачає орієнтацію на гуманістичні цінності, щирість, доброзичливість, взаємоповагу у стосунках з іншими людьми та не зводиться до пасивного стану, а проявляється як активна форма людського буття.

Отже, духовність є складним, багатовимірним і водночас ключовим феноменом людського буття, що має глибоке філософське коріння та розглядається в різних наукових традиціях. Вона не зводиться лише до рівня знань чи інтелектуального розвитку, а визначається передусім смисловим наповненням свідомості, орієнтацією на вищі цінності та здатністю особистості до морального, творчого й гуманістичного самовираження.

У сучасних умовах глобальних змін і переосмислення ціннісних орієнтирів духовність набуває особливої значущості як основа формування внутрішнього світу людини, її світогляду та здатності до відповідального вибору. Вона виступає інтегруючим чинником, що поєднує

пізнавальну, моральну й естетичну складові особистості та спрямовує її до саморозвитку і самовдосконалення.

Таким чином, духовність є необхідною умовою становлення гармонійної, свідомої та активної особистості, здатної діяти відповідно до гуманістичних ідеалів і брати участь у творенні суспільного життя на засадах добра, справедливості та взаєморозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранівський В. Ф. Проблема духовності особистості в сучасному українському суспільстві. *Міжвідомчий науковий збірник*. 1999. Том 14. С. 68–80.

2. Климишин О. І. Духовність як онтична властивість людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць.* 2012. Вип. 2 (2). С. 313–322.

3. Коперльос Р. Ю. Розуміння нелінійності особистості в постнекласичній раціональності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. №34. С. 9–12.

4. Осипов А. Духовність як парадигмальна засада осягнення співвідношення філософії і науки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки.* 2009. №636. С. 34–38.

5. Помиткін Е. О. Філософсько-психологічний зміст поняття духовності та духовного розвитку особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2006. Т. VIII, Ч. 9. С. 279–286.

6. Философский енциклопедичний словник: енциклопедія. К.: Абрис, 2002. 742 с.

Піголенко Олександр
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірант кафедри філософії, 19-23-09

УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Процес європейської інтеграції України є значно складнішим, ніж просто адаптація національного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Його суть полягає в суттєвій трансформації правової культури, що є основою будь-яких державно-суспільних змін. Без переоцінки цінностей, перегляду суспільних орієнтирів та подолання застарілих уявлень нові правові норми ризикують залишитися лише формальними

положеннями, які не матимуть значущого впливу на щоденне життя громадян.

Ключовим аспектом цієї трансформації є ідея людиноцентризму. Вона передбачає відхід від радянських підходів, у яких інтереси держави домінували над інтересами окремої людини, та перехід до європейської моделі, де права і свободи особистості стають основою функціонування влади. У цьому контексті верховенство права набуває особливого значення: закон перестає бути інструментом тиску чи примусу, стаючи замість цього рівноправним регулятором відносин між громадянином і державою. Він гарантує чесність, рівність та передбачуваність для кожного члена суспільства.

Проте, на шляху до відповідності української правової культури європейським стандартам виникають серйозні соціонормативні бар'єри. В умовах багаторічного побутування правового нігілізму в свідомості суспільства закон часто сприймався як засіб примусу або перешкода, що породило звичку оминати його через використання неправових методів вирішення проблем. Крім того, лояльність до корупції та патерналістський підхід до ролі держави й досі гальмують розвиток правової культури вітчизняних громадян. Європейська інтеграція вимагає змін: громадяни повинні не лише знати свої права, але й активно брати участь у їх реалізації та захисті, сприяючи дотриманню правопорядку.

Інституційні перетворення відіграють важливу роль у закріпленні нової правової культури. Формування незалежної судової влади та впровадження електронного врядування позначаються на підвищенні довіри до держави. Завдяки цифровим технологіям, таким як платформа «Дія», взаємодія громадян із державними органами стає прозорішою та менш вразливою до корупційних ризиків. Це поступово формує звичку до цивілізованих правових стосунків. У свою чергу, реформування юридичної освіти має на меті підготовку фахівців зі здатністю працювати у відповідності з принципами справедливості та верховенства права, а не лише спираючись на формальне виконання юридичних норм та процедур.

Окрему роль у зміні правової культури українців відіграла повномасштабна війна. Вона не лише загострила питання справедливості, але й визначила стратегічний вибір країни. Боротьба з агресією стала боротьбою за можливість жити в суспільстві, заснованому на законі та верховенстві права, а не на свавільному насильстві.

Таким чином, на сьогодні правова культура України переживає динамічний процес трансформації. Її успішна європеїзація полягає не в механічному копіюванні чужого досвіду, а в глибокому усвідомленні демо-

кратичних цінностей, що забезпечують рівність перед законом, прозорість влади та доступне правосуддя. Кінцева мета цього процесу – створити суспільство, де повага до права буде природним станом для кожного громадянина.

Підручний Олександр
Національний Юридичний
Університет
імені Ярослава Мудрого
Факультет прокуратури, 01-25-13
група, 1 курс

ЛЮДСЬКА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ В МЕЖОВИХ СИТУАЦІЯХ: СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ АНТРОПОЛОГІЇ К. ЯСПЕРСА

В антропології Карла Ясперса, який був одним із провідних представників екзистенціальної філософії XX століття, пропонується глибокий підхід до розуміння людської суб'єктивності, оскільки він зосереджується на межових ситуаціях (Grenzsituationen), які являють собою невідворотні моменти, що розкривають фундаментальні обмеження людського існування, такі як смерть, страждання, провина, боротьба або випадок. Ці ситуації мають не лише психологічне, а й онтологічне значення, бо вони руйнують повсякденну ілюзію стабільності та контролю, що змушує людину переосмислити себе і свій спосіб буття, оскільки звичні цілі і ролі виявляються недостатніми для розуміння власної сутності.

Ясперс виділяє три рівні людського буття – Dasein, Existenz і Transzendenz, причому Dasein відповідає наявному буттю, тобто емпіричному існуванню у світі речей, ролей і соціальних норм, де людина прагне безпеки, адаптації та контролю, уникаючи тривоги і покладаючись на звичку, бо на цьому рівні повсякденне життя функціонує за законами інерції і соціальних очікувань. Масове суспільство, технології та споживацька культура посилюють ілюзію стабільності, оскільки вони перетворюють індивіда на функціональний елемент системи, що дає відчуття безпеки, але віддаляє його від справжнього «Я», яке може проявитися лише в екзистенційній кризі.

Межові ситуації руйнують цю ілюзію, оскільки смерть демонструє конечність і безсилля людини, страждання оголює її вразливість, провина змушує зустрітися з власною відповідальністю, а боротьба і випадок показують непередбачуваність світу, через що раціональне мислення виявляється обмеженим. У таких обставинах звичні значення, цілі і соціальні ролі втрачають силу, що Ясперс називає «катастрофою шифру», під час якої людина переживає тривогу, розгубленість і відчай, і лише через це вона здатна усвідомити власну обмеженість і безсилля перед невідворотним.

Проте саме ці ситуації відкривають можливість трансформації, оскільки вони стимулюють екзистенційний стрибок до Existenz, тобто автентичного буття, що передбачає свідоме прийняття свободи і відповідальності, у якому суб'єктивність перестає залежати від обставин і ролей, бо вона формується у свідомому виборі людини бути собою попри абсурдність і конечність існування. Це радикальна зміна свідомості, яка переводить людину від пасивного існування в світі речей до активного самоздійснення і відповідального буття, і автентичність проявляється у здатності приймати власну вразливість та безсилля, знаходячи водночас внутрішню свободу діяти в межах свого існування.

Третій рівень, Transzendenz, пов'язаний із досвідом того, що виходить за межі раціонального пізнання, бо він забезпечує джерело сенсу, яке дозволяє зберегти внутрішню цілісність у кризових обставинах, і цей досвід не є релігійним догматом, а філософським переживанням, що надає стійкість і силу жити без ілюзій і фальшивого контролю.

У сучасному світі межові ситуації набувають нових форм, таких як пандемії, війни, екологічні загрози та цифрова залежність, і їхня сутність залишається незмінною, бо вони змушують людей ставити фундаментальні питання про сенс свого буття. Особливо гостро це проявляється в Україні, де повномасштабна війна створює колективну межову ситуацію, через яку люди щодня стикаються з втратою, небезпекою, відповідальністю та боротьбою, що змушує їх переосмислювати власне життя та пріоритети. Цей досвід руйнує ілюзії безпеки, проте водночас формує нову суб'єктивність, яка проявляється у солідарності, волонтерстві, спротиві та автентичності, бо саме через активне самоздійснення у кризі українці вчаться бути відповідальними не лише за себе, а й за спільноту.

Таким чином, антропологія Ясперса демонструє, що справжня трансформація суб'єктивності відбувається на межі, коли людина усвідомлює власну конечність і безсилля, приймає свободу та відповідальність і здійснює екзистенційний стрибок, а у кризові часи, як це видно в Україні, справжнє «Я» формується не у комфорті та ілюзіях контролю, а у зі-

ткненні з фундаментальними обмеженнями буття, що дозволяє по-новому усвідомити себе і свою здатність діяти в межах власного існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яцик І. С. Філософсько-культурологічна трансформація категорії «ситуація» (Н. Аббаньяно, К. Ясперс). *Культурологічна думка*. 2011. №4. С. 223–228. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Kultdum_2011_4_40.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

2. Hügli A. Karl Jaspers on Truth and Dialogue: A Rethinking of His Philosophy of Universal Communication. Lanham: Lexington. 2024. https://doi.org/10.5771/9781793649133.

3. Gutschmidt R., Frick E. Existential Elucidation: Jaspers, Boundary Situations, and Spiritual Care. De Gruyter. 2025. https://doi.org/10.1515/9783111715377.

Плакса Валерія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-05

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВОСВІДОМОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Правосвідомість є однією з основних категорій, де перетинаються філософія та право, оскільки вона відображає ставлення людини до правових норм, принципів та цінностей. У сучасному суспільстві значення правосвідомості значно зросло завдяки глибоким трансформаційним процесам, що охоплюють політичну, економічну та соціокультурну сфери. Саме через правосвідомість право може бути зрозуміле як соціальна основа та реалізоване як механізм регулювання суспільних відносин.

Важливою функцією правосвідомості є регулятивна, оскільки вона безпосередньо впливає на поведінку суб'єктів права. Крім того, вона виконує когнітивну, оціночну та прогностичну функції. Когнітивна функція забезпечує розуміння правової ситуації, оціночна функція дозволяє сформулювати ставлення до неї, а прогностична функція дозволяє передбачати результати правових дій та рішень.

Правова грамотність набуває особливого значення в демократичній державі з верховенством права, де вона є не лише показником рівня

правової культури, а й фактором підвищення ефективності правової системи. Брак правових знань призводить до правового нігілізму, недовіри до державних інституцій та неповаги до правових норм. Водночас високий рівень правової грамотності сприяє утвердженню принципу верховенства права, зміцненню легітимності та розвитку активної громадянської позиції.

У сучасному світі правосвідомість формується під впливом процесів глобалізації, цифровізації суспільства та розвитку інформаційних технологій. ЗМІ, соціальні мережі та освітні заклади відіграють життєво важливу роль. Юридична освіта є особливо важливою, оскільки вона дає змогу критично мислити, аналізувати правові явища та застосовувати правові норми.

Філософія також слугує методологічною основою для вивчення правосвідомості, оскільки дозволяє продемонструвати її суттєві характеристики, закономірності розвитку та зв'язки з іншими формами суспільної свідомості. Вона забезпечує глибше розуміння права як соціального явища та сприяє формуванню цілісного світогляду у особистості.

Отже, правосвідомість є центральною категорією, що поєднує філософські та правові аспекти в розумінні соціальної реальності. Її розвиток є передумовою для утвердження правової держави та громадянського суспільства. У сучасній ситуації проблема підвищення рівня правосвідомості набуває особливої актуальності та вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення освіти, правової освіти та державної політики у сфері права.

Погуляй Софія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-09

ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема правової реальності як предмета філософського дослідження зосереджується на осмисленні права не лише як системи норм, а як складного соціального явища, що існує у взаємодії з людиною, суспільством і свідомістю. Оскільки право неможливо звести до суто емпіричних об'єктів, для вираження його особливостей у всіх проявах використовується кате-

горія «правова реальність» [3, с. 343]. Трансформаційні процеси в методології сучасного правознавства спонукають розглядати правову реальність як автономну сферу існування, що має власну внутрішню логіку розвитку [1, с. 10]. На філософському рівні навколо цього поняття обговорюється низка фундаментальних проблем, зокрема: співвідношення «сущого» (реальних правовідносин) та «належного» (ідеалу справедливості), онтологічний статус права (його об'єктивність щодо людини), а також складні взаємозв'язки між правом, державною владою, суспільством і мораллю.

Під правовою реальністю слід розуміти не лише сукупність інститутів чи норм, а особливий автономний світ права зі своїми законами і логікою функціонування. Вона охоплює ті очевидності, які хоча і не мають предметного буття, проте з якими суб'єкт змушений рахуватися у своїй діяльності [1, с. 11]. С. І. Максимов виокремлює кілька відносно автономних рівнів її функціонування [3, с. 345]. Світ ідей (ідея права): засадничий компонент, що містить абстрактно-загальні визначення, масштаб істинності права та ціннісні орієнтири права [3, с. 345]. Цей рівень є визначальним, оскільки саме він задає критерії оцінки чинного права та дозволяє критикувати несправедливі норми. Світ знакових форм: інституціональний вимір, представлений системою законодавчих норм та інститутів, через які реалізується ідея права [3, с. 345]. Без цього право не може набути обов'язковості, адже лише через формалізацію воно стає загальнообов'язковим регулятором. Світ соціальних взаємодій: конкретне правове життя, що виявляється у безпосередній взаємодії суб'єктів та правореалізації [3, с. 345]. Саме тут перевіряється ефективність права: якщо норми не реалізуються на практиці, вони втрачають свою соціальну цінність.

Поняття «правова реальність» можна розуміти у двох площинах. У широкому сенсі – як сукупність правових явищ, або у вузькому – як базисний правовий феномен (наприклад, норм і інститутів у межах юридичного позитивізму або правосвідомості в теорії природного права) [1, с. 11].

Адекватне відображення структури права можливе лише через інтегральні концепції, які визнають його дуальну природу. Це означає єдність двох вимірів [3, с. 349]: ідеального та реального. Ідеальний (критичний) вимір: виражається в моральній правильності та ідеї справедливості, що безпосередньо корелює з природним правом. Реальний (фактичний) вимір: полягає в авторитетному встановленні норм і їхній дієвості в суспільстві, що відповідає позитивному праву [3, с. 349]. Дійсність права виявляється у поєднанні цих двох вимірів: позбавлене справедливості, воно втрачає свою сутність, а без закріплення у формі позитивних норм

менш здатне функціонувати в реальній практиці людського життя [3, с. 347]. Ця єдність також є основою легітимності права, тобто його суспільного визнання і добровільного дотримання.

У межах феноменологічного підходу правова реальність постає передусім як сфера належного, а не фактично існуючого. Її реальність закріплюється не як просто факт, а через її значущість для людини. Центральне місце в цьому підході займає людина, адже право розглядається як один із способів її буття [2, с. 55]. Такий підхід дозволяє пояснити, чому навіть за відсутності зовнішнього примусу люди дотримуються правових норм – через їх внутрішнє прийняття та усвідомлення їхньої цінності.

Важливим антропологічним поняттям виступає «людина правова» (homo juridicus), яка наділена унікальною природною здатністю створювати і сприймати право [2, с. 57]. Головна риса такої людини – уміння сприймати інших як рівних і визнавати їхні права. Саме через таке взаємне визнання право набуває сенсу, а справедливість утверджується як його фундаментальна цінність [2, с. 59]. Це підкреслює соціальну природу права: воно виникає і функціонує лише в умовах взаємодії між людьми, а не існує ізольовано від суспільства.

Дж. Вега (Jesús Vega) зазначає, що філософія права, досліджуючи правову реальність, формує найбільш узагальнені уявлення про неї і місце людини в ній, надає систему наукових методів та узагальнюючий алгоритм для дослідження правових явищ на рівні їхньої сутності, оцінює право через систему цінностей, віддзеркалюючи уявлення про справедливість, рівність та волю, сприяє формуванню правосвідомості та відповідальної правової установки в суспільстві [4, с. 9–10]. Без такого підґрунтя неможливо в повній мірі зрозуміти сутність правових інститутів і їхню роль у захисті прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудченко В. В. Правова реальність: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 10–15.

2. Максимов С. І. Феноменологічний підхід до розуміння правової реальності. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Харків : Право. 2009. №2. С. 54–60.

3. Максимов. С. І. Що є право? Ключові моменти концепції правової реальності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. №1–2. С. 343–351.

4. Vega J. Legal philosophy as practical philosophy. *Revus. Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law/Revija za ustavno teorijo in filozofijo prava*. 2018. №34. С. 1–25.

Подвезько Анна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ЛОГІКА ПРАВА У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ: КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЮРИСТА ТА ПРЕСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Логіка права як філософська категорія є одним із ключових елементів правової культури. У сучасних умовах глобалізації, цифровізації та інформаційної війни особливої ваги набуває поєднання філософського осмислення логіки права з критичним мисленням юриста. Саме це поєднання дозволяє юристу не лише формально правильно застосовувати норми, а й критично оцінювати їх зміст, справедливість та соціальні наслідки.

Філософське осмислення логіки права бере початок ще в античності. Арістотель у «Органоні» заклав основи формальної логіки, яку пізніше було адаптовано до правової сфери. У Новий час Дж. Локк і Дж. Остін розглядали право як результат раціонального мислення, підкреслюючи дедуктивний характер правових висновків.

У XX столітті Г. Кельзен («Чиста теорія права») і Р. Алексі («Теорія юридичної аргументації») показали, що логіка права не є лише технічним інструментом, а становить філософську основу правопорядку. Логіка права у філософському дискурсі – це не просто правила міркування, а спосіб пізнання сутності права як раціонального явища.

Критичне мислення у філософському сенсі (від Сократа до сучасної аналітичної філософії) – це здатність ставити під сумнів очевидне, виявляти суперечності, аналізувати приховані припущення та оцінювати аргументи за критеріями логічної правильності та моральної обґрунтованості.

У юридичній діяльності критичне мислення виконує такі функції:

- дозволяє юристу вийти за межі буквального тлумачення норми і оцінити її соціальну справедливість;
- допомагає виявляти логічні помилки в аргументації опонента;
- забезпечує етичну відповідальність юриста при застосуванні права.

Без критичного мислення логіка права перетворюється на формалізм, а юрист – на механічного виконавця норм.

Сучасні проблеми пов'язані з:

• домінуванням позитивістського підходу, який зводить логіку права до технічного інструменту, ігноруючи філософський зміст;

• когнітивними упередженнями юристів, що знижують якість критичного аналізу;

• недостатнім рівнем філософської підготовки у юридичних вишах, через що випускники володіють формальною логікою, але слабко застосовують критичне мислення.

Перспективи розвитку полягають у:

• інтеграції філософії логіки права та критичного мислення як наскрізної компетентності в юридичній освіті;

• використанні методів аналітичної філософії та критичної теорії для аналізу сучасних правових проблем;

• розвитку цифрових інструментів, які допомагатимуть виявляти логічні помилки, але потребуватимуть критичного контролю з боку юриста.

Майбутнє юридичної професії залежить від формування юриста-філософа, здатного поєднувати логічну точність із критичним осмисленням права.

Логіка права у філософському дискурсі є не технічним додатком, а глибокою філософською основою правової діяльності. Критичне мислення юриста виступає необхідним доповненням і коректором формальної логіки. Подальший розвиток їх взаємозв'язку є запорукою якісного правосуддя, захисту прав людини та еволюції правової системи в цілому.

Полумисна Марія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та
детективної діяльності, 03-25-01

ФІЛОСОФІЯ ЯК ПІДГРУНТЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦІ К. МАРКСА І Ф. ЕНГЕЛЬСА «НІМЕЦЬКА ІДЕОЛОГІЯ»)

З метою забезпечення функціонування держави політичні діячі часто використовують як основу своєї діяльності політичну ідеологію,

яка скерована на підтримання однакових поглядів суспільства, апарату влади тощо. Термін «ідеологія» означає таку форму політичного світогляду, яка побудована на чіткій єдності думок із відсутністю альтернативних бачень і підпорядкована відповідній формі суспільно-політичної практики та способі державного управління. Розглянемо вплив філософії на формування політичної ідеології на прикладі марксизму.

Марксистський підхід розглядає ідеологію з двох боків. Буржуазна ідеологія, що існує в рамках капіталізму, є формою помилкової свідомості, яку свідомо насаджує буржуазія для збереження свого панування і маніпулювання свідомістю пролетаріату. Марксистська ідеологія тлумачиться як вчення, яке об'єктивно виражає інтереси передового класу – пролетаріату [1].

Для кращого впровадження певної ідеології, влада враховує всі особливості існування різних груп населення. Ідеологічні ідеї поширюються доступними для кожної верстви населення засобами (газети, журнали, телебачення, соціальні мережі тощо).

У праці К. Маркса і Ф. Енгельса «Німецька ідеологія» мовиться про те, що панівний клас певної країни, з огляду на його матеріальне забезпечення, має можливість трактувати та поширювати власні ідеї [2], які нижчі класи сприймають, не вдаючись до власного розуміння через надмірне робоче навантаження, недостатній рівень освіти тощо.

Для завоювання влади, за словами вище зазначених філософів, революційний клас (який найбільше експлуатується) вдається до боротьби із правлячим панівним класом для утвердження свого політико-владного домінування [2]. У праці К. Маркса і Ф. Енгельса йдеться про створення панівним класом ілюзій, що впливають на свідомість людей, змушуючи повірити, що лише їхня влада є істинною і правильною.

Парадокс полягає в тому, що нова пролетарська влада також створює ілюзорний світ. Джерелом цих ілюзій є комуністична ідеологія, що передбачає створення такої моделі суспільства, де всі експлуатовані раніше класи ставали рівними, маючи спільну власність на виробництво тощо. Проте в дійсності комунізм не відповідав зазначеним ідеям, реалізуючи негативні соціально-політичні практики – репресії, заборона демократичних прав та свобод та ін..

Отже, дослідивши та проаналізувавши написане К. Марксом та Ф. Енгельсом, можемо констатувати, що автори вбачали політичну ідеологію як інструмент створення ілюзій для людей нижчих класів задля здобуття та зміцнення влади правлячого панівного класу. Таким чином, політична

ідеологія, ґрунтуючись на відповідній філософії, у певних країнах є основою для правління та керування громадянами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новак О. Політична ідеологія: поняття, характеристика, функції. *Науковий часопис Інституту Польщі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2018. URL: https://ukrpolnauka.wordpress.com/ (дата звернення: 11.04.2026).

2. Marx K., Engels F. A Critique of The German Ideology. (1845-1846). Translators: Tim Delaney, Bob Schwartz. 2000. URL: https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_The_German_Ideology.pdf (дата звернення: 11.04.2026).

Прібилова Варвара
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-01

БУДДИЗМ ЯК ВЧЕННЯ ПРО ПОДОЛАННЯ СТРАЖДАННЯ

У VI ст. до н.е. в Індії виник релігійно-філософський напрям, який отримав назву буддизм. Його засновником вважається Сиддхартха Гаутама життя якого овіяне легендами. Перед народженням майбутнього засновника буддизму його вагітній матері наснився сон, ніби до її тіла ввійшов білий слон, що символізує народження великої людини. Після народження батько хлопчика намагався ізолювати сина від справжнього світу, який наповнений горем та стражданнями. Однак Сиддхартха, якого пізніше назвали Буддою (що означає «просвітлений»), прагнучи дізнатися про реальне життя, покинув дім і розпочав пошуки істини.

У сучасному світі людське життя наповнене постійним стресом, тривогою, болем та конфліктами. У зв'язку з цим проблема страждання набула особливої актуальності, оскільки залишається однією з ключових у житті людини. Для вирішення цього питання варто звернутися до шляхів подолання цих страждань, які запропоновані в буддизмі.

Метою роботи є визначення шляху подолання страждань, який пропонує буддизм, а також проаналізувати причини виникнення цих страждань.

Центральним у вченні буддизму є питання страждань (дукха). Основу вчення складають Чотири Благородні істини. Перша істина наголошує на тому, що життя пов'язано зі стражданнями – від народження до смерті людське життя супроводжується болем. Друга істина визначає причину страждань – людські бажання, або танха (жага). Згідно з нею ми постійно прагнемо до нових насолод, що призводить до внутрішньої напруги та незадоволення. Істина третя зазначає, що існує можливість вивільнення від страждання. Відповідно до вченням буддизму, щоб позбутися страждань нам потрібно позубитися самих бажань. Стан, у якому відсутні страждання, називається нірваною. Четверта істина визначає шлях цього звільнення – Восьмеричний шлях, який складається з восьмі кроків і охоплює усе життя людини та веде до нірвани.

Восьмеричний шлях включає такі етапи: правильне бачення, а саме віра в Чотири істини; правильна думка – людина повинна змінити свої наміри, прийняти рішення на користь самовдосконалення та спрямувати їх на добро; правильна мова відображає наше «Я», тобто якщо людина буде говорити правду і не використовувати грубих слів, це може вплинути на її характер; правильна дія передбачає дотримування заповідей буддизму, зокрема приборкування гніву, відмова від крадіжок та від вживання п'янких речовин, не вдаватися до брехні, а також контроль над статевим потягом, який буддисти вважали найсильнішим бажанням; правильний спосіб життя полягає в тому, щоб людина не порушувала попередні заповіді; правильне зусилля означає, що духовне самовдосконалення неможливе без докладання зусиль; правильна увага – людині необхідно контролювати своє мислення, адже наше життя є результатом наших думок; правильне зосередження – у буддизмі цього досягають через медитацію, яка заспокоює людину і дозволяє їй зосередитися на важливому.

Отже, буддизм розглядає страждання як невід'ємну частину нашого життя, причиною яких є бажання. Для подолання страждань вчення пропонує Чотири Благородні Істини та шлях, який людина має пройти для того, щоб досягти нірвани. У сучасному світі часто звертаються до буддійських практик, особливо до медитації, з метою зниження рівню стресу та покращення психічного стану. Як зазначав Будда, усвідомлене керування своїми думками та бажаннями є шляхом до внутрішнього спокою. Таким чином, можна зробити висновок про те, що вчення буддизму про подолання страждань є не лише стародавньою філософією, а й ефективною методикою, яка допомагає забезпечити внутрішній баланс і гармонію в сучасному житті.

Прокопович Давид
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-01

ПРАВО ТА МОРАЛЬ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РІШЕННЯ АЛГОРИТМІВ

Розвиток алгоритмічних систем створив величезну юридичну дилему, а саме, відповідальність за рішення, які приймаються без втручання людини. Чи можна покласти пряму відповідальність на розробника, користувача чи саму систему? Це питання відкриває складний дискурс взаємодії права і моралі в умовах цифровізації сучасного суспільства, яке внаслідок технологічного прогресу нівелює здатність до критичного мислення, а також логічне та самостійне осмислення проблем, покладаючись на новітні технології.

Мораль в епоху штучного інтелекту (ШІ) базується на питанні: хто саме має нести відповідальність за помилки алгоритмів? І саме це загострило традиційний конфлікт між правом і сучасними технологіями. Алгоритми ШІ діють за формальними правилами, але їхні рішення можуть прямо суперечити етичним уявленням суспільства. Це породжує необхідність переосмислення ролі моральних принципів у правовому регулюванні сучасних технологій.

У статті О. Македона наголошується на тому, що для гармонізації технологічного прогресу з суспільними цінностями недостатньо лише формальних правил, а необхідна багаторівнева стратегія регулювання. Автор зазначає: «Вирішення питань, пов'язаних з відповідальністю за дії автономних систем штучного інтелекту в юридичній практиці, потребує комплексного підходу, що включає розробку етичних стандартів, визначення юридичної відповідальності, розробку алгоритмів пояснення рішень та створення систем контролю та моніторингу. Тільки такий комплексний підхід дозволить забезпечити ефективне та етичне використання штучного інтелекту у юридичній сфері»[1, с. 202].

З огляду на вищезазначене, пріоритетним завданням сучасної юриспруденції стає розробка адаптивного законодавства, яке здатне не лише фіксувати поточний стан технологій, а й гнучко реагувати на появу нових етичних викликів. Традиційні правові механізми виявляються недостатніми для регулювання автономних систем, оскільки вони не враховують специфіку «машинного мислення», що вимагає інтеграції моральних фільтрів безпосередньо у процес нормотворення.

Ключовою проблемою сучасних алгоритмічних систем є їхня непрозорість, що ускладнює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями ШІ та конкретним результатом і реалізацію принципу юридичної визначеності та ефективного притягнення до відповідальності.

Окремою проблемою є алгоритмічна упередженість, яка виникає через специфіку навчальних вибірок, оскільки система не завжди встигає оновлювати свою базу даних і дуже часто діє на основі старої і часто неактуальної інформації, іноді взагалі генеруючи недостовірні дані. Це все може призводити до несправедливих рішень у різних сферах, зокрема у правовій.

Тому виникає потреба у створенні нових правил і законів, які б регулювали використання ШІ визначали межі його застосування. Головним аспектом цього процесу є використання принципу поєднання стабільності і динамізму, котрий є головним принципом розвитку сучасного законодавства.

Підсумовуючи, можна сказати, що проблема відповідальності за рішення алгоритмів є складною і потребує поєднання правових та моральних підходів, але можна зробити найголовніший висновок, що відповідальність за помилки ШІ несе саме особа, яка використовувала ШІ-алгоритми у своїй діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Македон О. А. Етичні та юридичні аспекти використання штучного інтелекту у юридичній практиці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. №1. С. 200–204. URL: https://apnl.dnu.in.ua/1_2024/39.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

Прядко Олександр
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВПЛИВ АРІСТОТЕЛЯ Й ПЛАТОНА НА РОЗВИТОК ФІЛОСОФІЇ

Питання про те, як влаштований світ, що таке істинне знання та яким має бути справедливий державний устрій – це фундаментальні теми, які вже понад дві тисячі років залишаються в центрі уваги філософів, правознавців і дослідників політичної думки. Вони не лише визначають розвиток теоретичної філософії, а й безпосередньо впливають на формування правових систем і моделей державного управління.

Складність цієї проблематики полягає в необхідності поєднати різні рівні реальності: онтологічний (що існує насправді), гносеологічний (як ми пізнаємо істину) та соціально-політичний (як має бути організоване суспільство). Постійно постає питання балансу між ідеальним і матеріальним, між розумом і досвідом, між інтересами особистості та вимогами держави.

Особливе місце у формуванні цих підходів посідають два видатні мислителі античності – Платон та Арістотель. Їхні філософські системи стали не лише вершиною античної думки, але й фундаментом для всієї подальшої європейської інтелектуальної традиції. Саме через їхні ідеї формувалися середньовічна схоластика, філософія Відродження та навіть сучасні політичні теорії.

Незважаючи на суттєві відмінності у поглядах, Платон і Арістотель утворюють єдину інтелектуальну вісь, у межах якої розвивається західна філософія. Їхня дискусія про природу буття, знання та держави фактично заклала основи наукового мислення як такого.

Платон, як представник об'єктивного ідеалізму, розвинув теорію існування двох світів: чуттєвого та світу ідей (ейдосів). Він вважав, що матеріальний світ є лише тінню істинної реальності, яка існує поза простором і часом. Ідеї, на його думку, є досконалими, незмінними та вічними, тоді як матеріальні речі – лише їх недосконалі відображення.

У своїх ключових працях, таких як «Держава», «Бенкет» і «Тімей», Платон не просто викладає філософські ідеї, а використовує діалогічну форму, що дозволяє через суперечку думок наближатися до істини. Особливе значення має його концепція ідеальної держави, де правити мають філософи як носії найвищого знання.

Еволюція поглядів Платона простежується від ранніх творів, у яких він значною мірою відтворює думки Сократа, до пізніх робіт, зокрема «Законів», де він стає більш практичним і визнає необхідність компромісу між ідеалом та реальністю державного управління.

На противагу своєму вчителю, Арістотель здійснив принциповий перегляд теорії ідей. Він стверджував, що форма (ідея) не може існувати окремо від матерії, а кожна річ є єдністю матеріального та формального начала. Ця концепція, відома як гілеморфізм, стала одним із ключових принципів подальшого розвитку природничих наук.

У працях «Метафізика», «Фізика» та «Політика» Арістотель систематизував майже всі знання свого часу. Він розробив перші принципи формальної логіки, ввів категорії аналізу буття та заклав основи емпіричного підходу до пізнання. На відміну від Платона, він вважав, що істина пізнається через досвід і спостереження.

Його еволюція як мислителя полягає у поступовому переході від абстрактної філософії до системного аналізу конкретних явищ. Саме тому Арістотеля часто називають засновником наукової класифікації та емпіричної традиції в європейській науці.

Вплив обох мислителів на подальший розвиток філософії був надзвичайно значним. У середньовіччі платонізм ліг в основу християнської теології, оскільки ідея існування вищого духовного світу добре узгоджувалася з релігійним світоглядом. Водночас арістотелізм став основою схоластики, де логіка Арістотеля використовувалася для раціонального доведення богословських істин.

В епоху Відродження та Нового часу відбувається переосмислення обох підходів. Арістотелівський емпіризм сприяв розвитку природничих наук, тоді як платонівський ідеалізм надихав гуманістів, які розробляли концепції гідності людини, прав особистості та ідеального суспільного устрою.

У сучасній філософії протиставлення платонізму та арістотелізму продовжує існувати у вигляді дискусії між раціоналізмом і емпіризмом, між теоретичними моделями та практичним досвідом. Їхні ідеї трансформувалися, але не втратили актуальності, оскільки й сьогодні лежать в основі політичних систем, правових концепцій і методології науки.

Таким чином, можна зробити висновок, що філософські системи Платона та Арістотеля стали інтелектуальним фундаментом європейської цивілізації. Їхній вплив простежується в усіх ключових сферах людського знання – від політики та права до природничих наук і етики. Саме завдяки цим мислителям філософія набула системності, глибини та здатності пояснювати як ідеальні, так і реальні аспекти буття.

Птуха Ангеліна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ГЕНДЕРНА ТІЛЕСНІСТЬ ЯК СИМУЛЯЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ризоматичність, смислова багатошаровість, симулятивність, інтерактивність та розмивання меж реального та віртуального, а також інші

реальні можливості у горизонті постнекласичної культури пропонують сьогодні різні варіанти конструювання наративів, смислів, образів, ідентичностей та тілесностей. У зв'язку з цим, традиційні уявлення про природженість гендеру поступаються місцем концепціям, які розглядають його як динамічний процес. Метою даного дослідження є осмислення феномену гендеру як відкритої ідентичності крізь призму теорії симуляції Ж. Бодріяра та концепцію перформативності Дж. Батлер.

Дж. Батлер відкидає думку про те, що гендер є вродженою характеристикою людини. На її переконання, гендер – це не те, ким людина «є» насправді, а те, що вона постійно відтворює через власні дії, мову, жести та загальну стилізацію тіла [5]. І ця перформативність не є одноразовою. Батлер наголошує, що це повторюваний ритуал, який з часом створює ілюзію стабільної та незмінної ідентичності. Людина не обирає свій гендер вільно. Натомість вона змушена знову і знову виконувати ті дії, які суспільство визнає відповідними до її статі. Саме через це повторення виникає відчуття, ніби гендер є чимось природним і вродженим [1, с. 15].

Важливим є те, як Батлер переосмислює роль суб'єкта. У звичайному розумінні спочатку людина існує, а потім вона щось робить. У випадку з гендером, все відбувається навпаки: спочатку здійснюється дія (перформанс), і лише в процесі цієї дії формується те, що ми називаємо «Я», або особистістю. Виконавець не передує виконанню, а він виникає завдяки йому [3, с. 683]. Звідси випливає, що немає жодної «справжньої» внутрішньої жіночності чи мужності, яка б чекала на свій прояв. Існують лише самі прояви, які й утворюють те, що потім називається ідентичністю.

Окрему увагу Батлер приділяє тілу. Вона стверджує, що тіло не є пасивною біологічною поверхнею, на яку культура просто накладає певні значення. Навпаки, тіло матеріалізується через регулятивні норми. Тобто не існує доступу до «чистого» тіла поза його соціальною інтерпретацією. Те, що вважається біологічною статтю, вже є результатом дискурсивних практик [1, с. 13]. Будь-яке тіло завжди вже осмислене в межах певної культури, і це осмислення впливає на те, як тіло сприймається та функціонує. Отже, гендерна ідентичність для Батлер – це не вираження внутрішньої сутності, а наслідок постійного цитування культурних кодів. Кожна дія, кожен жест, кожне слово відтворюють вже існуючі зразки поведінки. І саме завдяки цьому відтворенню виникає ілюзія того, що за діями стоїть щось незмінне.

Жан Бодріяр пропонує інший підхід, що значною мірою доповнює розуміння гендерної тілесності. Він зосереджується на тому, як у сучас-

ному суспільстві зникає сама реальність. Замість неї з'являються симулякри – копії, які не мають під собою оригіналу. Бодріяр використовує відому алегорію з картою та територією. Колись карта була лише зображенням території. Сьогодні ж карта існує раніше за територію і фактично породжує її [4, с. 6]. Це явище він називає «прецесією симулякрів».

Бодріяр стверджує, що в епоху симуляції тіло втрачає свій зв'язок із будь-якою реальністю. Воно більше не відсилає до природної данності. Натомість тіло функціонує як знак серед інших знаків. Людина має справу не з живим тілом, а з його образами, моделями, копіями, які постійно циркулюють у медіа та культурі [2, с. 72–73].

Бодріяр проводить важливу відмінність між простим вдаванням та симуляцією. Той, хто вдає хворобу, просто лежить у ліжку та переконує інших, що він хворий. Той, хто симулює хворобу, насправді знаходить у себе справжні симптоми. Симуляція ставить під сумнів саму різницю між істинним і хибним, між реальним і уявним [4, с. 8]. Стосовно гендеру це означає, що неможливо визначити, де закінчується «справжня» жіночність і починається її імітація. Жіночність існує лише як імітація. Тобто немає жодного «справжнього» гендеру, який би існував до або поза його виконанням. Саме тому Бодріяр наполягає, що симуляція стирає межу між оригіналом і копією.

Бодріяр також досліджує, як тіло стає об'єктом символічного обміну в суспільстві споживання. Мода, косметика, пластична хірургія – усе це інструменти, за допомогою яких тіло перетворюється на знак. Жінки, наприклад, через споживання модних продуктів поступово втрачають контроль над власним тілом. Вони стають «об'єкт-жінками», якими керує система знаків [2, с. 74]. Гендерні відмінності в такій системі вже не є фіксованими. Вони стають функцією, яку можна змінювати та симулювати залежно від потреб. Людина самопрезентується як краща версія самої себе, створюючи власні альтернативні тілесні ідентичності. Таким чином, ідентичність для Бодріяра – це знакова система, яку можна конструювати без жодного звернення до оригіналу. Не варто шукати «справжнє» тіло, тому що його просто не існує. Існують лише його копії, образи, симулякри. Одним із них і є гендер – те, ким і чим я себе відчуваю.

Поєднання підходів Батлер і Бодрійяра дає змогу побачити гендерну тілесність саме як симуляцію. Зі свого боку, Батлер доводить, що тіло не є чисто природним. Воно формується культурою через повторювані перформативні акти. З іншого боку, Бодріяр показує, що ці акти не виражають жодної попередньої сутності. Вони створюють ілюзію сутності в самому процесі свого виконання.

Отже, концепція перформативності Дж. Батлер та теорія симуляції Ж. Бодрійяра дозволяють радикально переосмислити онтологію гендеру та тіла. Гендер перестає бути вродженою сутністю і стає результатом постійного повторення соціальних дій та культурних кодів, які створюють лише ілюзію природності. Так з'являється тілесність – тіло, що втратило зв'язок із «справжньою» реальністю і перетворилося на симулякр самого себе. Таким чином, сучасна тілесність існує лише як постійне відтворення і копіювання, де межа між реальним і уявним остаточно стирається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Butler J. Bodies that matter: On the discursive limits of «sex». New York: Routledge, 1993. 297 p.

2. Guo S. Baudrillard's Theory of Simulacra and Its Implications for Communication Studies. *Communications in Humanities Research*. 2025. Vol. 58, no. 1. P. 70–76.

3. Li He. The Construction of Gender: Judith Butler and Gender Performativity. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research. International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Humanities.* 2017. Vol. 124. P. 682–685.

4. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.

5. Сахно А. Трансформація тілесності та гендерна перформативність у візуальному дискурсі XX – XXI століть. *Вісник гуманітарних наук*, 2025 (14). URL: https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/issue/view/13 (дата звернення: 19.04.2026).

Пугач Ірина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–03

СЕНС ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВОБОДИ ВИБОРУ: ФІЛОСОФІЯ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

Пошук сенсу життя – це одна з найважливіших і найскладніших тем для кожної людини. Особливо, якщо подумати, як тісно пов'язаний сенс життя зі свободою вибору – можливістю самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність.

У романі «Імперія ангелів» Бернар Вербер показав, що життя – це не просто випадковість або заздалегідь визначена доля, а постійний процес змін через власні рішення. Для мене це виявилась однією з найнадихаючих ідей, бо вона дає розуміння, що ми «набагато більше», ніж якісь обставини чи минуле. Саме ми обираємо ким стати, який шлях обрати, навіть якщо здається, що все навколо проти нас.

Бернар Вербер каже, що наше життя складається з трьох частин: 25% – спадковість (те, що отримуємо від наших батьків), 25% – карма (наслідки минулих вчинків), 50% – власний вибір, який має кожна людина. І саме цей вибір, як мені здається, дає нам життєву силу. Тоді у мене виникло питання: чи керуємо ми власним життя, чи просто пливемо за течією обставин? Герої роману «Імперія ангелів» дали мені відповідь. Навіть маючи зовсім різні стартові умови, вони змогли вплинути на своє життя завдяки своєму вибору. І тут у мене виникло ще кілька запитань: що ж зупиняє нас від того, щоб зробити цей вибір? Чи залежить це від страху відповідальності? А, можливо, через те, що іноді легше звинуватити обставини чи інших людей?

У романі «Імперія ангелів» показано життя трьох героїв, які мають абсолютно різні життєві ситуації. Венера – відома акторка з усім, що можна тільки побажати, але з очевидним відчуттям порожнечі всередині й незадоволеністю своїм життям. Тоді я запитала себе: чи правда, що багатство та успіх дають внутрішній спокій? Чи ми просто загралися у гонитві за зовнішніми благами, забувши про те, що справжній сенс життя глибше? У кожного з нас є своя Венера – частина нас, але навряд вона і є для кожного тим самим істинним сенсом, якого всі шукають.

Жак – чоловік із Франції, який стикається з серйозними проблемами зі здоров'ям і сумнівами у собі. Але замість того, щоб опустити руки, він обрав боротися, змінювати себе і прагнути кращого життя. Тоді виникає наступне питання: чи багато разів ми в житті опускали руки, не довіряючи власним силам? А що як найважливіші випробування – це ті самі виклики, які просто змушують нас стати сильнішими не даючи іншого вибору? Чи не варто дивитися на ці труднощі, як на можливість стати кращими?

Ігор – хлопець з дитячого будинку, який зіткнувся з жорстокістю і труднощами життя. Погодьтеся, він мав всі підстави зневіритись, але обрав боротися за своє життя і не здаватись. Скільки людей у складних ситуаціях могли зламатись, але обрали йти вперед? І найголовніше: чи це доля створює обставини, чи обставини нашу долю?

Саме цей роман підштовхнув мене до цих роздумів. Ймовірно, свобода вибору – це вже не таке абстрактне поняття, як могло здаватись спочатку, а щось дуже конкретне. Це саме та сила, яку ми маємо щодня. Мені дуже хочеться вірити, що наш вибір – це той самий ключ, що відкриває двері у справжнє усвідомлене життя. І питання, яке залишається досі відкритим для мене: чи буде такий період, коли всі люди скористаються цією силою вибору у повному обсязі, обираючи своє життя, а не продовжуючи пливти за течією?

Рашина Тетяна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ЛЮДИНА У СТАТУСІ «РЕСУРСУ»: ФЕНОМЕН САМОЕКСПЛУАТАЦІЇ І ТІЛЕСНА КОМОДИФІКАЦІЯ

Пріоритети сучасного життя вплинули на комерціалізацію способу буття людини. Утилітаристські ринкові тенденції розповсюдились далеко за межі економіки – у сфери культури, політики, права, мас-медіа, мистецтва та побуту. Сьогодні людина часто сприймається як ресурс. Вона має бути ефективною, продуктивною і корисною. Головною цінністю стають знання і креативність. Людина сама починає вимагати від себе більше, працюючи не через примус, а за власним бажанням [5, с. 5–11].

У таких умовах змінюються соціальні відносини. Люди дедалі частіше сприймають себе як товар, а взаємодія оцінюється через користь та вигоду. Стирається межа між роботою і особистим життям, оскільки людина постійно прагне до продуктивності. Це заважає відпочинку та глибоким духовним стосункам. У результаті зменшується роль емпатії та співпраці, посилюються індивідуалізм і соціальна роз'єднаність [4, с. 2–3].

Сучасні дослідження соціальних процесів підтверджують ці зміни. У ринковому суспільстві індивід часто сприймає себе як продукт, який потрібно якомога вигідніше «продати» на ринку праці та у соціальних відносинах. Такий феномен набув назви «самокомодифікація». Зокрема, у роботі Р. Айюб [4] зазначено, що самокомодифікація пов'язана з роз-

витком соціальних мереж і гіг-економіки. У цих умовах особистість, час та ідентичність стають об'єктами монетизації. У цьому контексті посилюється уявлення про людину як ресурс. Тілесність, зокрема сексуалізована, тобто естетично приваблива, набуває нової ролі. Вона включається в економічні процеси та стає засобом створення вартості. Людина активно працює над собою та інвестує у власне тіло, емоції й ідентичність, які починають сприйматися і працювати як капітал.

Такі зміни узгоджуються з підходом французького філософа і соціолога Андре Горца. Він підкреслює роль нематеріальної економіки. У її умовах продуктивність людини не обмежується роботою. Вона виходить за її межі [2, с. 350–352]. У сфері нематеріальної економіки праця набуває нового характеру. Вона пов'язана не лише з виробництвом продуктів, а й із формуванням та експлуатацією самого суб'єкта. Знання, комунікація та креативність стають ключовими ресурсами. Працівник постійно взаємодіє з іншими, а результат такої взаємодії перевищує індивідуальні зусилля. Відбувається залучення не лише професійних навичок, а й емоцій, особистих якостей і внутрішніх здібностей.

Робота вимагає повної інтелектуальної та емоційної віддачі. Людина не відокремлює себе від діяльності, тому трудова діяльність фактично «привласнює» суб'єкта. Особистість постійно має бути ефективною. Вона повинна розвивати свої здібності, якщо прагне залишатися конкурентною [2, с. 350–352]. Можна зазначити, що це стирає межу між роботою і приватним життям. Саме тут посилюється самоексплуатація.

Сучасні процеси самокомодифікації посилюються цифровими технологіями й соціальними медіа. Віртуальна самопрезентація дозволяє конструювати образ і контролювати його подання. Вона стимулює постійне самопросування заради уваги та «лайків». Особистість дедалі більше функціонує як медійний продукт і потребує підтвердження власної цінності [1, с. 88–89].

Подібні практики підсилюють тілесну комодифікацію: зовнішність і емоції стають ресурсами для підвищення привабливості «Я» на ринку символічної діяльності та ринку праці як такому. Це узгоджується з феноменом самоексплуатації. Індивід змушений постійно вдосконалювати себе та підтримувати власну «ринкову вартість» [1, с. 90–93].

Сучасна масова культура, яку аналізує відомий англійський економіст Кріс Андерсон, формує середовище домінування «хітів» і блокбастерів. У таких умовах увага споживачів концентрується на обмеженій кількості популярних продуктів. Виникає нерівномірний розподіл уваги та до-

ходів, а також стимулюється постійний пошук нових форматів для привернення інтересу [3].

У цьому контексті самоексплуатація проявляється як парадокс свободи: індивід формально має більше можливостей для самореалізації, проте фактично опиняється у стані постійного самонавантаження. Відсутність чітких меж між роботою та відпочинком призводить до виснаження, емоційного вигорання та втрати відчуття автентичності. Людина починає оцінювати себе через продуктивність, що знижує цінність неутилітарних аспектів життя.

Особливого значення в цьому процесі набуває тілесність як об'єкт інвестицій і контролю. Тіло перестає бути лише біологічною даністю і перетворюється на проєкт, який необхідно постійно вдосконалювати. Можна зазначити, що це включає не лише фізичний вигляд, але й жести, емоції, стиль комунікації. Як наслідок, тілесна комодифікація виходить за межі зовнішності й охоплює тілесно-емоційну самопрезентацію [3].

Водночас цифрове середовище посилює ці процеси, створюючи умови для постійного порівняння та оцінювання. Соціальні мережі функціонують як простір символічного ринку, де кожен індивід змушений конкурувати за увагу.

Отже, можна зробити висновок, що людина в сучасному суспільстві розглядається як ресурс і водночас як носій власного капіталу. Формується уявлення про залежність від зовнішнього визнання. Людина постійно прагне самовдосконалення без меж. У результаті виникає відчуття незадоволеності, коли досягнення не сприймаються як достатні. Крім того, варто зазначити, що процеси самокомодифікації змінюють структуру соціальних зв'язків. Взаємодія між людьми дедалі більше підпорядковується логіці вигоди та ефективності. Така трансформація послаблює соціальну солідарність і ускладнює формування довірливих стосунків. Варто підкреслити, що феномен самоексплуатації має системний характер. Він вкорінений у логіці сучасного капіталізму, де контроль дедалі більше набуває внутрішньої форми. Людина не потребує зовнішнього примусу, оскільки сама стає агентом власної продуктивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дениско П. Комодифіковане «Я» – новий тип персональної ідентичності. Філософська думка. 2017. №4. С. 81–97. URL: https://vps-45373.vps-default-host.net/uploads/files/17741785205512_20092_1774179578.pdf.

2. Осадча Л. В. Тіло як об'єкт дисциплінування та консьюмеризації у модерну епоху. Культурологічний альманах. 2024. Вип. 1 (9). С. 347–354. URL: https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/356/334.

3. Anderson C. The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More. C. Anderson; trans. from English by I. Anikeeva. M.: Mann, Ivanov and Ferber, 2012. 304 p. URL: https://vps-45373.vps-default-host.net/uploads/files/kris_anderson_dlinny_1774179579.pdf.

4. Ayoub R. The Commodity Society: Understanding the Self as a Product in a Market-Driven World. August 2022. P. 31 URL: https://www.researchgate.net/publication/383108269_The_Commodity_Society_Understanding_the_Self_as_a_Product_in_a_Market-Driven_World.

5. Woolley D. Consuming the Body: Capitalism, Social Media and Commodification. London: Bloomsbury Visual Arts, 2022. P. 13. URL: https://www.researchgate.net/publication/365848116_Consuming_the_Body_Capitalism_Social_Media_and_Commodification.

Рикова Таїсія,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет прокуратури, група 01-25-05

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ ЯК СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ

Право на життя є фундаментальним правом людини, що гарантує недоторканність людського життя. Сьогодні в наших реаліях право на життя можна класифікувати як долю. Бо є вірогідність того що не в залежності від забезпечення державою захисту громадян, життя може зупинитися у будь який час і за будь яких обставин. Метою є проаналізувати трансформацію права на життя з філософського бачення, чому на сьогодні це не є юридичною гарантією, а краще кваліфікувати як стратегію виживання.

Право на життя є природним та фундаментальним правом людини, пріоритетність якого поширюється на все законодавство держави. Отже, національне та міжнародне законодавство не може звужувати цього природного права людини, існування якого зумовлено безпосередньо природою [1]. Природне право стверджує, що право на життя дається людині від народження і є невідчужуваним. В цьому випадку держава лише визнає це право. Якщо держава не може покарати вбивцю або захистити жертву, в такому випадку з огляду на позитивізм право на життя не існує, бо закон перестав бути дієвим інструментом. Як в нашому сьогоденні,

з точки зору на непередбачувані обставини, куди прилетить ракета або в якій посадці є міни, держава не може в повному обсязі захистити нас від ризику втрати життя, тому в цьому випадку право на життя фактично не існує. Також можна зазначити поняття яке в науку ввів італійський філософ Джорджо Агамбен: Homo Sacer – людину яку можна вбити але не можна принести в жертву. Коли вводиться надзвичайний стан, право стає на паузу. З мого бачення, в сучасних умовах відбувається процес «десоціалізації» права на життя. Якщо класична теорія суспільного договору передбачає, що право на життя – це колективний продукт тобто держава захищає усіх громадян, то сьогодні воно стає справою кожної людини окремо. Ми спостерігаємо перехід від колективної безпеки до індивідуальної стратегії: купівля генератора, облаштування власного укриття, курси з тактичної медицини. Тому, право на життя в Україні сьогодні – це не те, що нам гарантує закон, а те, наскільки ефективно ми можемо самостійно протистояти загрозам.

Концепція «голого життя» Дж. Агамбена в українському контексті. В умовах війни правовий простір стає дискретним. Громадяни, опиняються у зоні бойових дій, де-факто це виноситься за межі правового захисту, стаючи тими, кого можна вбити без правових наслідків для вбивці тобто для країни агресора. У цьому стані право на життя перестає бути «правом на розвиток» і стає «стратегією біологічного збереження».

Свобода в ситуації. Якщо права на життя не існує як зовнішньої гарантії, воно постає як внутрішній вибір суб'єкта. Стратегія виживання в цьому сенсі – це акт волі, де людина стверджує своє право на буття всупереч абсурду та випадковості смерті. Право стає не тим, що мають громадяни, а тим, що виборюють щосекунди.

Якщо відокремитися від теми війни ми можемо розглянути право на життя з точки зору екології. Право на життя неможливе без права на придатне для життя середовище. В наш час працює велика кількість заводів і виробництв. Якщо держава дозволяє роботу шкідливих виробництв або не вирішує проблему забруднення води, повітря та грунту, вона системно порушує право на життя кожного мешканця регіону. Право на життя стає стратегією адаптації до отруєного середовища. У цьому випадку ми бачимо повільну, легітимізовану анігіляцію життя, яку юридична система «не помічає», бо немає прямого акту вбивства.

Отже, право на життя у філософському розумінні та в інтерпретації на сучасне життя в Україні постає як стратегія виживання. Бо держава не в силах захистити те що вона не контролює. Юридичний нігілізм та неспроможність міжнародних інституцій змушують суб'єкта права переходити від очікування захисту до активного конструювання власної

безпеки. Наукове осмислення цієї теми потребує визнання того, що в умовах глобальних конфліктів право на життя не працює, залишаючи місце лише для етики виживання та ситуативного права.

Навіть поза контекстом збройного конфлікту, ми спостерігаємо ерозію права на життя через його комерціалізацію та інституційну байдужість. Коли доступ до базових засобів виживання (медицина, екологія) перетворюється на привілей, універсальне право на життя замінюється. Таким чином, життя людини в правовій державі часто залишається захищеним лише доти, доки воно є рентабельним для системи або підкріпленим приватним капіталом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Островська Б. В. Право людини на життя від моменту її зародження в контексті права та моралі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. №2. С. 140–149.

Рожко Нікіта
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет слідчої та детективної діяльності, 03-25-05

ОНТОЛОГІЧНИЙ ШОК ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНА РОЗГУБЛЕНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У наші часи людина все частіше стикається з відчуттям невизначеності та розгубленості. Ми живемо саме в той час, коли все змінюється дуже швидко: соціальні норми, звичні принципи життя, технологічний прогрес. Людина не завжди встигає осмислити та підлаштуватись під ці зміни. Через це вона може не до кінця розуміти хто вона, навіщо щось робить та взагалі в чому сенс її існування. З'являється відчуття тривоги та невизначеності щодо власного буття. Філософ Пауль Тілліх перший хто описав цей стан, увівши поняття «онтологічний шок». Тлумачивши його як момент, коли людина раптово усвідомлює крихкість свого існування. На його думку, онтологічний шок виникає тоді, коли людина задає собі питання схожі на: «Чому є дещо, чому не ніщо?». На мою думку, зараз значно більше людей відчувають цей шок, бо раніше людина могла прожити своє життя не подорожуючи та не стикаючись з такими про-

блемами, які можуть викликати питання про сенс буття. Можливо, тому що вона завжди була в одному місці з одною громадою та не отримувала занадто багато складної інформації. Але сьогодні все інакше: війни, пандемії, штучний інтелект, соціальні мережі та багато іншого. Навіть від перегляду новин зараз можна отримати онтологічний шок та екзистенційну розгубленість.

Для розуміння проблеми нашого дослідження, варто приділити увагу соціальним мережам, бо вони все активніше посилюють розгубленість серед людей, тим паче серед підлітків. Щодня дивлячись ретельно відредаговані ролики з історіями успіху, неймовірними подорожами, щасливими стосунками та демонстрацією успішного життя – хоча людина і розуміє, що це просто картинка, але все одно порівнює це зі своїми реаліями, відчуваючи емоційно, що вона гірше за інших. Пригнічена людина самодевальвує відчуття власної цінності та гідності, починає замислюватися над сенсом свого існування у песимістичній тональності. Крім того, соціальні мережі можуть створювати ілюзію зв'язку та близькості з іншими. Маючи тисячі підписників та тисячі лайків, людина в душі все одно глибоко самотня. Віртуальний світ поглинає: ми не спілкуємося, не зустрічаємося – усе через лайки, репости, сторіси та повідомлення. Як результат, людина наче з'єднана з усім, але це, як на мене, ілюзія, обман самого себе.

В. Франкл, філософ і психіатр, описав вищеозначені проблеми за допомогою поняття «екзистенційний вакуум» – відчуття внутрішньої порожнечі. На його думку, це сучасна масова проблема. Він вважав, що люди мають достатньо, щоб жити, але не мають нічого, заради чого жити; вони мають засоби існування, але не мають сенсу цього існування. Тобто головне страждання сучасної людини – не голод і не біль, а безсенсовність. Людина не знає навіщо їй жити, вона споживає та купує нові товари, послуги, але це не може ніяк заповнити її внутрішню порожнечу. Проте, Франкл також наголошував, що головне, що рухає людиною – це пошук сенсу у своєму житті, а не «вторинна раціоналізація» інстинктивних потягів. Назвав він цей феномен – «волею до сенсу».

Для нашого суспільства слід окремо сказати про війну, що триває. Це приклад онтологічного шоку – мільйони людей опинилися вранці 24 лютого 2022 року у зовсім іншому світі. Все було стабільно та спокійно, як раптом зруйнувалося звичне життя. Люди зіткнулися з загрозою небуття та втрати себе. Але також цей приклад показує, що люди змогли знайти себе та свій сенс життя: у взаємодопомозі та волонтерстві, у захисті своєї країни та праці заради її збереження.

Отже, онтологічний шок і екзистенційна розгубленість набувають особливого значення у сучасному суспільстві. Соціальні мережі, технологічний прогрес, нестабільність, війни призводять до того, що людина шукає сенс буття, знаходячись в екстремальних умовах. Філософія надає відповіді на ці питання, допомагаючи знайти себе у нестабільному світі.

Розкладка Альона
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-05

СОЦІАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ

Сьогодні людина живе в умовах постійного інформаційного потоку, який уже складно не просто контролювати, а навіть усвідомлювати. Це створює нові проблеми: втрата концентрації та життєвих орієнтирів, відчуття внутрішньої порожнечі та розгубленість. У зв'язку з цим метою нашого дослідження є філософське осмислення інформаційного перевантаження, яке впливає на духовне буття людини та розуміння її місця в суспільстві. Також, особливість нашого дослідження полягає у визначенні характеристик існування людини в суспільстві враховуючи її почуття, переживання, фобії.

Інформаційне перевантаження впливає не тільки на мислення людини, а і на те, наскільки вона відчуває себе особистістю. Кожного дня вона читає десятки новин, споживає значні обсяги візуального контенту, що утворює відчуття великої кількості знань, але насправді це все поверхнево, бо в таких умовах дуже важко розібратись в чомусь глибоко. І також через такі обставини людині складно зосередитись на власних почуттях і сенсах, так як зовнішній світ витісняє особисті думки та відчуття. Але з нашої точки зору, проблема – не в кількості інформації, а в тому що людина не може її фільтрувати та сприймати адекватно. І як результат – вона мислить поверхнево та має відчуття емоційного виснаження. Ми вважаємо, що змінити цю ситуацію можливо, розвиваючи критичне мислення та обмежуючи потоки спожитої інформації. Тому сьогодні, головною проблемою є не доступ до інформації, а те що людина не може залишатися собою в її безперервному потоці.

У контексті нашої проблематики, актуальними і сьогодні є філософські ідеї Мартіна Гайдеггера про «загубленість у повсякденності», так як людина буквально розчиняється в інформаційному потоці. Вона часто не встигає відокремити важливе від другорядного, глибокі переживання замінюються поверхневим сприйняттям, а власні думки і бажання губляться серед постійного зовнішнього шуму. В результаті людина починає відчувати внутрішню розгубленість і втрату «контакту із собою», так як щоденне життя все частіше визначається інформаційним потоком, а не власним сенсом і цінностями.

Прикладом інформаційного перевантаження є повсякденне використання соціальних мереж, коли людина десятки разів на день перевіряє стрічку новин, навіть не усвідомлюючи, навіщо саме вона це робить. У цей момент увага постійно перемикається, а мислення стає уривчастим і поверхневим, через що неможливо глибоко осмислити будь-яку інформацію. Наприклад, студент може годинами переглядати освітній контент, але як підсумок – не може чітко сформулювати думку. Це і є ілюзія продуктивності, є відчуття обізнаності в чомусь, хоча по факту – це тільки накопичення окремих фрагментів інформації. І як результат – людина втомлена, роздратована і незадоволена собою.

У результаті дослідження ми дійшли висновку про те, що інформаційне перевантаження має не лише технічний чи соціальний вимір, а і екзистенційний аспект, оскільки впливає на мислення людини та усвідомлення себе. Також ми виявили, що проблема не в обсязі інформації, а відсутності навичок критичного мислення щодо її сприйняття. Теоретична цінність наших роздумів полягає в тому, що в дослідженні поєднані соціально-психологічний та філософський підходи до проблеми, а практична – у тому, що необхідно обмежити споживання інформації та більше прислухатись до себе, до своїх внутрішній потреб та інтересів.

Романенко Дмитро
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЮРИДИЧНИИЙ ПОЗИТИВІЗМ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА НАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЗАКОНУ:РОЗРИВ МІЖ ПРАВИЛОМ І СОВІСТЮ

Люди в усі часи намагалися зрозуміти, що ж таке насправді закон і звідки він береться. Це питання дуже важливе, бо від того, як ми диви-

мося на правила, залежить і те, як ми до них ставимося – і кожен сам по собі, і все суспільство загалом. Юридичний позитивізм, який став головним способом думати про право у 1800-х роках, повністю перевернув старі уявлення про те, як закони мають бути пов'язані з нашими цінностями.

Головна думка тих, хто підтримує цей підхід, дуже проста: закон – це просто набір правил, які придумала або схвалила держава. Ці правила треба виконувати тільки тому, що їх видала влада, а не тому, що вони чесні чи добрі. Такі ідеї колись почали описувати відомі мислителі Джон Остін та Томас Гоббс, а пізніше їх розвивали Ганс Кельзен та Герберт Харт. Головний принцип тут – це чітко розділити дві речі: те, що вже записано в законі, і те, яким цей закон мав би бути, якби ми запитали свою совість. Це робили для того, щоб у законах був порядок, щоб усе було передбачувано і щоб юристи не додавали до правил свої особисті думки чи релігійні погляди.

У тому, як ми зараз ставимося до законів, цей підхід зіграв дуже різну роль. З одного боку, він допоміг юристам стати справжніми профі. Вони навчилися поважати кожен пункт закону, правильно проходити всі процедури та розуміти, які папери є найважливішими. Люди, яких вчили за цими принципами, дуже прискіпливо ставляться до виконання правил: і юрист, і звичайна людина просто роблять те, що написано в інструкції. Це добре, бо тоді менше шансів, що кожен почне вигадувати щось своє.

Але з іншого боку, саме тут з'являється величезна проблема – прірва між законом і совістю. Коли ми перестаємо думати, чи є закон моральним, ми починаємо бачити в ньому лише інструмент. Ми дивимося на те, як він оформлений, а не на те, що він несе людям. Якщо закон – це просто наказ начальника, який змушує його слухатися силою, він втрачає довіру. Люди не будуть поважати правило, яке йде проти їхнього розуміння чесності, добра чи людяності.

Історія минулого століття дуже боляче показала, чим небезпечний такий розрив. Жорстокі правителі та диктатори використовували ідеально написані закони, щоб виправдати свої злочини, переслідування та порушення прав людей. У таких випадках наше ставлення до закону, якщо ми не звіряємо його з совістю, стає просто сліпою покірністю. Проблема «несправедливого закону» змушує сьогоднішніх мудреців задуматися, де ж межі цього підходу. Ганс Кельзен у своїй науці намагався зовсім викинути мораль із права, щоб зробити його максимально сухим і точним. Однак сучасні фахівці все частіше кажуть, що так не можна. Наприклад, Герберт Харт визнавав, що є певний «мінімум людяності», без якого

правова система просто не може існувати. Він казав, що закони не можуть ігнорувати прості потреби людини та її моральні вимоги.

Прірва між законом і совістю створює ситуацію, коли те, що дозволено на папері, зовсім не є чесним або нормальним для людей. Це призводить до того, що люди перестають вірити в право. Якщо закон здається їм злим чи аморальним, вони не відчувають, що мусять його виконувати щиро. Вони роблять це тільки тому, що бояться штрафу чи в'язниці.

Тому для того, щоб ми справді поважали закони, треба зрозуміти одну річ: право має бути не просто офіційно оголошеним, воно має збігатися з тими цінностями, які ми всі поділяємо. Сьогодні ми розуміємо, що не можна бути просто сухими виконавцями. Потрібно, щоб панував принцип «верховенства права». Це означає, що закон є справжнім лише тоді, коли він захищає свободу, рівність і людську гідність.

Отже, хоча юридичний позитивізм і допоміг розкласти закони по поличках, він також зробив право менш людяним. Вирішити проблему розриву між правилами та совістю – це не означає викинути всі закони. Це означає, що їх треба наповнити сенсом і людськими цінностями.

Сагайдачна Поліна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА СУПЕРІНТЕЛЕКТУ

2022–2023 роки розглядають як початок ери штучного інтелекту. Технологічний прогрес призвів до розробки великих мовних моделей. Вплив штучного інтелекту сьогодні охоплює освіту, медицину і навіть військову сферу. Штучний інтелект має значний потенціал: він не тільки може відповідати на запитання, але й здатний швидше обробляти та структурувати інформаці, ніж людина. Проте зростання можливостей супроводжується і ризиками. Одночасно, коли у світі оптимізм щодо штучного інтелекту зростає, дедалі частіше постають етичні та екологічні питання його використання. Зважаючи на те, як швидко він розвивається і стає автономнішим, виникає питання про можливі небезпеки такого прогресу для людства.

Показовим є травень 2023 року, коли низка експертів (філософів, етиків, юристів та економістів) підписала відкритий лист про пріоритет

зменшення ризику вимирання від штучного інтелекту поряд із епідеміями та війнами. Хоча сучасні моделі ще не становлять екзистенційної загрози, вони вже здатні знаходити «лазівки» в системах оцінювання, що дозволяє небезпечним алгоритмам залишатися непоміченими. Це підтверджується міжнародними звітами та дослідженнями у сфері безпеки штучного інтелекту, що пов'язано з усвідомленням ризиків створення суперінтелекту в майбутньому.

Шведський філософ Нік Бостром визначав суперінтелект як «штучний інтелект, який перевершить людей в усіх когнітивних сферах і стане останнім винаходом, який нам знадобиться» [1, с. 1]. Оскільки суперінтелект може набагато швидше, якісніше та ефективніше виконувати будь-яку роботу, ніж люди, то потенційно їхня праця може бути знецінена. З економічної точки зору потреба в людині як працівнику може зникнути. Таким чином, можна розглядати сценарій, за якого є можливою поява так званого «непотрібного класу», про який писав Юваль Ной Харарі у своїй праці «Homo Deus: коротка історія завтрашнього дня» [2, с. 263]. Розвиток алгоритмів, що перевершують людей у всьому, загрожує ліберальній вірі в індивідуалізм. Важливе припущення, яке становить основу ліберального індивідуалізму, – «людина, приймаючи рішення, не може вірити нікому, бо ніхто інший, окрім неї самої, не знає, ким вона є і чого хоче», – може перетворитися на: «людина, ухвалюючи рішення, має довіряти алгоритму, бо він знає її краще, ніж вона сама» [2, с. 265]. Оскільки суперінтелект, ймовірно, матиме доступ до відділів мозку людини, він зможе досить точно визначати її потреби. Через звичку розраховувати на рішення алгоритмів уявлення людини про себе як про автономного індивіда може почати розмиватися. Це, своєю чергою, актуалізує складні екзистенційні питання. У своїй лекції «Екзистенціалізм – це гуманізм» Жан-Поль Сартр сформулював тезу: «існування передує сутності». Людина спочатку народжується, а вже потім визначає себе через самопроєктування. Оскільки основним проявом екзистенції є свобода, що реалізується через власний вибір, то перекладання відповідальності на алгоритм є спробою заперечити цю свободу – поринути у своє «буття-як-об'єкт», що є проявом самообману або нещирості [3, с. 96]. Але свобода, за Сартром, є «вироком»: людина на неї приречена [3, с. 751]. Здійснюючи вибір залишатися тут і зараз – у нашому випадку не замислюючись довіритися коду, – особа все одно робить вибір, а отже, несе за нього відповідальність. Прагнучи уникнути тривоги від цієї відповідальності, людина одночасно стає і об'єктом, і суб'єктом обману, тобто вдається до самообману. Вона виконує рішення алгоритму без критичної оцінки, перекладаючи відповідальність за на-

слідки на систему. Наприклад, у випадку використання алгоритмічних рекомендацій на цифрових платформах, користувач ухвалює рішення про споживання контенту, покладаючись виключно на автоматично згенеровані пропозиції. У ситуації, коли наслідком такого вибору стає формування «інформаційної бульбашки» або поширення неправдивої інформації, користувач може інтерпретувати це як результат дії алгоритму. Однак, з погляду відповідальності, користувач обирає не змінювати параметри рекомендацій та не здійснювати критичну перевірку джерел інформації. Таким чином, спостерігається зміщення відповідальності, що може бути інтерпретоване як форма самообману. Індивід заперечує власну участь у процесі вибору, хоча фактично реалізує її.

Отже, розвиток штучного інтелекту має як позитивні, так і негативні наслідки. Особливу увагу привертає питання втрати людиною власної автономії внаслідок залежності від алгоритмів в ухваленні рішень. В такому контексті філософія Жана-Поля Сартра дозволяє визначити таку поведінку як форму самообману, за якої людина свідомо намагається перетворити себе на об'єкт шляхом перекладання відповідальності за власні дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bostrom N. *Ethical Issues in Advanced Artificial Intelligence. 2003. 6 c. URL:* https://nickbostrom.com/ethics/ai.pdf

2. Harari Y. N. Homo Deus: A Brief History of Tomorrow. London: Harvill Secker, 2016. 358 c. URL: https://dn720002.ca.archive.org/0/items/homo-deus-a-brief-history-of-tomorrow_202110/Homo%20Deus%20-%20A%20Brief%20History%20of%20Tomorrow.pdf

3. Жан-Поль Сартр. пер. Віталій Лях, Петро Таращук. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. 2001. 854 с. URL: https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/580/528/477–1

Садовський Ярослав
Національний юридичний
університет
імені Ярослава Мудрого

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

Проблема взаємозв'язку людини та суспільства є однією з фундаментальних у соціальній філософії, охоплюючи питання про природу людської

соціальності, межі індивідуальної свободи та умови, за яких суспільство не лише обмежує, але й творить особистість. Слива А. О. у соціально-філософському дослідженні суспільної динаміки доводить, що суспільство є не статичною рамкою для людської діяльності, а живим процесом, у якому постійно відтворюється напруга між індивідуальними прагненнями і колективними цінностями. Автор підкреслює, що для ефективного соціального управління елементи конфронтації мають співіснувати із загальною тенденцією до консолідації: без внутрішньої полеміки суспільство втрачає імпульс до розвитку, без консолідаційного ядра – здатність до самозбереження [1, с. 248]. Отже, взаємозв'язок людини і суспільства є діалектичним за своєю природою: жоден з полюсів не може існувати без іншого.

Суспільство формує людину насамперед через систему колективних смислів, наративів та цінностей. Гончаренко М. М., Аташкаде Р. В. та Караульна Н. В. аналізують специфіку функціонування соціальної міфології і доводять, що суспільство активно конструює ідентичність людини через героїчні наративи та механізми символічної інтеграції. Дослідники показують, що саме соціальна міфологія є потужним інструментом консолідації навколо спільних цінностей у кризових ситуаціях – в умовах зовнішньої агресії загострюється питання: що є людина поза своїм суспільством і що є суспільство без своїх людей? Соціальна причетність, за висновком авторів, є екзистенційною потребою людини, а суспільство – не зовнішнім обмеженням її свободи, а умовою можливості самої цієї свободи [2, с. 39].

Водночас людина не є пасивним продуктом суспільних відносин: вона активно творить себе і тим самим змінює суспільство. Макєшина Ю. В., Лисенко С. О., Самошкіна М. Г. та Кравченко А. В. обґрунтовують концепцію особистості як цілісної системи, системоутворювальними ознаками якої є емерджентність, ієрархічність та поліструктурність. Автори наголошують, що формування особистості відбувається не у вакуумі, а у процесі активної взаємодії зі спільнотою: суспільство створює умови для самоактуалізації людини, яка, реалізуючи власний потенціал, збагачує суспільство новими смислами і творчими здобутками. При цьому самоактуалізація передбачає не відрив від суспільства, а трансценденцію індивідуальних потреб через служіння цінностям, що виходять за межі власного «Я» і набувають суспільного виміру [3, с. 37].

Сучасний стан взаємозв'язку людини і суспільства принципово ускладнюється під впливом технологічної цивілізації. Коник М. М. зауважує, що спільним знаменником усіх викликів сучасного світу – тех-

нологічного прогресу, екологічної кризи, цифровізації – є антропологічний вимір: рішення, що визначають долю суспільства, завжди залишаються за людиною, а технології лише розширюють або звужують простір її вибору. Дослідник підкреслює, що глобальний технологічний розвиток загострює ризик «зникнення людського» – втрати суспільством людиноцентричного виміру на користь функціональної ефективності [4, с. 181]. Гоцалюк А. А., Морська Н. Л. та Кондратюк-Антонова Т. В. [5, с. 44] конкретизують цей висновок: права людини та система загальнолюдських цінностей виступають ключовим механізмом, що утримує суспільство від фрагментації, виконуючи функцію «аксіологічного модулятора», який регулює процеси соціокультурної інтеграції і забезпечує баланс між культурною ідентичністю особистості та універсалістськими принципами суспільного співіснування.

Таким чином, взаємозв'язок людини і суспільства є фундаментальним предметом соціальної філософії, що не вичерпується ні редукцією людини до соціальних функцій, ні протиставленням індивіда колективу. Людина є одночасно продуктом суспільства (через мову, культуру, цінності та інститути), його суб'єктом (через творчу самоактуалізацію та участь у спільному житті) і його критиком (через рефлексивне осмислення суперечностей суспільного буття). В умовах сучасних глобальних викликів здатність суспільства залишатись людиноцентричним, а людини – суспільно відповідальною, є ключовою умовою розвитку обох.

ЛІТЕРАТУРА

1. Слива А. О. Консолідація і конфронтація в українському суспільстві в умовах зовнішньої агресії: соціально-філософський аспект. *Культурологічний альманах.* 2024. №3. С. 247–254. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.29.

2. Гончаренко М. М., Аташкаде Р. В., Караульна Н. В. Специфіка функціонування соціальної міфології в контексті викликів російсько-української війни. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2024. №51. URL: https://apfs.nuoua.od.ua/archive/51_2024/9.pdf.

3. Макєшина Ю. В., Лисенко С. О., Самошкіна М. Г., Кравченко А. В. Формування особистості як цілісної системи та процесу її активного розвитку у контексті соціально-філософських наук. *Humanities Studies*. 2022. Вип. 11 (88). С. 37–47. URL: https://humstudies.com.ua/article/view/261861.

4. Коник М. М. Виклики сучасного світу: антропологічний вимір. *Культурологічний альманах*. 2023. №2. С. 180–184. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.24.

5. Гоцалюк А. А., Морська Н. Л., Кондратюк-Антонова Т. В. Цінності та права людини як основа міжкультурного діалогу в сучасному світі. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2024. № 51. URL: https://apfs.nuoua.od.ua/archive/51_2024/10.pdf.

Серюженко Катерина
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет адвокатури, 18-25-03

МЕТАМОРФОЗИ ВЛАДИ: ВІД СУСПІЛЬСТВА СУВЕРЕНІТЕТУ ДО СУСПІЛЬСТВА КОНТРОЛЮ

Зберігаючи базову функцію управління, підтримання порядку та відтворення соціальної ієрархії, влада упродовж історичного розвитку неодноразово змінювала свої форми, інструменти та способи легітимації. Під метаморфозами влади слід розуміти не просто її історичне становлення, але докорінне перетворення самої сутності владних відносин: перехід від відкрито репресивних форм до прихованих, децентралізованих і технологічно опосередкованих механізмів.

У межах фукодіанської концепції макрофізики влади *суспільство суверенітету* постає як найдавніша історична модель, у якій ключове значення має юридичне та символічне закріплення волі правителя. Її визначальною рисою є прерогатива суверена, яку Мішель Фуко формулює як «право дозволяти жити або змушувати померти», а інструментами – податки, привласнення ресурсів, примус до праці та мобілізація підданих, включно з використанням їхнього життя. Важливою рисою влади Середньовіччя та Нового часу була демонстративність і ритуалізованість, кульмінацією ставала публічна страта як ритуал тілесного покарання, що відновлює авторитет закону правителя [3, с. 86]. Як зазначає Фуко в праці «Наглядати і карати», такі сцени були частиною політичного театру влади [2]. Така влада була потужною, але водночас технічно малоефективною.

На рубежі XVIII–XIX століть відбулася глибока трансформація цієї моделі. Суверенна влада стала надто витратною та соціально ризикованою, оскільки публічні страти нерідко викликали співчуття до засудженого замість посилення авторитету закону. У відповідь, влада доби капіталізму змінює орієнтацію та переходить до систематичного управління

життям. Фігура суверена як носія права карати поступово відходить на другий план, поступаючись дисциплінарним практикам. *Дисциплінарна модель влади* реалізується через систему спеціалізованих інституцій – шкіл, казарм, лікарень, заводів і в'язниць, які функціонують за єдиною логікою контролю [3, с. 87]. Її головна мета – формування «слухняних тіл», тобто індивідів, які є одночасно керованими політично і корисними економічно. Це досягається через сувору регламентацію часу, рухів і просторової поведінки людини, що перетворює її на ефективний елемент виробничої чи військової системи [2].

Важливим символом цієї моделі влади є «паноптикум» Джеремі Бентама, який М. Фуко розглядає як ідеальну форму мікрофізики влади. Його принцип полягає в постійному потенційному нагляді: індивід не знає, чи спостерігають за ним у конкретний момент, тому починає сам контролювати власну поведінку, фактично стаючи власним наглядачем [4, с. 15]. Дисциплінарне суспільство стало ідеальним інструментом промислового капіталізму, оскільки дозволяло масово «виробляти» слухняних робітників, солдатів і громадян з мінімальними витратами [3].

Однак уже в другій половині XX століття ця модель також увійшла в кризу. Закриті інститути почали розвалюватися, і на їхнє місце прийшла нова владна форма – *суспільство контролю*, яке описав Жиль Дельоз. В нових умовах інституції зазнають трансформації. Школа переходить у формат безперервної освіти протягом життя, фабрика поступається місцем гнучким корпораціям, а функції в'язниці частково замінюються цифровими засобами моніторингу та відстеження, що не потребують фізичного утримання людини (на зразок електронних браслетів, чипів, GPS-трекерів та геолокаційних сервісів) [1]. На відміну від дисциплінарної логіки з її фіксованими структурами, тут контроль ґрунтується на принципі модуляції – постійного, гнучкого регулювання, яке змінюється залежно від ситуації. Ринкові механізми та маркетинг перетворюються на провідний інструмент соціального регулювання. У цих умовах людина постає як безперервний споживач, позичальник і джерело даних, які постійно збираються та аналізуються [1].

Концепція «суспільства спектаклю» Гі Дебора описує ще один вимір метаморфоз влади, у якому контроль здійснюється через медіатизацію реальності та відчуження індивіда. Спектакль – це не просто сукупність образів чи медіаконтенту, а цілісна система соціальних відносин, опосередкованих цими образами. У ній безпосереднє життя витісняється його репрезентацією, а «бути» замінюється на «здаватися» [7]. Сучасною формою є *комбінований (інтегрований) спектакль*, у ньому глобальні

корпорації, соціальні мережі та мас-медіа одночасно і розсіюють увагу, і централізують контроль, формуючи комплексну систему впливу на людину [7, с. 26–33].

Сучасний етап метаморфоз влади Зигмунт Бауман визначає як «текучу сучасність». У цих умовах соціальні форми й інститути втрачають стабільність, стаючи гнучкими та мінливими. Визначальною рисою стає індивідуалізація: відповідальність і ризики більше не розподіляються колективно, а покладаються на окрему людину, яка змушена постійно «інвестувати» у власний людський капітал, залишившись сам-на-сам із нестабільністю ринкового середовища [5]. Контроль здійснюється вже не через примус, а через спокусу та ринок, де людина постійно підтверджує свій статус через споживання. Влада стає максимально розсіяною: вона не має чіткої локалізації, але присутня всюди – у потоках інформації, капіталу й образів, завершуючи перехід від суверенного примусу до гнучкого цифрового контролю та споживання [6, с. 11].

Таким чином, метаморфози влади свідчать не просто про зміну форм домінування, а про глибоке перетворення самої природи влади. Сучасна реальність має гібридний характер: ці моделі не зникають, а співіснують, підсилюючи одна одну. Суверенна влада проявляється у кризових ситуаціях, дисциплінарні механізми діють у традиційних інститутах, цифровий контроль забезпечує постійний моніторинг, спектакль формує медійну реальність, а індивідуалізація покладає відповідальність за глобальні процеси на саму людину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Deleuze G. Postscript on the Societies of Control. *The MIT Press*. 1992. Vol. 59. URL: https://cceai.ohrg.org/readings/deleuzePostscriptSocietiesControl1992.pdf

2. Foucault M. Discipline and Punish. The Birth of the Prison / translated by Alan Sheridan. New York: Vintage Books, 1995. 349 p.

3. Александров Д. В. Специфіка об'єктивації влади в політичній спадщині М. Фуко. *Регіональні студії.* 2019. № 19. С. 84–88.

4. Висоцька О. Є. Інтерпретація феномену соціального контролю у постмодернізмі та метамодернізмі. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках.* 2024. Т. 7. № 1. С. 11–21.

5. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Сучасне суспільство як суспільство з деформованою відповідальністю. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 4(31). С. 24–33.

6. Кондов К. В. Соціальний контроль як технологічний засіб управлінського регулятивного впливу на соціальну напруженість у концепції «індивідуалізованого суспільства» З. Баумана. *Український соціум*. 2018. №2(65). С. 9–16.
7. Федорцов М. «Суспільство Спектаклю» – історія ситуаціоністської критики суспільств споживання: бакалаврська робота. Львів: УКУ, 2024. 71 с.

Сидорчук Дар'я
Національний юридичний університет
Імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-13

ПРАВО ЯК МІРА СВОБОДИ ЧЕРЕЗ ОСМИСЛЕННЯ ІММАНУЇЛА КАНТА

Концепція свободи особи Іммануїла Канта в філософії має велике теоретичне і гуманістичне значення, адже дозволяє глибше осмислити природу свободи та місце людини в суспільстві. Іммануїл Кант майже першим в історії філософії обґрунтував принципову різницю між причинністю духовного світу особи і причинністю світу зовнішнього, природно-матеріального. Кант виходить із того, що людина є не лише частиною природи, підпорядкованою законам причинності, але й істотою розумною, яка здатна діяти на основі морального закону. Саме ця здатність робить людину автономною, тобто такою, що сама визначає свої вчинки. Свобода у цьому контексті означає не свавілля, а незалежність від зовнішнього примусу і здатність підкорятися внутрішньому моральному закону. Вона належить до світу «речей у собі», тоді як світ явищ підпорядковується необхідності. Однак ці два виміри не існують окремо: моральні принципи, які не мають безпосереднього зовнішнього втілення, здатні визначати поведінку людини, тим самим поєднуючи свободу і необхідність у реальному житті.

У центрі кантівського вчення стоїть принцип автономії моралі, відповідно до якого людина повинна діяти не під впливом зовнішніх обставин чи примусу, а відповідно до власного розуму. Саме тому моральність є справжнім простором реалізації свободи. Проте свобода не може залишатися виключно внутрішньою категорією, адже люди живуть у суспільстві, де їхні дії перетинаються. У такій взаємодії виникає ризик конфліктів, коли свобода однієї особи може обмежувати свободу іншої. Саме ця обставина зумовлює необхідність права як зовнішнього регулятора

поведінки. Воно встановлює однакові правила поведінки для всіх, щоб свобода одного не руйнувала свободу іншого. Кант чітко визначає право як «сукупність умов, за яких сваволя однієї особи сумісна зі сваволею іншої відповідно до загального закону свободи». Це означає, що право встановлює об'єктивні межі свободи: кожен може діяти вільно, але лише настільки, наскільки це не порушує свободу інших. Наприклад, право власності дозволяє особі володіти майном, але водночас забороняє посягати на чуже; свобода слова гарантує можливість висловлювати думки, але обмежується там, де починається шкода іншим.

Право у кантівському розумінні є формою впорядкування свободи, її мірою. Воно визначає, де проходить межа між допустимою і недопустимою поведінкою, і тим самим захищає кожного від свавілля інших. У цьому полягає його головне призначення – «визначення і збереження меж свободи». Кант підкреслює, що свобода без обмежень перетворюється на хаос і свавілля, тоді як право, встановлюючи межі, фактично забезпечує її існування. Таким чином, обмеження свободи у праві не є її запереченням, а, навпаки, умовою її збереження. Право можна розглядати як баланс між індивідуальною свободою і суспільним порядком.

Важливою складовою кантівської концепції є ідея загального правового закону: «Роби зовні так, щоб свобідний прояв твоєї сваволі був сумісний із свободою кожного, згідно з загальним законом». Кант бачить у праві надійну опору гуманності, оплот надії для людини. Істинне покликання права – надійно гарантувати моралі той соціальний простір, в якому безперешкодно могла б реалізуватися свобода індивіда. Він не вимагає від людини внутрішньої моральності, але встановлює обов'язкові зовнішні правила співіснування. Саме тут виявляється відмінність між мораллю і правом: мораль регулює внутрішні мотиви, тоді як право – зовнішні дії. Однак вони взаємодоповнюють одне одного, адже право створює умови для реалізації моральності.

Особливу увагу Кант приділяє проблемі примусу. На перший погляд, примус суперечить свободі, але філософ доводить, що він є необхідним елементом права. Якщо хтось порушує свободу іншого, то застосування примусу щодо нього є виправданим, оскільки воно спрямоване на ліквідацію перешкод, що обмежують свободу. У цьому випадку примус не є проявом свавілля, а навпаки – відновлює справедливість. Звідси випливає, що примус у праві не знищує свободу, а захищає її. Це положення підкреслює, що право має не лише нормативний, але й інституційний характер: воно потребує механізмів реалізації, таких як суд і правоохоронні органи. Без них право залишалося б лише декларацією і не могло б виконувати свою функцію.

З визнанням людини себе носієм свобідної волі і морального закону, настільки ж великого і невичерпного, як космос, виріс кантівський аксіологічний підхід до права. Людина розглядається як найвища цінність, а її свобода – як основа гідності. Саме тому право повинно бути орієнтоване на захист людини, а не на інтереси держави чи окремих соціальних груп. У цьому контексті особливо влучним є вислів Канта про «зоряне небо над нами і моральний закон у нас», який підкреслює велич і унікальність людської природи. Право, відповідно, має створювати умови, у яких ця внутрішня моральна сила може вільно реалізовуватися.

Отже, у філософському вченні Канта право не протистоїть свободі, а визначає її межі і забезпечує її захист. Право є мірою свободи, оскільки встановлює баланс між індивідуальними інтересами і загальним благом, між автономією особи і необхідністю соціального порядку. Кантівське розуміння права і сьогодні зберігає свою актуальність, оскільки підкреслює, що реальна свобода можлива лише за умови її загального визнання та належного правового захисту для кожної особи.

Синякова Меланія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–03

СВОБОДА ТА ЇЇ РОЗУМІННЯ У ФІЛОСОФІЇ Г. ГЕГЕЛЯ

Що таке свобода? Кожен із нас рано, чи пізно поставить собі це питання. Поняття «свобода» окрім наукової, може мати суб'єктивну інтерпретацію. Але завжди при визначенні свободи, ми стикаємося з парадоксом. Сутність свободи можна трактувати по різному: можливість робити все, що заманеться, або навпаки дотримуватись дисципліни, аби бути невразливим до всіх зовнішніх обставин. Адже свобода без самоконтролю швидко перетворюється на хаос, а дисципліна без свободи – на рабство. Коли ми формулюємо значення цього слова треба замислитись над тим, чи це просто відсутність зовнішніх обмежень, чи внутрішня гармонія між тим, що ми хочемо, і тим, що повинні робити. Свобода завжди пов'язана з вибором кожен з варіантів якого має свою ціну . Саме це питання стало предметом бурхливих обговорень у середовищі суспільствознавців загалом, та філософів зокрема. Постало питання: «Свобода –це

вроджене розуміння того, що кожна людина повинна мати свою зону комфорту чи вона усвідомлюється у процесі виховання та освіти людини? На нашу думку, проблема свободи не виникла раптово, оскільки вона є одвічним супутником людського існування, відбиттям внутрішньої потреби особистості бути собою.

Зокрема, Г. Гегель зробив спробу пояснити свободу як суть людського духу та історії. Гегель вважав, що вона розвивалась разом з еволюцією людства. Його філософська система грунтується на ідеї, що свобода – це не дар, а результат духовного розвитку. У стародавньому світі свободу мав лише володар, а прості люди були лише засобом у руках інших. Однак, поступово кожен соціальний клас усвідомив свої права та зрозумів, що всі мають бути рівними та вільними. Це стало результатом розвитку розуму, культури, релігії та філософії. Тому свобода – це результат історичного і духовного розвитку людства. Вона народжується в боротьбі, у внутрішньому прагненні людини до істини та справедливості. На переконання Г. Гегеля, основою будь-якого розвитку є абсолютна ідея, яка охоплює природу, суспільство, людину. Вона є своєрідним розумом світу, який проявляється через кожен рух, подію чи думку. Подібно до людини, абсолютна ідея пізнає сама себе через все, що існує. На противагу своїм попередникам, Г. Гегель не зупинився на визначенні світу як випадкового та хаотичного. Для нього все мало сенс, іноді і не дуже очевидний. Світ – змінний та не постійний, в якому кожна річ має суперечності. Але розвиток та прогрес окремого індивіда чи суспільства загалом відбувається завдяки боротьби протилежностей, як добро і зло, світло і темрява, порядок і хаос, які при своїй взаємодії утворюють нові якості. Тому найголовніше завдання людини – винайти суть явищ та процесів. Загалом, на думку Г. Гегеля, усе що відбувається навколо нас, це поступовий рух до свободи.

В сучасному суспільстві виникає питання, як бути вільним коли держава встановлює свої правила та закони? Може світ – це в'язниця різних режимів? Адже держава дозволяє людині бути вільною, настільки, наскільки їй це вигідно. Іноді здається, що кожен закон обмежує нас, але насправді саме в межах правил ми здатні виявити справжню свободу вибору. Це питання займає особливе місце у філософії Гегеля. На його думку, свобода не існує сама по собі, а стає реальною лише в суспільстві. В спільноті, де немає анархії та свавілля, де панує гуманний розумний порядок, а закони й моральні принципи не пригнічують людину та її вибір, створені умови для вільного розвитку особистості. Адже вони вчать та направляють вчиняти не з примусу, а за власними моральними та етичними переконаннями.

Таким чином, питання свободи – це вічне питання, яке регулюється на всіх рівнях суспільства. За Г. Гегелем, свобода – це вищий стан розуму та духу, коли людина діє згідно зі своїм внутрішнім законом, а не під тиском зовнішніх обставин. Це не втеча від обов'язків, а гармонія між особистим та загальноприйнятим благом. Бути вільним – означає не уникати труднощів, а мати мужність діяти усвідомлено, не зраджуючи власним цінностям.

Сікора Ярослав
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СВОБОДА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ МЕЖІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Питання свободи людини завжди було одним із центральних у філософії, однак у сучасному світі воно набуває особливої гостроти. Глобалізація, розвиток цифрових технологій, зростання ролі інформаційного простору та соціальних мереж суттєво змінюють уявлення про свободу та її межі. З одного боку, людина отримує безпрецедентні можливості для самовираження, доступу до знань і реалізації власного потенціалу. З іншого – з'являються нові форми контролю, маніпуляції та залежності, які ставлять під сумнів реальну автономію особистості. Саме тому осмислення свободи та її обмежень є актуальним як на теоретичному, так і на практичному рівні.

У філософії свобода традиційно розглядається як здатність людини діяти відповідно до власної волі. Ще мислителі епохи Просвітництва підкреслювали, що свобода є невід'ємним правом людини. Водночас такі філософи, як Іммануїл Кант, наголошували, що справжня свобода можлива лише за умови підпорядкування моральному закону. Це означає, що свобода не є свавіллям, а передбачає внутрішню дисципліну та відповідальність.

У XX столітті екзистенціалісти, зокрема Жан-Поль Сартр, розглядали свободу як фундаментальну характеристику людського існування. Людина, за Сартром, «приречена бути вільною», оскільки вона завжди змушена робити вибір, навіть якщо намагається його уникнути. Проте така свобода супроводжується тривогою та відповідальністю за наслідки власних дій.

Однією з ключових проблем є визначення меж свободи. Абсолютна свобода є неможливою, оскільки вона неминуче стикається зі свободою інших людей. Саме тому суспільство встановлює певні обмеження у вигляді законів, норм і правил. Як зазначав Джон Стюарт Мілль, свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої. Ці обмеження виконують важливу функцію: вони забезпечують порядок і стабільність у суспільстві. Водночас надмірне обмеження свободи може призвести до авторитаризму та пригнічення особистості. Таким чином, постає проблема балансу між свободою та контролем, яка є особливо актуальною для сучасних демократичних держав.

Окремої уваги також заслуговує вплив цифрових технологій на свободу людини. Інтернет і соціальні мережі відкрили нові можливості для комунікації, самовираження та доступу до інформації. Проте разом із цим виникають нові ризики. Алгоритми соціальних платформ формують інформаційні «бульбашки», які обмежують різноманітність думок і впливають на світогляд людини. Крім того, збір і аналіз персональних даних створює передумови для контролю та маніпуляції поведінкою користувачів. У цьому контексті постає питання: чи є людина справді вільною у своєму виборі, якщо цей вибір частково визначається зовнішніми цифровими механізмами?

У відповідь на зовнішні обмеження особливого значення набуває поняття внутрішньої свободи. Воно передбачає здатність людини зберігати незалежність мислення, критично оцінювати інформацію та формувати власну позицію. Навіть у складних соціальних або політичних умовах людина може залишатися внутрішньо вільною, якщо вона не втрачає здатності до самостійного мислення. Внутрішня свобода тісно пов'язана з рівнем освіти, культурою мислення та особистісним розвитком. Саме вона дозволяє протистояти маніпуляціям і зберігати автономію в умовах зовнішнього тиску.

Тому, свобода людини є складним і багатовимірним явищем, яке не можна розглядати як абсолютну категорію. У сучасному світі вона постійно перебуває між двома полюсами: розширенням можливостей і зростанням обмежень. З одного боку, технологічний прогрес відкриває нові горизонти для самореалізації, а з іншого – створює нові форми контролю. Свобода завжди передбачає відповідальність і не може існувати без певних меж, які забезпечують гармонійне співіснування людей у суспільстві. Водночас важливо зберігати баланс між зовнішніми обмеженнями та внутрішньою автономією особистості. Саме розвиток критичного мислення, усвідомлення власної відповідальності та прагнення до самопізнання є ключем до справжньої свободи в сучасному світі.

Сінчук Владислав
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Проблема ідентичності в сучасному світі набуває особливої актуальності в умовах глобалізаційних процесів, інформаційної революції та трансформації соціальних структур. Сучасна людина дедалі частіше стикається з багатошаровістю культурних, мовних, політичних і ціннісних впливів, що ускладнює формування стабільного уявлення про власне «Я». Ідентичність перестає бути сталим явищем і перетворюється на динамічний процес постійного самовизначення. Це зумовлює зростання інтересу науковців до вивчення механізмів її формування та трансформації. Особливої уваги потребує аналіз впливу інформаційного суспільства, глобалізації та кризових явищ на особистісну і колективну ідентичність. У цьому контексті проблема ідентичності стає однією з ключових у сучасних гуманітарних дослідженнях.

Бойко А. І., Бойко А. О. у своєму дослідженні зазначили, що система цінностей виступає фундаментом культурної ідентичності в сучасному суспільстві [1]. Ураховуючи роботу авторів, можна стверджувати, що саме ціннісні орієнтири формують базу для самовизначення особистості в умовах культурного різноманіття. Вони підкреслюють, що глобалізація спричиняє розмивання традиційних цінностей, що ускладнює процес збереження культурної самобутності. Аналізуючи їх позицію, важливо зазначити, що культурна ідентичність не є статичною, а постійно змінюється під впливом соціальних трансформацій. Автори наголошують на необхідності збереження балансу між глобальними та локальними цінностями, що дозволяє уникнути кризових явищ у самоідентифікації.

Палахута В. у своєму дослідженні розглянув актуалізацію вивчення проблем ідентичності в сучасному світі [2]. З погляду автора, ідентичність є багатовимірним феноменом, який охоплює особистісний, соціальний та культурний рівні. Він підкреслює, що сучасні соціальні зміни, зокрема міграційні процеси та цифровізація, значно впливають на формування ідентичності. Ураховуючи роботу дослідника, слід відзначити, що ідентичність дедалі частіше набуває гібридного характеру, поєднуючи різні культурні та соціальні елементи. Автор також акцентує увагу на необхідності міждисциплінарного підходу до вивчення цього явища, що дозволяє більш глибоко розуміти його складність.

Запорожченко О. В. та співавтори у своєму дослідженні розглянули вплив інформаційного суспільства на формування ідентичності особистості [3]. Аналізуючи роботу авторів, можна дійти висновку, що інформаційні технології суттєво змінюють способи самосприйняття людини. Вони зазначають, що соціальні мережі та цифрові платформи створюють нові форми ідентичності, які часто є фрагментованими та нестабільними. У міру розвитку інформаційного суспільства відбувається посилення впливу медіа на формування ціннісних орієнтацій особистості. Автори наголошують, що надмірна віртуалізація соціальних взаємодій може призводити до втрати автентичності самосприйняття.

Косович О. та Чорній Р. у своєму дослідженні розглянули «мовну» євроінтеграцію, глобалізацію і проблему ідентичності [4]. З погляду авторів, мова є одним із ключових чинників формування національної ідентичності. Вони підкреслюють, що процеси євроінтеграції та глобалізації сприяють розширенню мовного простору, але водночас створюють ризики для збереження національних мов. Ураховуючи роботу дослідників, можна стверджувати, що мовна політика відіграє важливу роль у збереженні культурної самобутності. Автори також зазначають, що мовна уніфікація може призводити до поступової ерозії національної ідентичності.

Ключник Р. у своєму дослідженні розглянув проблему політичної ідентичності в умовах сучасних криз та конфліктів [5]. Аналізуючи роботу автора, слід зазначити, що політична ідентичність формується під впливом державних інституцій, політичних процесів та міжнародних конфліктів. Він підкреслює, що в умовах кризових ситуацій відбувається посилення ідеологічної поляризації суспільства. У міру розвитку політичних конфліктів змінюються уявлення громадян про свою належність до певної політичної спільноти. Автор наголошує, що стабільна політична ідентичність є важливою умовою соціальної згуртованості та державної стабільності.

Проблема ідентичності в сучасному світі є багатовимірною та складною, оскільки охоплює культурні, соціальні, мовні та політичні аспекти. Сучасні глобалізаційні та інформаційні процеси суттєво трансформують традиційні уявлення про ідентичність. Наукові дослідження свідчать про зростання її динамічності та нестабільності. Важливим є усвідомлення ролі цінностей, мови та інформаційного середовища у її формуванні. Подальше вивчення цієї проблематики є необхідним для розуміння сучасних суспільних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. І., Бойко А. О. Система цінностей як фундамент культурної ідентичності в сучасному суспільстві: огляд основних проблем. *Культурологічний альманах.* 2024. № 4. С. 166–177. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.19

2. Палахута В. Актуалізація вивчення проблем ідентичності в сучасному світі. *Herald of Dnipro Academy of Continuing Education. Series: Philosophy. Pedagogy*. 2023. Т. 4. № 1. С. 13–18. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-7005-2023-1-2

3. Запорожченко О. В., Майданюк І. З., Гоян І. М., Петранюк А. І., Ступак О. П. Вплив інформаційного суспільства на формування ідентичності особистості: філософський аспект. *Культурологічний альманах*. 2023. № 4. С. 138–143. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.18

4. Косович О., Чорній Р. «Мовна» євроінтеграція, глобалізація і проблема ідентичності. *Folia Philologica*. 2022. № 4. С. 34–42. DOI: https://doi.org/10.17721/folia.philologica/2022/4/5

5. Ключник Р. Проблема політичної ідентичності в умовах сучасних криз та конфліктів. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* 2022. Т. 25. № 4. С. 5–10. DOI: https://doi.org/10.15421/172243

Сірко Анастасія,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-07

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Антропологічний підхід у філософії права набуває особливої актуальності в умовах новітньої трансформації суспільства, де в центрі правової архітектури утверджується особистість, її невід'ємні права та гідність. У демократичному дискурсі право розглядається не лише як формалізована система норм, а передусім як простір реалізації свободи людини та захисту її екзистенційного потенціалу. Саме тому звернення до антропологічного підходу дозволяє подолати вузьконормативне розуміння права, розкриваючи його сутність через призму людського буття.

Проблематика антропологічного виміру права є міждисциплінарною, оскільки вона інтегрує філософські уявлення про природу людини з юридичними механізмами її життєдіяльності. В межах цього підходу люди-

на постає не просто як об'єкт державного впливу, а як активний суб'єкт-правотворець, чия правосвідомість та ціннісні орієнтири визначають вектор розвитку всієї правової системи.

Метою данного дослідження є концептуальний аналіз сутності антропологічного підходу у філософії права, виявлення його фундаментальних характеристик та обґрунтування його значення для сучасного праворозуміння. Реалізація мети передбачає розкриття змісту антропоцентричної парадигми, аналіз її ключових ідей та визначення ролі людської гідності як центрального елементу правової дійсності.

Антропологічний підхід у філософії права базується на засадах людиноцентризму, де особистість постає не просто елементом, а онтологічним фундаментом правової реальності. В межах цієї парадигми право інтерпретується як соціокультурний феномен, що виникає з екзистенційних потреб, інтересів та ціннісних орієнтирів людини. Воно трансцендує межі суто формальних норм, акумулюючи в собі глибинні ідеї справедливості, свободи та невід'ємної гідності.

Ключова ідея підходу полягає у переході від розуміння людини як пасивного об'єкта державного регулювання до її визнання активним суб'єктом правотворення. Особистість не лише ретранслює встановлені норми, а й виступає їх детермінантою через власну правосвідомість та правову культуру. Саме індивідуальне розуміння правових приписів та внутрішня згода з ними забезпечують легітимність правопорядку.

Фундаментальною складовою антропологічного дискурсу є концепція природних прав. Визнається, що фундаментальні блага (життя, свобода, безпека) належать людині за правом її народження, а держава виконує лише сервісну функцію – забезпечує їхній захист та юридичне гарантування. Це змінює вектор відносин «держава – людина» на користь пріоритету особистості.

Важливим аспектом є аксіологічний зв'язок права та моралі. Правові норми не є механічними конструкціями; вони наповнюються змістом через етичні уявлення про добро та справедливість. Гуманістична спрямованість права забезпечується саме тим, що людина як носій моралі є критерієм якості будь-якого закону. У сучасних умовах такий підхід стає головним орієнтиром для гуманізації національного законодавства та його гармонізації із міжнародними стандартами прав людини.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна констатувати, що антропологічний підхід у філософії права стверджує людиноцентристську парадигму, де право розглядається як простір реалізації екзистенційної свободи особистості. У центрі цього дискурсу перебуває людина як авто-

номний суб'єкт, чиї потреби, інтереси та гідність визначають зміст і вектор розвитку правової архітектури суспільства.

У результаті аналізу встановлено, що антропологічний вимір права базується на визнанні пріоритетності природних прав людини над волею держави. Це переосмислює роль державних інститутів, перетворюючи їх із джерел примусу на гарантів захисту невід'ємних людських благ. Аксіологічний взаємозв'язок права і моралі, виявлений у межах підходу, забезпечує відповідність юридичних приписів універсальним цінностям справедливості та гуманізму.

Отже, антропологічна стратегія є ключовим чинником гуманізації сучасних правових систем. Вона не лише сприяє утвердженню пріоритету прав і свобод особистості, а й виступає ціннісним орієнтиром для розбудови правової держави, у якій людина, її життя і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю та мірою всіх речей.

Скаб'як Аліна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-01

ПРОБЛЕМА МОРАЛІ У ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Моральні норми формуються протягом сторічь через звичаї, релігію, традиції, ґрунтуючись на загальнолюдських цінностях. В їх основі лежать уявлення людей про справедливість і несправедливість, добро і зло, належну і неналежну поведінку тощо. Кожна людина так чи інакше дотримується усталених у суспільстві моральних норм, але їх виконання залежить від внутрішніх переконань людини та того, чи може вона об'єктивно оцінювати свою поведінку з точки зору моральності чи аморальності.

У зв'язку з цим, постає необхідність у визначенні поняття «мораль». На думку видатного філософа І. Канта, мораль – це внутрішній закон обов'язку, за яким людина повинна діяти не через страх чи власну вигоду, а тому, що так правильно. На його думку, моральна поведінка ґрунтується на обов'язку, повазі до морального закону та добрій волі. Нато-

мість, Г. Гегель був прихильником «етичного життя» як синтезу індивідуальної моралі і зовнішніх законів. Він підтримував соціальний конформізм та моральний традиціоналізм, а також був противником індивідуалізму та критичного морального мислення.

Як відомо, традиційна мораль у суспільстві на початкових етапах розвитку виходила з християнської етики, а підґрунтям совісті тогочасної людини була віра у Бога. Але сьогодні мораль та моральність є не лише релігійними нормами, а й світськими цінностями та науковими категоріями, тому етичний сенс життя людини почав оцінюватися по новому. Сучасну людину найбільше турбує питання матеріального характеру, водночас, духовні орієнтири відійшли на другий план, нівелюючи такі усталені моральні цінності як відповідати на зло добром, прощення, терпимість та непротивлення злу насильством. Не дарма Ф. Ніцше писав про те, що «Бог помер», тобто віра у християнського Бога втратила переконливість і вже починають перемагати нові цінності. Також він обстоював тезу про те, що певні моральні системи пригнічують природну життєву силу людини та її волю до розвитку, підміняючи людське творче начало страхом і самозреченням.

Ми дуже епізодично почали замислюватись над такими термінами як «моральність», «моральна поведінка» та взагалі «мораль», оскільки панівною ціннісною системою сучасного суспільства постає егоїзм, досягнення своїх цілей будь-якими засобами, лицемірство та вседозволеність. Зазвичай, вияв такої поведінки можна побачити у торгівельних центрах, кінотеатрах та навіть у навчальних закладах. Це, наприклад, розпиття алкогольних напоїв у громадських місцях, нецензурна лайка, а також дуже розкута недоречна поведінка. Якщо аналізувати моральний стан молодого покоління, то можна виокремити такі негативні тенденції: неповагу до старших та своїх батьків, тобто втрата сімейно-родинних цінностей, нетерплячість, втрата толерантності, агресивність. На нашу думку, мораль сучасної молодої людини можна описати за допомогою ідей Ж. Бодрійяра, розкритих у його роботі про суспільство споживання – люди цінують образ, статус і зовнішнє враження заміть справжніх моральних якостей. Під впливом соціальних мереж, реклами й моди ми часто орієнтуємося на популярність, успіх та «ідеальну картинку», тому добро, щирість і відповідальність іноді відступають на другий план.

Отже, ми проаналізували підходи до визначення поняття «мораль» видатними філософами, а також дослідили як саме змінилися цінності, що її характеризують. Наразі, мораль не втратила свого значення, однак суттєво трансформувалась, зважаючи на розвиток та поширення техно-

логій, соцмереж і зниження впливу релігії на формування моральних цінностей. Надважливим є збереження того ціннісного підґрунтя суспільного буття, яке утворювалось протягом століть на засадах справедливості, добра та поваги людини до людини.

Сокур Софія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ ПРАВА: МІНЛИВА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Сучасне праворозуміння поступово відходить від виключно нормативістського підходу, відповідно до якого право сприймається як замкнена система формально визначених правил. Натомість дедалі більшого значення набуває антропологічний вимір права, у центрі якого перебуває людина як суб'єкт правотворення, правозастосування та праворозуміння. У цьому контексті категорія справедливості не може розглядатися як незмінна й універсальна, оскільки вона формується в процесі взаємодії правових норм із конкретною особистістю, її світоглядом, досвідом і життєвими обставинами.

Одним із найбільш очевидних проявів особистісного аспекту права є суддівський розсуд. У процесі правозастосування, особливо у складних і неоднозначних справах, коли норма не дає однозначного рішення, суддя змушений здійснювати вибір між кількома правомірними альтернативами. Такий вибір не може бути суто технічним або механічним, адже він передбачає інтелектуально-вольову діяльність суб'єкта. У правовій доктрині суддівський розсуд розглядається як процес мислення, у межах якого формується рішення з урахуванням не лише норм права, а й оцінки конкретних обставин справи [3]. При цьому остаточне рішення значною мірою визначається професійним досвідом, правовими переконаннями та світоглядом судді, що підкреслює особистісну природу правового рішення [1].

Особистісний аспект права також виявляється через його зв'язок із конкретними життєвими ситуаціями та соціальними відносинами. У межах екзистенціально-соціологічного підходу право розглядається

як феномен, що виникає і функціонує в реальному людському середовищі, а не як абстрактна нормативна конструкція. Зокрема, концепція «природи речей» підкреслює, що право має враховувати фактичні умови людського співіснування, соціальні ролі, інтереси та очікування, які формують зміст правових відносин [2]. У такому підході справедливість не може бути зведена до формального дотримання норми, оскільки вона пов'язана з відповідністю рішення конкретній життєвій ситуації.

Не менш важливим є інтерпретаційний характер права, що також зумовлює мінливість справедливості. Будь-яка правова норма потребує тлумачення, оскільки її зміст не є абсолютно очевидним і вичерпним. У межах герменевтичного підходу право розглядається як процес смислотворення, в якому центральну роль відіграє суб'єкт, що здійснює інтерпретацію [4]. Відповідно, справедливість у праві не існує поза процесом її осмислення, а формується через інтерпретацію правових текстів і правових ситуацій. Подібна позиція простежується і в теорії конституційного тлумачення, відповідно до якої інтерпретація полягає не лише у відтворенні змісту правової норми, а й у її конкретизації, розвитку та адаптації до нових соціальних умов [6].

Водночас особистісний аспект права проявляється і в оцінці поведінки людини, оскільки правова кваліфікація дій не може обмежуватися лише їх зовнішнім результатом. Важливе значення мають мотиви, наміри та внутрішній стан особи. У класичній філософії права зокрема підкреслювалося, що несправедливість не завжди є наслідком свідомого і добровільного вибору, а може бути зумовлена внутрішніми чинниками [5]. Це означає, що для досягнення справедливості право повинно враховувати індивідуальні особливості суб'єкта, а отже, оцінка однієї й тієї ж дії може змінюватися залежно від обставин і внутрішнього ставлення особи до вчинку.

Разом із тим визнання особистісного аспекту права не означає його повної суб'єктивізації. Суддівський розсуд і інтерпретація здійснюються в межах правової системи, яка встановлює певні нормативні обмеження. Суддя не є вільним у своєму рішенні настільки, щоб ігнорувати закон або підміняти його власними уявленнями про справедливість, оскільки його діяльність обмежується принципами права, інституційною роллю суду та вимогами правової визначеності [1]. Аналогічно, інтерпретація повинна бути раціональною, аргументованою та узгодженою із загальною логікою правової системи, що виключає довільність у тлумаченні норм [6].

Отже, особистісний аспект права дозволяє розглядати справедливість як динамічну категорію, що формується в процесі взаємодії норми, інтер-

претації та людського досвіду. Право не може бути повністю об'єктивним і нейтральним, оскільки його реалізація завжди пов'язана з людиною, її цінностями, переконаннями та оцінками. Саме ця обставина зумовлює існування мінливої справедливості як невід'ємної характеристики сучасного правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барак А. Суддівський розсуд. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 320 с.
2. Бесага І. В. Поняття природи речей В. Майхофера: екзистенціалістські й соціологічні аспекти. *Публічне право*. 2022. № 1. С. 8–15.
3. Бігун В. С. Філософія правосуддя. Київ: Реферат, 2011. 312 с.
4. Коваленко І. І., Рубащенко М. А. Про деякі філософські проблеми права в герменевтичній концепції Поля Рікьора. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 140–145.
5. Хрестоматія з філософії права / уклад. О. М. Кривуля. Харків : ХНУВС, 2006. 430 с.
6. Endicott T. Constitutional Interpretation. *The Cambridge Handbook of Constitutional Theory* / ed. by M. Tushnet, M. A. Graber, S. Levinson. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. URL: https://assets.cambridge.org/97811084/91310/frontmatter/9781108491310_frontmatter.pdf

Сопельник Софія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–02

ЕКОЦИД У ВІЙНІ ТА ФІЛОСОФІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Проблема екоциду набуває особливої актуальності, тому що він є не лише екологічною, а й глибоко філософською проблемою, яка відображає кризу цінностей сучасної цивілізації. У контексті глобальної екологічної загрози постає потреба переосмислення ставлення людини до природи, формування нової екологічної етики та усвідомлення моральної відповідальності за збереження життя на планеті.

Повномасштабна агресія російської федерації проти України показала, наскільки руйнівним для природи може бути збройний конфлікт. Руйнування інфраструктури, пожежі, отруєння вод і ґрунтів, загибель

тваринного та рослинного світу – усе це стало невід'ємною частиною воєнної реальності. Проте фіксація та розслідування таких злочинів є надзвичайно складними. В Україні бракує усталеної судової практики з екоциду, відсутні чіткі методики виявлення та документування його наслідків, а правоохоронні органи часто зосереджують увагу на людських жертвах та зруйнованих об'єктах, залишаючи поза увагою факти екологічної шкоди. Це знижує ефективність правового реагування та позбавляє довкілля належного захисту.

В Україні екоцид визначено у статті 441 Кримінального кодексу, де йдеться про масове знищення тваринного чи рослинного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Санкція передбачає позбавлення волі від восьми до п'ятнадцяти років. Проте ця норма містить низку недоліків. Зокрема, відсутні чіткі визначення понять «масове знищення», «екологічна катастрофа», «масове отруєння», немає диференціації ступеня шкоди, не визначено, чи можливе вчинення екоциду з необережності. Відсутність кваліфікуючих ознак ускладнює практику застосування закону. До того ж у новому проєкті Кримінального кодексу 2022 року поняття «екоциду» взагалі вилучене, що виглядає необґрунтованим з огляду на реалії війни та сучасні екологічні ризики. У той час, коли багато держав посилюють кримінальну відповідальність, Україна не повинна послаблювати свій правовий захист довкілля.

У цій площині важливе місце посідає філософія екологічної справедливості. Вона виходить з того, що довкілля – це не лише ресурс для задоволення людських потреб, а й самостійна цінність, яка має право на існування та захист. Концепція екологічної справедливості розширює межі традиційного правосуддя, включаючи відповідальність не лише перед сучасним поколінням, а й перед тими, хто житиме після нас. Війна особливо оголює цей вимір: поряд із людськими втратами ми спостерігаємо «мовчазні жертви» – річки, ліси, тваринний світ, які не можуть самостійно заявити про свої права. Саме тому завданням людства є створення такого правового механізму, де природа виступатиме рівноправним суб'єктом, а не лише об'єктом експлуатації.

Проблема екоциду сьогодні потребує комплексного вирішення. На національному рівні Україні необхідно уточнити законодавчі норми, закріпити чіткі дефініції, ввести кваліфікуючі ознаки, визначити співвідношення з іншими злочинами проти миру та безпеки. На міжнародному рівні – домогтися визнання екоциду як самостійного злочину в Римському статуті, що дозволить Міжнародному кримінальному суду переслі-

дувати винних у нищенні довкілля. Не менш важливою є розробка практичних методик фіксації та розслідування екоциду, адже без належних доказів злочини залишатимуться безкарними.

Таким чином, екоцид – це злочин, який загрожує безпеці не лише окремих держав, а й усього людства. Він підриває основи екосистем, позбавляє життя тисячі видів і ставить під сумнів саме існування людини як біологічного виду. Війна в Україні лише актуалізувала цю проблему, зробивши її очевидною для всього світу. Філософія екологічної справедливості вимагає від нас нового підходу: ми повинні бачити в природі не мовчазного свідка конфліктів, а рівноправного учасника глобальної спільноти, якому належить право на захист. Лише поєднання юридичних механізмів і морально-ціннісних орієнтирів здатне забезпечити справедливість для довкілля та сталий розвиток для всього людства.

Степанов Матвій
Колегіум да Вінчі,
факультет бізнес-менеджменту,
2 курс,
Познань, Польща

ПРО ФІЛОСОФІЮ Г. ДЕЛЬОЗА В КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

На думку Г. Дельоза, кіно як віртуальність здатне стати радикально новою інноваційною філософією. Світ, у якому ми живемо, світ філософії та кінематографа поєднані між собою своєрідними мостами. Ці мости є головними подіями світу, що впливають як на кінематограф, так і на філософію. Сприймаючи всі три світи через образ-рух і образ-час, Г. Дельоз звертає увагу на мінливість матерії та неідентичність сприйняття. У результаті концепція кінематографа Г. Дельоза розширила межі як філософії, так і кіно, відкривши світ філософського кінематографа.

Аналізуючи творчість режисерів різних культур, Г. Дельоз відзначає єдність природи часу як логіки монтажу, водночас підкреслюючи відмінності, які він пов'язує з національними особливостями та художнім стилем кожного режисера.

Г. Дельоз, як і інші філософи постмодернізму, звертається до контурів нового універсуму, нового постмодерного бачення світу, що розкри-

вається в таких поняттях, як «віртуальна реальність», «постреальність», «гіперреальність» тощо.

Ці поняття в сукупності відображають нову картину світу, у якій реальний світ, хоч і є видимим, чутним і відчутним, відходить на другий план. Г. Дельоз зазначає: «Існують два типи копій – образи та симулякри. Симулякри претендують на певну видимість (об'єкта, якості тощо), але досягають цього хитрістю, підриваючи логос – розум і раціональні уявлення». Відтепер пізнання світу замінюється прагненням до його деконструкції, і світ постає не як реальність, а як інтерпретація.

Драматургія постмодерного кіно може бути розкрита через інший термін – «ризома», співвіднесений із новим універсумом – із його нелінійною та неструктурованою організацією, відкритістю, рухливістю та безкінечністю. «Ризома поєднує одну точку з будь-якою іншою, і кожен із утворених штрихів не обов'язково відсилає до штрихів тієї ж природи; вона використовує дуже різні знакові регістри й навіть незнакові стани… Вона не має ні початку, ні кінця, але завжди є точка, з якої вона розростається і виходить за власні межі».

Ось риси драматургії постмодерного кіно, організації його тексту: композиційна відкритість, руйнування або відсутність центру, ієрархії, початку й кінця; одночасне поєднання різних епох, культур, жанрів і цитат; поліморфізм і множинність; рухливість і самоваріативність.

Кінематограф другої половини XX – початку XXI століття починає осмислювати й реалізовувати те, що завжди вважалося прерогативою філософії, – передусім універсум і людину в ньому в усій повноті субстанції та смислів, охоплюючи як окремі його грані, так і взаємодії між частинами світу, розкриваючи їхні внутрішні зв'язки та спільні чинники. Т. Адорно вважав, що саму філософію можна осягнути в дискурсі кіно. Наприклад, звертаючись до філософії Гегеля, він писав: «…його найскладніші, найтемніші для розуміння тексти слід не читати, а дивитися як фільми: не затримуючись на окремих періодах, а плавно ковзаючи, без уповільнення, створювати змінні образи».

Починаючи з другої половини XX століття, концептуальні та феноменологічні зв'язки між режисерами й філософами набувають більшої сили, що пояснюється прагненням осмислити новий світ.

Наукові пошуки Г. Дельоза були спрямовані на переосмислення філософії в контексті нового світогляду, який реалізується й актуалізується в кіно, театрі, літературі та навіть у наукових відкриттях. Відтепер кожна з цих форм інтелектуального мистецтва здатна зазіхати на внутрішнє ядро самої філософії, впливаючи на переосмислення філософ-

ського знання з його співвіднесенням видимого й надчуттєвого світів, діалектики й логіки, буття й мислення, осягнення реального та нереального.

Сьогодні стає очевидним, що саме кіно є індикатором, який дозволяє побачити зміни в самому мисленні людини, у природі її суб'єктивності. Це означає, що кіно не має ні просторових, ні часових меж. Воно відкрите для всіх епох і соціальних верств, а отже, саме кіно реалізує найважливіший світоглядний феномен, який дає людині змогу усвідомити свій зв'язок зі світом у його фрагментарності та цілісності. Таким чином, сучасне кіно відкриває глядачеві віртуальну трансцендентність таємниць внутрішнього світу людини й її різноманітних зв'язків зі світом.

Саме тому світоглядна цінність кіно як способу осмислення внутрішнього світу людини та її зв'язку із Суспільством, Природою, Богом і Всесвітом набуває сьогодні особливої актуальності та значущості.

Дослідження праць Г. Дельоза показує, що кіно постмодерну здатне піднятися до високого рівня узагальнення філософії, науки, техніки, релігії, соціальних і політичних процесів, мистецтва та всього, що визначає феноменологію світу й людини. А якщо додати до цього синкретизм жанру кіно, який поєднує в собі багато видів і жанрів мистецтва – літературу й живопис, музику й театр, – то значення кіно в процесах узагальнення «первинної» та «вторинної» реальності стає очевидним.

Отже, слід зазначити, що філософи постмодернізму заклали підґрунтя для розуміння єдності філософії та кінематографа в осмисленні сучасного світу. Аналіз постмодерного кіно також свідчить про те, що постмодерна філософія стає новим інструментом кінематографічного аналізу, який дозволяє побачити кінематограф як світогляд, як репрезентацію світу і, зрештою, як моделювання світу.

Стеценко Ян
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Коли ми заглиблюємося в наш складний світ сьогодення, стає досить очевидним те, що розуміння та повага до закону (правова свідомість)

є надзвичайно важливими для всього суспільства. У часи кардинальних змін ключове питання для юристів і соціологів: чи може правова система взагалі працювати, якщо громадяни мало знають про закони і не дуже то їх і поважають? Це напряму стосується того, наскільки люди довіряють владі та визнають її право керувати. Адже справедливе суспільство, де панує закон, можливе лише тоді, коли кожен громадянин активно і свідомо бере участь у правовому житті. Отже, наша мета – докладно вивчити правосвідомість як головну основу для прийняття влади, розібратися з її «викривленнями» (особливо з повним запереченням законів, або нігілізмом) і знайти шляхи, як повернути довіру людей до правової системи. З приходом демократії важливість визнання влади (легітимності) зросла у рази. Сучасні дослідники найбільше звертають увагу на «розумну» легітимність, коли влада ґрунтується на логічних і добре продуманих законах. Але ж самі закони повинні відчуватися людьми як справедливі, а це просто неможливо без глибокого розуміння і поваги до права.

Визнання влади (легітимність) складається з трьох пов'язаних між собою складових:

1. Справедливість: Вона відображає загальнолюдські моральні принципи і створює внутрішню впевненість у чесності влади.

2. Законність (легальність): Це суто формальна сторона, що визначає наш логічний обов'язок дотримуватися встановлених правил.

3. Доречність (доцільність): Це коли суспільство визнає, що методи правління є правильними. Це вимагає високої правової культури, щоб уникнути хаосу та свавілля. Якщо влада вважається законною та справедливою, їй набагато легше спонукати людей добровільно дотримуватися законів. Правова система без хорошої правової культури просто розвалиться. Вона ефективна тоді, коли працює автоматично, бо громадяни самі знають, як правильно поводитися.

Правосвідомість – це такий собі «культурний багаж», який допомагає людям розібратися у незрозумілих моментах закону в повсякденному житті. Без нього закон стає порожніми словами. Навіть коли люди протестують, вони часто діють в рамках закону, тим самим, до речі, визнаючи його. Але повна відсутність такої культури знищує довіру до системи і викликає «юридичне виснаження» суспільства.

Низький рівень правової культури виявляється у шкідливих формах: як правовий інфантилізм (коли відповідальність перекладають на державу), ідеалізм (наївна віра, що один закон все вирішить), догматизм

(сліпе дотримання правил без розуміння їхньої суті) та демагогія (цинічне використання норм у своїх інтересах). Найбільш згубним є правовий нігілізм – свідоме невизнання та ігнорування законів. Він виникає через історичні традиції зневаги до закону, згубну спадщину тоталітаризму (де закон був лише інструментом політики) та постійні кризи. Наслідки нігілізму – це втрата довіри до законів, спотворення юридичної рівності, повне знецінення судів та правоохоронних органів, а також поширення беззаконня. У перехідних суспільствах часто спостерігається правова мімікрія – коли механічно копіюють західні закони та ідеї замість того, щоб будувати власну, оригінальну правову культуру. Звідси – «розрив свідомості»: установи виглядають ідеально на папері, але наповнені старим, корупційним змістом. Така імітація законності без реальних змін неминуче розкриває обман і веде до ще більшого падіння довіри до влади.

Цифровізація – це великий процес, що змінює саму модель управління державою. Електронне урядування робить дії влади прозорими, зменшуючи можливості для корупції. Водночас з'являються небачені раніше виклики, наприклад, передача майже владних повноважень великим світовим компаніям (коли алгоритми керують поведінкою людей). Це вимагає суворого контролю з боку держави та підвищення цифрової грамотності громадян, аби засоби демократії не перетворилися на інструменти маніпуляції.

Подолання правового нігілізму вимагає комплексної стратегії. На загальнодержавному рівні необхідне повернення довіри через реальний захист прав та стабільну нормотворчість. На рівні правозастосування критичною умовою є повна незалежність судової влади, невідворотність покарання та системна антикорупційна очистка. Освітньо-культурний вимір вимагає деколонізації правосвідомості та системної правової освіти зі шкільної лави. Ключовим запобіжником проти узурпації залишається безпрецедентна активізація громадянського суспільства.

Ефективне функціонування держави неможливе без високої правової культури. Держава повинна припинити сприймати право виключно як набір санкцій. Політичні еліти зобов'язані розглядати розвиток правової культури як абсолютний пріоритет національної безпеки. Лише через болісну трансформацію суспільного договору та в кінці кінців вкорінення поваги до верховенства права у весь соціокультурний код нації державна влада зможе здобути непохитну раціонально-правову легітимність.

Сухотепла Карина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Факультет адвокатури, 1 курс,
6 група

МОРАЛЬНИЙ ВИБІР В УМОВАХ НОРМАТИВНОГО КОНФЛІКТУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У сучасному суспільстві проблема морального вибору набуває особливої актуальності в умовах нормативного конфлікту, коли право, мораль і соціальні норми вступають у суперечність. У таких ситуаціях особа змушена обирати між альтернативами, жодна з яких не є беззаперечно правильною. Нормативний конфлікт виникає тоді, коли виконання однієї норми зумовлює порушення іншої, що актуалізує філософсько-правовий аналіз співвідношення права і моралі.

У контексті аналізу морального вибору в умовах нормативного конфлікту важливе місце посідає етична концепція І. Канта, що ґрунтується на принципі безумовного морального обов'язку. Моральність дії визначається не її наслідками, а відповідністю універсальному моральному закону, обов'язковому для всіх раціональних істот. Такий підхід забезпечує нормативну визначеність, однак є обмеженим у ситуаціях конфлікту взаємовиключних обов'язків, оскільки не пропонує чіткого механізму їх узгодження.

Альтернативний підхід до вирішення нормативних конфліктів запропоновано в етичній теорії Дж. С. Мілль, заснованій на принципі утилітаризму. Моральність дії визначається її наслідками, зокрема здатністю забезпечити найбільшу користь або щастя для найбільшої кількості людей. Такий підхід забезпечує гнучке вирішення нормативних конфліктів через вибір дії з найкращими результатами.

Водночас утилітаризм має обмеження: орієнтація на наслідки може призводити до ігнорування індивідуальних прав і принципу справедливості, виправдовуючи порушення норм щодо окремої особи заради загального блага.

Вирішення проблеми нормативного конфлікту у правовому вимірі знайшло своє відображення у концепції Г. Радбрух, який обґрунтував необхідність співвідношення права і моралі. Відповідно до так званої формули Радбруха, позитивне право, навіть будучи формально чинним,

може втратити свою юридичну силу у випадку його крайньої несправедливості. Зокрема, йдеться про ситуації, коли зміст правової норми настільки суперечить принципу справедливості, що її застосування стає неприйнятним.

Такий підхід долає обмеженість правового позитивізму, визнаючи пріоритет справедливості над формальною законністю у виняткових випадках. У ситуаціях нормативного конфлікту це означає можливість відступу від правової норми заради моральних принципів, хоча потребує обережності через ризик суб'єктивного тлумачення справедливості. Концепція Радбруха пропонує збалансований підхід, поєднуючи правову визначеність і моральну обґрунтованість.

Отже, моральний вибір в умовах нормативного конфлікту є складним процесом, що не може бути пояснений у межах однієї концепції. Деонтологія підкреслює безумовність морального обов'язку, але обмежена в ситуаціях конфлікту норм; утилітаризм забезпечує ефективний вибір через оцінку наслідків, проте створює ризики нехтування справедливістю та правами особи. Концепція Радбруха поєднує ці підходи, визнаючи необхідність дотримання права та допускаючи його перегляд у разі крайньої несправедливості.

Таким чином, вирішення нормативних конфліктів потребує комплексного підходу, що враховує обов'язок, наслідки та принципи справедливості й формує підґрунтя для обґрунтованого морального вибору.

Тарануха Владислав
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: ОСНОВНІ ІДЕЇ

Коли мислителі Стародавньої Греції взялися пояснювати природу і людину без посилань на богів та перекази, це не було просто новою модою у вченому середовищі. Давньогрецька філософія була першою спробою раціонального збагнення навколишнього світу [1, с. 15]. За цим сухим визначенням стоїть радикальне переформатування самого поняття про знання: авторитет традиції поступився місцем силі аргументу, а питання «хто це зробив?» замінилося питанням «як це влаштовано?» Переломність цього зрушення важко переоцінити.

Найраніші відомі нам спроби такого роду пов'язані з мілетськими мислителями VII–VI ст. до н. е. Фалес уважав воду першоосновою всього сущого, Анаксімандр запропонував поняття апейрону – невизначеного першопочатку, з якого виникають усі речі і в який вони повертаються, Анаксімен основою всього вважав повітря. Нинішньому читачеві ці відповіді можуть здатися суто умоглядними, але їхня цінність не в конкретному змісті, а в методі: кожен із трьох шукав єдине начало, виводив з нього різноманіття явищ і відкидав надприродне пояснення як зайве.

Геракліт із Ефеса пішов у цьому напрямі далі. Єдиним незмінним він вважав не речовину, а процес: все тече, суперечності не знищують одна одну, а утримують світ у рівновазі, і цей порядок він назвав Логосом. Натомість Парменід і його учень Зенон заперечували саму можливість руху і множинності – на їхню думку, справжнє буття єдине і нерухоме, а все, що ми бачимо, є лише видимістю. Ці дві позиції утворили одну з головних напруг давньогрецької думки, і наступні покоління мислителів змушені були так чи інакше на неї реагувати.

Піфагор і його послідовники запропонували ще один підхід: вони виявили, що числові пропорції описують музичні інтервали, і на цій підставі зробили висновок, що числа є структурним принципом космосу. Звідси випливала і їхня етика – самовдосконалення через знання числового ладу світу. Дещо пізніше Демокрит і Левкіпп висунули атомістичну гіпотезу: все, що існує, складається з неподільних часток і порожнечі між ними. Ця концепція по-своєму вирішувала суперечку між Гераклітом і Парменідом: атоми незмінні, як вимагав Парменід, але їхні комбінації змінюються, що узгоджується з Гераклітом.

Близько середини V ст. до н. е. центр інтелектуального життя перемістився до Афін. Тут набули популярності софісти – мандрівні вчителі красномовства, котрі стверджували, що жодної об'єктивної істини не існує і будь-яку думку можна захистити або спростувати однаково успішно. Сократ виступив проти цієї позиції не як догматик, а як людина, що щиро прагнула з'ясувати, чи є поняття справедливості, мужності і блага порожніми словами або ж за ними стоїть щось реальне. Його метод – послідовне уточнення понять через діалог – не давав готових відповідей, але привчав до чесного мислення.

Платон зробив із сократівського досвіду далекосяжні висновки. Він стверджував, що поняття не просто зручні розумові конструкції, а справжні сутності – ейдоси, що існують поза часом і простором. Чуттєві речі є лише їхніми недосконалими відображеннями, тому справжнє пізнання спрямоване не на факти, а на незмінні ідеї. Із цієї метафізики Платон

вивів і соціальну програму: держава буде справедливою лише тоді, коли управляти нею будуть ті, хто здатний осягнути ідею блага. Хоча конкретний зміст «Держави» давно викликає суперечки, проблема, яку вона ставить, – хто і на якій підставі має право визначати спільне добро, – залишається цілком актуальною.

Аристотель, учень Платона, переосмислив ці ідеї принципово. Ейдоси, на його переконання, не існують окремо від речей: форма завжди втілена в матерії, а пізнання починається з чуттєвого досвіду, а не з умоглядного споглядання. Цей поворот відкрив шлях до систематичного опису природи, і Аристотель скористався ним сповна – від досліджень тварин до аналізу державних устроїв. Його логіка стала першою в історії формальною теорією правильного міркування; його «Нікомахова етика» обґрунтувала щастя як діяльність відповідно до чеснот; «Політика» визначила людину як істоту, що за своєю природою живе в суспільстві.

У пізньокласичний та елліністичний періоди філософія дедалі більше орієнтувалася на практику щоденного існування. Стоїки вчили, що душевний спокій досяжний через узгодження власної волі з розумним порядком світу. Епікурейці вбачали мету людського життя в помірному задоволенні і відстороненості від політичних тривог. Скептики пропонували утримуватися від категоричних суджень там, де немає достатніх підстав для впевненості. Незважаючи на відмінність рецептів, усі три течії розглядали філософію не як суто академічне заняття, а як мистецтво жити. Саме в цьому контексті зрозуміло, чому філософія у Стародавній Греції в конкуренції з релігією та міфологією фактично виборює собі місце вищої форми свідомості [2, с. 12]: вона давала людині орієнтири не лише для роздумів, а й для дій.

Таким чином, антична грецька думка сформувала коло питань, яке визначило магістральний напрям усієї наступної філософії. Питання про першооснову буття, критерії достовірного знання, природу моральних норм і засади справедливого суспільного устрою вперше набули тут чіткого понятійного оформлення. Перспективним напрямом подальшого дослідження є аналіз того, як ці ідеї переосмислювалися в середньовічній схоластиці, у філософії Відродження та в сучасних аналітичних дискусіях, – що дозволить точніше окреслити як своєрідність грецького досвіду, так і його тривалий вплив на розвиток наукового мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалов І. Філософія і комунікація Стародавньої Греції. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Вип. 23. С. 15–18.

2. Столяр М. Б. Антична філософія : підручник. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2026. 168 с.

Тимофєєнко Карина
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-07

КОНЦЕПЦІЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ШЛЯХ ДО ЩАСТЯ ЛЮДИНИ

Пошук щастя – це одвічне питання, яке супроводжує людину протягом всієї історії. Античні філософи, просвітителі, екзистенціалісти – кожен з них пропонував власний шлях до цього стану внутрішньої гармонії. Сьогодні ми знову й знову повертаємося до цього питання, адже в умовах соціальної нестабільності, професійного вигорання та постійного стресу запит на щасливе, повноцінне життя стає ще більш значущим. У цьому контексті звернення до ідей українського філософа Григорія Сковороди набуває не просто історико-філософського, а й практичного значення. Його вчення про «сродну працю» пропонує людині чіткий і зрозумілий шлях до себе, до своєї справжньої сутності, а отже – до щастя.

Особливої ваги цій концепції додає те, що вона знаходить свій найбільш яскравий вираз у знаменитому діалозі «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті», де через бесіду кількох персонажів філософ розкриває глибину поняття людського щастя, безпосередньо пов'язуючи його із самопізнанням та знаходженням спорідненої діяльності. Сковорода наголошує, що людина народжена для щастя, але багатьом не вдається його осягнути, бо вони шукають його не там – у багатстві, владі, високих посадах. Він переконує, що справжнє щастя не потребує жодних зовнішніх надбань: його джерело – всередині самої людини. Щастя, за Сковородою, полягає у пізнанні себе, своєї духовної сутності, своїх вроджених здібностей та нахилів. А найкоротшим і найвірнішим шляхом до такого самопізнання є знаходження «сродної праці», тобто діяльнос-

ті, спорідненої природним нахилам та здібностям людини. Саме цю ідею філософ вважав серцевиною свого вчення. Лише така праця, а не вимушена чи нав'язана ззовні, здатна приносити справжнє задоволення та робити життя гармонійним. Натомість «несродна», вимушена праця, за визначенням мислителя, є смішною, негарною і шкідливою – вона виснажує людину, призводить до внутрішнього конфлікту та нещастя. Ця думка набуває особливого звучання в сучасному світі, де проблема професійного вигорання стала масовим явищем.

Як слушно зауважує дослідниця Катерина Откович, у філософській концепції Сковороди немає єдиного й чіткого визначення «сродної праці», оскільки сам її пошук є процесом складним та багатогранним. Вона може проявитися через єдине заняття впродовж життя, а може змінюватися залежно від особистісного розвитку, здібностей, часу та обставин. Тобто йдеться не про статичний вибір професії, а про динамічний життєвий процес, у якому людина постійно прислухається до себе, пробує, помиляється, змінює рід занять, але не втрачає головного – внутрішнього зв'язку зі своєю природою. Варто зазначити, що сам Сковорода був живим втіленням цього принципу: він відмовився від викладацької кар'єри, коли відчув, що вимушені правила суперечать його внутрішнім переконанням, обрав життя мандрівного філософа-вчителя, яке вважав для себе найбільш «сродним», і до кінця днів залишався вірним цьому вибору. Його відомі слова – «Світ ловив мене, та не спіймав» – саме про це: він не дозволив зовнішнім спокусам, як-от багатство, слава чи влада, полонити його свободу, адже обрав діяльність, споріднену своїй природі, а не ту, що диктувалася суспільними очікуваннями.

Водночас українська дослідниця Світлана Лавренко у своїх працях акцентує увагу на тому, що ідея «сродної праці» є головним практичним механізмом досягнення щастя, який Сковорода пропонує на противагу абстрактним теоріям. Вона підкреслює: щастя, на думку філософа, полягає в пізнанні своєї духовної сутності та здібностей, а через самопізнання людина віднаходить ту діяльність, яка приносить радість, роблячи працю не тягарем, а красою. Лавренко також наголошує, що «сродна праця» має не лише індивідуальне, а й глибоке соціальне значення: коли кожна людина займатиметься своєю природною справою, суспільство стає гармонійним, адже зникає заздрість та нездорова конкуренція, а така праця виховує особистість з усвідомленими цінностями, здатну знайти себе, принести максимальну користь соціуму.

Отже, концепція «сродної праці» Григорія Сковороди постає як цілісна та глибока філософська система, що пропонує людині дієвий шлях до щастя. Ґрунтуючись на ідеї самопізнання, вона стверджує, що лише діяльність, споріднена внутрішній природі людини, здатна принести справжнє задоволення та внутрішній спокій. Така праця є не тягарем, а джерелом радості, особистісного зростання та духовного збагачення. Попри те, що Сковорода писав свої твори у XVIII столітті, його ідеї є надзвичайно сучасними. Вони знаходять відгук у прагненні сучасної людини до самореалізації, гармонії та сенсу, який виходить за межі матеріального добробуту. Сьогодні, коли мільйони людей страждають від відчуження від своєї праці та втрати смисложиттєвих орієнтирів, філософія «сродної праці» може стати тим компасом, який допоможе кожному віднайти власний шлях. Саме тому звернення до цієї концепції сьогодні є не лише даниною поваги до великого мислителя, а й нагальною потребою, що допомагає зрозуміти, якою має бути діяльність, гідна людини, і яким шляхом ми можемо прийти до себе справжніх.

Ткач Максим
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНО ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО ТА СУЧАСНОСТІ

Право, з точки зору філософії права, не є простою сукупністю примусових норм і не служить інструментом управління державою. Поняття «право», це спосіб буття людини у світі та з іншими людьми, її прагнення до свободи, справедливості, до порядку. Сьогодні ми є свідками переміщення значення права від антропоцентричного до алгоритмічного, що є загрозою для справедливості як загального принципу, який формується не одне тисячоліття. Мета даних тез, це дослідити концепції права в стародавній філософії порівняти з сучасними уявленнями та викликами які постають перед нею.

В фундамент стародавньої філософії права покладено ідею порядку як метафізичної реальності. Давньогрецькі мислителі, такі як Платон чи Аристотель, започаткували концепцію права як втілення логосу – початку розуму, який панує над хаосом. Право, за Аристотелем, є «середнім

шляхом» між крайнощами, інструментом досягнення політичної досконалості.

Важливим кроком у розвитку ідеї права стало виникнення концепції природного права, згідно з якою є невідчужувані моральні норми, вищі за будь-яке законодавство. Як це пояснюється у статті Марка Мерфі для *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, традиція природного права є базою для критики тиранії та обґрунтування прав людини.

Просвітництво дало поштовх ідеї «суспільного договору». Мислителі, як-от Джон Локк та Жан-Жак Руссо, перенесли питання легітимності права у площину взаємних зобов'язань між громадянином та державою. Як це викладено в *Internet Encyclopedia of Philosophy*, ключовим тут є збереження індивідуальної свободи в умовах державної організації. Ця суперечка про обмеження втручання держави у приватну сферу залишається найактуальнішою філософською проблемою сьогодення.

Сучасність ставить нам завдання, якого не знали класики: чи може право бути справедливим, якщо в його основі не є високих моральних принципів, а є математичні алгоритми? Використання штучного інтелекту у системі правосуддя та державного управління ставить під загрозу феномен прециденту.

Якщо питання про соціальну допомогу особам з обмеженими фізичними можливостями чи рішення суду в кримінальній справі буде ухвалювати ШІ, хто тоді несе відповідальність? Питання тут у тому, що поняття «правового суб'єкта» розчиняється, і притягнути ШІ напряму до відповідальності – неможливою

Штучний інтелект не має жодних емоцій та суб'єктивної думки, це загрожує повній ліквідації принципу прециденту, адже жоден ШІ не зможе суб'єктивно оцінити ситуацію, адже він діє виключно за написаним алгоритмом.

Сучасна філософія права на роздоріжжі. Вибір перед нами: Дозволити праву стати технологічною машиною в руках технократичної еліти чи сказати, що воно знову ціннісна структура, заснована на гідності та справедливості людини? Чому б не поєднати класичне уявлення про природне право з новими концепціями та не дати «новий гуманізм»? Право майбутнього, це право, яке все ще сьогодні визнає свою вразливість перед глобальними змінами. І, що найголовніше, майбутнє технологічне право має нести відповідальність перед майбутніми поколіннями, до яких буде застосовуватися. Саме ця відповідальність – має бути мірилом легітимності правових норм, а не сухий документ створений за конкретним алгоритмом.

Ткаченко Андрій
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

ПРАВО ВІЙНИ ТА МИРУ В МОРАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ КАНТА

Проблема війни та миру у філософській спадщині І. Канта – це не просто окремий сюжет його політичної філософії, це логічне завершення усієї системи критичного раціоналізму. Актуальність цієї теми в сучасному українському та міжнародному дискурсі є дуже високою, через гостроту ситуації у міжнародно-правовому вимірі та потенційну конфліктність глобального світу.

Кантівська концепція «вічного миру» і союзу держав є яскравим підтвердженням справедливості відомого положення: «Немає нічого практичнішого за добру теорію» [5]. Мрія про загальний і вічний мир, моральне засудження війни, миротворчі проекти і спроби їхньої реалізації набули у Канта морально-правового характеру. Аналізуючи поняття миру, він доводить, що воно фактично збігається з поняттям права і разом з ним ґрунтується на вкоріненому в розумі людини моральному законі [6].

Формуючи засади правового розуміння держави, Кант звертається до категорій волі людини, її свободи. Він розглядає людину, як істоту, що здатна до самостійної поведінки і морального вдосконалення, до вибору альтернатив. Однак свобода, за переконанням філософа, повинна передбачати не сваволю, а самообмеження і повагу до свободи та інтересів інших членів суспільства. У цьому розумінні волі і свободи у Канта ми бачимо суттєву різницю із розумінням волі у Н. Макіавеллі, у якого воля весь час межувала із сваволею [2].

В межах мілітаристської концепції Кант чітко розводить природний і правовий стани суспільства. Природний стан відносин між державами, за аналогією з міжособистісним, є станом постійної загрози війни, навіть якщо активні бойові дії не ведуться. У цьому стані кожна держава є суддею сама собі, що фактично означає відсутність будь-якого права в загальному сенсі. Кант звертає увагу на те, що шлях до «вічного миру» лежить через вихід із цього стану. Проте, на відміну від внутрішньодержавного права, де індивіди підпорядковуються примусовій владі держа-

ви, міжнародне право має базуватися на добровільному союзі вільних республік. Важкий шлях до цього ідеалу починається з дотримання «попередніх статей» [4].

Попередні статті вічного миру спрямовані на усунення передумов війни. Кант виступає проти таємних міжнародних договорів, адже вони породжують недовіру і приховані підстави для нових конфліктів. Він засуджує наявність у держави постійної армії, яка, на його думку, стимулює державу почати війну. Особливу увагу він приділяє проблемі державних боргів, які можуть використовуватися для фінансування воєн, перетворюючи конфлікт на економічно підтримуване явище. Також Кант засуджує втручання держав у внутрішній лад інших народів та використання підступних засобів ведення війни, що унеможливлюють подальше примирення між сторонами [5]. Ці положення багато в чому передбачили сучасні принципи міжнародного права, включаючи суверенну рівність держав, незастосування сили та добросовісність у міжнародних відносинах.

Особливе місце у Канта посідає вимога республіканського устрою як першої умови вічного миру [6]. Кант переконаний, що внутрішня структура державної влади безпосередньо визначає її зовнішньополітичну діяльність. У республіці, яку філософ протиставляє деспотії, громадяни мають право голосу, що дуже важливо, оскільки саме вони страждають від реалій війни – від особистої участі в бойових діях до податкового тягаря та відбудови зруйнованого. Натомість у нереспубліканських державах правитель виступає не членом держави, а її власником. Для нього війна часто є проявом особистих амбіцій чи «мисливських розваг», що стосуються його особистого комфорту [4].

Єдиною морально виправданою формою збройного конфлікту Кант визнавав оборонну війну. У природному стані між державами, де відсутній правовий суддя, держава має право на самооборону для захисту свого суверенітету та свободи народу [1; 3]. Проте навіть оборонна війна, на його думку, повинна бути максимально обмеженою в часі та засобах. Оборонна війна залишається для Канта моральним злом і вимушеним заходом. Філософ категорично відкидає будь-які наступальні, загарбницькі чи превентивні війни як порушення категоричного імперативу, оскільки вони перетворюють людину на засіб задоволення амбіцій правителя [4].

Отже, право війни та миру в моральній філософії Канта ґрунтується на зв'язку моралі, права і політики. Війна розглядається як наслідок

недосконалості міжнародного правового порядку, тоді як мир – ідеал, що досягається через республіканський устрій і добровільний союз вільних держав. І. Кант вирішує проблему війни у гносеологічно-онтологічній площині практичного розуму, адже для нього питання миру – це в першу чергу питання про те, як людина або суспільство може реалізувати свою моральну природу в умовах співіснування з іншими суб'єктами. Філософ радикально заперечує погляд на політику як на стратегію досягнення мети будь якою ціною, натомість стверджуючи, що істинна політика не може зробити жодного кроку, не віддавши належне моралі. Саме цей етичний імператив стає основою для його правової теорії, де війна розглядається не як норма, а як значний недолік правового стану людства, який має бути подоланий через свідоме зусилля розуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шинкарук В. Д., Шинкарук О В. Проблеми війни і миру у філософії Імануїла Канта. *Збірник матеріалів IV Кантівських читань*. Київ: НУБіП України. С. 3–12. URL: https://www.nubip.edu.ua/sites/default/files/u169/zbirnik_iv_kantivski_chitannya.pdf

2. Яблонська Л. Трансцендентна сутність держави і права у філософській теорії І. Канта. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки*. 2001. Вип. 3. С. 45–52. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/viewFile/13011/13431

3. Ряшко О., Остапенко Л. Проблеми війни і миру у філософії Канта, Гегеля, Фіхте. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Філософські науки.* 2016. № 855. С. 57–64. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5693/vnulpurn201685575.pdf

4. Остапенко О. І., Ряшко В. І. Кант: війна і мир. Важкий шлях до вічного миру. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Філософські науки*. 2015. № 833. С. 13–22. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2517/vnulpurn201581333.pdf

5. Максимов С. Філософсько-правова концепція вічного миру І. Канта і сучасність. *Проблеми філософії права*. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/460a68c7-2c40-4ce5-9325-bbfc9ec4b865/content

6. Гусев В. І. І. Кант: філософське обґрунтування ідеї миру. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d297d4b-17f2-4023-ba44-a037e53d6eab/content.

Ткаченко Нікіта
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–03

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ

Філософія завжди займала важливе місце у розвитку людства. Вона допомагала людині шукати відповіді на питання про сенс життя, істину, добро і зло, критично мислити. Але читання філософських книг саме по собі ще не робить людину справжнім філософом. Адже справжній філософ не той, хто просто вивчив чужі думки, а той, хто сам намагається мислити, ставити питання і шукати власні відповіді.

У сучасному світі можна помітити, що більшість людей сприймають філософію лише, як навчальну дисципліну. Читаючи Канта, Платона, Гегеля, Ницще, людина рідко намагається зрозуміти їхні ідеї самостійно, через власні роздуми, сумнів, пошук, діалог. І це велика проблема сучасності, адже суспільство поступово втрачає здатність мислити глибоко, підмінюючи власний світогляд чужими схемами.

Всі глобальні проблеми сучасності, з якими зіштовхнулось людство на рубежі XX-XXI століть (міжнародний тероризм і екстремізм, загроза світової термоядерної війни, екологічна криза, розвиток штучного інтелекту, нерівність між країнами, мирне освоєння Світового океану і Космосу та інші) взаємозалежні, взаємозумовлені, й ізольоване їх вирішення неможливе. І тому сучасна епоха змушує шукати науково-обґрунтовані та реалістичні у практичному відношенні шляхи їх вирішення. Серед основних закономірностей сучасного розвитку людства, на думку представників матеріалістичної діалектики – є незворотність соціального прогресу в масштабах всесвітньої історії, зростання динаміки розвитку суспільства. Натомість, представники філософії соціального песимізму вважають, що існує «межа зростання» для людського суспільства. Проте такий прогноз заперечують репрезентанти «філософії соціального оптимізму», вважаючи, що накопичення кількісних змін не може не супроводжуватись переривання поступовості, стрибками, докорінними якісними змінами. Саме існування «межі зростання» є необхідна передумова для розвитку, який не застрахований від зигзагів, кроків убік і навіть від рухів назад. Зміни, що відбуваються сьогодні у світі – це важливий крок

на шляху переходу людства до нової цивілізації, яка зокрема на думку філософів ліквідує відчуженість людини від людини, суспільства, природи та від продуктів праці, покладе кінець розподілу людства на антагоністичні класи і соціальні групи, створить реальні умови для його самопізнання і вільного самооб'єднання на принципах гуманізму. Розмірковуючи над перспективами людства, слід підкреслити, що мова йде про можливість розбудови єдиного демократичного і гуманного світового співтовариства, у якому будуть співіснувати різні форми суспільних відносин. Проте за єдиної умови – це повинно бути суспільство демократії, суспільство, де людина буде центром усіх відносин.

Підсумовуючи, можна сказати, що філософія не зводиться до читання книг чи вивчення термінів. Це перш за все, мистецтво мислити і прагнути до мудрості, намагання зрозуміти світ самостійно, ставити питання і не боятись бути незрозумілим. У сучасному суспільстві така здатність дуже важлива, бо лише вона дозволяє людині залишатися вільною, незалежною та здатною робити власний вибір. На нашу думку, необхідною умовою для розв'язання глобальних проблем сучасності є філософський світогляд, філософське осмислення причин їх виникнення та загострення. У зв'язку з цим, головна функція філософії полягає в забезпеченні світоглядної, методологічної, культурологічної і етичної основи відповідних рішень. І, нарешті, ще однією важливою методологічною функцією філософії є розробка цілої низки категорій, що мають безпосередній зв'язок з сучасними актуальними проблемами людства і які відіграють велику роль в осмисленні й розумінні об'єктивних тенденцій світового розвитку.

Ткачук Ольга
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ЗАГРОЗА ЧИ НОВИЙ ЕТАП ЕВОЛЮЦІЇ?

З розвитком новітніх технологій, людство відкрило для себе використання та впровадження у власне життя штучного інтелекту. Штучний інтелект (або ШІ) – це здатність комп'ютерного механізму виконувати поставлені задачі на рівні людського інтелекту. З одного боку, дана мож-

ливість допомагає людям швидко шукати корисну інформацію, навчатись, міркувати та саморозвиватись, але, з іншого боку, штучний інтелект може мати шкідливий вплив на особистість. Тому, варто зрозуміти та поставити самому собі питання: «чи штучний інтелект становить загрозу для особистості, або чи несе цей механізм новий етап еволюції і новий поштовх для людства?».

Щоб розглядати в подальшому вплив штучного інтелекту на суспільство, варто правильно визначити термін «штучний інтелект». Штучний інтелект – це певна сукупність методів, способів, засобів та технологій, насамперед, комп'ютерних, що імітує (моделює) когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники еквівалентні критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини. Але згадування у дефініції комп'ютерних технологій не впливає на основний сенс запропонованого розуміння штучного інтелекту та не обмежує можливість його застосування в рамках інших фундаментальних підходів до побудови штучного інтелекту. Оскільки, вислів «насамперед, комп'ютерних» не заперечує застосування інших фундаментальних підходів щодо побудови ШІ. Тобто запропоноване визначення дефініції штучного інтелекту відповідає принципу технологічної нейтральності.

Сьогодні багато країн виділяють значні кошти на розвиток штучного інтелекту (ШІ), який застосовується фактично в економічній, медичній, культурній сферах, торгівлі, агропромисловості, транспорті, машинобудуванні, військовій справі, видобувній галузі, будівельному секторі, індустрії розваг тощо. На даний момент, технології на основі ШІ не мають конкуренції, вирішують як поточні питання бізнесу, так і глобальні завдання сучасності. У найближчому майбутньому вони можуть замінити важливі для підприємств чи організацій способи збирання й аналізу даних. Управлінці, менеджери, керівники повинні заздалегідь навчитися працювати з такими інноваціями, використовувати їх для розвитку своїх компаній, отримання переваг на ринку товарів та послуг.

Варто зауважити, що штучний інтелект, гіпотетично, може не лише приносити користь, а й нести у собі певні загрози. Отримавши здатність самостійно приймати рішення, не виключено, що ШІ обере такий варіант розвитку подій, який прагматично і буде менш затратний, але не міститиме моральної складової, яка притаманна лише людині. Крім того, деякі дослідники попереджають про небезпеку дискримінації, маніпуляцій, поширення пропаганди, які можуть виникнути при зборі та обробці персональних даних за допомогою технологій ШІ. Можливість виконувати штучним інтелектом низькокваліфіковану роботу здатна в перспек-

тиві привести до проблем у соціально-економічній сфері, безробіття та падіння рівня заробітних плат.

Отже, штучний інтелект є проривом у сфері світових технологій, який допомагає нам покращувати якість нашого життя, оскільки він здатен допомагати у різносторонніх аспектах та надавати нову або важкодоступну інформацію за запитом. Однак, можливість використання штучного інтелекту може становити певні загрози для людства, такі як низька заробітна плата, втрата місце роботи, порушення приватності та інші. Тому, варто уважно досліджувати та користуватися функціями новітньої технології, аби не нашкодити собі та оточуючим та отримувати користь від ШІ.

Торохтій Ірина
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-07

СЕНС ЖИТТЯ: ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ

Проблема сенсу життя не втрачає своєї значущості незалежно від історичного періоду, однак у сучасному світі вона набуває особливої гостроти. Людина сьогодні живе в умовах швидких змін, інформаційного перевантаження та постійної необхідності робити вибір. У такій ситуації природно виникають питання: навіщо я живу, які мої цілі, що є справді важливим? Особливо це стосується молоді, яка лише формує свій світогляд. Тому звернення до філософських підходів до розуміння сенсу життя є важливим не тільки для теорії, але й для повсякденного життя, адже допомагає краще усвідомити себе та свої життєві орієнтири.

Ідея сенсу життя по-різному тлумачилася у філософії залежно від епохи та поглядів мислителів. В античній традиції Аристотель пов'язував сенс життя з досягненням щастя, але розумів його не як короткочасне задоволення, а як стан гармонійного розвитку людини. На його думку, важливо жити розумно, розвивати свої здібності та діяти відповідно до чеснот. Таким чином, сенс життя полягає не в окремих досягненнях, а у способі життя загалом.

Інший погляд можна побачити у стоїків. Сенека, наприклад, звертав увагу на те, що людина не має повного контролю над усім, що з нею від-

бувається. Через це, на його думку, не варто витрачати сили на переживання через те, що не залежить від нас. У цьому підході сенс життя переноситься з зовнішнього світу у внутрішній: важливим стає не те, що відбувається, а те, як людина до цього ставиться. Спокій, самоконтроль і вміння зберігати рівновагу навіть у складних ситуаціях розглядаються як основа осмисленого життя.

Згодом з'являються ідеї, де головну роль відіграє мораль. Іммануїл Кант підкреслював, що людина має діяти правильно, навіть якщо це не вигідно. Тобто сенс життя тут пов'язується не з тим, що людина отримує, а з тим, як вона поводиться по відношенню до інших.

У більш сучасній філософії все стає ще складніше. Жан-Поль Сартр взагалі заперечував існування наперед заданого сенсу життя. На його думку, людина сама вирішує, ким бути і заради чого жити. Ще схожу думку висловлював і Альбер Камю, але він більше говорив про те, що життя іноді здається безглуздим. Проте навіть у цьому випадку людина може сама надати йому значення через свої дії.

Якщо підсумувати всі ці підходи, можна сказати, що вони дуже різні, але в них є одна спільна риса: ніхто не дає правильної відповіді. Сенс життя або шукається, або створюється – і це завжди індивідуальний процес.

Отже, сенс життя не можна визначити однозначно або звести до якоїсь однієї думки. Для кожної людини він може мати свій зміст і змінюватися протягом життя. Для когось це розвиток і досягнення цілей, для когось – внутрішня гармонія і спокій, а для когось – дотримання моральних принципів або можливість самостійно обирати свій шлях. Філософія в цьому випадку не нав'язує відповідей, але допомагає побачити різні варіанти і краще зрозуміти себе. Саме тому можна сказати, що сенс життя – це не те, що знаходиться раз і назавжди, а те, що людина поступово створює у процесі свого життя.

Федорова Ольга
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ІСТИНИ В ЮРИДИЧНОМУ ПІЗНАННІ

Проблема істини в юридичному пізнанні є однією з ключових у теорії права, оскільки саме від правильного встановлення істинних обста-

вин залежить справедливість рішень суду, ефективність правозастосування та рівень довіри суспільства до правової системи. Юридичне пізнання являє собою особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на з'ясування фактів, подій, мотивів поведінки осіб, а також правильне тлумачення правових норм. Його специфіка полягає в тому, що воно здійснюється в межах закону, за визначеними процедурами та має практичні наслідки у вигляді юридичних рішень.

Істина в юридичному пізнанні розглядається як відповідність висновків уповноважених органів реальним фактичним обставинам справи та чинному законодавству. На відміну від філософського розуміння істини як абсолютного і всеосяжного знання, у праві істина має більш конкретний і прикладний характер. Вона встановлюється щодо певної ситуації, конкретних осіб і визначених юридичних фактів.

Особливістю юридичної істини є те, що вона досягається не лише шляхом логічного аналізу, а й через доказування. Суд, слідчий, прокурор чи інший компетентний суб'єкт не можуть керуватися припущеннями або особистими переконаннями, а повинні спиратися на належні, допустимі, достовірні та достатні докази. Саме тому істина в юридичному пізнанні тісно пов'язана з процесуальними нормами, які визначають порядок збирання, дослідження та оцінки доказів.

Важливою є проблема співвідношення об'єктивної та формальної істини. Об'єктивна істина означає повне й точне встановлення всіх реальних обставин справи незалежно від суб'єктивного сприйняття учасників процесу. Формальна істина ґрунтується на тих даних, які були офіційно подані та досліджені в межах судового розгляду. У сучасному праві часто виникає ситуація, коли досягнення абсолютної об'єктивної істини є ускладненим або неможливим, тому рішення приймається на підставі достатньо встановлених фактів і доказів.

На встановлення істини в юридичному пізнанні впливають різні чинники: недосконалість законодавства, суперечливість доказів, людський фактор, професійний рівень посадових осіб, процесуальні порушення, навмисне приховування інформації. Усе це може призвести до судових помилок, незаконних рішень або порушення прав людини. Саме тому важливого значення набувають принципи змагальності сторін, презумпції невинуватості, незалежності суду та права на захист.

Сучасний розвиток юридичної науки свідчить, що істина в праві не може зводитися лише до механічного встановлення фактів. Вона включає також правильне тлумачення норм права, врахування принципів справедливості, гуманізму та верховенства права. Навіть за однакових

фактичних обставин різне тлумачення закону може впливати на кінцеве рішення.

Отже, проблема істини в юридичному пізнанні полягає у складності поєднання фактичної достовірності, процесуальної законності та справедливого правового висновку. Досягнення істини є основною метою юридичної діяльності, адже без неї неможливі законність, правопорядок і реальний захист прав та свобод людини.

Водночас слід зазначити, що юридичне пізнання завжди має ретроспективний характер, оскільки найчастіше спрямоване на встановлення подій, які вже відбулися в минулому. Це ускладнює процес пошуку істини, адже суб'єкти правозастосування не можуть безпосередньо спостерігати сам факт правопорушення чи іншу юридично значущу подію, а змушені відтворювати її за допомогою доказів, свідчень, експертних висновків та інших джерел інформації. У такому разі велике значення має якість доказової бази та правильність її оцінки.

Не менш важливою є роль внутрішнього переконання судді або іншої уповноваженої особи. Закон надає можливість оцінювати докази на основі всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин справи. Проте внутрішнє переконання не означає довільності, оскільки воно повинно ґрунтуватися на законі, логіці та принципах справедливості. Саме поєднання правових норм і раціонального аналізу забезпечує наближення до істини.

Фісун Назар
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04пд-25–02

АКТУАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ АБСУРДУ АЛЬБЕРА КАМЮ У СЬОГОДЕННІ

Альбер Камю – видатний французький філософ середини XX століття та засновник однієї з течій екзистенціалізму, що зараз відома під назвою абсурдизм. Панівною ідеєю абсурдизму є – світ не має сенсу, і кожен день людина зіштовхується з абсурдністю буття. У есе «Міф про Сізіфа» філософ, досліджуючи проблему самогубства, формулює тезу абсурдності всесвіту. Для обґрунтування цієї думки він наводить декілька прикла-

дів, одним з яких є характеристика рутинного життя. За словами А. Камю, вперше людина зустрічається з абсурдом в рутині життя, проживаючи один і той самий сценарій кожного дня, людина рано чи пізно формулює питання «навіщо?» Саме в цей момент людина має шанс на пробудження результатом якого є усвідомлення вибору. А. Камю формулює три варіанти вирішення проблеми пошуку сенсу буття у абсурдному світі: самогубство, пошук істини у релігії («стрибок») або бунт. Детальніше розберемо кожен з цих варіантів. Першим варіантом існування для Альбера Камю є самогубство, або втеча від існування. Філософ стверджує, що самогубство є одним з варіантів існування у абсурді, але при цьому не є вирішенням проблеми. У такому випадку людина вбиває абсурд разом з собою, підкоряючись абсурду. Другим варіантом є пошук істини у релігії чи інших переконаннях, або «філософське самогубство». А. Камю стверджував, що не сама ідея існування божественного є абсурдною, а логіка, яка веде до неї. Як і самогубство, що є втечею від життя, філософська самогубство – це втеча від розуму. Саме сліпа віра і є запереченням абсурду, роблячи такий «стрибок» людина відмовляється від логіки надавши перевагу вірі. Третім, і останнім варіантом для життя в абсурді є бунт. Саме бунт проти абсурду і є головною ідеєю А. Камю. Він характеризує бунт як постійну присутність людини в самій собі. Бунт позбавляє людину надії, але при цьому надає їй впевненості, що це життя варто прожити. Головної якісною різницею між бунтом та самогубством або стрибком є те, що при другому варіанті людина «укладає угоду» з абсурдом, а бунт навпаки суперечить йому. Головним прикладом бунту для А. Камю є образ напівміфічного царя Сізіфа з грецької міфології. Боги засудили його на довічне покарання – він повинен викачувати вгору велетенський камінь. Кожен раз коли Сізіф досягав вершини гори, камінь падав вниз, після чого кожен раз цар починав спочатку. Філософ у своєму есе наводить власний погляд на цей міф. А. Камю пропонує нам подивитись на щасливого Сізіфа – на людину, що заперечує богів та бачить радість не в надії на майбутнє, а в самому шляху до нього. І тепер, коли ми ознайомились з основними філософськими поглядами А. Камю, можемо перейти до основної ідеї нашої роботи, а саме – актуальність його поглядів для сучасного українського суспільства.

Зараз Україна перебуває у стані війни. Головна цінність кожної людина – це її життя. Саме цю ідею протягом усього есе «Міф про Сізіфа» утверджує автор. Вже майже чотири роки як життя українців, що перебувають на Батьківщині знаходиться під загрозою. Крім того, багато людей втрачають не саме життя, а його мету. Спираючись на досліджен-

ня Гонконгського Університету, проведене у 2024 р. з приводу психічного стану мешканців України, що постраждали внаслідок повномасштабного вторгнення, ми бачимо тенденцію підвищення суїцидальних намірів, спричинених війною. В наслідок цього людина рано чи пізно зіштовхується з абсурдом, після чого перед нею постає вибір самогубство, стрибок або бунт. І лише тоді, коли людина обирає бунт, її життя набуває змін.

У висновку зазначимо, що образ Сізіфа є актуальним для сучасного життя в Україні, де люди зіштовхуючись з несправедливістю буття продовжують нести на собі цей «камінь», не заради абстрактного майбутнього, а щоб жити зараз. Абсурдність війни стосується кожного – від студента до військового, від лікаря до електрика. Саме в цей нелегкий час філософія абсурду Альбера Камю стає рятівним колом для українських громадян.

Холод Денис
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДОБРО І ЗЛО ЯК ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ МОРАЛІ

Добро і зло є фундаментальними категоріями моральної свідомості, крізь призму яких людина оцінює власні вчинки та поведінку інших. Бородай О. Д. [1, с. 4] у дослідженні взаємодії між морально-етичними нормами і свободою вибору доводить, що саме добро і зло утворюють аксіологічний горизонт, у межах якого здійснюється будь-який моральний вибір особистості. Автор підкреслює: моральні норми виступають одночасно і обмеженнями свободи вибору – визначаючи неприйнятне, і її орієнтирами – вказуючи на морально прийнятний напрямок дій. Добро в цьому контексті постає не як абстрактний ідеал, а як практична настанова, яка направляє суб'єкта в ситуаціях конфлікту між різними цінностями та нормами. Отже, категорії добра і зла є не лише теоретичними поняттями, а й реальними регуляторами людської поведінки.

Практичним виміром добра у філософії моралі є поняття доброчесності – сукупності стійких моральних якостей особистості. Пономаренко О. В. [2] досліджує культурно-антропологічні смисли доброчесності і розкриває її як концепт, що охоплює моральні та етичні цінності, які пронизують багатовікову традицію європейської культури. Спираючись

на теорію чеснот Макінтайра, дослідниця показує: доброчесність нерозривно пов'язана з практиками – саме через участь у спільних практиках людина набуває здатності розрізняти добро і зло та реалізовувати добро у конкретних вчинках. Адорно, своєю чергою, акцентує роль мистецтва як простору вільного морального осмислення, де добро і зло відкриваються у своїй справжній суперечності. Таким чином, доброчесність є не лише відображенням поняття добра, а й механізмом його практичного освоєння особистістю [2, с. 198].

В умовах збройного конфлікту категорії добра і зла набувають есхатологічного виміру, пов'язаного з уявленнями про кінцеву перемогу справедливості над несправедливістю. Розова Т. В., Мартинюк Е. І. та Никитченко О. Е. [3] аналізують актуалізацію есхатологічних ідей «Спасителя» та «Антихриста» в умовах сучасної війни і показують, що саме через опозицію добра і зла суспільна свідомість структурує сприйняття конфлікту: агресор набуває рис абсолютного зла, а захисник – уособлення добра і правди. Дослідники підкреслюють, що есхатологічні уявлення про боротьбу добра зі злом є потужним мобілізаційним ресурсом, який надає сенс жертвам і зміцнює моральний спротив суспільства. Це свідчить, що категорії добра і зла є не лише абстрактними метафізичними поняттями, а й живими регуляторами суспільної та індивідуальної моральної свідомості в найбільш критичних ситуаціях [3, с. 215].

Поняття добра і зла отримують гранично конкретний зміст в контексті збройного насильства та захисту. Андрущенко В. П. [4] у «Етиці війни» аналізує, як такі моральні категорії, як чесність, доброта, лицарство і совість протистоять злочинному злу агресії: перемога над злом, що несе смерть і руйнування, стає найвищим моральним обов'язком перед суспільством і людством. Автор показує, що українська моральна традиція у своїй боротьбі за свободу виробила найвищі благородні морально-етичні якості – практичний вираз добра в реальних людських вчинках [4, с. 126]. Мануйло Ю. Є. [5, с. 51] доповнює цей висновок, розглядаючи теорію чеснот Макінтайра в контексті сучасних етичних проблем: мораль виживає й утверджується лише тоді, коли добро практикується у спільноті як єдиний спосіб протистояти дезінтеграції ціннісного порядку, яку несе зло.

Таким чином, добро і зло як основні категорії моралі є не статичними абстракціями, а динамічними полюсами моральної свідомості, між якими відбувається постійний вибір людини. Добро реалізується через систему чеснот, моральних практик та спільного служіння цінностям; зло – через руйнування цих практик, порушення людської гідності та мо-

ральних норм. Їхня діалектична єдність забезпечує динамічний характер моральної регуляції: без розрізнення добра і зла неможливі ні моральний вибір, ні моральний розвиток особистості, ні збереження суспільства як морально цілісного утворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородай О. Д. Етика й мораль у контексті свободи вибору: сучасні дискусії й конфлікти. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. №47. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.1.

2. Пономаренко О. В. Культурно-антропологічні смисли доброчесності. *Культурологічний альманах*. 2023. №3. С. 196–201. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.27.

3. Розова Т. В., Мартинюк Е. І., Никитченко О. Е. Актуалізація есхатології: ідеї «Спасителя» та «Антихриста» в умовах сучасної війни. *Культурологічний альманах*. 2023. №3. С. 213–219. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.30.

4. Андрущенко В. П. Етика війни. *Культурологічний альманах*. 2023. №2. С. 124–130. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.16.

5. Мануйло Ю. Є. Проблеми етики чесност: розгляд етичної теорії А. Макінтайра. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. №47. URL: https://apfs.nuoua.od.ua/archive/47_2024/11.pdf

Чабаненко Тетяна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-07

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ЦІННІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Актуальність дослідження зумовлена глибокими глобальними трансформаціями та кризою легітимності прав людини. У XXI столітті процеси глобалізації, цифровізації, воєнні конфлікти та міграція посилюють потребу в універсальних морально-правових орієнтирах. Водночас поширення культурного релятивізму та політичні маніпуляції правозахисною риторикою ставлять під сумнів універсальний характер прав людини. Це створює ризик виправдання порушень прав під прикриттям «культурної специфіки». У таких умовах філософське обґрунтування прав

людини як універсальної цінності набуває особливої ваги, оскільки воно забезпечує збереження людської гідності як базового принципу сучасної цивілізації.

Ідея універсальності прав людини має глибоке філософське підґрунтя і ґрунтується на розумінні людини як автономної, раціональної та соціальної істоти. У межах натуралістичного підходу права розглядаються як невід'ємні й природні – вони належать людині від народження і не залежать від держави. Кантіанська традиція доповнює це бачення, розглядаючи людину як абсолютну цінність, що не може бути лише засобом, а тому права постають формальним вираженням людської гідності. Утилітаристський підхід, попри критику природних прав, підкреслює необхідність їх гарантування як умови загального блага. Сучасні теорії справедливості та персоналізму поєднують ці підходи, визначаючи права як мінімальні універсальні умови гідного життя та самореалізації особистості. Водночас комунікативна теорія підкреслює, що універсальність прав формується через міжсуб'єктивний діалог, а не нав'язується однією культурою, що дозволяє поєднати універсальні принципи з культурною різноманітністю.

Проблема співвідношення універсалізму та культурного релятивізму є ключовою у сучасному дискурсі. Релятивізм наголошує на залежності прав від культурних традицій, однак така позиція може виправдовувати порушення базових свобод. Тому доцільним є підхід «помірковаого універсалізму», який визнає культурну специфіку, але встановлює непорушні межі – заборону катувань, рабства, свавільного позбавлення життя. Антропологічні дослідження підтверджують існування моральних інваріантів у різних культурах, що свідчить про наявність універсального морального підґрунтя прав людини. У практичному вимірі універсальність прав проявляється у міжнародному праві та діяльності глобальних інституцій, а також у необхідності реагування на нові виклики – цифрові права, екологічну безпеку та біоетичні проблеми. Важливим є впровадження міжнародних стандартів у національні правові системи та розвиток освіти у сфері прав людини як засобу формування культури поваги до гідності.

Права людини є універсальною цінністю, оскільки вони випливають із фундаментальних характеристик людського буття – гідності, автономії та здатності до морального вибору. Їх універсальність полягає не в однаковості культур, а у встановленні загальних нормативних меж, обов'язкових для всіх суспільств. Філософське обґрунтування прав людини формується через синтез природного права, етичних концепцій

гідності та комунікативної раціональності, що забезпечує їхню легітимність у глобальному світі. У сучасних умовах ключовим завданням є не заперечення універсальності, а її розвиток у формі відкритого діалогу між культурами. Саме збереження прав людини як універсального орієнтира є необхідною умовою побудови справедливого, мирного та гуманного світового порядку.

Часовських Вікторія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет прокуратури,1 курс, 3 група

СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ ТА ЗАКОНУ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Співвідношення моралі та закону (права) у правовій державі є однією з фундаментальних проблем філософії права, оскільки ці два соціальні регулятори існують у тісній взаємодії, доповнюючи один одного на різних етапах розвитку суспільства. Філософи з давніх часів зверталися до цієї теми, адже мораль і право регулюють суспільні відносини, забезпечуючи нормалізацію життя колективу та індивіда. Мораль базується на внутрішньому переконанні особи щодо свого обов'язку, закликає до відповідних вчинків і передбачає особисту відповідальність. Норми моралі виникли значно раніше за правові норми – вони є продуктом історичного розвитку суспільства, пов'язаним із розвитком людської праці та необхідністю регулювати відносини між особистістю і колективом. Право, зі свого боку, з моменту виникнення відіграє значну роль у системі соціального регулювання, закріплюючи найважливіші моральні принципи та моральну культуру певної країни. Саме тому право має бути моральним, а закони – гуманними та справедливими [1, с. 645].

У філософській традиції існує природничо-правовий підхід, який безпосередньо пов'язує моральне та юридичне. Представники античної філософії (Арістотель, Платон, Сократ, Демокріт, Цицерон) обґрунтовували право як справедливість, що базується на моральній основі й закладене самою природою в людину. Цей підхід відродили в XVII ст. Т. Гоббс, Д. Локк, Г. Гроцій. У німецькій класичній філософії значний

внесок зробили І. Кант і Г. В. Ф. Гегель. Згідно з Кантом, право та мораль взаємно формують одне одного: моральність індивіда виявляється в його правоздатності, а право означає визнання публічною владою моральної самостійності підданих. Право Кант визначав як «соціальний простір людської моралі», де держава поважає моральну автономію особистості й уникає опіки над нею. Специфіка моралі полягає в автономному встановленні та виконанні «обов'язку заради самого обов'язку» без зовнішніх розрахунків [2, с. 17]. Гегель, розвиваючи ідею абсолютної моральності, розглядав моральність як дух народу, що поєднує абстрактне право та мораль. Право й мораль є проявами волі людини в межах об'єктивного духу, вони існують у сфері моральності й не можуть відокремлено впливати на суспільні відносини. Колізія між ними можлива лише в межах єдиної лінії права як форми свободи.

У правовій доктрині співіснують дві основні позиції щодо співвідношення права та моралі. Перша стверджує, що право і мораль взаємодіють, маючи спільні та відмінні риси; друга (позитивістська) наголошує на їх несумісності, оскільки право пов'язане з примусом, а мораль – зі свободою. Кант відносив філософське вчення про право до сфери моральної філософії, обґрунтовуючи його через ідею моральної автономії особистості та категоричного імперативу. Морально обґрунтований закон у Канта – це розумне право, продиктоване ідеєю розуму. Спільність моралі та права полягає в тому, що обидва є правилами, продиктованими розумом, але мораль вимагає автономного виконання обов'язку [2, с. 17].

Особливе місце посідає кантівська концепція у контексті правової держави (верховенства права). І. Кант, ґрунтуючись на етиці як науці про мораль, розкривав природу та сутність особистості, поєднуючи її з правовими основами буття індивіда. Мислитель проголошував, що людина має чинити так, аби ставитися до людства як у своїй особі, так і в особі іншої людини як до мети, а не як до засобу. Зовнішні вчинки людини повинні бути сумісними зі свободою кожного, яка співмірна із загальним законом, що корениться в природному праві. Позитивне право (закони держави) має опиратися на природне право, яке включає моральні знання. Вищим обов'язком індивіда Кант вважав повагу до права інших людей, що становить основу верховенства права. Мораль розвиває гуманістичний потенціал теорій природного права і є невід'ємною складовою верховенства права. Онтологічно-теологічний підхід Канта до суті права пов'язаний насамперед із людиною як розумною істотою, наділеною свободою волі (сваволлю). Розумовий аспект дослідження права сприяє

природному втіленню ідей права та верховенства права в реальність, забезпечуючи ефективне регулювання суспільних відносин [1, с. 644].

Таким чином, у філософському вимірі правова держава неможлива без гармонійного поєднання моралі та закону. Право закріплює моральні принципи, а мораль надає праву гуманістичний та етичний зміст. Відірваність права від моралі призводить до формалізму й деформації справедливості, тоді як їх єдність забезпечує справжнє верховенство права, де свобода індивіда, повага до гідності та справедливість стають основою суспільного ладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голова В. Співвідношення права і моралі [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstreams/dced960f-1b82-41e7-a26c-3aef73bc649e/download.

2. Самолюк Ю. М. Співвідношення права і моралі // Теорія та історія апеляційного судочинства. – С. 16–23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/21fad877-b4dc-49fe-ae57-5827c925face/content.

Черняк Софія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, група 01-25-05

РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасна еволюція правової системи значною мірою обумовлена ускладненням суспільних відносин, які потребують регулювання, пов'язаним із цим збільшенням нормативно-правових актів, а також підвищенням вимог до самої якості правозастосовної діяльності. В цих умовах критичне мислення є ключовою умовою компетентністю, що забезпечує об'єктивність прийняття рішень, неупередженість і дотримання принципів верховенства права. Критичне мислення, зокрема, може виступати засобом мінімізації ймовірних помилок. Його розвиток сприяє зміцненню професійної етики, правової культури та довіри суспільства до інституцій правопорядку.

Саме критичне мислення розуміється як усвідомлене відношення до процесу міркування, яке передбачає вміння будувати доведення, спростування, вміння висувати гіпотези, проводити аналогії, знаходити помилки і своїх і чужих міркуваннях. Простіше кажучи, критичне мислення можна розглядати як здатність переосмислити, оцінити наявну інформацію, сформулювати оціночне судження. Йдеться про правильну оцінку наявної інформації. Особливістю професії правника є те, що обставини, в яких застосовується та чи інша правова норма, як правило, являють собою унікальну ситуацію, яку неможливо передбачити завчасно. Тому, вміння критично мислити дозволяє оцінювати реальну ситуацію з різних позицій, виявляти протиріччя, встановлювати необхідну правову норму. Отже, під «критичним мисленням правника» розуміють особливий вид розумової діяльності юриста, основою для якої виступають його індивідуально-особистісні якості, а також різноманітні юридичні навички та інтелектуальні здібності, що забезпечують фундамент для самостійного прийняття рішень в різноманітних ситуаціях, що виникають у правовій сфері. Однією з ключових сфер застосування критичного мислення є інтерпретація правових норм. Юридичні приписи не можуть застосовуватися автоматично і без врахування їхнього контексту, мети та умов реалізації. Юрист має здійснювати глибокий аналіз змісту норми, зіставляти її з іншими положеннями нормативно-правового акту чи суміжних актів, а також виявляти можливі колізії та прогалини. Такий підхід сприяє уникненню формалізму, який нерідко стає причиною хибного розуміння і застосування права. Критичне мислення є також важливим під час оцінки доказів у судовій та правоохоронній практиці. Рішення в цих сферах часто залежать від об'єктивного та всебічного аналізу фактичних даних. Критичне мислення дозволяє виявляти недостовірність або суперечливість доказів, ретельно аналізувати джерела інформації, перевіряти їх логічну обґрунтованість. Окремо слід звернути увагу на роль критичного мислення у процесах юридичного обґрунтування рішень. Кожне рішення, ухвалене в межах правозастосувальної діяльності, має базуватися на чітких і логічно послідовних аргументах, що підтверджують його легітимність. Критичне мислення стає невід'ємною складовою під час аналізу власних міркувань, виявлення недоліків у позиціях опонентів та побудови переконливої юридичної стратегії. Ще однією важливою функцією критичного мислення є протидія маніпуляціям і подолання когнітивних упереджень. У процесі правозастосування фахівцям часто доводиться працювати з інформацією, яка може бути викривленою або навмисно критичного мислення є протидія

маніпуляціям і подолання когнітивних упереджень. У процесі правозастосування фахівцям часто доводиться працювати з інформацією, яка може бути викривленою або навмисно модифікованою для впливу на їх рішення. Крім того, прийняття рішень юристами може зазнавати впливу з боку власних стереотипів, попереднього досвіду чи емоційних моделей поведінки. Навички критичного мислення дозволяють враховувати ці нюанси і вчасно реагувати на можливі маніпуляції.

Отже, можна зробити висновок, що застосування критичного мислення є невід'ємною частиною право застосовної діяльності, оскільки воно забезпечує дотримання ключових принципів права, забезпечує якість прийнятих юридичних рішень, а також може протидіяти маніпуляціям і можливим помилкам.

Чех Марина
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Льєжський університет (Бельгія)

ЦИФРОВИЙ СУВЕРЕНІТЕТ: ВІД ТЕРИТОРІАЛЬНОСТІ ДО АЛГОРИТМІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

У XXI столітті класичний концепт державного суверенітету зазнає докорінної трансформації. Формування глобального інформаційного простору, транскордонність даних та віртуалізація соціальних процесів поступово розмивають класичні вестфальські кордони. Дослідники характеризують цю ситуацію як своєрідну «кризи голого імператора», де традиційна концепція територіальності виявляється «непристойно роздягненою» перед реаліями цифрового середовища [1, с. 154]. У таких умовах інформаційний суверенітет постає як фундаментальна філософсько-правова конструкція, що потребує переосмислення самої природи державної влади в умовах детериторіалізації інформації [1, с. 155].

Інформаційний суверенітет держави сьогодні – це стала феноменологічна конструкція, що охоплює не лише здатність влади контролювати власний інформаційний сегмент, а й стратегічну спроможність захищати національні інтереси від дезінформаційних атак та деструктивного зовнішнього впливу [2, с. 178]. З позиції філософії права, у монографії «Світова гібридна війна: український фронт» це поняття визначає

як невід'ємну юридичну якість незалежної держави, яка символізує її політико-правову самостійність і водночас покладає на неї вищу відповідальність перед суспільством. У цьому сенсі інформаційний, зазначають Ісмайлов та Бєлих, суверенітет виступає механізмом забезпечення юридичної автономії держави, тобто її здатності не підпорядковуватися чужій волі в інформаційній сфері.

Важливою умовою дослідження є подолання «об'єктної парадигми» у праві, яка розглядає інформацію лише як статичний об'єкт. З позиції філософії інформації та кібернетики інформація є динамічним процесом організації системи, що виступає протилежністю ентропії [1, с. 11]. Відтак інформаційний суверенітет слід розуміти не як «володіння даними», а як здатність суб'єкта – держави чи спільноти – контролювати архітектуру систем, алгоритми та логічні інтерфейси, що формують його цифрову ідентичність [1, с. 181].

Сутність цієї категорії розкривається через комплекс аспектів: *аксіологічний (ціннісний),* в якому суверенітет виступає етико-правовим механізмом збереження національної ідентичності та який «вбирає в себе правові, політичні, ціннісно-культурні, безпекові та інформаційні процеси в державі»; *політико-правовий* відображає інтенційність держави як активного суб'єкта, який використовує інформацію як стратегічний ресурс управління ; *функціональний* передбачає не лише контроль потоків з-поза меж держави, а й здатність формувати власні ресурси та регулювати внутрішні процеси.

Історико-філософське коріння категорії сягає теорій Ж. Бодена про неподільну владу та Т. Гоббса про роль держави як гаранта порядку. У цифрову епоху влада дедалі частіше реалізується через алгоритмічні системи, що створює ризик формування «цифрового Левіафана». Лян Юмінґ стверджує, що у такій системі соціальний скоринг та масове спостереження можуть підривати автономію особи та позбавляти її статусу «автора власного життя».

Переосмислюючи ідеї Е. Левінаса про відповідальність перед «Іншим», можна стверджувати, що суверенітет трансформується з «права на владу» у «відповідальність за захист» людської гідності [3, с. 262]. Це корелює з концепцією когнітивної свободи – права людини формувати переконання без прихованого алгоритмічного впливу [4, с. 174].

У сучасному світі сформувалися три основні парадигми забезпечення суверенітету:

1. Ринково-орієнтована (США): базується на вільному обігу інформації та мультистейкхолдерному управлінні. Проте загрози безпеці призвели до посилення регулювання через CLOUD Act.

2. Державоцентрична (КНР, РФ): розглядає цифровий простір як продовження території. Реалізується через «Великий китайський фаєрвол» та проект «суверенного інтернету» (RuNet).

3. Правоцентрична (ЄС): базується на «цифровому конституціоналізмі», де суверенітет забезпечується через екстратериторіальну дію правових норм (GDPR, DSA, DMA).

Перспективною є також технологічна модель *«Sovereignty-by-design»*, де принципи суверенітету інтегруються безпосередньо в архітектуру цифрових систем через блокчейн та децентралізовані реєстри [5, с. 581].

Особливістю інформаційного суверенітету є його небінарна природа: над одним ресурсом можуть співіснувати різні рівні влади – державний, організаційний та індивідуальний [1, с. 142]. У понятійно-методологічному вимірі це динамічний процес формування когнітивної стійкості суспільства. Світлана Куцепал наголошує, що держава має виступати не цензором, а гарантом стабільності ціннісного світу своїх громадян у глобальному цифровому просторі. Ефективна реалізація суверенітету залежить від поєднання юрисдикційного регулювання, технологічної спроможності та архітектурного вбудовування правових норм у цифрові системи, зазначає Лян Юмінг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Polčák R., Svantesson D. J. B. Information Sovereignty: Data Privacy, Cyber Security and the Regime of Internet Jurisdiction. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2017. 280 p. URL: https://www.elgaronline.com/view/9781786435323.xml.

2. Люлько С. А. Інформаційний суверенітет держави: сутнісні характеристики. Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Лугано, 9 травня 2025 р.). 2025. С. 178–180. DOI: https://doi.org/10.36074/logos-09.05.2025.034.

3. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія. Харків : Майдан, 2013. 360 с. ISBN 978-966-372-474-4.

4. Bygrave L. A. Machine Learning, Cognitive Sovereignty and Data Protection Rights with Respect to Automated Decisions. *Introduction to Digital Humanism: A Textbook* / ed. by H. Werthner et al. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2024. P. 166–187. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-45304-5_13.

5. Timmers P. Sovereignty in the Digital Age. Introduction to Digital Humanism: A Textbook / ed. by H. Werthner et al. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2024. P. 571–592. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-45304-5_31.

Чечкіна Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри міжнародного
права

«ФОРМУЛА РАДБРУХА» ЯК ТЕОРІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ІДЕЙ СПРАВЕДЛИВОСТІ, ДОЦІЛЬНОСТІ ТА СТАБІЛЬНОСТІ У ПРАВІ

Справедливість, доцільність та стабільність завжди були і є міцним фундаментом для прийняття та подальшого функціонування будь-якого нормативно-правового акту, в більшості своїй, закону. Кожен закон, як в Україні, так і за її межами, повинен бути просякнутий ідеями соціальної справедливості, законності, рівності та свободи. Інакше – такий закон буде нести в собі складову «законного неправа», тобто буде порушувати гарантії захисту прав людини на законодавчому рівні, і, в такому разі, – не повинен мати юридичної сили [1, с. 84]. Досить вдало дана ідея прослідковується у «формулі Радбруха».

Загалом «формулою Радбруха» називають теорію права, яка відображає наступну концепцію: якщо суддя у своїй практиці стикається з конфліктом між законом і тим, що він вважає справедливим, то він може прийняти рішення не застосовувати закон тоді і тільки тоді, коли правова концепція, яка лежить в основі такого закону є або «крищуче несправедливою», або неприпустимою [2, с. 150–151, 161–162].

Для вдалого та ефективного обґрунтування доцільності своєї формули Радбрух використав ідеї справедливості, доцільності та стабільності (або ж правопевності). Всі три елементи є важливими складовими частинами формули німецького мислителя. Визначним є те, що вчений не ототожнює, а розрізняє дані ідеї права та надає кожному елементу свою ключову роль, але водночас і вказує на важливості співвідношень всіх трьох ідей.

До прикладу, справедливість вказує, що рівне слід врегульовувати однаково, а нерівне – неоднаково. Однак при цьому сама справедливість нічого не каже про критерії у відповідності до яких те чи інше явище слід характеризувати як рівне та нерівне. Тоді на допомогу приходить ідея доцільності, яка дозволяє визначити дані критерії рівності і нерівності явища. В кінцевому результаті взаємодії виходить, що доцільність визнає вид регулювання, а справедливість – відносини. Стабільність

же вимагає позитивність права: якщо неможливо встановити що є справедливим, то тоді потрібно встановити, що повинно бути справедливим [2, с. 150–151, 161–162].

Загалом, «формула Радбруха», яка поєднує в собі співвідношеннях трьох ключових ідей у праві, є одним з інструментів гарантії захисту прав людини, який дозволив би довести, що деякі закони є настільки неприпустимими, що вони з самого початку свого існування не були законами, а тому, відповідно, не могли використовуватись при розгляді справ у суді, не є безперечно вдалою для можливого безпосереднього використання в сучасній українській юридичній практиці. Досить хитке становище «формули Радбруха» в Україні зумовлено високим ризиком суддівського свавілля. Хоча в нашій країні є дійсно гідні судді, які б могли правильно використовувати «теорію Радбруха» для кращих інтересів справедливості у праві, однак не всі. Тому існує досить високий ризик створення легалізованого простору для «законного неправа», який, у свою чергу, може призвести до повного свавілля у праві, особливо з урахуванням зовнішнього чиннику – війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радбрух Ґ. Законне неправо та надзаконне право: пер. з нім. В. С. Бігуна. *Проблеми філософії права.* 2004. Том II. С. 84

2. Козюбра М. Практична філософія права: Монографія. К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024. 496 с.

Чийпеш Вікторія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс,
4 група

ДІАЛЕКТИКА ЯК МЕТОД АНАЛІЗУ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

У сучасній юридичній науці питання методології вже давно перестало бути суто теоретичним фоном. Від того, як саме ми підходимо до аналізу права, залежить і те, що ми в ньому бачимо. Тож звернення до діалектики як методу є цілком невипадковою спробою подивитися на право як на живий, суперечливий і такий, що постійно змінюється, соціальний феномен.

Діалектика в загальному розумінні – це спосіб мислення, який дозволяє бачити явища у розвитку, у взаємозв'язку та через їх внутрішні суперечності. На відміну від формально-логічного (метафізичного) підходу, який схильний розглядати речі ізольовано і статично, діалектика виходить із того, що будь-яке явище, в тому числі і право, не існує саме по собі, а формується в процесі взаємодії різних чинників, постійно трансформується. Якщо розглядати право лише як систему норм, можна легко впасти в догматизм – коли закон сприймається як щось завершене і незмінне.

Одним із ключових принципів діалектики є принцип всезагального зв'язку. У праві це означає, що жодна норма не може бути зрозуміла ізольовано. Наприклад, кримінальне право неможливо адекватно аналізувати без урахування соціальних і політичних процесів, рівня злочинності, економічної ситуації чи навіть моральних уявлень у суспільстві. Діалектика змушує дослідника виходити за межі «чистого тексту закону» і бачити ширший контекст.

Другий важливий принцип – це принцип розвитку. Право не просто змінюється – воно розвивається через суперечності. Наприклад, постійна напруга між публічним і приватним інтересом, між свободою особи і потребами держави, між стабільністю норм і необхідністю їх оновлення – усе це є внутрішніми протиріччями права, які і забезпечують його рух уперед. Без цих суперечностей право просто втратило б здатність реагувати на виклики сьогодення.

Важливим елементом діалектики є також метод сходження від абстрактного до конкретного. У праві це означає, що дослідження не може обмежуватися лише загальними поняттями, наприклад: «право», «законність», «справедливість». Щоб отримати справді глибоке розуміння правових явищ, необхідно переходити до конкретних правових ситуацій, аналізувати їх з урахуванням усіх особливостей, суперечностей.

Ще один важливий аспект – це принцип саморозвитку. Діалектика виходить із того, що джерело розвитку знаходиться всередині самого явища. У праві це означає, що зміни відбуваються не лише під впливом зовнішніх факторів (наприклад, політичних рішень), але й через внутрішні суперечності правової системи. Саме вони змушують право еволюціонувати, адаптуватися і шукати нові форми регулювання.

У підсумку можна сказати, що діалектика як метод аналізу правових явищ дозволяє подолати спрощене, однобічне бачення права. Вона вчить дивитися на право як на складну, динамічну систему, що розвивається через суперечності і взаємозв'язки. Це фактично робить діалектичний підхід необхідним інструментом сучасного правового мислення.

Шаблевська Катерина
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ: ВІД РУЙНАЦІЇ ІЛЮЗІЙ ДО ВІДНАЙДЕННЯ АВТЕНТИЧНОГО СЕНСУ

Сенс життя – поняття, яке зазвичай людина розглядає у складних чи скрутних життєвих ситуаціях. Адже, у стабільних умовах ми живемо з вірою, що наша робота та праця принесе результат, майбутнє можна передбачити, а погане нас омине. В загальному, філософи пояснюють це стабільністю. Часто ця стабільність прихована у щоденному житті, адже людина в суспільстві живе, дотримуючись: правил, норм, законів, підпорядковуючись певним стандартам, планує майбутнє та аналізує минуле. В той же час поява криз руйнує це все. Вона показує, що нічого від нас не залежить, немає нічого, що могло б врятувати чи допомогти, немає передбачуваності та спокою, немає миру. Коли відбуваються переломи, то ці системи перестають працювати, і тоді в людини виникають питання про сенс життя.

Філософія екзистенціалізму зображує цей внутрішній злам, як момент, коли людина бачить реальність без «зайвих пояснень». Наприклад, Альбер Камю описував це, як зіткнення з абсурдом. Адже людина прагне докопатися до сенсу, але світ не дає готових підтверджень існування. При цьому, у людини утворюється плацдарм цього самостійного пошуку сенсу та змісту, який буде наповнювати її життя. Це – своєрідна перевірка на витримку, чи людина витримає, чи вона зламається під тиском дестабілізації. Карл Ясперс називав це «межовими ситуаціями», коли людина перестає існувати поверхнево та починає мислити глибинно. Яскравим прикладом реалізації цих філософських бачень є історія Віктора Франкла, яка описана в його книзі – «Людина в пошуках справжнього сенсу». Він зазначав, що у нацистських концтаборах виживали ті, хто знаходив сенс життя, так зване «навіщо». Наприклад, думки про повернення на Батьківщину чи до рідних, здійснення своєї заповітної мрії чи щось ще. Сам Франкл визначив для себе за сенс – завершити наукову роботу. Ці думки та сенси допомагали йому та іншим в'язням сформувати в собі психологічну стійкість та триматися навіть під час найскладніших ситуацій. Це підкріплюється його концепцією логотера-

пії. Вона каже, що сенс не дається нам ззовні, а ми самі несемо відповідальність за його знаходження чи винайдення в конкретних обставинах. Також, він зазначав, що не існує універсального сенсу, адже, для кожної людини він свій.

Якщо звертатись до причини, то, зазвичай, подібні переломи трапляються у моменти сильних стресових ситуацій, як наприклад Друга світова війна та російсько-українська війна. Адже ці війни вщент знищили думку про розвиток нашого суспільства, демократію, віру в краще, та в думку, що зараз ми більш розвинуті, ніж було раніше. Ці всі думки ведуть до рефлексії та переосмислення сенсу життя та його природи. Від: «це щось зовнішнє, задане нам», до: «це внутрішній процес пошуку саме свого сенсу, який стане внутрішньою опорою, що допоможе протистояти апокаліпсису чи сильній стресовій ситуації». Жан-Поль Сартр стверджував, що існування передує сутності. Він мав на увазі, що людина не має наперед визначеної долі, а формується через постійні та різноманітні вибори. Якщо переносити це на розбиття ілюзій, то можна це пояснити через момент, коли зникають зовнішні опори, і стає явним те, що потрібно знаходити свій сенс життя, а не орієнтуватися чи ганятися за чужим. З феноменологічної точки зору, представниками якої є Едмунд Гуссерль та Мартін Гайдеггер. Саме Гайдеггер увів поняття «буття до смерті» та підкреслив, що усвідомлення того, що людина не живе вічно значно змінює позицію людини до життя. Беручи наш приклад, то людина, завдяки цій думці, може легше вийти з кризи та швидше зрозуміти сенс, чи прийти до нього. У людини формується усвідомлений вибір та справжнє відчуття «я живу це життя!».

У сучасних умовах виникли інші проблеми через поширеність криз. Адже зараз ведеться дуже багато воєн у різних частинках світу, та й експерти говорять про початок Третьої світової війни. Втрата безпеки, стабільності та передбачуваності дає поштовх людині до переосмислення не тільки свого сенсу життя, чи своєї думки про його важливість, а й значно глибші питання, як наприклад: «Що дає життю значення?», «Чому це настільки необхідно?», «Що тепер є цінним для світу, коли старі цінності зруйновано?». У таких умовах, сенс набуває екзистенційно загостреного характеру. Себто, він починає пов'язуватися зі захистом гідності та свободи.

Висновок. Криза – момент, коли все піддається руйнуванню, окрім, сенсу життя, адже тоді людина знаходить його. Так, втрата зовнішніх стимулів для пошуку сенсу та відтворення ілюзій зникає, проте, її заміняє сильніше – пошук себе та свого сенсу. Вона створює новий фундамент.

Отже, криза – не кінець. Криза – початок творення нової історії, де людина трансформується та змінюється, формує стійкість. В цьому й полягає парадокс. При втраті одного – ілюзій, людина набуває інше – справжній сенс та цінність свого життя.

Шатілова Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 1 курс,
3 група

МОРАЛЬ І ПРАВО В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Надзвичайний стан як особливий правовий режим оголює фундаментальну проблему співвідношення легальності та легітимності, де остання безпосередньо апелює до моральних імперативів суспільства. Трансформація ординарного правопорядку в умовах екзистенційної загрози державі чи нації супроводжується неминучим звуженням обсягу конституційних прав і свобод, що створює ризик ерозії правової держави. У такій системі координат право перестає бути лише статичною сукупністю нормативних приписів і перетворюється на динамічний, часто репресивний інструмент захисту вищої суспільної цінності: «*salus populi*» (блага народу). Проте цей перехід не є правовим вакуумом або «сірою зоною» беззаконня; навпаки, саме екстраординарні умови вимагають посиленої аксіологічної легітимації державного примусу, де межа між нормативністю та винятком стає ареною гострої етичної рефлексії [1]. Моральний вимір у цьому контексті виступає ключовим запобіжником проти дегенерації надзвичайних заходів у тиранію, імперативно вимагаючи, щоб будь-яке обмеження індивідуальної свободи було не лише формально законним, але й пропорційним, необхідним та виправданим категоріями загального блага.

Криза стабільного інституційного порядку актуалізує «тверде ядро» людської моралі, яке перебирає на себе функцію фундаменту нової соціальної солідарності. В умовах надзвичайного чи воєнного стану позитивне право часто виявляється інертним або недостатнім для врегулювання непередбачуваних ситуацій, що змушує правозастосовувача та гро-

мадян спиратися на метаправові етичні конструкти – обов'язок взаємодопомоги, самопожертву та справедливість. Ціннісна детермінація правосвідомості особистості у кризові періоди визначається не стільки страхом перед санкцією чи державним примусом, скільки усвідомленням екзистенційної ваги власного вибору, де мораль стає внутрішнім цензором і вектором правомірної поведінки [2]. Таким чином, правопорядок підтримується не винятково силою державного апарату, який може бути функціонально перевантажений, а насамперед моральним консенсусом соціуму щодо доцільності та справедливості надзвичайних обмежень. Відповідно, правовий формалізм поступається місцем етично наповненому прагматизму, де буква закону тлумачиться через дух солідарності.

Водночас у практиці державного управління неминуче виникає конфлікт між універсальними моральними цінностями та політико-правовою доцільністю. Дискурс навколо так званої «державної необхідності» нерідко намагається витіснити моральні критерії з юридичної площини, інструменталізуючи право для легалізації жорсткості тимчасового режиму. Проте філософія права категорично стверджує, що правова природа надзвичайного стану має неухильно ґрунтуватися на принципі верховенства права, який передбачає неможливість скасування фундаментальних етико-правових догм (як-от людська гідність чи заборона катувань) навіть у стані війни чи глобальної катастрофи [3]. Відсутність глибинного морального обґрунтування юридичних дій влади в екстремальних умовах призводить до втрати довіри суспільства до інституцій, розквіту правового нігілізму та, зрештою, дисфункції самої державності. Сучасна правова доктрина виходить з того, що правопорядок у своїй основі має моральне коріння він існує для людини, а не навпаки, тому відмова від визнання людської гідності як абсолютної цінності перетворює право на інструмент насильства.

Аналіз сучасної української ситуації демонструє унікальний синтез жорсткого юридичного регулювання та безпрецедентно високої моральної мобілізації суспільства. Нормативно-правові обмеження, об'єктивно зумовлені безпековими викликами, рефлексуються громадянами через призму національного виживання та історичної відповідальності. Динаміка співвідношення моралі та права в цей період свідчить про кристалізацію нової етико-правової свідомості: відповідальність за спільне майбутнє переважає над індивідуалістичними претензіями, але при цьому суспільство зберігає вимогу до держави діяти виключно в межах морально виправданої доцільності та відкритості [4]. Отже, екстраординарний правовий стан є не моментом призупинення дії моралі чи її від-

мирання, а часом її найвищого випробування, коли етичні норми безпосередньо інтегруються в правову тканину буття, забезпечуючи життєздатність права як мірила свободи і справедливості навіть перед лицем катастрофи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнієнко М. В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах : доктринальний аспект : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 170 с. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Korniyenko_Zabezpechennya_prav_lyudini_organami_pravoporyadku_v_ekstraordinarnih_5ed42475ec.pdf

2. Романова А. Правоохоронна діяльність і воєнний стан: морально-правові особливості. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С. 89–93.

3. Радутний О. Е. Напрямок часу в системі права. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 22–32.

4. Церковник С. І. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 100–104.

Шевченко Дмитро
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірант кафедри фінансового права

ТЕХНОКРАТІЯ ЯК НОВА ПАРАДИГМА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ВІД РАЦІОНАЛІЗМУ ДО АЛГОРИТМІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Якщо ви вважаєте, що автомобілі та дороги повинні бути спроектовані так, щоб можливість загибелі під час аварії була практично виключена, або наразі є можливість звільніти пласт людської роботи на програму чи алгоритм – ці тези для вас. Сучасна доба ставить перед людством виклик нового типу – виклик технократичного мислення, що поступово витісняє традиційні форми раціоналізму. У центрі цієї трансформації – поява алгоритмічного мислення, заснованого на точних розрахунках, системному аналізі та використанні штучного інтелекту для прийняття рішень. Технократія як нова парадигма суспільного розвитку передбачає

переосмислення ролі знань, науки та технологій у формуванні соціальної справедливості, ефективності управління та стійкого прогресу.

Ця робота має на меті дослідити еволюцію технократичних ідей – від класичного раціоналізму до сучасної алгоритмічної моделі мислення.

Базу у розвиток технократії заклали праці Рене Декарта, Бенедикта Спінозу та Ґотфріда Вільгельма Лейбніца. Суть цих праць у недовірі до чуттєвого пізнання, оскільки вважали, що відчуття обмежені та можуть бути оманливими. На їх думку, істинним джерелом пізнання є розум, звільнений від впливу емоцій і суб'єктивних відчуттів. Саме розум, а не почуття, становить фундамент істини. Рене Декарт, засновник раціоналізму, попри глибоку ерудицію, він не переставав сумніватися у достовірності знань, які він мав. Цей сумнів став основою його філософського методу – методичного сумніву. Декарт дійшов висновку, що сумніватися можна у всьому: можна сумніватися в реальності власних відчуттів – можливо, усе навколишнє лише ілюзія або сон. Отже, все, що походить від чуттів чи навіть розумових конструкцій, є сумнівним. Але якщо можливо сумніватися у всьому, то сам факт сумніву є незаперечним. Адже сумнів існує – і це доводить реальність самого мислення. Так Декарт формулює свій висновок: «Я мислю, отже, існую» (*Cogito, ergo sum*) [1, с. 231].

Звідси бере свій початок інтелектуальна традиція, яка згодом приведе людство до технократичного мислення, де розум перетворюється на алгоритм, а раціональність – на системну основу управління суспільством.

Таким чином, розвиток технократії можна розглядати як еволюцію раціоналізму, що пройшов шлях від філософського осмислення істини до алгоритмічної організації соціальних процесів – від методичного сумніву Декарта до обчислювальної впевненості сучасних технологічних систем.

У праці Кеннет С. Кіз «Як розвинути здатність мислити» автор описав, як науковий метод мислення може бути використаний для розв'язання повсякденних завдань. Чоловіки, жінки та діти у двадцять першому столітті, застосовуватимуть цей чи подібний підхід, щоб упровадити науковий метод у повсякденне життя, а не користуватися ним час від часу. Вони ставитимуться до ідей неупереджено – не як захисники фортеці, а як майстри, які вдосконалюють свої інструменти. Вони триматимуть очі й розум відкритими, щоб знаходити факти за межами власного світогляду, адже саме суперечливість цих фактів може привести їх до створення ефективнішої бази знань. Через обмеження наших сенсорних

і мозкових можливостей ніхто не може знати всього про все у цьому світі. Усі наші органи чуття мають обмежений діапазон. Наприклад, собаки можуть чути частоти, вищі за ті, які сприймає людина. Наші очі бачать лише малу частину електромагнітного спектра [2, с. 333]. Едісон сказав: «Ми не знаємо про світ і мільйонної частки відсотка». Оскільки ми не можемо знати всього можливого, потрібно тримати свій розум відкритим для важливих знань, які ми могли пропустити [3]. Венделі Джонсон наголошував: «Підхід на кшталт «хто ти такий, щоб мене вчити» має ефект гнійника в мозку». Світ, у якому ми живемо, постійно змінюється. Жоден об'єкт не залишається незмінним [4]. «Світ мчить уперед, – сказав Ральф Волдо Емерсон, – обставини змінюються щогодини» [5].

На атомарному рівні все, що ми бачимо, – це рух, динаміка й безперервні зміни щомиті. Якщо ми прагнемо досягти максимальної ефективності й щастя, маємо прийняти нове технократичне філософське бачення суть, якого привчити свої органи чуття постійно «сканувати» довкілля, виявляючи важливі зміни. Коли люди пристосують своє мислення до відносної природи світу, вони стануть спокійнішими. Вони навчаться ефективніше знаходити й приймати, але не прив'язуватись до ідей, які найточніше описують дійсність. Науковий підхід – полягає у скромності.

Підхід всезнайки несумісний із науковим методом. Люди двадцять першого століття максимально усвідомлюватимуть вплив своєї нервової системи на спостереження й реакції. Ми бачимо життя крізь фільтр власного характеру й способу мислення. Навіть структура мови відіграє важливу роль у формуванні нашого мислення та світогляду. Наші егоїстичні потреби визначають те, що ми помічаємо, ігноруємо, запам'ятовуємо або забуваємо.

Мета цієї роботи закласти зерно розуміння, що технократична епоха вже настала і одне завдань прийняти нові цінності та методи розуміння, після прийняття останніх нам штучний інтелект та автоматизація процесів не стануть перешкодою у розвитку, якщо ми цього не зробимо технократичні процеси закрить автономність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. Філософія. Київ, 2000. 231 с.

2. Kenneth S. Keyes. How to Develop the Ability to Think. Monograph. USA New York, 1950. 233 p.

3. Архів першоджерел. Фотографії першоджерел праць видатних вчених. URL: https://phonographia.com/Factola/Factola%20List.htm (дата звернення: 11.11.2025).

4. People in Quandaries. The Semantics of Personal Adjustment: Article. URL: https://dokumen.pub/people-in-quandaries-the-semantics-of-personal adjustment.html (дата звереннння: 12.11.2025).

5. Ralph Waldo Emerson: Monograph. https://files.broadviewpress.com/sites/uploads/sites/133/2023/05/Ralph-Waldo-Emerson-Concise-1.pdf (дата звернення: 12.11.2025).

Шевченко Поліна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ТА ТЕХНОЦЕНТРИЗМ : ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Антропоцентризм традиційно розглядатися як філософська-правова парадигма, у центрі якої стоїть людина з її гідністю, правами та інтересами. У правовій сфері цей підхід закріплює пріоритет людської особливості над нашими елементами суспільного життя, наголошуючи на тому, що будь-яка технологія чи інституція повинна слугувати людині, а не навпаки. В українській юридичній думці антропоцентризм пов'язують з конституційними принципами, де права і свободи людини визнаються найвищою цінністю.

У сучасних умовах розвитку штучного інтелекту антропоцентричний підхід стикається з серйозними викликами. Алгоритми здатні самостійно генерувати тексти, зображення чи навіть приймати рішення, що раніше вважалися винятково людською прерогативою. Це змушує переосмислювати класичні категорії авторства, відповідальності та приватності. Якщо раніше право бузувалося на людському творчому акті, то тепер постає питання: чи може машина бути суб'єктом правовідносин? Більшість українських дослідників схиляються до думки, що лише людина залишається носієм творчого наміру та моральної відповідальності.

Техноцентризм, навпаки, акцентує увагу на технологічній ефективності, автономності систем та їх здатності оптимізувати процеси без постійного людського втручання. У правовій площині такий підхід може

проявлятися у прагненні максимальної автоматизації судочинства, адміністративних процедур чи навіть нормотворення. Прихильники техноцентризму стверджують, що штучний інтелект здатен зменшити корупційні ризики, прискорити розгляд справ і забезпечити об'єктивність. Надмірне захоплення технологіями призводить до знецінення людського фактора, втрати емпатії та ризику «чорних скриньок», коли рішення алгоритму неможливо пояснити.

Трансформація цінностей права в епоху штучного інтелекту відбувається насамперед у сфері захисту персональних даних і приватності. Класичне розуміння права на приватність як недоторканість житла чи таємниці листування поступово трансформується в інформаційну самовизначеність- здатність людини контролювати свої дані в цифровому середовищі. Українське законодавство про захист персональних даних намагається враховувати ці зміни, вимагаючи прозорості обробки інформації системами ШІ та права на видалення даних. Водночас масове використання алгоритмів для профілювання створює нові загрози дискримінації та маніпуляції.

Найбільш гострою проблема постає у контексті авторського права. Твори, згенеровані штучним інтелектом, ставлять під сумнів антропоцентричну природу інтелектуальної власності. Традиційна модель, яка вимагає людськоготворчого внеску , залишається актуальною, проте потребує доповнення механізмами розподіленої відповідальності між розробником, оператором і користувачем системи. Без такого балансу існує ризик комерціалізації технологій без належного захисту прав людини.

Функції права також зазнають переосмислення. Регулятивна та охоронна функції доповнюються адаптивними механізмами, спрямованими на забезпечення стійкості цифрових екосистем і трансляцію гуманістичних цінностей. Право має не лише регулювати використання ШІ, але й зберігати моральні межі його застосування, запобігаючи технологічному детермінізму. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні наголошує саме на принципах верховенства права, дотриманні прав людини та демократичних цінностей як основі впровадження нових технологій.

Тобто, вибір між антропоцентризмом і техноцентризмом не повинен бути радикальним. Найперспективнішим видається гібридний підхід, де технології служать людині, а право забезпечує контроль і етичні рамки. Для України це означає необхідність подальшого вдосконалення законодавства, розвитку цифрової грамотності та формування етичних

стандартів у сфері штучного інтелекту, щоб зберегти людину в центрі правової системи навіть в цифрову епоху.

Юдіна Аліна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВА СУСПІЛЬСТВА

Філософією визначають теоретичний світогляд, що досліджує фундаментальні принципи, які розкривають та показують сповна аспекти буття, реальності, пізнання та місце людини у світі. Справедливість є характерним принципом, який розглядається та вивчається у сфері філософії. Справедливістю називають фундаментальну моральну чесноту, яка передбачає неупереджене та рівне ставлення осіб відносно інших, тим самим поважаючи права і гідність осіб. Багато науковців та філософів стверджують, що саме справедливість створює основу для здорового та повноцінного суспільства, у якому особи поважають одне одного та рівно залучені до виконання певних обов'язків. У той же час, дотримання цього принципу складним та важким процесом, який визначається волею а вчинками людини.

Формування справедливості є багатогранним явищем, яке триває ще з початку розвитку людства. Справедливість володіє безперечним статусом світоглядного імперативу. Зрештою, ніхто не піддає сумніву і її дієвість як аксіологічного і етичного подразника. Можна стверджувати, що справедливість належить до переліку тих небагатьох факторів, які впродовж тисячоліть не втрачають своєї регулятивної значущості для життєдіяльності практично всіх культур і народів. Трансчасова актуальність і навіть сакральність справедливості для суспільної свідомості різних соціокультурних ойкумен підштовхує до думки про апріорну спорідненість природи суспільства і справедливості, про корелятивну неусувність їхньої взаємозалежності й взаємодії.

Розбудова громадянського суспільства в сучасних умовах неможлива без осмислення справедливості як соціального феномену в теоретико-методологічному аспекті, так й утвердження соціальної справедливості у суспільній практиці. Це передбачає формування правових інститутів, забезпечення рівності між особами і розвиток цього поняття серед мас

населення. Завдяки цим методам, суспільство може досягти соціальної стабільності, гармонійного буття та довіри до держави.

Будь-яка теорія значуща лише тоді, коли на її основі можна системно пояснити явища і процеси, спрогнозувати їхню динаміку, спланувати вплив на їхній перебіг. Тому ключовою в теорії справедливості Дж. Ролза є та її частина, яка має справу із соціальними інститутами і механізмами, тобто застосуванням теорії на практиці. Дж. Ролз сформулював загальну концепцію справедливості: «Усі соціальні цінності: свобода й можливість, прибуток і багатство, а також соціальні основи самоповаги, – мають розподілятися порівну, якщо тільки нерівний розподіл деяких, чи й усіх, цих цінностей не є усім на користь». Функціонування суспільства, побудованого на принципах теорії справедливості, вимагає дотримання певних умов: по-перше, принципи мають бути загальними; по-друге, універсальними в застосуванні; по-третє, публічними та ефективними для соціального життя, покликані згуртовувати людей; по-четверте, бути пристосованими для розв'язання конфліктних ситуацій; по-п'яте, система принципів має сприйматись як суд останньої інстанції. Позитивом дослідження є те, що філософ намагався довести свою теорію до практичної реалізації.

Україна невпинно розвиває поняття принципу справедливості як серед населення, так і серед державних інституцій, які першочергово формують дотримання його у суспільстві. Конституційний принцип справедливості є надзвичайно важливим. З однієї сторони, він вимагає однакового застосування закону до осіб, які знаходяться в подібних ситуаціях. З іншої сторони, диференційованого застосування до суб'єктів, які знаходяться в різних ситуаціях. Окрім цього невизначена по своєму змісту норма не забезпечує рівного масштабу її застосування до суб'єктів права. Таким чином порушується принцип справедливості. Вимога формальної визначеності права вимагає, що закон повинен бути зрозумілим, точним і не мати двох значень. В іншому випадку це означало б можливість неоднозначного розуміння і тлумачення закону, довільного його застосування. Принцип справедливості протистоїть юридичному свавіллю, яке на жаль, панує в нашій державі. Тому вважаємо, що першочерговим завданням для України, яка прагне стати повноправним членом Європейського Союзу, є зміцнення принципу справедливості як основоположного принципу права.

Отже, справедливість дійсно формує основу для рівноправного та гуманного суспільства, яке поважає права одне одного, тим самим створюючи здорове середовище для розвитку та реалізації прав осіб у повному

обсязі. Покращення розуміння принципу справедливості допоможе створити здоровий осередок та сильну державу, чиї інтереси базуються на фундаментальних принципах населення.

Юрчик Макар
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Питання про те, ким є людина і що робить її собою, завжди було центральним для філософії, однак у нинішніх умовах воно набуло невідкладності, якої раніше не мало. Глобалізація, цифрова революція та геополітичні потрясіння одночасно руйнують звичні опори ідентичності й породжують нові – хиткіші та суперечливіші. Особливої гостроти питання ідентичності набуває в постколоніальних та пострадянських контекстах, де до загальних глобалізаційних тисків додається тягар штучно деформованої культурної пам'яті.

Метою пропонованих тез є аналіз проблеми ідентичності в її сучасних вимірах – індивідуальному, культурному та цифровому – крізь призму чотирьох наукових підходів: практично-філософського, культурологічного, ліберально-етичного та теологічно-соціологічного.

У практично-філософській традиції ідентичність розглядається як складний багаторівневий феномен, що формується на перетині індивідуального і колективного, суб'єктивного й об'єктивного. Я. В. Любивий, спираючись на концепції Ю. Габермаса, Е. Еріксона та К. Вілбера, показує, що ідентичність не є раз і назавжди заданою: вона ускладнюється разом із розвитком людини й суспільства [1, с. 8–9]. При цьому Габермас пов'язує зрілість ідентичності із рівнем розвитку моральної свідомості – від орієнтації на покору й покарання (доконвенційний рівень) до автономного керування універсальними етичними принципами (постконвенційний рівень) [1, с. 7]. Така перспектива дозволяє бачити в кризі ідентичності не лише психологічну, а й суспільну проблему: деградація інституцій і норм неминуче підриває здатність людини формувати цілісне й відповідальне «Я».

Культурологічний вимір проблеми найповніше розкривається у дослідженні О. Мазуркевич та співавторів, присвяченому специфіці збере-

ження культурної ідентичності в умовах глобалізації на прикладі України. Автори розрізняють два принципово різні типи глобалізаційного впливу: «примусову глобалізацію», як нав'язування чужих культурних стандартів через медіа, освіту та пряму політичну силу, і взаємний культурний обмін, який не передбачає знищення локальних традицій [4, с. 4]. Для України перший тип мав форму тривалої русифікації та радянізації, що системно витісняли питому культуру і мову. Утім, дані соціологічних опитувань засвідчують разючу здатність ідентичності до регенерації: частка українців, що ідентифікували себе з українською культурою, зросла з 56% у 2006 році до 81% у 2023-му [4, с. 6]. Цей приклад переконливо демонструє, що зовнішня загроза здатна не лише руйнувати, а й консолідувати культурну ідентичність.

Важливий аналітичний внесок у розуміння природи ідентичності робить К. Е. Еппія, розрізняючи особистісну та соціальну ідентичності і застерігаючи від їхнього змішування. Соціальна ідентичність, на його думку, є структурованим явищем: вона потребує наявності в публічному просторі певних маркерів і консенсусу щодо того, хто є носієм тієї чи іншої групової приналежності [2, с. 66–67]. Але жодна з цих групових ідентичностей не вичерпує людини як індивіда, бо кожна є лише одним із «Я», що перетинаються в одній особі. Звідси виникає конфлікт між правом спільноти на культурне відтворення, включаючи законодавче закріплення цього права, і правом особи на самовизначення лишається одним із найважчих питань сучасної політичної філософії, і Еппія, спираючись на дослідників минулого, не дає на нього простих відповідей [2, с. 30], що безперечно є слушним рішенням.

Цифровий вимір проблеми розкриває Е. Рут, аналізуючи, як технологічне прискорення трансформує саму логіку формування ідентичності. В епоху модерну ідентичність будувалася навколо праці та любові [3, с. 242]. Цифрова революція розхитала обидва: середній американець змінює кар'єру кожні двадцять місяців, а тривалі зобов'язання у стосунках дедалі частіше поступаються місцем короткочасній інтимності [3, с. 243–244]. На зміну цим підвалинам приходять споживання та тілесна самопрезентація в мережі. Ідентичність перестає бути тим, що «набувається» раз і назавжди, перетворюючись на постійно відкритий проект у вигляді «ідентичність-до-наступного-повідомлення», за точним формулюванням дослідника [3, с. 244]. Рут убачає у цьому як ризик, так і богословський потенціал: питання «хто я?», яке ніколи не отримує остаточної відповіді, відкриває людину для справжнього пошуку і для зустрічі з трансцендентним.

Проблема ідентичності в сучасному світі є одночасно особистісною, культурною та політичною. Розглянуті дослідження переконливо показують: у ситуації, коли глобалізація розмиває культурні межі, а цифрові технології розхитують стабільні основи самовизначення, ідентичність стає не тим, що людина отримує від народження, а тим, що вона будує через освіту, культурні практики, моральний вибір і громадянську участь.

Жоден із розглянутих авторів не пропонує повернення до закритої, незмінної ідентичності минулого, бо це і неможливо, і небажано. Натомість усі вони наполягають на необхідності знайти баланс між збереженням культурного ядра і готовністю до змін, між груповою приналежністю й індивідуальною свободою, між локальними традиціями та загальнолюдськими цінностями. Це завдання не має раз і назавжди готового розв'язку, а потребує постійної рефлексії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Любивий Я. В. Ідентичність як предмет практичної філософії. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2018. Вип. 1–2 (163–164). С. 3–20.

2. Appiah K. A. The Ethics of Identity. Princeton : Princeton University Press, 2005. 374 p.

3. Root A. Identity in a Digital Age. *Word & World*. 2010. Vol. 30, No. 3. P. 241–246.

4. Mazurkevych O., Skoryk A., Antipina S., Goncharova O., Kondratenko I. The Specifics of Preserving Cultural Identity in the Context of Globalization Processes. *Mankind Quarterly*. 2024. Vol. 64, Is. 4. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.46469/mq.2024.64.4.1

Яриловець Гліб
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ: СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ

Екзистенціалізм є одним із найвпливовіших філософських напрямів XX століття, що сформувався на перетині антропологічної та онтологічної проблематики. Його представники – С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеґер, К. Ясперс – зосередили увагу на конкретному людському існуванні, пошуку сенсу та автентичного буття у світі, позбавленому наперед заданих цінностей. На відміну від раціоналістичних

систем попередніх епох, екзистенціалізм відмовляється від абстрактного осмислення людини та звертається до її внутрішнього досвіду, переживань і вибору.

Центральне місце у цій філософії посідає категорія свободи. Для екзистенціалістів людина приречена бути вільною – вона не може ухилитися від вибору, адже навіть відмова від нього є певним вибором. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору [1, с. 121]. Така позиція принципово відрізняє екзистенціалізм від детерміністичних концепцій, що пояснюють поведінку людини зовнішніми чинниками – природою, суспільством чи Богом. Натомість людина постає як самотворча істота, що щомиті конструює себе через власні рішення.

Проблема свободи нерозривно пов'язана з відповідальністю. Ж.-П. Сартр стверджував, що людина не лише обирає себе, а й через цей вибір – весь людський рід, оскільки кожна дія стає моделлю для інших. Звідси постає глибока моральна вага кожного вчинку. Відповідальність не може бути перенесена на обставини чи інших людей – вона залишається невід'ємним атрибутом вільного суб'єкта. Саме це поєднання свободи і відповідальності породжує екзистенційну тривогу як невід'ємний стан людського буття, адже усвідомлення безмежності вибору і тяжкості його наслідків неминуче викликає стан глибокого неспокою.

Важливим поняттям у межах цього напряму є автентичність – здатність людини жити відповідно до власного вибору, а не під тиском соціальних норм, стереотипів чи очікувань оточення. Неавтентичне існування означає втечу від свободи, підміну справжнього «я» безликим «людським загалом» (das Man у Гайдеґера). Екзистенційне мислення, сконцентроване навколо категорій свободи, відповідальності, автентичності, страху та смерті, відкриває перед людиною перспективу більш осмисленого та глибокого ставлення до власного існування. Смерть при цьому розглядається не як трагедія, а як межовий досвід, що надає бутті повноти і спонукає до справжнього проживання кожної миті [2, с. 332].

Екзистенціалізм вплинув не лише на філософію, а й на літературу, психологію, право та педагогіку. Зокрема, в українській культурно-інтелектуальній традиції цей вплив простежується досить виразно. Екзистенційна проблематика знайшла відображення у творчості Лесі Українки, В. Підмогильного, М. Хвильового та інших представників українського модернізму, котрі осмислювали трагедію особистості, що намагається зберегти власну ідентичність в умовах соціального і політичного тиску.

Ці мотиви органічно вписуються в загальноєвропейський екзистенціальний дискурс і засвідчують самобутність вітчизняної філософської думки.

Актуальність екзистенціалізму сьогодні зумовлена, зокрема, глибокими кризами ідентичності, що супроводжують сучасне суспільство. В умовах інформаційного перевантаження, розмивання усталених цінностей та прискорення соціальних змін питання про сенс власного існування, автентичний вибір і моральну відповідальність набувають особливого значення. Людина XXI століття, схожно як і людина середини XX, стоїть перед необхідністю самовизначення в ситуації невизначеності, коли жодна зовнішня інстанція не може дати остаточних відповідей.

Таким чином, екзистенціалізм як філософський напрям пропонує цілісну концепцію людини, в якій свобода і відповідальність є нерозривними. Свобода без відповідальності перетворюється на свавілля, а відповідальність без свободи – на примус. Лише в їх єдності можливе справжнє людське існування. Подальше дослідження цієї проблематики видається доцільним у контексті сучасної практичної філософії, біоетики та теорії права, де питання особистого вибору, гідності та моральної суб'єктності набувають дедалі більшої ваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніколаєва І. Філософія екзистенціалізму як найбільш особистісно орієнтована течія XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічних студій*. 2020. Вип. 29. С. 120–125.

2. Склярова І. В. Екзистенціалізм як базова модель мислення в українській літературі першої половини XX століття. *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 41. Ч. 1. С. 331–337.

Ярошенко Олексій
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 1 курс,
6 група

ВИКОРИСТАННЯ ТА СПОТВОРЕННЯ ІДЕЙ ФРІДРІХА НІЦШЕ У НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМІ

Фрідріх Ніцше є одним із найвпливовіших та водночас найпровокаційніших мислителів новітньої європейської філософії. Його ідеї, зо-

крема концепції волі до влади, надлюдини та критика моралі мали значний вплив не лише на розвиток філософської думки ХХ століття, але й стали предметом численних інтерпретацій поза суто філософським контекстом. У політичній сфері вчення Ніцше нерідко зазнавало ідеологічного переосмислення, а подекуди – свідомого викривлення. Особливо показовим у цьому сенсі є використання ніцшеанських мотивів у праворадикальних і націоналістичних рухах: від інтегрального націоналізму Дмитра Донцова, до їхньої трагічної інкорпорації в ідеологію німецького націонал-соціалізму.

Ключовим поняттям філософії Ніцше, яке стало об'єктом маніпуляцій з боку нацистських ідеологів, є концепція надлюдини. Для Ніцше надлюдина – це індивідуальний ідеал духовного і морального самовдосконалення, що долає конформізм «стадної моралі» й утверджує власні цінності через творчу волю до влади. Надлюдина у Ніцше є насамперед культурним і духовним феноменом, а не расовою чи біологічною категорією: «Надлюдина – це сенс землі» у значенні найвищого людського самоздійснення, а не панування над іншими народами.

Після смерті Ніцше його філософська спадщина зазнала систематичного спотворення, що значною мірою стало можливим завдяки діяльності його сестри. Отримавши контроль над архівом, Елізабет Фьорстер-Ніцше почала інтерпретувати його праці крізь призму пангерманізму та антисемітизму, що докорінно суперечило переконанням самого філософа. Так з'явилася штучна компіляція «Воля до влади», видана вже після його смерті, яка набула широкого розповсюдження в Третьому Рейху та суттєво викривила розуміння оригінальної думки філософа.

Ідеологи Третього Рейху здійснили цілеспрямовану біологізацію та колективізацію суто індивідуалістичних і духовних концептів Ніцше. Зокрема, концепція «волі до влади» була переосмислена з індивідуального прагнення до самоперевершення та творчого самоствердження на принцип расового й державного панування. Подібним чином ніцшеанський поділ людства на «вищі» та «нижчі» типи, який мав передусім аристократично духовний, а не біологічний характер, був редукований до жорсткої расистської ієрархії з проголошенням арійців на її вершині. Критика «рабської моралі» використовувалася для виправдання жорстокості та відмови від будь-яких гуманістичних обмежень.

Ці викривлення помітні й у найвідомішій праці фюрера, який активно послуговувався ніцшеанським словником зокрема такими поняттями, як: «надлюдина», «пани землі» та «воля до влади», однак наповнював їх расовим і колективістським змістом. Поділ людства на «засновників

культури» (арійців), «носіїв культури» та «руйнівників культури» (євреїв) є показовим прикладом грубої біологізації та спрощення культурно філософських категорій Ніцше. Водночас ті аспекти його вчення, що принципово суперечили націонал соціалістичній ідеології, такі як: критика німецького націоналізму, ідея наднаціональної європейської культури та заперечення антисемітизму були свідомо ігноровані.

Таким чином, між оригінальним вченням Ніцше та його нацистською інтерпретацією існує принципова несумісність. Спотворення відбувалося через кілька взаємопов'язаних механізмів: редакційні маніпуляції з архівними текстами, біологізацію духовних категорій, перенесення індивідуалістичних концептів на расу як колективний суб'єкт та свідоме замовчування незручних аспектів його філософії. Така трагічна практика свідчить про небезпеку ідеологічного препарування філософських ідей.

Bondarevskyi Artem
Yaroslav Mudryi National Law University
FIEL, 07мп-25–01

THE CHALLENGE OF INFODEMIC: CENSORSHIP OR DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING?

A new term recently came into widespread use in the research community – «infodemic». It is used to describe the impact of the digital age on the information landscape. Researchers define an infodemic as a constant flow of information, both true and false, that spreads rapidly across the information space, much like an epidemic, especially during global events. Infodemic bears far-reaching consequences – it affects society by shaping individual behavior, which further affects decision making from within. Such concerns make it reasonable to find multiple arguments in favor of restricting the information flow: 1) false, harmful information is often created deliberately; 2) it spreads quickly, like an epidemic, hence the name; 3) an unrestricted information flow can lead to tangible negative consequences.

Therefore, the researchers' focus lies on developing methods of detecting and preventing the spread of harmful content. Among such methods, the most

widely used is simply blocking a source of information. However, it is important to stress that no restrictions on information flow should be imposed merely because of its communicative nature, as it would be akin to banning postal services due to the sole reason that people may lie in letters. Potential harm from false information does not necessarily imply the necessity for the state to prevent an autonomous individual from using information services. This issue is the main reason as to why opposition to internet censorship takes on so many forms.

The emergence and spread of harmful content threaten not just the quality of information, but freedom of speech as a principle of democracy. Which is why various practices of content regulation, like smart censorship and content management systems, are still justifiable from a standpoint of societal objectives.

However, technical methods of informational space regulation are less effective compared to the development of critical thinking and media literacy. Blocking a source, being a mechanism of external coercion, does not eliminate the cognitive need of an individual for pluralism of information. In contrast, critical thinking and media literacy allow an individual to navigate informational space and consume information from various sources freely, at the same time being able to analyze and assess the information self-sufficiently, lowering the susceptibility to harmful and manipulative content. Consequently, to provide long-term information safety of society, it is important to put greater emphasis on sophisticated educational strategies that foster the autonomy of an individual in information space, rather than on mere technical restrictions. It is important that a person can not only learn how to use credible sources of information, but also how to independently form their own position and opinions.

Modern information space requires an individual to possess a wide set of competencies from various fields, rather than one specific niche. A particularly important competency is the ability to process a wide array of information, which becomes a foundation for learning new knowledge. Due to modern information society encompassing various formats of media, media literacy is evolving into transliteracy.

Transliteracy implies a flexible approach to the modern mass media environment, which manifests in the ability to effectively interact with various formats of media. Transliteracy broadens the opportunities of individuals in navigating information space in 3 main aspects: 1) counteracting disinformation; 2) working with various sources of information and critically analyzing them; 3) fighting monopolistic influence of large companies

or influencers on social media, promoting pluralism of information. Such conclusions are generally proven true by empirical research as well.

In conclusion, it can be said that transliteracy, with its focus on the ability to dissect multiple formats of information and to critically analyze it, is a skill more apt to modern information environment, compared to traditional media literacy. Its flexibility can be a suitable groundwork for a consistent and systemic approach to new informational challenges, proving to be especially relevant with the spread of generative artificial intelligence.

Danilian Danyil *Polish-Japanese Academy of Information Technology (PJATK), Warsaw Faculty of Computer Science, 3rd year, group 16C*

ALGORITHMIC LONELINESS: WHEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS PRESENT, BUT HUMAN PRESENCE IS ABSENT

The problem of loneliness is one of the central themes of twentieth-century philosophy. From Martin Heidegger to Emmanuel Levinas, human existence is conceived as possible only in co-existence with the «Other,» while sociality is recognized as a condition for the possibility of self-knowledge. Contemporary artificial intelligence systems radically transform this situation. AI engages in interaction, simulates dialogue and emotions, yet does not become an «Other» subject of communication in the classical philosophical sense. Human beings find themselves in a paradoxical situation: digital interlocutors are available around the clock, yet the depth of relationships continuously decreases. This phenomenon may be defined as algorithmic loneliness – a state in which the subject participates in interaction that does not presuppose genuine intersubjectivity. The «encounter» is replaced by simulation – an experience of closeness without the ontological presence of the «Other.»

In this context, contemporary researchers attempt to conceptualize new forms of digital loneliness. Katrin A. Jacobs, in the philosophical work *Digital Loneliness*, defines loneliness not as subjective suffering but as a symptom of disrupted social recognition, which AI companions simulate but do not restore [3].

Developing this idea, it is important to turn to the practical forms of human interaction with AI. Chatbots and voice assistants create an illusion of presence – the feeling that a person is never alone. However, this presence lacks freedom, does not involve reciprocity, and does not entail risk, all of which are conditions of genuine relationships. AI is a software-determined system; it has no inner experience, consciousness, or intentionality, and therefore cannot function as an «Other» in the full philosophical sense. Being fully controlled, predictable, and tailored to the user's needs, AI reduces the «Other» to a function. In philosophical terms, this signifies a shift from the ontology of the «Encounter with the Other» to an ontology of its technical representation, where the «Other» no longer «resists» but merely «responds.»

Moving from theoretical analysis to social observation, it is necessary to examine how this simulation of reciprocity manifests in everyday experience. Technology promises friendship but can only deliver its performance, as Sherry Turkle, MIT sociologist and author of *Alone Together*, notes. Describing the interaction between an elderly woman and the Paro robotic seal, Turkle identifies a moment of illusory closeness: the person experiences connection with another being while in fact remaining alone [5]. Research by Julian De Freitas confirms that although a fifteen-minute conversation with a personalized chatbot reduces subjective feelings of loneliness as effectively as a similar conversation with a human, the key mechanism here is the illusion of «being heard,» rather than genuine reciprocity [1].

It is important to consider that such digital interaction affects not only social practices but also human psychological capacities. Continuous digital «companionship» dulls the individual's ability to endure genuine solitude – a state from which reflection and self-knowledge emerge. Donald Winnicott argues that the capacity to be alone is one of the most valuable psychological achievements of a mature personality [6]. The paradox lies in the fact that the foundation of this capacity is the experience of a secure «shared presence» with another person, in which the «Other» does not absorb attention but allows the preservation of one's inner space. Such interaction creates the basis of inner autonomy, which subsequently makes it possible to be truly alone without escaping into external stimuli. In contrast, constant immersion in communication with AI may support avoidance of inner silence but does not develop the ability to endure it.

Considering this phenomenon from a broader perspective, it is necessary to refer to empirical studies on the impact of AI-mediated communication on humans. Experiments reveal a dual effect. Neuroimaging studies demonstrate

that the same brain regions responsible for social cognition are activated both in interactions with humans and with neural networks. At the same time, despite a short-term reduction in perceived loneliness during contact with AI companions, a decrease in the intensity of real social bonds is observed in the long term [2], [4]. Where human interaction is increasingly delegated to simulated interlocutors, «emotional atrophy» emerges – a loss of skills related to social reciprocity. In such a situation, the very practices of humanity are gradually reduced: the ability to endure the tension of misunderstanding, responsibility in apology, the experience of living empathy, and productive solitude. As Turkle notes, society begins to expect more from technology and less from one another [5].

Thus, the problem of AI-mediated communication does not lie in the technology itself, but in the risk of replacing the event of the «Encounter» with its simulation, which gradually undermines the very possibility of experiencing the «Other.» Addressing this problem does not require abandoning AI technologies, but rather demands a conscious approach to their integration into everyday life, the restoration of a space of living and unpredictable reciprocity, and a rethinking of loneliness as a necessary condition for the formation of subjectivity.

REFERENCES

1. De Freitas J., et al. AI Companions Reduce Loneliness. *Nature Human Behaviour*. 2024. DOI: https://doi.org/10.1038/s41562-024-02072-3 (accessed April 29, 2026).

2. Fang M., et al. Effects of AI Companionship on Loneliness and Social Interaction: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Experimental Psychology: General.* 2025. Vol. 154, No. 4. P. 112–128.

3. Jacobs K. A. Digital Loneliness – Changes of Social Recognition through AI Companions. Frontiers in Digital Health. 2024. Vol. 6. DOI: https://doi.org/10.3389/fdgth.2024.1281429 (accessed April 29, 2026).

4. Skjuve M., et al. My AI Friend: How Users of a Social Chatbot Understand Their Human-AI Friendship. *Computers in Human Behavior.* 2023. Vol. 149. Art. 107852.

5. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books, 2011. 384 p.

6. Winnicott D. W. The Capacity to Be Alone. *International Journal of Psycho-Analysis.* 1958. Vol. 39. P. 416–420.

Diadora Artem
Yaroslav Mudryi National Law University
FIEL, 07мп-25–03

BIOETHICAL ASPECTS OF HUMAN GENOME EDITING

Active bioethical debates surrounding human genome editing began following the emergence of CRISPR/Cas9 technology, which demonstrated the possibility of precise intervention in DNA, particularly during the embryonic stages of development. By the mid-2010s, it had become clear that this was not merely a medical innovation but also a serious challenge to existing moral and social norms.

The situation escalated following an experiment by Chinese scientist He Jiankui, who announced the birth of genetically edited babies. This incident drew widespread criticism and reinforced the view that the clinical application of germline editing was premature. As a result, the need to develop clear international standards and a responsible approach to such research was emphasized.

Compliance with ethical and legal standards in this field is necessary not only to protect research participants but also to maintain public trust. Without such trust, the development of these technologies may face serious social and political constraints.

One of the key issues in bioethics is determining the moral status of the human embryo. Depending on the answer to this question, different positions emerge regarding the acceptability of intervening in its genome.

The conservative position is based on the premise that human life begins at the moment of fertilization, and therefore, the embryo has a right to life and protection. Under this approach, any experiments capable of harming the embryo are considered unacceptable. This viewpoint is often linked to religious and traditional values.

The moderate (gradualist) approach posits that a person's moral status develops gradually, as the embryo develops. Accordingly, certain forms of research and intervention, including genome editing, are permitted in the early stages, provided ethical restrictions are observed. Within this position, the question of the limits of what is permissible and the point at which intervention becomes unacceptable remains crucial.

The liberal approach links the emergence of moral status to the development of consciousness and self-awareness. In its extreme forms, this position permits

highly controversial practices, including the refusal of life-sustaining treatment in cases of severe congenital defects. In the context of genome editing, this could lead to the perception of embryos as objects for «optimization,» which raises serious ethical objections.

Significant differences in the assessment of the moral status of the embryo make it virtually impossible to reach full consensus on issues of genome editing. In this situation, there are two possible approaches.

The first is to impose a single point of view through strict regulation. However, this path may lead to increased social tension and mistrust. The second is to foster public dialogue, including discussions involving scientists, experts, and citizens. This approach allows for the consideration of diverse perspectives and the development of more sustainable and legitimate decisions. While it does not eliminate differences entirely, it promotes more constructive engagement and the search for compromises.

The most important condition for the acceptability of human research is independent ethical review. It ensures risk assessment, respect for participants' rights, and compliance of research with established standards.

Human genome editing is a powerful tool capable of both significantly improving quality of life and exacerbating social inequality. Bioethical debates surrounding this technology reflect a broader conflict between the pursuit of scientific progress and the need to protect human dignity.

The future of this field depends largely on whether the international community can develop a balanced approach that combines technological advancement with responsible regulation and consideration of societal values.

Gerasimenko Alina
Yaroslav Mudryi National Law University
FIEL, 07IL-25–02

THE PLASTICITY OF TIME AND THE TEMPORALIZATION OF FREEDOM IN THE EXISTENTIAL PERSPECTIVE OF CHRISTOPHE BOUTON

Critically re-evaluating classical philosophy's grounding of the timeless meaning of human freedom, Bouton contends that if human existence is finite,

then its freedom is also limited by time. The thinkers who came closest to the idea of the temporalization of freedom were Schelling and Kierkegaard; however, in Bouton's view, they failed to move this problem beyond the antithesis of time and eternity. He notes that this is precisely why «Schelling retreats from the idea of a complete temporalization of freedom,» and why Kierkegaard, who, «like Schelling, fails to grasp the relationship between time and eternity in the very heart of time,» admits the possibility of the temporalization of freedom only for an instant. Bouton sets himself the goal of substantiating the temporalization of freedom not in a single moment of exit from time into eternity, but in every moment of a person's temporal existence. In the teachings of Schelling and Kierkegaard, Bouton identifies the idea of the plasticity of time and makes it the foundation of his developed problem of the temporalization of freedom. Schelling formulated the idea of «plastic time,» defining the connection between three types of temporality – the time of the past, the time of the present, and the time of the future. At the basis of this connection between the three modes of temporality lie various manifestations of human freedom: irresolution, decisiveness, and tranquility. Guided by freedom in decision-making, a person is forced to renounce the past as an externally imposed fate or to sacrifice oneself for the sake of experiencing the future as eternity. Believing that «the condition for the possibility of human freedom is the plasticity of time,» Kierkegaard recognized time, not eternity, as the condition for a person's attainment of their authentic being. In doing so, he identified the reason for the temporalization of human freedom. However, Bouton argues that these ideas remained underdeveloped, as Schelling could not abandon the derivation of human freedom beyond the limits of time into timeless being, and Kierkegaard could not overcome the duality in judgments about the relationship between time and eternity.

According to Bouton's practical approach, the plasticity of time manifests not only in the unity of moments of the past, present, and future but also in time's ability to change and transition from one moment to another not out of necessity but in accordance with a person's free choice. As a result, possibilities are generated one after another, and therefore, as Bouton writes, «the plasticity of time presupposes a multiplicity of its modes, which change depending on human freedom.» In what sense does Bouton substantiate the temporalization of freedom: as a leveling of freedom by the constraints of worldly time, or as freedom's generation of a specific human temporality for itself? Bouton's answer is definitive: «Freedom creates its own form of temporality, opening and realizing possibilities that illuminate the future.»

Freedom determines variability and transforms temporality through action in human existence. Supporting Kierkegaard's view that temporality «breaks inward, preventing the individual from dwelling in eternity, forgetting, and losing oneself,» Bouton contrasts «human time» with «cosmological time,» in which freedom does not manifest. It becomes real through action, whereby the individual breaks with the past of natural being in favor of a future in culture.

Bouton identifies two modalities of temporality: the time of the past, reproduced in the present, and the time of the present, in which future possibilities emerge. An individual can freely alter their attitude toward these modalities, as «the experience of freedom is inseparable from the experience of time and thus helps us overcome the nostalgic longing for eternity.» From a practical standpoint, «what is possible is that which can be realized by us,» and «the future is that through which human freedom relates to its possibilities.» The selection of one possibility does not permanently preclude others: the plasticity of temporality enables the actualization of what previously appeared unfeasible. Thus, freedom constitutes the sole means by which an individual attains the integrity of their temporal existence.

Levchenko Simon
Resident of San Jose, California, United States

THE NECESSITY OF MORAL UNIVERSALISM

I grew up in an environment where one's worth was evaluated purely transactionally. This has led me to develop a keen ability to detect dishonesty and opportunism. This in turn provides me with an insight that can be both enlightening and isolating. I was born in the United States to Eastern European immigrants. I consider myself culturally American in many ways. I have also enjoyed traveling and reading, and this has enabled me to see other countries and cultures.

Because the United States as a nation was not based on a unique people, it does not have a real culture. Thus, as a result, it does not have an emphasis on collectivism or social cohesion. It is an individualist society with a focus on self-advancement.

Though every society has this defect, it is especially noticeable in the United States. Yet it is the country I am most familiar with culturally. This reminds me every day of the importance of unity, reciprocity and generosity.

Thinking only of oneself leads only to death, whereas collectivistic tendencies benefit all.

Accordingly, I believe that without punishment, people are not sufficiently controlled. My life experience has led me to develop a concept called «universal psychopathy». Which posits that all human beings are innately capable of evil on impulse and by premeditation. And that what offsets anarchy are game-theory-adjacent cost-benefit analyses by individuals. This leads me to the view that people only act in the collective interest if: it benefits them; and if they are kept in line with coercion.

Some key examples of this are how statistically, persons raised by strict parents tend to be more responsible and driven, whereas persons raised permissively lack moral guidance and accountability. Furthermore, during and after I was studying in France for a short period during my undergraduate studies, I encountered cultural differences that stun me to this day.

Lytvynenko Olesia
Yaroslav Mudryi National Law University
Faculty of International and European Law, 07мп-25-05a

THE PHILOSOPHY OF THE ENGELS STATE IN THE RECEPTION OF IVAN FRANKO

The civilisational concept of the national-cultural process developed by Ivan Franko was close to the principles of cultural-historical universalism, anthropologism and humanism, which were unfolding at that time within the framework of positivist historiography.

The aim of this research is to examine Franko's views on statehood in the context of the evolution of his worldview through the prism of the artist's biography.

In 1890, young Galician intellectuals founded the Rus-Ukrainian Radical Party, which was led by Ivan Franko until 1898. It was a party of socialist orientation that sought to represent broad circles of the working class. In 1895, I. Franko stood as the Radical Party's candidate for the Vienna Parliament in the Peremyshl – Dobromyl – Mostyska constituency. In 1898, he was also a candidate for the Ternopil – Zbarazh – Skalat constituency. On both occasions, every means of «democratic» influence was deployed against Franko: from

the arrests of campaigners and bans on meetings to the brazen theft of votes, as a result of which Franko was not elected.

In 1899, I. Franko left the Radical Party he had founded and became one of the organisers of the new Ukrainian National Democratic Party. This move did not benefit the Radicals, who lost an influential figure, neither the National Democrats, who never gained significant political influence, nor Franko himself, who did not distinguish himself through active involvement in the new party and gradually withdrew from political struggle, focusing instead on literary and scholarly work.

Franko's worldview evolved and changed in accordance with his life experience. There exists a profound conflict between the young and the mature Franko – a confrontation that has not yet been studied by academia but is evident to anyone who has attempted to examine the phenomenon of Kameniar. «Franko's understanding of the nation was formed in the process of choosing between the national and the social, because the era in which he lived was one of an impulsive 'pendulum' swinging between opposing national-spiritual and materialistic-internationalist tendencies» [3].

We know Franko solely as a great Kameniar and propagandist of the revolutionary idea, because during the communist regime his views were defined solely by the first decade of his creative career (1873–1883), when, according to Zinovia Franko, he was still a product of the era rather than its creator. However, social issues dominated the artist's worldview only in the early stages, when he was captivated by Marx's ideas, which were embraced by intellectuals in Europe, including Bernard Shaw, as a new word in socio-economic and philosophical thought. The litterateur's worldview evolved alongside him obtaining a doctorate in economics and the development of critical thinking regarding the absolutist sociologism and internationalism in Marx's beliefs.

During the second stage of his literary career (1883–1895), social themes were already being overshadowed by socio-psychological ones and were later supplanted by national themes. Yet it was only after leaving the Radical Party in 1895 that Franko embarked on a course of outright criticism of Marx's line. Franco was one of the first to dismiss as a myth the claim of a revolutionary and vanguard mission of the proletariat, which at that time did not yet exist as a class, was by no means a generator of ideas, and was not suited to the role of a driving force for social transformation and the progress of civilisation. Furthermore, Franko clearly recognised the groundlessness of Engels' predictions regarding a socially just state, which the worldwide proletariat was supposed to establish following international unification and the seizure

of power. In his philosophical work «What is Progress?», Franko debunks the social-democratic concept of the state and predicts: «Life in Engels' people's state would be orderly and uniform, like a well-wound clock. Yet there are certain snags in that view which raise serious doubts. First and foremost, the omnipotent power of the state would weigh like a terrible burden upon the life of every single individual. Every man's own will and own opinion would have to vanish, wither away, for the state might well deem it harmful, unnecessary. Education, aimed not at raising free people but merely at producing useful members of the state, would become a dead, bureaucratic drill. People would grow up and live in such dependence, under such state supervision, as is now unthinkable even in the most absolute police states. The peoples' state would become an enormous peoples' prison» [2, pp. 53–54].

As we can see from bitter life experience, these words were written about the state of real socialism, about the command-and-control system, about the well-known monopoly of communist ideology, which oppressed peoples and destroyed dissidents. Franco also noted that a policy which places the main emphasis in social development on the working class and disregards the labour of the peasant and his attachment to the land will bring about the ruin of the peasantry.

In the article «On the History of the Socialist Movement», following V. Cherkezov, Franko accused Marx and Engels of plagiarising Victor Prosper Considerant's «Manifesto», although the latter did not advocate revolution, but took intuition as the starting point for his reflections. However, in Franko's view, Considerant predicted the development of capitalism more accurately than Marx: «According to Marx's understanding, the development of economic and social relations must, with fatal inevitability, lead to the intensification of contradictions, to increased exploitation on the one hand, and the centralisation of capital on the other, to the ever-increasing poverty of the masses and to ultimate catastrophe. In Considerant's view, the bourgeoisie itself will have an interest in smoothing out these contrasts, in limiting the anarchic struggle of all against all – known as free competition – and in preventing destructive crises and catastrophes» [1]. The present situation in developed capitalist states has confirmed this view of the Ukrainian philosopher and writer.

In conclusion, the evolution of Ivan Franko's worldview from socialist to nationalist views, which was glossed over in the academic discourse of the Soviet period in order to align it with communist ideology, led to Franko's rejection of the Engels state. Thus, Ivan Franko opposed the totalitarianism that was being experimentally introduced into the state system of the Soviet Union.

REFERENCES

1. Franko, I. (1904). Do istoriyi sotsiyalistychnoho rukhu [On the History of the Socialist Movement]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk, 25,* 134–154 [in Ukrainian].
2. Franko, I. (1917). *Shcho take postup? [What Is Progress?].* Nyu-York: Nakladom Ukrayinskoyi Knyharni [in Ukrainian].
3. Kozlovets, M. (2006). Filosofiia natsionalnoi idei v tvorchosti Ivana Franka [Philosophy of the National Idea in the Works of Ivan Franko]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka, 29,* 8–14 [in Ukrainian].

Milner Yaroslav
Yaroslav Mudryi National Law University
FAJU, 04-25-07

PHILOSOPHY AS A FORM OF KNOWLEDGE AND AS AN ACTIVITY: M. FOUCAULT'S POSITION

Philosophy is frequently defined as a specific form of cognition. If we accept this premise, it becomes necessary to clarify the particular nature of philosophical inquiry in comparison to other cognitive domains – such as scientific, artistic, or religious modes of understanding. Among contemporary thinkers, there is no singular consensus regarding the subject matter or the definitive methods of philosophy. Consequently, anyone engaging with philosophical discourse is compelled to choose a tradition that resonates most closely with their own intellectual perspective.

One of the most influential figures of the second half of the 20th century is Michel Foucault (1926–1984). In his «Introduction» to *The Use of Pleasure*, written shortly before his death, Foucault elucidates the general trajectory and methodology of his later research – and, in retrospect, his entire intellectual legacy. He reflects on the tradition of European philosophy and what philosophical creativity meant to him personally.

We can identify three primary theses from Foucault's perspective. First, the philosopher is driven by curiosity, but it is curiosity of a distinct kind. It is not merely a passion for the accumulation of data or the quantitative acquisition of facts. Rather, philosophical curiosity enables one to «detach from oneself,» to break free from the «automatism of consciousness,» and to examine one's own style of thinking from an externalized vantage point.

Second, philosophy is not a static collection of metaphysical systems or dogmas, but a dynamic activity. It involves the critical work of thought

brought to bear upon itself. Foucault argues that the value of knowledge lies not in validating what is already known, but in the attempt to discover how and to what extent it might be possible to think differently.

Third, for truly philosophical engagement, the knowledge of others and foreign forms of thought serve as opportunities for practice. They provide a means for a practical testing of what can be transformed within one's own mind. Philosophical discourse should not claim to reveal an absolute «law of truth» to others, nor should it impose «uniquely correct» regulations. Instead, philosophy is a «transformative ordeal of oneself in the game of truth,» an «exercise of oneself in the movement of thought».

Foucault employs the term «ascesis» (askesis), referring back to the ancient Greek understanding of philosophy as a constant exercise of the self and continuous self-improvement through the critical labor of thought. In ancient Greece, «ascesis» simply meant «exercise» (both physical and spiritual). It was only later, within Christian traditions, that the term acquired connotations of «renunciation of the world» or the voluntary rejection of earthly pleasures.

The ultimate goal of this philosophical exercise, or philosophical ascesis, is a state of wisdom. For Foucault, this wisdom is an ideal toward which the philosopher strives but which can never be fully attained or secured as a permanent possession. This interpretation aligns with the etymological root of the word – *philosophia* – signifying the «love of wisdom» rather than its final ownership.

Thus, the «essay» – understood as a test or an assay – becomes the living substance of philosophy. It is a process where the individual undergoes internal changes through the practice of knowledge. In this light, philosophy remains what it was in antiquity: a deliberate movement of thought that challenges the boundaries of our own perspectives and invites us to reimagine the way we see and exist in the world.

Nik Ko
Stanton University, Los Angeles, USA
business administration major,
2 year BBA

THE IDEA OF THE «HORROR OF HISTORY» ACCORDING TO M. ELIADE

One of the key aspects of understanding the idea of the «horror of history» by Mircea Eliade is the distinction between traditional (archaic, archetypal)

and modern civilization. In his book «The Myth of Eternal Return», first published in 1949, the religious scholar defines the characteristic differences in the perception of history for both concepts.

First of all, mythological consciousness does not accept history. In cosmogonic times, the time of origins, man was close to the divine. The connections between the sacred and the profane were closely intertwined, which always gave man the opportunity to compare individual events and personalities with the subjects of myth. The importance of something in «reality» was determined by its formality or orderliness in accordance with the forms of the sacred. Myth appears as a «formula that contains archaic content and appears against the background of absolute reality». In this way, «reality» appeared as a continuation of eternity. The relevance of «being» appeared only after the meaningful transfer of forms from «chaos» to «cosmos», becoming an exact reproduction of the archetype. Any human action within mythological time is an act of reproducing the actions of a god, hero or ancestor, which personifies a return to the «modernity» of cosmogony – to the era of beginnings.

The restoration of the absolute beginning is at the same time a return to the immutability inherent in the absolute, only later will people again be forced to begin actions for a new actualization. In order for a certain action to acquire «reality», it had to repeat the archetype, thereby canceling profane time and transferring itself to mythical time. That is, the recognition of the action as «real» followed after it ceased to be itself. Therefore, it can be argued that for people there was no concept of history, because among the time dimensions there was only one – «now».

Therefore, the «Myth of the Eternal Return» is life outside of time. A person of traditional civilization did not want to recognize himself as historical, any innovation was hostile. Rituals and ceremonies that accompanied the existence of the people were guarantors of the survival of all members of the community. M. Eliade gives an example of the celebration of the New Year in archaic societies, noting that the reproduction of the cosmogonic act – Creation was common to all ceremonies. This aspect meant the separation of the passed year and the erasure of its time. There was a simultaneous erasure of the memory of the singular – time appeared in its rudimentary form, in order to repeat the cosmogony again in the future.

From a cyclical understanding of the universe, there is nothing new, each event or «change» is only a reproduction of one of the stable set of archetypes,

everything happened and will happen only in the time «now», because only repetition actualizes the myth. At the same time, there is no death as such, life is an absolute for the archaic person. The collective memory of contemporaries appears exclusively in the sphere of the extrahistorical. M. Eliade notes that the memory of the people functions within the limits of archetypes. Accordingly, a historical figure through the prism of collective perception represents a mythical prototype. Folk memory preserves the memory of historical events only as the embodiment of stable images, therefore appeals to specific segments of history have a universal character and an eternally identical (and equally eternal) truth in the background.

Ultimately, the «horror of history» arises from the absurdity of historicist positions; it is a new rethinking of the necessity of the principles of myth for the modern worldview. Listing a number of cataclysms of the 20th century, M. Eliade poses a rhetorical question – how to interpret the surrounding reality, with all its mass murders, deportations and atomic bombings, within the framework of rationality?

Historicist ideas give each individual event its own meaning. Thus, the products of human evil will receive meaning and weight in history and are interpreted according to the same criteria as the rest of humanity's actions. In contrast to the above, in the anti-historical perspective, the people throughout their existence «accepted» and reconciled themselves with external disagreements, because this was interpreted in a metahistorical, mythological sense.

Awareness of the «horror of history» inevitably leads to the need to limit or stop the action of history. M. Eliade even points to the future necessity of this – to ensure the existence of humanity. After all, historicism has shown how in a few decades, with the help of its supporters, it was able to carry out an attempt to destroy the world. Actually, one of the possible paths of metahistorical processes lies in the plane of accepting the necessity of returning to the «time» of the myth, through accepting the cruelty of history.

REFERENCES

1. Eliade M. The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History. Princeton University Press. 2005. URL: https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691182971/the-myth-of-the-eternal-return

Podgorna Viktoria
Yaroslav Mudryi National Law University
IEL, 07il-25–02

MEDIA HERO: WHO CREATES THEM AND HOW?

In academic research, media are viewed as complex semiotic systems in which the continuous production, reproduction, and transformation of social myths, ideological constructs, and collective representations take place. In this paper, the hero of a publication is understood as the main, central character of a media text. The image of such a hero, regardless of the real personality behind it, represents a complex projection that emerges at the intersection of numerous social, cultural, and discursive factors. The study of this phenomenon allows you to analyze modern media practices and better understand the mechanisms of constructing social reality. The relevance of this problem is due to the significant influence of media images on public consciousness in the formation of an idea of the norm, success, life goals and value orientations. The mechanism of constructing the image of a media hero operates on three levels.

The first level of media hero formation (self-presentation and PR strategies) is connected with the individual's own strategies of self-presentation and/or the activities of public relations specialists. Not all individuals who appear in media publications engage in such intentional actions; however, in any case, access to the information space is regulated by informal rules of «newsworthiness.» These are, for example, unambiguity, recognizability, predictability, surprise, negativity, etc. Actions that make it possible for a person to appear in a media text must correspond to the dominant discursive norms of a particular historical period and sociocultural context. The contemporary media landscape represents a spectrum with two different traditions at its poles – political and economic. The former includes «positive» heroes (such as military personnel, doctors, volunteers) and «negative» ones (those opposing the official course). The latter is characterized by a narrative *that is focused on personal success, where the hero is a classic «self-made man.»* Within this spectrum, a pantheon of heroes possible in modern society is defined. The process of constructing a public image has at its disposal a wide arsenal of PR technologies; however, a fundamental paradox arises: in order to be noticed, an individual must already correspond to the expectations of the media field, which significantly limits the possibilities of genuine self-presentation.

The second crucial level of forming the image of the hero of a publication (journalistic selection and editorial policy) is related to the activities of journalists and editors who act as «waters» of the information space. Their professional decisions determine who is worthy of becoming the hero of a publication, which aspects of their activity will be highlighted, and in what ideological and emotional tone the information will be presented. This process of selection and interpretation takes place within strict discursive constraints, including genre conventions, professional ethics, editorial policy, and the commercial and reputational interests of the media holding. Each media outlet chooses its own position within the spectrum described above and therefore usually has its own set of heroes. Thus, in business media, heroes are individuals who have achieved success in their field, while socio-political media often focus, for example, on military personnel or volunteers. In addition, the creation of a media text inevitably involves fact selection (what is included in the material and what is omitted), framing (the choice of a conceptual framework for presenting information), and the use of poetic and narratological devices (the creation of a specific evaluative and emotional context). A vivid illustration of this process can be found in the coverage of political leaders' activities by media outlets of different orientations: the same action may be presented as a «wise political move» or as «cynical populism,» depending on the ideological stance of the publication.

The third level of creation and perception of a media hero (the audience as a co-author of the image) is connected with the audience, which in modern research is given the role of not a passive consumer of information, contrary to simplified models of the «action effect», but an active interpreter and creator of meanings. The concept of «interpretive communities» assumes that the perception of media content always occurs within certain discursive communities that separate common reading codes. This phenomenon is clearly manifested in: the effect of the «echo camera» (tendency to trust the information of «your» media), confirmatory and partisan bias (tendency to seek and perceive as correct information that confirms existing beliefs). The same media hero can cause very different reactions in different groups. For example, an artist with an A-List can be perceived as either a «cultural phenomenon» or a «slacker». This multiplicity of interpretations is conditioned by personal beliefs and by belonging to different cultural, generational, and social groups.

Thus, the phenomenon of the media hero is a complex construct that arises at the point of intersection of self-representation strategies, professional journalistic practices and collective mechanisms of perception. Each of these

levels exists within a certain discursive field, which defines the criteria of «news value», permissible methods of representation and limits of interpretation. It is important to emphasize: these levels do not exist in isolation; they are in a state of constant interaction and mutual influence, eventually forming that complex construct called the «Publishing Hero». Its study allows not only to analyze modern media practices, but also to better understand the fundamental mechanisms of the formation of collective representations and social identities.

Rudyak Danylo
Yaroslav Mudryi National Law University,
Faculty of international and European Law
Year 2, group 07mp-23–01,
Vinnytska Yevheniia,
Sorbonne Université
LICENCE Lettres – Edition, Scénario et Médias (LESEM)

CURRENT TRENDS OF STOIC PHILOSOPHY FOR HUMAN BEING IN TIMES OF CRISIS

The growth of stress factors in modern society makes it possible to confirm the fact that human life is not calm and completely safe. Everything around us is undergoing significant and rapid changes: the frantic pace of life, daily encounters with difficulties lead to a violation of the feeling of comfort that a person strives for. However, the level of comfort of an individual's life depends on how he perceives the situations that occur around him. The philosophy of Stoicism can help in solving the above problems. Stoicism is a doctrine of intelligent management of one's emotions, the practices of which are aimed at balancing human existence, developing personal qualities and resolving crises in the life of a modern person (or at least the ability to relate to them philosophically).

The ancient Greek philosopher Epictetus observed that many individuals have a tendency to worry and focus on things they cannot influence. In fact, the desire to predict the course of events in various situations and to keep

everything under control is becoming the cause of the growing number of phobias and mental problems in people of the 21st century. And therefore, it is appropriate to listen to the statement of the Stoics that there are no things that we could fully control, there are only our own thoughts about things. Therefore, an individual should concentrate attention and efforts on what he has maximum power over.

This is the power of Stoicism – the realization that the only thing that can be changed is the perception of the situation and, accordingly, the emotions received by the individual from it. Thus, by adhering to the principles of the philosophy of Stoicism, a modern person is able to develop independence and form internal independence: to concentrate on internal qualities, accept the independence of external circumstances and learn to find ways to solve problems within the limits of his control. Stoicism has always been seen as a means of finding ways to live a meaningful life. According to the Stoics, achieving this goal is to gain reasonable control over emotions. Some people may perceive this as hiding true emotions, but in fact, emotional stability means being aware of your own emotions, the ability to manage them and direct them to your benefit. The Stoics' teachings were intended to show how to perceive life more simply and be a «conscious observer».

In our opinion, it is necessary to spread the principles of Stoicism, which could be useful to individuals who seek to learn to respond sensibly to difficult situations and manage emotions when faced with difficulties. The Stoics also emphasized the development of personality and the improvement of moral values. They believed that the uniqueness of a person lies in his intelligence, and the wiser he becomes, the higher his emotional intelligence rises. Supporters of the concept of Stoicism insist on the importance of constant improvement of the personality, its moral values, development of skills and talents, formation of rational practices of problem solving. Thus, constant changes, stress and unpredictability of life in the modern world can negatively affect the emotional state of the individual.

To solve this problem, it may be useful to adhere to the principles of the philosophy of Stoicism, which, despite its ancient origin, remain relevant today. Using the principles of Stoicism can improve life, thanks to a simpler attitude to problems, help in improving the personal qualities of the individual. Compliance with the «laws» of the Stoics is the path to an adequate perception of the world with its shortcomings and advantages, to the development of moral values and self-improvement, focusing attention only on things under our control, the ability to manage our emotions and rationally assess situations.

Ryzhova Valeriia
Yaroslav Mudryi National Law University
FIEL, 07-25-01

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN JUDICIAL ACTIVITY: THE PHILOSOPHICAL DIMENSION OF JUSTICE

The introduction of artificial intelligence into judicial activity is not merely a technical or legal innovation, but above all a philosophical challenge. It involves a rethinking of the very nature of justice, the role of the judge, and the limits of rationalization in legal decision-making. In this context, artificial intelligence emerges as a tool that forces us to pose fundamental questions: can justice be algorithmized, and where does the boundary lie between calculation and moral judgment?

From a philosophical perspective, justice has traditionally been associated not only with the formal application of legal norms, but also with the idea of practical reason. As Aristotle emphasized, a just decision requires phronesis – the capacity for morally sound judgment in a concrete situation. Artificial intelligence algorithms, by contrast, are based on the generalization of prior experience and statistical regularities, which calls into question their ability to account for the uniqueness of individual human circumstances.

The use of artificial intelligence in judicial activity brings the problem of responsibility to the forefront. If a decision is formed on the basis of algorithmic recommendations, a philosophical question arises: who is the subject of responsibility – the judge, the state, or the system itself? In classical philosophy of law, responsibility is inseparable from free will and the capacity for moral choice. An algorithm, lacking consciousness and intentionality, cannot be a moral agent and therefore cannot bear responsibility in the proper sense.

Special attention should be paid to the issue of justice and bias. Artificial intelligence is trained on datasets that reflect existing social and legal practices. From a philosophical standpoint, this entails the risk of reproducing structural injustice disguised as «algorithmic objectivity.» Thus, a paradox emerges: a technology intended to eliminate human subjectivity may instead entrench it in a more concealed form.

The philosophy of law also raises the question of the legitimacy of judicial decisions. For society, it is important not only that a decision be formally correct, but also that it be perceived as just. Transparency in judicial reasoning is a key condition for public acceptance. Algorithmic systems, whose logic

is often opaque even to specialists, pose the threat of a «black box» justice system, where decisions exist without comprehensible justification.

From an anthropological perspective, the introduction of artificial intelligence challenges the uniqueness of human judgment. A judge is not merely an «applier of norms,» but a bearer of legal culture, moral intuitions, and empathy. Depriving the judicial process of its human dimension may lead to the formalization of justice, where law becomes a mechanical procedure detached from lived human experience. At the same time, philosophical analysis does not deny the possibility of limited and cautious use of artificial intelligence in judicial activity. AI may perform an auxiliary role – analyzing case law, identifying inconsistencies, and reducing technical workload. However, it is crucial to preserve the human being as the ultimate holder of judicial authority.

Thus, artificial intelligence in judicial activity is not simply an innovation, but a litmus test for understanding what we mean by justice. The philosophical dimension of this issue requires recognition of the limits of technological rationalism and affirmation of the priority of human moral judgment as the foundation of justice. Moreover, it is important to consider the socio-philosophical dimension of the digitalization of judicial proceedings. Artificial intelligence does not exist in isolation – it influences public trust in the judicial system and shapes perceptions of fairness. If decisions appear «machine-made» and devoid of human judgment, this may undermine the legitimacy of judicial power. Therefore, the philosophy of digital justice emphasizes the necessity of combining technological efficiency with ethical principles, transparency, and empathy. In other words, the future of justice lies not in replacing humans with algorithms, but in cooperation between humans and machines, where artificial intelligence assists but does not decide for us what is just.

Smyrnov Stepan
First-year student
Yaroslav Mudryi National Law University

THE CRISIS OF MEANING IN THE MODERN WORLD: PHILOSOPHICAL REFLECTIONS

The problem of meaning belongs to the central problems of philosophy because it concerns the grounds of human self-understanding, practical

orientation, and the justification of action. In contemporary conditions, this problem acquires particular significance due to the weakening of stable normative frameworks, the transformation of social institutions, and the increasing complexity of modern life. Therefore, the crisis of meaning should be understood not as a private psychological state, but as a structural philosophical problem reflecting changes in the conditions of human existence.

In classical philosophy, meaning was usually connected with an objective order of being. In ancient thought, it was linked to virtue, teleological fulfillment, and participation in an ordered world. Medieval philosophy preserved this orientation by grounding meaning in transcendence and divine order. A decisive shift occurred in modern philosophy, when the source of meaning was increasingly connected with the subject. Kant's practical philosophy is especially important in this regard: he links the significance of human life not to external success, but to moral autonomy, practical reason, and the dignity of the person [1]. This move made meaning inseparable from freedom and responsibility.

This problem reached a new level in nineteenth- and twentieth-century philosophy. Nietzsche's diagnosis of nihilism revealed that the crisis of meaning is first of all a crisis of value legitimacy [2]. Heidegger showed that the loss of meaning is connected not only with cultural change, but also with the inauthentic mode of everyday existence, in which the individual dissolves in borrowed forms of life [3]. Frankl offered an important corrective: in his view, meaning is not abolished by suffering or instability, but disclosed through responsibility, work, relationships, and one's attitude toward unavoidable circumstances [4]. The comparison of these approaches shows that meaning cannot be reduced either to inherited norms or to subjective preference; it emerges in the relation between freedom, value, and concrete existence.

In contemporary society, the crisis of meaning is intensified by processes that alter the structure of experience itself. The problem today lies not only in the weakening of traditional values, but also in the transformation of the conditions under which stable value orientation becomes possible. Digitalization, acceleration of communication, and fragmentation of attention weaken the conditions for sustained reflection and stable value orientation. As Byung-Chul Han notes, contemporary life is increasingly shaped by performance, self-optimization, and exhaustion, which reduce the space for contemplative experience [5].

Bauman's concept of liquid modernity clarifies the social dimension of this problem: institutional instability, fragility of roles, and uncertainty regarding the future shift the burden of meaning from stable social frameworks to the individual [6]. This expands formal freedom, but also deepens existential insecurity.

Collective experiences of war, displacement, and social instability further reveal that meaning is constituted not only through personal reflection, but also through solidarity, responsibility, and relation to others. This is important because contemporary crises expose the limits of purely individualistic models of self-realization and demonstrate that meaningful existence presupposes forms of recognition, trust, and shared responsibility that cannot be reduced to personal choice alone. Crisis situations expose the limits of purely utilitarian models of life and make fundamental questions of dignity, finitude, and responsibility unavoidable. For this reason, the crisis of meaning should be understood not only as a symptom of disorientation, but also as a condition of critical clarification.

Conclusions. The crisis of meaning in the modern world reflects changes in the conditions under which individuals form values, identity, and life orientation. It is connected both with the weakening of inherited normative frameworks and with the growing responsibility of the individual for independent self-determination. Contemporary social acceleration, institutional instability, and the fragmentation of experience make it more difficult to preserve the conditions necessary for reflection and stable self-understanding. At the same time, meaning cannot be reduced to practical benefit, external success, or emotional comfort. It is inseparable from freedom, responsibility, authenticity, and one's relation to others. For this reason, the crisis of meaning should be seen not only as a form of disorientation, but also as a condition that makes deeper self-understanding and conscious existence possible.

REFERENCES

1. Kant, I. Critique of Practical Reason. 1788.
2. Nietzsche, F. Thus Spoke Zarathustra. 1883–1885.
3. Heidegger, M. Being and Time. 1927.
4. Frankl, V. Man's Search for Meaning. 1946.
5. Han, B.-C. The Burnout Society. 2010.
6. Bauman, Z. Liquid Modernity. 2000.

Sukhova Alina
Matej Bel University
Banska Bystrica, Slovakia
faculty of international relations and
political science
1 year, 6th group

PROBLEM OF APPROACHES TO HAPPINESS: SOCIAL AND EXISTENTIAL DIMENSIONS

The concept of happiness in moral philosophy is considered from two perspectives: 1) as a certain goal of human, society and state activity to achieve personal and common good 2) as a subjective, i. e. internal and unique, state of personality. Despite a significant number of philosophical reflections on happiness, from antiquity to the present, the relationship between individual happiness and happiness in the social dimension, in our opinion, has not yet been sufficiently explored.

For the purpose of the study, it is necessary to first consider the perception of happiness as a result of social activity. Aristotle in the «Nicomachean Ethics» [1] defines happiness as a good that a person seeks for its own sake, that is, the highest in their hierarchy. Of particular value for the study of happiness is the principle of final causes (telos) introduced by him, and happiness as an activity aimed at achieving a certain goal – himself as the highest good. In contrast, in the «Politics» this ancient thinker only briefly considered the problem of harmonizing the interests of the individual and society and of different individuals among themselves for the purposes of both common and individual happiness. The American philosopher John Rawls [3] in his work «A Theory of Justice» offers a more detailed solution to this problem with the help of a rational plan of each individual, which would determine the hierarchy of goals and a plan for their realization in accordance with the principles of justice. Rawls, in general, adheres to the Aristotelian concept of happiness as the sum of correct actions and deeds that lead to the desired result. However, in these concepts, happiness is studied not as an internal state, but rather as a certain plan that is realized with varying degrees of success. At the same time, in our opinion, happiness should be studied as a phenomenon of the inner world, which we first experience and only then describe in terms of rationality.

The aforementioned approach is followed by the philosophy of existentialism. Happiness in this system is a part of our being, which, unlike science, which studies only the external in relation to it, cannot be objectified. According to Karl Jaspers [2], other sciences do not study being in itself, but only things of the external world, leaving aside existence, which can only be described in terms of philosophy. This approach calls into question the possibility of empirically studying happiness as an existential using the methods of other sciences (sociology, economics, to a lesser extent psychology). The problem is also that these sciences rely on the philosophical conceptual apparatus for studying happiness. However, in philosophy itself, there is still no agreement on the nature of happiness and its role in human life. In this regard, the following questions are important, in our opinion: 1) can we confidently state about the happiness of other people besides ourselves? 2) is it possible, using quantitative indicators used to study happiness in the social dimension, to describe its existential component? 3) what is its nature at the individual and social levels? 4) what is the relationship between these two types of happiness? 5) how to combine the two approaches in its study? The problem of reconciling the social and existential approaches in the study of happiness, in our opinion, can be solved by phenomenological reduction in order to identify the foundations of its perception by consciousness at the individual level. Based on the selection of facts of reality that are essential for understanding happiness, more accurate generalizations can be made in the social dimension of happiness.

REFERENCES

1. Aristotle. Politics. Translated by Benjamin Jowett. Oxford: Oxford at the Clarendon Press, 1916. URL: https://archive.org/details/aristotlespoliti00aris/page/n6/mode/1up?ref=ol&view=theater

2. Jaspers K. Philosophy of Existence (Works in Continental Philosophy) / translator Richard F. Grabau, John B. Silber (Ed.). University of Pennsylvania Press, 1938. URL: https://archive.org/details/philosophyofexis00jasp/page/n1/mode/1up?view=theater

3. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971. URL: https://archive.org/details/theoryofjustice00rawl/mode/1up?view=theater

Svitlychnyi Anatolii
Yaroslav Mudryi National Law University
FIDA, 03-25-06

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF DIGITAL ETHICS

Amidst all the innovative transformations of the modern world, it is impossible to ignore problems of an ethical nature. Artificial intelligence systems, robotics, and «digital culture» form a powerful tool for creative self-expression and self-development. The emergence of artificial intelligence in the sphere of culture gives rise to a series of questions related to «digital ethics».

There is an opinion of scientists that during decision-making by artificial intelligence, assessment standards must be formed for it from the position of legal rules and ethics. As an example, P. Arman, the founder of Cloud Painter, is convinced that «artistic taste» and «digital ethics» of artificial intelligence are programmed by its developer, and if in the case of technical errors the robot can't cause harm but rather contributes to their elimination, then in the case of errors in the algorithm, human intervention in the functioning of the program based on artificial intelligence is necessary. This concept is also supported by C. Kroos, a British researcher of robotic art. He is convinced that artificial intelligence is incapable of fully replacing humans in artistic «digital» creativity, although technology is evolving rapidly: «First and foremost, this depends on how we define art and what it means to «create a work of art»… If we define it in terms of «production» and restrict it to the reflection of human experience, robots can't, and never will be able to, create works of art… In such a case, robots will remain merely a tool, indistinguishable, for example, from a movie camera, while the true creators will be humans – the artists».

The implementation of artificial intelligence and information technologies into the global cultural space, as well as into other spheres of human life, may have a dual outcome in the context of «digital ethics» norms. On the one hand, AI represents immense potential for the benefit of humanity; on the other, it is becoming increasingly intelligent and independent of control by the creator. As a result, an increasingly distinct tendency towards the re-evaluation of the

ratio between artificial and natural intelligence is observed, possibly not in favor of the latter. The prospect of achievements in the development of artificial intelligence systems that participate in the formation of a new «digital culture» of modern society is undoubted.

Such a discussion directly relates to the issues of the future safety of humanity. As a result of the proliferation of artificial intelligence technologies and robotic systems in the information society, the entire way of life is radically changing, wherein a restructuring of the value system in general is taking place, and the significance of intangible cultural heritage is increasing substantially compared to material values. The spiritual and moral environment is being intensively digitized, transforming into a «virtual» one, which shapes the basic values of the modern individual. Therefore, it is extremely important that the individual in the global information space retains the ability to distinguish between good and evil, morality and immorality, the ethical and the unethical. Socrates spoke of this: «The highest wisdom is to distinguish between good and evil». Thus, it is extremely important to raise and discuss the problem of «digital culture» in general and «digital ethics» in particular, in the context of the prospects of artificial intelligence development, within sociocultural, philosophical, informational, legal, and other aspects. We are witnessing that artificial intelligence technologies, robots, virtual reality, etc., are seizing the initiative of further civilizational development, in which a dominant role is played by «artificial» knowledge and «artificial» intelligence. This, in turn, prompts the global scientific community to rethink the conceptual and methodological foundations within the scope of the aforementioned scientific problem.

From a legal point of view, there is a problem of formulating the definition of the principles of state cultural policy, legal rules of state support for «digital culture» and its legal regulation. This primarily concerns the legal regulation of relations, the establishment, application, and fulfillment of mandatory requirements for objects of «digital culture» endowed with artificial intelligence. It is also necessary to introduce basic doctrinal provisions and legal definitions into the process of digital development. All this implies an answer to a complex question: on whom should control and responsibility for the application of artificial intelligence technologies be placed – on the authors/developers or on highly developed intelligent machines that have received the special legal status of a «digital person» as a subject of law?

Vasylenko Kateryna
Université de Bordeaux
Licence Droit – L1 Droit – France

THE CONCEPT OF NIHILISM IN THE PHILOSOPHY OF FRIEDRICH NIETZSCHE

The problem of nihilism remains relevant today, as the abandonment of one's cultural traditions and the denial of everything in the world is a priority trend saturating the mind of modern man. Nihilism emerges as a mental construct linked to beliefs that reject generally accepted moral norms, values, ideals, and culture.

The idea of the will to power as the realization of the will to life took shape in F. Nietzsche's thoughts many years before the publication of the work *The Will to Power: An Attempt at a Revaluation of All Values*. In his work *Thus Spoke Zarathustra*, Nietzsche considers the rejection of weakness at a time when the fate of entire nations is being decided, as well as the sacrifice of individuals to achieve a higher goal, to be justified. In this work, the principle of the will to power finds its place in any human being − be it a servant, a peasant, or a craftsman. There are always those who lead and those who are led. For Nietzsche, the principle of the «will to power» becomes the fundamental principle of the will to life, where the principle of nihilism operates.

According to Nietzsche, the concept of «nihilism» denotes a state in which the value and meaning of life, as well as any ideals, are denied. The philosopher views morality as a «system of evaluations that clashes with our living conditions».

Nietzsche asks why nihilism as such is necessary for the West, given that it is largely negative in character. The thinker provides the following answer:

«Because all our values that existed until today find their ultimate conclusion in it; because nihilism is the thoroughly thought-out logic of our great values and ideals; because we must first experience nihilism to see what the value of these 'values' essentially was… We must eventually find new values…».

Thus, in Nietzsche's view, nihilism is: «the situation where the highest values lose their value».

For many centuries, Christian morality offered people what they considered significant advantages. First, it viewed the human being as an absolute value, as opposed to the idea of the insignificance and accidental nature of existence and death. Christian morality served as «God's advocate,» leaving the world

the right to choose between good and evil, where evil had its own specific meaning. Second, it provided the individual with the opportunity for adequate knowledge of all possible values and constantly demanded the preservation of one's own life. Consequently, morality emerged as a means of opposing practical and theoretical nihilism. However, there is a force that eventually turned against Christian morality: truth, or as Nietzsche calls it, «truthfulness». This is because Christian morality contains many issues where truthfulness has no place, and its space is occupied by error, deception, and self-interest.

The highest values that humans were supposed to serve were placed above the human being. Therefore, life and existence took a back seat, while morality and the hope for a better future − if not in earthly life, then in the afterlife − primary.

Nihilism, as a psychological state, has and will continue to have a right to exist, but the question that inevitably arises here is «when?». Nietzsche provides the answer: «Firstly, after searching in everything that takes place for a meaning that is not to be found there: the person who is in a state of searching eventually loses heart. Nihilism thus manifests itself as the realisation of a long waste of energy, the torment of 'futility', uncertainty, the absence of any opportunity to rest, to find peace in anything – a sense of shame before oneself, as if one had been deceiving oneself for far too long…». In other words, the process of becoming for a person, when they are in a constant search for the meaning of something, is no longer relevant. The questions of those truths produced by Christian morality are meaningless, because the goal itself already stands as meaning; that is, the achievement of something is necessarily conditioned by the very process of action towards the goal. However, the goal, to generalise, is «nothing», yet it is unattainable and something that cannot be obtained.

Nihilism as a psychological state arises, secondly, «when in everything that takes place and underlying everything that takes place, a certain wholeness, a system, even an organisation is perceived – so that the soul, which craves admiration and awe, revelles in the general notion of some higher form of power and governance». That is, a person feels themselves to be part of a certain system as a fragment of a greater whole, namely God, «they are the image and likeness of God», and when it becomes clear that no such God exists, the person, accordingly, loses the value of their own existence, for they are no longer a fragment of an infinitely valuable whole.

According to Friedrich Nietzsche, nihilism as a psychological state manifests itself when a person realises two things: 1) through the process of their own becoming, they achieve nothing; 2) there is no overarching unity

underlying the entire process of becoming. Instead, a person invents a new world for themselves, one that appears to be true and otherworldly. And only then does a person realise that the metaphysical world is a negation of the real world, which breeds distrust of the true world and raises questions about the world's truth.

It thus becomes clear that concepts such as 'purpose', 'unity' and 'truth' cannot reveal the universal nature of existence. When a person reflects on these concepts, they achieve nothing and gain nothing as a result. They can no longer affirm the truth of existence, but can speak of its fallacy. Consequently, the question of the truth of the existence of the whole world disappears. And when these three concepts are destroyed, the world is completely devalued. That is precisely why, henceforth, a person must avoid evaluating the world through «purpose», «unity» and «truth».

Thus, according to Nietzsche, any moral system of values leads to nihilism, for a person does not view themselves as a creator, but merely as a being subject to someone else's will.

Vatskovskyy Marko
Yaroslav Mudryi National Law University
FIDA, 03-25-06

OPPORTUNITIES FOR ALL: RIGHTS OF MARGINALIZED GROUPS IN MARTHA NUSSBAUM'S PHILOSOPHY

In contemporary philosophy of human rights, particular attention is paid to the protection of marginalized groups, which often find themselves outside the mainstream legal and social systems. Martha Nussbaum, in her work *Frontiers of Justice*, demonstrates that the classical theory of rights, oriented toward the «average» citizen, is insufficient for ensuring justice for all. She proposes viewing human rights not only as legal guarantees but also as conditions for realizing fundamental human capabilities, which is especially important for people with disabilities, stateless persons, migrants, as well as in an expanded moral context – for animals and ecologically vulnerable groups. In other words, rights should create real opportunities for participation in social, economic, and political life, rather than remaining formal norms.

Nussbaum notes that the standard model of universal individual rights often fails to account for the unique circumstances of marginalized groups. Formal rights may remain inaccessible if mechanisms for their practical implementation are not created. For example, stateless persons formally have the right to life and movement, but the absence of citizenship deprives them of access to medical care, education, and legal employment. People with disabilities are formally protected by legislation, but the lack of infrastructure, adaptive transportation, or technologies renders their rights nominal.

The capabilities approach of Amartya Sen, which Nussbaum develops, emphasizes that justice should be measured not by the equality of formal rights, but by the equality of opportunities for action. This is particularly important for marginalized individuals, as rights should guarantee conditions for real self-realization. Examples include adaptive education programs that provide people with visual or hearing impairments access to quality education, as well as laws on accessible urban environments that allow people with disabilities to fully participate in social life.

Nussbaum also underscores the importance of collective rights for marginalized communities. Individual rights are not always capable of protecting groups with unique cultural, ethnic, or social specificities. Thus, the rights of indigenous peoples to preserve their language, traditions, and land are critically important for maintaining their cultural identity. The rights of LGBTQ+ communities to recognition of identity, safe social spaces, and access to medical services ensure conditions for full participation in societal life. Examples include the legislation of Canada and the Netherlands, where the rights of sexual and gender minorities are protected both individually and collectively, as well as initiatives for preserving the cultural heritage of indigenous peoples in Australia and Canada.

The practical value of Nussbaum's approach lies in the fact that the protection of rights for marginalized groups becomes an indicator of a society's maturity. Legislation and social infrastructure must be inclusive, and a culture of justice is manifested through the creation of conditions for the realization of each person's capabilities. For example, UNHCR's international programs for refugee protection provide access to education and medical services, while national laws on accessibility for people with disabilities ensure their participation in public life.

Thus, Nussbaum's philosophy allows for viewing human rights not merely as formal guarantees, but as an active instrument of social justice and protection for the most vulnerable categories. The focus of contemporary researchers is precisely on creating conditions under which marginalized groups can fully

realize their capabilities, participate in social, economic, and cultural life, and preserve their identity in the conditions of a globalizing world.

Yaroshenko Oleksii
Yaroslav Mudryi National Law University
FA, 18-25-06

LIFE AFTER LIFE: THE DIGITAL FOOTPRINT AS A FORM OF IMMORTALITY

The exponential development of ICT and the spread of digital economy tools have radically transformed modern society. The defining characteristic of this society lies not in information itself, but in the ways it is structured, transmitted, and processed. Platformization, datafication, networking, and algorithmic control are shaping a new digital order, setting the framework for social relations and giving rise to problems that were unheard of just a few decades ago. In addition to issues of control, digital inequality, and changes in the mechanisms of social mobility, there is the problem of understanding human nature itself in the digital environment.

A number of existentialist philosophers have emphasized that the basis of human existence is finitude. Death sets a limit against which a person's life trajectory is built. Awareness of mortality transforms life into a conscious choice, gives it meaning, and makes it an expression of human freedom. In the digital age, this experience is transformed. Digital technologies are changing not only the expressions of mourning, but also the very nature of human attitudes toward death, raising questions about posthumous identity.

The digital environment is designed to continuously collect, store, and reproduce data. Its most important value has become constant connectivity and the possibility of endless recording. The millions of digital traces we leave behind every day form the basis of what is commonly referred to as digital immortality: after biological death, our data continues to exist and function. Therefore, «death» in the biological sense and «death on the network» are different phenomena.

Digital immortality takes two primary forms. The first is personal digital immortality, when digital copies of the deceased are created based on letters, messages, behavioral characteristics, and online activity. Such copies are

capable of imitating communication styles and interacting with the living, creating an illusion of the person's continued presence.

The second form is collective digital immortality: virtual memorials and cemeteries created on special websites and social platforms. Memorial pages contain biographies, photographs, publications, and other materials that the user left behind during their lifetime. The first example of this practice appeared in the 1990s, when Michael Kibbee's virtual cemetery was created. Today, memorial pages on social networks have become commonplace: in the absence of pre-arranged instructions, an account is automatically transformed into a memorial space where friends and relatives continue ritual activities similar to traditional practices of remembrance.

The development of such practices leads to the commercialization of memory: some services offer paid services for storing pages, and social networks are interested in preserving active memorial profiles that continue to generate interactions. This points to the emergence of a market for digital remains and the transformation of a person's digital image into a commodity.

Against this backdrop, the topic of digital alienation becomes relevant, which can be considered through the prism of the ideas of K. Marx and E. Fromm. Marx wrote that in capitalist relations, a person is alienated from the product of labor, the labor process, and themselves, while Fromm emphasized that in a market society, every person becomes a commodity whose value is determined by demand. Capital forces people to shape themselves according to market expectations, and their self-esteem becomes dependent on the recognition of those around them.

A similar mechanism of alienation is transferred to the digital sphere. A person's digital personality – a collection of data, traces, and communications – can continue to exist after their death, but without the possibility of control by the person themselves. K. Oman and L. Floridi call the industry built on the use of the digital remains of the deceased the «digital afterlife industry.» Examples of commercial exploitation of posthumous images have always existed, but digital technologies have made any user whose life is recorded online and evaluated by likes and other metrics a potential «celebrity.» Thus, digitalization has created a new regime of inequality in which people are constantly compared to others and forced to prove their worth through digital indicators.

This raises significant ethical issues. Back in the 1980s, J. Moore spoke of a «conceptual vacuum» in the field of computer ethics: new technologies open up new opportunities, but there are still no adequate standards of behavior. With regard to digital remains, this manifests itself in disputes over ownership

of the data of deceased persons. Today, there are no legal mechanisms that clearly define who owns digital traces – relatives, platforms, or no one. This leads to conflicts similar to those that previously occurred between record companies and the heirs of deceased artists.

Floridi defines personality as an information structure that includes biometric data, memories, digital traces, and social connections. If information constitutes personality, then control over information is equivalent to control over oneself. In the digital age, a person's informational «body» may be immortal, but it is not under their control. This is a form of digital alienation: the personality is separated from the carrier and belongs to platforms that dispose of it in their own interests.

The digital afterlife industry exists thanks to the management of digital remains and the desire to present the most «consumable» version of the deceased. In such conditions, the memory of a person becomes a commodity, and their digital image becomes a resource. According to L. Floridi and K. Oman, this is an infringement on human dignity. The information body of the deceased must be respected in the same way as their physical body. The deceased, like the living, have the right to maintain their identity and preserve their dignity and to preserve their dignity, which requires ethical and legal protection of digital remains.

ЛОГІКА І ПРАВО

Абдурахманова Руслана
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної
безпеки, 02-25-02

«ГІБРИДНА ВІЙНА»: ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

Поняття гібридної війни є одним із найскладніших і найбільш обговорюваних у сучасній політичній, філософській та логічній думці. Її багатогранність зумовлена багаторівневим характером і міждисциплінарною природою, оскільки така війна поєднує елементи традиційного озброєного протистояння, інформаційних операцій, економічного впливу та кіберзагроз. Для уникнення смислової невизначеності це поняття потребує ретельного визначення його змісту й межі застосування.

Слово «гібридний» у цьому контексті вказує на злиття різнотипних елементів у межах одного явища. З точки зору логіки, це передбачає одночасне включення ознак, які належать до різних категорій понять [1]. Гібридна війна охоплює характеристики як традиційної війни із застосуванням військової сили, так і нетрадиційних методів боротьби – таких як маніпуляції інформацією, пропаганда чи економічна дестабілізація. Така структура ускладнює визначення її родового поняття та видових відмінностей.

У формальній логіці гібридну війну можна трактувати як складне збірне поняття, яке об'єднує систему взаємопов'язаних елементів. Її зміст і обсяг змінюються залежно від контексту. Наприклад, у військовій теорії вона включає комбінацію військових операцій і невійськових впливів, тоді як у філософському дискурсі наголос роблять на змінах форм і методів впливу на суспільну свідомість.

Гібридна війна має двошарову логічну структуру, яка відображає як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки. До першої групи належать реальні дії, спрямовані на порушення стабільності й безпеки держави, а до другої – інформаційні впливи, які мають за мету маніпулювання масовою свідомістю. Така багатошаровість підкреслює неоднозначність цього явища та потребує контекстного аналізу.

З логічного погляду термін «гібридна війна» також належить до оціночних понять. Він не лише описує реалії, а й містить чітке емоційно-смислове навантаження [2]. Використання цього терміна формує певний образ конфлікту та його сторін, що впливає на суспільне сприйняття. У результаті поняття може перетворюватися на інструмент для маніпулювання думками та настроями. Для точного аналізу важливо уникати логічних похибок, таких як підміна понять.

Часто гібридну війну помилково ототожнюють з інформаційною, хоча остання є лише її складовою [3]. Гібридна війна має значно ширший масштаб і включає методи економічного, дипломатичного, психологічного та військового впливу. Саме правильне визначення меж цього поняття має стати ключовим завданням при його дослідженні та осмисленні.

Використовуючи принципи класифікації та логіку родо-видових відносин, гібридну війну можна визначити як тип сучасного конфлікту, що об'єднує традиційні та нетрадиційні методи боротьби. Її родовим поняттям виступає «війна», а видовою особливістю стає «поєднання військових і невійськових інструментів». Такий підхід сприяє упорядкуванню знань і зменшенню розмитості терміну.

У контексті аргументації поняття «гібридна війна» часто функціонує як теза у політичних та наукових дискусіях [4]. Його зміст обґрунтовують за допомогою реальних прикладів застосування гібридних стратегій та логічного аналізу змін у природі сучасних військових конфліктів. Однак слабким місцем таких концепцій є відсутність усталеної загальновизнаної дефініції.

З точки зору формальної логіки, поняття «гібридна війна» знаходиться на перетині конкретного та абстрактного. Воно охоплює конкретні практики, такі як кібератаки, інформаційні маніпуляції, економічний тиск, і водночас інтегрує різні дії у загальному аналітичному концепті. Це свідчить про складність його ієрархічної структури, де «гібридна війна» є системним узагальненням.

Ще однією важливою характеристикою цього терміну є динамічність. Зміст поняття змінюється з розвитком технологій і трансформаціями геополітичного середовища [5]. Методи, які двадцять років тому вважалися нетиповими, сьогодні стали стандартною частиною гібридної стратегії. Таким чином, «гібридна війна» має відкриту логічну структуру, що допускає постійне розширення її змісту.

Отже, аналіз поняття «гібридна війна» виявляє його багатогранну структуру, змінність та оціночний характер. Це поняття не є статичним

і вимагає постійного уточнення в наукових обговореннях. Його дослідження є важливим для розвитку критичного мислення, адже дозволяє краще розпізнавати маніпулятивну інформацію, аналізувати аргументаційні моделі та формувати більш раціональне розуміння природи сучасних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобода Ю. О. Поняття «гібридна війна (гібридні військові дії)»: походження та складність. *Наука і оборона*. 2020. №2. С. 14–19. URL: https://nio.nuou.org.ua/article/view/215627.

2. Бурлай Т., Гончаренко І., Шевченко А. Соцієтальні наслідки сучасної гібридної війни: ключові виміри в контексті України. *Економіка та держава*. 2023. №6. С. 120–126. URL: https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1656.

3. Гібридна війна: in verbo et in praxi : колективна монографія / за ред. Р. О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 312 с.

4. Калініченко Б. О. Гібридна війна у парадигмі сучасної теорії пізнання. *Scientific Journal «New Dimensions of Humanities and Social Sciences».* 2021. №3. С. 42–49. URL: https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04 /Hybrid-war-in-the-paradigm-of-modern-theory-of-knowledge-B.-Kalinichenko.pdf.

5. Павленко Ж. О., Антонов А. О. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2022. №2(53). С. 106–119. DOI 10.21564/2663–5704.53.258155. URL: https://fil.nlu.edu.ua/article/view/258155.

Алексєєв Павло
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЛОГІКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОЧНОСТІ НОРМ ПРАВА

Актуальність дослідження полягає в тому, що точність норми права є необхідною умовою забезпечення принципу верховенства права та юридичної визначеності; у сучасному правотворчому процесі спостерігається тенденція до використання оціночних понять, що створює простір для суб'єктивного розсуду і суперечить вимогам передбачуваності законо-

давства, тоді як логіко-правовий аналіз обсягу та змісту юридичних понять дозволяє виявити та мінімізувати ці ризики. Мета дослідження – це дослідити логічні механізми формування та закріплення змісту й обсягу юридичних понять у нормах права, визначити вплив їхньої неточності на ефективність правозастосування та сформулювати рекомендації щодо забезпечення їхньої адекватності засобами юридичної логіки.

Юридичне поняття як логічна категорія має дві ключові характеристики: зміст та обсяг. Зміст юридичного поняття – це сукупність істотних, необхідних та відмітних ознак, які закріплені законодавцем у формі легальної дефініції. Юридична логіка вимагає дотримання правил дефініції, зокрема адекватності та уникнення тавтології, оскільки недотримання цих вимог призводить до змістової неточності норми. Обсяг поняття, натомість, – це сукупність конкретних предметів таких як: суб'єктів, об'єктів, фактичних обставин, на які поширюється дія даної норми і він формується за допомогою логічних операцій поділу, класифікації та обмеження. Невизначеність обсягу виникає через використання надто широких понять без їхнього детального видового розмежування, наприклад, поняття «шкода» без чіткої класифікації на її конкретні види. При цьому у юридичній сфері має значення закон оберненого співвідношення між змістом та обсягом: чим багатший зміст, тим вужчий обсяг поняття, і навпаки; законодавець повинен знаходити оптимальний баланс між універсальністю, тобто широким обсягом, та конкретизацією, тобто багатим змістом, для уникнення казуїстики чи, навпаки, надмірної абстракції [1].

Логічні причини та наслідки неточності норм включають низку логічних помилок у формулюванні, таких як багатозначність, або амфіболія, що є використанням термінів, які мають кілька різних значень, без чіткого розмежування їхнього контексту, або неясність, яка полягає у застосуванні неперевірених неологізмів чи сленгу, що не мають усталеного змісту в правовій доктрині, а також суперечливість, що виникає при включенні взаємовиключних ознак до змісту одного поняття. Наслідки цих помилок для правозастосування є критичними: вони порушують принцип юридичної визначеності, оскільки громадяни не можуть передбачити правові наслідки своїх дій через нечіткість ознак чи меж застосування норми; створюють необґрунтований розсуд, коли неточні поняття делегують повноваження щодо їхнього остаточного тлумачення і конкретизації правозастосовному органу, що несе ризик корупції та адміністративного свавілля, а також призводять до хибних умовиводів, коли неточний зміст понять у нормах стає причиною невірних силогістичних висновків у процесі кваліфікації .

Шляхи забезпечення точності засобами юридичної логіки включають стандартизацію легальних дефініцій, тобто введення обов'язкових загальноправових дефініцій, що забезпечує уніфікацію змісту ключових понять; конкретизацію через обмеження обсягу, що є застосуванням логічної операції обмеження для звуження надмірно широких понять, наприклад, обмеженням поняття «державний службовець» переліком конкретних посад та систематичне тлумачення, що вимагає використання логічного принципу системності при тлумаченні, а саме: зміст і обсяг будь-якого поняття повинні бути узгоджені з іншими поняттями у тому ж нормативному акті та відповідній галузі права, забезпечуючи внутрішню несуперечність [2, с. 210–215].

Отже, точність норми права є безпосереднім результатом її логічної досконалості; чітке визначення змісту через адекватні дефініції та обсягу через коректну класифікацію та обмеження юридичних понять є ключовим завданням законодавчої техніки та предметом постійного контролю з боку юридичної логіки, оскільки підвищення точності законодавства є необхідною умовою для мінімізації судових помилок, боротьби з корупцією та реалізації конституційного права на справедливий судовий розгляд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Конституційного Суду України щодо принципу юридичної визначеності як складника принципу верховенства права. Київ, 2023. 8 с.

2. Бут Ю. А. Законність та юридична визначеність як структурні елементи засади верховенства права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 90, ч. 4. С. 210–215.

Алєксєєнко Влада
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЛОГІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

З позицій логіки права класифікація кримінально-правових санкцій є не лише техніко-юридичним прийомом, а й формою раціоналізації нормативного матеріалу, що забезпечує внутрішню узгодженість право-

вої системи та усунення логічних суперечностей між нормами кримінального закону. Відносна визначеність санкції виступає логічним компромісом між імперативністю правової норми та оціночним характером правозастосування [3, с. 241].

З точки зору формальної логіки, абсолютно визначені санкції ґрунтуються на принципі однозначності правового припису, тоді як відносно визначені – на принципі допустимої варіативності, яка не руйнує загальної нормативної визначеності [4, с. 56–58]. Така варіативність є логічно виправданою, оскільки кримінально-правова норма оперує абстрактними моделями поведінки, тоді як реальні кримінальні правопорушення мають індивідуальний характер [1, с. 119].

Відносно визначені санкції реалізують принцип пропорційності покарання, що поєднує його мету з тяжкістю злочину та ступенем вини особи [5, с. 203–205]. Наявність мінімальної та максимальної межі покарання створює логічну рамку для судового розсуду, в межах якої суд застосовує загальні засади призначення покарання [6, с. 314].

Альтернативні та кумулятивні санкції з позицій логіки права відображають багаторівневу структуру кримінально-правового впливу. Альтернативність передбачає логічний вибір між різними формами державного примусу, тоді як кумулятивність – їх поєднання для досягнення комплексного превентивного ефекту [3, с. 247–249]. Надмірна альтернативність або необґрунтована кумуляція можуть порушувати принцип несуперечності та підвищувати ризик довільного правозастосування [2, с. 94].

З логіко-догматичної точки зору, надмірно широкі межі відносно визначених санкцій знижують рівень правової передбачуваності, що суперечить принципу правової визначеності як складової верховенства права [5, с. 210–212]. Тому пропозиції щодо звуження санкційних «коридорів» визнаються науково обґрунтованими [6, с. 329].

Таким чином, ключем до модернізації кримінального законодавства є логічна співмірність санкцій. Вважаю, що групування складів злочинів за єдиними стандартами покарання допоможе вибудувати збалансований Кодекс, де кожне судове рішення буде логічним продовженням чітко структурованої норми права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. О. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Харків : Право, 2020. 536 с.

2. Капліна О. В. Логіка права : навчальний посібник. – Харків : Право, 2018. 160 с.
3. Навроцький В. О. Теорія кримінального права. – Київ : Юрінком Інтер, 2019. 632 с.
4. Алексєєв С. С. Загальна теорія права : 2 т. Норма, 2017. Т. 2. 360 с.
5. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Кримінальне право України : Загальна частина. Київ : Юридична думка, 2021. 512 с.
6. Проценко О. В. Призначення покарання в кримінальному праві України : монографія. Київ : Алерта, 2019. 384 с.

Балабас Софія
Вроцлавський державний університет
Вроцлав, Польща,
факультет міжнародних відносини, 2-й курс (бакалавр)

ОСОБЛИВОСТІ ІНДУКТИВНИХ ТА ТРАДУКТИВНИХ АРГУМЕНТІВ ТА ЇХ СИЛА В ОБГРУНТУВАННІ

Багато аргументів, які використовують адвокати у Сполучених Штатах та Канаді для обґрунтування своєї позиції під час судового розгляду, є аналогічними. Причина полягає в тому, що правові системи цих країн багато років тому сформувалися на основі англійського права, а однією з основних рис англійського права є її залежність від прецедентів. Згідно з вимогою прецеденту, подібні справи повинні вирішуватися аналогічно. Таким чином, аргументуючи справу, адвокат часто намагатиметься показати, що ця справа аналогічна якійсь попередній справі, яка була вирішена на користь клієнта. Іноді, навіть сьогодні, ці прецеденти сягають корінням до раннього англійського права.

У своєму короткому вступі до логіки Патрік Дж. Герлі з університету Сан-Дієго США, акцентує увагу на тому, що іноді юристи та судді стикаються зі справами, для яких немає чіткого прецеденту. Такі справи називаються справами першого розгляду, і спроба вирішити їх шляхом звернення до аналогічних випадків вимагає ще більшої творчості, ніж спроба вирішити звичайні справи. При винесенні рішень у справах першого розгляду судді часто вдаються до моральних міркувань і намагаються знайти будь-яку аналогію, яка могла б пролити світло на це питан-

ня. Процес міркування при прийнятті такого рішення часто передбачає послідовність аналогій, за якими слідують розбіжності та контраналогії. Ці аналогії висвітлюють проблему в постійно мінливому світлі, а досвід їх осмислення розширює кругозір мислячої людини. Створюються нові перспективи, змінюються погляди та світогляди.

Індуктивний аргумент визначається як аргумент, який передбачає твердження, що висновок навряд чи буде хибним, враховуючи, що передумови істинні. Таким чином, сильний індуктивний аргумент – це індуктивний аргумент, у якому висновок навряд чи буде хибним, враховуючи, що передумови істинні. У таких аргументах висновок справді ймовірно випливає з передумов. І навпаки, слабкий індуктивний аргумент – це аргумент, у якому висновок ймовірно не випливає з передумов, навіть якщо це стверджується.

Усі індуктивні аргументи залежать від того, що філософи називають однорідністю природи. Згідно з цим принципом, майбутнє має тенденцію повторювати минуле, і закономірності, які переважають в одній просторовій області, мають тенденцію переважати в інших областях. Наприклад, цукор завжди мав солодкий смак у минулому. Згідно з однорідністю природи, цукор продовжуватиме мати солодкий смак у майбутньому. Також, так само, як цукор має солодкий смак у Лос-Анджелесі, він має солодкий смак і в Нью-Йорку, Лондоні та будь-де. Однорідність природи є кінцевою основою для наших суджень про те, чого ми природно очікуємо. Сильні індуктивні аргументи – це ті, що узгоджуються з одноманітністю природи. Вони мають висновки, які ми природно очікуємо як істинні.

Процедура перевірки сили індуктивних аргументів паралельна процедурі дедукції. Спочатку ми припускаємо, що передумови істинні, а потім визначаємо, чи, виходячи з цього припущення, висновок ймовірно буде істинним. Це визначення досягається шляхом співвіднесення передумов із закономірностями в нашому досвіді. Наприклад, якщо аргумент є причинно-наслідковим висновком, ми пов'язуємо інформацію в передумовах з відомими причинно-наслідковими закономірностями. Якщо аргумент є аргументом з ознак, ми пов'язуємо інформацію в передумовах з тим, що ми знаємо про ознаки: що деякі види ознак є надійними, інші – ні. Якщо аргумент є узагальненням, ми пов'язуємо інформацію в передумовах з тим, що ми знаємо про вибірку, яка є репрезентативною для популяції. Усі ці закономірності є прикладами одноманітності в природі. Ось приклад передбачення: Усім кісткам динозаврів, знайденим на сьогодні, щонайменше 50 мільйонів років. Отже, ймовірно, що наступна

знайдена кістка динозавра матиме щонайменше 50 мільйонів років. У цьому аргументі передумова насправді є істинною. Враховуючи, що всі кістки динозаврів, знайдені на сьогодні, мають вік понад 50 мільйонів років (а таких кісток було знайдено тисячі), одноманітність природи диктує, що наступна, яку знайдуть, також матиме вік понад 50 мільйонів років. Це те, чого ми природно очікуємо, і все протилежне було б дуже дивним. Таким чином, висновок, ймовірно, істинний, і тому аргумент є вагомим (сильним).

Ось ще один приклад: усі метеорити, знайдені на сьогодні, містили сіль. Тому ймовірно, що наступний знайдений метеорит міститиме сіль.

Передумова цього аргументу явно хибна; але якщо ми припустимо, що це правда, то ми, природно, очікуємо, що наступний знайдений метеорит міститиме сіль. Таким чином, аргумент є сильним.

Наступний приклад є аргументом за аналогією: шампанське Dom Pérignon, яке виробляється у Франції, продається за ціною понад 100 доларів за пляшку. Marquis de la Tour також є французьким шампанським. Отже, воно, ймовірно, також продається за ціною понад 100 доларів за пляшку. У цьому аргументі передумови насправді є істинними, але наш досвід показує, що сам факт того, що два вина походять з однієї країни, не означає, що вони продаються за однаковою ціною. Таким чином, аргумент є слабким. Висновок, до речі, виявляється хибним.

Баланова Дар'я
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-01

ФОРМАЛЬНА ЛОГІКА В ПОЗИТИВНОМУ ПРАВІ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА НЕДОСТАТНІСТЬ

Логіка завжди відігравала важливу роль у правовій сфері й супроводжувала її з моменту становлення. Юридична діяльність, незалежно від того, чи йдеться про законотворення, правозастосування або складання юридичних документів, неможлива без дотримання законів логіки. Особливо це стосується позитивного права, яке за своїм походженням є формалізованою системою норм, що вимагає точності, визначеності та несуперечності.

В сучасній правовій системі постає питання про те, що формальна логіка і позитивне право, як її вираження, є недостатніми інструментами правового регулювання. Беззаперечним лишається факт, що правова система побудована на засадах формальної логіки, де кожна норма є чітко сформульованою, а рішення, винесені судом, мають узгоджуватися з принципами логіки. Але в сучасному науковому дискурсі обґрунтовується думка щодо обмеженості формальної логіки для юридичного міркування та необхідності введення особливої, юридичної логіки. Ці дві позиції погоджуються в одному – практичне володіння логікою є необхідною навичкою кожного юриста, оскільки нехтування законами логіки у процесі складання юридичних документів призводить до помилок.

Найвиразнішого втілення формальна логіка набула в позитивному праві, яке є системою офіційно визнаних правових норм і принципів, дотримання яких забезпечується примусовою силою державних органів у відповідному правовому просторі. Воно відрізняється від інших джерел права тим, що базується на нормах, створених людиною, розроблених та проголошених визнаними політичними інститутами.

Прикладом безпосереднього впливу формальної логіки на позитивне право є структура правової норми та процес її застосування. Норма права містить гіпотезу (умови застосування), диспозицію (правило поведінки) та санкцію (наслідки порушення). Застосування такої норми до конкретної ситуації за своєю логічною природою становить класичний силогізм: норма права виступає більшим засновком, фактичні обставини – меншим засновком, а юридичний висновок (рішення) – логічним висновком.

Крім того, властива позитивному праву орієнтація на максимальну визначеність, точність та строгість у регулюванні суспільних відносин, реалізується завдяки тому, що всі його компоненти підкоряються вимогам і принципам формальної логіки. Висновки, що випливають з них, виражаються не в діалектичних судженнях, на кшталт « і –так, і –ні», а в чітких, однозначних висновках «лише – так» або «лише –ні».

Всі норми позитивного права будуються на законах формальної логіки. Так, закон тотожності вказує на те, що предмет думки має лишатися незмінним протягом певного часу, що в юридичній практиці означає визначеність та стабільність правових понять. Закон несумісності свідчить про те, що предмет не може характеризуватись двома несумісними ознаками – принаймні одна із них буде хибною, що вказує на неприпустимість колізій у праві. Закон виключеного третього стверджує, що з двох суперечливих ознак лише одна буде істинною, третього не дано, і це є умовою

однозначності правових рішень. Закон достатньої підстави відображає необхідність зв'язку усіх явищ, забезпечуючи обґрунтованість юридичних висновків.

Недотримання цих законів призводить до помилок. Особливо це стосується процесу створення нормативно-правових актів, де розбіжність з правилами логіки негативно впливає на об'єктивність відображення дійсності та здатність права адекватно регулювати суспільні відносини.

Водночас, сучасна наукова література зазначає, що для того, щоб будувати міркування й аргументацію як компетентний юрист, необхідно засвоїти особливу юридичну логіку. Вона є частиною неформальної логіки та орієнтується не лише на формальну правильність міркувань, а й на їхню допустимість в конкретних правових обставинах та відповідність основним цінностям та принципам права. З цього слідує, що в практичному застосуванні юридична логіка має оперувати не лише дедукцією, а й іншими методами міркування, зокрема аналогією і тлумаченням.

Якщо у формальній логіці твердження може бути лише істинним, або хибним, то в юридичному доведенні ситуація інша. Наприклад, у кримінальному процесі вина особи має бути доведена «поза розумним сумнівом», що означає не абсолютну впевненість, а лише усунення обґрунтованих сумнівів. У цивільному процесі достатньо «переваги у доказах» – коли докази однієї сторони хоча б трохи переважають докази іншої. Цим стандартам властиві поняття переконливості та ймовірності, які не можуть бути повноцінно описаними засобами формальної логіки.

Однак це не означає, що формальна логіка є непотрібною чи неактуальною для юристів. Знання її законів допомагає уникати елементарних помилок в міркуваннях, виявляти логічні суперечності в нормативних актах та коректно будувати структуру аргументації. Правильним буде твердження, що формальна логіка є необхідним, але недостатнім компонентом юридичного мислення.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що позитивне право за своєю природою є втіленням формальної логіки в правовій системі, де кожна норма та рішення мають підпорядковуватись логічним законам. Хоча формальна логіка є необхідною основою, її недостатньо щоб охопити всі особливості правової системи. З огляду на це, важливою є взаємодія з юридичною логікою, яка є частиною неформальної та враховує специфіку правового контексту. Сучасна теорія аргументації та юридична практика рухаються в напрямку такого поєднання, що забезпечує високу якість юридичного мислення, правової аргументації та верховенства права.

Балдіна Ангеліна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної
безпеки
група 02-25-01

КЛАСИФІКАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

Банківська інформація є одним із ключових ресурсів сучасної фінансової системи, оскільки саме на її основі здійснюється управління банківською діяльністю, прийняття рішень, контроль ризиків та забезпечення стабільності фінансових інститутів. У зв'язку зі зростанням обсягів інформаційних потоків та ускладненням банківських процесів особливої актуальності набуває проблема логічно обґрунтованої класифікації банківської інформації.

Логічні передумови класифікації банківської інформації пов'язані з необхідністю впорядкування різнорідних даних, які використовуються у процесі функціонування банку. З позицій логіки класифікація виступає як пізнавальна операція, що передбачає поділ обсягу поняття «банківська інформація» на види за істотними, несуперечливими та взаємовиключними ознаками. Дотримання логічних правил класифікації забезпечує її повноту, послідовність і практичну придатність.

Однією з основних логічних передумов класифікації є багатовимірність банківської інформації. Вона охоплює фінансові показники, правові норми, управлінські рішення, аналітичні дані, клієнтську інформацію та технологічні відомості. Така різноманітність зумовлює необхідність використання декількох класифікаційних критеріїв, кожен з яких відображає певний аспект банківської діяльності.

Важливою логічною основою класифікації є функціональне призначення інформації. Залежно від ролі, яку вона відіграє у діяльності банку, можна виокремити управлінську, операційну, аналітичну та контрольну інформацію. Подібний поділ відповідає принципу істотної ознаки, оскільки функція інформації безпосередньо впливає на спосіб її обробки та використання.

Ще однією логічною передумовою є необхідність забезпечення інформаційної безпеки. Банківська діяльність пов'язана з обробкою кон-

фіденційних даних, що становлять банківську таємницю. Це зумовлює класифікацію інформації за режимом доступу: від відкритої до строго конфіденційної. З логічної точки зору такий поділ ґрунтується на чітко визначеній підставі – ступені обмеження доступу до інформації.

Часовий аспект також відіграє важливу роль у класифікації банківської інформації. Розмежування інформації на поточну, оперативну, ретроспективну та прогнозну дозволяє впорядкувати інформаційні потоки відповідно до потреб прийняття рішень у різних часових горизонтах. Логічна коректність цього поділу забезпечується єдністю критерію – часової спрямованості інформації.

Таким чином, класифікація банківської інформації має ґрунтуватися на чітких логічних передумовах: визначеності підстав поділу, дотриманні правил несуперечливості та повноти, а також відповідності практичним потребам банківської діяльності. Логічно вибудувана система класифікації сприяє підвищенню ефективності управління банком, оптимізації інформаційних процесів та забезпеченню надійного захисту даних.

Барабаш Єлизавета
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокурати, 01-25-09

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДІАГРАМ ВЕННА В ЮРИДИЧНІЙ ЛОГІЦІ

Діаграми Венна є одним із класичних інструментів формальної логіки, що застосовуються для наочного зображення відношень між поняттями та класами об’єктів. Вони були запропоновані англійським логіком Джоном Венном наприкінці XIX століття як спосіб графічного подання логічних суджень і операцій над множинами [1]. Основна ідея діаграм Венна полягає у зображенні обсягів понять у вигляді замкнених фігур, зазвичай кіл, які можуть перетинатися або не перетинатися залежно від характеру логічного зв’язку між ними. Такий підхід дозволяє візуалізувати відношення включення, часткового перетину або повного розмежування понять, що має особливе значення для аналізу логічних конструкцій у юридичному мисленні.

У юридичній логіці діаграми Венна використовуються насамперед для аналізу категоричних суджень і силогізмів, які широко застосовують-

ся у правовій аргументації. Юридичні норми, кваліфікація правопорушень, а також правові висновки часто мають форму загальних і часткових суджень, між якими необхідно встановити логічну узгодженість. За допомогою діаграм Венна можна перевірити, чи випливає висновок із наданих передумов, тобто чи є юридичне міркування логічно правильним [2]. Наприклад, при аналізі силогізму, що складається з загального правила та конкретного факту, діаграма дозволяє наочно показати, чи охоплюється конкретний випадок обсягом загального поняття, закріпленого в нормі права.

Особливістю використання діаграм Венна в юридичній логіці є те, що вони сприяють чіткому розмежуванню понять, які в юридичній мові часто мають близьке або частково співпадаюче значення. Такі поняття, як «злочин», «правопорушення», «делікт», «протиправна поведінка», можуть бути представлені у вигляді взаємопов'язаних множин, що допомагає уникнути логічних помилок під час тлумачення правових норм. Візуалізація обсягів понять дозволяє краще зрозуміти співвідношення між родовими і видовими поняттями, що є важливим для правильної юридичної кваліфікації [3]. Щодо діаграм Ейлера, то їх особливістю є те, що порожні або неможливі області не зображаються, на відміну від діаграм Венна. Завдяки цьому вони є простими, наочними та інтуїтивно зрозумілими, що робить їх зручними для пояснення конкретних логічних ситуацій. Діаграми Ейлера корисні тим, що вони дозволяють нам розуміти достовірність аргументів. Однак їхній недолік полягає в тому, що для того, щоб намалювати таку діаграму, насправді потрібно заздалегідь знати, чи є аргумент достовірним. Діаграми Ейлера широко застосовуються в логіці, зокрема під час аналізу понять і наочних пояснень правових міркувань. Також варто зазначити, що діаграми Венна історично походять від діаграм Ейлера: Леонард Ейлер заклав ідею графічного зображення відношень між поняттями, а Джон Венн згодом розвинув і формалізував її, створивши універсальний інструмент для логічного аналізу.

Водночас діаграми Венна мають не лише навчальне, а й практичне значення. У процесі юридичної освіти вони використовуються як ефективний дидактичний засіб для формування навичок логічного аналізу, розвитку критичного мислення та вміння виявляти логічні помилки у міркуваннях. Саме завдяки своїй наочності діаграми Венна полегшують засвоєння складних логічних структур, що особливо актуально для студентів юридичних спеціальностей [4]. Крім того, вони можуть застосо-

вуватися під час підготовки правових висновків або аналізу аргументації в судових рішеннях, коли необхідно перевірити внутрішню логічну узгодженість викладених позицій.

Разом із тим використання діаграм Венна в юридичній логіці має певні обмеження. Вони є найбільш ефективними для аналізу простих категоричних суджень і силогізмів, тоді як складні умовні конструкції, характерні для нормативних приписів, не завжди можуть бути повністю відображені за допомогою цього інструменту. Юридичні аргументи часто містять оціночні поняття, винятки та контекстуальні умови, які виходять за межі чисто формальної логіки [5]. Тому діаграми Венна слід розглядати як допоміжний засіб логічного аналізу, який доповнює, але не замінює змістовне тлумачення правових норм.

Отже, діаграми Венна відіграють важливу роль у юридичній логіці як інструмент візуалізації логічних відношень між поняттями та перевірки правильності умовиводів. Їх використання сприяє підвищенню точності юридичного мислення, запобігає логічним помилкам і допомагає глибше усвідомити структуру правових аргументів, що є необхідною умовою професійної діяльності юриста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Venn J. On the diagrammatic and mechanical representation of propositions and reasonings // *The London, Edinburgh, and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*. 1880.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Venn_diagram (дата звернення: 20.12.2025).

2. Hurley P. J. *A concise introduction to logic*. Boston : Cengage Learning, 2018. 736 p.

3. Venn diagram // *Encyclopaedia Britannica*.

URL: https://www.britannica.com/topic/Venn-diagram (дата звернення: 20.12.2025).

4. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна). Київ : Центр учбової літератури, 2008. 536 с.

5. Навчально-методичні матеріали з логіки для студентів юридичних спеціальностей : навч. посіб.

URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2020/nmp_Logika_2020.pdf (дата звернення: 20.12.2025).

6. Шуть А. О., Хребтова А. А., Солоха О. В. Логіка як елемент юридичних міркувань та її застосування у процесі складання юридичних документів // *Збірник наукових праць КрНУ*. 2022.

URL: https://dspace.univd.edu.ua (дата звернення: 20.12.2025).

Барчан Ілона
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет слідчої та детективної діяльності, 03-25-01

ЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ

Логічна класифікація юридичних колізій має не лише теоретичний, а й прикладний характер, оскільки дає можливість впорядкувати різні типи суперечностей у праві та пов'язати кожен тип із відповідним способом їх подолання. Юридичні колізії є закономірним продуктом розвитку правової системи, зміни соціальних умов та недоліків законодавчої техніки, що створює загрозу принципу правової визначеності та послідовності правозастосування. Проблема полягає не тільки в існуванні суперечливих норм, а й у тому, що поширені класифікації часто змішують логічні, юридичні, семантичні та аксіологічні підстави поділу, що ускладнює вироблення чітких алгоритмів вирішення колізій. Мета даної роботи полягає у розкритті логічної природи юридичних колізій, уточненні критеріїв їх класифікації та обґрунтуванні системно-логічного підходу до їх подолання. У логічному розумінні юридична колізія постає як несумісність між двома чи більше нормативними висловлюваннями, які одночасно претендують на регулювання однієї й тієї ж ситуації. Дана проблема виникає на підґрунті перетину юриспруденції та логіки, що зумовлює необхідність звернення до праць науковців, які досліджували правові явища крізь призму логічного аналізу. Окрім фундаментальних розробок В. Жеребкіна та А. Конверського, ці питання в контексті логіки та теорії права розглядали такі вчені, як С. Сливка, О. Гвоздік, І. Безклубий та О. Юркевич. Зокрема, В. Жеребкін розглядає колізію як порушення закону несуперечності, де різні норми ведуть до протилежних наслідків, а А. Конверський підкреслює, що це структурна логічна проблема, яка потребує формалізованого аналізу системи норм. Відтак, логіка в цьому контексті виступає не абстрактною теорією, а практичним інструментом виявлення, опису та порівняння суперечливих приписів, що є критично важливим для юридичної аргументації. Критичний аналіз традиційних підходів свідчить про їхню методологічну вразливість через ігнорування того, що логічна несумісність є універсальною характеристикою будь-якої колізії, тому в роботі пропонується двоступенева класи-

фікація. На першому рівні всі суперечності розглядаються як логічні за своєю природою, тобто такі, що реалізують різні форми несумісності норм (контрадикторність, контрарність, часткову несумісність тощо). На другому рівні вони поділяються за принципами їх подолання, зокрема: lex superior derogat legi inferiori (вищий за ієрархією закон скасовує нижчий), lex posterior derogat priori (наступний закон за часом скасовує попередній) та lex specialis derogat generali (спеціальний закон скасовує загальний). Таке структурування дозволяє уникнути змішування логічних і суто юридичних ознак та робить класифікацію більш прозорою для практики. Семантичні колізії виникають тоді, коли однакові терміни вживаються в різних нормативних актах із різним обсягом або змістом, що створює багатозначність. На це звертають увагу Ж. Павленко та О. Кликов, обґрунтовуючи необхідність «логічного стилю аналізу»: вони наголошують, що вирішення таких суперечностей можливе лише через послідовне уточнення дефініцій, ретельний аналіз контексту та порівняння обсягу понять у різних джерелах, щоб усунути мовну двозначність. Аксіологічні колізії пов'язані з конфліктом правових принципів – таких як справедливість, ефективність чи пропорційність. Їх розв'язання потребує не просто формального порівняння текстів, а телеологічного (цільового) балансування, де юрист має визначити, яка цінність є вагомішою у конкретній ситуації.

Практичне вирішення окресленої проблеми пропонується через послідовне поєднання логічного та юридичного рівнів аналізу. По-перше, виявляється логічна форма суперечності між нормами та уточнюється її семантична основа. По-друге, визначається метод подолання колізії відповідно до її природи: lex superior (пріоритет вищого за ієрархією закону), lex posterior (пріоритет наступного за часом закону), lex specialis (пріоритет спеціального закону над загальним) або телеологічне балансування з урахуванням правових цінностей. У цьому полягає практичний зміст запропонованого підходу для правозастосування, оскільки він робить процес вирішення колізій більш передбачуваним, аргументованим і методологічно послідовним. Таким чином, новизна запропонованого бачення полягає у методологічному розмежуванні логічного та юридичного рівнів аналізу колізій, а також у поєднанні інструментів формальної логіки з класичними принципами правозастосування. Такий підхід дозволяє перетворити процес розв'язання нормативних суперечностей на чіткий алгоритм, що сприяє зміцненню правової визначеності та підвищує якість юридичної аргументації в умовах зростаючої складності правового регулювання.

Білик Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-07

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ТЕРОРИЗМ»

Поняття «тероризм» залишається одним із найбільш дискусійних у сучасному правовому та політичному дискурсі, оскільки міжнародне право досі не має універсальної й нейтральної дефініції. Через це термін часто використовують як політичний інструмент, а не як аналітичну категорію. Тому логічний та семантичний аналіз є необхідним для усунення суперечностей, уточнення змісту й формування нейтрального понятійного апарату. Метою роботи є аналіз логічної структури та атрибутивних ознак поняття «тероризм» для побудови універсальної дефініції, незалежної від політичних інтерпретацій. Методологія ґрунтується на формальній логіці, семантичному та порівняльно-правовому аналізі.

Етимологічно «тероризм» походить від слова «terror» – «страх», а його початкове значення пов'язане з державним терором періоду Французької революції. У XX–XXI ст. термін переважно застосовується до дій недержавних груп, що й породжує сучасні суперечності. Аналіз правових документів ООН, ЄС, США та України показує відсутність єдиного підходу: одні визначення акцентують на залякуванні населення, інші – на політичній мотивації або спрямованості проти цивільних. У наукових дефініціях (А. Шмід, Б. Гоффман) ключовими елементами є публічність, комунікативність та непряма цільова аудиторія. Узагальнення різних підходів дозволяє виділити найчастіші ознаки: насильство або його загроза, створення страху, політична чи ідеологічна мета, публічність дій і спрямування впливу на непрямих адресатів.

Серед головних логічних проблем є суперечність щодо суб'єкта: багато юридичних дефініцій виключають державний тероризм, хоча історично терор застосовували саме держави. Іншою проблемою є підміна тези (ignoratioelenchi), коли терміном «тероризм» позначають не дії, що відповідають логічним ознакам явища, а політичних опонентів. Також важливим є розмежування тероризму й суміжних понять: на відміну від партизанської війни чи визвольних рухів, тероризм спрямований саме на залякування непрямої аудиторії, а не на нанесення шкоди безпосередньому противнику. Військові злочини також відрізняються тим,

що пов'язані з умовами війни, тоді як тероризм має комунікативний характер незалежно від контексту.

Враховуючи логічні принципи повноти, універсальності та відсутності зайвих ознак, можна сформулювати таку робочу дефініцію: тероризм – це цілеспрямоване застосування насильства або загрози насильства з політичною, ідеологічною чи релігійною метою, спрямоване на створення масового страху та вплив на рішення або поведінку непрямої цільової аудиторії шляхом публічних резонансних дій. До обсягу цього поняття належать, зокрема, публічні насильницькі акти проти цивільного населення з метою тиску на державну владу, ідеологічно мотивовані напади на символи державності або масові акти залякування, що здійснюються як недержавними, так і державними суб'єктами.

Отже, логічний аналіз підтверджує, що сучасні визначення тероризму містять суперечності та політичні викривлення. Проте завдяки виокремленню ключових атрибутів можливе створення універсальної дефініції, яка має практичне значення для гармонізації міжнародного законодавства й зменшення політичних маніпуляцій.

Галян Ангеліна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-06

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ У ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Розслідування злочинів – це важкий логіко-пізнавальний процес. У такій діяльності важливою є логічна послідовність мислення, бо похибки в результаті призводять до хибних висновків, що деформує процес слідства. Тому слідчому необхідно уникати передчасних висновків, упередженості, задля достовірності результату. Помилки підривають довіру до органів досудового розслідування та створюють загрозу для прав і свобод громадян.

Актуальність проблеми полягає у тому, що під час розслідування помилки слідчого є основною причиною притягнення до відповідальності невинних або уникнення покарань злочинцями та зведення нанівець всіх старань правоохоронців. Питання, пов'язані зі слідчими помилками,

розкривають у своїх працях такі вчені, як В. І. Власов, О. С. Бєлкін, І. І. Когутич, О. В. Омельченко, М. С. Карпов, Н. І. Клименко, А. Б. Марченко, О. Р. Михайлишин.

Важливо передусім наголосити на тому, що помилка – це ненавмисно неправильне судження а логічна похибка слідчого – це неточності в мисленні або оцінці доказів, які призводять до неправильних висновків у розслідуванні. Логіко-гносеологічний аспект помилки означає, що в підсвідомості слідчого невідповідно відображенні чинники та факти що призвели до правопорушення. Похибки притаманні будь-якому роду діяльності, у тому числі й діяльності органів досудового розслідування. Хочу наголосити на тому що помилки зустрічаються на всіх етапах досудового розслідування. Отже, проаналізуємо логічні помилки у діяльності слідчого:

Недостатній аналіз – це коли слідчий бачить у справі лише ознаки об'єкта і об'єктивної сторони, а не проводить комплексний аналіз справи з усіх сторін це не лише логічна помилка а й порушення процесуального законодавства. У висновку може спричинити безпідставне порушення справи та помилку під час кваліфікації злочину. Показовим у цьому контексті є справа проти невідомого вбивці на прізвисько «Зодіак». В даній справі помилки були такі: докази аналізували різні відомства, не було здійснено єдиного спільного аналізу, не було єдиного аналізу почерку злочинця. У висновку слідству не вдалося встановити особу злочинця.

Неправильне або неповне сприйняття – це когнітивна помилка, яка виникає через те, що слідчий не повністю сприймає інформації про події, а лише через призму власної версії уникаючи фактів, які спростовують його версію.

Поспішне узагальнення – це логічна помилка, яка полягає у виведені широко висновку у справі з недостатньою кількістю доказів, які підтверджують дане узагальнення. У підсумку притягнення до відповідальності невинного уникнення покарання злочинцем.

Неповне висунення всіх можливих версій – це винесення лише однієї або декількох версій, яке спотворюю процес розслідування. Розглядає справу лише з однієї сторони, що порушує закони об'єктивного розслідування.

Помилкове уявлення про придатність матеріальних джерел інформації – це когнітивна помилка, яка полягає у невірній оцінці джерел інформації для доказів, коли вони є непридатними, недостатніми для проведення експертиз або переоцінка можливостей доказової інформації.

На підтвердження можна навести справу проти серійного вбивці Андрія Чикатило, якого затримували ще в 1984 році як підозрюваного, але відпустили через неправильну оцінку групи крові, що дало вбивці скоювати свої злочини ще протягом шести років.

Неправильна аналогія – це похибка, коли слідчий проводить аналіз між двома справами або людьми, які насправді дуже відрізняються. Хибна думка про те, що підозрюваний уже скоїв схожий злочин, не є доказом його вини. Характерним прикладом виступає справа проти Брюса МакАртура який роками скоював злочини завдяки слідству, яке робило висновки виходячи з соціального статусу жертв.

Заглиблення в дрібниці – концентрація уваги на другорядних фактах і втрата важливих доказів. Важливо відокремлювати основні факти від другорядних.

Отже, розслідування злочинів – це, передусім, логіко-інтелектуальний процес мета якого встановити істину в конкретній ситуації. Недопущення та усунення помилок в професійній діяльності залежить від об'єктивних так і суб'єктивних фактів та чинників. Вирішальну роль для усунення помилок є професійна підготовка, логіко-юридична культура, зосередження уваги на справі, детальний розгляд та морально-психологічні якості слідчого. Виконання даних переконань зменшить кількість помилок у процесі досудового слідства, забезпечить довіру громадян до правопорядку, органів слідства і дізнання.

Гоков Назар
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

ВИКОРИСТАННЯ ЗАКОНІВ ЛОГІКИ СТОРОНАМИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Судова риторика є одним із ключових елементів судового процесу. Сторони обвинувачення та захисту представляють суддям свої аргументи та намагаються спростувати або послабити аргументи противника. Важливим в цьому процесі є не лише красномовство представників сторін, а й чітка логічна структура, оскільки нехтування законами логіки призводить до помилок [4, с. 437]. В цьому контексті доречно розглянути, як саме застосовують закони логіки сторони судового процесу.

Спочатку варто розповісти про логіку в юридичних міркуваннях – без розуміння того, як юрист застосовує її в своїй діяльності, неможливо зрозуміти, як він це робить на етапі судових дебатів. Так, правова аргументація має бути прийнятною з точки зору її формальних аспектів, тобто саме формальна логіка надає структуру, якої мають дотримуватись учасники судового процесу [3, с.20]. В свою чергу, застосування правових норм вимагає методів дедукції. Так юрист визначає, чи може норма права бути застосована до певної ситуації [2, с. 350]. Таким чином юристи використовують нормативно-правові акти для розгляду реальних справ та готують свої аргументи, які підкріплюються законами логіки:

Згідно з законом тотжності, у процесі міркування про певний предмет необхідно мислити саме цей предмет, і не можна підміняти його іншим предметом думки. Також поняття, якими оперують сторони в судових дебатах, мають уживатись в одному й тому ж значенні. Одним із прикладів його застосування може бути аналіз доказів – наприклад, маючи відеозапис злочину з камер спостереження, сторона обвинувачення буде доводити, що обвинувачений і є тією особою, що там зображена, тобто винним у скоєнні злочину. Сторона захисту ж навпаки, буде наполягати на його порушенні опонентами, наприклад, співставляючи суттєві ознаки зображених осіб і шукаючи в них відмінності, які доведуть, що на записах насправді не їхній клієнт.

Закон несуперечності стосується несумісних суджень про один і той самий предмет мислення, які не можуть бути одночасно істинними. Так, сторона обвинувачення може апелювати до протирічь в показаннях підсудного та зібраних доказах. Припустимо, що особа А має електронну перепустку в фітнес-клуб. Вона заявляє, що 3 жовтня 2025 року о 17:26 була вдома, проте електронна система зареєструвала вхід цієї особи в клуб в 16:42 та вихід в 18:15. Оскільки людина не може перебувати одночасно в двох місцях одразу, лише одне з цих тверджень є правдивим, на що сторона обвинувачення вкаже суду. Захист, в свою чергу, так само може «бити» по протиріччям сторони обвинувачення – наприклад, суперечностях в показаннях свідків. Доказова база, яка містить внутрішні суперечності, матиме низьку доказову цінність, тому обидві сторони прагнутимуть знайти порушення цього закону. [1, с. 14]

Закон виключеного третього поширюється на суперечні судження, які не можуть бути одночасно хибними, тобто одне має обов'язково бути істинним, тобто третього бути не може. В юридичній площині цей закон

може бути застосовано як для чіткого окреслення альтернатив (правочин або стався або не стався) [5, с 20], так і для маніпуляцій («Захист каже, що їхній клієнт не скоював умисних тяжких тілесних ушкоджень. То вони заявляють, що жертва сама їх собі завдала?»). Якщо в першому прикладі третього варіанту дійсно бути не може, то в другому дилеми насправді не існує – нападником могла би бути інша особа, або мала місце необережність. Тобто, задачею сторони-оппонента буде довести штучність дилеми та наявність інших логічно можливих сценаріїв, які будуть сприятливішими для цієї сторони.

Закон достатньої підстави стверджує, що в кожної істинної думки має бути достатня підстава, чому істинна саме ця думка, а не інша. У судовій риториці цей закон має вигляд «кожен аргумент стає переконливим лише тоді, коли він є підкріпленим фактами». Так, сторона обвинувачення прагнутиме збирати якнайповнішу доказову базу, щоби кожне слово проти підсудного мало певне підґрунтя. Сторона захисту ж може, як апелювати до недостатньої ваги цих аргументів, так і самим застосовувати закон достатньої підстави при формулюванні алібі обвинуваченого [1, с. 14].

У підсумку, закони логіки є формальною основою судової риторики, які забезпечують обґрунтованість та послідовність міркувань юриста. Їх застосування в судовому процесі підвищує доказову цінність аргументів та сприяє формуванню об'єктивного судового висновку. Отже, знання законів логіки є обов'язковою рисою сучасного правника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гвоздік О. Логіка захисту в кримінальному процесі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. Вип. 2 (26). С. 7–17.
2. Тягло О. В. Логіка юридичних міркувань. *Аналітично-порівняльне правознавство : електрон. наук. вид.* 2022. Вип. 7. С. 349–353.
3. Щербина О. Щодо питання про логічний аналіз аргументації в юридичному дискурсі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія.* 2022. Вип. 1 (6). С. 59–62.
4. Shut A. O., Khrebtova A. A., Solokha O. V. The logic as an element of legal considerations and its application in the process of drawing up legal documents. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. Т. 3, Вип. 83. С. 434–438.
5. Woleński J. Legal reasoning and logic. *Studia Humana*. 2024. Т. 13, Вип. 3. С. 18–22.

Головчанська Єва,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-01

ПРОБЛЕМАТИКА ЛОГІЧНО НЕКОРЕКТНИХ ЗАПИТАНЬ В ПРОЦЕСІ СУДОЧИНСТВА

Судовий процес сміливо можна назвати специфічним способом пізнання, основною метою якого є здійснення правосуддя, забезпечуючи справедливе вирішення спорів через встановлення істинності у справі та винесення справедливого рішення. Для досягнення мети та встановлення істинності впродовж судового процесу, сторони суперечок вислуховують точки зору, використовуючи різні види запитань. В цьому випадку, логічно коректна постановка запитань є фундаментальною вимогою ефективного та справедливого судового процесу. Некоректні запитання, що ставляться під час допиту свідків, потерпілих чи обвинувачених, створюють значні перешкоди для встановлення об'єктивної істини, спотворюють показання та порушують права учасників процесу.

Некоректні запитання – це запитання, що не відповідають правилам формулювання коректних запитань, а саме: передумови запитання мають бути істинними; запитальні речення повинні містити імена з точним смислом та предметним значенням; запитальні речення мають відповідати вимогам синтаксису тієї мови, якою формулюється запитальне речення. [1].

Тобто некоректні запитання – це запитання, на які неможливо дати правильну відповідь через хибність або невизначеність його пресупозиції.

Під час судового процесу переважно застосовують такі види некоректних запитань: недостатньо визначені; провокаційні; тавтологічні; та складні за структурою.

Недостатньо визначені запитання мають сенс, проте є багатозначними і за контекстом неможливо визначити одне значення. [2]. Метою таких запитань є спрямування показань у потрібне русло, певна маніпуляція з формуванням «зручної» відповіді. Якщо відповідь на багатозначне запитання стає доказом, його легше дискредитувати або переінтерпретувати на наступних етапах процесу.

Провокаційні запитання – це запитання з хибним пропозиційним ядром. На таке запитання не можна дати істинної відповіді. [2]. Мета – маніпулювання свідомістю допитуваного та суду, для підтвердження сказаного у запитанні, навіть якщо це попередньо не було доказано.

Тавтологічні запитання мають вже готову відповідь. [2]. Вони можуть застосовуватись задля виключення альтернативної відповіді, формування необхідного визначення за думкою запитувача у свідомості відповідача та сторін судового процесу.

Складні за структурою запитання мають в собі декілька неоднакових за змістом запитань, що в свою чергу вимагають різної відповіді на них. [1]. Такі запитання чинять психологічний тиск на відповідача, збиваючи його з пантелику та змушуючи одночасно відповісти на обидва питання, іноді підтверджуючи обидві частини, що вводить в оману суд.

Стосовно проблематики, викликаної некоректними питаннями, можна виділити такі наслідки:

1. Спотворюються свідчення та докази, адже некоректні запитання передбачають неможливість правильної відповіді, отже це створює ризик ухвалення судом рішення на недостовірних доказах.
2. Порушуються права учасників спору, бо створюється психологічний тиск зі сторони запитувача, що перешкоджає правдивому викладанню обставин.
3. Відповідно, підриваються засади об'єктивності та неупередженості суду, оскільки процес встановлення фактів стає залежним від маніпулятивних формулювань.

Розглянемо гіпотетичну ситуацію з застосуванням некоректного запитання: під час судового засідання, обвинувачений стверджує, що діяв у стані необхідної оборони, проте слідство вважає це перевищенням меж. Прокурор хоче підкреслити, що обвинувачений не мав права на застосування самозахисту, тому ставить наступне запитання: «Назвіть суду єдину причину, яка могла б виправдати Ваші неправомірні та агресивні дії щодо потерпілого?». В даному випадку застосовується тавтологічне питання, визначаючи дії обвинуваченого як неправомірні та агресивні. Метою є змусити відповідача погодитися з такою кваліфікацією його дій, та навіть у спробі пояснити мотиви самозахисту, вбудована пресупозиція про «неправомірність» вже працює проти обвинувача. Коректним запитанням могло б бути: «Чи можете Ви пояснити, чому Ваші дії відповідали межам необхідної оборони?».

Отже, некоректні запитання створюють вагому проблематику під час судочинства, підриваючи принципи законності та справедливості. Тому

забезпечення логічно коректних запитань є гарантією реалізації цих принципів, а також засобом протидії маніпулятивним прийомам у процесі доказування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карамишева Н. В. Логіка (теоретична і прикладна) : навч. посіб. / Н. В. Карамишева ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. К.: Знання, 2011. 455 с.
2. Логіка **:** підручник / [О. М. Юркевич, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.] ; за заг. ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2022. 220 с.

Гриневич Назар
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРИРОДА, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ, ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

Досудове розслідування є складним логіко-пізнавальним процесом, спрямованим на відтворення події минулого через призму наявних доказів. Ця діяльність відбувається в умовах інформаційної невизначеності, тимчасових обмежень та часто – активної протидії. У такому контексті роль логічного мислення слідчого стає вирішальною. Без базисних логічних знань представник закону не зможе сформулювати правильне заключення, може помилитися. А від цього залежить свобода або навіть життя невинної людини. Таким чином, логічні помилки не є абстрактними казусами; вони мають конкретні та важкі наслідки, що підривають основи правосуддя.

Визначення поняття помилки в слідчій діяльності є багатоаспектним. З одного боку, В. М. Абрамова визначає помилку як «ненавмисно неправильні судження, дії або бездіяльність суб'єкта». Такого роду помилки виникають в результаті викривленого почуттєвого відображення чи уявної інтерпретації об'єктів, явищ, процесів у свідомості особи. Це визначення робить акцент на гносеологічній природі помилки. Однак помилка є завжди відступом від норми, вона завжди передбачає неправомірність, що вказує на її нормативний характер.

Природа цих помилок є комплексною: вони виникають на стику чуттєвого та раціонального пізнання. Спочатку може відбутися неповне сприйняття інформації, а вже потім – неправильне її логічне опрацювання. Проте, ключовим фактором часто виступає не брак інформації, а саме невміння слідчого підкорити свій розум суворим законам логіки.

Аналіз практики дозволяє виокремити найбільш характерні логічні помилки, що визначають хід розслідування:

1. Передчасне узагальнення та поспішні висновки. Ця помилка полягає у формуванні висновків на основі обмеженої або неповної інформації, без врахування всіх можливих фактів. Серед типових проявів – неповний аналіз можливих причин, взяття за причину лише однієї з умов протікання явища та «поспішне узагальнення». Наслідком є невірне тлумачення доказів і формування хибної версії.

2. Вибірковість у оцінці доказів (підтверджувальне упередження). Слідчий може несвідомо надавати перевагу доказам, що підтверджують його початкову гіпотезу, ігноруючи або применшуючи значення фактів, що їй суперечать. Це породжує «обвинувальний ухил» – небажання бачити обставини, які суперечать зробленому висновку. Така вибірковість часто викликана «піддаванням впливу емоцій чи упереджень».

3. Логічна помилка в кваліфікації злочину. Ігнорування комплексного характеру складу злочину є грубою помилкою. М. Костін зазначає, що встановлення лише ознаки об'єкта і об'єктивної сторони складу є достатньою щодо характеристики не лише логічної помилки, а й таким, що не відповідає вимогам законності. Ігнорування суб'єктивних ознак спричиняє безпідставне порушення справи або помилкову кваліфікацію.

4. Відсутність критичного мислення. Це неспроможність об'єктивно оцінювати інформацію, що проявляється в ігноруванні альтернативних версій, недостатній оцінці достовірності доказів та перевірці лише обмеженого кола фактів. Наслідком цього є ризик виправдання винних або покарання невинних.

Причини носять як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. До ключових суб'єктивних факторів належать: 1. Низький професіоналізм та недостатній досвід. 2. Перевантаженість слідчих, що призводить до поспіху та бажання знайти найпростіший шлях. 3. Відсутність необхідних морально-вольових якостей та сформованого світогляду. 4. Догматичний підхід, який не сприяє творчому мисленню, здійсненню самостійного аналізу, набуттю власної точки зору. 5. Правовий нігілізм, коли слідчий свідомо нехтує вимогами закону, вважаючи їх другорядними.

Серед об'єктивних причин – суперечливість і недосконалість законодавства. А. В. Корж пише про те, що якщо закон незрозумілий, то він веде до практичних непорозумінь і помилок, створюючи передумови для правопорушень у слідчій діяльності.

Таким чином, логічні помилки в слідчій діяльності – це системна проблема, що випливає з природи пізнавального процесу та умов його здійснення. Запобігання їм вимагає комплексного підходу, що включає: 1. Вдосконалення професійної підготовки слідчих з акцентом на логіку, критичне мислення та розвиток аналітичних навичок. 2. Формування відповідального світогляду та високих моральних якостей, що є запорукою не тільки усунення помилок, а й взагалі успішної професійної діяльності слідчого. 3. Створення адекватних організаційних умов (зменшення навантаження, матеріально-технічне забезпечення). 4. Вдосконалення законодавчої бази для мінімізації різночитань та правових невизначеностей.

Лише такий багаторівневий підхід дозволить мінімізувати ризик логічних помилок і забезпечити дотримання принципів законності, справедливості та захисту прав людини в досудовому розслідуванні.

Гриценко Катерина,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет права та економічної
безпеки
група 02-25-01

ФОРМАЛЬНА ЛОГІКА І ПОЗИТИВНЕ ПРАВО

Сучасна юридична наука неможлива без опори на формальну логіку, оскільки право як нормативна система ґрунтується на чітких, внутрішньо узгоджених правилах мислення. Особливо це стосується позитивного права – сукупності чинних правових норм, установлених або санкціонованих державою. Формальна логіка виступає інструментом аналізу, тлумачення та систематизації правових норм, забезпечуючи їх несуперечливість, визначеність і передбачуваність правозастосування. Саме тому взаємозв'язок формальної логіки та позитивного права

є важливим предметом дослідження в межах логіки як навчальної дисципліни.

Формальна логіка – це наука про форми й закони правильного мислення, незалежно від конкретного змісту думок. Вона досліджує поняття, судження та умовиводи, а також основні логічні закони: тотожності, несуперечності, виключеного третього та достатньої підстави. У праві формальна логіка виконує методологічну функцію, забезпечуючи раціональність юридичного мислення.

Юридична діяльність – це насамперед інтелектуальна діяльність, пов'язана з аналізом текстів законів, правових ситуацій та аргументацією позицій. Як зазначає О. Тягло, право не може існувати без правил, а правила, у свою чергу, повинні бути логічно впорядкованими, щоб виконувати регулятивну функцію в суспільстві [5, с. 191].

Формальна логіка дозволяє:

– чітко визначати правові поняття;
– уникати логічних суперечностей у нормах;
– будувати коректні юридичні аргументи;
– перевіряти обґрунтованість правових висновків.

Позитивне право – це система загальнообов'язкових норм, встановлених державою та забезпечених її примусовою силою. Воно має формальний характер, оскільки фіксується у нормативно-правових актах і підлягає офіційному тлумаченню та застосуванню.

Австрійський правознавець Г. Кельзен розглядав позитивне право як ієрархічну систему норм, у якій кожна нижча норма логічно випливає з вищої. У своїй «чистій теорії права» він наголошував, що право повинно аналізуватися як формальна нормативна структура, відокремлена від моралі, політики чи соціології [3, с. 132].

Ієрархічність позитивного права (конституція – закони – підзаконні акти) відображає логічний принцип підпорядкованості, де порушення логічних зв'язків призводить до юридичної недійсності норм. Таким чином, формальна логіка є необхідною умовою стабільності правової системи.

Класична правова норма має логічну будову, яка часто виражається у формі умовного судження: якщо (гіпотеза) – то (диспозиція), інакше (санкція).

Ця структура безпосередньо пов'язана з логічними операціями імплікації та диз'юнкції. Наприклад, правозастосування передбачає дедук-

тивне мислення: від загальної норми – до конкретного випадку. Такий тип умовиводу є типовим для формальної логіки.

Польсько-німецький філософ логіки А. Тарський наголошував на важливості формалізації мовних конструкцій для уникнення неоднозначності та парадоксів, що має безпосереднє значення для юридичної мови [2].

Особливу роль формальна логіка відіграє в юридичній аргументації, зокрема в судовій практиці. Аргументи сторін повинні бути не лише переконливими, а й логічно коректними. Порушення логічних законів (наприклад, підміна понять або логічні помилки) можуть призвести до хибних рішень.

Німецький правознавець Р. Алексі підкреслює, що правова аргументація поєднує формальну логіку з практичним розумом, але логічна коректність є її обов'язковою передумовою

Формальна логіка забезпечує: послідовність правових міркувань; перевірюваність аргументів; обґрунтованість судових рішень [1, с. 229].

Отже, формальна логіка і позитивне право перебувають у тісному взаємозв'язку. Формальна логіка слугує інструментом раціонального осмислення правових норм, забезпечуючи їх чіткість, несуперечливість і системність. Позитивне право, у свою чергу, є прикладом складної нормативної системи, що функціонує за логічними законами.

Праці Г. Кельзена, А. Тарського, Р. Алексі та О. Тягло демонструють, що без логічного аналізу неможливе ані глибоке теоретичне розуміння права, ані ефективна юридична практика. Саме тому вивчення формальної логіки є необхідною складовою професійної підготовки юриста та важливим елементом правової культури загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alexy R. A Theory of Legal Argumentation. The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification. Oxford: Clarendon Press, 1989. 344 p

2. Альфред Тарський. Стенфордська енциклопедія філософії. URL: https://plato.stanford.edu/entries/tarski/ (дата звернення 30.11.2025 року).

3. Кельзен Г. Чи є специфічна «юридична» логіка? Ганс Кельзен; переклад В. О. Абашника. *Наукові записки ХЕПУ*. 2008. № 1 (6). С. 131–136.

4. Тягло О. В. Чи існує особлива юридична логіка? *Формальна логіка.* 2017. № 1. С. 188–193. URL: https://lnk.ua/J4PR5K7Vz

Дворнік Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ЮРИДИЧНИЙ СИЛОГІЗМ ЯК ФОРМА ДОВЕДЕННЯ В ПРАВОВІЙ АРГУМЕНТАЦІЇ

Юридичний силогізм є одним із найважливіших елементів, який забезпечує структурованість, раціональність, послідовність та передбачуваність у правовому застосуванні. Його основна функція полягає у переході від загальної норми до конкретного юридичного рішення, спираючись на класичні принципи дедуктивного мислення. Юридичний силогізм не тільки підставляє факти під норму, а й оцінює докази, правильно тлумачить норми та використовує інші логічні методи. Ефективне застосування юридичного силогізму вимагає точності у встановленні фактів і правильності правового аналізу.

Силогістична модель правозастосування базується на тому, що кожен правовий інцидент виступає як наслідок застосування норми права до конкретного випадку. В основі юридичного силогізму лежать класичні правила дедуктивного умовиводу, які передбачають виведення з необхідністю висновку з великого та малого засновку. У правовій аргументації великим засновком виступає норма, яка має структуру «якщо – то», малим засновком виступають фактичні обставини справи, а роль висновку полягає у формуванні рішення у справі [1, с. 427].

Юридичний силогізм належить до умовно-категоричних силогізмів і виступає логічною формою, призначеною для здійснення кваліфікації правопорушення або визначення юридично значущих наслідків [4, с. 40].

Проте варто зазначити, що силогізм не визначає кінцевого результату справи. Його роль полягає в забезпеченні рамок, у яких інші аргументи можуть бути визнані юридично релевантними [3, с. 97].

Як зауважує С. Райс, переконливість аргументів залежить від того, наскільки вони відповідають правилам формальної логіки, оскільки нелогічна аргументація може бути не сприйнята судом як обґрунтована [2, с. 436].

Дотримання логічних законів сприяє об'єктивному відображенню дійсності та демонструє її зв'язок, який не залежить від суб'єктивного розсуду особи, зокрема при кваліфікації злочину [2, с. 437].

Також значення юридичного силогізму полягає у відображенні зв'язку між універсальними нормами та конкретними життєвими казусами. Фактичні обставини справи уточнюють зміст норми і забезпечують її реальне застосування, роблячи її юридично дієвою [3, с. 97]. На думку К. Вандервела, саме дедукція допомагає юристу визначити, чи відповідають факти вимогам норми та чи можуть юридичні наслідки бути застосовані до ситуації [2, с. 436].

Однак слід зауважити, що силогістична модель не може вважатися вичерпною моделлю правозастосування. Про це зазначає Р. Алексі, який підкреслює, що норми часто є нечіткими, можуть суперечити одна одній, а також те, що деякі норми не здатні забезпечити повного вирішення конкретної ситуації. До того ж у більшості систем права не виключається можливість формування правових рішень навіть усупереч дослівному тексту норм [1, с. 427].

Проблеми силогістичної моделі відзначали також Р. Дворкін та Л. Фуллер. Дворкін виділяв категорію «складних справ» і стверджував, що для їх вирішення потрібна інша модель правозастосування; вони потребують ширших інтерпретаційних методів, зокрема принципів права та моралі [1, с. 428].

Таким чином, можна зробити висновок, що юридичний силогізм забезпечує логічну структуру правового міркування, рамки, у яких інші аргументи стають юридично значущими та дозволяє пов'язати норму з обставинами справи. Він робить аргументацію послідовною і формально обґрунтованою. Юридичний силогізм є невичерпною моделлю юридичного міркування. Він становить логічний каркас правової аргументації, проте ефективне правозастосування вимагає поєднання дедуктивної структури з гнучкістю тлумачення, що забезпечує справедливість і відповідність рішень закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудар С. К. Основні моделі правозастосування. *Право.ua*. 2025. №1. С. 427–431. DOI: 10.71404/LAW.UA.2025.1.63.

2. Хребтова А. А., Шуть А. О., Солоха О. В. Логіка як елемент юридичних міркувань та її застосування у процесі складання юридичних документів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. №3. С. 436–437. DOI: 10.24144/2307–3322.2024.83.3.67.

3. Дудаш Т. Логічний підхід до правової аргументації. Вид. офіц. Вроцлав: *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник.* 2020. 11. С. 96–99.

4. Юркевич О. М. Комплексний характер логіки в юридичній методології. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 1 (40). С. 40–45. DOI: 10.21564/2075–7190.40.155749.

Доброхотова Домініка
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-06

«СПРАВА СПЕЛЕОЛОГІВ» ЛОНА ФУЛЛЕРА: ТЕХНІКИ ВИКОРИСТАННЯ АРГУМЕНТІВ

«Справа спелеологів» (The Case of the Speluncean Explorers) – вигадана історія авторства філософа права Лона Л. Фуллера. описана в журналі Harvard Law Review у 1949 році. Це історія не про сам злочин, а про юридичні рішення, які залежать не лише від змісту закону, а і від того як його тлумачать. Цей гіпотетичний казус є методологічним інструментом юридичної науки. Фабула, що описує вбивство одного спелеолога чотирма іншими в умовах голоду, виступає місцем для демонстрації та протиборства п'яти базових технік юридичної аргументації.

Юридична аргументація як інтелектуальна діяльність, спрямована на підтвердження законності та доцільності правових рішень. Вона полягає у вибудовуванні логічного ланцюжка на основі нормативних актів та доказів, щоб зробити висновки переконливими для суду чи інших учасників правовідносин.

«Справа спелеологів» є актуальною і сьогодні, адже вона виступає класичним і ефективним засобом вивчення проблем права, моралі та влади; ролі судді у сучасному світі. Актуальність «Справи спелеологів» для українського правопорядку зростає в умовах нестабільності, спричиненої воєнним станом, де держава стикається з колізіями права, моралі та крайньої необхідності.

«Справа спелеологів» стала настільки фундаментальною, що її аналізували, доповнювали та критикували десятки видатних вчених: П. Сюбер, Е. Д'Амато, Ф. Істербрук, М. Козюбра, О. Петришин, С. Максимов.

Дослідження «Справи спелеологів» дозволяє проаналізувати філософські основи та техніки правової аргументації, застосовані суддями у справі.

П’ять суддів справи демонструють різні підходи до вирішення справи, які відповідають основним філософським школам. Рішення Верховного Суду Співдружності Ньюгарт (розділене 2:2 з одним утриманням) відображає основні моделі правової думки та ілюструє основні напрямки юридичної логіки, якими керувались у своїх рішеннях судді.

Філософську школу юридичного реалізму та прагматизму представлено суддею Хенді. Техніка аргументу – соціологічний аналіз, тобто врахування суспільної думки та політичної доцільності: право має бути гнучким і служити інтересам суспільства. Хенді посилається на опитування, згідно з яким 90% громадян виступають за помилування. Рішення, що йде врозріз із масовою думкою, підірве авторитет судової влади.

Філософську школу правового скептицизму представлено суддею Таттінгом. Техніка аргументу – рекузація, тобто неможливість раціонально примирити протилежні правові вимоги. Аргументація судді є унікальною, оскільки він не може прийняти остаточного рішення, демонструючи кризу раціональності у праві. Він детально критикує аргументи про «стан природи» та цільове тлумачення як логічно непослідовні та нечіткі. Однак він також не може з чистою совістю застосувати жорсткий позитивістський закон, оскільки це здається йому морально огидним.

Філософську школу правового позитивізму представлено суддею Трупенні. Техніка аргументу – текстуалізм, тобто суворе дотримання букви закону, чітке розділення права і моралі, і перекладання відповідальності за «справедливість» на іншу гілку влади. Судді не мають права вносити власні моральні міркування чи винятки у закон. Вони лише застосовують закон, яким він є. Це підтримує верховенство закону та запобігає перетворенню суддів на законодавців. Визнаючи, що вирок є суворим і, можливо, несправедливим з моральної точки зору, суддя стверджує, що пом’якшення покарання (милування) є прерогативою виконавчої влади, а не судової.

Філософську школу природнього права та цільового тлумачення представлено суддею Фостером. Його аргументація базується на принципах природного права та пурпосивізму (тлумачення закону відповідно до його мети). Він висуває дві незалежні підстави для виправдання. Спелеологи опинилися у ситуації, коли вони були повністю відрізані від цивілізованого суспільства і його законів. У таких обставинах позитивне право втрачає свою чинність, і до них застосовуються закони природи (право на самозбереження).

Філософську школу жорсткого правового позитивізму представлено суддею Кіном. Його аргументація базується на принципах суддівського

самообмеження та верховенства права. Він був найбільш категоричним прихильником розділення права і моралі. Спелеологи навмисно вбили, закон про вбивство чіткий. Спроби «тлумачити» закон, щоб досягти справедливості, є небезпечною узурпацією законодавчої влади (активізмом). Суддя не повинен керуватися власними моральними чи емоційними переконаннями при винесенні рішення. Його єдиний обов'язок – застосовувати закон, яким він є без будь-яких політичних чи моральних міркувань.

Використання різних технік аргументації призводять до висновку, що право не є монолітним. У «важких справах» (hard cases) юристи не можуть дійти згоди щодо того, яке правило застосовувати (позитивізм проти природного права), як його тлумачити (буквально чи цільовим чином) та хто має вирішувати (суд чи виконавча влада).

«Справа спелеологів» залишається актуальним методичним засобом юридичної освіти та практики, оскільки вона конкретизує п'ять основних методів юридичної аргументації (від текстуалізму до прагматизму), демонструє, що у ситуаціях крайньої необхідності закон не є самодостатнім, і судді вимушені зважати на зовнішні чинники (мораль, політику, природне право). Вивчення цієї справи є необхідним для формування українських юристів, здатних приймати обґрунтовані та справедливі рішення.

Донець Аріна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-03

ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Загальний характер правових приписів та об'єктивна неможливість вичерпного врегулювання у тексті нормативно-правового акта абсолютно всіх конкретних життєвих ситуацій зумовлюють нагальну потребу в інтерпретаційній діяльності.

Законодавець, враховуючи потреби практики, змушений створювати максимально стислий нормативний текст, що неминуче вимагає від правозастосувача відновлення дійсної волі суб'єкта правотворчості через процедуру роз'яснення та «розшифровки» нормативного тексту [1, с. 181].

Саме логічне тлумачення виступає необхідним інструментом подолання розбіжностей між «буквою» та «духом» закону, забезпечуючи точність юридичної кваліфікації та єдність судової практики, оскільки правові норми не існують ізольовано, а функціонують як елементи узгодженої логічної системи [2, с. 12].

Логічну інтерпретацію не можна розглядати виключно як допоміжний додаток до граматичного аналізу, адже використання законів і правил формальної логіки дозволяє розкрити зміст юридичних норм, який іноді не збігається з буквальним значенням через невдалий вибір законодавцем словесних форм. Відтак, логічні операції стають самостійним і необхідним етапом пізнання права. У цьому контексті логічне тлумачення варто розглядати як специфічну інтелектуальну діяльність, спрямовану на з'ясування змісту правової норми через безпосереднє використання законів і правил формальної та діалектичної логіки [3, с. 117].

Особливістю окресленого способу є те, що суб'єкт інтерпретації пізнає зміст правового припису на базі самої норми, спираючись виключно на внутрішні зв'язки між поняттями та судженнями, не вдаючись до інших, зовнішніх засобів [1, с. 183].

За допомогою логічних операцій, які включають аналіз, синтез та побудову силогізмів (дедуктивних умовиводів), суб'єкт тлумачення отримує можливість виявити те, що законодавець мав намір виразити в тексті закону, але не зміг сформулювати достатньо чітко [3, с. 117]. Саме усвідомлення змісту норм права відображає гносеологічну природу процесу тлумачення, його спрямованість на пізнання глибинного смислу правових явищ [1, с. 183]. Такий підхід забезпечує раціональне пізнання права, адже логічні форми та засоби визначення думки є загальнозначущими та необхідними для будь-якого коректного міркування [3, с. 113].

Практична реалізація логічного тлумачення здійснюється через систему спеціальних прийомів та операцій, які дозволяють трансформувати текст нормативного акта у чіткі логічні форми. Одним із основних інструментів виступає логічне перетворення, необхідність якого зумовлена особливостями формулювання правових приписів, де граматична структура речення часто не збігається з логічною структурою норми права. Логічне перетворення передбачає перебудову нормативного припису у чітке судження задля чіткого виокремлення всіх його структурних елементів – гіпотези, диспозиції та санкції, що дозволяє усунути неточності граматичного вираження, коли, наприклад, суб'єкт норми не співпадає з підметом речення [1, с. 184].

Вагому роль відіграє також аргумент *a fortiori* (висновок ступеня), сутність якого полягає у поширенні дії норми за принципом «тим більше»: заборона менш небезпечного діяння логічно означає заборону більш небезпечного, а дозвіл більшого автоматично передбачає дозвіл меншого [3, с. 117].

Альтернативою попередньому методу виступає аргумент *a contrario* (висновок від протилежного), застосування якого спирається на закон виключеного третього і передбачає, що норма не поширює своєї дії на обставини, протилежні зазначеним у її гіпотезі [2, с. 13]. Для встановлення істинності отриманих висновків використовується метод *reductio ad absurdum* (доведення до абсурду), який дозволяє відкинути варіанти тлумачення, що призводять до нелогічних або неможливих для виконання наслідків, забезпечуючи тим самим розумність правового регулювання [1, с. 182].

Неухильне дотримання логічних законів виступає фундаментальною умовою законності, оскільки порушення правил мислення неминуче призводить до помилок у правозастосуванні. Вимога узгодженості означає, що таке рішення не повинно містити внутрішніх суперечностей, забезпечуючи тотожність та однозначність вживаних термінів [2, с. 14].

Водночас застосування логічного інструментарію має свої об'єктивні межі та приховані ризики, пов'язані з неможливістю підміни волі законодавця суто формальними маніпуляціями. Логічні маніпуляції особливо проявляються у «важких справах» (hard cases) – ситуаціях, для вирішення яких не існує прийнятних норм права або існують конфліктуючі прецеденти чи неясні статутні норми. За таких обставин механічного застосування норм недостатньо, суддя змушений звертатися до моральних принципів та цінностей, керуючись ідеалом «права як цілісності», що передбачає пошук єдиного правильного рішення через побудову теорії, яка найкращим чином виправдовує юридичну практику з позицій моралі та справедливості [4, с. 128–130].

Окрім того, загрозу становлять помилки у логічній операції поділу понять, особливо при кваліфікації злочинів, де порушення правил переходу від родового поняття (наприклад, злочини проти власності) до видових (крадіжка, грабіж) унеможливлює правильну правову оцінку діяння [3, с. 96–97].

А тому дотримання законів формальної логіки – тотожності, суперечності, виключеного третього та достатньої підстави – виступає імперативною вимогою для забезпечення юридичної визначеності, слугує дієвим запобіжником від суб'єктивного свавілля та виступає інструмен-

том уніфікації судової практики, забезпечуючи однакове розуміння змісту нормативних приписів. Адже, система права повинна бути вільною від суперечностей, а кожне окреме положення має гармоніювати з усією нормативною конструкцією, що досягається саме завдяки застосуванню логічного інструментарію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антошкіна В. К. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 181–186. DOI: https://doi.org/10.32849/2663–5313/2020.5.32

2. Косович В. М. Логічні засоби правозастосовної техніки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2017. №3(15). С. 10–17.

3. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк та ін. 2-ге вид., перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с.

4. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. 336 с.

Дубинець Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-01

ЛОГІКА ЗАПИТАНЬ: ТАКТИКО-РИТОРИЧНІ ПРИЙОМИ ПІД ЧАС ДОПИТУ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ

Допит свідків і потерпілих вважається одним із ключових етапів процесуального дослідження у кримінальному, цивільному та адміністративному процесах. Актуальність дослідження логіки запитань як тактико-риторичних інструментів у процесі допиту зумовлена критичною важливістю цієї стадії для встановлення істини у кримінальному провадженні, адже через вміле або, навпаки, маніпулятивне використання питальних форм можна як ефективно виявити правду, так і несвідомо спотворити свідчення, вплинути на свідомість допитуваних та, як наслідок, на весь подальший хід правосуддя.

Відповідно до ст. 224 КПК України, допит є слідчою (розшуковою) дією, яку здійснює уповноважена особа у встановленому законом порядку. Його мета – отримати від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого або експерта усні або письмові відомості про обставини кримінального провадження, що мають значення для його розгляду, а також перевірити достовірність цієї інформації. По суті, допит полягає у безпосередньому спілкуванні слідчого або суду з допитуваним з метою з'ясування відомостей, необхідних для встановлення обставин розслідуваної справи. Проведення допиту можна розглядати як специфічну логіко-комунікативну процедуру, структура якої складається з наступних ключових елементів:

а) комунікативний статус учасників (логічні ролі) – визначення формальної ролі та комунікативної мети кожного учасника, що задає логіку їхніх мовленнєвих актів;

б) питальна структура (логічна форма запитання) – тип логічної інформації, яку запитують, визначає структуру можливої відповіді та ступінь її конкретності.

г) фіксація та верифікація (логічний контроль результатів) – елемент, спрямований на перетворення усного діалогу в логічно перевірений текст.

Логіка запитань передбачає певну послідовність і структуру. Питання повинні бути взаємопов'язані – хронологічно або тематично, щоб свідок або потерпілий міг давати відповіді послідовно та зрозуміло. Надзвичайно важливо уникати навіювання відповіді або спотворення фактів.

Основні прийоми під час допиту включають:

– Прийом «наведення ланцюжка» (логічна послідовність) – постановка питань у строгій часовій або логічній послідовності, що виключає можливість для свідка змінити чи заплутати версію подій.Приклад: «Спочатку розкажіть, де ви зустріли обвинуваченого. Що сталося відразу після цієї зустрічі? Куди ви рушили далі?»

– Прийом «деталізації» (уточнюючі та контрольні питання) – запитання на уточнення конкретних деталей, що дозволяють перевірити правдивість показань і виявити суперечності. Приклад: «Ви зазначили, що це було «ввечері». О котрій саме годині? Яке було освітлення? Що саме ви маєте на увазі під словом «поблизу»?»

– Прийом «вигаданого факту» (логічна пастка) – включення в питання заздалегідь вигаданої або неправдивої деталі для перевірки уважності, доброчесності свідка або його причетності. Приклад: «Чому ви, перебуваючи разом із N біля синього автомобіля, не помітили, як підійшов Х?» (Хоча автомобіль насправді був червоним).

Психологічний аспект допиту є не менш важливим, ніж юридичний. Встановлення довіри між допитувачем і свідком або потерпілим сприяє отриманню більш правдивих і повних свідчень. Для цього застосовуються різноманітні тактичні прийоми, що базуються на психології, логіці та суміжних науках. У практиці допиту вони значно сприяють підсиленню ефективності процесу і точності отриманої інформації.

Використання цих прийомів є предметом логічного аналізу, оскільки вони працюють не лише на рівні психології, але й на рівні аргументації та еристики**:**

– Прийом «Підтримки власної значимості». Приклад: «Ваші показання тут дуже важливі, лише ви можете прояснити цей ключовий момент. Опишіть, будь ласка, детальніше…». – Це викликає відповідальність і може сприяти більш ретельній та добросовісній свідченні.

– Прийом «Посилання на загальну мету». Приклад: «Щоб допомогти нам точно відновити картину події і запобігти помилкам, давайте звернемо увагу на деталі того вечора. Це дуже важливо для встановлення правди». –Це перетворює допит з конфронтації на співпрацю.

Таким чином, практичне значення застосування логіки запитань і тактико-риторичних прийомів полягає в тому, що ретельно сплановані запитання забезпечують повне й точне отримання доказової інформації, а використання спеціальних прийомів підвищує ефективність роботи слідчих, адвокатів і суддів. Крім того, методично вибудувана логіка допиту допомагає уникати помилок і підвищує якість процесуальних рішень.

З огляду на вищесказане можна зробити висновок, що логіка запитань і майстерне застосування тактико-риторичних прийомів є невід'ємною складовою професійної діяльності допитувача. Вони забезпечують об'єктивність отриманих даних та сприяють справедливому і ефективному судовому процесу.

Дятькова Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-09

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ЛОГІЧНИХ ПОМИЛОК

Більшість неформальних помилок виникає не навмисно, а через психологічні особливості мислення та порушення правил комунікації. Люди

схильні покладатися на емоції, інтуїцію, особисті упередження та авторитети. Це призводить до таких хиб, як апеляція до емоцій, публіки чи авторитету *(ad populum, ad verecundiam).*

Комунікативні фактори – нечіткість формулювань, перекручування тези опонента, умисне акцентування другорядних деталей – також сприяють появі помилок. У правничому середовищі ці чинники небезпечні, оскільки юридичний процес вимагає точності понять, коректного цитування та аргументації, побудованої на фактах.

Недотримання комунікативних стандартів може спотворити зміст правової позиції та призвести до неправильних висновків у судових дебатах.

Неформальні логічні помилки проявляються у різноманітних формах, але всі вони мають спільну рису – спотворення аргументації шляхом психологічного впливу, перекручення змісту або некоректної інтерпретації фактів. Однією з найпоширеніших є *аргумент до особистості*, коли замість аналізу суті аргументів атакують особистість опонента. Такий прийом створює ілюзію переконливості, проте не має логічного значення, адже не спростовує тезу, а лише дискредитує того, хто її висловлює. У правничій практиці це може проявлятися у критиці свідка чи адвоката за особисті риси, а не за доведені факти, що знижує об'єктивність дискусії. Іншою поширеною помилкою є апеляція до емоцій, коли замість раціональних доказів використовується вплив страху, жалю чи обурення. Емоції здатні викликати у слухачів певні реакції, які не пов'язані з логічним аналізом, що особливо небезпечно у судових дебатах, де важлива строгість та нейтральність оцінювання доказів. Похідними формами таких хиб є аргументи, що базуються на страху *(ad baculum),* жалю *(ad misericordiam)* чи ненависті *(ad odium).* До поширених маніпулятивних прийомів належить також «солом'яне опудало», коли позиція опонента свідомо спрощується або перекручується, щоб її було легше спростувати. Замість реальної тези створюється карикатурна версія, яка не відображає суть аргументу, що призводить до хибних висновків та неправильного розуміння позиції іншої сторони. Ще одна помилка – хибна причинність, коли події, що відбулися одна за одною, помилково трактуються як причина й наслідок. Таке міркування не враховує альтернативних пояснень і ґрунтується на поверхневому спостереженні, що особливо небезпечно у правовій сфері, де причинно-наслідкові зв'язки потребують доказової перевірки. Помилковий вибір або «хибна дилема» полягає у штучному звуженні проблеми до двох варіантів, хоча реальність значно складніша. Це створює ілюзію безальтернативності та може

нав'язувати потрібне рішення, ігноруючи інші можливості. Окрему групу становлять хиби *ad populum* та *ad verecundiam*, коли істинність твердження обґрунтовується популярністю або авторитетом. Проте ні кількість прихильників, ні статус особи не гарантують правильність позиції, адже істина визначається доказами, а не соціальними чинниками.

Отже, у сукупності всі ці хиби створюють ілюзію логічності, але фактично руйнують структурну цілісність аргументації. Для юриста це особливо важливо, адже неформальні помилки можуть призвести до маніпуляцій, упередженості та неправильної інтерпретації правових норм чи доказів. Тому володіння навичками їх розпізнавання та уникнення є важливою складовою професійної логічної культури та забезпечення справедливості правового процесу.

Жарикова Єлизавета
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-01

ЛОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Ефективність правового регулювання та реалізація конституційного принципу верховенства права безпосередньо залежать від досконалості юридичних документів. Логіка є невіддільним елементом юридичних міркувань, а володіння мистецтвом складання чітких та зрозумілих правових актів – це безцінне вміння, що забезпечує належний захист прав та свобод людини. Усе це робить логіку фактором, що має юридичну значущість, і вона входить до предмета юридичної діяльності [1].

У правовій сфері логічні міркування застосовуються під час тлумачення нормативно-правових актів, їхнього застосування до конкретних справ, оцінки доказів та ухвалення остаточних рішень, які знаходять свій вияв у юридичній документації. Саме формальна логіка надає необхідну структуру для юридичної аргументації, а її закони виступають джерелом імперативних вимог до юридичного тексту. Вони розкривають взаємозв'язок фактичних обставин, який має існувати незалежно від суб'єктивного розсуду особи [1].

Закони формальної логіки висувають низку ключових вимог до юридичних документів. Так закон тотожності вимагає чіткості та визначеності думки, що забезпечує однозначність та уніфікацію термінології. Закон непротиріччя виключає можливість одночасної істинності протилежних

думок, що є важливим для запобігання внутрішнім суперечностям у тексті та колізіям у системі права. Закон виключеного третього встановлює вимогу категоричності та повноти висновку (з двох суперечливих суджень одне є істинним, інше – хибним), що диктує необхідність завершеності та рішучості прийнятого рішення. Закон достатньої підстави вимагає обґрунтованості істинної думки, що у свою чергу забезпечується обґрунтованістю рішень доказами та раціональною аргументацією.

Основою раціональності юридичних міркувань є логічний підхід, спрямований на з'ясування логічної обґрунтованості та відбір правильних форм міркувань. Рішення (як висновок) у цій системі випливає з юридичної норми та обставин справи (як засновків) виключно за умови логічно правильної аргументації. Цей підхід ґрунтується на дедуктивній моделі обґрунтування, де дедукція надає юридичним документам структуру, обґрунтовуючи від загальних принципів права до юридичної емпірики. Логічно неправильні форми не є переконливими і будуть відхилені при оцінюванні, тому критично важливо враховувати логічні вимоги при складанні юридичних документів [1].

Недотримання логічних вимог призводить до техніко-юридичних помилок, які є результатом порушення вимог правотворчої техніки. Логічні техніко-юридичні помилки є прямим порушенням принципів і законів формальної логіки, які можуть виражатися у порушенні пропорційності визначеності поняття, тавтології, помилкових відсиланнях тощо [2].

Для підвищення якості законодавства та забезпечення його раціональної складової необхідне використання знання логіки.

Принцип логічності, як загальний принцип тлумачення закону, вимагає, щоб інтерпретація відповідала правилам і законам логіки та не містила логічних помилок. Його використання захищає правову норму від надання їй абсурдного змісту [3].

Незважаючи на критичне значення логіки, в Україні дотепер відсутня логічна експертиза як окремий, інституціоналізований вид контролю. Ця прогалина призводить до конфліктності законодавства, юридичної невизначеності та хаотичного характеру законотворчого процесу [3].

Логічна експертиза визначається як спосіб дослідження, аналізу та оцінки логічних форм юридичного тексту та їх відповідності логічним нормам, що здійснюється за визначеною процедурою. Вона мала б стати однією з основних експертиз і виконувати функцію оцінки законопроєкту на формальну правильність та несуперечливу позицію в системі права [3].

Логіка може виконувати функцію узагальнення, слугуючи основою для проведення логічних операцій зі структурного аналізу та критичної

оцінки. Це дозволяє системно виявити логічні помилки ще на стадії проєкту, включаючи алогізми, неврахування імплікацій, порушення причинно-наслідкових зв'язків та невдалі формулювання [3].

Дотримання логічних вимог є критично важливим для забезпечення якості розроблених юридичних документів та усунення подальших негативних наслідків через неправильне тлумачення встановлених норм, особливо у країнах романо-германської правової сім'ї, де провідна роль належить нормативно-правовим документам, зокрема законам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шуть А. О., Хребтова А. А., Солоха О. В. Логіка як елемент юридичних міркувань та її застосування у процесі складання юридичних документів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 3. Т. 83. С. 434–438.
2. Котова Л. В., Петрушков С. С. Техніко-юридичні помилки у нормативно-правових актах України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. №42. С. 98–108.
3. Юркевич О. Про необхідність логічної експертизи у законодавчому процесі (науково-теоретичне обгрунтування). *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2022. Вип. 2. №53. С. 88–105.

Зубарєва Ярослава
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-08

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНОГО ЛОГІЧНОГО КВАДРАТА ОПОЗИЦІЙ В ПРАВІ

Логічний квадрат, або квадрат опозиції, являє собою засіб класифікації суджень, що допомагає визначити їх істинність або хибність. Цей інструмент знаходить своє відображення не лише в класичній логіці, а й у юриспруденції, де відіграє важливу роль у побудові юридичної аргументації.

Квадрат опозиції встанов'лює відношення між чотирма формами категоричних суджень: загальностверджувальними (А), загальнозапе-

речними (E), частковостверджувальними (I) та частковозаперечними (O). Слід відзначити, що сучасний логічний квадрат відрізняється від класичної аристотелівської моделі. Він еволюціонував через булеву інтерпретацію, де передбачається існування елементів множини, що призвело до усунення відношення субальтернації (тобто з істинності A не обов'язково випливає істинність I) [1].

Така трансформація робить сучасний квадрат особливо придатним для правничої практики, оскільки правові норми часто мають модальний, деонтичний характер (дозволено/заборонено). Більше того, розширені версії квадрата включають модальні судження з категоріями можливого, необхідного та неможливого, що виявляється корисним для аналізу ймовірнісних правових гіпотез [2].

Основна різниця між класичним (традиційним, аристотелівським) та сучасним логічним квадратом полягає у розумінні екзистенціального імпорту та логічних відношень між категоричними пропозиціями. Класичний логічний квадрат, розроблений Аристотелем, передбачає існування предметів предметного класу в універсальних судженнях і утримує чотири основні логічні відношення: контрадикторність (діагоналі: A-O, E-I), контрарність (вершина: A і E не можуть бути обидва істинними), субконтрарність (основа: I і O не можуть бути обидва хибними) та субальтернація (вертикалі: універсальні судження передбачають істинність відповідних часткових суджень). На відміну від цього, сучасний логічний квадрат відмовляється від припущення екзистенціального імпорту для універсальних суджень та розглядає їх як вакуумно істинні, навіть якщо предметний клас порожній. Унаслідок цього у сучасній логіці збережено лише контрадикторність як вірне відношення, тоді як контрарність, субконтрарність та субальтернація видаляються. Хоча класичний квадрат довгий час забезпечував більше висновків та надавав потужніший логічний апарат для аналізу категоричних суджень, він виявився проблематичним при роботі з порожніми предметними класами (як-от, «химери» або «древні дракони»). Сучасна версія розв'язує цю проблему, однак за ціну втрати практичної застосованості для повсякденного логічного міркування та звуження кількості допустимих логічних операцій [3].

Володіння знаннями з логіки та вміння умовно вибудовувати логічний квадрат у процесі аргументації дозволяє суттєво підвищити переконливість юридичного міркування. Використання сучасного квадрата опозиції сприяє підвищенню точності правової аргументації, зменшенню софістичних прийомів у дебатах та утвердженню принципу верховенства права. Таким чином, цей інструмент полегшує категоризацію норм у системі права

України, що особливо актуально в умовах процесуальних реформ, зокрема змін до Кримінального процесуального кодексу України.

У правозастосовній практиці квадрат дозволяє аналізувати опозиції правових норм. Наприклад, відношення контрарності можна простежити між судженнями «Всі договори є чинними» (А) та «Жоден недійсний договір не є чинним» (Е) у контексті Цивільного кодексу України, де обидва судження можуть виявитися хибними за наявності часткових винятків. Під час допиту чи судової аргументації відношення суперечності (контрадикторності) виключає можливість одночасної істинності: якщо судження «Деякі свідки дають неправдиві показання» (О) є істинним, то судження «Всі свідки є правдивими» (А) неминуче є хибним, що запобігає логічним помилкам у процесі доведення.

Водночас необхідно визнати певні обмеження цього інструменту, а саме неврахування модальностей чи нечітких множин, що вимагає доповнення деонтичною логікою. Тим не менш, квадрат опозиції залишається базовим інструментом для формування логічної культури юриста та підвищення якості правової аргументації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логіка : підручник / О. М. Юркевич та ін. ; ред. О. Г. Данильян. Харків : Право, 2022. 220 с.

2. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-ге вид. Харків : Золота миля, 2017. 216 с.

3. The Square of Opposition Explained. *Philosophy A Level*. URL: https://philosophyalevel.com/posts/the-square-of-opposition-explained/ (date of access: 11.01.2026).

Зубко Каріна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-10

ЛОГІКО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ

Актуальність дослідження логіко-правових інструментів офіційного тлумачення Конституції України зумовлена трансформаційними про-

цесами, які переживає українська правова система в умовах воєнного стану, конституційних змін, євроінтеграційних зобов'язань та необхідності забезпечення стійкості демократичних інститутів.

Логіко-правові інструменти офіційного тлумачення Конституції України становлять інтелектуально-методологічний апарат, за допомогою якого Конституційний Суд відтворює, уточнює та конкретизує нормативний зміст положень Основного Закону. На відміну від суто текстуальних чи історико-доктринальних методів, логіко-правові інструменти формують внутрішню структуру аргументації Суду: вони забезпечують послідовність переходу від мовної форми норми до її змістової сутності, визначення місця норми в конституційній системі, а також обґрунтування правових висновків, що мають нормативні наслідки [4, с.106].

Аналіз, як логіко-правовий інструмент офіційного тлумачення Конституції України, є фундаментальним методологічним прийомом, що визначає початкову фазу реконструкції змісту конституційної норми і спрямований на поетапне виокремлення структурних елементів норми, виявлення її внутрішньої логічної будови, семантичних акцентів та нормативних меж. На рівні правової інтерпретації аналіз передбачає роботу з текстом Конституції як із багаторівневим семантичним утворенням, у якому кожне слово, логічний зв'язок або граматична конструкція має потенціал впливати на правову природу норми [2, с. 43]. У межах аналітичного підходу Суд проводить лексичний, граматичний, логічний та структурно-семантичний аналіз норми [3, с. 97]. Лексичний аналіз дає змогу встановити зміст окремих термінів, з'ясувати, чи мають вони техніко-юридичне значення, чи використовуються у широкому змісті, чи відсилають до доктринальних понять. Граматичний аналіз виявляє порядок слів, синтаксичні зв'язки, модальні конструкції («має право», «забороняється»), а також їхній вплив на юридичні наслідки норми. Логічний аналіз спрямований на виявлення умовно-наслідкових зв'язків, альтернатив, винятків або імплікацій, що випливають зі структури норми. Структурно-семантичний аналіз дозволяє з'ясувати місце конкретного положення у системі статей і розділів Конституції, визначити його функцію та взаємозв'язок із іншими нормами.

Синтез виконує ключову роль у формуванні цілісного, несуперечливого та системно інтегрованого змісту конституційної норми після її попереднього аналітичного розкладання. Якщо аналіз забезпечує детальне виявлення структурних елементів тексту, то синтез, навпаки, спрямований на їх об'єднання в єдину смислову конструкцію, яка відповідає логіці та призначенню Основного Закону. У процесі синтезу Конституцій-

ний Суд здійснює відновлення внутрішньої цілісності норми, поєднуючи її мовну форму, системні зв'язки, нормативні передумови та телеологічні орієнтири. Синтетичний підхід передбачає співвіднесення положення, що тлумачиться, з іншими нормами Конституції, принципами, доктриною прав людини та загальною архітектурою конституційного механізму, що дозволяє усунути розрив між буквальним текстом і ширшим нормативним контекстом, у межах якого він існує.

Індукція та дедукція в діяльності Конституційного Суду України виконують взаємодоповнюючі функції у процесі офіційного тлумачення Конституції [1, с. 18]. Дедуктивний підхід дозволяє Суду логічно вивести з фундаментальних принципів та статей Конституції конкретні правові наслідки, повноваження або обмеження, що є критично важливим, оскільки рішення Суду мають обов'язковий та остаточний характер, і будь-яка хибна дедуктивна логіка може призвести до порушення принципу верховенства права, зміщення балансу влад або неправомірного обмеження прав і свобод людини. Індукція, навпаки, забезпечує рух від конкретного до загального, дозволяючи Конституційному Суду формувати висновки про зміст, мету та сферу застосування норм на основі аналізу реальної практики, соціальних умов та взаємодії норм у правовій системі. Саме завдяки індуктивному мисленню Суд може адаптувати тлумачення Конституції до нових суспільних викликів, коли буквальний текст не дає прямої відповіді на сучасні проблеми, але конституційна логіка вимагає його розвитку у межах принципів і цінностей Основного Закону [5, с. 326].

Отже, логіко-правові інструменти Конституційного Суду України є фундаментальними механізмами офіційного тлумачення Конституції. Вони забезпечують системність, послідовність і цілісність конституційної аргументації, дозволяють поєднувати буквальний зміст норм із їхнім принциповим, ціннісним та функціональним змістом, а також адаптувати тлумачення до сучасних правових і суспільних викликів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельничук С. М. Інтерпретаційно-правові позиції Конституційного Суду України: загальнотеоретичні питання. *Форум Права* 66(1). 2021. С. 15–24. http://doi.org/10.5281/zenodo.4486517C.

2. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. 68 с.

3. Синицин П. М. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в контексті рішень Європейського суду з прав людини : дис. … докт. філософії : 081. Одеса, 2021. 201 с.

4. Костицький М. В. Методології пізнання в юриспруденції як науково-практичному комплексі. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 104–107.

5. Дудченко В. В. Інтерпретація права (порівняльно-правовий аспект). *Правові новели*. 2023. № 19. С. 323–330.

Івахненко Аліна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КОРУПЦІЯ»

Поняття «корупція» належить до категорій, які здавалося б, мають однозначну негативну оцінку та чіткі правові межі. Однак парадокс полягає в тому, що, попри універсальне розуміння її шкідливості, саме трактування корупції залишається дискусійним і концептуально багатошаровим. Така невизначеність не є випадковою. Вона відображає складність самого явища, яке одночасно охоплює правову, моральну, економічну та політичну площини. Звернення до сучасних українських досліджень демонструє, що аналіз корупції неможливий поза ширшим контекстом функціонування держави, суспільних цінностей та специфіки правозастосування [1; 2].

Корупція постає не лише як порушення службової дисципліни чи кримінально карана поведінка, а як критичний виклик сектору безпеки держави [1]. Корупція має властивість проникати в управлінські структури, змінюючи їхню внутрішню логіку. Коли посадові рішення починають прийматися не за критеріями ефективності чи законності, а за мотивами приватної вигоди, держава фактично втрачає здатність виконувати свої базові функції. У цьому сенсі корупція – це не просто поведінкове відхилення, а ерозія державності, що проявляється через делегітимацію влади, ослаблення контролю та зниження громадської довіри [3].

Розширюючи бачення корупції, можна наголосити на теоретичній суперечливості терміна. Наприклад, коли корупційними вважалися дії, які сьогодні можуть трактуватися інакше, або коли явища, що раніше не підпадали під поняття корупції, нині набувають саме такого змісту. Це підводить до важливого висновку: корупція – це динамічне явище, чутливе до змін економічних і соціальних умов. Тому те, що для одного суспільства є очевидним порушенням, для іншого може бути

звичною практикою або навіть способом адаптації до недосконалих інституцій [2].

Ці термінологічні складності особливо проявляються у кримінально-правовому вимірі. Ефективність протидії корупції безпосередньо залежить від точності юридичних формулювань, тоді як кримінальне право, за своєю природою, тяжіє до формалізованих і чітких визначень. Водночас корупція є адаптивним явищем, що змінює форми та переміщується у «сірі зони» правового регулювання. Унаслідок цього спроби виробити універсальне визначення корупції часто виявляють розрив між теорією і практикою [5], що підтверджує тезу про постійне випередження корупцією правового регулювання.

У межах практичної площини також варто звернути увагу на те, що корупція формується не стільки окремими корисливими діями, скільки умовами, у яких такі дії стають можливими або навіть для когось «раціональними». Це передусім інституційна слабкість, недостатня прозорість, відсутність ефективної підзвітності, а також толерування суспільством «маленьких корупційних компромісів». Коли корупція стає частиною культури, боротьба з нею перетворюється на боротьбу з комплексом неформальних практик, які роками вибудовувалися в тіні офіційних норм [3]. Звідси логічно випливає, що корупція – це не лише порушення закону, а й деформація суспільного договору, коли громадяни перестають вірити у справедливість [4].

Додатковий вимір до розуміння корупції додає міждисциплінарний підхід, який підкреслює невіддільність юридичних аспектів від економічних і соціально-психологічних. Наприклад, корупція нерідко виникає там, де існує дефіцит ресурсів або можливостей: послуги отримуються не тому, що вони належать людині за законом, а тому, що вона має доступ до «правильних» контактів. Така практика підмінює принцип рівності перед законом принципом нерівності перед можливостями**,** що є однією з найнебезпечніших форм руйнування правопорядку [2].

Таким чином, аналізуючи наявні підходи, можна зробити кілька висновків. По-перше, корупція є системним і багаторівневим явищем, для осмислення якого недостатньо суто правового підходу [1; 2]. Вона зачіпає структуру влади, економічні інтереси, моральні норми і культурну поведінку, тому апріорі не може мати одного-єдиного визначення. По-друге, легальні (законодавчі) дефініції корупції окреслюють межі відповідальності, однак не пояснюють самої природи явища, яке існує значно ширше за рамки кримінального права [5]. По-третє, корупція є індикатором стану держави: рівень її поширення відображає не лише якість законо-

давства, а й ефективність інститутів, рівень прозорості, соціальну зрілість громадянського суспільства [4].

Отже, логічний аналіз поняття «корупція» показує, що це явище не піддається простому узагальненню. Корупція – це не затерте слово, а діагноз, який державі необхідно розуміти, перш ніж лікувати. Лише тоді антикорупційна політика зможе перейти від формальних декларацій до справжніх змін, що зміцнюють державу, підвищують рівень довіри та повертають громадянам упевненість у справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мех Ю. В., Бєлєвцева В. В. Адміністративно-правовий механізм протидії корупційним деліктам як складова частина сектору безпеки держави. Epistemological aspects of tort law transfiguration in the creation of anti-corruption legislation and its enforcement: scientific monograph / ed. T. Kolomoiets. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 192–211.
2. Удовика Л. Г. Поняття корупції в сучасній правовій доктрині. *Право і суспільство*. 2021. №2. С. 45–51.
3. Тертишник В. М., Батраченко Т. Правові проблеми протидії корупції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. №4. С. 57–63. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/11.pdf (дата звернення: 11.12.2025).
4. Парфентій, Л. А. Судова економічна експертиза при розслідуванні корупційних злочинів. *Право і безпека*. 2022. №4 (87). С. 13–23.
5. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 551 с.

Казанцева Анастасія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, 01-25-11

ПАРАДОКСИ ПРАВОСУДДЯ: КОЛИ ФОРМАЛЬНО ПРАВИЛЬНЕ ЮРИДИЧНЕ РІШЕННЯ Є АЛОГІЧНІМ

Правильність судового рішення – це не лише формальна відповідність букві закону. Правосуддя повинно витримувати перевірку логікою: бути послідовним, спиратися на достатні підстави та не підмінювати понять. Коли рішення формально законне, але логічно «розсипається», виникає парадокс правосуддя. Розгляньмо парадокс правосуддя на справі Вікторії

Крикунової – мешканки Сватового, яку суд засудив до п'яти років позбавлення волі за колабораційну діяльність через те, що вона протягом двох місяців працювала в окупаційному пенсійному фонді. На перший погляд, справа виглядає класично: є стаття 111–1 КК України, факт роботи в окупаційній установі та вирок. Проте з міркувань логіки (через закони тотожності, непротиріччя та достатньої підстави) рішення є суперечливим. Закони логіки вимагають, щоб правове рішення було послідовним, спиралося на достатні підстави і не підмінювало зміст понять. У такому контексті парадокс правосуддя – коли судове рішення, хоч і формально відповідає закону, порушує основні закони логіки, внаслідок чого стає внутрішньо суперечливим та несправедливим за змістом. Вікторія в окупованому Сватовому була вимушена два місяці виконувати виключно технічні функції в окупаційному «пенсійному фонді» для порятунку та евакуації своєї надзвичайно вразливої сім'ї (тяжкохворі родичі, дитина з інвалідністю). Після успішного повернення вона підтвердила чітку проукраїнську позицію, працюючи в Ірпінській міськраді. Проте, вирок суду (5 років з конфіскацією майна за ст. 111–1 КК) є логічно суперечливим: він ігнорує принцип необхідності та гуманітарну мету її вимушених дій непропорційно караючи особу, яка повернулася і працювала на Україну. Ця справа є тестом на здатність правосуддя відрізняти злочинну співпрацю від виживання. Формальна логіка суду у справі Крикунової ґрунтується на чотирьох елементах, що ігнорують матеріальну справедливість: суд формально спирається на наявність норми (ст. 111–1 КК, що криміналізує певні посади), факт роботи (двомісячна офіційна діяльність), кваліфікацію установи (визнання окупаційного пенсійного фонду «органом владних повноважень» окупаційної адміністрації) та дотримання процедури. Логічне протиріччя виникає внаслідок підміни понять: суд зводить склад злочину колабораціонізму до суто формального факту обіймання посади. При цьому повністю ігноруються матеріальні чинники: гуманітарний мотив виживання особи та відсутність у неї реальних організаційно-розпорядчих повноважень у кваліфікованій як «владна» установі. З цієї формальної перспективи логіка обвинувачення отримує висновок за modus'ом ponens умовно-категоричного силогізму: «Якщо особа працювала на посаді з відповідними функціями в органі окупаційної адміністрації, то вона вчинила колабораційну діяльність. Вікторія працювала на такій посаді в окупаційному пенсійному фонді. Отже, Вікторія вчинила колабораційну діяльність». Хоча висновок цього умовиводу є формально правильним, він одночасно є таким, що не відповідає дійсності повною мірою. Головна проблема полягає в тому,

що висновок про «колабораційну діяльність» не має достатньої підстави, необхідної як з позиції логіки, так і кримінального права. Логіка захисту ґрунтується на Міжнародному гуманітарному праві та диференціації функцій: не будь-яка робота на окупованій території є злочином. У термінах логіки це означає, що для висновку «Крикунова – колаборант» бракує ключових істинних засновків (умисел, шкода, характер повноважень). Отже, порушено закон достатньої підстави: висновок заявлений як істинний, але сукупність його підстав неповна й сумнівна. Логічною помилкою є також кваліфікація пенсійного фонду як «органу владних повноважень». Пенсійний фонд є органом соціального забезпечення, а не силовим чи політичним органом окупаційної влади. Використання слідством цього терміну є підміною поняття: фактичний зміст діяльності замінюється терміном, що автоматично криміналізує діяння. Ця зміна змісту понять у процесі доведення є порушенням закону тотожності. Ще однією вражаючою деталлю, що суд не врахував, є те, що Сватове було окуповано до ухвалення статті 111–1 КК України, за якою судили Вікторію. Окрім того, український зв'язок був відсутній із перших днів окупації. Таким чином, держава фактично вимагає від особи знати заднім числом норму в умовах інформаційної блокади. Це є додатковим проявом порушення закону достатньої підстави, оскільки не можна вважати, що особа мала реальну можливість усвідомлювати протиправність своїх дій у момент їх вчинення. Також цікавим аспектом є суперечливий образ Вікторії в системі права. З одного боку, держава через суд називає її «суспільно небезпечною колаборанткою», а з іншого боку, та ж сама держава визнає її «проукраїнською активною громадянкою». У цьому випадку отримуємо пряме порушення закону непротиріччя: несумісні судження про одну особу не можуть бути одночасно істинними. Алогізми цієї справи – не просто резонансний прецедент, а тривожний сигнал: брак логічного обґрунтування здатен перетворити правосуддя на його протилежність. З формальної точки зору рішення суду виглядає законним. Однак, з точки зору логіки, вирок суперечливий: порушено закон достатньої підстави, бо висновок про колаборацію зроблено без доведення ключових елементів та урахування можливості усвідомлювати протиправність дій, порушено закон тотожності через розширення поняття «орган владних повноважень» до соціальної установи та змішування «колаборації» з гуманітарним виживанням і, нарешті, порушено закон непротиріччя, адже одна й та ж особа одночасно постає як «суспільно небезпечна колаборантка» і як «проукраїнська активістка». У результаті ми маємо саме те, що називається парадоксом правосуддя: рішення фор-

мально правильне, але логічно суперечливе й тому сумнівне з точки зору справедливості. Логіка є ключовим інструментом для об'єктивної критики судових рішень, виходячи за межі формальної законності. У справах про колабораціонізм правосуддя повинне, спираючись на МГП, чітко розрізняти злочинну співпрацю та діяльність, спрямовану на виживання і гуманітарну підтримку населення. Справа Крикунової слугує вирішальним тестом, що ілюструє: вирок є справедливим лише тоді, коли він логічно послідовний, не допускає підміни понять і балансує між формальною правильністю та матеріальним, гуманітарним змістом.

Каліберда Дар'я
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет слідчої та детективної діяльності, група 03-25-01

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗУ «ПРО ПИТНУ ВОДУ ТА ПИТНЕВОДОПОСТАЧАННЯ»

Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» є фундаментально нормативно-правовим актом, що регулює суспільні відносини усфері забезпечення населення України питної води. Структура закону, термінологічна визначеність дозволяють здійснити логічний аналіз з позиції юридичної діяльності, логіки та системності правового регулювання.

Закон побудований за принципом послідовності: від загальних положень до спеціалізованих норм. У першому розділі визначено головні дефініції понять, зокрема «питна вода», «джерело питного водопостачання», «питне водопостачання», що дають визначеність і довільне тлумачення понять.

Подальші розділи закону демонструють логічну послідовність: починаючи ст.6 Принципи державної політики у сфері питної води, питного водопостачання,

ст.7 Гарантії прав споживачів у сфері питної води, питного водопостачання,

ст. 16. Організація питного водопостачання. Така структура свідчить про ретельну побудову та підхід до регулювання водної сфери, що відповідає вимогам логіки.

Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» загалом демонструє логічну структурованість, однак є суперечності та прогалини, що ускладнюють реалізацію деяких положень. Наприклад ст. 9 Інформування про якість питної води. Ця стаття гарантує право споживачам на отримання інформації про якість питної води. Закон встановлює, що постачальники зобов'язані надавати правдиву інформацію, однак закон не деталізує з якою періодичністю.У чинному законодавстві відсутня пряма вказівка на обов'язковість публікації результатів аналізів у доступній для споживача формі. Водночас, відповідно до вимог ДСТУ 7525:2014 «Вода питна. Вимоги та методи контролювання якості», питна вода повинна відповідати встановленим гігієнічним нормативам за мікробіологічними, санітарно-хімічними та органолептичними показниками. Проте в законі не передбачено обов'язку постачальника супроводжувати оприлюднені результати лабораторного контролю поясненнями щодо відповідності цим нормативам, що ускладнює їхнє розуміння для споживача.У практиці це призводить до того, що споживачі часто не мають доступу до актуальних даних про якість води, її хімічний склад. Наприклад у більшості регіонах України на сайтах водоканалів є інформація про якість води, але немає пояснень щодо допустимих норм, що ускладнює розуміння громадянам.

Таким чином, Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» потребує вдосконалення в частині деталізації. Усунення значних нормативних прогалин сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання у сфері водопостачання та безпечної реалізації споживачами цього закону.

Каменський Владислав
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-01

АКСІОМИ В ПРАВІ

Тема правових аксіом залишається актуальною для дослідження, адже аксіоми в правовій сфері залишаються фундаментально важливими. По-перше, правові аксіоми виступають інструментом регулювання складних суспільних відносин та розв'язання юридичних колізій, тому є важ-

ливими в сфері судочинства та правозастосування. По-друге, вони є комплексом моральних та етичних цінностей, завдяки яким суспільство виражає розуміння справедливості: «незнання закону не звільняє від відповідальності за його порушення», «ніхто незобов'язаний свідчити проти себе», «не можна нікому відмовляти у правосудді». По-третє, правові аксіоми можна коротко описати двома словами – істина та досвід, оскільки за своєю суттю вони є положеннями, які за замовчуванням сприймаються як незаперечувана правда та не мають потреби на перевірки достовірності, оскільки були сформовані в результаті багатовікового досвіду наших попередників та при цьому залишають свою актуальність й на сьогодні.

Проблемі правових аксіомприсвячені праці таких науковців:Ота Вайнбергер, Ґеорґ Генрік фон Врігт, Карл Енгіш, Альф Росс, Олег Наливайко, Інна Зеленко та інші.

З метою поглиблення знань та розуміння предмету аксіом в праві для правильного їх використання в правовій діяльності слід визначити різницю між трьома схожими між собою юридичними категоріями: правові аксіоми, правові принципи та правовіпрезумпції. За своєю сутністю, що правові аксіоми, що правові принципи, виражають моральні основи права, а правові аксіоми та правові презумпції є заздалегідь прийнятними судженнями про реальність або істинність певних станів. Однак ці три явища мають різницю між собою.

Як було зазначено, правова аксіома є базовою, самоочевидною істиною, що не потребує доказів і слугує підставою для побудови правової системи. Вона формулює незмінний логіко-моральний фундамент системи права.

Правові принципи є керівними ідеями, що виражають сутність, зміст і соціальну спрямованість права. Вони є конкретизацією та розвитком аксіоматичної основи у напрямку регулювання суспільних відносин. Якщо аксіома «народ – джерело влади» стверджує фундаментальний факт, то принцип демократії, що з неї випливає, вже містить орієнтири для організації державного механізму та гарантій участі громадян. Принципи є дуже важливим чинником в сфері правотворчості та тлумачення права. Головна відмінність між правовими аксіомами та правовими принципами полягає в їх функціях. Правова аксіома є передумовою для існування та функціонування правової системи і є вивідним для інших правових положень, в той самий час як правові принципи є керівними нормами-ідеями, які спрямовують саме правотворчість та правозастосування.

Правова аксіома та правова презумпція. Якщо перше – це безумовна істина, то друге – лише припущення про наявність або відсутність певних юридичних фактів, дія якого триває до моменту спростування. Можливість спростування та умовність правової презумпції можна пояснити походженням самого слова: термін походить від латинського слова praesumptio, що означає «припущення».Класичний приклад правової презумпції – презумпція невинуватості, що має суто процедурну місію забезпечення стабільності процесу в умовах невизначеності. Вони були створені як інструмент процесуального доказування в часи римського права. Виходячи з цього, правова презумпція є інструментом. Головна відмінність між правовою аксіомою та правовою презумпцією полягає в тому, що аксіома апріорна та абсолютна, тобто не підлягають жодному сумніву, а презумпція – процедурне та умовне явище.

Таким чином ми можемо підкреслити, що правові аксіоми, принципи та презумпції вибудовують своєрідну систему, в якійкожен елемент між собою пов'язаний. Аксіоми є безумовним фундаментом права, при припущенні хибності яких система втрачає легітимність. За такою логікою, принципи є директивами дій, які базуються на аксіомах та є конкретними орієнтирами для держави та законодавця. Презумпція – інструмент для роботи з фактами в умовах обмеженості в ресурсах. Розуміння цих трьох явищ сприяє глибшому розумінню того як моральний консенсус суспільства у вигляді аксіом матеріалізується в правозастосуванні через правові принципи та презумпції.

Каптанна Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Факультет
права та економічної безпеки,
група 02-25-01

РОЗМЕЖУВАННЯ РОДОВИХ ТА ВИДОВИХ ПОНЯТЬ У НОРМАХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (НА ПРИКЛАДІ СТ. 191–200 КПК УКРАЇНИ)

Проблема чіткого розмежування родових і видових понять має фундаментальне значення для правової науки та правозастосовної практики, зокрема у сфері забезпечення економічної безпеки держави. В умовах

ускладнення економічних процесів, зростання фінансових злочинів та підвищеної ролі кримінального процесу як інструменту захисту публічних і приватних інтересів особливої актуальності набуває правильне тлумачення правових норм, що регулюють процедури затримання, застосування та зміни запобіжних заходів. Саме ці процесуальні механізми безпосередньо впливають на ефективність протидії злочинам у сфері економіки та, відповідно, на стан економічної безпеки України.

У теорії пізнання та логіці родовою називають ознаку, яка притаманна предметам певного класу, у межах якого знаходяться предмети, що відображені у даному понятті. Водночас видовою, або специфічною, ознакою є така ознака, яка дозволяє відрізнити предмети, узагальнені в одному понятті, від інших предметів того самого роду. Іншими словами, родові ознаки формують загальне уявлення про певну групу явищ, тоді як видові конкретизують її, уточнюючи зміст і межі правового регулювання. У праві це розмежування має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки від нього залежить правильна кваліфікація дій, застосування норм і забезпечення прав людини.

У нормах Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) статті 191–200 утворюють цілісний нормативний масив, який регламентує порядок затримання особи, застосування запобіжних заходів, їх продовження, зміну та контроль за дотриманням процесуальних гарантій. У контексті економічної безпеки ці норми мають родове значення як такі, що забезпечують належне функціонування кримінального провадження у справах про економічні злочини, а водночас містять низку видових положень, спрямованих на регулювання конкретних процесуальних ситуацій.

Родовим поняттям для статей 191–200 КПК України можна вважати інститут запобіжних заходів та процесуальних дій, пов'язаних із затриманням особи. Саме цей інститут спрямований на досягнення загальної мети кримінального провадження – забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного або обвинуваченого, запобігання ухиленню від слідства і суду, впливу на свідків, знищенню доказів та вчиненню нових правопорушень.

Стаття 191 КПК України конкретизує родове поняття затримання через визначення видових ознак дій уповноважених службових осіб після затримання на підставі ухвали слідчого судді або суду. Вона встановлює чіткі часові межі перебування особи під вартою, порядок визначення місця затримання залежно від обставин (затримання на транспорті, авіаційному чи морському сполученні), обов'язок негайного вручен-

ня копії ухвали та інформування відповідних органів. Видовий характер цієї статті проявляється також у спеціальних правилах щодо затримання співробітників розвідувальних органів та гарантіях захисту прав дітей, які залишаються без батьківського піклування.

Стаття 192 КПК України розкриває інший видовий аспект родового поняття запобіжних заходів – подання клопотання про їх застосування після затримання без ухвали суду. Тут родовою ознакою виступає сам механізм судового контролю за обмеженням прав особи, а видовою – порядок звернення прокурора чи слідчого до суду, визначення підсудності, а також вимоги до змісту клопотання. Для економічної безпеки це має особливе значення, оскільки

дозволяє оперативно реагувати на економічні злочини, водночас не порушуючи принципів законності та змагальності.

Стаття 193 КПК України деталізує порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, що є ще однією видовою конкретизацією родового інституту. У ній закріплено процесуальні права підозрюваного та обвинуваченого, обов'язки суду щодо їх роз'яснення, правила участі захисника та недопустимість використання пояснень особи проти неї. Видовість цієї норми полягає у визначенні процедури судового розгляду як самостійного етапу кримінального процесу, який має особливе значення у справах про економічні злочини, де часто фігурують складні фінансові докази та значні суми збитків.

У статті 194 КПК України родове поняття запобіжного заходу отримує подальшу конкретизацію через умови та критерії його застосування. Тут видовими ознаками є перелік обставин, які суд зобов'язаний встановити: наявність обґрунтованої підозри, ризиків, недостатність більш м'яких заходів. Окремі частини статті деталізують можливі обов'язки підозрюваного, включно з електронним контролем, обмеженнями у спілкуванні чи пересуванні.

Стаття 195 КПК України містить видові норми щодо застосування електронних засобів контролю. Родова ознака тут – контроль за поведінкою підозрюваного як складова запобіжного заходу, а видові – технічні, організаційні та правові вимоги до такого контролю.

Статті 196–200 КПК України послідовно розкривають видові аспекти родового інституту запобіжних заходів через регламентацію ухвали суду, строків її дії, порядку продовження та зміни запобіжного заходу, а також значення висновків суду.

Отже, аналіз статей 191–200 КПК України свідчить, що розмежування родових і видових понять є ключовим для правильного розуміння

та застосування норм, спрямованих на забезпечення економічної безпеки. Родовий рівень формує загальну правову модель запобіжних заходів і затримання, тоді як видовий рівень наповнює її конкретним змістом, враховуючи різноманіття процесуальних ситуацій. Такий підхід дозволяє забезпечити ефективність кримінального провадження, дотримання прав людини та належний захист економічних інтересів держави.

Кеба Каміла
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-02

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНІКИ ДОПИТУ: РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ В РОБОТІ АДВОКАТІВ

У судовому процесі важливим стає не лише зміст показань, а й логічні прийоми, які адвокати використовують в процесі своєї діяльності. Використання неформальної логіки у маніпулятивних допитах істотно впливає на сприйняття свідків і суду, що потребує особливої уваги.

Значущість цієї проблематики підтверджується працями дослідників неформальної логіки та аргументації, зокрема Х. Перельмана, С. Тулміна, Д. Волтона, які звертали увагу на переконувальну силу аргументів поза межами формальної логічної коректності. У правовій сфері ці ідеї отримали подальший розвиток у контексті судової риторики та практики допиту.

Тому в межах даного дослідження розглядається роль неформальної логіки у формуванні маніпулятивних стратегій допиту, а також те, як логічні прийоми й помилки впливають на інтерпретацію доказів і показань у судовому процесі.

Адвокати у своїй професійній діяльності активно застосовують логічні конструкції, що не завжди відповідають суворим правилам формальної логіки, проте є ефективними з точки зору переконання. До таких прийомів належать навідні запитання, приховані припущення, емоційно забарвлена аргументація та апеляція до авторитету. Їх використання дозволяє спрямувати мислення свідка або суду у потрібному напрямі, не вдаючись до прямого викривлення фактів.

Під неформальною логікою в даному випадку розуміється сукупність способів аргументації та міркування, що функціонують у природній мові тареальних комунікативних ситуаціях і не зводяться до формалізованих логічних схем. Вона зосереджується на правдоподібності, переконливості та психологічному впливі аргументів, а не лише на їх формальній правильності.

Важливе місце у маніпулятивних техніках допиту посідають неформальні логічні помилки(логічно некоректні, але переконливі аргументи). Наприклад:апеляція до емоцій – вплив на почуття співрозмовника замість раціонального обґрунтування;хибна аналогія – порівняння різних за суттю ситуацій для створення ілюзії подібності; апеляція до авторитету – використання думки впливової особи без належного обґрунтування її релевантності;приховане припущення у навідному запитанні – нав'язування певної тези ще до отримання відповіді.

Прикладом таких технік є формулювання запитань, які вже містять оцінку подій або припускають вину, змушуючи свідка реагувати в межах заданої логічної рамки.Ефективність таких маніпулятивних технік допиту полягає у тісному зв'язку між психологією сприйняття та логікою аргументації. Порушення логічної послідовності, використання двозначних висловлювань або апеляція до емоцій створюють умови, коли свідчення сприймаються не просто як факти, а як частина бажаної адвокатом інтерпретації.

Серед поширених прийомів – навідні запитання, які містять приховані припущення або підштовхують до певної відповіді. Це змушує свідка погоджуватися або заперечувати те, що вже побудовано за маніпулятивною логічною схемою. Інший метод – хибна аналогія, коли адвокат порівнює різні ситуації, створюючи враження закономірності. Також часто застосовуються апеляції до авторитета, емоційний тиск та узагальнення для посилення власної позиції.

Важливо розуміти, що неформальні логічні помилки діють не окремо, а в поєднанні з когнітивними упередженнями. Наприклад, присяжні чи судді можуть піддатися ефекту підтвердження, віддаючи перевагу аргументам, що відповідають їхнім початковим уявленням, або ж потрапити під вплив ефекту першого враження, коли перша заява адвоката визначає подальше сприйняття свідчень. Таким чином, адвокат створює ситуацію, коли слухач несвідомо сприймає логічно хибні аргументи як правдоподібні.

Неформальні логічні помилки, які в теорії логіки кваліфікуються як порушення норм раціонального мислення, у судовому процесі можуть

набувати функціонального значення як елемент ефективної адвокатської стратегії.У змагальному процесі така аргументація може не тільки структурувати подання фактів, але й викликати емоційний інтерес до справи, що підвищує її переконливість.

Таким чином, використання адвокатами неформальної логіки під час маніпулятивних допитів ґрунтується на поєднанні психологічних механізмів сприйняття та логічних технік аргументації. Неформальні логічні помилки дозволяють вибудувати потрібну інтерпретацію подій і здатні суттєво вплинути на оцінку доказів, що робить їх одним із найважливіших інструментів у професійній діяльності адвоката.

Кесарелі Владислав,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

ЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛІЗІЙ В СУДОВИХ РІШЕННЯХ ПО СПРАВАХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

Логічні характеристики колізій у судових рішеннях по справах соціального захисту ветеранів війни становлять надзвичайно важливу сферу для правознавства та судової практики, оскільки вони безпосередньо впливають на ефективність реалізації конституційних та законодавчих гарантій соціального захисту осіб, які виконували надважливі державні та громадянські обов'язки під час військових конфліктів. Ветерани війни як особлива соціальна група потребують особливого підходу у забезпеченні їх прав і свобод, адже їхній внесок у захист держави не може залишатися поза увагою правової системи. Однак на практиці судова діяльність у цій сфері часто ускладнюється через наявність різноманітних колізій у законодавчих актах, неоднозначність норм, а також суперечливі підходи в тлумаченні права, що призводить до логічних суперечностей у судових рішеннях.

Логічний аналіз колізій у судовій практиці соціального захисту ветеранів війни передбачає вивчення структури і характеру протиріч між правовими нормами, їхньою взаємодією, а також методами, які застосовуються судами для подолання цих суперечностей. Колізії можуть виникати як усередині одного нормативного акта, так і між різними законодавчими документами, що регулюють права ветеранів війни, зокрема

щодо пільг, соціальних гарантій, медичного забезпечення, пенсійного забезпечення і правової підтримки. Сутність логічних характеристик таких колізій полягає у виявленні внутрішніх протиріч між нормами, які однаковою мірою претендують на застосування, але внаслідок своєї різнорідності або недосконалості не можуть бути імплементовані одночасно без порушення прав і законних інтересів суб'єктів.

Однією з головних логічних характеристик колізій є їхня подвійна природа – вони можуть бути як декларативними, так і імперативними. Декларативні колізії виникають тоді, коли норми мають схожу предметну спрямованість, але формулювання або правова конструкція суперечать одна одній у межах правового поля. Імперативні колізії мають більш складний характер і пов'язані з ситуаціями, коли норми не лише суперечать одна одній у формальному розумінні, а й неможливо застосувати одну без порушення логіки застосування іншої. Це ускладнює суддівське рішення, оскільки виникає потреба у виборі між альтернативними варіантами правозастосування.

Ще однією важливою характеристикою є рівень ієрархії норм, який значною мірою визначає методи подолання колізій у судовій практиці. Конституційні норми, міжнародні договори, закони, підзаконні акти мають різний ступінь юридичної сили, і логіка їх взаємодії вимагає послідовного дотримання правил пріоритетності. Втім, на практиці часто спостерігаються випадки, коли нижчестоячі акти містять норми, які прямо суперечать вищим за юридичною силою, або ж між нормами одного рівня відсутні чіткі критерії пріоритетності. Така ситуація породжує логічні колізії, які потребують детального правового тлумачення і знаходження компромісних рішень.

Особливу увагу слід приділити ролі суддівського тлумачення у подоланні логічних колізій. Судді, будучи носіями юридичної логіки і знань, використовують різноманітні методи інтерпретації, серед яких граматичне, систематичне, телеологічне та історичне тлумачення. У процесі розгляду справ соціального захисту ветеранів війни судді змушені враховувати не лише формальні аспекти норм, а й соціальне значення та цілі, які вони переслідують, а також суспільну вагу питань, пов'язаних із забезпеченням соціальної справедливості. Логічні суперечності у текстах законів можуть бути усунуті через застосування принципів конституційності, верховенства права і гуманізму, що дає змогу знаходити рішення, які максимально відповідають загальнодержавним цінностям.

Варто зазначити, що колізії в судових рішеннях мають не лише формальний логічний вимір, а й суттєвий психологічний аспект, пов'язаний

із когнітивними процесами суддів. Розв'язання складних суперечностей у праві вимагає не лише технічної логіки, а й здатності до критичного мислення, аналізу великих масивів інформації, зважування інтересів і прогнозування наслідків. Логічні характеристики колізій у цьому контексті стають інструментом для розуміння механізмів прийняття рішень, а також для вдосконалення судової практики шляхом розробки методичних рекомендацій і правових стандартів.

Соціальний захист ветеранів війни є особливо важливою сферою, оскільки мова йде про захист прав людей, які часто постраждали від війни фізично, морально і соціально. Тому логічні колізії у цій сфері мають більш гострий характер, адже помилки або неправильне тлумачення норм можуть призвести до фактичного порушення прав, обмеження соціальних гарантій або навіть несправедливості у ставленні до ветеранів. В цьому сенсі правосуддя в справах соціального захисту ветеранів виступає не лише як юридична процедура, а й як прояв соціальної відповідальності держави.

Отже, логічні характеристики колізій у судових рішеннях по справах соціального захисту ветеранів війни є ключовим елементом для забезпечення справедливості і ефективності правосуддя у цій важливій сфері. Розуміння природи, структури і методів подолання таких колізій дозволяє не лише покращити якість судових рішень, а й створити більш прозору, передбачувану і гуманну систему соціального захисту ветеранів. Цей підхід сприяє зміцненню довіри суспільства до судової влади і утвердженню верховенства права як базового принципу демократичної держави.

Кириленко Дмитрій
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності 03-25-01

«ГІБРИДНА ВІЙНА»: ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

У XXI столітті традиційні методи ведення війни, тобто відкрита збройна боротьба між державами із використанням звичайного озброєння та застосуванням військової тактики, яка регулюється міжнародними конвенціями, усе частіше поступаються місцем гібридним війнам, які

мають давню історію та включають економічний тиск, кібератаки, пропаганду, маніпуляцію інформацією тощо. У сучасний час термін»гібридна війна» є невід'ємною частиною зовнішньополітичної стратегії, яку застосовують держави у міжнародних конфліктах, тому вивчення та аналіз даного поняття мають надзвичайно важливе й актуальне значення для формування національної безпеки та міжнародної стабільності.

Гібридна війна – це воєнна стратегія головною метою, якої є нав'язування свого політичного режиму, порушення норм міжнародного права, маскування дій агресора шляхом застосування заходів політичного, економічного, інформаційного, психологічного характер. Сюди відносяться нетрадиційні форми ведення війни, зокрема імітація ворогом збройних сил іншої держави, здійснення воєнних дій агресором «під власним прапором», а також здійснення ворожих операцій, які пов'язані з багатьма сферами життєдіяльності (економічна, політична, соціальна, релігійна, інформаційна, науково-технічна).

Поняття «гібридна війна» вивчали різні, як зарубіжні так і вітчизняні вчені експерти, зокрема Ф. Гофман, Р. Вілкі, В. Головченко, Є. Магда, В. Горбулін тощо.

Гібридна війна не є чимось новим і не встановлює нові принципи у стратегії ведення війн; вона, скоріше, використовує та поєднує старі елементи, які раніше застосовувались, із сучасними, що виникають та розвиваються у процесі техногенного розвитку людства. Прикладом відомої гібридної війни в історії є Пелопоннеська війна (431–404 рр. до н.е.) між Афінами та Спартою, де, крім бойових дій,були застосовані економічні санкції та інформаційні маніпуляції. У середньовіччі прикладом гібридних війн є релігійні війни, зокрема Реконкіста в Іспанії, Хрестові походи, де використовувалася пропаганда, економічний та політичний тиск.

Принципи гібридної війни були закладені дуже давно. Так китайський мислитель Сунь-Цзи, який жив у VI–Vст. до н.е., говорив у своїй праці про військові стратегію «Мистецтво війни», що перемогти ворога без бою є вершиною військової стратегії. Геродот у своїй праці «Історія» описував деякі прийоми та особливості ведення гібридних війн на прикладі греко-перської.

У XVIIтехнології гібридної війни розкривав французький учений ГабріелНоде.

УXIX великий внесок у вивчення теорії та практики гібридної війни зробив прусський генерал Карл фон Клаузевіц, який написав книгу «Про війну». У даній праці він згадав деякі військо-стратегічні інструменти, які відносяться до гібридних.

Якщо говорити про термін «гібридна війна», то він виникає відносно недавно. Дане поняття було сформульовано генералом ДжеймсомМеттісом у вересні 2005 році, а згодом, у листопаді того ж року спільно з Ф. Гоффманом була опублікована стаття «Майбуття війна: зліт гібридних воїн». Гофман говорить про те, що у майбутньому ми зіткнемось із сукупність противників та агресорів, які будуть використовувати різні методи ведення бойових дій, зокрема традиційні військові дії, партизанські та повстанські дії, терористичні акти. Вони поєднують сучасні військові технології із гібридною системою. Таке поєднання дозволяє застосовувати безпілотні системи (дрони, роботи), штучний інтелект, комбінуючи їх із терористичними та злочинними діями, а також із кібервійною.

У гібридній війні з'являються безліч нових учасників, зокрема криміналістичні банди, хакери, легіони іноземних найманців, терористичні групи, приватні військові компанії тощо.Однією з характерних рис гібридної війни є повстанці. Сюди відносяться переважно цивільних осіб зі зброєю. Головна їх відмінність те, що їх важко відрізнити від іншої групи населення. Вони можуть працювати на ворога, передаючи йому важливу інформацію, надаючи ключові дані тощо.

Яскравим прикладом гібридної війни є збройна агресія Росії проти України, яка триває з 2014 року і до сьогодні РФ застосовує принципи гібридної війни, поєднуючи використання регулярних військ із нетрадиційними методами. В російсько-українській війні здійснюється два види впливу на Україну: внутрішній і зовнішній. Посилення інформаційної дії, створення неправдивої інформації, підтримання Росією проросійських політичних партій на території України, все це формує відповідний тиск на державу.

Підсумовуючи дану інформацію, можна сказати, що формуються нові системи та стратегії ведення війни. Одним із сучасних методів ведення збройних конфліктів є гібридна війна. Вона включає традиційні методи ведення збройних конфліктів та протистояння між державами та нетрадиційними засобам, що тісно пов'язані з різними сферами життєдіяльності. Ведення гібридної війни є більш вигідним для агресора: немає руйнувань на власній території, непотрібно вкладати великі кошти, крім того, даний метод здійснює інформаційний, політичний та соціальний тиск на державу, проти якої здійснюється агресія, що визначає колосальну роль у досягненні стратегічних цілей агресором.

Кирилко Дар'я
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-01

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ТЕРОРИЗМ

У XXI столітті тероризм є однією з найбільших загроз міжнародній безпеці. Незважаючи на активну боротьбу світової спільноти з цим явищем, невизначеність універсального правового визначення тероризму ускладнює протидію. Для розуміння та поглиблення співпраці необхідно логічно проаналізувати поняття «тероризм», щоб виявити обсяг і зміст, сутнісні ознаки й чітко розмежувати з іншими суміжними поняттями.

Термін «тероризм» походить від латинського «terror», що означає жах, страх. Вже в античному світі та середньовіччі створювалися організовані групи, які використовували залякування та вбивства як інструмент влади. Вперше це поняття було введене завдяки Великій Французькій революції в період якобінської диктатури для позначення системи державного терору. Казуїстичність терміну вплинула на його сприйняття у сучасному вимірі: тероризм асоціюється з діяльністю окремих осіб, радикальних угруповань та інших організацій, які використовують насильство для досягнення ідеологічних, політичних та релігійних цілей.

Поняття «тероризм» характеризується трьома найважливішими ознаками: по-перше, насильницький характер або погроза застосування сили (тероризм завжди передбачає фізичне насильство або його імітацію); по-друге, публічність (терористичний акт спрямований на залякування широкої аудиторії та створення атмосфери страху в суспільстві); по-третє, наявність ідеологічної, релігійної або політичної мети (тероризм є інструментом досягнення певних цілей, а не просто помстою або наживою).

За суб'єктами здійснення, можна виділити державний та недержавний тероризм. За мотивацією розрізняють політичний, релігійний та ідеологічний тероризм.За масштабом діяльності тероризм поділяється на локальний, національний та міжнародний, що становить світову небезпеку.

Важливим є розмежування понять тероризм і диверсії. Диверсія спрямована на знищення або пошкодження певного об'єкта, тоді як тероризм у свою чергу передбачає спрямовану діяльність із залякування. Розмежування цих понять відбувається через різницю в меті та характері завданої шкоди.

Таким чином, відсутність узгодженості в міжнародному праві щодо поняття «тероризм» залишається серйозною проблемою, що створює простір для політичних маніпуляцій та ускладнює міжнародну співпрацю. Застосування логічного аналізу дозволяє наблизитися до чіткого розуміння цього явища та вдосконалити протидію тероризму на міжнародному рівні.

Клименко Даніїл
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-09

ЗНАЧЕННЯ ПРИВЕДЕННЯ РЕЧЕНЬ, ЩО МІСТЯТЬ СУДЖЕННЯ, ДО СТАНДАРТНОЇ ЛОГІЧНОЇ ФОРМИ КАТЕГОРИЧНОГО СУДЖЕННЯ

У процесі логічного аналізу мовлення, особливо в академічному, науковому чи юридичному дискурсі, часто виникає необхідність перетворення природної мови на формалізовану логічну структуру. Нестандартні судження – це ті, які у своєму природному вигляді не відповідають чітко визначеній формі категоричного судження («Усі S є P», «Жодне S не є P», «Деякі S є P», «Деякі S не є P»). Приведення таких суджень до стандартної форми є важливим етапом логічного аналізу, оскільки забезпечує чіткість, однозначність і можливість подальшого застосування логічних операцій [1], для здійснення аргументаційного процесу.

Відхилення висловлювань від стандартної логічної форми може бути зумовлене низкою лінгвістичних та логічних чинників. До них належать: семантична невизначеність (використання метафор, нечітких термінів), синтаксичні трансформації (еліпсис, пасивний стан, інверсія) та логічні ускладнення, зокрема наявність модальних операторів або умовних конструкцій. Наприклад, речення «Хто не працює, той не їсть» на перший погляд не є категоричним судженням, але через логічне переформулювання може бути сведено до форми «Усі, хто не працює, не їдять», що відповідає загальнозаперечному судженні типу E. Таке перетворення дозволяє виявити логічну структуру висловлювання, уникнути двозначності та помилок у міркуванні [1].

Особливе значення цей процес має в юридичній практиці, де точність формулювань безпосередньо впливає на правозастосування. Часто норми права, свідчення або аргументи сторін містять висловлювання, що потребують логічної реконструкції для виявлення їхньої дійсної структури. Наприклад, вираз «Без доказів звинувачення не може бути» потребує трансформації в умовне судження: «Якщо немає доказів, то не може бути звинувачення», а згодом – у стандартне категоричне судження шляхом експлікації (уточнення) термінів. У результаті отримуємо судження: «Жодне звинувачення не є таким, що можливе без доказів» (загальнозаперечне судження типу Е). Це дозволяє чітко встановити логічний зв'язок між засновком та висновком у судовому міркуванні [2].

Приведення до стандартної форми також сприяє виявленню прихованих передумов, несказаного, але передбачуваного змісту (прагматичних імплікатур), що дозволяє уникнути помилок типу «поспішного узагальнення» чи «підміни тези». Крім того, формалізація допомагає у виявленні логічних помилок, пов'язаних із кванторами («усі», «деякі», «жоден»), які в природній мові часто використовуються нестрого.

Важливо зазначити, що процес формалізації не повинен спотворювати оригінальний зміст висловлювання. Тому основним етапом є семантичний аналіз контексту, визначення референтів термінів та відповідна інтерпретація модальних чи часових характеристик. Це забезпечує вірне відображення змісту в логічній формі, що є запорукою коректного міркування.

Таким чином, приведення нестандартних суджень до стандартної форми категоричного судження є не лише технічною процедурою, а й методологічним інструментом, який забезпечує точність, прозорість і обґрунтованість логічного аналізу. У сфері права, освіти та наукового дискурсу це дозволяє уникнути двозначностей, чітко формулювати аргументи та виявляти логічні помилки, що підвищує якість мислення та ефективність комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юркевич О. М., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. та ін. Логіка / за заг. ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2022. 220 с.

2. Тягло О. В. Логіка юридичних міркувань. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 349–353. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/67.pdf (дата звернення: 15.12.2025).

Ковтушенко Єлизавета
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

РОЛЬ ДЕДУКЦІЇ ТА ІНДУКЦІЇ У ПРОЦЕСІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

У сучасній юридичній науці питання тлумачення норм права посідає дуже важливе місце, тому що саме від якості інтерпретації залежить ефективність, визначеність, справедливість нормативно-правових актів, а також їх цілісність та узгодженість у правовій системі.

Тлумачення права – це інтелектуальний процес, спрямований на з'ясування та осмислення змісту правових норм. Необхідність такої юридичної техніки зумовлена абстрактністю, загальністю норм, а також використанням спеціальної термінології, яке ускладнює розуміння юридичних текстів. Основна мета тлумачення це подолання неясності і забезпечення формальної визначеності норм права. Діяльність тлумачення поділяється на такі елементи: з'ясування й роз'яснення. При виконанні першого інтерпретатор використовує різні логічні методи, серед яких особливе значення мають індукція і дедукція.

Дедукція – це метод логічного мислення, який дозволяє робити висновки, міркувати від загального до часткового. Дедуктивний підхід є досить важливим інструментом юридичного мислення, адже правова система має ієрархічну будову – від конституційних положень до конкретних інститутів і норм. А використання дедукції дає інтерпретаторам змогу переходити від загального правила до реальної ситуації [1, с. 27]. Наприклад, в Кримінальному кодексі умисне заподіяння тілесних ушкоджень іншій особі є злочином. Застосовуючи дедукцію, суд розглядає конкретну ситуацію, у якій певна особа порушила вищезазначене правило, що тягне за собою кримінальну відповідальність. Таким чином, суд не встановлює нових правил й не оцінює ситуацію суб'єктивно, натомість суд використовує дедуктивний метод, у якому висновок робиться від загального правила через встановлений факт. Тож, цей метод забезпечує передбачуваність правозастосування, об'єктивність та логічну послідовність.

На відміну від дедукції, індукція – це метод логічного мислення, який рухається від окремих життєвих фактів до формування загального висновку. У юридичній практиці цей метод використовується тоді, коли норма має оціночні поняття – терміни, які не мають чіткого визначення, тому

їх значення потребує уточнення на основі конкретної ситуації. До прикладу можна розглянути поняття «значна шкода» – юридичний термін, який позначає шкоду, що має істотний розмір та серйозні наслідки. Наприклад, справи де особа пошкодила чужу машину: у першій – подряпина на дверях, у другій – розбите скло, а у третій – значне пошкодження двигуна, через що машина не виконує свою головну функцію. Аналізуючи ці 3 випадки, суд робить висновок, що «значна шкода» виникає тоді, коли машина стає непридатною до користування. Інакше кажучи, суд, використовуючи індукцію, аналізує конкретні ситуації і робить загальний висновок, що допомагає використовувати закон у подальшій судовій практиці. Різниця між індукцією й дедукцією полягає в протилежному напрямі мислення: індукція, узагальнюючи досвід, створює підґрунтя для формування припущень, тоді як дедукція, теоретично їх обґрунтовуючи, перетворює індуктивні висновки на достовірне знання [1, с. 27].

Отже, індукція й дедукція відіграють дуже важливу роль у тлумаченні правових норм, вони забезпечують правильність, обґрунтованість та послідовність юридичний рішень. Обидва логічні методи виконують власну функцію: дедукція – гарантує застосування загальних правил до конкретних ситуацій, тоді як індукція дозволяє уточнювати зміст певних понять, сприяючи розвитку права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2009. 142 с. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/bb433d64-92bc-4faf-9c88-00e4b0c5f27c/content

Козін Іван
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ТИПОЛОГІЯ ЛЖЕСВІДЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Лжесвідчення є вкрай небезпечним злочином проти правосуддя, адже підриває саму його основу і може призвести до засудження невинного

чи виправдання винного. Типологія лжесвідчення дає змогу краще зрозуміти його форми, мотиви і ступінь суспільної небезпеки, що має важливе значення для удосконалення його кримінально-правової кваліфікації, виявлення та профілактики. Необхідним є, зокрема, логічний підхід, адже неправдиві показання є хибними судженнями, що формуються з порушенням принципів, правил і законів логіки.

На основі змісту ст. 384 та ст. 386 КК України можна здійснити поділ лжесвідчень як злочинів за правовими критеріями. За формою реалізації злочин може виражатись в неправдивому показанні свідка; неправдивому висновку експерта чи спеціаліста; наданні недостовірних або підроблених доказів; неправдивому звіті оцінювача про оцінку майна; неправильному перекладі перекладача.

В Кримінальному кодексі зазначено, що лжесвідчення є завідомо неправдивим показанням свідка. За визначенням Тлумачного словника української мови, «завідомо» означає «наперед, заздалегідь, свідомо, знаючи наперед». Отже, хоча фактично свідок може дати неправдиві показання внаслідок неадекватного сприйняття подій через переляк чи з іншої причини, законодавством визнається лише прямий умисел.

Мотив не є обов'язковою ознакою цього складу злочину. Законом передбачено лише корисливий мотив, як обтяжуюча обставина (ч. 2 ст. 384 КК України). Визнаються також завідомо неправдиві показання під впливом зацікавлених осіб (ст. 386 КК України). До можливих мотивів скоєння цього злочину також належать: особиста зацікавленість; характер взаємин з обвинуваченим або потерпілим; психологічний стан; розуміння допиту як тяжкого обов'язку чи небажаної процедури; релігійні та національні почуття, кругова порука; порушення правил допиту слідчим.

Для класифікації за логічними критеріями спочатку треба проаналізувати процес формування лжесвідчень з логічної точки зору. Основою лжесвідчення є фальсифікація фактів, яка дозволяє приховати істинний зміст. Окрім цього, використовуючи софізми (хибні міркування, що видаються за істинні), засоби риторики і психології, свідок чи експерт створюють помилкові судження, які спотворюють реальну картину подій, формують помилковий образ обвинуваченого чи потерпілого.

Лжесвідчення на основі формальних помилок здійснюються з порушенням законів логіки. Найчастіше використовуються:

− підміна понять (приклад: «Він не був співучасником – лише допоміг злодію перенести речі з квартири до машини»);

− підміна суджень (приклад: «Він часто гучно сперечався з начальством, отже, і цього разу напав на керівника»);

– хибні підстави – висновок хибний, бо один з аргументів хибний («Він не міг скоїти пограбування та втекти на машині, бо не має автомобіля»);

– ймовірні підстави – висновок істинний, бо він імовірний (приклад: «Я знаю, що він декілька разів відвідував цей бар, тому, ймовірно, знаходився там під час скоєння злочину»);

– помилка порочного кола – аргументація істинності твердження цим же твердженням (приклад: «Я знаю, що він вкрав, бо люди кажуть, що він злодій»), тощо.

Лжесвідчення на основі неформальних помилок використовується найчастіше, оскільки спирається на помилки змістовного, мовного і психологічного характеру, роблячи думку хибною, але переконливою. По перше, це безпосереднє викривлення змісту: фальсифікація (створення вигаданих подій і обставин, які ніколи не відбувались), приховування (замовчування окремих фактів чи обставин, що мають істотне значення). По друге, це інші неформальні хиби, що об'єднують порушення змісту та засоби, що не регулюються логікою. Найчастіше використовуються:

– перекручення – спотворення сенсу інформації (приклад: «Свідок підтвердив, що бачив обвинуваченого в день вчинення злочину, отже визнав, що той був на місці злочину»);

– маніпуляція контекстом – виривання фактів з контексту з метою встановлення помилкового ставлення до подій чи осіб (приклад: «Я добре пам'ятаю, як він колись сказав, що був готовий її вбити» (насправді обвинувачений використав фігуральний вираз для підкреслення своєї злості));

– звернення до авторитету – твердження видається за істинне чи хибне лише через те, що авторитетна особа зробила такий висновок (приклад: «Я наче й чув, що потерпілого били, але якщо експерт сказав, що слідів насильства не було, то, мабуть, мені здалось»);

– підвид – звернення до анонімного авторитету (приклад: «Один мій знайомий суддя ознайомився з обставинами справи і зробив висновок, що обвинувачений точно винен»);

– звернення до емоцій – аргументація через маніпуляцію емоціями (приклад: «Він виглядав таким переляканим – як можна вірити, що він агресор?»);

– звернення до абсурдності – заперечення твердження як абсурдного (приклад: «Він? Вбити людину? Та це ж абсурд!»);

– помилка хибної причини – помилковий причинно-наслідковий зв'язок між подіями лише на основі їх хронологічної послідовності або кореляції (приклад: «Він залишив бар, і потім незабаром сталася крадіжка – отже, він її і скоїв»).

Лжесвідчення є особливо небезпечним злочином проти правосуддя, оскільки підриває довіру до судових процедур і загрожує правам як потерпілих, так і обвинувачених. Аналіз його типології за правовими та логічними критеріями дозволяє глибше зрозуміти різноманіття форм, мотивів цього злочину та, найголовніше, механізми викривлення істини.

Колесова Варвара
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ЛОГІКА ТА МАНІПУЛЯЦІЇ В НАЦИСТСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ

Поняття логіки і пропаганди, здавалось би, зовсім протилежні: одна шукає істину, а інша часто поєднана із маніпуляцією з метою хибному надати вигляд істини. Проте вже у XX ст. в нацистській Німеччині пропаганда широко застосовувала різні логічні форми задля уявного ефекту раціональності.

Метою цієї роботи є дослідити, які логічні прийоми використовувала нацистська пропаганда, яким чином їй вдавалося маніпулювати суспільством.

Якщо логіка формує здатність до аналізу та критичного мислення, то пропаганда, навпаки, розраховує на його відсутність чи нерозвинутість, часто виступаючи чинником відволікання уваги від критичної оцінки. Термін «пропаганда» походить від латинського слова «propaganda», що означає «поширювати» і, відповідно, означає цілеспрямоване поширення різних ідей з метою закладання у людей певного світогляду за допомогою маніпулювання звичайними словами, знаками, символами тощо.

Одним із важливих критеріїв поділу пропаганди є її ціннісні погляди. Позитивна − це та, що має на меті просвітити суспільство, донести корисну інформаію без завдання моральної і, загалом, фізичної шкоди, наприклад, пропагування здорового способу життя, захисту природи чи «зеленої» енергетики, тощо; негативна − та, що має на меті розпалення ворожнечі і ненависті серед людей (різних національностей, ідеологій), створення образу ворога.

Вкрай важливо розпізнавати маніпуляцію, розуміти зміст посилу і логічну форму, яку він використовує: чи справді висновок випливає із даного засновку, чи це висловлювання не приховує в собі хибу. Аналіз

логічної структури шляхом застосування критичного мислення – це і є той метод, який допомагає розрізнити де є істинний аргумент, а де є елемент негативної пропаганди.

Розглядаючи інструмети логіки, які використовує пропаганда (при цьому незалежно від можливого спотворення фактів), серед ключових можна виокремити такі: використання силогізмів, причинно-наслідкові зв'язки, аналогію, індуктивне узагальнення, прості судження, тощо.

Проте під зовнішньою формою пропаганди не завжди знаходиться просте переконання, і майже постійно – саме маніпуляція. Вона являє собою банальні порушення законів логіки: підмінна понять і суджень (порушення закону тотожності), одночасна істинність двох суперечливих суджень (порушення закону несуперечності), недостатня обґрунтованість тези (порушення закону достатньої підстави). Також маніпуляція може містити такі хиби: помилкова причинність («криза з вини ворога»), хибна дилема (запевняє, що існує тільки два варіанти відповіді як єдині можливі, повністю ігноруючи альтернативні варіанти), софізми (містять замасковану логічну помилку), тощо.

Описані вище механізми значно розвинулись і були доведені до цілої системи у часи ІІ світової війни, завдяки нацистам. Дана диктатура є історичним прикладом негативної пропаганди. Батьком пропаганди того часу вважають Йозефа Геббельса – члена НСДАП й очільника Міністерства пропаганди та громадської просвіти. Під його керівництвом були радіо, кіно, театр, преса. Завдяки цій організації і власним зусиллям йому довгий час вдавалося впливати на німецьке суспільство і не тільки. Він створив основні принципи пропаганди [1] (ними користуються і по сьогодні), які, окрім явного застосування логічних помилок, містили в собі і маніпуляцію людською поведінкою шляхом психологічних прийомів.

Принцип напівправди: «Найкраще переконує та брехня, у якій є хоча б один елемент істини». Принцип «великої брехні»: Геббельс постійно використовував висловлювання Гітлера у книзі «Mein Kampf»: «Чим більш абсурдна брехня, тим легше в неї вірять, якщо її повторювати» [2]. Наприклад: теза «Арійці – вища раса» (хибна причинність, порушення закону достатньої підстави). Принцип простоти: повідомлення повинне бути простим і максимально примітивним. Це застосування найбанальніших гасел, які не мали жодних аргументів. До наступного принципу повторення чудово підійде цитата видатного письменника Джорджа Орвелла: «Якщо всі інші сприймають брехню, яку нав'язує Партія, за правду, якщо всі записи розповідають одну і ту ж історію, тоді брехня залишається в історії та стає правдою» [3]. Приклад: нацисти постійно повторювали: «Фюрер − рятівник Німеччини!» (без будь-яких доказів

і аргументів, що є порушенням закону достатньої підстави). І останній – принцип «гри на емоціях»: «Пропаганда має звертатися не до розуму, а до емоцій та інстинктів» (Й. Геббельс). Приклад: поширення плакатів, що показували євреїв як «загрозу» для німецької нації (відсутність раціональних аргументів, що є порушенням закону тотожності).

Широке застосування пропаганди у період з 1938 по 1945 рр. зі сторони нацистів подібне до того, як зараз вона використовується у гібридній війні з боку росії проти України, але вже з більшими можливостями. Ця відмінність пов'язана з тим, що значно розвинулись технології і, відповідно, збільшилась кількість ЗМІ, через які стало легше маніпулювати суспільством. Щодо спільного між нацистською пропагандою і сучасною пропагандою рф у гібридній війні, можна віднести однакове використання тих самих принципів маніпуляції Й. Геббельса та логічних помилок з порушенням основних законів і правил логіки.

Отже, нацистська пропаганда – це приклад того, як хибне можна видавати за істинне, використовуючи як логічно правильну, так і неправильну форму міркування і водночас підміняючи його зміст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокопенко С. Геббельс – злий геній пропаганди. WAS. 21.06.2022. URL: https://was.media/2022-06-21-gebbels-zlij-genij-propagandi/ (дата звернення: 15.11.2025).

2. Гітлер А. Моя боротьба. Електронний ресурс. URL: https://www.scribd.com/document/680539329/Моя-Боротьба-укр-1–1 (дата звернення: 15.11.2025).

3. Орвелл Дж. 1984. Електронний ресурс. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2283 (дата звернення: 15.11.25).

Колишкін Владислав
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет адвокатури, 18-25-03

ЛОГІКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ ЛЮДВІҐА ВІТҐЕНШТАЙНА

Філософія Людвіґа Вітгенштайна, зосереджена на аналізі мови та логічних структур мислення, істотно вплинула на формування сучасних

уявлень про природу нормативних суджень і механізми юридичної аргументації. Його теза про те, що значення висловлювання визначається правилами його використання, створює концептуальний фундамент для правової логіки, у якій юридичні норми та поняття постають не як абстрактні формули, а як елементи реальних мовних і соціальних практик [1].

Метою цих тез є теоретичне обґрунтування того, що вітґенштайнівський логіко-аналітичний підхід до мови формує інтелектуальні засади сучасної правової аргументації, у якій інтерпретація норм, структура понять і критичне мислення невіддільні від аналізу мовних правил, що визначають юридичну практику.

Вітґенштайн наголошував, що логічна форма не існує поза мовним ужитком: правила, у межах яких ми визначаємо коректність тверджень, є невід'ємною частиною практик, у яких вони функціонують [1]. Це положення має безпосередній стосунок до юриспруденції. Правова мова передбачає не лише суто логічний, а й інституційно закріплений спосіб мислення. Поняття «вина», «справедливість», «межі необхідної оборони», «правомірне очікування» та інші юридичні категорії не мають єдиної сутності – вони формуються як класи пов'язаних випадків, що характеризуються «сімейною подібністю» [1].

У правовому контексті це означає, що семантика норми визначається не лише формулюванням, а й комплексом практик її застосування. Як зауважував С. Кримський, нормативні структури не можуть бути редуковані до суто формальної логіки, оскільки смисли права вкорінені у культурі та комунікації [2]. Вітґенштайнівський підхід підтверджує цю тезу: інтерпретація норми – це не механічне перетворення тексту на висновок, а аналіз того, як саме норма «працює» у відповідній спільноті.

Водночас формально-логічний вимір права не заперечується. «Логіко-філософський трактат» демонструє прагнення Вітґенштайна вибудувати систему, у якій логічні форми визначають межі сенсу [3]. Для юриста це є нагадуванням, що правова аргументація має бути несуперечливою, структурованою та логічно узгодженою. Однак подальший розвиток філософії мови Вітґенштайна дозволив переосмислити межі формальної логіки: логіка не вказує, як слід застосовувати норму, а лише обмежує те, що вважається раціонально припустимим.

У дослідженнях українських авторів, зокрема О. Петришина, судове рішення описується як результуючий акт смислотворення, у якому суддя водночас інтерпретує текст і формує нову юридичну практику [4]. Це пря-

мо узгоджується з ідеєю Вітґенштайна про те, що правила набувають повноцінного значення лише в акті застосування. Так само Н. Корабльова підкреслює: значення правових висловлювань виникає у межах певних мовних і соціальних режимів, у яких вони функціонують [5].

Отже, логіка права у вітґенштайнівському ключі – це не абстрактна формалізація, а аналіз мовних правил, що визначають можливість юридичного мислення. Критичне мислення юриста є здатністю не лише правильно застосовувати формальні прийоми, а й розпізнавати межі та умови смислового функціонування правових понять.

Таким чином, філософія Людвіґа Вітґенштайна створює концептуальну рамку, у якій право постає як логічно структурована, але водночас практично визначена мовна система. Юридичне мислення ґрунтується на розумінні мовних правил, а правова аргументація – на здатності поєднувати логічну строгість і контекстуальну інтерпретацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітґенштайн Л. *Філософські дослідження*. К.: Основи, 1999. 308 с.
2. Кримський С. Б., Павленко Ю. Б. Цивілізаційний розвиток людства. К.: Вид-во «Фенікс», 2007. 316 с.
3. Вітґенштайн Л. *Логіко-філософський трактат*. Львів: Літопис, 2001. 112 с.
4. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с
5. Корабльова Н. С. Багатомірність рольової реальності: ролі і маски – лик і личина / Н. С. Корабльова. Харків : ХНУ, 2000. 288 с.

Константиновська Ірина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-13

ТЕМПОРАЛЬНА МОДАЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Темпоральна модальність є важливою логіко-правовою категорією, що відображає часову природу права та порядок його дії. У процесуальному праві вона набуває особливого значення, адже саме через часові межі забезпечується послідовність, впорядкованість і справедливість здійснення судового процесу. Право, за своєю суттю, існує у часі: воно

виникає, діє, припиняє дію та змінюється залежно від обставин. У цьому сенсі темпоральна модальність фіксує момент виникнення, тривалість і завершення правової дії, визначаючи не лише її фактичний, а й нормативний зміст. У кримінальному провадженні визначення часу вчинення кримінального правопорушення є важливим для правильної кваліфікації, встановлення характеру обставин, прямої та зворотної дії закону в часі, тощо. Для визначення неосудного стану повинен бути встановлений проміжок часу, протягом якого цей неосудний стан міг мати місце. Крім того, часові зв'язки в кримінальному праві та процесі, а також криміналістиці мають відмінності.

З юридичної точки зору в кримінальному праві час вчинення злочину є факультативною ознакою об'єктивної сторони злочину, який розуміється як певний проміжок часу (частини року, місяця, тижня чи доби), протягом якого особа вчиняє злочин. Процесуальне право як упорядкована система норм регламентує порядок судового розгляду та реалізації матеріальних прав. Його структура ґрунтується на часовій послідовності, адже кожна дія повинна відбуватися у межах чітко визначеного строку. Саме час виступає засобом підтримання правової визначеності й дисципліни у правозастосуванні. Несвоєчасне виконання процесуальної дії часто тягне за собою втрату можливості її правомірного здійснення, що підтверджує нормативний характер темпоральної модальності.

У логічному розумінні, темпоральна модальність відображає судження, пов'язані з часом: «було», «є», «буде». Такі мовні конструкції у правових текстах визначають момент істинності правової дії. Наприклад, вислів «позов подано у строк» є істинним лише тоді, коли дія відповідає встановленим часовим вимогам. Якщо ж строк пропущено, дія втрачає свою юридичну силу, навіть якщо вона фактично відбулася. Таким чином, час у праві виконує функцію оцінки правомірності поведінки, а темпоральна модальність стає індикатором відповідності факту правовому стандарту.

У процесуальному праві час набуває подвійного значення: з одного боку, він визначає межі дії самої норми, а з іншого – регулює часові умови вчинення процесуальних дій. Законодавчі формулювання на кшталт «до початку судових дебатів», «після оголошення рішення», «протягом п'яти днів» фіксують логічні та нормативні зв'язки між подіями. Завдяки цьому судочинство набуває структурованого характеру, а кожен учасник процесу може передбачити наслідки своїх дій. Саме це формує принцип правової визначеності, без якого справедливий судовий процес неможливий.

Темпоральна модальність також має оціночне та гарантійне значення. Законодавець, установлюючи строки оскарження або подання доказів,

забезпечує рівність сторін. Разом із тим процесуальні норми передбачають можливість поновлення пропущених строків, якщо пропуск стався з поважних причин. Це свідчить про гнучкість правового механізму, який поєднує стабільність часових вимог із принципом справедливості. Отже, час у праві є не лише обмеженням, а й засобом захисту, який узгоджує формальну визначеність із гуманістичними засадами правосуддя.

З логічного погляду, темпоральна модальність, виступає структурним елементом істинності правових суджень. Хоча зміст суджень залишається незмінним, їх істинність може змінитись в залежності від часу. І в конкретний момент часу, згідно логічного закону непротиріччя, воно може бути або істинним, або хибним, але не одночасно. Кожна норма права діє не абстрактно, а в конкретному часовому полі, що визначає момент її реалізації. У цьому полягає глибинна взаємодія логіки, права і часу. Без темпоральної модальності процесуальні норми втратили б внутрішню узгодженість, а судочинство – системність. Саме тому часові параметри відіграють не допоміжну, а фундаментальну роль у забезпеченні ефективності правового регулювання та справедливості судових рішень.

Підсумовуючи, слід наголосити, що темпоральна модальність у процесуальному праві є невід'ємною складовою правової системи, яка надає змістовності та логічної завершеності процесуальним нормам. Вона виступає формою узгодження правових дій із часом, забезпечує їх передбачуваність і правову визначеність. Усвідомлення часових меж дії права сприяє підвищенню якості судочинства, стабільності правового порядку та довірі до правової системи загалом.

Котьолкіна Анастасія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

ТИПИ (МОДЕЛІ) ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Юридична аргументація є завжди актуальною в юриспруденції, бо вона є ключовою в правовій сфері і саме завдяки їй правники мають змогу логічно, справедливо формувати свої думки стосовно справи і оперувати ними на судовому засіданні, переконуючи суддю і захищаючи свого клієнта [2, с.21].

Аргументація є складним соціальним явищем, бо вона залежить від багатьох соціальних факторів і дуже тісно з ними пов'язана, наприклад

в політиці, повсякденному спілкуванні, науці освіті і також і в праві [2, с.21].

Юридична аргументація є відображенням традицій суспільства, їх звичаїв, їх способу життя. Практична діяльність юридичної аргументації пов'язана безпосередньо з джерелами права, правовою культурою та як саме людство регулює суспільні відносини [2, с.21].

Юридичну аргументацію розрізняють за типами, які в подальшому залежно від обраної моделі допомагають переконувати в ході судового розгляду. Для виокремлення типів аргументації є багато ознак, але вагомим і домінуючий у використанні є класифікація за змістом способів і прийомів юридичного міркування, такі як дедуктивний, індуктивний, герменевтичний, цілісний (когерентний) типи аргументації [1, с.31].

Аргументація – це знайдена інформація, яка підкріплює нашу думку (судження) і тим самим являє причино-наслідковий зв'язок. Такий зв'язок ми можемо побачити у дедуктивному умовиводі. В Україні дедуктивний тип юридичної аргументації широко використовується, що пов'язано з нормативною системою права. Потрібен він був для того, щоб правильно формулювати висновки та вирішувати юридичні казуси. І зараз цей тип є домінуючим у сучасній юриспруденції. [3, с.46]

Дедуктивний тип юридичної аргументації спирається на правила силогізму, щоб вирішити казуси в праві, бо ми можемо за допомогою меншого та більшого засновку розглянути казус, опираючись на норми права, які в нашому випадку є більшим засновком, а казус – меншим засновком. Дедуктивний тип зазвичай використовують для вирішення цивільних, кримінальних спорів, коли є проблеми логічної відносності і допустимість доказів [1, с.31–32].

Індуктивний тип юридичної аргументації виник, тому що дедуктивного типу аргументації було не достатньо. Індуктивний тип працює за схемою від окремогго, до загального, тобто розширюючи наші знання з маленької частинки інформації, до вже більш місткої, яка охоплює більшу інформацію. Індуктивний тип часто використовується в юриспруденції, наприклад закон не є єдиною та виключною підставою для ухвалення рішення, для ухвалення рішення треба дивитися глибше, щоб адекватно і справедливо винести вердикт [1, с.32].

Герменевтичний тип юридичної аргументації використовується в тому випадку, коли закон, норма та інші джерела права не є зрозумілим і тому правники повинні досліджувати, щоб зрозуміти як саме він працює, виявляючи з яких причин його було прийнято, які були умови для його прийняття. Також цей тип вимагає виявляти зв'язки між конкретними факта-

ми, які є об'єктом регулювання норми права, суспільними відносинами, бо норми права не можуть існувати відірваною від реальності [1, с.33].

Цілісний (когерентний) тип аргументації, це тип в якому нічого не може існувати без зв'язку і повинно розглядатися в повній мірі, бо право виникло з багатьох частинок і не може розглядатися тільки шаблонно, тому юридичні аргументації також повинні розглядатися з різних аспектів, а не тільки одного. Також цей тип говорить, що право не може бути сталим, воно є динамічним, а динамічним воно є з тих причин, що суспільство еволюціонує і завжди потребує нових правил, які б могли їх захистити [1, с.33].

Отже, проаналізувавши типи юридичної аргументації можна стверджувати, що завдяки ним правники отримують можливість точніше обирати аргументи для справи, використовуючи логіку, філософію, суспільні науки, історію та інші підходи, щоб захистити свого клієнта і надати йому впевненість, що його права будуть захищені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возняк І. З. Юридична аргументація та її типи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022, № 8. С. 30–34.

2. Манько, Д. Г. Юридична аргументація: поняття та технології здійснення. *Наукові записки міжнародного гуманітарного університету.* 2020, С. 21–23.

3. Семеніхін, І. В. Логічний підхід до юридичної аргументації: аспекти розуміння. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021, № 10. С. 46–49.

Криворучко Єлизавета
Національний університет імені Ярослава Мудрого
Факультет права та економічної безпеки
група 02-25-01

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасна кримінальна юстиція ґрунтується на принципах об'єктивності, системності та логічної послідовності в слідчій діяльності. Проте, у прак-

тиці розслідування кримінальних проваджень досить часто виникають логічні помилки, які значно знижують ефективність слідчих дій, впливають на якість доказової бази та можуть призводити до необґрунтованих висновків. Аналіз причин виникнення таких помилок є надзвичайно важливим для удосконалення процесуального права та методики розслідування злочинів [1].

Виділять чотири групи логічних помилок:

– Першою групою логічних помилок є помилки неправильного висновку (фальшиві умовиводи). Вони виникають в результаті того, що слідчий робить висновки, які не випливають із наявних фактів, або коли висновки формуються на основі неповної або спотвореної інформації [1]. Наприклад, помилка оберненої причинності проявляється тоді, коли слідчий вважає, що певна подія є причиною злочину, хоча насправді вона є його наслідком. Така помилка часто зустрічається у складних економічних або корпоративних злочинах, де причинно-наслідкові зв'язки важко визначити без детального аналізу документів та свідчень [3].

– Другий тип логічних помилок пов'язаний із недостатньою класифікацією фактів та доказів. Часто слідчі не розмежовують первинні та вторинні докази або не враховують їхню релевантність. Це може призвести до логічного змішування фактів, коли окремі свідчення або матеріальні докази приймаються як безпосереднє підтвердження винності, хоча вони насправді не мають прямого відношення до розслідуваного злочину [2]. Наприклад, присутність підозрюваного у певному місці не обов'язково доводить його причетність до злочину, якщо не встановлено причинно-наслідковий зв'язок із подією [3].

– Третій аспект проблеми – це помилки, пов'язані з підсвідомими когнітивними упередженнями слідчого. До них відносяться такі явища, як підтверджувальне упередження (confirmation bias), коли слідчий надає пріоритет доказам, що підтверджують його початкову гіпотезу, і ігнорує докази, які їй суперечать [3]. Іншим прикладом є ефект первинної інформації, коли перші отримані свідчення або дані непропорційно впливають на подальший хід розслідування, навіть якщо вони не є об'єктивно найважливішими. Ці психологічні фактори призводять до систематичних логічних помилок і можуть бути джерелом неправосудних рішень [1].

– Четвертий вид логічних помилок пов'язаний із неналежним використанням індуктивних, дедуктивних та аналогічних умовиводів.

У слідчій практиці широко застосовуються різні типи міркувань, однак недотримання правил побудови умовиводів – наприклад, некоректний перехід від загальних положень до конкретних висновків – часто призводить до необґрунтованих слідчих висновків [1]. Особливо небезпечно це у кримінальних провадженнях із великою кількістю суперечливих свідчень, коли спрощення логічного ланцюга стає причиною помилкових оцінок [3].

Важливою складовою протидії логічним помилкам є систематичне застосування методів формальної логіки, чітке визначення категорій доказів, регулярна перевірка гіпотез та висновків, а також впровадження процедурних механізмів контролю якості слідчих дій [2]. До таких методів належать, зокрема: складання логічних схем причинно-наслідкових зв'язків, аналіз суперечливих свідчень за допомогою крос-перевірки фактів, використання дедуктивних моделей оцінки доказів, а також проведення судово-психологічних експертиз, які допомагають ідентифікувати упередження слідчого [1].

Підсумовуючи, слід зазначити, що логічні помилки у слідчій діяльності мають як практичне, так і методологічне значення. Вони не лише знижують ефективність розслідування, а й ставлять під загрозу законність і справедливість кримінального процесу. Усунення таких помилок вимагає поєднання правових норм, методологічної дисципліни та психологічної підготовки слідчих. Надання належної уваги логічній грамотності слідчих, а також впровадження процедур перевірки висновків може суттєво підвищити якість кримінального розслідування та запобігти порушенню прав людини [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Логіка : підручник / О. М. Юркевич, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва, О. П. та ін. / за заг. ред. Данильяна О. Г. Харків: Право, 2022. 220 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17 (дата звернення: 07.12.2025).

3. Іванов Д. О. Логічні помилки у правозастосуванні та їх вплив на прийняття процесуальних рішень. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. Випуск 3. 45–53.

Крячко Анастасія
Національний юридичний інститут
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-01

КЛАСИФІКАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

Проблематика класифікації банківської інформації посідає особливе місце в сучасних дослідженнях функціонування фінансових установ. Адже ефективність управління банком, якість аналітики, а також рівень інформаційної безпеки залежить від того, наскільки обґрунтовано й послідовно вибудувано систему поділу інформаційних ресурсів. Попри зовнішню очевидність, саме поняття «банківська інформація» залишається багатовимірним: воно поєднує дані економічного, юридичного, технологічного й організаційного характеру, які взаємодіють у межах єдиної інформаційної системи.

Банківська інформація – це сукупність відомостей, що містяться у внутрішніх документах банку або офіційно оприлюднюються ним у передбаченому законодавством України порядку й відображають особливості здійснення банківської діяльності. За режимом доступу така інформація поділяється на відкриту та обмежену. Відкрита банківська інформація також може містити дані, поширення яких є вигідним або бажаним для банківської установи, а також відомості, оприлюднення яких прямо передбачене нормативними вимогами та становить обов'язок банку [2. с. 70].

Класифікація банківської інформації є фундаментальною передумовою для ефективного функціонування, управління ризиками та забезпечення безпеки у фінансовій установі. Логічні основи цієї класифікації ґрунтуються на цільовому призначенні даних, їхній чутливості та ролі в операційних і стратегічних процесах банку. Цей процес не є довільним, а вимагає системного підходу, що враховує як внутрішні потреби банку, так і зовнішні регуляторні вимоги.

Однією з основних логічних передумов є розмежування інформації за функціональними сферами діяльності. Банк оперує даними, які стосуються кредитування, депозитної діяльності, міжнародних розрахунків, інвестицій, внутрішнього аудиту та управлінського обліку. Кожна з цих

сфер генерує унікальні за своєю суттю інформаційні масиви. Наприклад, дані про кредитний портфель (інформація про позичальників, застави, графіки погашення) мають інший ступінь критичності та правила доступу, ніж загальнодоступні маркетингові матеріали чи річний звіт для акціонерів.

Не менш важливою є класифікація за рівнем конфіденційності та чутливості. Це визначається потенційним збитком, який може спричинити несанкціонований доступ, модифікація чи розкриття інформації. Традиційно виділяють кілька категорій [3, с. 76]:

– загальнодоступна (публічні звіти, курси валют);

– конфіденційна (внутрішні політики, службові інструкції);

– таємна або секретна (комерційна таємниця, зокрема, дані про клієнтів – *банківська таємниця*, інформація про стратегічні плани, непублічна інсайдерська інформація).

Чим вища потенційна шкода для банку чи клієнта, тим суворіші мають бути вимоги до захисту і, відповідно, вищий клас захисту присвоюється інформації. Згідно з чинним законодавством України, банківська таємниця є основною категорією банківської інформації з обмеженим доступом. Сутність цього поняття чітко визначена статтею 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[1].

Банківською таємницею вважаються усі відомості, які стосуються діяльності та фінансового становища клієнта і стали відомі фінансовій установі під час його обслуговування, а також у процесі взаємодії з ним чи з третіми особами, залученими до надання банківських послуг. Ключовою ознакою, що визначає ці дані як таємницю, є потенційна шкода – матеріальна чи моральна, – яка може бути завдана клієнту внаслідок їхнього розголошення [2, с. 70].

Отже, можна зробити висновок, що системна класифікація банківської інформації є критичною логічною передумовою для ефективного управління банком, оскільки вона дозволяє впорядкувати різнорідні дані за функціональними сферами та рівнями конфіденційності (відкрита, обмежена, банківська таємниця). Цей процес, що ґрунтується на чутливості даних та їхній критичності для безперервності бізнесу, забезпечує необхідну інформаційну безпеку та відповідність регуляторним вимогам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність»: від 07.12.2000 №2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №5–6. Ст. 30.

2. Старинський М. В. Щодо визначення поняття «банківська інформація» та виділення її видів. *Правовий вісник академії банківської справи*. 2011 № 1 (4). С. 68–70.

3. Степаненко Н. В., Шкляр К. О. Банківська таємниця: сучасний стан та перспектива розвитку. *Legal Bulletin.* 2025. № 6. С. 72–76. URL: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025–15-A10

Купрійова Анна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження логічних помилок у слідчій діяльності є беззаперечною, оскільки якість кримінального провадження, забезпечення прав людини та законності безпосередньо залежать від раціональності мислення працівників слідчих органів. У сучасних умовах, не зважаючи на суттєвий розвиток кримінального судочинства, логічні помилки призводять до формування викривлених слідчих версій, неефективного використання ресурсів, а в найгіршому випадку – до судової помилки, тобто до притягнення до відповідальності невинної особи або, навпаки, звільнення справжнього злочинця.

Як обґрунтовано зазначає О. В. Ряшко, логічні хиби у процесі розслідування мають глибинний філософсько-правовий характер, адже пов'язані з неправильним застосуванням законів логіки, порушенням принципів об'єктивності, повноти та всебічності пізнання [1, с. 1–9]. З іншого боку Баулін О. В., Дзюрбель А. Д. та Карпов Н. С. розглядають слідчу помилку як складне багатоаспектне явище, яке проявляється у системному відхиленні від науково обґрунтованих стандартів криміналістичного мислення [2, с. 207–213]. Причинами таких помилок виступають як суб'єктивні чинники (когнітивні упередження, професійна деформація, вплив емоційних оцінок), так і об'єктивні обставини, серед яких особливе місце займають дефіцит доказової інформації, часовий тиск і організаційні недоліки роботи слідчих підрозділів. У результаті формується небезпечна тенденція до спрощеного сприйняття складних фактичних ситуацій.

Окремий науковий інтерес становить проблема логічної природи доказування. О. К. Тугарова наголошує, що помилки при використанні непрямих доказів найчастіше виникають через неправильне співвідношення ймовірності та логічної необхідності [4, с. 134–141]. Ізольовані факти не можуть розглядатися як безумовна основа для обвинувальної версії без їхнього аналізу в системному взаємозв'язку. Такий підхід зумовлює ризик побудови доказових конструкцій на припущеннях, а не на перевірених логічних зв'язках.

Тим часом Є. Є. Демидова звертає увагу на порушення логіки, що виникають при встановленні причинно-наслідкових зв'язків, що на практиці часто зумовлюється ототожнення хронологічної послідовності з причинністю, а також ігноруються альтернативні версії розвитку подій [5, с. 490–492]. Це призводить до формування однобоких висновків та зниження доказового стандарту, необхідного для обґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності.

О. Гвоздік підкреслює, що логіка захисту виступає не пасивним, а активним елементом механізму пізнання у кримінальному процесі, так як діяльність сторони захисту сприяє виявленню слабких місць в аргументації обвинувачення, а також стимулює більш ретельну перевірку доказів і версій [3, с. 8–15]. Саме через принцип змагальності реалізується внутрішній контроль за якістю логічних побудов у процесі доказування, що наближає процесуальні рішення до стандартів справедливого суду.

У працях К. Россмо К. та Дж. Поллок [6, с. 1–25] доводиться, що більшість провалів у кримінальних розслідуваннях мають системний характер і зумовлені не лише індивідуальними помилками слідчих, а й наявністю організаційних та культурних проблем у правоохоронних органах. Автори виокремлюють феномен «тунельного мислення», групового конформізму та інституційної інерції як ключові чинники формування помилкових слідчих стратегій. Наявність таких явищ істотно знижує здатність системи до самокорекції та критичної переоцінки власних висновків.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що логічні помилки у кримінальному провадженні мають комплексний, багаторівневий характер і супроводжують практично всі етапи розслідування – від первинної інтерпретації фактичних даних, до остаточного формування обвинувачення. Подолання цих помилок можливе за умов системного підвищення логічної культури правників, інституційного закріплення стандартів логічного мислення як механізмів виявлення і корекції помилкових рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ряшко О. В. Логіко-гносеологічні помилки при розслідуванні кримінальних справ у слідчій діяльності: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2009. № 2. С. 1–9.
2. Баулін О. В., Дзюрбель А. Д., Карпов Н. С. Слідчі помилки: поняття і зміст. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права*. С. 207–213.
3. Гвоздік О. І. Логіка захисту в кримінальному процесі. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2023. № 2 (26). С. 8–15.
4. Тугарова О. К. Логічна природа непрямих доказів у кримінальному процесі. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 134–141.
5. Демидова Є. Є. Типові помилки порушення логіки під час установлення причинно-наслідкового зв'язку в процесі розслідування кримінальних правопорушень. *Науковий юридичний журнал*. 2021. № 10. С. 490–492.
6. Rossmo K., Pollock J. Case Deconstruction of Criminal Investigative Failures. *National Institute of Justice.* 2019. November. P. 1–25.

Лисенко Дар'я
Національний юридичний університет
Імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-01

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЯ

Корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей.

Корупція є однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства. Вона негативно впливає на всі сфери життя, гальмуючи розвиток економіки, підриваючи довіру до влади та дестабілізуючи політичну ситуацію. Це глобальне явище, яке було завжди і всюди. Навряд чи можна його викорінити цілком, проте важливим є рівень поширеності, який слід намагатися знизити до мінімального.

Логічний аналіз поняття «корупція» включає в себе розгляд найбільш поширених форм цього явища, таких як хабарництво, розкрадання, зловживання владою, шахрайство, непотизм, розтрата, політична корупція, лобіювання та патронажна система.

Для запобігання корупції необхідно зрозуміти її причини. Одними з основних причин є недосконаліть антикорупційного законодавства, корумпованість судової системи, багаторічні чітко відпрацьовані корупційні схеми, дотримання правила «хочеш бути на посаді – ділися з керівником», толерантність суспільства щодо проявів корупції і т.д. Не слід забувати й про моральні вади суспільства, адже корупція всередині країни «розквітає» навіть за широкомасштабного російського вторгнення.

Ефективна боротьба з корупцією вимагає комплексного підходу. Необхідно створити сильні та незалежні антикорупційні інституції, залучити громадян до контролю за владою, пояснивши їм їхні права в діяльності щодо запобігання корупції, комплексно реформувати сфери, в яких корупція є особливо поширеною, і законодавство, довершивши покарання за корупційну діяльність, зробивши їх дійсно справедливими, та забезпечити максимальну прозорість та відкритість в органах влади. Також, слід заохочувати етичну поведінку не тільки серед посадовців, а й серед звичайних громадян, адже «корупція пускає коріння глибоко вгору».

Таким чином, логічний аналіз поняття «корупція» дозволяє краще зрозуміти саму природу та причини цього явища в суспільстві. Боротьба з корупцією вимагає спільних зусиль всіх громадян. Стратегії її подолання мають базуватися на прозорих інституціях, справедливих покараннях та широкій участі суспільства в вирішенні цього питання. Саме за таких умов можна досягти стабільного та справедливого суспільства, вільного від корупційних загроз.

Личманюк Вікторія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

АБДУКЦІЯ ЯК МЕТОД ПОБУДОВИ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ

У кримінальному провадженні логічна діяльність слідчого визначає якість інформаційної реконструкції події та ефективність доказування.

Одним із найбільш складних елементів цієї діяльності є побудова слідчих версій, що потребує виходу за межі формальної дедукції та індукції. Саме тому метод абдукції, який полягає у висуненні гіпотези як кращого пояснення встановлених фактів, сьогодні набуває першочергового значення для сучасної криміналістики. Практична актуальність теми зумовлена зростанням складності злочинів, фрагментарністю доказової інформації та необхідністю швидкого формування операційних гіпотез, що забезпечують орієнтацію всього розслідування.

У сучасній українській правовій думці логічні засади формування версій частково розкриті у працях О. Гвоздік, яка підкреслює роль логічних процедур у плануванні слідчих дій та оцінці отриманої інформації [1, с. 30]. Спеціальне наукове обґрунтування саме абдукції як методу версифікації подано у статті О. Невельської-Гордєєвої та С. Карнаушенка, де абдукція розглядається як базовий механізм формування пояснювальних припущень у ситуаціях доказової невизначеності [2, с. 121]. Праці вищевказаних науковців формують теоретичний фундамент, однак потребують подальшого розвитку у напрямі практичної алгоритмізації абдуктивного мислення слідчого.

Сутність абдукції полягає у висуненні найбільш імовірного пояснення фактичного масиву на основі неповної або суперечливої інформації. На відміну від індукції та дедукції, абдукція дозволяє формувати нову пояснювальну структуру там, де готові правила відсутні, що є ключовим для кримінального провадження, адже більшість реальних ситуацій не вкладається у жорсткі алгоритми.

Практичний приклад демонструє: абдукція, на відміну від суто індуктивного мислення, дозволяє слідчому сформувати ширший спектр гіпотез щодо прихованої структури події, наприклад, пояснити проникнення без зламу. Хоча абдуктивне припущення не є доказом, воно створює логічний напрямок розслідування, забезпечуючи творення нової моделі події, якої ще немає у матеріалах справи.

Цінність методу полягає також у здатності систематизувати альтернативні пояснення та керувати їхньою імовірністю. Значна частина помилок слідства пов'язана не з відсутністю інформації, а з помилковим пріоритетом однієї версії над іншими. Абдуктивний підхід вимагає не лише висувати гіпотези, а й постійно коригувати їх відповідно до нових фактів, відкидаючи непідтверджувані припущення та підсилюючи ті, що отримали емпіричне підтвердження. У цьому сенсі логічний підхід,

описаний О. Гвоздік, – обов'язкова передумова якісної абдукції, оскільки планування слідчих дій має бути спрямоване на збирання саме релевантних для перевірки гіпотез даних [1, с. 33].

Науковці слушно підкреслюють, що абдукція є природним мисленнєвим процесом слідчого, але потребує методологічної дисципліни, щоб не перетворитися на інтуїтивне припущення без логічної структури [2, с. 124]. З огляду на це доцільним є формування чітких алгоритмів реконструкції події: опис вихідних фактів; перелік можливих пояснень; визначення найбільш економної та логічно узгодженої гіпотези; перевірка через слідчі дії; перегляд гіпотези відповідно до отриманих результатів.

У практичному вимірі абдукція дає можливість висунути гіпотезу та виявити приховану структуру взаємозв'язків, яка не лежить на поверхні фактів. Це мислення є «мостом» між емпіричними даними та логічною моделлю події. Його сила в тому, що воно дозволяє рухатися багатовекторно, допускаючи, що окремий доказ може мати кілька можливих пояснень. Жодне з цих пояснень не є очевидним чи істинним до моменту їхньої ретельної перевірки.

Отже, абдукція є необхідним методологічним інструментом сучасного розслідування, оскільки вона дозволяє формувати пояснювальні моделі за умов неповної та суперечливої інформації, поєднуючи логічний аналіз і творчий підхід. Подальші дослідження мають бути спрямовані на створення стандартизованих абдуктивних алгоритмів для різних категорій злочинів. Це сприятиме підвищенню якості побудови слідчих версій та мінімізує ризики помилок, зумовлених фрагментарністю аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гвоздік О. Логічний аспект планування та проведення допиту. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2023. № 1 (25). С. 28–37. DOI: https://doi.org/10.33270/01232502.28.

2. Невельська-Гордєєва О. П., Карнаушенко С. Д. Логічна сутність абдукції як методу побудови версій. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2022. № 2 (53). С. 118–132. URL: http://fil.nlu.edu.ua/article/view/258158 (дата звернення: 30.11.2025).

Макаренко Дмитро
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-13

ПРОБЛЕМА ЛОГІЧНОЇ ПРИРОДИ НЕПРЯМИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ВПРОВАДЖЕННІ

Проблема логічної природи непрямих доказів у кримінальному процесі є однією з найбільш складних і водночас найважливіших для теорії доказування. Від правильного розуміння того, як саме формуються та оцінюються непрямі докази, залежить не лише логічна обґрунтованість судового рішення, а й дотримання основоположних принципів правосуддя – зокрема, презумпції невинуватості, об'єктивності та повноти судового розгляду.

Непрямі докази – це такі фактичні дані, що не вказують безпосередньо на подію злочину чи винуватість конкретної особи, а лише через систему логічних зв'язків дозволяють зробити обґрунтований висновок про певну обставину, що підлягає доказуванню. У цьому полягає їхня подвійна природа – фактична та логічна. Фактична сторона пов'язана з реальними подіями, предметами чи явищами, а логічна – з побудовою умовиводів, які дають змогу з фактів-доказів перейти до фактів, що доводяться. У кримінальному процесі непрямі докази часто є основою для встановлення істини, особливо коли прямі докази відсутні або знищені. Наприклад, у справах про умисне вбивство суд може спиратися не лише на свідчення очевидців, а й на ланцюг непрямих фактів: сліди на місці події, поведінку підозрюваного, наявність мотиву, результати експертиз тощо. Відомий приклад – справа Джона Хінклі, який здійснив замах на президента США Рональда Рейгана. Суд визнав його неосудним, спираючись на систему непрямих доказів, що підтверджували психічний стан підсудного [1].

З логічної точки зору, непрямі докази функціонують у формі умовиводів за аналогією, індуктивних умовиводів та дедуктивних умовиводів за ознаками. Найбільш типовим є умовивід за ознаками: якщо з факту А (наприклад, наявність крові на одязі підозрюваного) можна зробити висновок про факт В (його перебування на місці злочину), то цей зв'язок має логічний характер. Але важливо, щоб між А і В існувала не випадкова, а необхідна причинно-наслідкова залежність. Логіка непрямих

доказів вимагає від слідчого і суду побудови ланцюга дедуктивно пов'язаних проміжних висновків (полісилогізму), кожен з яких підтверджується самостійними фактами. Закон вимагає, щоб непрямі докази утворювали єдину систему, в якій усі ланки узгоджуються між собою і не суперечать жодному достовірно встановленому факту [2].

Серед науковців існують різні підходи до класифікації непрямих доказів. Зокрема, професор В. Тертишник зазначає, що непрямий доказ може бути лише тоді, коли факт, який він підтверджує, сам є доказом у системі доказування [3]. Іншими словами, непрямість не означає другорядність. Навпаки, саме логічна побудова ланцюга таких доказів демонструє силу мислення слідчого і суду, які вміють реконструювати подію злочину за фрагментами реальності.

У практиці українських судів можна знайти багато справ, де істину встановлено саме на основі системи непрямих доказів. Наприклад, у справі № № 728/578/19**,** Верховний Суд визнав винуватість особи у вчиненні умисного вбивства, базуючись на узгодженій сукупності непрямих доказів, знайдені речові докази, результати дактилоскопічної експертизи, свідчення потерпілого щодо поведінки нападника після злочину. Усі ці обставини в комплексі дали суду змогу зробити єдино логічний висновок про винуватість обвинуваченого [4].

Однак логічна сила непрямих доказів не безмежна. Неправильна інтерпретація або помилкове встановлення причинного зв'язку може стати підставою для судової помилки. Класичним прикладом є ситуації, коли певні факти тлумачаться однобічно. Наприклад, знайдена на місці злочину річ підозрюваного не завжди означає його присутність під час злочину – можливо, предмет потрапив туди раніше або був підкинутий. Тому логічна перевірка непрямих доказів передбачає не лише їх взаємну узгодженість, а й виключення всіх альтернативних пояснень [6].

Важливо зазначити, що система непрямих доказів може бути побудована лише за умови об'єктивного, всебічного та повного дослідження обставин справи, відповідно до вимог ст. 94 КПК України. Лише тоді умовивід суду ґрунтуватиметься не на припущеннях, а на логічно необхідному зв'язку фактів [2]. У сучасній криміналістиці дедалі більше уваги приділяється використанню інформаційно-аналітичних систем, що допомагають виявляти закономірності між окремими непрямими доказами – наприклад, аналіз даних мобільних телефонів, камер спостереження, тощо. Це демонструє, що логічна природа доказування залишається фундаментом навіть у цифрову епоху [5].

Підсумовуючи, можна сказати, що логічна сутність непрямих доказів у кримінальному процесі полягає в тому, що вони не просто «натякають» на істину, а створюють обґрунтовану логічну модель події, у якій кожен факт взаємопов'язаний і підкріплює інший. Від уміння юриста працювати з такими доказами залежить не лише результат конкретної справи, а й довіра суспільства до системи правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Federal Court Case: *United States v. Hinckley, 525 F. Supp. 1342 (D. D. C. 1981)*. URL: https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/525/1342/1692613/?utm_source (дата звернення: 04.11.2025).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Стаття 94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651–17?utm_source (дата звернення: 02.11.2025).

3. Тертишник В. М. Кримінальний процес України: Підручник. Київ: Алерта, 2021. 458 с.

4. Постанова ККС ВС № 728/578/19 від 07.12.2020 (справа 51–3411 км20): ЄДРСР, реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93595821 (дата звернення: 05.11.2025).

5. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : [наук. – практ. посіб.] / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. 2-е вид., стереот. Київ : КНТ, 2007. 270 с.

6. Гаргат О. М. Джерела і види доказів: прямі й непрямі. 2007. URL: https://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Pravo/21750.doc.htm (дата звернення: 09.11.2025).

Марків Марта
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КОЛІЗІЙ НОРМ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ

Однією з проблем екологічного права є наявність колізій юридичних норм, тобто розбіжностей або суперечностей між нормативно-правовими актами, що регулюють одні й ті ж або суміжні правовідносини. Колізійність правового регулювання ускладнює правозастосовну прак-

тику та сприяє виникненню конфліктуючих правовідносин. Детермінантами колізій виявляються соціальні протиріччя, такі як: конфлікт потреб, інтересів, цінностей, норм, тощо, а також –суб'єктивні протиріччя у взаємодії суб'єктів. Наявність колізій правових норм призводить до внутрішньої неузгодженості системи права. У контексті екологічного права такі колізії мають особливе значення, оскільки стосуються виживання та добробуту цілих екосистем і людства.

Існують різні типології правових колізій, що мають загальноправове значення. Так, розрізняють колізії у правотворчості та правозастосуванні, між юридичною наукою та юридичною практикою, колізії норм національного законодавства та норм міжнародного права, тощо. Окремим видом колізій є юридичні колізії між нормативними актами або окремими правовими нормами.

Наявність колізії означає перш за все не тільки існування правової проблеми, а й її глибинної причини – логічної неузгодженості внаслідок порушення законів та правил логіки. Логічне обґрунтування правової колізії має значення прояснення проблеми з кращим її усвідомленням та сприяння знаходженню відповідного механізму вирішення колізій норм права як на логічному, так і на правовому рівні. В даному разі вирішення колізії означає усунення як логічної некоректності, так і правової проблеми одночасно.

Розглянемо деякі логічні неузгодженості в існуючих типах колізій. Основною загальною ознакою всіх колізій є їх суперечність. Ця суперечність виникає стосовно деонтичних понять, коли одна норма вимагає певної дії, а інша її забороняє. При цьому дані норми стосуються одного і того ж предмета. Суперечність як логічна помилка свідчить про порушення закону тотожності, що вимагає незмінності предмету в процесі міркування, та, зрозуміло, це стосується й модальності як характеру норми. Закони модальної логіки, що підпорядковуються загальнологічним законам, вимагають незмінності модальності одного й того ж предмета. Тобто, якщо норма є зобов'язальною, то підміна модальності зобов'язання на модальність заборони призводить до модальної несумісності (несумісності характерів норм). Окрім колізій, зумовлених деонтикою, існують колізії на підставі темпоральної модальності. Часова колізія означає несумісність норм різних періодів відносно одного й того ж предмета. Незмінність часу є традиційною вимогою строгого мислення щодо виконання законів логіки, в тому числі, модальної. Колізії в ієрархічному співвідношенні норм означає конфліктність норм різних рівнів (міжнародного, національного, локального). В даному разі порушуються пра-

вила співвідношення підпорядкування, яке є логічно сумісним за істинністю: істинність загального обумовлює істинність часткового, але не навпаки. Ієрархічні колізії порушують систему міжнародного права.

Фундаментальні колізії в екологічній сфері створюють проблеми в масштабі цілого суспільства. Наприклад: а) економічний розвиток vs. екологічна безпека. Це означає колізію між нормами, що стимулюють економічне зростання, та нормами екологічного захисту. Промислові підприємства отримують дозволи на забруднення довкілля, що суперечить конституційному праву на безпечне довкілля; б) національний суверенітет vs. глобальні екологічні норми. Держави мають право на використання власних ресурсів, але глобальні екологічні проблеми (зміна клімату, втрата біорізноманіття) вимагають наднаціонального регулювання; в) права власності vs. екологічні обмеження. Право власника розпоряджатися своїм майном стикається з екологічними обмеженнями щодо використання земель, водойм, лісів; г) короткострокові потреби vs. довгострокова стійкість. Норми, що задовольняють негайні потреби населення (продовольча безпека через інтенсивне землеробство), можуть суперечити нормам збереження родючості ґрунтів для майбутніх поколінь.

Хоча раз і назавжди позбавити право колізійності неможливо, існують принципи, на яких формуються шляхи вирішення цієї проблеми. Ці принципи об'єднані у понятті екологічного імперативу. Він постає як безумовна моральна вимога, сформульована за аналогією щодо категоричного імперативу І. Канта: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з продовженням справжнього людського життя на Землі» (Ганс Йонас). Ключовими характеристиками екологічного імперативу є: безумовність виконання незалежно від економічної вигоди: пріоритетність над короткостроковими інтересами; відповідальність перед майбутніми поколіннями; визнання меж експлуатації природних ресурсів. Принцип пріоритетності екологічного імперативу діє у випадку непримиренної суперечності, оскільки руйнування екосистем робить неможливим реалізацію будь-яких інших цілей. Особливим принципом є принцип пропорційності та збалансованості. Він означає пошук оптимального балансу між конфліктуючими нормами через: екологічну експертизу всіх проектів; механізми компенсації екологічних збитків; поетапне впровадження екологічних стандартів. Ще одним принципом є принцип превентивності (застереження). Він передбачає, що у ситуації невизначеності перевага надається більш обережному варіанту, що мінімізує екологічні ризики. Екологічний імператив вимагає встановлення чіткої ієрархії норм,

де конституційні норми про право на безпечне довкілля мають вищий статус за звичайні господарські норми.

Розуміння правових колізій, посилене та прояснене за допомогою логічного обґрунтування дозволяє: передбачати конфлікти інтересів на законодавчому рівні; розробляти механізми узгодження суперечливих норм; формувати послідовну екологічну політику та обґрунтовувати судові рішення в екологічних спорах; відповідати на новітні виклики антропоцену. Екологічний імператив вимагає перегляду ієрархії цінностей і зміни світоглядної парадигми суспільства.

Метелюк Дмитро
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет слідчої та детективної діяльності 03-25-01

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КОРУПЦІЯ»

Корупція це термін який поширений ще з давніх-давен за часів Стародавньої Греції. Корупція – як соціальна проблема завжди цікавила багатьох дослідників з різних галузей знань. Один з перших вчених який розглядав поняття корупції, – це Аристотель він вивчав корупцію як тиранію неправильну, зіпсовану (корумповану) форму монархії, де правитель керує на власну користь. Досліджуючи конституції давніх полісів філософ Платон стверджував, що якщо правителі переслідують лише власну вигоду, а не загальний інтерес, тоді народжуються: 1) тиранія; 2) олігархія; 3) демагогія.

Актуальність логічного аналізу поняття «корупція» полягає в необхідності чіткого й однозначного визначення цього терміна, оскільки його багатозначність і різні підходи до тлумачення ускладнюють наукове дослідження та практичне застосування. Логічний аналіз дозволяє встановити зміст і обсяг поняття «корупція», виокремити його суттєві ознаки, а також відмежувати його від суміжних понять, що є важливим для формування коректного наукового апарату та підвищення ефективності протидії цьому явищу.

Корупцію можна визначити як використання владних або службових повноважень для отримання приватної вигоди всупереч загальному благу, правовим і моральним нормам.

На сьогоднішній день існують різні тлумачення поняття корупції, але одне з найактуальніших це термін Фрідріха, який пояснював корупцію як поведінку, що відхиляється від переважаючих у політичній сфері норм та обумовлена мотивацією отримання особистої вигоди за громадський рахунок.

У масовому сприйнятті корупція асоціюється як збагачення. Однак не тільки у фінансовому плані, а і в політичному як досліджував Фрідріх корупція застосовується як «оплата» неправомірного використання службового становища часто розглядається як «інвестиція в майбутнє». З формування корупції вона сприяє руйнівний вплив ускладнюючи розвиток суспільства. В цьому і заключається основна проблема в корупції та неможливості в її викоріненню.

У сучасних соціально-економічних умовах актуальним є використання корупції як виду економічної поведінки, головна мета полягає у отримання вигоди за допомогою службових повноважень. Суть полягає у прагненні посадової особи збільшити власну користь завдяки доступу до ресурсів, які вона може контролювати. Приватні особи чи компанії намагаються отримати для себе найкращі умови, використовуючи готовність чиновника ухвалювати рішення в їхніх інтересах. Тобто корупцію слід розуміти як ситуацію коли особа наділена владою, отримує від іншої особи винагороду за використання свого службового статусу в її інтересах. Це охоплює хабарництво, зловживання службовим становищем, маніпулювання податками.

Передумовою існування корупції є психологічна схильність більшої частини людей до покращення життєвих потреб, шляхом неправомірного використання повноважень. Не менш значущим є мотив наслідування більшості. Якщо людина бачить, що навколо «усі так роблять», формується ілюзія нормальності корупційної поведінки. Психологічний тиск групи знижує внутрішні моральні бар'єри. Негативними наслідками корупції є втрата іміджу, авторитету країни чи посадової особи, розмивання моральних норм суспільства, коли ця незаконна діяльність стає звичкою, то люди сприймають це як нормальне явище і не розуміють глибини цієї проблеми. Корупція тягне на дно країну, підриваючи авторитет на міжнародній арені, ускладнюючи життя на наступних поколінь. Зростання корупції в Україні породжує створення багатьох заходів з метою запобіганню. Держава створює умови за яких посадові особи стримуються від учинення діянь через те, що вони більш зацікавлені не вчиняти протиправне діяння. Створюються умови за яких вчинення правопорушення стає набагато складнішим, політика цифро-

візації ускладнює цей процес. Такі підходити підходи сприяють відновленню довіри до влади.

Таким чином, проведений логічний аналіз дозволяє синтезувати багатогранність підходів у чітке визначення: корупція – це зловживання владою або службовим становищем для отримання особистої вигоди, що порушує законні права, інтереси держави чи інших осіб. Незважаючи на різні підходи, можна виділити суттєві ознаки корупції: використання влади для приватної вигоди, відхилення від загального блага, порушення законних або моральних норм

Мінайлова Марія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС»

Бюджетний процес є однією з фундаментальних категорій бюджетного права та фінансової науки, що потребує глибокого логічного осмислення для розуміння його сутності, структури та функціонального призначення у системі державного управління. Стосовно ж нормативного закріплення дефініції категорії «бюджетний процес», то вона тривалий час залишалась поза увагою законодавця. Хоча, звісно, сама діяльність компетентних органів зі складання проєктів бюджетів, їх розгляду, затвердження, виконання бюджетів і звітування про це − тобто зміст бюджетного процесу − визначався на найвищих рівнях правового регулювання. Лише з настанням пострадянських часів та реформуванням бюджетного законодавства відповідно до нових суспільно-політичних умов категорія «бюджетний процес» отримала своє законодавче визначення. Причому, окрім безпосередньо відбитку часу, в цьому є й інший прояв, а саме − тенденції до поступового становлення бюджетного права не тільки як комплексного інституту, але і як підгалузі фінансового права.

Термін «бюджет» (з франц. *budget*, давн. франц. *bougette* – «шкіряний гаманець») − грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків держави, адміністративно-територіальної одиниці, підприємства, установи за певний період. Слово «процес» (лат. *Processus* − рух, англ.

process, нім. *Prozess m, Vorgang m*) – сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Поєднання цих термінів створює композитне поняття, де прикметник «бюджетний» визначає предметну сферу діяльності, а іменник «процес» підкреслює динамічний, стадійний характер явища.

Стаття 2 Бюджетного кодексу України визначає бюджетний процес як регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Аналіз цієї легальної дефініції свідчить, що родовим поняттям виступає «регламентована діяльність», а видовими ознаками є нормативна регламентація, етапність, циклічність та бюджетна спрямованість.

Обсяг поняття «бюджетний процес» охоплює всю сукупність дій, процедур та заходів, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням бюджетних коштів у межах бюджетної системи України. Зміст поняття включає суттєві ознаки: нормативна регламентованість означає, що діяльність здійснюється виключно на підставі норм права; процесуальний характер передбачає послідовність взаємопов'язаних стадій; циклічність виражається у щорічному повторенні; суб'єктний склад охоплює участь уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування; об'єктна спрямованість стосується бюджетів всіх рівнів; темпоральність означає часову визначеність кожної стадії.

У структурі родо-видових відношень найширшим поняттям є фінансова діяльність держави як рід, яка включає бюджетну діяльність як підрід, а бюджетний процес виступає видом бюджетної діяльності. У свою чергу, бюджетний процес диференціюється на окремі стадії: розроблення та складання проєкту бюджету; розгляд проєкту бюджету; затвердження проєкту бюджету; виконання бюджету; складання, розгляд та затвердження звіту про виконання бюджету. На всіх стадіях бюджетного процесу забезпечується управлінська відповідальність та підзвітність, здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства, що зазначено в частині першій статті 19 Бюджетного кодексу України.

Функціональне призначення бюджетного процесу виявляється у реалізації чотирьох основних функцій. Планова функція полягає у визначенні обсягів доходів та видатків на майбутній період. Розподільча функція характеризується процесами розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів не лише між різними рівнями влади, але й між різними підроз-

ділами суспільного виробництва. Контрольна функція гарантує цільове використання бюджетних коштів. Організаційна функція забезпечує координацію діяльності учасників бюджетного процесу.

Критичний аналіз існуючих наукових підходів виявляє певні проблеми. Вузьке тлумачення, коли деякі автори зводять бюджетний процес лише до діяльності органів виконавчої влади, є логічною помилкою через необґрунтоване звуження обсягу поняття. Широке тлумачення, що включає до бюджетного процесу всю бюджетну діяльність держави, призводить до розмивання меж поняття. Оптимальний підхід полягає у розгляді бюджетного процесу як специфічної форми бюджетної діяльності, чітко обмеженої визначеними стадіями та процедурами.

Отже, бюджетний процес є фундаментальною категорією бюджетного права, яка поєднує нормативну визначеність, логічну послідовність та практичну функціональність. Логічний аналіз доводить, що бюджетний процес – це не просто технічна процедура, а складний правовий механізм, без якого демократичне управління публічними фінансами було б неможливим. Він виконує критично важливу роль у забезпеченні збалансованості бюджетної системи, прозорості фінансових відносин та ефективності використання обмежених ресурсів держави.

Мушкет Маргарита
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-11

ЕТИКО-ЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АЛГОРИТМІЧНОГО СУДОЧИНСТВА

Розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) відкриває нові можливості для оптимізації судових процесів, таких як: визначення ризику рецидиву, оцінка доказів та призначення покарань. Основною концепцією цього є предиктивне правосуддя, засноване на алгоритмічному прогнозуванні правопорушень та індивідуальних ризиків. Однак, запровадження ШІ в таку чутливу сферу ставить під сумнів основоположні принципи права: справедливість, прозорість та відповідальність. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю гармонізації технологічного прогресу з незмінними етичними та логічними засадами правосуддя. Метою роботи є аналіз ключових етико-логічних проблем, спричи-

нених алгоритмічним судочинством, та окреслення шляхів для їх мінімізації.

По-перше, ключовою логічною проблемою алгоритмічного судочинства є непрозорість, відома як «проблема чорного ящика» [4]. Штучний інтелект часто видає результат без чіткого, зрозумілого пояснення причино-наслідкового зв'язку між вхідними даними та фінальним рішенням. Це суперечить конституційному принципу права особи на обґрунтоване судове рішення та порушує право на ефективний захист, оскільки сторони захисту та обвинувачення не можуть повноцінно оскаржити аргументацію, що ґрунтується на незрозумілих для сторін алгоритмічних висновках.

По-друге, оскільки навчання предиктивних моделей здійснюється на історичних даних, які здебільшого відображають минулу соціальну та правоохоронну практику, це призводить до алгоритмічної упередженості. В історичних даних була зафіксована надмірна частота арештів та суворість вироків стосовно певних етнічних та соціальних груп, через це ШІ некритично відтворює та посилює несправедливість у своїх прогнозах. Підтвердження цьому є найбільш відома система COMPAS (Correctional Offender Profiling for Alternative Sanctions), котра використовується у судовій системі США. Вона використовує тисячі параметрів, які включають в себе як кримінальну історію, так й соціально-демографічні фактори (кількість попередніх арештів, рівень доходів, статус зайнятості, освіту та місце проживання). Упередженість виникає на етапі збору та інтерпретації цих історичних даних. Статистично доведено, що в США правоохоронні органи частіше патрулюють і затримують людей у районах, де переважно проживає темношкіре населення. У 2022 році темношкірих людей заарештовували з показником (4544 на 100 000) більш ніж удвічі вищим, ніж білих людей (2155 на 100 000) [5]. Це призводить до того, що темношкірі особи мають більшу кількість арештів за дрібні правопорушення, навіть якщо вони скоюють злочини з тією ж частотою, що і люди, які мають світлий відтінок шкіри. Після навчання на таких даних алгоритм COMPAS створює хибні кореляції: якщо біла особа і темношкіра особа вчинили однаковий злочин, але темношкіра особа має більше дрібних арештів у минулому (через інтенсивніше патрулювання її району), ШІ присвоїть темношкірій особі вищий бал ризику рецидиву [1]. Таким чином, штучний інтелект не долає, а закріплює існуючу дискримінацію, порушуючи фундаментальний принцип рівності перед законом. Етично неприпустимо, коли технологія слугує інструментом для систематичного упередженого ставлення.

По-третє, застосування ШІ викликає проблему делегування відповідальності. У разі судової помилки, спричиненої алгоритмічною рекомендацією, складно визначити суб'єкта юридичної відповідальності. Таким суб'єктом може бути розробник, постачальник даних чи суддя, який прийняв рішення. З логічної точки зору це порушує закон тотожності. Ця невизначеність створює так звану «прогалину у підзвітності» (Accountability Gap) [3], що прямо суперечить конституційним засадам, оскільки згідно зі статтею 124 Конституції України, «делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» [2]. Таким чином, алгоритми можуть мати виключно допоміжну та консультативну функцію, оскільки повне делегування ними повноважень суду є прямим порушенням Основного Закону.

Отже, ефективне та етичне впровадження алгоритмічного судочинства вимагає законодавчого закріплення принципу «Здатність до пояснення», забезпечуючи можливість аудиту та верифікації кожного рішення ШІ. Штучний інтелект повинен мати виключно допоміжну та консультативну функцію. Необхідно запровадити суворі етичні стандарти та регуляторні механізми, які гарантують, що остаточне рішення та повна відповідальність завжди залишатимуться за суддею-людиною, зберігаючи верховенство права та гуманізм правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016, May 23). Machine Bias: There's Software Used Across the Country to Predict Future Criminals. And It's Biased Against Blacks. *ProPublica.* URL: https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing (дата звернення: 04.11.2025).

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 04.11.2025).

3. Raji, I. D., et al. Closing the AI Accountability Gap: Defining an End-to-End Framework for Internal Algorithmic Auditing. 2020. URL: https://arxiv.org/abs/2001.00973 (дата звернення: 04.11.2025).

4. Shamov O. A. The «Black box» problem in legal AI: Are existing XAI methods sufficient to meet due process requirements? *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2025. С. 433–437. DOI https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.90.3.63.

5. Widra**,** E. Despite fewer people experiencing police contact, racial disparities in arrests, police misconduct, and police use of force continue. *Prison Policy Initiative.* 2024. URL: https://www.prisonpolicy.org/blog/2024/12/19/policing_survey_2022/ (дата звернення: 15.11.2025).

Наумова Єва
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 1 курс,
група 09

СТИПУЛЯТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ: МЕТА І ЗНАЧЕННЯ

Проблема визначень посідає важливе місце у логіці, філософії та юридичній науці, оскільки від точності вживання понять залежить коректність мислення та ефективність наукової і правової комунікації.

«Стипуляція» у римському праві – формальний, абстрактний, усний контракт, який встановлює зобов'язання.

У західній традиції вивчення теорії дефініції є дослідження *умовного визначення* (stipulative definition). Це визначення є одним з типів визначень, які вивчаються у юридичних школах США. Це визначення застосовується з метою умовного закріплення значення певного терміна у межах конкретного дослідження або нормативного контексту. Таке визначення має консенсуальний характер і встановлює новий зміст, необхідний для досягнення чіткості та однозначності терміну.

Стипулятивні визначення широко використовуються у наукових дослідженнях, коли автор прагне уникнути багатозначності термінів або надати їм спеціального значення. У логіці вони виконують функцію інструмента впорядкування понятійного апарату, допомагають чітко окреслити межі понять та забезпечують логічну послідовність міркувань [1]. Саме завдяки таким визначенням стає можливим побудова внутрішньо узгоджених теоретичних конструкцій.

Метою стипулятивного визначення є, передусім, усунення неоднозначності та неточності у використанні термінів. У процесі правового регулювання це має особливе значення, оскільки різне тлумачення одного й того ж поняття може призвести до правових колізій та неоднакової практики застосування норм права. Стипулятивні визначення дозволяють чітко зафіксувати зміст правових категорій у нормативно-правових актах і наукових працях [2].

Значення стипулятивних визначень також полягає у формуванні єдиної наукової та юридичної мови. Вони сприяють стандартизації термінології, забезпечують зрозумілість правових текстів і підвищують рівень

правової культури. У навчальному процесі такі визначення допомагають студентам краще засвоювати складні теоретичні поняття, оскільки фіксують їх зміст у чіткій та логічно впорядкованій формі [3].

Використання стипулятивних визначень є характерним елементом юридичної техніки. Саме через них законодавець може встановлювати спеціальні значення термінів, які застосовуються лише в межах певного нормативного акта. Це забезпечує внутрішню узгодженість законодавства та підвищує ефективність правового регулювання. Таким чином, стипулятивні визначення виконують не лише теоретичну, а й практичну функцію.

Отже, стипулятивне визначення є важливим логічним і правовим інструментом, що дозволяє забезпечити точність, однозначність і послідовність наукових та нормативних текстів. Його значення полягає у формуванні чіткого понятійного апарату, підвищенні якості правотворчої діяльності та ефективності правозастосування. Використання стипулятивних визначень сприяє розвитку логічного мислення та зміцненню правової системи загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук О. Я. Логіка для студентів юридичних спеціальностей : навч. посіб. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44940 2. Богдановський І. В., Льовкіна О. Г., Савицька І. М. Логіка : навчальний посібник. URL: https://ir.dpu.edu.ua/entities/publication/22fa4333-916e-48e2-b978-8c666b321633 3. Сластенко Є. Ф., Ягодзінський С. М. Логіка : навчальний посібник. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_691_51934309.pdf

Нестеренко Анна,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЛОГІКО-КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ РОЗПІЗНАВАННЯ СИТУАЦІЙ І РОЗПОДІЛУ ЗНАНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Логіко-когнітивний аналіз процесів розпізнавання ситуацій і розподілу знань у діяльності судів конституційної юрисдикції є надзвичайно важливою темою, яка поєднує в собі як теоретичні, так і практичні ас-

пекти правознавства, філософії права, когнітивних наук і логіки. Конституційні суди виконують надзвичайно відповідальну функцію забезпечення верховенства Конституції, що є фундаментальним законом держави, а відтак і гарантом прав і свобод громадян. У цьому контексті судді конституційних судів стикаються зі складними завданнями, що вимагають не лише глибоких юридичних знань, а й здатності адекватно розпізнавати конкретні правові ситуації, які мають безпосередній вплив на конституційний лад. Саме тому аналіз когнітивних процесів, які відбуваються у свідомості суддів під час здійснення конституційної юрисдикції, є важливим для розуміння суті їхньої діяльності і можливих способів її удосконалення.

Перш за все варто зазначити, що розпізнавання ситуацій у контексті діяльності конституційного суду є складним комплексним процесом, що включає в себе збір, обробку, інтерпретацію і систематизацію інформації, яка надходить із різних джерел. Судді змушені працювати з різноманітними правовими текстами, прецедентами, доктринальними позиціями, соціально-політичним контекстом, що ускладнює процес прийняття рішень. Логіко-когнітивний аналіз допомагає виявити, які логічні структури мислення використовують судді, як вони формують судження, які механізми застосовують для виділення суттєвих аспектів справи з великої кількості інформації.

У сфері конституційної юрисдикції особливу роль відіграє розподіл знань, оскільки конституційний суд часто є інституцією, яка знаходиться на перетині різних галузей права і сфери суспільних відносин. Знання, якими оперує суд, мають різнорідний характер і включають як формальні юридичні норми, так і неформальні уявлення про соціальні процеси, політичні реалії, культурні особливості. Розподіл знань у цьому випадку означає не лише передачу інформації між суб'єктами процесу, але й побудову спільного розуміння, узгодження позицій і формування колективної судової практики. Судді мають не лише власні знання, а й користуються колективним досвідом інституції, що впливає на сталість і передбачуваність їх рішень.

Когнітивні механізми розпізнавання і розподілу знань тісно пов'язані з логікою судового мислення. У процесі аналізу конституційних питань судді застосовують різні види логіки – формальну, нелінійну, індуктивну, дедуктивну, а також елементи аргументації і контраргументації. Логічні операції дозволяють структурувати інформацію, виявити протиріччя, оцінити силу доказів, а також обґрунтувати позицію суду у своїх рішеннях. Водночас когнітивні процеси, що лежать в основі розпізнавання

ситуацій, залежать від інтуїтивних та евристичних прийомів, які допомагають швидко і ефективно орієнтуватися у складних правових конфліктах. Тому логіко-когнітивний підхід до вивчення діяльності конституційного суду дає змогу комплексно оцінити як раціональні, так і психологічні аспекти суддівської діяльності.

Особливо важливо враховувати контекстуальні фактори, що впливають на процеси розпізнавання і розподілу знань у діяльності конституційних судів. Конституційна юрисдикція є не лише правовою, а й політичною сферою, де рішення суду можуть мати значний вплив на систему влади, суспільні відносини і загальнодержавну стабільність. Це означає, що судді повинні вміти враховувати широкий спектр соціальних і політичних чинників, що може ускладнювати чисто логічний підхід до аналізу справи. У зв'язку з цим, когнітивні моделі, які враховують вплив контексту, соціальних установок і особистісних характеристик суддів, стають особливо корисними для пояснення процесів прийняття рішень.

Важливо підкреслити роль технологій у підтримці процесів розпізнавання ситуацій і розподілу знань у діяльності конституційних судів. Сучасні інформаційні системи, бази даних, аналітичні платформи і штучний інтелект мають потенціал значно підвищити якість і оперативність судового аналізу. Водночас інтеграція таких технологій в судову практику потребує ретельного наукового обґрунтування, щоб уникнути ризиків спрощення складних правових проблем і знеособлення судового рішення.

Логіко-когнітивний аналіз дозволяє також розробити ефективні методики підготовки і підвищення кваліфікації суддів конституційних судів, зосереджуючись на розвитку навичок аналітичного мислення, критичного оцінювання інформації і формування аргументованих судових позицій. Такий підхід сприяє підвищенню рівня професіоналізму і довіри до судової системи в цілому.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що логіко-когнітивний аналіз процесів розпізнавання ситуацій і розподілу знань у діяльності судів конституційної юрисдикції відкриває нові перспективи для глибшого розуміння складності суддівської роботи. Цей підхід інтегрує юридичні, логічні, когнітивні і соціальні аспекти, створюючи наукову базу для удосконалення судової практики і забезпечення більш ефективного захисту конституційних прав і свобод. Він дозволяє краще враховувати не лише формальні правові норми, а й специфіку процесу прийняття рішень, вплив контексту, особливості колективної роботи і роль технологій. Такий комплексний аналіз є необхідним для підтримання високих стандартів верховенства права і розвитку конституційної юрисдикції в умовах сучасних викликів і трансформацій правової системи.

Німчук Софія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет слідчої та детективної діяльності, група 03-25-01

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Під час розслідування кримінальних справ слідчі завжди повинні дуже уважно аналізувати факти та докази, оскільки це вплине на подальший розвиток подій. Протягом такої нелегкої роботи необхідно вміти обґрунтовано, зважено мислити, адже ця навичка є вирішальною, її відсутність може призвести до неправильних висновків, наслідком яких може стати несправедливий вирок. Логічні помилки – це те, що стає перешкодою для успішного розслідування справ, саме тому надзвичайно важливим є розібратися в тому, що вони собою представляють та як їх уникнути.

Варто зазначити, що логічні помилки за своєю суттю є помилками, пов'язаними з порушенням логічної правильності міркувань, тобто, коли стверджується істинність хибних суджень або логічно неправильні міркування розглядаються як правильні і навпаки. Протягом процесу розслідування кримінальних справ вони можуть виникати на різних етапах:

- Під час побудови криміналістичних версій: зіставлення або протиставлення двох різних за змістом фактів (наприклад, твердження про неприсутність особи на місці злочину поєднується з версією її безпосередньої участі у злочині), неправильне встановлення причинно-наслідкових зв'язків у структурі фактичних даних, ототожнення ймовірних висновків, сформульованих у межах версії, з достовірними, співставлення суперечливих ознак фактичних даних та неврахування статистичних основ імовірнісного та регресійного аналізу.
- Під час перевірки криміналістичних версій: недостатньо глибокий аналіз змісту криміналістичних версій, хибне сприйняття часткової версії як загальної, ігнорування окремих логічних наслідків або їх безпідставне заперечення.

Дану проблему у своїх працях розглядали такі правники як А. Б. Марченко, П. В. Прилуцький, В. О. Навроцький, Я. П. Зейкан та ін.

Для того, щоб уникнути логічних помилок, слідчому необхідно постійно вдосконалювати своє логічне мислення за допомогою вивчення логіки та тренування навичок аналізу, порівняння та узагальнення фактів. Державі, в свою чергу, потрібно забезпечувати професійну підготовку слідчих, надавати їм наукову підтримку та здійснювати контроль за дотриманням законності й логічності у слідчій діяльності. Важливим є проведення виховних заходів, які будуть спрямовані на підвищення вимогливості до результатів роботи слідчого, оскільки будь-яка помилка коштуватиме занадто дорого.

Підсумовуючи, можна сказати, що слідчий відіграє вагому, істотну роль при розслідуванні кримінальних справ. Цей процес вимагає від нього вміння чітко, послідовно мислити, застосовуючи при цьому правила та закони логіки, щоб уникнути помилок. Логічні помилки, що виникають протягом такої діяльності, заважають винесенню законного й справедливого рішення. Саме тому їх подолання є необхідною умовою ефективного розслідування.

Нощенко Арсеній
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, 01-25-11

ЛОГІКА ТЕРОРИЗМУ

Логічний аналіз тероризму вимагає відходу від простого нормативного осуду, що є поширеним у правовому дискурсі, на користь стратегічного моделювання та критичного мислення [1]. Тероризм, з цієї точки зору, є стратегічно раціональною формою асиметричного конфлікту, що використовує насильство як засіб примусу та комунікації. Цей аналіз доводить, що тероризм є реципрокною проблемою та самопідтримуваним циклом, а не ізольованим злочином [3]. Сучасний тероризм є якісно новим етапом розвитку цього явища, що значно загрожує національній безпеці та кардинально змінив характер загроз, продемонструвавши можливість ураження значної кількості людей без застосування традиційної зброї, наприклад, через комп'ютерні мережі чи викрадені літаки [4].

Логіка тероризму починається зі стратегічної комунікації та логіки примусу [3]. Терористичний акт – це, по суті, насильство для впливу, що функціонує як загроза, спрямована на широку аудиторію та уряд,

забезпечуючи асиметричний вплив, оскільки слабка сторона використовує мінімальні ресурси для нанесення максимальної шкоди і маніпулювання реакцією сильнішого супротивника. Сутність сучасного тероризму визначається як логіка винятково нищівної психологічної війни, головна мета якої – досягнення певного психічного ефекту і примус державних органів або громадян до певних дій [4]. Логіка примусу розгортається через провокацію: мета – змусити уряд застосувати надмірні репресивні заходи, що, з точки зору терористів, підриває довіру до влади, виправдовує їхні дії і збільшує підтримку. Терористи прагнуть насильством дестабілізувати, залякати суспільство і владу, вбиваючи пересічних громадян, тих, хто опинився поряд з об'єктом терористичного акту.

Ефективність цієї стратегії тісно пов'язана з ідеологічною детермінацією та логікою виконавця. Логіка виконавця глибоко вкорінена в ідеологічній вірі (що підтверджується історичними прикладами, такими як секта сікаріїв), яка дозволяє йому дегуманізувати жертв і сприймати свої дії як виправдані «вищою» метою. Така ідеологічна установка призводить до логічного виключення діалогу як ефективного засобу вирішення конфлікту, тому концепція Коузівського торгу (Coasean bargaining) – ідея, що раціональні актори можуть домовитися про ефективний розподіл ресурсів чи прав – відкидається у цій сфері, оскільки транзакційні витрати є фактично нескінченними [1]. Це підкреслює необхідність застосування критичного, ненормативного аналізу, який відходить від традиційної правової логіки, що є недостатньою, оскільки заснована на нефальсифікованих цінностях і не може вирішити проблему, коли зіштовхуються рівнозначні права.

Ключовим моментом, що інтегрує стратегічний вибір та філософію права, є реципрокний характер конфлікту. Конфлікт є спільною взаємодією, змодельованою теорією ігор [3], де стратегія «Яструб» (насильство) є домінантною і еволюційно стабільною. Ця логіка домінує в умовах «правового вакууму», де, згідно з Т. Гоббсом [2], відсутність верховної влади, здатної тримати всіх у страху, призводить до «природного стану». У цьому стані «війни всіх проти всіх» «поняття справедливого і несправедливого не існують», а єдиними чеснотами стають сила і коварство [2]. Сучасний тероризм володіє цією логікою, ігноруючи всі правила ведення війни та демонструючи неповагу до усіх конвенцій. Моделювання за допомогою теорії ігор доводить, що стратегія насильства логічно запускає еволюційну гонку озброєнь, де кожна атака терористів викликає контрадаптацію з боку держави, створюючи самопідтримуваний цикл [3].

Таким чином, логічний аналіз тероризму виявляє глибокий парадокс раціональності: дії, які здаються ірраціональними, є логічно неминучи-

ми в умовах стратегічного вакууму та відсутності зовнішнього примусу. Нездатність нормативно-правової логіки зупинити цей конфлікт пояснюється тим, що вона ігнорує його реципрокний та еволюційно стабільний характер. Застосування теорії ігор та філософії Т. Гоббса доводить, що логіка тероризму завжди призводить до домінування стратегії «Яструб», фіксуючи конфлікт у стані «війни всіх проти всіх» [2]. Довгостроковий прогноз – «Гоббсівська рівновага», а єдиний вихід з неї полягає або в повному знищенні однієї зі сторін, або у створенні надійних механізмів примусу. Це пояснюється тим, що в рамках цієї еволюційної моделі стратегія «Голуб» (стримування, мирна співпраця) є нестійкою і завжди буде витіснена стратегією «Яструб», оскільки «угоди без меча лише слова». Сучасний тероризм використовує ці стратегічні особливості для вирішення конфліктів із значно переважаючими силами, що є новим ступенем розвитку цього явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Guerra-Pujol, F. E. The Logic of Terrorism. *Barry Law Review*. Vol. 18, Iss. 1, 2012. P. 1–29. URL: https://lawpublications.barry.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=barrylrev (дата звернення: 03.11.2025).

2. Hobbes, T. Leviathan (Part I, Chapters XIII, XIV, XVII). London. 1651. 445 p. URL: https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/hobbes/Leviathan.pdf (дата звернення: 28.10.2025).

3. Schelling, T. C. The Strategy of Conflict. 2015. 393 p. URL: https://www.sackett.net/Strategy-of-Conflict.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

4. Гармашов І. Ю. Сутність сучасного тероризму і його основні характеристики. Персонал. № 6. 2005. URL: http://www.personal.in.ua/article.php?ida=21 (дата звернення: 10.11.2025).

Нужна Тетяна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет слідчої та детективної діяльності, група 03-25-03

ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Необхідність тлумачення права виникає через низку об’єктивних і суб’єктивних чинників. Важливо відзначити, що вона зумовлена не лише

технічною недосконалістю форми правових норм – їх незрозумілістю чи неоднозначністю – а й природою самої правореалізації.

Кожна правова норма має загальний характер, тому неможливо передбачити всі конкретні життєві ситуації, що об'єктивно потребує її інтерпретації. Передача інформації завжди пов'язана з певною втратою частини змісту, тоді як законодавець прагне створити стислий текст, що потребує «розшифровки».

Особливу складність тлумачення становлять норми з оцінними поняттями, такими як «істотне значення», «неналежне виконання», «тяжка шкода» тощо. Через це процес тлумачення може бути як правильним, так і помилковим, що впливає на застосування права на практиці.

Актуальність теми зростає в контексті діяльності державних органів і посадових осіб, адже неоднорідність правозастосовної практики, особливо судової, часто пов'язана не лише з недосконалістю законодавства, а й із проблемами у тлумаченні норм.

Внаслідок цього домінує буквальне тлумачення, що знижує гнучкість правозастосування і свідчить про втрату «почуття права» серед правозастосовувачів. Історія правової науки демонструє постійний інтерес до проблеми тлумачення.

В українській правовій науці питання тлумачення права ґрунтовно досліджували М. І. Козюбра, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, В. В. Копєйчиков, які розглядали тлумачення як необхідний елемент механізму правового регулювання та правозастосування.

Метою цієї статті є дослідження прийомів логічного тлумачення права, значення яких важко переоцінити, адже вони дозволяють зрозуміти механізм та інструменти правоінтерпретаційної діяльності.

Логічне тлумачення – це спосіб інтерпретації правового акта на основі його змісту із застосуванням законів логіки. За його допомогою визначається повний обсяг норми та усуваються неясності, що залишилися після граматичного тлумачення.

Зараз логічне тлумачення розглядається як один із ключових способів з'ясування змісту правової норми. М. І. Козюбра та П. М. Рабінович наголошують, що застосування законів формальної логіки дає змогу виявити прихований зміст норми та запобігти формалізму в правозастосовній діяльності.

Якщо граматичне тлумачення зосереджене на буквальному сенсі тексту, то логічне прагне виявити, що законодавець хотів передати, але не висловив прямо.

Серед прийомів логічного тлумачення виділяють, зокрема, логічне перетворення, яке необхідне через особливості мовного формулювання норм. Часто граматична структура речення не повністю відображає норму права: суб'єкт норми може не збігатися з підметом, а кількісний аспект норми виражено неточно.

До інших логічних прийомів належать: висновки з норм, просту дедукцію, висновки a fortiori (умовиводи ступеня), висновки з понять, за аналогією, від протилежного, доведення до абсурду.

В. В. Копєйчиков і П. М. Рабінович розглядали логічні умовиводи як інструменти раціонального мислення, необхідні для правильного застосування норм права.

Наприклад, застосування висновку ступеня до ч. 1 ст. 231 Господарського кодексу показує: хоча формально можна допустити включення в договір умови про виключення штрафних санкцій, логічне тлумачення доводить, що якщо закон забороняє змінювати розмір штрафу, тим більше не можна встановлювати умови, що його скасовують. Така умова в договорі не є нікчемною, а оспорюваною.

Іншим прикладом є ст. 1166 ЦК передбачає відшкодування майнової шкоди особою, що її спричинила. Логічний аналіз показує, що під «особою» слід розуміти не лише фізичних і юридичних осіб, а й інші суб'єкти цивільного права (держава, територіальні громади тощо).

Аналогічно тлумачиться ст. 1190 ЦК про солідарну відповідальність. яка встановлює, що особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Ця стаття застосовується не лише до юридичних осіб, але й до будь-яких інших суб'єктів цивільного права .

Подібне розуміння тлумачення правових норм узгоджується з поглядами українських учених-правознавців, які наголошують на важливості поєднання формально-юридичного підходу з логічним аналізом змісту правових приписів з метою забезпечення єдності судової практики.

Під системним способом тлумачення розуміють сукупність прийомів, використання яких, спираючись на зіставлення двох або більше юридичних норм, дозволяє з'ясувати сенс норми права, яка підлягає тлумаченню.

Проблеми тлумачення становили певний інтерес для вчених в усі періоди розвитку правової доктрини. Першою масштабною і завершеною роботою в цій сфері на наших теренах по праву вважається монографія Є. В. Васьковського. Серед радянських учених, що займалися даною проблематикою, можна відмітити таких: Ю. Г. Ткаченко, А. С. Шляпоч-

ников, Н. Н. Вопленко, А. С. Пиголкин, А. Ф. Черданцев, Н. Л. Гранат. В останні десятиліття долучилися до розроблення проблем інтерпретаційної діяльності такі українські правознавці, як П. М. Рабінович, В. В. Гончаров, В. Я. Карабань, В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, Ю. Л. Власов, І. П. Косцова. Разом із тим залишаються питання у вченні про тлумачення, які дотепер не знайшли свого остаточного вирішення.

Таким чином ми дійшли до висновку, що компетентні органи не можуть відмовляти у вирішенні спору через незрозумілість норми. Для правильного застосування слід використовувати всі доступні способи тлумачення.

Граматичне та логічне спираються на текст, системне й історичне – на зовнішні джерела. Найкращий варіант тлумачення обирають так, щоб норма гармоніювала з усією системою права

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердянський університет менеджменту і бізнесу . В. К. Антошкіна «Способи і правила тлумачення норм права та договорів». http://pjv.nuoua.od.ua/v4-1_2019/4.pdf

2. Бердянський університет менеджменту і бізнесу. Валерія Антошкіна «Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці». http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/33.pdf

3. Херсонський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ. В. В. Галунько «Професійно-правове тлумачення права» https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b2187f1b-b5e2-4777-bec8-c469b73c518b/content

Оковита Вікторія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ У ВИКЛАДЕННІ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ ЯК ЗАСІБ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ

У логічному вимірі право постає як особлива форма нормативного мислення, у межах якої складні соціальні явища трансформуються у впорядковану систему понять, суджень і нормативних моделей. Цен-

тральне місце в цьому процесі посідають юридичні конструкції, що можуть бути осмислені як результат абстрактно-логічної діяльності, спрямованої на упорядкування правової реальності. Їх застосування у викладенні конституційних норм зумовлене потребою забезпечення логічної цілісності, внутрішньої узгодженості та системності нормативного тексту.

З позицій формальної логіки юридичні конструкції виникають унаслідок операцій абстрагування, узагальнення та типізації. Вони дозволяють відійти від одиничних фактів і сформувати стійкі понятійні схеми, здатні охоплювати широке коло правових ситуацій. У конституційному праві це має особливе значення, оскільки норми Основного Закону характеризуються високим рівнем абстракції та універсальності, що потребує чіткої логічної організації змісту [3].

Юридичні конструкції у цьому контексті виконують функцію логічних моделей, за допомогою яких нормативний матеріал структурується відповідно до принципів тотожності, несуперечності та послідовності. Дотримання цих принципів забезпечує можливість однозначного розуміння конституційних приписів і створює передумови для стабільного правозастосування. Порушення логічної структури конструкцій призводить до появи колізій, альтернативних інтерпретацій і зниження рівня правової визначеності.

В. Косович розглядає юридичні конструкції як складову юридичної техніки, що забезпечує раціональну побудову нормативно-правових актів та їх внутрішню узгодженість [1]. У логічному аспекті такий підхід свідчить про використання конструкцій як засобу впорядкування понятійного апарату та усунення суперечностей між окремими елементами нормативного тексту. Конституційні норми, сформульовані з урахуванням логічних вимог, сприймаються як частини цілісної системи, а не як ізольовані приписи.

Значний інтерес для логічного аналізу становить підхід Д. Лавренка, який трактує юридичні конструкції як логіко-правові утворення, що формують концептуальний каркас правової системи [2]. У цьому сенсі конструкції виконують роль інтелектуальних схем, які організовують мислення законодавця та інтерпретатора права. Вони визначають допустимі межі логічного виведення та забезпечують сталість правових понять у процесі тлумачення.

У викладенні конституційних норм юридичні конструкції сприяють поєднанню абстрактності з нормативною визначеністю. Завдяки їм за-

гальні принципи, закріплені в Конституції, набувають логічно окресленої структури, придатної для подальшого застосування та інтерпретації. У цьому проявляється їх значення як інструменту логічної організації нормативного мислення, що дозволяє уникати як надмірної конкретизації, так і невиправданої розмитості формулювань [5].

Окремої уваги заслуговує роль юридичних конструкцій у процесі логічного тлумачення конституційних норм. Вони задають стійкі зв'язки між поняттями та судженнями, що обмежує довільність інтерпретації та забезпечує послідовність аргументації [4]. У діяльності органів конституційної юрисдикції це сприяє збереженню балансу між текстом Конституції та його логічним осмисленням у конкретних правових ситуаціях.

Отже, у межах логічного аналізу юридичні конструкції постають як форма раціонального мислення, що забезпечує впорядкування, системність і несуперечність конституційного нормативного матеріалу. Їх використання у викладенні конституційних норм свідчить про застосування логічних принципів у правотворчій діяльності та підтверджує тісний зв'язок логіки з процесами формування і тлумачення права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косович В. Юридична техніка – стан та перспективи нормативної регламентації в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Вип. 78. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12265 (дата звернення: 04.11.2025).

2. Лавренко Д., Легін Л., Легка О., Онищук І. Юридичні конструкції як елемент юридичної техніки: загальноправовий аспект. *Юридичний вісник*. 2025. Вип. 1 (60). С. 9–11. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2025/1_2025.pdf#page=9 (дата звернення: 04.11.2025).

3. Лавренко Д. О. Роль юридичних конструкцій в нормотворчій діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №12. С. 130–135. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/cd518918-b78a-4e29-9835-3db5257e7126 (дата звернення: 04.11.2025).

4. Лавренко Д. О. Функціональна панель юридичних конструкцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №3. С. 64–68. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0cffa880-5c7b-4202-8289-2ce7f79b7f3a/content (дата звернення: 04.11.2025).

5. Добробог Л. М. Юридичні конструкції та правове регулювання: діалектика взаємозв'язку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. №1. С. 8–12. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-2.

Омельяненко Нона
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-05

ЛОГІЧНА СТРУКТУРА НОРМИ ПРАВА У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПРАВА

Логічна структура норми права є одним із базових концептів теорії права, оскільки саме через неї формалізується регулятивний вплив держави на суспільні відносини. У сучасних умовах розвитку правової системи України, інтеграції європейських стандартів та ускладнення правового регулювання постає потреба у переосмисленні класичної триелементної моделі норми. Проблематика гіпотези, диспозиції та санкції набуває нового значення, адже зміна соціальних процесів вимагає адекватної логічної побудови нормативного змісту.

У праці В. Сухоноса, присвяченій структурі правової норми, наголошується на необхідності розмежування спрощеного та розширеного розуміння гіпотези й особливостей санкції, яка не може зводитися лише до карального впливу [1, с. 1–4]. Натомість В. Риндюк, аналізуючи систему права, пропонує розглядати диспозицію як основну частину норми, оскільки саме через суб'єктивні права й обов'язки забезпечується реальне функціонування праворегулювання [2, с. 59–63]. Такі два підходи утворюють спільний методологічний ґрунт, який дозволяє переосмислити логічну структуру норми.

Класична схема «гіпотеза – диспозиція – санкція» відображає мінімальний логічний каркас норми, однак у реальному праві цей каркас значно складніший. Сухонос обґрунтовує, що гіпотеза – це не просто умова дії норми, а широкий комплекс фактів, характеристик суб'єкта, видів поведінки чи обставин, які формують юридичний стан, необхідний для виникнення правовідносин [1, с. 2]. Наприклад, умисність, спосіб учинення діяння чи особливі властивості потерпілого можуть фактично бути частиною гіпотези, а не диспозиції чи санкції, що важливо для правильної логіки тлумачення.

Санкція, відповідно до Сухоноса, також не повинна зводитися лише до покарання. Будь-який юридичний наслідок – обмежувальний, відновлювальний, заохочувальний чи дефінітивний – може виконувати функцію санкції [1, с. 3]. Наприклад, у цивільних нормах відсутність

права на оскарження після спливу строку є санкцією, хоча це не кара, а правовий результат власної поведінки суб'єкта. Такий підхід дозволяє застосовувати логічну структуру норми не тільки в охоронних галузях.

Риндюк пропонує змістовно інший акцент: центром логічної структури норми має бути диспозиція, що моделює поведінку суб'єкта, визначаючи його право чи обов'язок. У цьому контексті саме диспозиція формує «ядро» норми, а гіпотеза та санкція лише окреслюють умови та наслідки. Таким чином, структура норми наближається до логіки соціальної взаємодії: «право – обов'язок – наслідок», це важливо і для сучасних сфер – цифрового середовища, штучного інтелекту, інформаційної безпеки, де санкції нерідко мають не каральний, а процедурний чи технологічний характер.

Узагальнюючи ці підходи, можна стверджувати, що логічна структура норми права не є статичною. Вона відображає динаміку суспільних процесів і адаптується до нових форм взаємодії. Наприклад, у регулюванні цифрових платформ гіпотеза включає складні технічні критерії (тип даних, режим доступу), диспозиція – алгоритмічну поведінку суб'єктів, а санкція – модераційні наслідки, автоматичні блокування або технічні обмеження, це доводить, що класична модель потребує гнучкості.

Логічна структура норми права (гіпотеза, диспозиція, санкція) має визначальну роль у правозастосуванні, гарантуючи справедливий результат. Помилки в елементах (гіпотеза, диспозиція, санкція) ведуть до спотворення правовідносин та непослідовності. У сучасних умовах норма повинна забезпечувати логічний перехід від фактів до правового наслідку, вимагаючи однозначності формулювань для гарантування стабільності регулювання.

Отже, логічна структура норми права у сучасній теорії повинна розглядатися як комплексна, багатовимірна конструкція. Сучасні дослідження переконливо демонструють, що гіпотеза та санкція мають складніший зміст, ніж традиційно вважалося. При цьому логічно обґрунтовується центральність диспозиції, у якій зосереджена реальна субстанція правового регулювання, що створює підґрунтя для оновленої теорії правової норми, здатної адекватно реагувати на цифровізацію, складність соціальних процесів та потребу в більш гнучких механізмах правового впливу. Перспективними напрямами дослідження є розробка алгоритмічної моделі структури норми, аналіз санкцій у гібридних правових режимах та дослідження багаторівневих гіпотез у сучасному кримінальному й адміністративному праві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухонос В. В. Структура правової норми у контексті теорії права. *Державотворення та правотворення в Україні*. 2009. 5с. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/Struktura-pravovoi_normi.pdf (дата звернення: 27.11.2025).
2. Риндюк В. І. Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 59–63. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/11.pdf (дата звернення: 27.11.2025).

Паншина Єлизавета
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-02

ЛОГІЧНЕ ДОКАЗУВАННЯ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

У ході судово-слідчої діяльності логічне доказування є основою правосуддя. В сучасних реаліях, коли прагнення до об'єктивних та неупереджених судових рішень визнається ключовим принципом судочинства, знання логічних методів аргументації є надзвичайно важливим. Саме логічне доказування гарантує законність, послідовність та переконливість висновків, що безпосередньо впливає на довіру суспільства до судової системи та ефективність правозастосування.

Роль логіки в судовому процесі тривалий час була предметом наукових дискусій. Такі вчені, як Джером Франк, Карл Ллевеллін та Роско Паунд, висловлювали сумніви щодо того, що логіка завжди є головним фактором при винесенні судових рішень. Наприклад, Франк у праці «Право і сучасний розум» (1930) писав, що судді часто приймають рішення інтуїтивно, а потім добирають логічне обґрунтування, однак визнавав, що логіка необхідна для структурування думки та переконання сторін у її правильності. Паунд наголошував, що судове рішення має поєднувати логічний (послідовність аргументації) та соціальний (справедливість і моральність) складники і виділяв такі напрямки судового мислення: логічний (аналогії, узагальнення), історичний (еволюція норм), традиційний (звичаї), соціологічний (справедливість і користь для суспільства). Роль логіки в судовому процесі залишається актуальною про-

блемою сучасної юриспруденції. Вітчизняні науковці також приділяють значну увагу цьому питанню. М. І. Тітов підкреслює, що точність правових визначень, побудованих за законами логіки, є ключовою для обґрунтованості рішень. В. Д. Ткаченко, зокрема у працях з юридичної деонтології (2006), наголошує на логічному мисленні та аргументації як на невіднятних професійних якостях суддів та юристів.

Тому, метою даного дослідження є з'ясування сутності логічного доказування в судовому процесі, визначення його ролі та значення для прийняття судом обґрунтованих рішень.

Логічне доказування у судовому процесі полягає у встановленні істини шляхом послідовного, аргументованого та раціонального аналізу фактів і норм права. Саме логічна послідовність дозволяє судді або адвокату зв'язати факти з правовими положеннями та дійти переконливих висновків.

Будь-яке логічне доведення у судовому процесі має три основні компоненти: тезу (положення, істинність якого потрібно довести), аргументи (факти, закони, свідчення на основі яких обґрунтовується теза) та демонстрацію (логічний зв'язок між тезою та аргументами, виведення висновку). Формування висновків на основі представлених доказів здійснюється переважно за допомогою індуктивного методу, хоча й включає елементи дедуктивного міркування. Дедуктивне міркування застосовується при наявності чітко визначеного правила, що має форму силогізму:« Якщо (умови Р1 та Р2) – то випливає висновок С». Натомість індуктивне міркування є фундаментальним для аналізу непрямих доказів, де висновок не є стовідсотково гарантованим, але має високу ймовірність. Ступінь обґрунтованості індуктивного аргументу називається індуктивною ймовірністю і показує, наскільки ймовірним є висновок (гіпотеза) з урахуванням наявних доказів (фактів). Саме цю міру юристи називають доказовою цінністю.

У судовій практиці України логічне доказування вимагає повного, всебічного й об'єктивного з'ясування обставин (за ст. 2 КПК України). Логіка тут виступає гарантією того, що рішення базуватиметься на доказах, а не припущеннях чи емоціях. Так, у цивільних і господарських спорах логічна аргументація допомагає встановити не лише факт порушення, а й визначити міру відповідальності сторін та раціонально оцінити мотиви поведінки кожного учасника процесу.

Таким чином, суть логічного доказування полягає у складній інтелектуальній діяльності, яка об'єднує аналіз, інтерпретацію права, побудову послідовних та аргументованих висновків, що роблять рішення

переконливими. Це, своєю чергою, підвищує довіру до судової системи. Лише логічно обґрунтоване рішення може вважатися законним і справедливим.

Пахомова Віолетта
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої
та детективної діяльності, 03-25-03

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розслідування кримінальних справ – це передовсім, логіко-інтелектуальний процес пізнання, мета якого у встановленні об'єктивної істини.

Логічні помилки у слідчій діяльності – це не просто технічні огріхи мислення, а глибинні деформації пізнавального процесу, що впливають на здатність системи правосуддя встановлювати істину. У контексті сучасної кримінальної юстиції вони перетворюються наневидимий фактор ризику, який здатен спотворювати хід розслідування, формувати хибні версії та посилювати обвинувальний ухил.

Питання застосування формальної логіки та логічних помилок у слідчій діяльності досліджували вітчизняні науковці-юристи. Зокрема, О. Поцюрко та М. Поцюрко наголошують на важливості логічного мислення поліцейського для забезпечення прав людини, а О. Ряшко аналізує логіко-гносеологічні помилки, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень і впливають на обґрунтованість процесуальних рішень.

Проте, подібно до того, як у суспільстві інформаційні механізми здатні непомітно формувати свідомість споживача, у слідчій діяльності приховані психологічні установки, когнітивні упередження та логічні хиби впливають на процес мислення слідчого й можуть спотворювати об'єктивну картину подій. У практиці розслідування це проявляється в низці характерних помилок, які виникають на різних етапах аналітичної роботи.

Однією з них є передчасне узагальнення, що стає наслідком того, що факти, недостатні за кількістю чи якістю, сприймаються як заверше-

на істина. Так, окремий доказ або свідчення перетворюється на центр побудови всієї версії, що призводять до неправильних висновків і спотворення результатів розслідування.

Ще однією поширеною помилкою є вибіркове підтвердження , тобто упередженість мислення змушує слідчого бачити лише те, що підтверджує його початкову версію, інше – ігнорується.

Не менш часто у практиці трапляється й ситуація, колипослідовність подій сприймається за причинно-наслідковий зв'язок, розслідування потрапляє у пастку штучно створеної логіки. Це типовий приклад того, якструктура мислення підміняє структуру фактів, а розслідування віддаляється від істини.

Проблемними також є помилки логічних форм і операцій, що призводять до неякісної доказової бази у кримінальних справах загалом, а також неприпустимості окремих видів доказів. Для того, щоб виявити помилки, які допускаються при висуванні та перевірці версій,необхідно проаналізувати процес їх становлення, виходячи з конкретних обставин кримінальної справи.

Серйозні наслідки може мати й хибна аналогія, тобто коли перенесення ознак однієї справи на іншу без достатніх підстав формує помилкові паралелі. Така логіка мислення спотворюється, підміняючись аналогічними образами, а не доказами, створюючи імітацію раціональності.

Інколи спостерігається й інша хибна стратегія, за якої з'являються помилки під час виведення з версій логічних наслідків. Вивідні наслідки – цеперелік обов'язкових фактів, існування яких передувало подіям чи послідувало за ними.Вони підлягають доведенню. Тож якщо висувати версію про те, що злочинець перебував на місці події, то її логічним наслідком буде припущення про те, що він залишив там свої сліди (але міг і не залишити), отже, необхідно їх пошукати. Відсутність слідів неминучепризведе до зменшеннянадійності версії.

У слідчій практиці логічні помилки та когнітивні спотворення здатні суттєво впливати на перебіг аналітичних процедур, знижуючи рівень об'єктивності та порушуючи алгоритм доказового мислення. За умов дії таких факторів окремі припущення можуть неправомірно інтерпретуватися як факти, а емоційно забарвлені оцінки – заміщати раціональну перевірку доказів. Наявність подібних ментальних механізмів, подібно до інформаційних впливів у суспільстві, створює ризик відхилення слідства від реальної картини подій.

Імовірність виникнення помилок у мисленні зростає через такі фактори, як відсутність критичності, сумніви та невиправдана самовпевненість, низька процесуальна дисципліна, формалізм, незнання матеріалів кримінальної справи, пов'язане із дефектами пам'яті, «випереджаюче розуміння», що виникає, коли при сприйнятті мінімального обсягу інформації без з'ясування ситуації приймається бездумне рішення.

Тому боротьба з логічними помилками – це не лише технічне завдання, аумова об'єктивності, неупередженості та справедливості кримінального провадження.

Перегорода Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

АКСІОМИ В ПРАВІ

Аксіоми – це такі положення, які приймаються без доказів в силу їх очевидності [3, с.9]. Їх використовують у багатьох сферах людського життя, на цих положеннях будується уявлення та загальне розуміння людини про навколишній світ. Тому аксіоми можна вважати підґрунтям наукового знання, зокрема правового. В праві аксіоми виконують чітку та конкретну роль.

Багато джерел свідчать про те, що аксіоми в праві з'явилися ще з давніх часів, а саме з часів римського права, коли юристи формулювали перші правові положення і коли тодішні законодавці визначали правові аксіоми як те, що є фундаментом загальних правових визначень та знань, тобто загалом те на чому будується все пов'язане з правом [4, с.82]. З цього можна зрозуміти, що визначення, яке було надано попередньо вважається правильним й досі, хоча багато науковців сперечалися і досі сперечаються між собою щодо цього, а в основному щодо ролі аксіом в праві.

Взагалі я хотіла б спочатку наголосити на тому, що аксіоми це те, що визнане самим суспільством і є загальноприйнятим, бо аксіоми будувалися на розвитку людей, їх традицій, моралі та поглядів і тому сприймаються без доказів, як було сказано вище [3]. Аксіоми в праві – це базові, незаперечні твердження, які лежать в основі всієї правової системи,

її принципів та норм [5]. Інколи їх відносять до окремих компонентів права, що складають його структуру.

По-перше, більш за все аксіоми в праві порівнюють з принципами права [2, с.5]. Деякі науковці, теоретики та законодавці вважають, що аксіоми є передумовами принципів права, а деякі вважають, що аксіоми є тотожними принципам права і тому являють собою найважливіші принципи права. Але незважаючи на деяку відмінність цих двох думок, аксіоми та принципи права мають багато спільних елементів, основне це те, що саме з них витікають основні положення та закони, бо є схваленими усім суспільством.

По-друге, аксіоми також порівнюють з презумпціями [3, с.10]. Ключовим спільним елементом між цими двома поняттями «аксіома» і «презумпція» позначаються вихідні логічні положення, які приймаються як істинні без обґрунтованого доказу. Але у той же час між ними встановлюється головна відмінність: істинність презумпції визнана законодавцем, а істинність аксіоми – суспільством.

Важливо розуміти, що аксіоми ніколи не будуть зміненими, або відміненими. Вони можуть бути зміненими через те, що аксіоми підлаштовуються під розвиток людства, але їхній зміст ніколи не буде знищеним. З цього випливає одна з функцій аксіом – функція правової наступності, тобто спадкоємність тих ідей та цінностей, які створювалися поколіннями. Завдяки цій функції в праві присутня стабільність. Також аксіоми виконують охоронну функцію, яка не дає порушити іншим ту саму стабільність правового порядку. Їх наявність запобігає хаосу, підтримуючи сталість створеного режиму [3].

Але, з іншого боку, існує думка, що аксіоми не можуть існувати в праві, оскільки це галузь, в якій потрібно доведення кожного судження. Крім того, немає вичерпного переліку тих положень, які в усі часи в будь-якому суспільстві вважати аксіомами, оскільки аксіоми – це сталі положення. Наприклад, смертна кара, яка в більшості сучасних демократичних європейських країн здається абсурдною та сьогодні не схвалюється суспільством, хоча ще порівняно нещодавно вона була однією з регулярних методів покарань в цих країнах. Тому з одного боку, це положення не є аксіомою, а з іншого, спираючись на загальні моральні принципи сучасного європейського суспільства, є очевидним, бо у жодної людини не можна насильно відібрати життя.

Тому дискусії щодо аксіом у праві є актуальними. Але поки що більшість дотримуються тієї сторони, що на аксіомах будуються всі теоретичні, наукові та юридичні уявлення [1]; а також основуючись на істин-

ності аксіом, вся створена інформація набуває логічної послідовності, прозорості та чіткості, що дозволяє адекватно аналізувати та сприймати створений матеріал.

Отже, аксіоми – це загальноприйняте суспільством твердження та думка, що формувалися з еволюціонуванням людства та їхніми філософськими та теоретичними знаннями, і тому аксіоми стали вважатися істинними, навіть без доказів [4, с.81]. Зрештою вони вплинули й на право. Аксіоми у праві відіграють роль, без якої право було б лише оболонкою «неживого» змісту, який не сприймався б громадянами. Бо аксіоми підтримуються усіма людьми, і тому надають праву можливість функціонувати. Аксіоми є двигуном для вільної роботи права, які не можуть бути заперечені, або скасовані, через це вони надають стабільність праву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк В. М., Волуйко О. М. Аксіоматична природа правового знання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. №69. С.20–24
2. Зеленко І. П. Концептуальні питання значення правових аксіом. *Наукові записки. Серія: Право.* 2021. №10. С.4–8.
3. Зеленко І. П. Правові аксіоми: підходи до розуміння. *Наукові записки. Серія: Право.* 2020. №9. С.8–12.
4. Наливайко О. І. Чорна О. В. Юридичні аксіоми в інтерпретаційній та правореалізаційній техніці. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* 2023. 812с.
5. Сидоренко В. В. Правові аксіоми в аспекті забезпечення дієвості механізму практичного регулювання. *Юридичний бюлетень*. 2023. №28. С.40–45.

Перепечаєва Олена
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Логічне тлумачення правових норм є одним із ключових інструментів юридичної інтерпретації, що забезпечує внутрішню узгодженість правової системи, чіткість нормативних приписів та передбачуваність

правозастосування. Застосування логічних методів у процесі тлумачення дозволяє виявляти смислові зв'язки між нормами, усувати суперечності та формувати обґрунтовані правові висновки. У контексті динамічного розвитку законодавства логічне тлумачення набуває особливої значущості як засіб забезпечення юридичної визначеності та реалізації принципу верховенства права. Воно виступає заслоном проти довільного трактування норм, перетворюючи процес інтерпретації на раціональну процедуру, де кожен висновок підкріплений законами мислення.

У межах світової юридичної доктрини логічне тлумачення розглядається як раціональний дискурс. Спираючись на концепцію Н. МакКорміка, слід зауважити, що юридичне тлумачення є специфічним різновидом практичного міркування. Правова норма набуває свого завершеного змісту саме через логічно обґрунтовану аргументацію, де критерієм істинності висновку стає його формальна та змістовна коректність.

Розвиваючи цю ідею, Р. Алексі інтегрує логічне тлумачення у загальну теорію юридичної аргументації. Він наголошує, що інтерпретація не може бути суб'єктивним волевиявленням; вона має підпорядковуватися суворим вимогам раціональності, несуперечності та достатньої обґрунтованості. Логічні методи, такі як дедукція, індукція, традукція, а також елементарні ментальні операції порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення дозволяють встановити межі змісту правової норми та уникнути суб'єктивізму в її застосуванні.

Сучасні українські дослідники суттєво доповнюють розуміння цього методу. Зокрема, С. Погребняк звертає увагу на те, що логічне тлумачення виступає методологічною основою всіх інших способів інтерпретації – системного, телеологічного, історичного. Саме логіка забезпечує узгодженість тлумачення з принципами правової системи та дозволяє встановити співвідношення між загальними і спеціальними нормами.

У свою чергу, О. Капліна наголошує на логіко-методологічному значенні принципів тлумачення норм права. До таких принципів належать послідовність, несуперечність, системність та ясність правових приписів. Порушення логічних вимог у процесі тлумачення призводить до неоднозначного розуміння норм, правових колізій та зниження ефективності правозастосування.

Для досягнення об'єктивного результату тлумачення використовується сукупність спеціальних логічних прийомів. До них належать: а) дедуктивне виведення: виведення змісту норми з загальних принципів права; б) індуктивне узагальнення: аналіз правозастосовної практики для

формування загальних висновків; в) аналогія: застосування норми у випадках прогалин у праві за подібністю правовідносин; г) аргументація від протилежного (*a contrario*): встановлення меж дії норми через заперечення її застосування до ситуацій, що не охоплюються її гіпотезою.

Практичне втілення логічного тлумачення яскраво простежується у діяльності Конституційного суду України, що відображується, зокрема, у Рішенні від 09.07.1998 № 12-рп/98 для з'ясування змісту поняття «законодавство України» шляхом використання прийомів узагальнення та системного співвідношення норм; Рішенні від 14.11.2001 № 15-рп/2001 для визначення обсягу поняття «постійне проживання», що дало змогу усунути правову невизначеність; Рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 при розкритті принципу верховенства права через встановлення внутрішньої узгодженості правових норм.

Логічне тлумачення правових норм є необхідним інструментом сучасного правозастосування, що забезпечує раціональність, передбачуваність і внутрішню узгодженість правового регулювання. Його застосування сприяє формуванню обґрунтованих юридичних позицій, запобігає довільному трактуванню норм та підвищує якість судових рішень.

Підручний Олександр
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-13

АПЕЛЯЦІЯ ЯК ЛОГІКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПОРАХ ЩОДО ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Інститут апеляційного оскарження є фундаментальною гарантією права на справедливий суд та ключовим елементом механізму виправлення судових помилок. Апеляційний перегляд, що передбачає повторний розгляд справи по суті в межах доводів скарги, виконує функцію «суду факту і права», маючи повноваження досліджувати нові докази та встановлювати нові обставини [1]. В умовах воєнного стану особливої ваги набуває ефективність судового контролю у спорах, пов'язаних з оборонними закупівлями, де кожне рішення безпосередньо впливає на обороноздатність держави та безпеку військовослужбовців [2]. Аналіз взаємодії апеляційної та касаційної інстанцій у цій категорії справ дозволяє

виявити не лише юридичні, а й логічні проблеми правозастосування, що потребують глибокого наукового осмислення.

Яскравим прикладом, що ілюструє роль судової системи у захисті державних інтересів, є справа за позовом Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони до ТОВ «Глобал Хіл Ікс Груп» [3]. У листопаді 2022 року між військовою частиною та зазначеним товариством було укладено договір на постачання зимового форменого одягу на суму понад 25 млн грн [4]. Проте, за результатами експертизи було встановлено, що поставлена продукція не відповідає технічним умовам договору та є непридатною для використання у Збройних Силах України. 6 листопада 2024 року Господарський суд Київської області, керуючись нормами права та умовами договору, повністю задовольнив позов прокуратури про стягнення з постачальника понад 5 млн грн штрафних санкцій [4]. Однак, Північний апеляційний господарський суд, переглянувши справу, змінив це рішення та зменшив суму стягнення до майже 2 млн грн. Таке рішення апеляційної інстанції можна розглядати як потенційну логіко-правову помилку.

З юридичної точки зору, ймовірно, суд застосував загальні принципи господарського права щодо можливості зменшення неустойки, виходячи з критеріїв розумності та справедливості, що є поширеною практикою у комерційних спорах. Проте, застосування загального правила до виняткової ситуації – постачання неякісної продукції для армії під час війни – без урахування специфіки правовідносин та пріоритету публічного інтересу є логічно хибним.

З логічної точки зору, за критерієм екстенсіональності таке рішення означає хибну співмірність загального та виняткового (особливого). В даному разі простежується також підміна понять «виняткового» та «часткового», «виняткового» та «одиничного». Крім того, на відміну від часткового або одиничного, виняткові обставини не знаходяться у логічному відношенні підпорядкування щодо загального, за правилами якого істинність загального означає істинність часткового або одиничного (але не навпаки). Тому за інтенсіональною ознакою апеляційне рішення є нерелевантним (змістовно невідповідним) щодо виняткової ситуації. Винятковість передбачає виокремлення обсягу і змісту події зі встановленням особливих критеріїв логічної істинності. Виняткове означає окрему множину, що характеризується як загальний обсяг, діє за такими ж критеріями істинності. З точки зору права це вимагає спеціальної норми або, якщо її немає, то на основі аналогії закону – санкції з максимальною відповідальністю.

Ключову роль у виправленні цієї помилки відіграв Верховний Суд. 6 жовтня 2025 року Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду скасував постанову апеляційної інстанції та залишив у силі рішення суду першої інстанції [4]. Це рішення демонструє чітке розмежування повноважень: Верховний Суд виступив як «суд права», не переоцінюючи фактичні обставини справи (факт поставки неякісного товару), а вказуючи на неправильне застосування апеляційним судом норм матеріального права. Касаційна інстанція фактично констатувала, що у справах, де предметом є забезпечення обороноздатності країни, стандартні підходи до пом'якшення відповідальності є неприйнятними. Таким чином, Верховний Суд не лише відновив законність у конкретній справі, але й сформував важливий правовий орієнтир для судів нижчих інстанцій.

Значення цієї справи виходить за межі господарського процесу. Паралельно з господарським спором триває кримінальне провадження щодо керівника ТОВ «Глобал Хіл Ікс Груп» за звинуваченням у привласненні коштів та їх легалізації (ч. 5 ст. 191, ч. 1 ст. 209 КК України) [4].

Отже, аналіз справи ТОВ «Глобал Хіл Ікс Груп» доводить, що система апеляційного та касаційного оскарження функціонує як механізм внутрішніх стримувань і противаг у судовій системі. Касаційна інстанція виконує не лише функцію виправлення юридичних помилок, обумовлених й логічними помилками, але й утверджує пріоритет публічного інтересу та національної безпеки, формуючи єдину судову практику у стратегічно важливих категоріях справ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.

2. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17 липня 2020 р. № 808-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 49. Ст. 448.

3. Верховний Суд поновив стягнення 5 млн грн за неякісний одяг лдявійськових. LB.ua. 11 жовтня 2025 р. URL: https://lb.ua/society/2025/10/11/701057_verhovniy_sud_skasuvav_rishennya.html (дата звернення: 22.10.2025).

4. Верховний Суд повернув державі понад 5 млн грн штрафів за неякісну формудля військових. Delo.ua. 10 жовтня 2025 р. URL: https://delo.ua/news/verxovniisud-povernuv-derzavi-ponad-5-mln-grn-strafiv-za-neyakisnu-formu-dlya-viiskovix453632/ (дата звернення: 22.10.2025).

Погуляй Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-09

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЇХ ЦІЛІ: ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД

В умовах сучасного інформаційного простору та складності правових систем, точність використання термінології стає критично важливою. Актуальність теми зумовлена необхідністю чіткого розуміння того, як конструюються поняття, оскільки від цього залежить ефективність комунікації, особливо у юридичній практиці. Історично погляди на визначення змінювалися. Якщо філософи давнини, наприклад Платон, вбачали у визначеннях спосіб розкрити вічні, незмінні сутності речей, то сучасна логіка застосовує більш прагматичний підхід. Сьогодні визначення розглядаються насамперед як інструмент для пояснення значення слів та усунення неоднозначності.

У цій роботі проаналізовано сучасні англомовні наукові праці зарубіжних логіків і дослідників з аргументації, зокрема П. Херлі (Patrick Hurley), Д. Уолтона (Douglas Walton) та Ф. Маканьйо (Fabrizio Macagno), а також розглянуто підходи до відповідних питань, окреслені в працях українських науковців О. М. Юркевич і Ж. О. Павленко.

Спираючись на працю П. Херлі, можна виділити п'ять основних цілей створення визначень, які залежать від контексту їх застосування [1, с. 93]:

Стипулятивні (Stipulative; від лат. *stipulari* – домовлятися, ставити умову): вводять нове або спеціальне значення слова для конкретного контексту. Прагматично корисні в науці, праві чи техніці, де потрібно уникнути неоднозначності (наприклад, терміни «тигон» і «лігр» для позначення різних варіантів потомства лева і тигра). Вони не описують реальне вживання, а «пропонують» його для зручності [1, с 94].

Лексичні визначення (Lexical): фіксують загальноприйняте значення слова в мові. Вони використовуються у словниках і навчанні для узгодження розуміння та запобігання непорозумінням (наприклад, «Демократія – форма правління, за якої влада належить народу») [1, с. 95].

Уточнювальні (Precising): мають на меті зменшити розмитість терміна. Ф. Маканьйо підкреслює, що це особливо важливо у праві, де необхідно провести чітку межу (наприклад, визначення «дорослий» як «особа, що досягла 18 років») [1, с. 96; 2, с. 201]. Завдяки встановленню таких

критеріїв стає можливим прийняти чітке рішення щодо застосовності слова до конкретної ситуації, що особливо важливо для розв'язання граничних випадків, де зміст терміна залишається неясним.

Теоретичні визначення (Theoretical definitions): відображають теорію чи гіпотезу (наприклад, «Ген – це послідовність ДНК, яка кодує біологічно функціональний продукт, зазвичай білок»). Корисні в науці для формулювання концепцій, як у фізиці чи біології [1, с. 98].

Переконуючі (Persuasive): Д. Уолтон зазначає, що їхня мета – не просто пояснити значення, а вплинути на емоційне ставлення аудиторії до предмета, часто використовуючи емоційно забарвлену лексику (наприклад, «Аборт означає вбивство ненародженої дитини»). Цей тип поширений у політичних дебатах та судових промовах, але вимагає критичного аналізу для уникнення маніпуляцій [1, с. 99; 3, с. 119].

Для досягнення вищезазначених цілей використовуються різні техніки. Їх вибір залежить від того, що саме потрібно пояснити та кому адресоване повідомлення. У працях П. Херлі можна виділити такі техніки:

Екстенсіональні техніки окреслюють термін через членів класу, до якого він належить [1, с. 102; 4, с. 36]. До них належать демонстративні визначення, що спираються на безпосередню вказівку на об'єкти, енумеративні – через перелік елементів класу, а також визначення за підкласами, які перелічують основні групи ширшого поняття [1, с. 102–103]. Вони є зручними для наочного та початкового пояснення, але мають обмежену точність.

Інтенсіональні техніки ґрунтуються на характеристиках поняття [1, с. 104; 4, с. 36]. До них належать синонімічні визначення, що використовують слова з тотожним значенням, та етимологічні, які спираються на походження слова. Також виділяють операціональні визначення, засновані на виконанні певного тесту чи операції, та визначення за родом і відмінністю, що вказують на загальний клас і специфічну ознаку, забезпечуючи найвищу точність пояснення [1, с. 104–106].

Прагматичний підхід у логіці демонструє, що визначення не є абстрактними конструкціями, а виступають дієвими інструментами вирішення практичних завдань. У праві прецизійні визначення запобігають невизначеності та забезпечують точність правових норм [2, с. 201]. У науці теоретичні визначення підлягають емпіричному тестуванню. У дебатах переконуючі визначення можуть впливати на позицію аудиторії, однак з прагматичної точки зору потребують перевірки на упередженість [3, с. 120]. Такий підхід дає змогу гнучко обирати техніки визначення відповідно до мети: для швидкого пояснення – демонстративні, для досягнення точності – визначення за родом і видовою відмінністю. Водно-

час техніки можуть поєднуватися для підвищення ефективності, а їх вибір залежить від контексту та характеристик аудиторії. Тільки свідома комбінація цих знань гарантує успішну юридичну практику та ефективну правову комунікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hurley P. J. A Concise Introduction to Logic. 11th ed. Boston: Wadsworth, Cengage Learning, 2012. 750 p.

2. Macagno F. Definitions in law. Sociétés en mutation: les défis méthodologiques de la linguistique appliquée: Actes du colloque. 2011. P. 199–217.

3. Walton D. Persuasive definitions and public policy arguments. Argumentation and Advocacy: The Journal of the American Forensic Association. 2001. Vol. 37, no. 3. P. 117–132.

Полумисна Марія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та
детективної діяльності, 03-25-01

ПОБУДОВА СОФІЗМУ І МЕТОДИ ЙОГО ВИКРИТТЯ

Логічна помилка «софізм» у різних науках, зокрема у логіці та правовій науці, на сьогодні актуальна. У діяльності юристів трапляються випадки софізмів, викриття яких є важливим для подальшого ведення справи та вирішення юридичних питань.

Виникнення цієї логічної помилки сягає часів Арістотеля. Такі науковці, як Сенека, Протагор, А. Шопенгауер, С. Джарратт, О. Невельська-Гордєєва, О. Чорнобай, В. Шинкарук та інші, намагалися знайти вирішення софізму.

На підґрунті досліджень В. Шинкарука, О. Невельської-Гордєєвої та інших науковців, можна стверджувати, що софізми – це логічно пов'язані судження, що мають на меті видати правду за істину, створити логічне обґрунтування наперед хибного твердження, вводячи інших людей в оману; є засобами, за допомогою яких певні особи вдаються до маніпуляцій, змушуючи повірити у «правдивість» своїх слів.

Веденню суперечок (підтвердженню або спростовуванню фактів) навчали ще зі стародавніх часів. Учителі ознайомлювали своїх учнів зі зна-

ннями з різних дисциплін (філософія, математика тощо) та намагалися підготувати так, щоб ті ставали переможцями у будь-якій інтелектуальній суперечці і доводили свою точку зору на істинність власного судження.

У правовій аргументації, зокрема у публічному праві, також трапляються софізми. Приводом для їхнього використання називають такі причини: а) некоректно сформульовано тезу; б) неочевидність доказової бази; в) суперечливий і неоднозначний процес обґрунтування тези; г) у світоглядному відношенні опонент виявляється сильнішим; ґ) ситуація вимагає звернути увагу не на обстоювання положень тези, а на зовнішній ефект процесу аргументації; д) опонент неготовий або нездатний до раціонального обговорення доказів із цієї тези.

Виникнення софізмів у публічному праві пов'язане з порушенням законів і правил логіки, що призводить до протиріч. Причини виникнення софізмів:

– порушення закону непротиріччя – одночасне визнання істинними взаємовиключних тверджень;

– порушення закону тотожності – всяка думка, що знаходиться в процесі пізнання не зберігає рівність із самою собою;

– порушення закону виключеного третього – два суперечливі висловлювання визнаються істинними.

– порушення закону достатньої підстави – висловлювана думка не є обґрунтованою іншими думками, істинність яких є доведеною.

Окрім цього, софізми можуть бути причиною неправильних умовиводів – коли засновки і висновок порушуються за загальними правилами та правилами I, II, III і IV фігур категоричного силогізму.

Також помилкою є підміна основної думки доказу, яка у свою чергу поділяється на підміну спростування тези спростуванням аргументу, розширення або звуження тези, посилення або пом'якшення тези, загублення тези, нав'язаний наслідок, псевдопричинний зв'язок; передбачення підстави, ухилення від доказу, маніпуляції з фактами, неправомірні аналогії та інші. Так, під час проведення слідчих дій, на допитах підозрювані свідомо можуть заплутувати слідчих, підбираючи факти і поєднуючи їх у вигідну для них розповідь.

Таким чином, юрист у своїй роботі з такими логічними помилками, як софізми, для їх вирішення повинен мати розвинене критичне мислення, уміти аналізувати слова, ситуації, психологічний стан людини, поведінку тощо. Такі логічні операції та дії допоможуть ефективно виконувати свою роботу та не піддаватися маніпуляціям з боку інших людей, зокрема злочинців.

Прібилова Варвара
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет слідчої та детективної
діяльності, 03-25-01

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В СУДОЧИНСТВІ

У судочинстві юридична аргументація є одним із найважливіших чинників забезпечення істинності при прийняті судом рішень. Актуальність вивчення та дослідження особливостей юридичної аргументації в сучасному судочинстві набуває особливого значення, адже прийняття рішень, які відповідають принципу верховенства права та правовим цінностям залежить від ефективної юридичної аргументації.

Метою роботи є визначення особливостей юридичної аргументації в судочинстві, зокрема її логічні аспекти, а також доведення її важливого значення в судовому процесі.

Проблема юридичної аргументації не є новою для юриспруденції, оскільки навіть на ранніх етапах розвитку людства в суспільстві виникали суперечки, що потребували розслідування та ухвалення судового рішення, що, в свою чергу, зумовило потребу в аргументації.

Одними з перших, хто використовував методи аргументації, вважаються давньогрецькі софісти. Вони зауважили на тому, що людина є носієм власної істини і дійшли висновку, що єдиної істини для всіх не існує – такий принцип називається методологічним релятивізм. Метою їхньої аргументації був не пошук істини, а досягнення перемоги над опонентом. Подолати такий підхід до аргументації намагалися філософи Платон, Сократ та Аристотель. Вони прагнули віднайти безумовні першооснови, які б дозволили логічно виводити істинні знання.

У сучасній юриспруденції правники та вчені й досі активно досліджують особливості юридичної аргументації. Зокрема, варто відзначити В. Д. Титова, О. М. Юркевича, О. В. Капліна, С. В. Слінька, М. І. Козюбру та О. Ю. Щербину. Так, у своїх працях дослідники неодноразово наголошують на тому, що логіка є важливою складовою юридичної аргументації, оскільки забезпечує обґрунтованість, послідовність та переконливість юридичних висновків.

У судочинстві юридична аргументація відіграє провідну роль, адже саме завдяки їй, по-перше, пояснюється рішення суду, тобто вона вказує на що

спирався суд, ухвалюючи відповідне рішення. По-друге, ефективна та обґрунтована юридична аргументація, яка побудована на правових принципах, цінностях і верховенстві права, гарантує справедливість правосуддя. Таким чином, дієва аргументація в судочинстві впливає на забезпечення права на захист, гарантованого Конституцією України, а також права на справедливий суд, яке закріплено у статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

Важливим аспектом процесу юридичної аргументації є використання загальних логічних норм – принципів, законів і правил правильного мислення, оскільки вона повинна бути логічно структурована. Порушення цих норм призводить до виникнення неправильних форм мислення, що може негативно вплинути на процес правосуддя. Зокрема, логічні помилки можуть призвести до плутанини в справі або спотворення доказів, що, в свою чергу, негативно вплине на ухвалення рішення. Тому кожен з учасників судового процесу повинен володіти високим рівнем знань з логіки та вміти застосовувати ці знання на практиці. Дотримання законів логіки сприяє формуванню послідовної та обґрунтованої аргументації. Важливим є також уміння правильно поєднувати знання з логіки з правовими навичками, оскільки саме така комбінація забезпечує створення чітких та справедливих рішень.

Отже, юридична аргументація в судочинстві є складним та значущим процесом, який поєднує в собі логіку, умінням її застосовувати відповідно до правилами, а також правові знання та практичні навички. Ефективність юридичної аргументації відіграє важливу роль в судочинстві, оскільки саме вона безпосередньо впливає на результат судових рішень та забезпечує реалізацію принципів справедливості і верховенства права в правосудді.

Птуха Ангеліна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Ефективність правового регулювання безпосередньо залежить від якості законів та вміння їх правильно розуміти. Логічні методи виступають невід'ємною частиною нормотворчої техніки, адже саме вони забезпечують формальну визначеність та послідовність законодавчих актів [3, с. 94]. З огляду на це, серед різноманітних способів осягнення змісту права особливе місце посідає логічне тлумачення.

Логічне тлумачення можна визначити як дослідження структури правового акта та його змісту з використанням законів формальної логіки. Якщо граматичний метод зосереджується на буквальному значенні слів та синтаксисі, то логічний спосіб має на меті розкрити те, що законодавець хотів висловити, але, можливо, не сформулював достатньо чітко [4, с. 183]. Предметом аналізу тут стають поняття, судження та їхні внутрішні співвідношення. Таке тлумачення дозволяє усунути неясності та узгодити думку законодавця з текстовою формою її вираження [5].

Історія розвитку цього методу сягає корінням у римське право. Ще на етапах становлення юридичної науки виникали дискусії щодо пріоритету букви закону чи його духу, який часто ототожнювали з логікою справедливості. Згодом науковці, такі як Гуго Донелл та Фрідріх Савіньї, розробили систему методів інтерпретації [1, с. 243–244]. Вони стверджували, що граматичне розуміння є лише першим кроком. Якщо буквальний текст дає двозначність або веде до абсурду, необхідно застосовувати логічні інструменти для звуження або розширення змісту норми [1, с. 243]. Цей підхід залишається актуальним і в сучасній юридичній науці, де логічне тлумачення розглядається як засіб контролю правильності розуміння тексту [2, с. 232].

Логічне тлумачення є надзвичайно багатим і включає низку особливих прийомів. Одним із базових методів є логічне перетворення. Інтерпретатор подумки перебудовує текст, відновлює пропущені частини речення задля уникнення невизначеності [2, с. 234]. Часто це стосується уточнення суб'єкта дії. Наприклад, якщо стаття закону описує лише дію та покарання, логічне перетворення дозволяє чітко сформулювати, що відповідальність несе конкретна осудна особа, яка вчинила цю дію.

Окрім логічного перетворення, важливу роль відіграють умовиводи. Зокрема, використовується метод виведення норм із норм, який часто базується на індукції. Це дозволяє сформулювати загальне правило на основі окремих приписів. Ці прийоми доповнюються методами доведення до абсурду, коли хибність певного тлумачення доводиться через демонстрацію безглуздості його наслідків [4, с. 184].

Особливої уваги заслуговує практичне застосування логічних прийомів для вирішення складних юридичних колізій. Одним із таких є застосування висновку ступеня, відомого як аргумент a fortiori (з лат. «тим більше»). У господарському праві існує норма, яка дозволяє законом визначати розмір штрафних санкцій за певні порушення, при цьому зміна цього розміру за згодою сторін забороняється (ч. 1 ст. 231 ГКУ) [4, с. 183]. Виникає практичне питання про те, чи можуть сторони в договорі взагалі виключити застосування такого штрафу. При суто формальному підході можна було б стверджувати, що заборона стосується лише

зміни розміру, а не скасування санкції. Однак застосування логічного прийому умовиводу ступеня (a fortiori) приводить нас до такого висновку, що якщо закон забороняє навіть змінювати розмір санкцій, то він тим більше забороняє повністю їх скасовувати. Отже, логічне тлумачення заповнює прогалину в тексті й забезпечує виконання реальної волі законодавця, запобігаючи обходу закону.

Отже, використання логічних методів є необхідною умовою якісної реалізації права. Дотримання законів логіки забезпечує системність правових актів та їхню узгодженість [3, с. 93]. Логічне тлумачення дозволяє перевірити істинність висновків, уникнути абсурдних рішень та гарантувати, що кожен правовий припис буде зрозумілий і виконаний саме так, як це було задумано при його створенні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tóth Z. J. Excerpts From the Development of Methods of Legal Interpretation. *Law, Identity and Values*. 2022. 2(1), p. 241–264.

2. Kozhokar I., Sigalov K., Rusakova E. (2023). Philosophical and Legal Foundation of the Study of Legal Interpretation Technique. *WISDOM*. 2023. 25(1), p. 231–239.

3. Юркевич О. Про необхідність логічної експертизи у законодавчому процесі (науково-теоретичне обґрунтування). *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. 2(53), с. 88–105.

4. Антошкіна В. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. 5. с. 181–186.

5. Середюк В. Ю. Філологічне та логічне тлумачення норм права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2023. № 1, с. 155–160.

Пузанова Вікторія
Національний Юридичний
Університет
імені Ярослава Мудрого
факультет юстиції, 04-25-04

ВИКОРИСТАННЯ ОСНИВНИХ ПРИНЦИПІВ ЛОГІКИ ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

У протидії злочинності особливе значення має правильна та обґрунтована кваліфікація злочинів, адже саме вона визначає подальший напрям

кримінального провадження та забезпечує дотримання принципів законності та справедливості. Одними із ключових інструментів, що дозволяє досягти точності та послідовності у кваліфікації злочинів, є основні принципи логіки. Логічні закони й правила мислення допомагають уникати помилок у тлумаченні норм права, встановленні фактичних обставин та їх співвіднесенні з юридичними ознаками складу злочину. Тема актуальна, оскільки, сучасна кримінально-правова практика нерідко стикається з підміною понять, суперечливими висновками, хибними умовиводами, що призводить до помилкової кваліфікації. Тому розуміння та застосування принципів логіки є необхідною умовою для покращення діяльності правоохоронних органів і забезпечення верховенства права.

Аналіз складних правових дефініцій передбачає уважне дослідження логічної структури норми: dfd позначає поняття, що визначається, а dfn – перелік ознак, за допомогою яких це поняття розкривається. Саме dfn потребує ретельного логічного опрацювання, оскільки його елементи подані у скороченій формі, часто розділені без виражених сполучників, що ускладнює встановлення характеру зв'язку між ними. У процесі аналізу слід визначити кількість ознак, їхній зміст, а також нечіткі чи неповні фрагменти тексту, що можуть впливати на точність тлумачення. Значну роль відіграють логічні сполучники, адже саме вони визначають спосіб об'єднання ознак dfn. Однак у юридичних текстах вони нерідко пропущені, і їхню функцію виконують коми, через що тип зв'язку доводиться встановлювати шляхом логічного аналізу. Розглядаються варіанти кон'юнкції, диз'юнкції та імплікації: кон'юнкція («і») є неприйнятною, оскільки вимагала б одночасного існування всіх ознак, сувора диз'юнкція («або – або») надто обмежує можливість поєднання кількох ознак, а імплікація є допустимою лише тоді, коли зміст норми вказує на послідовність чи причинно-наслідковий зв'язок між ознаками. За таких умов найбільш обґрунтованим є тлумачення дефініції як поєднання несуворої диз'юнкції з можливими імплікативними переходами, що дозволяє врахувати одночасну істинність кількох ознак та їхній потенційний логічний зв'язок. У цьому контексті кваліфікація злочинів постає не просто як зіставлення встановлених фактичних ознак із законодавчим описом складу злочину, а як складний процес логічної обробки правової інформації, у якому центральне місце займає тлумачення: саме коректне розкриття значення дефініцій і логічних зв'язків між

ознаками забезпечує узгоджене застосування кримінально-правової норми та точну юридичну оцінку конкретної ситуації [1, с.39–40].

Закони формальної логіки – тотожність, несуперечність, виключене третє та достатня підстава, задають чіткі правила мислення, від яких залежить точність юридичних висновків. Коли під час кваліфікації злочину ці правила ігноруються, виникають хибні тлумачення фактів, плутаються зв'язки між подіями та ознаками, і це впливає на правильність оцінки ситуації. У правовій сфері логічні помилки мають значно серйозніші наслідки, ніж у звичайному житті, адже неправильно зроблений логічний крок здатен змінити зміст ситуації та привести до помилкового рішення. Кваліфікація злочину – це встановлення фактичних даних, зіставлення їх із законодавчим описом складу злочину та визначення відповідності між ними. Якщо цей процес ґрунтується на порушених логічних законах або хибних вихідних положеннях, підсумок також буде хибним , що може вплинути як на юридичну оцінку діяння, так і на долю особи. Тому дотримання логічних принципів у кваліфікації злочинів є ключовою умовою послідовного, обґрунтованого та справедливого правозастосування [2, с. 96]

Використання основних принципів логіки у процесі кваліфікації злочинів є ключовим елементом забезпечення точності, обґрунтованості та справедливості правозастосування. Логічний аналіз складних правових дефініцій дозволяє правильно визначати зв'язки між ознаками складу злочину, уникати хибних висновків і неточностей, а також гарантує відповідність фактичних даних вимогам закону. Недотримання законів формальної логіки може призвести до помилкових рішень, що має серйозні наслідки як для правосуддя, так і для конкретних осіб. Таким чином, системне застосування логічних принципів під час кваліфікації злочинів є невід'ємною складовою професійної діяльності правоохоронних органів і підвищує рівень правової культури в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юркевич О. М. Терористичний акт: приюридичний аналіз щодо кримінально-правової кваліфікації злочину (на прикладі ч. 1 ст. 258 ККУ). *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Харків. 2023. Вип. 59. С. 34–48.

2. Поцюрко О., Поцюрко М. Формально-логічні аспекти кваліфікації злочину у діяльності поліцейського щодо забезпечення прав людини. *Вісник Львівського університету.* Львів. 2023. Вип. 51. С. 91–98.

Рашина Тетяна,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет адвокатури, 18-25-03

АНАЛІЗ ЛОГІКИ ПРАВОВИХ НОРМ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ТА ПРИРОДНОГО ПРАВА

Співвідношення позитивного та природного права зазвичай описують на рівні загальних доктринальних підходів: або як конкуренцію двох концепцій, або як їхню інтеграцію. Однак для юридичної практики важливо й те, як це співвідношення відображається у змісті конкретних норм, у їхній побудові, узгодженості та наслідках для правового статусу особи. На думку науковців, сучасне позитивне (державне) право дедалі частіше розуміють як результат інституційного закріплення невідчужуваних прав людини, а не як суто волюнтаристський продукт державної влади [1, с. 6]. Тобто правові приписи оцінюються не тільки за формальними критеріями чинності, а й за тим, наскільки вони відтворюють і захищають попередньо задані права та свободи.

Структура правової норми традиційно описується через зв'язок умов і наслідків: якщо наявна певна життєва ситуація, адресат зобов'язаний або уповноважений діяти певним чином, а у разі порушення настає санкція. Проте сама по собі така схема не відповідає на запитання, чому саме такі варіанти поведінки визнаються належними. Як стверджують М. Братасюк та О. Братасюк, зміст приписів, що закріплюють суб'єктивні права й обов'язки, логічно передбачає існування вихідних уявлень про гідність і свободу людини, тобто про природні права, які не створюються державою [1, с. 8]. Отже, формальна коректність норми не гарантує її обґрунтованості: потрібен ціннісний «каркас».

Т. Дубовик підкреслює, що природне право виконує функцію міри легітимності позитивних норм: воно задає ідеальну модель, з якою можна зіставляти конкретні законодавчі приписи [2, с. 11]. Якщо подивитися на це у категоріях висловлювань, то норма права містить не лише наказ («повинен»), а й приховане твердження про те, що відповідний варіант поведінки є справедливим, доцільним, таким, що поважає людину як самоцінність. Саме ці твердження неможливо вивести суто з тексту закону; вони спираються на ширші природно-правові засади. Логічний аналіз

показує, що між приписом і санкцією завжди стоїть ланка аксіологічного обґрунтування, яка не завжди вербалізована, але без неї вся конструкція перетворюється лише на зовнішній примус.

Особливо виразно зв'язок позитивного й природного виміру виявляється там, де система норм виявляє прогалини. Як зазначає К. Легких, прогалини у праві – це не тільки технічна проблема неповноти тексту закону, а й прояв обмеженості будь-якої позитивної системи перед різноманіттям життєвих ситуацій [3, с. 42]. У таких випадках суддя або інший правозастосувач вимушений виводити рішення, спираючись на загальні принципи, що мають до-правовий характер. Посилання на справедливість, розумність, добросовісність фактично виконують роль прихованих передумов, без яких силогізм правозастосування не може бути завершений [3, с. 44]. Таким чином, природно-правова концепція тут працює як механізм логічного доповнення позитивного права, що дозволяє робити переконливі висновки там, де текст мовчить.

Г. Федущак-Паславська пов'язує природне право з формуванням європейської ідентичності, наголошуючи, що саме воно генерує базові цінності – повагу до людської гідності, свободи, рівності [4, с. 175]. Якщо перенести цей висновок на рівень побудови норм, то в європейських правових системах багато приписів уже початково конструюються так, ніби в їхніх передумовах закладена презумпція автономії особи. Наприклад, вимога тлумачити обмежувальні норми вузько, а норми, що закріплюють права, – розширювально, відображає не тільки технічне правило, а й певну ієрархію цінностей [4, с. 177]. У логічній формі це означає пріоритет таких інтерпретацій, які мінімізують суперечність між позитивним регулюванням і природними правами.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що розгляд структури правових норм крізь призму їхніх прихованих передумов дає змогу побачити, що позитивне право не є замкненою формальною системою. На думку М. Братасюк та О. Братасюк, воно виникає як інституційний вираз природних прав людини, а отже, логіка побудови норм залежить від того, як ці права мисляться та ієрархізуються [1, с. 7]. Як стверджує Т. Дубовик, природне право задає критерії, за якими можна оцінити не лише зміст, а й переконливість правових приписів: норма, що суперечить базовим уявленням про гідність і свободу, залишається формально чинною, але втрачає внутрішню виправданість [2, с. 13]. Дослідження К. Легких демонструє, що саме звернення до загальних принципів дозволяє логічно завершити правозастосування в умовах прогалин, коли текст закону не дає

однозначної відповіді [3, с. 44]. У свою чергу, аналіз, запропонований Г. Федущак-Паславською, показує, що природно-правова традиція формує ціннісний горизонт, у межах якого конструюються й тлумачаться норми європейського права [4, с. 177].

Отже, внутрішня побудова правових норм свідчить про постійний діалог між позитивним та природним виміром права. Позитивні норми забезпечують визначеність і передбачуваність, але їхня переконливість і сталість залежать від того, наскільки послідовно в них відображені природні права людини та базові цінності правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братасюк М., Братасюк О. Позитивне (державне) право як висновок природних невідчужуваних прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. №3. С. 6–12. DOI: 10.35774/app2021.03.006.

2. Дубовик Т. С. Природне право: теоретичне дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 10–14. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2020–5/1.

3. Легких К. В. Прогалини у праві: позитивний підхід та концепція природного права. *Нове українське право*. 2025. № 1. С. 42–46. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.5.

4. Федущак-Паславська Г. М. Природно-правова концепція – генератор цінностей європейської ідентичності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 90, ч. 1. С. 175–180. DOI: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.90.1.24.

Роменко Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

АРГУМЕНТАЦІЯ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ

Аргументація в юридичній практиці Конституційного Суду постає як особливий різновид раціональної діяльності, що підпорядковується вимогам формальної та неформальної логіки й спрямована на обґрунтування конституційно значущих рішень. У межах логіки аргументація

розглядається як упорядкований процес висування тез, добору релевантних засновків і побудови коректних умовиводів, результатом яких є прийнятний для адресата висновок. Конституційне судочинство надає цьому процесу підвищену вагу, оскільки рішення Суду мають загальнообов'язковий характер і впливають на структуру правової системи.

Логічна специфіка аргументації Конституційного Суду полягає у поєднанні дедуктивних і недедуктивних форм міркування. Дедуктивна складова проявляється у внутрішньому обґрунтуванні, де рішення постає як силогістичний висновок із нормативних і фактичних посилок. Недедуктивна складова виявляється у зовнішньому обґрунтуванні, спрямованому на доведення прийнятності самих посилок через апеляцію до конституційних цінностей, принципів і доктринальних положень. Саме цей рівень аргументації потребує особливої логічної дисципліни, оскільки працює з абстрактними категоріями та оціночними судженнями [4].

У працях Л. Бзової акцентується, що обґрунтованість рішень Конституційного Суду має нормативно-аксіологічний характер і виходить за межі суто формального тлумачення норм [1]. З логічного погляду це означає, що аргументація повинна забезпечувати зв'язок між нормами Конституції та ціннісними передумовами, які надають цим нормам змістовного наповнення. Відповідно, судове міркування має уникати логічних розривів між тезою та підставами, а також прихованих передумов, які не підлягають раціональній перевірці.

Важливим логічним аспектом конституційної аргументації є коректне структурування аргументів. За діяльнісним підходом, запропонованим О. Меленком і Л. Гриндей, аргументація постає водночас як процес і як результат судової діяльності, спрямованої на переконання адресата у прийнятності правової позиції [2]. У логічному вимірі це передбачає чітке розмежування між тезою, аргументами та демонстрацією, а також дотримання законів логіки тотожності, несуперечності та достатньої підстави. Порушення цих законів призводить до псевдологічних конструкцій, що знижують переконливість судового рішення.

Особливу складність для логічного аналізу становлять ситуації конфлікту конституційних принципів. Оскільки такі принципи мають однаковий рівень юридичної сили та високий ступінь абстракції, ієрархічне розв'язання конфлікту є неможливим. У цих випадках аргументація набуває характеру зважування, де суддя має логічно обґрун-

тувати перевагу одного принципу над іншим у конкретному контексті. З позицій логіки це вимагає прозорого викладу критеріїв оцінки та уникнення підміни аргументів емоційними або риторичними прийомами.

Логічна якість аргументації безпосередньо пов'язана з легітимністю рішень Конституційного Суду. Аргументативна неповнота, пропуски в ланцюгу умовиводів або використання некоректних узагальнень ускладнюють раціональне відтворення судового міркування адресатом і породжують сумніви щодо обґрунтованості висновків. Натомість чітко вибудувана логічна структура дозволяє відтворити хід мислення суду та перевірити його на внутрішню узгодженість [3].

Отже, аргументація в юридичній практиці Конституційного Суду з погляду логіки виступає складною раціональною конструкцією, що поєднує формально-логічні та матеріально-логічні елементи. Її ефективність визначається коректністю побудови умовиводів, прозорістю вихідних засновків і здатністю забезпечити переконливий зв'язок між конституційними нормами та прийнятим рішенням. Саме логічна впорядкованість аргументації формує підґрунтя довіри до органу конституційного контролю та забезпечує раціональний характер конституційного правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бзова Л. Г. Принцип обґрунтованості рішень Конституційного Суду України: дис. … докт. філософії спец. 081 – Право. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2021. 186 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/bzova_l.g._pryncyp_obgruntovanosti_rishen_konstytuciynogo_sudu_ukrayiny_dys.pdf (дата звернення: 05.11.2025).

2. Меленко О. В., Гриндей Л. М. Конституційна аргументація: теоретико-правовий аспект. *Amparo*. 2021. № 4. С. 3–15. URL: https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyna-argumentaciya-teoretyko-pravovyy-aspekt (дата звернення: 05.11.2025).

3. Меленко О., Стратій О. Аргументація в конституційному судочинстві. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 7–15. URL: http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2240 (дата звернення: 05.11.2025).

4. Щербанюк О. В. Принципи права в аргументації рішень конституційних судів. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 102–109. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/shcherbanyuk_visnyk_ksu_5_2021.pdf (дата звернення: 05.11.2025).

Серюженко Катерина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

АКСІОМИ В ПРАВІ

Актуальність дослідження правових аксіом зумовлена їхньою фундаментальною логічною роллю у побудові цілісної юридичної системи. Аксіоми у праві є складним та багатогранним явищем правової дійсності [3, с. 81].

Метою цієї роботи є проведення логічного аналізу правових аксіом, які становлять змістовний каркас як для теоретичних уявлень про право, так і для практичного юридичного доведення [1, с. 5]. Робота зосереджена на аналізі їхньої ролі в забезпеченні логічної послідовності, несуперечливості та структури юридичного доведення (аргументації) та правозастосування.

З логічної точки зору, правова аксіома є самоочевидним і загальноприйнятим принципом або положенням, яке слугує основою правової системи. Це вихідне твердження, що вважається самоочевидним і не вимагає подальших пояснень або доказів [4, с. 44]. Вони є вихідними положеннями, які сформувалися внаслідок багатовікової суспільно-історичної практики та виражають соціально-правовий досвід людства [2, с. 9]. Для побудови цілісної правової теорії аксіоматична система має відповідати логічним вимогам послідовності, повноти та незалежності, причому саме послідовність є основною характеристикою [4, с. 42].

Правові аксіоми функціонують як вихідні засади, на яких базується юридична наука і всі теоретичні уявлення про право [1, с. 5]. У процесі правозастосування аксіома є більшим засновком дедуктивного силогізму: вона приймається як істинна передумова, що значно спрощує та підвищує ефективність прийняття рішень. Аксіома дозволяє перейти від фактичних обставин до висновку (правового рішення) логічно послідовним і несуперечливим шляхом [4, с. 43].

У логічному контексті важливо розрізняти аксіоми та правові презумпції. Спільна логічна риса полягає в тому, що положення, закріплені в обох, приймаються за істину без доказів, а також їхня ймовірність. Однак ключова логічна відмінність між ними – це можливість спросту-

вання. Аксіома є вихідною істиною, тоді як презумпція є ймовірним припущенням (правдоподібним). Презумпція містить логічну суперечність між її дійсно ймовірним змістом та категоричністю форми вираження, що вимагає застосування правила так, ніби воно є абсолютно правомірним, доки не доведено протилежне [2, с. 9–10].

Як приклад, розглянемо аксіому «немає злочину без вказівки на те в законі». Ця аксіома логічною засадою, яка встановлює необхідну умову для можливості юридичного висновку про злочинність діяння. Вона визначає обмежену предметну область (універсум доведення), логічно виключаючи зі сфери кримінальної відповідальності діяння, не описані в законі. Аксіома гарантує, що кваліфікація ґрунтується на точності та однозначності норми. Вона запобігає логічно хибній операції аналогії в кримінальному праві, що забезпечує стабільність, правову визначеність та прогнозованість, гарантуючи, що відповідальність настає лише за передбачувані законом дії. Це є логічним гарантом несуперечливості кримінально-правового доведення [4, с. 43].

Таким чином, правові аксіоми є критичними, незаперечними елементами у структурі юридичного доведення. Вони функціонують як вихідні засади, що приймаються як безумовна істина, і слугують логічним фундаментом для всіх похідних правових норм і принципів. Аксіоматична основа забезпечує послідовність, внутрішню несуперечливість та достовірність у юридичній аргументації. Звернення до самоочевидних істин права дозволяє відновити логічну завершеність правозастосовчого процесу що є необхідним для забезпечення стабільності та ефективності механізму правозастосування. Аксіоми є логічними гарантами функціонування права як впорядкованої, раціональної системи та запобіжником проти юридичного свавілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концептуальні питання значення правових аксіом. *Наукові записки. Серія: Право.* 2021. №10. С. 4–8.
2. Зеленко І. П. Правові аксіоми: підходи до розуміння. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. №9. С. 8–12.
3. Наливайко О., Чорна О. Юридичні аксіоми в інтерпретаційній та правореалізаційній техніці. *Науковий журнал Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. С. 81–84.
4. Сидоренко В. В. Правові аксіоми в аспекті забезпечення дієвості механізму правового регулювання . *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 28. С. 40–45.

Сінчук Владислав
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ОСНОВНІ ЗАКОНИ ЛОГІКИ

Кожна наука прагне до точності та максимального обґрунтування своїх положень. Всі науковці, висуваючи певні твердження, використовують основні логічні прийоми, які допомагають ідентифікувати аргументи як істинні чи хибні. Логіка, як наука, має на меті роз'яснення цих логічних прийомів та умови їх правильного використання, досягнення якої має результатом правильне мислення, що здійснюється за допомогою основних законів логіки.

Під законами логіки слід розуміти основні принципи, відповідно до яких формується мислення. Закон логіки характеризуються єдністю, універсальністю та всезагальністю, що забезпечують взаєморозуміння між людьми. Вони покладені в основу людського мислення та пізнання. Основних законів логіки чотири, до яких відносяться закони: тотожності, несуперечності, виключеного третього та достатньої підстави. У IV столітті до н. е. Аристотель відкрив перші три з них, а четверту– у XVII столітті Г. Лейбніц [1, с. 34]. Проте помилковою буде думка, що до Аристотеля та Лейбніца законів логіки не існувало та вони не використовувалися. Слід розуміти, що вони стали першими мислителями, які сформували ці закони, однак вони завжди існували та використовувалися людьми під час мислення. Навіть на сьогоднішній день є люди, яким невідомі закони логіки, проте вони під час мислення інтуїтивно застосовують їх.

Мислення без знання законів логіки є достатнім лише для повсякденного життя, однак для наукового, юридичного та політичного мислення і для висококультурного спілкування знання законів логіки є вкрай важливим. Особа, яка не знає основних законів логіки, схильна до логічних помилок та хибних міркувань, а також позбавлена можливості перевірити правильність мислення інших людей.

Перший закон має назву «закон тотожності» (lex identitatis), який полягає у тому, що кожна думка має бути чіткою за обсягом, зрозумілою за змістом і залишатися незмінною протягом одного й того ж міркування [2, с. 83]. Тобто кожна думка є такою, що тотожна собі. Проте не слід забувати, що одне і те ж саме поняття впродовж одного міркування може означати різні поняття, що не вважається порушенням цього закону. Наприклад, поняття «земля» означає і планету, і центр всесвіту, і ділянку.

Отже, не можна в одному міркуванні поєднати всі значення поняття «земля».

Другий закон– «закон несуперечності» (lex contradictionis), наголошує, що, якщо під час міркування є два протилежних судження щодо одного й того ж предмету, то обов'язково одне з них буде істинним, а інше– хибним. Як приклад слід навести речення два судження: «Сонце– центр сонячної системи», «Сонце не є центром сонячної системи» [3, с. 194]. Отже, вони не можуть бути одночасно істинними, оскільки одне з них заперечує інше. Цей закон вимагає дотримання однієї думки протягом всього міркування, порушення якого призведе до необґрунтованості власних думок.

Третім є «закон виключеного третього» (lex exclusi tertii sive medii inter duo contradictoria), який пов'язаний з попереднім законом. Суть третього закону полягає в тому, що у разі наявності в одному міркуванні двох суперечних суджень, вони не можуть бути одночасно хибними– одне з них обов'язково буде істинним, а третього альтернативного судження не може бути взагалі. Це пояснюється тим, що судження може бути або хибним, або істинним, третього проміжного значення між ними не існує. Наприклад, під час розгляду справи суддя має встановити чи існував чи не існував певний факт у конкретний момент, отже, третього варіанту немає [4, с. 107].

Останнім основним законом логіки є «закон достатньої підстави» (lex rationis determinantis sive sufficientis), відповідно до якого істинною є тільки те судження, достовірність якого обґрунтована. Г. Лейбніц, який сформував цей закон, стверджував: «Все, що існує, має достатню причину». Достатньою є підстава, яка є достатньою для обумовлення наслідку. Достатня підстава дає можливість зробити висновок про наявність наслідку. Проте, не слід забувати, що наявність наслідку не означає про наявність достатньої підстави. Наприклад, для того, щоб дорога була мокрою, дощ вважається достатньою підставою, проте дощ не є необхідною підставою для того, щоб дорога була мокрою, бо вона може бути мокрою з іншої причини [3, с. 200]. Отже, будь-який факт дійсності свідчить про обов'язкову наявність усіх необхідних причин свого існування та про наявність якоїсь із достатніх підстав. Кожен факт спричиняється однією або кількома необхідними причинами, які у комплексі є достатньою підставою.

Крім основних законів логіки також існують й інші закони логіки– подвійного заперечення, ідемпотентності, комутативності, контрапозиції, асоціативності, дистрибутивності тощо.

Таким чином, логічні закони мають обов'язковий характер для всіх сфер розумової діяльності людини та мають бути використані в їх взаємному зв'язку. Порушення хоча б одного закону логіки призводить до хибності думки. Закони логіки відображають такі правильного мислення, як послідовність, обґрунтованість, несуперечливість та визначеність, які є обов'язковими умовами логічного мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова Є. О. Логіка. Навч. посіб. НТУУ «КПІ». 2015. 182 с.
2. Бандура О. О. Логіка для правознавців. Навч. посібник Нац. акад. внутр. справ. 2016. 144 с.
3. Бліхар В. С. Логіка для юристів. Підручник, Вид. 2-ге. 2022. 316 с.
4. Герасимов А. Закони логіки як чинник юридичного мислення та універсальних стандартів правороз'уміння. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 106–108.

Скаб'як Аліна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет слідчої та детективної діяльності, 03-25-01

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПИТАННЯ «БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС»

Бюджетний процес є ключовим елементом функціонування держави, адже саме через нього здійснюється розподіл та використання фінансових ресурсів. Виникає необхідність у визначенні поняття через труднощі в юридичній практиц, бо різні нормативні акти, практичні ситуації та наукові підходи надають йому не однаковий зміст, що створює ризики колізій і різних підходів до тлумачення. Метою роботи є визначення логічної структури поняття «бюджетний процес» через логічний аналіз поняття «бюджетний процес», який дозволяє виявити його структуру, обсяг, зміст, ознаки та межі застосування, забезпечуючи коректність правового мислення і точність юридичних формулювань.

Проблема визначення поняття постає для юридичної сфери, через те, що брак чіткого тлумачення та розмитість його основних принципів

ускладнюють правильний розподіл і раціональне використання бюджетних коштів. Це порушує принцип правової визначеності, відповідно до частини першої статті 8 Конституції України і створює умови для різного тлумачення норм Бюджетного кодексу, що викликає ризик правових колізій – суперечностей між окремими нормативно-правовими актами. Прикладом внутрішньої колізії була ситуація з одночасним прийняттям двох взаємовиключних поправок до Бюджетного кодексу. Одна з них стосувалася зарахування частини (13,44%) акцизного податку з пального до загальних фондів місцевих бюджетів на постійній основі. Неузгодженість цих поправок могла призвести до проблем із наповненням місцевих бюджетів, і її було вирішено шляхом збереження однієї з поправок як пріоритетної.

Залежно від пізнавальних завдань і предметних відмінностей може бути логічний аналіз, гносеологічний аналіз, соціологічний, хімічний, правовий аналіз тощо. Але нас цікавить саме логічний аналіз поняття. Здійснити повний логічний аналіз поняття означає визначити всі логічні характеристики обсягу і змісту. Обсяг поняття «бюджетний процес» включає діяльність усіх учасників бюджетних правовідносин та інших установ, що мають бюджетні повноваження. Цей процес охоплює всі рівні бюджетної системи – державний, місцеві бюджети та цільові фонди. Зміст поняття має такі ознаки: регулює бюджетні відносини у сфері публічних фінансів; має імперативний характер; визначає права й обов'язки державних органів і учасників бюджетного процесу; базується на Бюджетному кодексі України та інших законах; спрямоване на забезпечення законності та ефективності використання коштів.

Щоб точніше з'ясувати зміст цього поняття, розглянемо, як його визначають у різних джерелах: Терещенко О. О. визначає це поняття так: «бюджетування – процес складання бюджетів і контролю за їх виконанням». За версією Австралійського департаменту фінансів, бюджетний процес – це процес прийняття рішень щодо розподілу державних ресурсів на пріоритети політики уряду. Саме через бюджетний процес уряд отримує повноваження Парламенту витрачати відповідні кошти шляхом прийняття щорічних законів про асигнування та інших законодавчих актів, що встановлюють спеціальні асигнування. Але найточніше зміст розкриває Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI, де зазначається, що бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Отже, у ході логічного аналізу ми з'ясували сутність поняття «бюджетне право», визначили його зміст і обсяг, а також розглянули, як це поняття тлумачать різні наукові джерела та нормативні акти. У результаті можна зробити висновок, що бюджетний процес – це поняття, яке відображає систему взаємопов'язаних дій, спрямованих на складання, розгляд, затвердження, виконання бюджету та контроль за його використанням. Логічно це поняття можна визначити як врегульовану законом послідовність етапів управління бюджетом, у якій поєднані правові норми, суб'єкти та процедури, що забезпечують ефективне функціонування фінансової системи держави.

Смолянінова Уляна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Факультет права та економічної безпеки
група 02-25-01

ВИМОГИ ДО ДЕФІНІЦІЙ В ПРАВІ

У будь-якій правовій системі важливо, щоб терміни, які використовуються в законах, були зрозумілими. Бо застосування норм права без чітких визначень не може забезпечити правельне вирішення справи. Дефініції мають велике значення для всієї правової системи, оскільки формують юридичні визначення понять і явищ.

Дефініція – це логічна операція, завдяки якій розкривається зміст поняття в сукупності суттєвих ознак. Отже, дефініція нам дає точне уявлення про поняття. Головна мета дефініцій в праві, щоб усі учасники правових відносин розуміли його правильно, бо чим чіткіше визначене поняття, тим легше його застосовувати на практиці.

Правові дефініції мають свою структуру, котра включає три компоненти – термін, частину, що визначає його, та предикативний зв'язок. Термін – це слово або вираз, що потребує пояснення. Визначальна частина розкриває значення терміна, тобто пояснює його суттєві характеристики. Предикативний зв'язок забезпечує логічний зв'язок між визначуваним словом та його змістовною характеристикою.

У практиці трапляються різні проблеми через неякісні або невдалі правові дефініції. Наприклад, у деяких законах використовуються оці-

ночні терміни на кшталт «добросовісний». Такі поняття можуть тлумачитися дуже по-різному, що впливає на рішення судів і роботу правоохоронних органів. Інші помилки – надмірна складність формулювання, коли визначення містить багато зайвих слів або юридичних конструкцій, що робить його важким для розуміння навіть фахівцям. Деколи у визначення вставляють терміни, які самі не мають пояснення в законі, що ще більше ускладнює ситуацію.

Неточні дефініції можуть серйозно ускладнити застосування норм права. Вони можуть призвести до різних застосуваннь одних і тих самих положень, помилок у правозастосуванні та навіть порушень прав людини. Проте добре складене визначення робить правову норму зрозумілою, допомагає уникнути спорів та забезпечує стабільність правового регулювання.

Отже, якісні дефініції в праві – це не просто формальність, а важливий інструмент, який сприяє ефективності закону. Вони забезпечують точність, логічність і передбачуваність правових норм, допомагають громадянам, юристам і судам правильно розуміти і застосовувати закон. Саме тому вдосконалення системи правових дефініцій є важливим напрямом розвитку національної правової системи, що сприяє підвищенню рівня правової визначеності та довіри до державних інститутів.

Сокур Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-03

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ЮРИСТА

Критичне мислення є невід'ємною частиною професійної підготовки майбутнього юриста, адже це не про гучне висловлювання, а про здатність до об'єктивного аналізу фактів, ретельне дослідження доказів, прийняття важливих рішень та формування чіткої та обґрунтованої правової позиції. Отже, під «критичним мисленням юриста» слід розуміти специфічну форму інтелектуальної діяльності правника, що ґрунтується на його особистісно-психологічних характеристиках, а також на сукупності професійних юридичних умінь та когнітивних здібностей. Саме вони фор-

мують основу для самостійного ухвалення рішень у різних ситуаціях, які виникають у сфері правозастосування [4, с. 150].

В умовах війни критичне мислення набуває ще більшої актуальності, адже перед юристом постає масив маніпулятивної інформації, правові фейки та інформаційно-психологічні впливи. Саме критична оцінка дозволяє правникові дотримуватися принципу верховенства права та не допускати підміни юридичних понять емоційними оцінками [4, с. 151].

Особливу роль у цьому процесі відіграє система юридичної освіти. У сучасному світі переважають активні методи навчання, які є спрямовані на активну залученість студентів [2, с. 9]. Варто зазначити, що зараз набирає популярності гейміфікація, де завдяки використовуванню елементів гри у процесі навчання збільшується мотивація студентів та їхня схильність до адаптивного мислення [2, с. 10]. Одним з найпоширеніших методів для розвитку критичного мислення у майбутніх правників є «метод кейсів», який дозволяє поринути в реальні юридичні ситуації, за допомогою аналізу фактів, погляду на проблему «з іншого кута» та формулювання аргументів та контраргументів, що максимально наближає процес навчання до реальності [1, с. 10]. Ще одним вдалим методом розвитку є запровадження у навчальний процес дебатів, де критичне мислення дозволяє визначати слабкі місця позиції іншої сторони, встановлювати правдивість фактів, спираючись на логіку і причинно-наслідкові зв'язки [3, с. 116].

Отже, критичне мислення є фундаментальним інструментом професійної підготовки сучасних правників. Саме воно забезпечує глибоке та широке розуміння правової реальності, здатність до чіткого аргументування та самостійного прийняття рішень. В умовах трансформації правової системи, цифровізації та інформаційних загроз саме критичне мислення стає інструментом правової безпеки суспільства. Його розвиток має відбуватися системно через злиття традиційних освітніх підходів з інноваційними методами навчання, бо тільки таким чином буде сформований юрист нового покоління, здатний діяти в умовах правових викликів сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Руснак Л. М. Методи розвитку юридичного мислення в процесі професійної підготовки юристів. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 7. С. 7–14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14586993.

2. Гонтар З. Г., Паламар А. Б. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. С. 5–13. DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14249485.

3. Новікова А. Г. Критичне мислення як складова професійного мислення юриста. *Гуманітарно-педагогічна освіта: здобутки, проблеми, перспективи :* матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), 12 груд. 2022 р., м. Дніпро. Дніпро : Акцент ПП, 2021. С. 115–117.

4. Мусієнко А., Жук А. Актуальність критичного мислення в професійній діяльності юриста під час агресії Росії проти України. *Dictum factum.* 2023. №2 (14). С. 148–152. DOI: https://doi.org/10.32703/2663–6352/2023-2-14-148-152.

Сологуб Данило
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, 01-25-11

ЮРИДИЧНА ФІКЦІЯ: ЛОГІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

Юридична фікція – один із найбільш інтригуючих і, водночас, найзаплутаніших феноменів сучасної юриспруденції. Вона дивовижним чином поєднує логічне припущення, нормативне конструювання та нагальну правову необхідність. Юридична фікція виникає там, де реальність не дає змоги застосувати норму безпосередньо, але держава через законодавця створює уявну ситуацію, яка починає «працювати» як абсолютно реальна. Завдяки цьому право зберігає свою цілісність, не втрачаючи здатності реагувати на нові життєві явища.

Термін «фікція» (від лат. *fictio* – вигадка, уявлення) веде свій родовід з історичного періоду римського права. Саме у правовій системі Риму вона вперше перетворилася на досконалий юридичний інструмент. Римські претори використовували її, щоб елегантно обійти надмірний формалізм стародавнього права. Наприклад, вони могли «вважати» певну особу громадянином Риму, хоча фактично вона ним не була, лише для того, щоб надати їй право звернутися до суду. Тобто за допомогою фікції закон гнучко адаптувався до потреб часу. Пізніше, у середньовіччі, фікції допомагали узгоджувати світське право з канонічними нормами, а в сучасну епоху вони просто незамінні в роботі зі складними реаліями державності, економіки й технологій.

До лексичного значення слова «фікція» відноситься те, що не відповідає дійсності, вигадка, обман, підробка і т. ін. В юриспруденції за допомогою юридичної техніки в законодавстві формулюються положення

про неіснуючі факти, що визнаються такими, що існують. Їх «існування» зумовлює певні юридичні наслідки. За допомогою фікцій конструюється неіснуюча умовна правова реальнсть. Фікції, незважаючи на своє штучне похоження, постають необхідними елементами механізму правового регулювання. Вони не існують реально, але «існують» юридично.

Конструювання фікції здійснюється шляхом аналогії. Наприклад, інститут усиновлення, визнання людини безвісті зниклою або померлою, гроші, визнання державою юридичної особи суб'єктом права, хоча, звичайно, це не людина, а лише організація. Подібно й у випадку презумпції знання закону: ніхто не може знати всіх норм, але право наполегливо «вважає», що кожен громадянин ознайомлений із законом, що забезпечує стабільність правопорядку. Парадоксальність фікції полягає саме в тому, щоб зробити неможливе можливим, не руйнуючи при цьому цілісності та структури правової системи. Але аналогова фікція відрізняється від аналогії права, бо правова аналогія має тимчасовий характер, а фікція – постійний. Крім того, правова аналогія створюється на основі схожості реальних обставин, а правова фікція створює штучну хибну подібність предметів. Юридичні фікції подібні до правових аксіом, тому що вони є беззаперечними і неспростовними. Але підгрунтям неспростовності правових аксіом є правові цінності, а неспростовність фікцій пов'язана з їх умовністю. Оскільки юридична фікція визнає дійсними ті юридичні факти, котрих немає в реальному житті, вона виражає несумісність між дійсністю та реальністю і, з логічної точки зору, є різновидом умовного судження з порожнім суб'єктом. Вона завжди починається з певного припущення («якщо вважати, що…») і завершується обов'язковим наслідком («то настає така-то правова відповідальність»).

Юридичні фікції виконують критично важливу методологічну функцію. Вони дозволяють праву діяти не лише на основі фактів, але й на основі логічних конструкцій, які впорядковують суспільні відносини. Саме завдяки цим прийомам виникли такі фундаментальні категорії, як юридична особа, цивільна дієздатність неповнолітніх, чи навіть визнання особи померлою без жодних фізичних доказів смерті. Усі ці явища яскраво демонструють, що право не завжди відображає реальність прямо, а часто активно створює її за власними логічними правилами.

Водночас, важливо підкреслити, що юридична фікція не є обманом чи простою помилкою. Вона діє в межах особливої логіки права, де істина визначається не фактичністю, а нормативністю. Іншими словами, якщо закон «визнає» певний факт дійсним, то в межах правової системи це є істинним. Такий підхід забезпечує високу ефективність права, адже дозволяє вирішувати юридичні проблеми, не чекаючи, поки зміниться

реальність. Але є й небезпека: надмірне, необґрунтоване використання фікцій може, на жаль, відірвати право від життя, зробити його надто формальним і відірваним від духу справедливості. Таким чином, фікція – це інструмент логічної економії, який дозволяє «безболісно» узгоджувати різні частини правової системи, не створюючи нових, громіздких законів. Вона виступає своєрідним «мостиком» між нормою і життям, між логікою та нагальною практикою.

Юридичні фікції знаходять надзвичайно широке застосування. У цивільному праві це фікція правоздатності юридичних осіб; у кримінальному – припущення, що людина осудна, доки не доведено протилежне; а в процесуальному – це часто фікція вручення повістки, навіть коли адресат її, можливо, фактично й не отримав. Кожен із цих випадків показує, як фікція замінює потенційну невизначеність на «залізобетонну» стабільність і робить право максимально передбачуваним.

Отже, юридична фікція є фундаментальною логічною опорою правової системи, яка дозволяє їй залишатися послідовною навіть у найбільш мінливих умовах життя. Вона майстерно поєднує логічне мислення, нормативну доцільність і соціальну функціональність. Логічний аналіз цього поняття остаточно доводить, що фікція – це не помилка, а абсолютно необхідний інструмент права, без якого його існування, мабуть, було б просто неможливим. Вона вчить бачити у праві не лише сукупність заборон і дозволів, а й живий, динамічний механізм, здатний створювати власну реальність задля збереження справедливості та порядку. Зрештою, фікція – це набагато більше, ніж просто вигадка. Це витончений логіко-правовий прийом, що дозволяє системі зберігати стабільність і водночас дивовижну гнучкість.

Стрижак Дарина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури
група 01-25-01

ЛОГІЧНА СТРУКТУРА НОРМИ ПРАВА У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПРАВА

Вступ. Норма права є фундаментальною одиницею правового регулювання, яка забезпечує впорядкування суспільних відносин і визначає

модель поведінки, що вважається прийнятною та бажаною у конкретній державі. Вона постає не лише у вигляді тексту в законі, а як складний логічний і функціональний механізм, здатний впливати на суспільну поведінку, координувати інтереси та запобігати конфліктам. Саме завдяки нормам права суспільство отримує чіткі орієнтири щодо правомірних і неправомірних дій. У контексті теорії права важливим є не лише зміст норми, але й її внутрішня структура, адже від логічної побудови залежить ефективність правового регулювання, об'єктивність рішень і передбачуваність правових наслідків. Тому аналіз логічної структури правової норми дозволяє глибше зрозуміти принципи дії права, його вплив на поведінку людей та якість правозастосування.

Основна частина. У класичному розумінні логічна структура норми права складається з трьох взаємопов'язаних елементів – гіпотези, диспозиції та санкції. Ці елементи формують єдину логічну конструкцію, що забезпечує повноту та послідовність правового регулювання. Кожен із них виконує свою роль і в поєднанні створює чіткий юридичний алгоритм.

Гіпотеза – це частина норми, що визначає умови її застосування. Вона описує життєву ситуацію, при настанні якої виникає необхідність регулювати поведінку суб'єктів [1, с. 333]. Гіпотези можуть бути простими, якщо встановлюють одну умову, або складними – якщо регламентують сукупність обставин. Чітко сформульована гіпотеза є запорукою того, що норма буде застосована правильно, без двозначного тлумачення. Нечіткість або надмірна загальність гіпотези створює ризики для правозастосування, оскільки дозволяє занадто широке трактування правових положень, що може призводити до суб'єктивізму.

Диспозиція є центральним елементом правової норми, оскільки саме вона визначає правило поведінки – тобто те, що суб'єкт має право або зобов'язаний робити чи від чого утримуватися [2, с. 28]. Диспозиції можуть бути імперативними, коли вони встановлюють категоричні вимоги; диспозитивними, якщо вони дозволяють суб'єктам самостійно обирати варіант поведінки; або рекомендаційними, коли пропонують бажаний спосіб дії. Значення диспозиції полягає в тому, що вона формує модель поведінки, яку держава визнає соціально необхідною. Саме через диспозицію норма права набуває регулятивної сили.

Санкція визначає правові наслідки невиконання або порушення диспозиції. Вона виступає гарантією дотримання правової норми, оскільки передбачає міру відповідальності – штраф, позбавлення певних прав, відновлення порушеного стану тощо. Санкція може бути каральною (на-

приклад, кримінальне покарання), відновлювальною (компенсація збитків), запобіжною (припинення протиправної діяльності). Вона виконує функцію захисту правопорядку та превенції правопорушень, формуючи у суб'єктів усвідомлення юридичної відповідальності.

Поєднання гіпотези, диспозиції та санкції утворює логічну структуру, яка в класичній формі виглядає як схема «якщо – то – інакше» [3, с. 33]. Її зміст можна передати таким чином: *якщо* настають певні обставини (гіпотеза), *то* суб'єкт повинен діяти за встановленим правилом (диспозиція), *інакше* він понесе визначені законом наслідки (санкція). Така побудова забезпечує цілісність, послідовність і передбачуваність правового регулювання, адже кожний елемент доповнює інший, не залишаючи прогалин у логіці дії норми.

У теорії права також звертають увагу, що не всі норми безпосередньо містять усі три елементи у тексті. Часто гіпотеза або санкція можуть бути сформульовані в інших статтях закону або виводитися із загальних положень. Це не порушує логічної структури норми, адже її елементи можуть бути розміщені системно, а не в одному нормативному приписі. Проте логічна природа норми завжди зберігається, незалежно від законодавчої техніки її викладення.

Висновок. Отже, логічна структура норми права є фундаментальним елементом її змісту та ефективності. Гіпотеза, диспозиція і санкція забезпечують повноту правового регулювання, дозволяючи чітко визначати умови дії норми, зміст належної поведінки та наслідки її порушення. Саме поєднання цих елементів формує логічний механізм, що робить право інструментом впорядкування суспільних відносин, гарантією справедливості та засобом забезпечення правопорядку. Розуміння внутрішньої логіки правової норми дозволяє як правотворцям, так і правозастосовним органам створювати та реалізовувати якісні правові акти, уникати правових колізій і забезпечувати передбачуваність державного впливу на поведінку людей. Таким чином, логічна структура норми права постає важливим аспектом теорії права, що розкриває глибинну сутність правового регулювання та підвищує його ефективність у сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2021. С. 333–335.

2. Куракін О. М. Особливості предмета правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2015. №3. С. 28–33.

3. Гордієнко О. С. Конкретизація права в процесі правозастосовної діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. №14. Т.1. С. 33–36.

Талашко Дарина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-01

МОДЕЛЬ АБДУКЦІЇ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІД СЛАБКОЇ АБДУКЦІЇ ДО КОНЦЕПЦІЇ IBE

На початковому етапі роботи зі справою перед працівниками правоохоронних органів постає завдання систематизувати хаотичну сукупність фактів, доказів та показань свідків у цілісні впорядковані версії. Традиційно, у їх методологічному аналізі домінують прийоми дедукції, за допомогою яких із загального судження виводиться необхідний наслідок, та індукції, за якою, навпаки, знання про вужчі категорії формують загальні припущення. Однак, іноді важливою для просування по справі є саме постановка гіпотези, яка б обґрунтувала сукупність відомостей та перетворила її на найбільш вдалу версію подій. Такий ключовий пізнавальний процес, нерідко несвідомо прирівнюваний до професійної інтуїції, здатний проілюструвати метод абдукції.

Абдукція, запропонована американським філософом і логіком Чарльзом Пірсом, являє собою логічну операцію, спрямовану на формування пояснювальних припущень. Її механізм може бути представлений як триетапна модель, що складається з сукупності зібраних даних (D), з обумовленого ними пошуку гіпотези (H) та обґрунтування її переваги над іншими альтернативами. Цей логічний ланцюжок будується на принципі, що жодна інша гіпотеза не забезпечує більш ефективного пояснення D, ніж H, однак, істинність H не гарантується, їй лише надається пріоритет, як найбільш правдоподібній та найбільш доцільній для подальшої перевірки [1].

Надання абдуктивному мисленню провідного місця у методологічних дослідженнях ознаменовує перехід від ідеї інстинктивних припущень до концепції Inference to the Best Explanation (IBE) – висновку до най-

кращого пояснення, що передбачає не лише формування гіпотез, а їх систематичний відбір за принципами пояснювальної сили, доцільності у спрощуванні та переваги над альтернативними варіантами розвитку подій. Увесь цей спектр прийомів знаходить практичне втілення у сучасній слідчій діяльності, розгортаючись у двох взаємопов'язаних фазах. Первинною є «слабка абдукція», яка часто відбувається раптово, як «спалах» – миттєве усвідомлення можливого пояснення. Така спонтанна здогадка стає підґрунтям для другої фази «сильної абдукції» або власне IBE – відбору найкращого пояснення шляхом їх порівняння. Тепер слідчому доречно послуговуватися двома важливими принципами ефективного абдуктивного аналізу: по-перше, принципом «економії дослідження», згідно з яким пріоритет віддається тому припущенню, яке є найпростішим у верифікації чи спрощуванні. А по-друге, вимогами прагматизму для значення гіпотези, за якими будь-яка версія є доцільною тільки, якщо підлягає емпіричній перевірці та логічно підштовхує до подальших слідчих дій [1].

Справа «Вбивці з Золотого штату» слугує яскравою ілюстрацією реалізації абдуктивного мислення на практиці – в умовах багатоепізодного розслідування. На початковому етапі роботи слідчих їх база даних складалася лише з сукупності розрізнених фактів – серій крадіжок зі зломом у Вісалії (D1), згвалтувань у Сакраменто (D2) та вбивств у Південній Каліфорнії (D3). На етапі «слабкої абдукції» вони, спираючись на висновки про географічну розрізненість злочинів, приходять до найочевиднішого припущення (H1) – їх скоїли різні злочинці. Але ідентичні поведінкові патерни у всі періоди кримінальної діяльності зловмисника (крадіжка «трофеїв», тривале знаходження на місці злочину, дзвінки з погрозами) починають суперечити первинному припущенню. Тому в силу вступає етап «сильної» абдукції, на якому формується контр-гіпотеза – це все вчинив один злочинець (H2), яка і отримала перевагу в ході порівняльного аналізу, адже ефективніше інтегрувала всі наявні факти та передбачала можливість емпіричної перевірки – належності фізичних доказів (в тому числі ДНК) одній особі, що згодом підтвердилося і дало змогу ідентифікувати та заарештувати Джозефа ДеАнджело [3].

Проте, незважаючи на важливість абдукції як інструменту висування гіпотез, її застосування в кримінальних розслідування не позбавлене і ризиків, суттєвих для об'єктивності всіх результатів роздумів. Найбільш критичною у процесі рефлексії буде схильність до упередження підтвердження, тобто інтерпретації фактів у такий спосіб, щоб вони підтверджували певні особисті переконання. У своїх несвідомих когнітивних

упередженнях, слідчі тяжіють до оцінки фактів, що співпадають з висунутою ними гіпотезою, як надійних, і в той же час до дискредитації тих, які їй суперечать. Істотним є і вплив корпоративної політики, коли тиск вимог оперативного закриття справ призводить до обмеження пошуку альтернатив. Не варто оминати увагою і фактор досвідченості, що дозволяє детективам краще розпізнавати «точку неповернення» у справі, але, парадоксально, змушує обривати роздуми на першій правдоподібній версії через надмірну впевненість у своїх гіпотезах [4].

Таким чином, абдуктивне мислення у слідчій діяльності постає ключовим методологічним інструментом, що дозволяє будувати цілісні гіпотези з хаотичного масиву фактів. Його розвиток від інтуїтивної абдукції до принципів відбору найкращої версії заклав основи для ефективного слідчого аналізу, результат якого однак залежить і від усвідомлення ризику когнітивних «пасток». Відточення розуміння теорії поряд з розвитком виняткового контролю процесів мислення гарантує його співмірність та безсумнівно перетворює цю логічну методику на виняткову наукову стратегію встановлення істини.

ЛІТЕРАТУРА

1) Askeland B. The Potential of Abductive Legal Reasoning. Bergen, Norway: Ratio Juris. 2020. Vol. 33 № 1. P. 66–81.

2) Burks A. W. Peirce's Theory of Abduction. Philosophy of Science. Cambridge, United Kingdom. 1946. Vol. 13, No. 4. P. 301–306

3) Rossmo K. Behavioral Profiling in the Golden State Killer Investigation: A Comparative Analysis. Texas State University, USA: Homicide Studies. 2023. OnlineFirst article.

4) Meterko V. & Cooper G. Cognitive Biases in Criminal Case Evaluation: A Review of the Research. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2021. Vol. 37(1). P. 101–122.

Тарануха Владислав
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАКОНИ ЛОГІКИ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ СУДОМ

Як правозастосовний акт, рішення суду розв'язує спірні правовідносини та містить індивідуальне розпорядження, що адресується кон-

кретним особам і визнає міру їх можливої та належної поведінки, викликає певні юридичні наслідки індивідуального характеру, а також підтримується державним примусом. Основні закони логіки мають велике значення для судового пізнання, тому закріплені у процесуальних законах у вигляді юридичних вимог. В кожній галузі права процесуальне законодавство закріплює певні вимоги, яким мають відповідати судові рішення– вмотивованість, законність та обґрунтованість. У разі невідповідності судового рішення цим вимогам, він має бути скасований чи змінений. Отже, судові рішення визнаються вмотивованими, законними та обґрунтованими лише у разі, якщо ґрунтуються на логічних доводах та законах.

Прийняття судового рішення складається з певних стадій: встановлення обставин, що мають значення для справи; правова оцінка встановлених обставин; розв'язання справи, що здійснюється шляхом ухвалення судового рішення [2, с. 37]. Діяльність судді нерозривно пов'язана з використанням логічних операцій на кожному із цих етапів. Зокрема, через призму логіки перевіряються: суперечності у свідченнях учасників процесу; якість доказів: їх належність, допустимість, повнота [1, с. 7]. Крім того, логічні закони застосовуються під час правової кваліфікації діяння та безпосередньо при ухваленні остаточного рішення по справі.

Під час складання судового рішення суддя має застосовувати логічні прийоми та використовувати певні техніко-юридичні правила [3, с. 38]. На першому етапі, під час встановлення обставин, що мають значення для справи, це можливо шляхом абстрагування, коли необхідно встановити істотні ознаки діяння на предмет виявлення в ньому всіх елементів складу правопорушення. На основі зібраної доказової бази проводиться абстрагування, що передбачає ігнорування несуттєвих чинників та фокусування на юридично значущих фактах для їхньої подальшої правової оцінки. На другому етапі– правової оцінки встановлених обставин– застосовуються правила логічного силогізму. На поточному етапі аналізується збіг нормативної (великої) та фактичної (малої) передумов застосування норми права. Перша базується на гіпотезі норми, що встановлює коло життєвих обставин, наявність або відсутність яких є підставою для застосування цієї норми права. Друга включає реальні обставини справи, що мають відповідати юридичним ознакам, передбаченим у структурі відповідної норми [17, с. 16]. Ухвалення судового рішення, як останній етап, вимагає мотивованого викладення рішення за правилами аргументації. В процесі аргументації в основному використовуються методи індукції та дедукції, на основі яких робиться висновок.

В основі прийняття рішень лежить закон виключеного третього, відповідно до якого судження є або істинним, або хибним [4, с. 111]. Суддя, при ухваленні рішення, розв'язує питання за формулою «або/ або», оскільки у кожній справі він має надати чітку категоричну відповідь на запитання, що становить предмет розгляду. Наприклад, чи було вчинено діяння у здійсненні якого обвинувачують правопорушника, чи ні; чи винний останній у здійсненні даного правопорушення, чи ні. Такий підхід підвищує ефективність правосуддя, адже виключає неоднозначність у кваліфікації діянь та запобігає юридичній плутанині.

Жодне судове рішення не може бути винесене без врахування закону достатніх підстав (доказів), який полягає у тому, що істинне судження повинне мати достатню підставу, яка пояснює його істинність [4, с. 113]. Вимога щодо чіткого обґрунтування судового рішення є не тільки логічною вимогою, а й юридичною, оскільки вона закріплена процесуальним законодавством. Дотримання вимог закону достатньої підстави також є важливим під час оцінки доказів (свідчень свідка, обвинувачуваного, потерпілого, висновку експерта тощо), що мають велике значення для ухвалення судового рішення. Також цей закон лежить в основі принципу презумпції невинуватості, оскільки не можна вважати людину винною без обґрунтування. Отже, завдяки закону достатньої здійснюється пізнання об'єктивної істини в судовому дослідженні та дотримання законності при ухваленні судового рішення.

Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити, що реалізація вимог, які ставляться до судових рішень, можлива лише за допомогою законів логіки. Останні виражають істотні, стійкі та необхідні особливості внутрішньої структури розумового процесу, мають об'єктивний характер і становлять важливий, обов'язковий момент у системі умов, які визначають істинність думок. Саме логічна послідовність та обґрунтованість процесу мислення гарантують об'єктивність та істинність судового рішення, а також його належне юридичне оформлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григор'єва В. Логічна сторона судового рішення. *Підприємство, господарство і право,* 2013. С. 6–8.

2. Заглада В. М. Використання законів логіки у судовому дослідженні. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі:* зб. наук. ст. за матеріалами IX Міжнар. наук.-практ. конф., 2021. С. 36–38.

3. Муся А. Закони логіки як інструмент філософського аналізу суспільних процесів. *Освіта та соціалізація особистості*: XIII Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, 2025. С. 37–40.

4. Юркевич О. М, Качурова С. В. та ін. Логіка. Підручник, 2022. 220 с.

Тимофєєнко Карина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-07

ЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «КОРУПЦІЯ» ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Корупція є однією з найсерйозніших проблем сучасного суспільства, що підриває авторитет державних інститутів та створює загрозу правопорядку. В Україні та в багатьох країнах світу корупційні явища сприймаються як фактор соціальної несправедливості та загроза демократичним принципам. Актуальність дослідження логічного змісту поняття «корупція» зумовлена тим, що чітке та несуперечливе визначення цього явища є основою для ефективного правозастосування й протидії корупційним проявам. Без логічно структурованого розуміння корупції неможливо забезпечити належний рівень правового аналізу.

У науковому дискурсі корупція вже тривалий час є предметом дослідження багатьох українських та міжнародних учених з різних галузей. З юридичного боку існують офіційні дефініції: наприклад, міжнародна антикорупційна організація «Transparency International» визначає корупцію як зловживання владою або службовим становищем заради незаконної вигоди, а Закон України «Про запобігання корупції» розкриває її як використання службових повноважень для одержання неправомірної вигоди. В українській правовій науці корупція осмислюється як складне соціально-правове явище: М. Мельник підкреслює її соціальну зумовленість і негативний вплив на суспільні відносини, розглядаючи корупцію не лише як сукупність правопорушень, а й як специфічний спосіб мислення, тоді як О. Макаренков акцентує увагу на формально-юридичній структурі корупції, ототожнюючи її з правопорушенням, що має чітко визначені елементи складу. У міжнародній правовій доктрині корупція також трактується комплексно: Дж. Най визначає корупцію як зловживання публічною владою в приватних інтересах, а С. Роуз-Аккерман розглядає її як наслідок системних збоїв державного управління, пов'язаних із надмірною дискрецією посадових осіб. Ці дослідження створюють теоретичний фундамент для розуміння поняття «корупція» з різних боків – правового, соціального і морального.

Логічний аналіз поняття «корупція» показує, що воно є складним багаторівневим явищем. По-перше, корупція визначається суб'єктом – особою, яка обіймає державну чи посадову позицію. По-друге, вона характеризується діями, що передбачають використання службових повноважень не за призначенням. По-третє, корупція передбачає мету – одержання особистої або групової неправомірної вигоди.

У той час як правовий аспект аналізу корупції полягає у визначенні конкретних юридичних норм, що встановлюють межі належної поведінки посадових осіб. Закон України №1700-VII виокремлює поняття конфлікту інтересів, неправомірної вигоди, службового зловживання та інших проявів, які утворюють правову структуру корупції. Однак логіка цього закону значною мірою спирається на філософське розуміння влади як відповідального служіння та на моральні чесноти посадовця.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що філософсько-правовий підхід дозволяє побачити корупцію не лише як перелік складів правопорушень, а як явище, що суперечить уявленням про справедливість, рівність та суспільне благо. Поняття «корупція» має комплексний і багатовимірний характер, тому його осмислення потребує поєднання логічного та філософсько-правового підходів. Логічний аналіз дає змогу виявити ключові ознаки явища, упорядкувати його структуру та окреслити критерії коректності визначення. У свою чергу, філософсько-правова перспектива дозволяє розкрити моральний, соціальний і світоглядний виміри корупційних практик. Синтез цих методологічних напрямів забезпечує більш глибоке розуміння феномену корупції та сприяє формуванню правосвідомості, критичного мислення й правової культури майбутніх фахівців-юристів, що є важливою умовою становлення зрілого правового суспільства.

Ткаченко Андрій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, факультет адвокатури, 18-25-02

АКСІОМИ У ПРАВІ

Формальна логіка набуває все більшого значення для сучасного правознавства, а саме, для пояснення структури правових систем. Якщо розглядати право як систему, що складається з норм, принципів та суджень, то в основу покладаються елементи, які не потребують доведення – аксі-

оми [2, с. 4]. Необхідність дослідження аксіоматичної природи права зумовлена потребою узагальнення правозастосування та побудови несуперечливої логічної моделі судочинства. Аксіоми формують базу дедуктивної побудови права, створюючи той фундамент, на якому можливе формулювання правових висновків, аргументації та судових рішень [4, p. 236–238].

Логіка будь-якої науки, яка спирається на висновки, вимагає наявності безсумнівних істин, доведення яких не має потреби. В. М. Вовк та О. М. Волуйко вказують на необхідність аксіоматичної природи правового знання. Якщо б аксіом не існувало, постійно б виникала проблема нескінченного доведення, коли кожне твердження потребувало б доказу свого доказу [3, с. 21]. Аксіома в такому випадку виступає завершенням правової аргументації та допомагає зробити процес пізнання права ефективніше [3, с. 22].

Звертаю увагу на те, що аксіоми є показниками несуперечливості системи права. Формальна логіка свідчить про те, що виникнення хоча б однієї суперечності руйнує усю систему і її доказову здатність [4, p. 240]. Якщо право ґрунтується на суперечливих твердженнях, воно престає бути ефективним регулятором суспільних відносин, бо схожі ситуації можуть мати взаємовиключні правові наслідки, тим самим, порушуючи принцип правової визначеності. Аксіоми допомагають запобігти такій логічній невідповідності шляхом встановлення абсолютних та непорушних логічних орієнтирів [2, с. 5].

Варто зазначити таку важливу рису аксіом, як здатність забезпечувати стабільність правової системи за кризових умов, або за умов динамічних змін законодавства. Норми права можуть скасовуватись або змінюватись, але аксіоми залишаються стабільними, чим забезпечують передбачуваність правового регулювання [3, с. 23]. Саме завдяки аксіомам правова система зберігає стабільність незалежно від зовнішніх факторів чи внутрішніх змін.

Також, аксіоми мають велике значення у практиці цивільного судочинства, слугуючи правилами, які регулюють процес аргументації. Як зазначив В. А. Кройтор, аксіоми допомагають дотримуватися принципу економії мислення [1, с. 47]. Завдяки ним, учасникам судового процесу не потрібно кожного разу доводити загальновизнані принципи. Наприклад, аксіома «ніхто не може бути суддею у власній справі» є правилом, яке в цілому виключає конфлікт інтересів, а спроба його порушення призведе до руйнації логіки всього судового процесу, незалежно від інших обставин.

Важливо звернути увагу на те, що аксіоми відіграють дуже важливу роль у структурі правового доказування. У будь-якому судовому процесі суддя проводить логічний аналіз фактів через положення аксіом [4, p. 243]. Вони є «константами», без яких неможливо побудувати правильну аргу-

ментацію. Також адвокат не зможе довести в суді свою позицію, якщо не буде апелювати непорушними та абсолютно-визнаними фактами.

І. П. Зеленко наголошує на змістовному наповненні аксіом, яке забезпечує їхню логічну силу [2, с. 4]. Аксіоми у праві тісно пов'язані з об'єктивною реальністю і людським досвідом, на відміну від формальних логічних правил. Вони є «здоровим глуздом» оформленим у юридичну форму. Якщо в математиці аксіоми можуть бути умовними, то у праві вони відображають ті зв'язки, які є основними для суспільства. Отже, правова аксіома істинна не тому, що так написано в законі, а тому, що альтернатива їй є логічно помилковою або призводить до хаосу. Це забезпечує універсальність аксіом – вони діють незалежно від конкретної країни чи історичного періоду.

У підсумку, аксіоми забезпечують логічну впорядкованість та несуперечливість системи права, формують правильні умови правового міркування та забезпечують стабільність правового регулювання суспільних відносин. Аксіоми є невід'ємною частиною, без якого право перестає бути структурованою та раціональною системою, втрачаючи здатність виконувати свою регулятивну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кройтор В. А. Правові аксіоми в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2018. № 32. С. 47–52.

2. Зеленко І. П. Концептуальні питання значення правових аксіом. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право*. 2021. Вип. 10. С. 4–7.

3. Вовк В. М., Волуйко О. М. Аксіоматична природа правового знання. *Університетські наукові записки*. 2023. № 1 (85). С. 20–24.

4. Madej M., Horák F. Axioms, Axiomatization and Law. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2018. Vol. 8, iss. 2. P. 236–253.

Ткачук Ольга
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ ДЕДУКТИВНОГО УМОВИВОДУ ТА ЙОГО ОЗНАКИ

Теорія доказування, маючи на меті встановлення об'єктивної істини, відводить центральне місце саме логічному міркуванню. Забезпечення

точності та передбачуваності висновків вимагає володіння інструментарієм формальної логіки, де пріоритетне значення набуває дедуктивний метод .

На відміну від індукції та аналогії, які традиційно класифікуються як імовірні та недемонстративні умовиводи, дедукція характеризується як достовірний умовивід, що гарантує істинність результату за умови істинності вихідних засновків [2, с. 128]. Більшість питань вирішуються саме силогістично, що підтверджує статус дедукції як однієї з форм міркування, застосовних поряд з емпіричним та моральним міркуванням [3, с. 227].

Дедукція як специфічна форма мислення являє собою рух думки, що забезпечує перехід від знання закону чи норми до знання про конкретний випадок. Фундаментальною характеристикою цього процесу є наявність відношення логічного слідування між засновками та висновком: логічний зв'язок існує в тих випадках, коли при істинності судження А обов'язково буде істинним судження В [2, с. 128], що дозволяє характеризувати дедуктивні аргументи як такі, що мають властивість необхідного збереження істинності, де кожен крок логічно випливає з попередніх [3, с. 232].

Окрім необхідного збереження істинності, дедуктивним аргументам притаманна структурна прозорість або покроковість, яка передбачає, що зв'язок між етапами умовиводу є очевидним та дозволяє динамічно відстежити рух думки [3, с. 233]. Важливою когнітивною ознакою виступає ігнорування власних переконань, що вимагає фокусування виключно на структурному зв'язку між твердженнями, абстрагуючись від їх емпіричної правдоподібності чи інтуїтивного ставлення до змісту [3, с. 233]. Такий підхід уможливлює оцінку валідності міркування незалежно від зовнішніх факторів. Також дедукція характеризується монотонністю: додавання будь-яких нових засновків не змінює істиннісного значення отриманого висновку, що робить його неспростовним у межах заданої логічної форми [3, с. 232].

Дедуктивний висновок за своєю природою є процедурою експлікації (розгортання), яка не створює нового емпіричного змісту, а лише виявляє інформацію, що неявно вже містилася у вихідних засновках [1, с. 33].

Такий механізм забезпечує аналітичну надійність висновку: якщо вкрасти – це злочин (загальне знання), і певна особа вчинила крадіжку (часткове знання), то висновок про злочинність діяння цієї особи є не просто ймовірним, а необхідним наслідком, прихованим у самих засновках [1, с. 33]. Саме така здатність до експлікації прихованого змісту робить

дедукцію незамінним інструментом юридичної кваліфікації, дозволяючи підвести конкретний факт під норму права.

Структура дедуктивного умовиводу знаходить своє найбільш досконале втілення у формі категоричного силогізму, який розглядається як умовивід про відношення двох термінів на підставі їх відношення до третього. Будова такої логічної конструкції передбачає наявність трьох елементів: меншого терміна (S), що виступає суб'єктом висновку, більшого терміна (P), який займає місце предиката, та середнього терміна (M), котрий забезпечує зв'язок між крайніми термінами у засновках, але зникає у фінальному судженні. Дійсність висновку безпосередньо залежить від дотримання правил розподіленості термінів, зокрема вимоги, щоб середній термін був розподіленим принаймні в одному із засновків, інакше встановлення необхідного зв'язку стає неможливим [2, с. 129–131].

Онтологічною основою, що легітимізує перенесення ознак з одного об'єкта на інший у межах силогізму, виступає аксіома (dictum de omni et nullo), згідно з якою все, що стверджується або заперечується про весь клас предметів, стверджується або заперечується щодо кожного предмета даного класу [2, с. 130]. Саме аксіома силогізму виступає логічним підґрунтям для юридичної кваліфікації, дозволяючи підведення конкретних ситуацій під загальні правові приписи [1, с. 34].

Реалізація окреслених властивостей у правовому полі відбувається через застосування варіативних форм умовиводів, серед яких, окрім категоричних силогізмів, важливе місце посідають умовно-категоричні конструкції. Зокрема, стверджувальний модус (modus ponens) активно використовується для кваліфікації діянь, тоді як заперечний модус (modus tollens) є інструментом для спростування версій та доведення невинуватості [1, с. 38]. Також логічна структура юридичної аргументації включає розділово-категоричні умовиводи та лематичні конструкції (дилеми), які дозволяють методом виключення досягати єдиного істинного висновку [2, с. 158].

Отже, дедуктивний умовивід є інструментом доказування, забезпечуючи перехід від загальних правових норм до конкретних фактів із гарантією достовірності результату. Поєднання структурної чіткості, валідності форм та прагматичної гнучкості робить дедукцію незамінною основою правової визначеності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harmash L., Nevelska-Hordieieva O., Voitenko D. Deductive conclusions in legal argumentation. *Cogency*. 2022. T. 14, № 1. C. 29–50. URL: https://doi.org/10.32995/cogency.v14i1.380

2. Логіка : підручник / О. М. Юркевич та ін. ; ред. О. Г. Данильян. Харків : «Право», 2022. 220 с.
3. Larson B. N., Review: The Dialogical Roots of Deduction: Historical, Cognitive, and Philosophical Perspectives on Reasoning, Legal Writing. 2022. Vol. 26. С. 227–239 URL: https://scholarship.law.tamu.edu/facscholar/1562

Товтин Варвара
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-07

ЛОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

У сучасній юриспруденції, де швидкість та непохитна точність правозастосування набувають критичного значення, логічна структурованість юридичних документів є наріжним каменем загальної ефективності системи. Актуальність цієї теми зумовлена насамперед необхідністю мінімізації правових колізій і усунення будь-яких неоднозначностей, що, своєю чергою, гарантує єдине та уніфіковане тлумачення правових норм на всіх рівнях: від нормотворчості до конкретного судового рішення. Нечіткі, погано структуровані або двозначно сформульовані закони, договори чи процесуальні документи неминуче створюють широкий простір для суб'єктивного та довільного тлумачення. Це становище, у кінцевому результаті, підриває один із фундаментальних принципів – принцип верховенства права, веде до порушення законних інтересів суб'єктів, а також суттєво руйнує суспільну довіру як до самого законодавства, так і до фахівців, які його застосовують.

Зв'язок логіки та правознавства отримав методологічну систематизацію завдяки працям філософів XX–XXI століть. Визначний внесок зробив Ганс Кельзен, автор «Чистої теорії права», який розглядав право як самодостатню ієрархічну систему (Stufenbau). За його концепцією, чинність кожної нижчої норми має логічно виводитися з вищих, аж до гіпотетичної «Основної норми» (Grundnorm). Паралельно розвивалася юридична логіка, що фокусується на застосуванні законів тотожності, несуперечності, виключеного третього та достатньої підстави до процесів нормотворчості. Особливе місце посідає деонтична логіка, яка досліджує взаємозв'язок модальностей зобов'язання, дозволу та заборони. Значна частина помилок у правозастосуванні криється саме в пору-

шенні базових логічних правил під час формулювання гіпотез, диспозицій та санкцій нормативних актів.

Отже юридичний текст слід сприймати не просто як сукупність текстових символів, а як ключовий інструмент реалізації державної влади, захисту індивідуальних прав та ефективного регулювання соціальних відносин. Його легітимність та практична ефективність напряму залежать від його внутрішньої логічної бездоганності. Передбачуваність права, яка є однією з найважливіших умов стабільності громадянського обороту та економічного розвитку, забезпечується саме цією логічною довершеністю. Якщо громадяни та суб'єкти господарювання не можуть однозначно передбачити правові наслідки своїх дій, підривається вся система правового регулювання. Таким чином, логіка трансформується з суто теоретичної бази у практичну та незамінну гарантію законності.

Каркас якісного юридичного документа формують чотири фундаментальні вимоги. По-перше, принцип тотожності вимагає, щоб кожен термін використовувався у єдиному значенні протягом усього тексту. Це запобігає ситуаціям, коли через відсутність чітких дефініцій «об'єкт нерухомості», «приміщення» та «майно» трактуються судом як різні речі. По-друге, вимога несуперечності забороняє внутрішні колізії та зовнішні суперечності з нормами вищої сили. Логічно неприпустимо, щоб гіпотеза статті одночасно і дозволяла, і забороняла одну й ту саму дію одному суб'єкту. По-третє, принцип достатньої підстави передбачає, що всі висновки мають бути належним чином аргументовані. Рішення не може ґрунтуватися лише на твердженнях як «позивач каже, що йому винні»; воно стає обґрунтованим, коли логічно випливає з досліджених доказів: договору чи розрахунків. По-четверте, вимога повноти та системності передбачає вичерпне регулювання без правових лакун. Якщо закон зобов'язує водія мати певний сертифікат, але не визначає орган видачі чи покарання за його відсутність, норма стає «мертвою». Лише через взаємозв'язок усіх частин документа створюється цілісний юридичний механізм.

Підсумовуючи, слід зазначити, що дотримання логічних вимог до юридичних документів – це не просто стилістична чи академічна рекомендація, а фундаментальна гарантія законності та справедливості. Лише логічно структурований, несуперечливий та обґрунтований правовий текст може бути ефективно реалізований на практиці, забезпечуючи передбачуваність права та довіру до всієї правової системи. Недосконала логіка в законах чи договорах є прямим шляхом до невизначеності, затяжних судових спорів та потенційної корупції, оскільки розмитість

формулювань надає широченний простір для суб'єктивного та маніпулятивного тлумачення. Постійне підвищення «логічної культури» правників, впровадження сучасних методів формалізації та автоматизованого логічного аналізу при підготовці законопроєктів, такі як використання програмних засобів для перевірки на колізії та прогалини, є ключовими векторами розвитку якісної та сучасної юриспруденції. Таким чином, логіка виступає незамінним мостом, що поєднує абстрактну норму права з її конкретною та справедливою реалізацією у суспільному житті.

Торохтій Ірина
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-07

АНАЛІЗ ЛОГІКИ ПРАВОВИХ НОРМ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ТА ПРИРОДНОГО ПРАВА

На практиці нерідко виникають ситуації, коли позитивне право, закріплене у нормативно-правових актах, вступає у суперечність із природними правами людини. У таких випадках логіка права виступає інструментом, що дозволяє виявити внутрішні суперечності норм, оцінити їх відповідність загальнолюдським цінностям і обґрунтувати необхідність удосконалення законодавства. Тому дослідження логіки правових норм у взаємозв'язку з ідеями природного права є особливо актуальним для формування справедливого та ефективного правопорядку. Структура правових норм допомагає нам досягти важливої мети: вона дозволяє з'єднати чіткі, формальні правила закону з моральними засадами справедливості. Логіка у праві виступає як засіб для упорядкування та узгодження правових положень, а також для перевірки їхньої відповідності природним правам людини.

Логіка забезпечує, щоб усі правила в правовій системі були узгоджені між собою та утворювали єдину, цілісну структуру. Отже, будь-яка норма має логічну структуру , а саме: гіпотезу, диспозицію і санкцію, що відображає послідовність юридичного мислення. Якщо закон (позитивний закон) прийнятий державою, правильно написаний з точки зору

логіки, тобто має гіпотезу, диспозицію і санкцію, то він не є справедливим, коли порушує природні права людини. Коли ми поєднуємо логіку з ідеєю природних прав, вона перестає бути просто технічним інструментом і стає ціннісним інструментом. Отже, логіка права допомагає оцінити не тільки правильність структури закону , а й справедливість його змісту.

Питання про те, як пов'язані природне та позитивне право, досліджували багато вчених. В Україні цю тему детально вивчав М. І. Козюбра. Він вважав, що право- це не просто сукупність правил, а система, заснована на справедливості та людській гідності. На його думку, державні закони (позитивне право) обов'язково мають відповідати ідеям природного права, а самі норми повинні бути логічно узгодженими. За кордоном є відомою концепція Лона Фуллера, який запропонував ідею «внутрішньої моралі права». Він стверджував, що закон перестає бути справжнім правом, якщо він незрозумілий, суперечливий або непередбачуваний.

Отже, у результаті дослідження встановлено, що логіка правових норм є ключовим засобом гармонії між позитивним і природним правом. Вона забезпечує узгодженість нормативної системи, запобігає суперечностям і сприяє досягненню справедливості. Спираючись на погляди М. І. Козюбри та Л. Фуллера, можна зробити висновок, що право повинно поєднувати у собі логічну структуру та моральний зміст. Ідеї природного права наповнюють позитивне право принципами справедливості та людської гідності. Таким чином, логіка правових норм виступає не лише технічним, а й ціннісним інструментом, що сприяє формуванню справедливого та ефективного правового регулювання.

Усенко Софія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-13

ЛОГІКА ГРИ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Судовий процес є однією з найскладніших форм соціальної взаємодії, у якій поєднуються логічне мислення та стратегічна поведінка. У центрі взаємодії – змагальність сторін, що наближає суд до моделі «ігрової логіки», де кожен учасник діє в межах певних правил. Такий підхід до-

зволяє розглядати суд як своєрідну інтелектуальну гру, у якій аргументи, докази та рішення формуються не лише на основі норм права, а й через комунікацію та логічні структури переконання. Актуальність теми зумовлена потребою осмислення судового процесу не лише як формальної процедури, а й як інтелектуально- комунікативної системи, де має місце сила аргументів і ведення «гри» за правилами права.

Г.-Г. Гадамер визначає поняття гри як процес самопрезентації, в якому учасник «поглинається структурою гри» і водночас підпорядковується її правилам. Тобто гра існує сама по собі, а людина у ній не керує всім, а взаємодіє з внутрішньою логікою гри. У контексті судового процесу термін «гра» можна використовувати для опису взаємодії сторін: суддів, адвокатів та прокурорів, де кожен учасник діє в межах правил та норм права. Кожен крок це представлення аргументу, доказу чи контраргументу, де все стає частиною «ігрової динаміки» [1].

Концепція «мовної гри» Л. Вітгенштейна дозволяє розглядати судовий процес як певну форму гри, де учасники взаємодіють відповідно до правил і норм, подібно до гравців у шахи. У цьому контексті слова, аргументи та докази набувають значення лише через їхнє використання в процесі судового розгляду. Водночас, як зазначає Вітгенштейн, надмірна жорсткість правил може паралізувати гру, тоді як повна їхня відсутність робить гру неможливою, що наочно відображає баланс між формалізмом та гнучкістю у судовій практиці. Таким чином, поняття «мовної гри» стає корисним інструментом для визначення ролі логіки у правовому полі [2].

Одним зі способів структурування гри судового процесу є логіка доказування, але тут слід дещо розрізняти. Доведення – це строгий логічний процес, який показує, що висновок об'єктивно випливає з наявних аргументів. Доказування ж орієнтоване на переконання учасників, враховуючи не лише факти, а й їхні емоції, уподобання та суб'єктивні мотиви. Наприклад, у судовому процесі рішення залежить не лише від об'єктивних обставин, а й від того, як, ймовірніше, проголосує суд, зважаючи на соціальні та психологічні чинники. Тобто, сила доказування підвищується, якщо воно опирається на об'єктивні логічні принципи, тоді як доведення завжди лишається незалежним від волі чи уподобань учасників. Мета судового доказування не завжди істина – частіше це вибір переможця в конфлікті, тоді як доведення спрямоване на встановлення об'єктивної істини [4].

Р. Бірмінгем у своєму дослідженні пропонує розгляд кримінального процесу як стратегічної взаємодії між сторонами, застосовуючи підхід

теорії ігор. Учасники судового процесу приймають рішення, передбачаючи дії та реакції інших, що робить суд одночасно і полем логіки, і полем стратегічної гри. Він показує, що рішення учасників процесу – прокурора, обвинуваченого та суду – визначаються не лише об'єктивними доказами, а й передбаченням дій та реакцій інших гравців. Кожен учасник прагне максимізувати власну вигоду, а результат залежить від комбінованих рішень усіх сторін. Такий підхід допомагає пояснити, чому судові рішення часто враховують суб'єктивні чинники, психологічні та соціальні мотиви, а не лише строгі логічні доведення [3]. Принцип змагальності є ключовим елементом судового процесу. Як зазначають О. Стрілецька та А. Габрелян, наявність двох протилежних сторін – обвинувачення та захисту – та чітке розмежування їхніх функцій формує «ігрове поле», на якому кожен учасник може діяти відповідно до правил процесу, застосовувати аргументи та контраргументи, обирати стратегії для досягнення власної мети. Реалізація цього принципу забезпечує справедливість та легітимність судових рішень і дозволяє розглядати процес як своєрідну інтелектуальну гру, де результат залежить від поєднання логічних доведень, стратегічного мислення та здатності передбачати дії опонента [5].

Отже, судовий процес постає як особлива форма інтелектуальної взаємодії, у якій логіка, мова та стратегія утворюють цілісну систему. Змагальність сторін створює простір, подібний до гри, де правила визначають можливості учасників, а результат залежить від майстерності застосування доказів і аргументів. Таким чином, право постає не лише як система норм, а як комунікативна практика, у якій зміст і значення формуються у процесі взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Істина і метод / ред. С. Жолоб; пер. з нім. О. Мокровольський. Київ, 2000. Т. 1 : Основи філософської герменевтики. 459 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf (дата звернення: 07.11.2025).

2. Сардак О. Аналіз концепції «мовних ігор» Л. Вітгенштейна. *Вісник житомирського державного університету.* 2012. №65. С. 204–206. URL: https://eprints.zu.edu.ua/9228/1/42.pdf (дата звернення: 08.11.2025).

3. Birmingham, Robert L. A Model of Criminal Process: Game Theory and Law. *Articles by Maurer Faculty.* 1970. URL: https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1708 (дата звернення: 08.11.2025).

4. Hvozdik O. Logical-Semantic aspect of building investigation strategies. *Filosofs'kì ta metodologìčnì problemi prava*. 2020. Vol. 20, no. 2. P. 86–92.

URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1140/1145 (дата звернення: 08.11.25).

5. Striletska O. V., Habrelian A. Y. Implementation of the principle of adversarial proceedings in court. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2024. No. 2. P. 719–731. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.02.119 (дата звернення: 09.11.2025).

Харахондя Аріна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет адвокатури, 18-25-02

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Юридична аргументація в кримінальному судочинстві є системою раціональних міркувань, спрямованих на встановлення істини, оцінку доказів і формування обґрунтованих висновків, що визначають правовий статус особи. Л. Бзова зазначає, що сутність юридичної аргументації розкривається через її функціональне призначення, адже судове рішення має спиратися на перевірені фактичні дані [1]. Кримінальний процес ґрунтується на з'ясуванні обставин справи, тому логічна складова судового міркування має вирішальне значення. Суддя співвідносить правовий конфлікт із доказами та формує остаточний висновок у межах провадження.

Раціональність судового рішення забезпечується коректністю засновків, їх несуперечливістю, достатністю та відповідністю встановленим фактам. У кримінальних справах ці вимоги пов'язані з принципом доведення вини поза розумним сумнівом. Аргументація суду ґрунтується на оцінці доказів за критеріями належності, допустимості, достовірності та взаємозв'язку відповідно до ст. 94 КПК України. Застосування логічних інструментів дає змогу мінімізувати ризики суб'єктивізму в судовому міркуванні.

Розгляд доказів у кримінальному процесі є складнішим, ніж в інших видах судочинства, оскільки відповідно до ст. 91 КПК України встановленню підлягає широка сукупність обставин, зокрема подія правопорушення, форма вини, мотив і характеристики особи обвинуваченого. О. Гвоздік підкреслює, що доказова діяльність потребує системного за-

стосування логічних принципів, адже реконструкція події ґрунтується на відновленні причинно-наслідкових зв'язків [2]. Тому аргументація поєднує аналіз фактів із дедуктивними, індуктивними та абдуктивними міркуваннями.

Особливістю юридичної аргументації є поєднання логічних і нормативних вимог. Критерії істинності та несуперечливості узгоджуються з процесуальними вимогами допустимості й належності доказів. Аргументування в кримінальному процесі полягає в синтезі логічного аналізу та процедур доказування, у межах якого суд формує логічно послідовний висновок, що відповідає правовим приписам і охоплює як пізнавальні, так і нормативні компоненти.

Розмежування понять «доказ» і «аргумент», на якому наголошує В. Орел [4], є важливим для розуміння судового міркування. Аргумент належить до сфери логічного аналізу, тоді як доказ становить юридично визначені фактичні дані, допустимі в суді. Аргументи пояснюють значення доказів, їх взаємозв'язки та переконливість, формуючи цілісну систему судового обґрунтування.

Стратегія захисту в кримінальному провадженні базується на логічній аргументації, що охоплює контраргументацію, виявлення суперечностей у позиції обвинувачення та аналіз причинно-наслідкових зв'язків. О. Гвоздік зауважує, що захисні міркування варіюються залежно від доказовості фактів [2]. За відсутності можливості повного спростування обвинувачення логіка дозволяє поставити під сумнів його прийнятність через принцип розумного сумніву та оцінку ймовірності доказів.

Судова практика має важливе значення для юридичної аргументації, оскільки демонструє реалізацію логічних моделей у судових рішеннях. Кожне рішення містить внутрішню логічну структуру, у межах якої суддя встановлює зв'язки між доказами та формує висновки. Логічна реконструкція судових міркувань дає змогу виявити приховані припущення й імпліцитні умовиводи, що впливають на переконливість рішення.

У сучасній теорії аргументації підкреслюється зв'язок юридичної аргументації з технікою правозастосування. Є. Лазоренко зазначає, що юридична техніка охоплює логічні, структурні та мовні засоби формування судового рішення [3]. Суд застосовує тлумачення, конкретизацію та правову аргументацію, поєднуючи інтерпретацію норми з аналізом обставин справи у логічно послідовну конструкцію.

Отже, юридична аргументація в кримінальному судочинстві поєднує логічні правила й процесуальні вимоги, забезпечуючи обґрунтованість судових рішень. Логіка використовується для оцінки доказів, виявлення

суперечностей і формування правового висновку. Якість аргументації визначає дотримання принципів справедливості, презумпції невинуватості та відповідність рішення встановленим фактичним і правовим підставам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бзова Л. Г. Роль юридичної аргументації при розгляді кримінального правопорушення та визнання обвинуваченого винним або невинним. 2021. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/16.pdf (дата звернення: 08.11.2025).

2. Гвоздік О. Логіка захисту в кримінальному процесі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. Т. 26, № 2. С. 7–17. URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/download/1600/1590 (дата звернення: 08.11.2025).

3. Лазоренко Є. Ю. Значення юридичної техніки у формуванні судової практики Верховного Суду як частини кримінального та кримінального процесуального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. С. 118. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2022/3_2022.pdf#page=118 (дата звернення: 08.11.2025).

4. Орел В. А. Юридична аргументація в судовому процесі: вітчизняний досвід та зарубіжна практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, Вип. 78. С. 401–406. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286649 (дата звернення: 08.11.2025).

Чабаненко Тетяна
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури,
група 01-25-07

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ТЕРОРИЗМ»

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасних умовах тероризм трансформується, набуваючи нових форм у контексті розвитку інформаційних технологій та гібридних воєн, що істотно ускладнює його наукове й правове осмислення. Для України ця проблема є особливо гострою через збройну агресію, у межах якої насильницькі дії терористичного характеру застосовуються з метою залякування населення, дестабілізації суспільних процесів і тиску на державну владу.

Зміст поняття «тероризм» розкривається через сукупність істотних ознак: свідоме та цілеспрямоване застосування насильства або погрози його застосування, спрямованість на підрив громадської безпеки, створення атмосфери страху та досягнення злочинних цілей, переважно політичного чи ідеологічного характеру. Обсяг цього поняття охоплює різні форми терористичної діяльності, зокрема теракти, захоплення заручників, залякування населення та інші насильницькі дії, передбачені законодавством України. Такий підхід забезпечує чітке розмежування тероризму з іншими видами насильства та створює підґрунтя для правильної правової кваліфікації й ефективної протидії цьому явищу.

Якщо дивитися з погляду наукових підходів, наприклад, О. О. Козенко аналізував тероризм через призму «воєнного тероризму», коли розмиваються кордони між терористичними діями та воєнними операціями. Такий підхід дає нам розуміння, що логіка тероризму має властивість змінюватися залежно від контексту, а законодавче визначення своєю чергою повинно мати можливість підлаштовуватися до цих трансформацій. Подібні підходи простежуються і в працях інших науковців. Так, В. Антипенко розглядає тероризм як форму політично мотивованого насильства, спрямованого на вплив на прийняття рішень органами влади через страх і дестабілізацію суспільства. М. Корнієнко та В. Ліпкан акцентують увагу на системному характері тероризму, підкреслюючи його зв'язок із процесами глобалізації та транснаціональної злочинності. У працях зарубіжних дослідників, зокрема Б. Гоффмана, тероризм визначається як свідомо спланована діяльність недержавних акторів, що має символічний характер і спрямована на психологічний вплив, а не лише на безпосереднє фізичне знищення. Це свідчить про багатовимірність концепції тероризму та необхідність комплексного підходу до її осмислення.

Логічний аналіз зобов'язує встановлення меж між двома близькими поняттями. «Терор» показує стан сильного страху та психологічного тиску, тобто наслідок, в той час, як «тероризм» – це саме та діяльність, яка є причиною цього страху. Такі відмінності важливі та мають ключове значення для кваліфікації, щоб не допускати маніпуляцій поняттями, оскільки надто розширити поняття «тероризм», це може призвести до плутанини між політичним і кримінальним насильством, що небезпечно для правового порядку. Поняття «тероризм» є складним і різнобічним, розкриття його змісту дає нам зрозуміти, що це не будь-яке насильство, а лише те, яке завжди пов'язане із застосуванням сили,

спрямоване на підрив громадської безпеки, має на меті створити страх серед населення чи окремої групи, теракти спрямовані проти об'єктів, що мають значення для суспільства. У цьому сенсі тероризм є антигуманним, він завжди розглядає людину не як цінність, а лише як засіб для досягнення мети. Тому не слід забувати й про етичний аспект, адже це дозволяє зрозуміти, що терористичні дії не можуть бути виправданими незалежно від мотиву.

Отже, логічний аналіз дозволяє з'ясувати структуру поняття «тероризм», розкрити його сутність як складного соціально-політичного явища. Тероризм завдає не лише фізичних руйнувань, а й викликає глибокі соціальні й моральні потрясіння, руйнує стабільність та змінює поведінку людей. Оскільки з розвитком суспільства з'являються нові форми тероризму, логічний підхід має бути гнучким, щоб враховувати ці зміни.

Часовських Вікторія
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
факультет прокуратури
група 01-25-03

ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ В ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Логічне тлумачення в правозастосуванні є ключовим елементом юридичної практики, що передбачає використання принципів логіки для розуміння та застосування правових норм. Воно визначається як інтерпретація правового акта та його змісту за допомогою законів логіки, спрямована на встановлення повного обсягу норми, усунення неоднозначностей та розкриття намірів законодавця, які не були прямо виражені в тексті. Це включає семантичний аналіз мовного виразу норми, з акцентом на раціональність юридичного міркування. Юридична логіка розглядається як варіант неформальної логіки, адаптованої до правових контекстів, де допускаються відхилення від строгих правил. Вона відрізняється від класичної логіки фокусом на правових істинах та контекстах, забезпечуючи практичне мислення, пов'язане з формуванням індивідуальних концептів на основі суттєвих ознак. Інтерпретація є об'єктивно необхідною через загальний характер норм, ентропію в передачі інформації та оціночні поняття.

Методи логічного тлумачення охоплюють як формальні, так і герменевтичні підходи. Серед формальних – дедукція, індукція (історична для контекстів), абдукція як модифікована дедукція. Герменевтичні методи включають інтерпретацію норм і фактів, використання типологічних об'єктів для порівняння, прагматичну та телеологічну інтерпретацію. Логічні трансформації застосовуються для усунення невідповідностей між граматичною формою норми та її юридичним змістом, включаючи висновки a fortiori, аналогію, reductio ad absurdum та просту дедукцію. Ці методи інтегруються з іншими, такими як граматичний (для текстового аналізу), системний та історичний (для зовнішніх елементів), забезпечуючи найкращу гармонію в системі права. Моделі аргументації варіюються від дедуктивних (від норми до випадку) до індуктивних (від практики), з прагматично-діалектичними підходами.

Роль логічного тлумачення в правозастосуванні полягає в забезпеченні раціональних, послідовних рішень, пов'язаних з інтеграцією штучного інтелекту в електронне правосуддя та людським контролем за етикою. Воно стандартизує судове міркування, посилює аргументацію та підтримує правову свідомість, слугуючи основою для правотворчості, застосування та дослідження форм права. У правозастосуванні воно необхідне для розв'язання неоднозначностей норм, оскільки органи влади не можуть відмовитися від вирішення спорів через неясність. Логічне тлумачення доповнює інші методи для досягнення гармонії в правовій системі, вільній від суперечностей, та уникає однобічного застосування законів. Воно підтримує судову аргументацію, корелюючи з процесуальними нормами та правом доказів.

Проблеми та виклики логічного тлумачення включають відсутність єдиного підходу серед вчених, що призводить до неузгодженостей, та ризики помилок через оціночні поняття, які спотворюють зміст норм. Надмірна залежність від граматичного методу спричиняє «механізацію» практики та втрату «почуття права». Розрив між абстрактним і конкретним ускладнює ідентифікацію ознак для субсумпції, а колізії та «білі плями» в законах суперечать класичній логіці. Перехід до некласичної логіки зумовлений впливом ШІ та нейрофізіології, а герменевтичні проблеми включають ризики релятивізму.

Правила логічного тлумачення базуються на принципі логічності: уникнення суперечностей, абсурду та забезпечення узгодженості норм. Немає строгих правил застосування; методи комбінуються для об'єктивності, з використанням аналогії для прогалин та вибором варі-

анту, що найкраще гармонує систему. Аргументація вимагає істинності, незалежності, послідовності та достатності, уникаючи псевдоаргументів. Інтерпретація повинна бути розумною, не абсурдною, та спрямована на розкриття неявного змісту.

Чечіна Юлія
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, 01-25-09

ЗНАЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГРАФІЧНОГО МЕТОДУ В ЮРИДИЧНОМУ МІРКУВАННІ

У сучасній логіці важливу роль відіграють наочні засоби пізнання, які сприяють кращому розумінню абстрактних логічних структур і відношень між поняттями. Серед таких засобів особливе місце займають діаграми Ейлера і Венна, що застосовуються для графічного подання логічних зв'язків між множинами, поняттями та судженнями. Їх використання дозволяє поєднати формальну точність логіки з наочністю та доступністю сприйняття.

Діаграми Ейлера були запропоновані Леонардом Ейлером зі Швейцарії, у XVIII столітті як інструмент візуалізації відношень між класами об'єктів. Вони відображають лише реально існуючі логічні зв'язки між поняттями, що робить їх особливо зручними для аналізу конкретних логічних ситуацій. За допомогою діаграм Ейлера можна наочно показати відношення включення, перехрещення або повної несумісності понять, що є важливим у процесі формування та уточнення логічних визначень.

У логіці діаграми Ейлера широко застосовуються для аналізу обсягу понять, встановлення родо-видових відношень, а також для ілюстрації простих категоричних суджень. Їх перевагою є простота побудови та інтуїтивна зрозумілість, що робить ці діаграми ефективним дидактичним засобом. Водночас обмеженням діаграм Ейлера є те, що вони не завжди дозволяють відобразити всі можливі логічні комбінації між множинами.

Наприклад, якщо є три множини: A – студенти, B – ті, хто відвідує бібліотеку, C – ті, хто займається спортом, діаграма Ейлера може відобразити лише ті перетини, які реально існують (зокрема, студентів, які відвідують бібліотеку). Проте за допомогою таких діаграм неможливо

наочно показати всі логічно можливі комбінації, наприклад, існування студентів, які одночасно відвідують бібліотеку та займаються спортом, якщо таких осіб фактично немає. Аналогічно у випадку понять «птахи», «ссавці» та «тварини, що літають» діаграма Ейлера відображає лише реальні перетини (птахи, які літають), але не дає змоги зафіксувати всі теоретично можливі логічні поєднання понять, які не мають фактичного наповнення. Подібні приклади є типовими для логічного аналізу обсягу понять і ґрунтуються на класичних та сучасних дослідженнях графічних методів у логіці [1; 2; 3].

Діаграми Венна, розроблені у XIX столітті англійським логіком і філософом Джоном Венном як удосконалення діаграм Ейлера, стали подальшим розвитком ідеї графічного подання логічних відношень між множинами. На відміну від діаграм Ейлера, вони відображають усі логічно можливі відношення між множинами незалежно від їх фактичного наповнення. Простір діаграми Венна поділяється на зони, кожна з яких відповідає певній комбінації належності елементів до множин.

У логічному аналізі діаграми Венна використовуються для формалізації категоричних суджень, перевірки правильності силогізмів та виявлення логічних помилок у міркуваннях. Вони дозволяють чітко фіксувати універсальні та екзистенційні твердження, що має важливе значення для строгого логічного доведення. Разом з тим складність побудови діаграм Венна з великою кількістю множин може ускладнювати їх практичне використання.

Порівняльний аналіз діаграм Ейлера і Венна свідчить про те, що кожен із цих інструментів має власну сферу застосування. Діаграми Ейлера є доцільними для ілюстративного пояснення логічних зв'язків між поняттями, тоді як діаграми Венна забезпечують більш універсальний і формалізований підхід до логічного аналізу.

Таким чином, діаграми Ейлера і Венна є важливими засобами логічного пізнання, які поєднують наочність і строгість формального аналізу. Їх застосування у логіці дозволяє глибше зрозуміти структуру понять, суджень і умовиводів, а також сприяє формуванню навичок аргументованого та послідовного мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конверський А. Є. Логіка : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 424 с.

2. Івін А. А. Логіка : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 352 с.

3. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Logic diagrams URL: https://plato.stanford.edu/entries/logic-diagrams/

Шабаєва Варвара
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокурати, 01-25-09

НЕФОРМАЛЬНІ ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ В АРГУМЕНТАЦІЇ

Неформальна логіка займається виявленням, аналізом, оцінюванням, критикою та побудовою аргументів, тобто ланцюгів передумов і висновків. На відміну від формальної логіки, яка досліджує строго структуровані моделі доведень, неформальна логіка зосереджується на аргументації, яка використовується у природній мові, включно з її слабкими місцями та хибами. Основне завдання цієї дисципліни – не лише описати аргументи, а й оцінити їхню силу, правильність та надійність [1]. Для юридичної логіки це має особливе значення, оскільки правова аргументація ґрунтується переважно на природній мові та здійснюється в умовах змагальності, інтерпретаційної багатозначності й необхідності переконання. У такому контексті здатність виявляти неформальні логічні помилки є передумовою коректного обґрунтування правових позицій і ухвалення обґрунтованих рішень.

Правова аргументація, на відміну від суто теоретичних міркувань, завжди має практичну спрямованість і безпосередні наслідки. Судове рішення, обвинувальний акт або правовий висновок ґрунтуються не лише на нормах права, а й на способі їх аргументативного обґрунтування. У таких умовах навіть незначна логічна помилка може вплинути на сприйняття позиції суддею або іншими учасниками процесу. Саме тому неформальна логіка виступає інструментом, який дозволяє юристу аналізувати аргументи не лише з погляду юридичної коректності, а й з погляду їх логічної переконливості та раціональної обґрунтованості.

Серед неформальних логічних помилок особливе місце посідають хиби релевантності, для яких характерна відсутність логічного зв'язку між засновками та висновком аргументу. За визначенням П. Дж. Герлі, такі помилки виникають тоді, коли підстави, що наводяться на підтримку певного висновку, не мають логічного відношення до нього, навіть

якщо вони можуть справляти сильний психологічний ефект [2]. Для юридичної аргументації це є особливо проблематичним, оскільки правові рішення повинні ґрунтуватися на логічно релевантних і юридично значущих підставах, а не на емоційних або риторичних прийомах.

До найбільш поширених хиб релевантності Герлі відносить, зокрема, апеляцію до сили (*appeal to force*), апеляцію до жалю (*appeal to pity*), апеляцію до народу (*appeal to the people*), апеляцію до марнославства, а також аргумент проти особи (*ad hominem*) [2]. Спільною рисою цих помилок є те, що вони замінюють раціональне обґрунтування впливом на емоції. У правовій практиці такі хиби можуть проявлятися у спробах дискредитувати сторону процесу замість аналізу доказів, послатися на суспільний резонанс справи або авторитет окремих осіб без належного правового обґрунтування.

Окрім хиб релевантності, існують також хиби слабкої індукції, хиби припущення, хиби двозначності та хиби граматичної аналогії [2]. Хиби слабкої індукції виникають у тих випадках, коли засновки аргументу мають певний логічний зв'язок із висновком, однак не забезпечують достатньої підстави для його прийняття. За П. Дж. Герлі, такі помилки пов'язані не з повною відсутністю релевантності, а з недостатньою силою підтримки висновку з боку наведених підстав [2]. У юридичній аргументації хиби слабкої індукції можуть проявлятися, зокрема, у поспішних узагальненнях на підставі обмеженої кількості випадків або у хибних аналогіях між різними правовими ситуаціями, що призводить до необґрунтованих правових висновків.

Хиби припущення мають місце тоді, коли аргумент ґрунтується на прихованих, неявних або необґрунтованих засновках, які приймаються без належного доведення [2]. Такі логічні помилки є особливо небезпечними у правовому контексті, оскільки вони можуть стосуватися тлумачення правових норм, презумпцій або фактичних обставин справи. Прийняття сумнівних припущень без їх критичного аналізу може призвести до викривлення логіки судового міркування та неправомірного застосування права.

Хиби двозначності пов'язані з некоректним використанням мовних засобів, зокрема з багатозначністю термінів, неясністю формулювань або зміною значення понять у межах одного аргументу [2]. У правовій аргументації такі помилки набувають особливої ваги через необхідність точного й однозначного тлумачення правових понять. Непослідовне використання термінів може призводити до логічно хибних висновків навіть за наявності формально правильних засновків.

Хиби граматичної аналогії, до яких належать хиби композиції та поділу, полягають у неправомірному перенесенні властивостей частин на ціле або, навпаки, властивостей цілого на його складові елементи [2]. У юридичній практиці такі помилки можуть виникати, наприклад, у випадках, коли характеристики окремого правопорушення або суб'єкта без достатніх підстав поширюються на всю правову конструкцію чи категорію загалом.

Як показують дослідження у сфері когнітивної психології, подібні помилки часто виникають унаслідок природних обмежень людського мислення, зокрема схильності до евристики та когнітивних упереджень [3]. Це означає, що логічні помилки не завжди є результатом свідомої маніпуляції, а можуть бути наслідком інтуїтивного мислення, поспішних висновків або надмірної довіри до власного досвіду. Для юриста це підкреслює необхідність постійного критичного аналізу як аргументів опонента, так і власних міркувань.

У правовій практиці неформальні логічні помилки мають як теоретичне, так і прикладне значення. Їх аналіз дає змогу не лише виявляти логічні недоліки в аргументації сторін судового процесу, а й здійснювати її критичну реконструкцію з метою перевірки належності та достатності наведених підстав. Водночас усвідомлення типових логічних хиб є необхідною умовою формування логічно послідовної та внутрішньо узгодженої аргументації самого юриста. Саме тому неформальна логіка у юридичному контексті виконує нормативну функцію, встановлюючи раціональні стандарти оцінювання та побудови аргументів. У цьому сенсі, як зазначає Д. Гітчкок, посилаючись на Р. Джонсона та Дж. Блера, неформальна логіка «найкраще розуміється як нормативне дослідження аргументації», метою якого є вироблення стандартів, критеріїв і процедур для інтерпретації, оцінювання та побудови аргументів, що використовуються в природній мові [1].

Отже, неформальні логічні помилки є невід'ємним об'єктом дослідження неформальної логіки та мають особливе значення для юридичної аргументації. Їх виявлення й аналіз дозволяють не лише критично оцінювати аргументи опонентів, а й удосконалювати власне логічне мислення. Усвідомлення природи та механізмів виникнення таких помилок сприяє підвищенню раціональності правової аргументації, запобігає маніпулятивному впливу та забезпечує більш обґрунтоване й справедливе ухвалення правових рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hitchcock D. Informal Logic and Concept of Argument // Handbook of the Philosophy of Science. Philosophy of Logic. Amsterdam, 2007. Vol. 5.

2. Hurley P. J. A Concise Introduction to Logic. 7th ed. Wadsworth Pub, 2000.
3. Risen J., Gilovich T. Informal Logical Fallacies // Sternberg R. J., Roediger III H. L., Halpern D. F. (eds.) Critical Thinking in Psychology. Cambridge University Press, 2006. P. 110–130.

Шаблевська Катерина
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ ЛОГІКИ

Логіка – одна з найдавніших філософських наук, що вивчає та досліджує формування думок і правильне мислення. Вона використовується для позначення: 1) закономірностей об'єктивного світу; 2) природних інтелектуальних здібностей при повсякденному мисленні; 3) культурного строгого професійного мислення; 4) навчальної дисципліни; 5) науки, що досліджує людське мислення, методу побудови наукових теорій. [1, с. 20]. Основним є розрізнення практичної інтуїтивної та наукової логік. Інтуїтивна логіка – це природна здатність людини міркувати у звичайних життєвих ситуаціях, спираючись на досвід, інтуїцію та здоровий глузд. Наукова логіка, навпаки, є спеціальною дисципліною, що досліджує формальні правила правильного мислення та встановлює строгі закони побудови суджень і висновків. Вона гарантує обґрунтованість міркувань і дозволяє уникати логічних помилок [2, с. 14].

Історія логіки починається в Давній Греції. Тут, Аристотель вперше систематизував правила правильного мислення й створив теорію силогізмів, що стала основою логічної науки. [4, с. 12]. У середньовіччі логіка була обов'язковою дисципліною в європейських університетах і використовувалася для навчання філософії, теології та права. [1, с. 25]. У Новий час її почали оновлювати, намагаючись пристосувати до потреб наукового пізнання. У XIX столітті завдяки працям Лейбніца та Джорджа Буля, який перетворив логіку на точну формальну систему, заклавши основу математичної логіки. [2, с. 35]. У XX столітті логіка швидко розвивалася через роботи Фреге, Рассела, Тарського та Геделя, що привело до появи сучасних напрямів – логіки висловлювань, предикатів, модальної та інших. Сьогодні логіка є універсальною наукою, що лежить в основі раціонального мислення та сучасних технологій, включно з інформатикою й штучним інтелектом [3, с. 20].

Об'єктом науки логіки є думка (як елемент) і мислення (як процес) людини. Думка у логіці розглядається як окрема одиниця мислення з певною структурою – наприклад, у формі поняття, судження чи умовиводу. Мислення ж вивчається як послідовний процес переходу від однієї думки до іншої, як здатність людини аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити висновки [1, с. 28]. Основна функція мислення – виявлення внутрішніх зв'язків пізнавальних предметів. Передумовою мислення є чуттєве пізнання. Мислення відносно незалежне від дійсності та може використовувати різні знакові системи як посередники. Для процесу мислення необхідні попередні знання, що зберігаються в пам'яті. Результати мислення спочатку завжди узагальнені. Мислення має часовий характер. [4, с. 22]. Воно буває: теоретичним і практичним, образним і словесним, конкретним і абстрактним, повсякденним і науковим. Усі типи мислення взаємно доповнюють один одного і можуть використовуватися однією і тією самою людиною в різних ситуаціях. [1, с. 30].

Предмет логіки охоплює різні рівні, як науки про мислення і її формальний характер, також, вона розглядається, як і дисципліна, що вивчає його формальні структури. Також, логіку в її традиційному та класичному значенні вважають «формальною логікою». [2, с. 45]. Предметом логіки, як філософської науки, є форми мислення, та ті закономірності, за якими, при правильному мисленні та законах, формуються думки в пошуках істини. [4, с. 15].

Форма думки – це спосіб організації частин змісту предмета думки, що відповідає дійсності. Вона інваріантна, а зміст варіативний. Логічна істина означає, що форма думки є правильною. Логічне знання підвищує рівень свідомості людини, впливає на її соціальну продуктивність забезпечує певний професійний рівень тощо. [3, с. 28].

Логічна освіта має дві основні моделі – класичну і софістичну. Класична модель освіти забезпечується розвитком логічної теорії. Софістична модель – ігнорує ідеалістичні та моральні цілі освіти. [1, с. 50].

Таким чином, логіка має фундаментальне значення для будь-якої науки, освіти, професійної практики, побутової комунікації, культури та людської цивілізації в цілому. Універсальне значення логіки полягає в тому, що вона є основою розвитку раціонального мислення та інтелектуальної культури. Логічна культура сприяє підвищенню рівня раціональності, на якій базується прогрес цивілізації та формування розумної нації. Для юриста логіка є ключовим інструментом, що дозволяє правильно аналізувати інформацію, формулювати обґрунтовані аргументи,

тлумачити закони та приймати зважені рішення, забезпечуючи високий рівень професійної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Формальна логіка : навчальний посібник / О. І. Шиян. Львів : Світ, 2002.176 с.
2. Логіка : навчальний посібник / В. А. Бочаров, В. В. Кравченко. Київ : Центр учбової літератури, 2006. 208 с.
3. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2014. 304 с.
4. Логіка : підручник / Ф. П. Тарасенко. Київ : Вища школа, 1998. 256 с.

Шишкін Владислав
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
факультет прокуратури, 01-25-08

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ У ПРАВОВИХ АРГУМЕНТАХ ТА СПОСОБИ ЇХ УНИКНЕННЯ

Сучасна юриспруденція перебуває у стані трансформації. В умовах розширення законодавства та ускладнення суспільних відносин класична формальна логіка, як граматика права, піддається серйозним випробуванням. Юридична діяльність є процесом змагальної аргументації, де істина встановлюється через інтерпретацію та доказування [2, с. 24]. Актуальність дослідження зумовлена потребою у «логічній гігієні» правового дискурсу, адже помилка в міркуванні судді, на відміну від інженерної, руйнує людські долі та підриває довіру до права.

Фундаментальною проблемою правозастосування є розрізнення логічної правильності та юридичної істинності. Формальна логіка оперує категоріями валідності: якщо засновки істинні й структура правильна, висновок необхідний. Однак у праві юридичний силогізм включає елементи ймовірності та балансування інтересів [1]. Помилки, що виникають у цьому процесі, доцільно класифікувати за наміром: на паралогізми (ненавмисні помилки) та софізми (навмисно сконструйовані хибні міркування задля перемоги у спорі) [1].

Аналіз судової практики дозволяє виділити найбільш небезпечні формальні помилки для правосуддя. По-перше, це «четверіння термінів»

(Quaternio Terminorum), що виникає через полісемію понять. Використання терміна у різних значеннях в межах одного умовиводу є класичним інструментом розмивання правової визначеності у договорах [2, с. 35–36]. По-друге, це ствердження наслідку (Affirming the Consequent) – помилка умовних умовиводів, коли з наслідку робиться хибний висновок про наявність причини без урахування альтернатив [3].

Окрему групу становлять неформальні помилки, що експлуатують психологію сприйняття. До них належать атака на особистість замість спростування аргументу (Argumentum ad Hominem) та викривлення позиції опонента до абсурду [4]. Також поширеним є коло у доведенні (Petitio Principii), коли висновок вже приховано міститься у засновках, що зустрічається в ухвалах про відхилення скарг через їхню необґрунтованість, яка нібито підтверджується самим фактом відхилення [1].

З розвитком використання ДНК-експертиз та інших наукових методів зростає роль правильної інтерпретації ймовірностей. Типовою є «помилка прокурора» (The Prosecutor's Fallacy), яка полягає в ігноруванні розміру референтної групи(загальна кількість людей, серед яких міг би знаходитися злочинець) при оцінці ймовірності збігу. Це призводить до хибного ототожнення ймовірності збігу характеристик з ймовірністю винуватості особи [3].

Українська судова практика, перебуваючи на шляху вдосконалення, також стикається з певними викликами у логічній аргументації. Зокрема, під виглядом виправлення описок суди іноді змінюють суть рішення, порушуючи закон суперечності. Також зустрічається й «апеляція до авторитету» (Argumentum ad Verecundiam) через хибне посилання на практику ЄСПЛ, коли правові позиції застосовуються у справах з відмінними фактичними обставинами [2, с. 128–134].

Як же уникнути цих помилок? Замість покладання на технологічні рішення через ШІ, варто зосередитися на розвитку методологічної культури юриста. Критично важливим є подолання когнітивних викривлень, зокрема «упередження підтвердження» (Confirmation Bias), через використання методу «адвоката диявола» – свідомої атаки на власну позицію[3]. Для юриста-практика дієвими методами залишаються структурування аргументації за моделлю IRAC (Issue – Rule – Analysis – Conclusion) та створення карт аргументації, що дозволяють візуалізувати логічні зв'язки та вчасно виявити розриви у доведенні.

Підсумовуючи, зазначу, що логічна культура є імунною системою права. Здатність розпізнати софізм або статистичну похибку стає клю-

човою компетенцією сучасного правника, необхідною для забезпечення правової визначеності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Золота миля, 2017. 215 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Yurydychna-lohika_pidruchnyk_O-M-Bandurka_O-V-Tiahlo_2017.pdf (дата звернення: 06.12.2025).

2. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич [та ін.]. Харків : Право, 2012. 210 с.

3. Rojas J. L. Unmasking Logical Fallacies: A Guide for Recognizing and Avoiding Common Pitfalls. *Tennessee Law Review Blog*. 2024. July 10. URL: https://tennesseelawreview.org/blogpostunmaskinglogicalfallacies/ (дата звернення: 07.12.2025).

4. Mahawar S. Argumentum Ad Hominem : legal maxim. *iPleaders Blog*. 2022. February 25. URL: https://blog.ipleaders.in/argumentum-ad-hominem-legal-maxim/ (дата звернення: 07.12.2025).

Шнуренко Роман
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультет прокуратури, 01-25-09

ВСТАНОВЛЕННЯ ДОМІНУЮЧИХ ЛОГІЧНИХ ОПЕРАТОРІВ ПРИ АНАЛІЗІ АРГУМЕНТІВ

У сучасній логіці аналіз аргументів передбачає не лише виявлення структури міркування, а й визначення ключових логічних операторів, які формують змістовну та формальну зв'язність висловлювань. Логічні оператори – це функціональні елементи мови, завдяки яким встановлюється відношення між судженнями. Серед них виділяють кон'юнкцію («і»), диз'юнкцію («або»), імплікацію («якщо… то…»), еквіваленцію («тоді й лише тоді, коли…») та заперечення («не») [1]. Правильне встановлення домінуючого оператора в аргументі дозволяє точно відтворити логічну форму міркування, уникнути помилкових узагальнень та оцінити силу доведення.

Домінуючим логічним оператором вважається той, який визначає головну логічну структуру всього аргументу. Наприклад, коли аргумент

будується у форматі «Якщо А, то В; А є істинним, отже, В також є істинним», домінуючим є оператор імплікації. У разі, коли аргумент має форму «А або В; не-А, отже В», домінує диз'юнкція. Неправильне визначення домінуючого оператора може призвести до логічної помилки: наприклад, до підміни імплікації еквіваленцією або до узагальнення диз'юнктивного твердження як кон'юнктивного.

Особливо складно визначати домінуючі оператори в природній мові, оскільки вона є багатозначною та контекстно залежною. Одне й те саме слово може виконувати функції різних логічних операторів. Наприклад, слово «або» у побутовому мовленні часто вживається в сенсі виключної диз'юнкції, тоді як у класичній логіці – як інклюзивна диз'юнкція. Подібна неоднозначність вимагає чіткого аналізу контексту, а також переведення природної мови у формальну логічну систему, де кожен оператор має строго визначене значення .

У процесі аналізу аргументів важливо звертати увагу на мовні маркери, що вказують на логічні зв'язки: «оскільки», «тому що», «відтак», «отже», «хоча», «однак» тощо. Проте навіть наявність таких маркерів не завжди гарантує правильне визначення домінуючого логічного оператора. Так, слова «оскільки» або «тому що» можуть супроводжувати як імплікацію (у формальному сенсі: якщо А, то В), так і причинно-наслідкове пояснення, яке не обов'язково відповідає логічній структурі імплікації. Тому аналіз аргументів вимагає не лише мовного, а й логічної реконструкції тексту.

Речення «Оскільки він не подав податкову декларацію, його оштрафували» містить причинно-наслідковий зв'язок у повсякденному сенсі. Проте з точки зору формальної логіки тут немає імплікації «якщо не подав – то оштрафовано», оскільки можливий інший випадок: особа не подала декларацію, але штраф ще не накладено через відсутність перевірки. Отже, для коректного логічного аналізу потрібно відокремити мовну форму від логічної структури – тобто здійснити логічну реконструкцію.

У логіці юридичних аргументів визначення домінуючого оператора є важливим для оцінки правомірності правових висновків. Наприклад, у судовій практиці важливо розрізняти умовні конструкції (імплікації), які мають характер правової норми («Якщо має місце злочин, то настає кримінальна відповідальність»), від кон'юнктивних конструкцій, які вказують на сукупність ознак правопорушення [2]. Помилка у визначенні логічного оператора може призвести до неправосудного рішення.

Ще одну проблему становить аналіз аргументів, у яких домінуючий оператор є неявним. У таких випадках необхідно застосовувати метод

реконструкції аргументу, тобто формулювати приховане судження, що відповідає логічній структурі. Наприклад, у твердженні «Це рішення не може бути правомірним, бо воно суперечить Конституції» прихованою передумовою є «Все, що суперечить Конституції, є неправомірним», що вказує на імплікаційну структуру. Таким чином, вміння встановлювати домінуючі оператори вимагає не лише знання формальної логіки, а й здатності до інтерпретації та критичної оцінки мовлення.

Варто також враховувати, що в деяких аргументах домінує не один, а кілька логічних операторів, особливо в складних міркуваннях. Тому необхідно використовувати метод шарування: спочатку виділяються найвищі за рівнем логічні зв'язки, а потім – підпорядковані. Цей підхід дозволяє уникнути спрощення структури аргументу та зберегти його логічну повноту.

Отже, встановлення домінуючих логічних операторів є необхідною процедурою в аналізі аргументів, яка забезпечує точність, обґрунтованість та дійсність міркування. У практичній площині – зокрема в правовій, науковій або публічній дискусії – це дозволяє уникнути логічних помилок, маніпуляцій та помилкових висновків. Розвиток навичок виявлення та інтерпретації логічних операторів має фундаментальне значення для формування критичного мислення та раціонального спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 536 с.

2. Шуть А. О., Хребтова А. А., Солоха О. В. Логіка як елемент юридичних міркувань та її застосування у процесі складання юридичних документів. Збірник наукових праць Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Серія: Юридичні науки. 2022. Вип. 3 (50). С. 102–108.

Юдіна Аліна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДЖЕНЬ

Логіка є одним з найважливіших аспектів нашого життя. Саме логіка допомагає нам послідовно і правильно формувати наші думки, виявляти

хибні ідеї та робити обґрунтовані висновки. Вона є фундаментом у процесі пізнання, який допомагає відокремлювати істину та хибу.

Ключовим елементом логічного аналізу є судження. Судженням називають форму мислення, за допомогою якого затверджується чи заперечується певний зв'язок між предметом і його ознаками, властивостями тощо. Структуру судження вивчало багато науковців та філософів, але найбільше його розглядав Аристотель, який поглиблено вивчав класичну логіку, класифікацію суджень та систематизував знання з приводу науки.

Судження має багато характеристик, які показують різноманітність цього поняття. По-перше, дивлячись на те, яким чином зв'язуються поняття, судження можуть або щось стверджувати, або заперечувати. Наприклад, «Людина їсть яблуко», «Викладач не оцінив студента». Відповідно, перше судження стверджує, а друге – заперечує. Заперечення у даному прикладі сформувалось за допомогою заперечної частки «не».

По-друге, судженням можуть бути або істинним, або хибним. Наприклад, «Сонце встає за сходу» – істина, «Сонце встає із заходу» – хиба. Визначення істинності судження можна за допомого розуміння чи правильно відображено реальну дійсність у реченні. Якщо твердження не співпадає з реальність і не може існувати в реальному житті, то дане судження буде хибним, але якщо навпаки, певна думка може існувати, то судження буде істинним.

Також, судження складається з двох елементів, які допомагають правильно аналізувати твердження. Поняття, яке висловлюється, називають суб'єктом і позначають великою латинською літерою S. Суб'єкт відповідає на питання «про що/кого йдеться?», «хто/що є носієм ознаки?». Поняття, через яке висловлює себе суб'єкт, називають предикатом і позначають великою латинською літерою P. Предикат відповідає на питання «що стверджується/заперечується про суб'єкт?». Суб'єкт і предикат є термінами судження. Більш того, крім термінів, до структури судження входять ще два елементи: зв'язка і квантор. Зв'язка найчастіше висловлюється частками «є», «не є» і позначається тире «-». Зв'язка демонструє зв'язок між суб'єктом і предикатом. Квантор, у свою чергу, є словом, яке визначає обсяг суб'єкта та встановлює вид судження. Часто при кванторі використовують такі слова як «дехто», «жоден» тощо.

Судження виражається за допомогою речення, але варто вказати, що не кожне речення є судженням. Речення не буде судженням, якщо воно має спонукальний або питальний характер. Розповідні речення будуть судженнями, так як тільки вони можуть бути істинними або хибними. Варто зазначити, що є ще декілька ознак, які відрізняють речення

від судження. По-перше, різними реченнями може бути виражений сенс одного і того самого судження. Тобто слова, позиції та підхід щодо вираження думки можуть бути різними, але сенс речення все одно залишається незмінним. Так само, можна вважати, що різні судження можуть передавати зміст одного і того самого речення. Крім того, структура судження і речення можуть суттєво не збігатися, так як критерії для визначення їх певних видів різняться. До прикладу, просте речення може не бути простим судженням, і навпаки. Так само, речення, як і судження, може мати суб'єкт та предикат, але це не значить, що судження буде мати їх, якщо вони є у реченні.

Структура судженням не може бути одноманітною, а тому, його розрізняють на просте і складне. Простим судженням є тоді, коли містить один суб'єкт та один предикат. Наприклад, у реченні «Студент вивчає логіку» суб'єктом буде один об'єкт – «студент», і предикатом так само буде один об'єкт – «логіка». Складним судження називають таке судження, яке містить у собі декілька суб'єктів або предикатів. Наприклад, речення «Студент вивчає логіку і теорію права» суб'єктом так і залишиться один об'єкт – «студент», а предикатів вже буде декілька – «логіка» і «теорія права».

Отже, судження є одним з найголовніших елементів, які формують науку логіка. Розроблена ще Аристотелем система поняття суджень створила фундамент для формування науки. Судження є різноманітним поняттям, яке включає у собі різну характеристику та різносторонність видів, і саме це робить поняття таким ключовим та значущим для логіки.

Яриловець Гліб
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВИКОРИСТАННЯ УМОВНОГО ТА УМОВНО-КАТЕГОРИЧНОГО УМОВИВОДІВ ПРИ АНАЛІЗІ ТА ОЦІНЦІ СУДОВИХ ДОКАЗІВ

Конституційні приписи встановлюють, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, що передбачає не лише неухильне дотримання процесуальної форми, але процес, сутність якого полягає у з'ясуванні обставин справи та перевірці їх доказами [1, с. 29]. Специ-

фіка судового пізнання полягає у необхідності ретроспективного відтворення обставин події, що вимагає від судді достовірного встановлення фактів, яке неможливе без застосування законів та форм абстрактного мислення, які забезпечують перехід від імовірного знання, характерного для етапу висунення версій, до достовірного знання, необхідного для ухвалення рішення [2, с. 117].

Таким інструментом виступає умовивід, який являє собою логічну форму мислення, за допомогою якої з одного або кількох відомих суджень виводиться нове судження, що містить нове знання [2, с. 85].

В контексті встановлення причинно-наслідкових зв'язків особливу роль відіграє суто умовний умовивід, побудова якого здійснюється шляхом формування ланцюжка суджень, де наслідок попереднього засновку стає підставою для наступного. Такий логічний механізм дозволяє об'єднати окремі факти в єдину систему, демонструючи, що існування однієї обставини з необхідністю зумовлює появу іншої [2, с. 153]. Висновок у такому силогізмі ґрунтується на загальному логічному правилі: наслідок наслідку є наслідком підстави, що дозволяє ретроспективно відтворити події та побудувати версії, поєднавши розрізнені факти в єдину причинно-наслідкову послідовність.

Використання такої форми мислення надає можливість перевірити узгодженість системи доказів через виявлення найменших логічних розривів у ланцюгу причинних зв'язків, що виступає запорукою уникнення судових помилок та забезпечення повноти дослідження обставин справи [1, с. 115].

Поряд із встановленням причинно-наслідкових зв'язків, процес правозастосування вимагає безпосереднього співвіднесення встановлених фактів із нормами права, що реалізується через умовно-категоричний силогізм – дедуктивний умовивід, у якому один із засновків є судженням умовним, а другий засновок і висновок – категоричними [2, с. 154].

Теорія аргументації розрізняє стверджувальний (modus ponens) та заперечний (modus tollens) модуси такого умовиводу, проте визначальну роль у процедурі кваліфікації відіграє саме modus ponens, логічна структура якого передбачає закономірний рух думки від ствердження істинності підстави до ствердження істинності наслідку [1, с. 92].

Саме стверджувальний модус умовно-категоричного умовиводу виступає формальною основою юридичної оцінки діяння, де більший засновок формулює загальне нормативне правило, що пов'язує наявність певних ознак із конкретними правовими наслідками, а менший – констатує наявність таких ознак у діянні конкретної особи на підставі зібраних

доказів [2, с. 154]. Таке зіставлення фактичних обставин справи з абстрактною моделлю правової норми дозволяє зробити обґрунтований висновок про настання відповідної юридичної відповідальності [3, с. 97]. Логічна помилка у такому міркуванні, зокрема перехід від ствердження наслідку до ствердження підстави, неприпустима, оскільки один і той самий правовий наслідок може бути викликаний різними причинами [1, с. 155]. Суворе дотримання правил стверджувального модусу гарантує, що за умови істинності вихідних засновків отриманий висновок матиме характер достовірного, а не імовірного знання [1, с. 92].

Невід'ємним елементом доказової діяльності є також використання заперечного модусу (modus tollens) умовно-категоричного умовиводу, логічна структура якого передбачає рух думки від заперечення істинності наслідку до заперечення істинності підстави [1, с. 97].

Такий логічний прийом виступає інструментом спростування хибних версій та доведення невинуватості особи, зокрема при побудові алібі, оскільки дозволяє розірвати причинно-наслідковий зв'язок між імовірною подією та її обов'язковими слідами у матеріальному світі [2, с. 155]. Логіка міркування в такому випадку ґрунтується на аксіомі, що якщо певна причина (діяння конкретної особи) обов'язково викликає певний наслідок (залишення слідів на місці події або присутність особи в певному місці у визначений час), то встановлена відсутність такого наслідку (відсутність слідів або перебування особи) свідчить про відсутність самої причини [3, с. 97]. Коректне застосування заперечного модусу дозволяє виключити з доказової бази недостовірні дані, відкинути необґрунтовані обвинувачення та забезпечити об'єктивність судового розгляду через механізм фальсифікації хибних гіпотез [2, с. 257].

Підсумовуючи викладене, варто констатувати, що майстерне володіння технікою побудови умовних та умовно-категоричних умовиводів виступає необхідною передумовою забезпечення законності та обґрунтованості судових рішень. Логічна коректність побудови умовиводів унеможливлює виникнення судових помилок, гарантуючи повну відповідність висновків суду фактичним обставинам справи. Таким чином, логічна грамотність постає не лише ознакою високої професійної культури юриста, але й дієвим інструментом реалізації справедливого правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юркевич О. М., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. та ін. Логіка : підручник / за заг. ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2022. 220 с.

2. Бліхар В. С., Левкулич В. В., Олексюк М. М. та ін. Логіка для юристів : підручник. 2-ге вид., перероб. та допов. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с.

3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посіб. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 240 с.

Шевченко-Кудіна Альона
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
аспірантка кафедри
адміністративного права та
адміністративної діяльності,
19-25з-03

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ РЕЗЕРВАМИ

В умовах тривалих воєнних загроз, енергетичних та продовольчих криз державні резерви набувають особливого значення як інструмент забезпечення безпеки держави та стійкості суспільства. В Україні трансформація системи управління державними резервами триває не один рік і свідчить про переорієнтацію державної політики від утримання складів до запровадження сучасної системи управління резервами, зорієнтованої на прозорість, ефективність та відповідальність.

Проте, попри активну нормотворчу й управлінську діяльність, філософський вимір управління державними резервами залишається малодослідженим.

Розглядаючи поняття «філософія управління ресурсами», слід зауважити, що його зміст виходить далеко за межі суто технічних рішень щодо обліку, зберігання чи логістики. Управління ресурсами сьогодні неминуче включає як нормативні, так і епістемологічні питання: якими мають бути цілі управління, на які знання ми спираємося, як враховуємо невизначеність і довгострокові наслідки.

М. Уоллес розглядав перехід від традиційних методів управління природними ресурсами до екосистемного управління, що означало зміну філософії – від зосередження на максимізації окремих ресурсів і технічному контролі над природою до цілісного бачення екосистем, їхніх про-

цесів і меж. Таке управління розглядає людину як частину соціоекологічної системи та поєднує екологічні, соціальні й політичні чинники у процесі прийняття рішень. Воно також передбачає ширшу участь громадськості, міжінституційну співпрацю та адаптивне навчання замість суто ієрархічного й експертно орієнтованого управління [1, с. 30–31].

К. Нсірім у своїй праці визначає філософію управління ресурсами не просто як технічне використання ресурсів, а як глибоку систему принципів і цінностей, яка має бути складовою стратегічного планування і національної політики [2, с. 86].

Звідси випливає, що управління державними резервами не може розглядатися лише як технічна функція виконавчої влади. Воно має бути проявом певної філософії публічної влади.

Важливим є те, що філософія управління державними резервами є частиною ширшої філософії публічного управління. У сучасних дослідженнях пропонується розглядати філософію публічного адміністрування як напрям, що поєднує аналіз онтології публічної влади, етики, політичної філософії та теорії управлінської практики [3, с. 66].

Також науковцями підкреслюється, що публічне управління потребує цілісної філософської парадигми, у межах якої поєднуються знання про природу держави, суспільства, публічної влади та ціннісні засади служіння публічному інтересу [4, с. 333].

Отже, під час реалізації своїх повноважень у сфері управління державними резервами публічна адміністрація повинна усвідомлювати відповідальність перед громадянами в умовах криз, визначати пріоритетні цінності (безпека, свобода, економіка, справедливість) та балансувати між поточним споживанням, резервуванням і інвестиціями в майбутнє.

Онтологічно державні резерви можна визначити як інституціоналізований потенціал суспільства реагувати на надзвичайні ситуації, нестачу критичних ресурсів, військові загрози та інші кризи. Вони існують не лише як запаси матеріальних цінностей (продовольство, паливо, енергоресурси тощо), а й як система норм, органів управління та процедур формування і використання.

Українське законодавство закріплює державні резерви як окремий об'єкт публічного управління, пов'язаний із цілями національної безпеки, цивільного захисту та економічної стабільності [5].

Філософія управління державними резервами повинна ґрунтуватися на системі базових цінностей. Насамперед ідеться про людиноцентризм і повагу до гідності, оскільки резерви створюються передусім для захисту життя та задоволення базових потреб населення в умовах криз.

Не менш важливими є соціальна справедливість і солідарність, адже механізм державних резервів покликаний запобігти ситуаціям, у яких виживання залежить виключно від приватних ресурсів, і забезпечити підтримку найуразливіших груп населення.

Ключове місце у цій філософії посідає міжпоколінна відповідальність. У цьому аспекті відсутність або розкрадання резервів слід розглядати як етичне порушення щодо майбутніх поколінь. Водночас необхідними складовими ефективного управління є прозорість і підзвітність, що реалізуються через відкритість даних, громадський контроль і персональну відповідальність посадових осіб.

Слід також враховувати, що управління державними резервами здійснюється в умовах високої невизначеності. Адже неможливо точно передбачити, коли і де станеться надзвичайна ситуація, а тому складно оцінити обсяги ресурсів, які будуть потрібні. У таких умовах філософія управління державними резервами має визначати, які типи знань слід вважати легітимними (експертні прогнози, дані моделювання, історичний досвід, «знання з практики»), як поєднувати технічну раціональність (розрахунки, моделі) з етичною раціональністю (оцінку справедливості рішень), а також як будувати інститути, здатні навчатися на власних помилках і адаптуватися до нових загроз.

На основі розглянутих теоретичних підходів та аналізу українських і зарубіжних практик можна сформувати ключові принципи філософії управління державними резервами. До них належать:

- превентивність, що орієнтує систему на завчасне реагування на потенційні загрози;
- достатність і пропорційність, які забезпечують баланс між готовністю до криз і економічною доцільністю;
- децентралізація та субсидіарність, що підвищують оперативність і гнучкість реагування;
- прозорість і участь громадян, які гарантують відкритість і громадський контроль;
- інтегрованість політик, що передбачає узгодження управління резервами з політиками безпеки, цивільного захисту та сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Wallace M. G., Cortner H. J., Moote M. A., Burke S. Moving Toward Ecosystem Management: Examining a Change in Philosophy for Resource Management // *Journal of Political Ecology*. 1996. Vol. 3, no. 1. P. 1–36. DOI: https://doi.org/10.2458/v3i1.20457.

2. Nsirim K. E. The Philosophy of Resource Management and the Challenge of Leadership in Nigeria // *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*. 2023. Vol. 4, no. 5. P. 85–90. DOI: https://doi.org/10.51699/cajlpc. v4i5.833.

3. Ongaro E. Philosophy for Public Administration // *Connecting Philosophy and Public Administration*. Foundations of Government and Public Administration. Cham: Palgrave Macmillan, 2026. Vol. 1. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-032-01769-7_2.

4. Gildenhuys J. S. H. *The Philosophy of Public Administration: A Holistic Approach* [Electronic resource]. Stellenbosch: Sun Press, 2004. URL: https://scholar.sun.ac.za/server/api/core/bitstreams/9cbd0b06-b1f6-474a-ad36-1151707984d4/content (дата звернення: 14.12.2025).

5. Про державні резерви: Закон України від 09 серп. 2023 р. № 3310-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310–20 (дата звернення: 14.12.2025).

Бондарєв Тимур
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЦИФРОВЕ БЕЗСМЕРТЯ: ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КОПІЮВАННЯ СВІДОМОСТІ

Сучасний розвиток нейротехнологій та штучного інтелекту актуалізує ідею цифрового безсмертя, яке реалізується через копіювання людської свідомості (mind uploading). Цей процес передбачає сканування мозку з достатньою точністю та створення його функціонально ідентичної цифрової копії, здатної існувати в комп'ютерному середовищі незалежно від біологічного субстрату. Така перспектива, популяризована трансгуманістами, відкриває можливості подолання біологічної смерті, але водночас вимагає ґрунтовного етико-філософського аналізу.

Філософський аналіз починається з проблеми природи свідомості. Функціоналістська парадигма (Г. Патнем, Д. Льюїс) стверджує, що свідомість є обчислювальною функцією і може бути реалізована на будь-якому фізичному або цифровому носії. У цьому випадку копія свідомості буде не просто подібною, а тотожною оригіналу за всіма психічними властивостями. Протилежна позиція – біологічний натуралізм Дж. Сьорла – наголошує, що свідомість є емерджентною властивістю саме біологічного мозку і не може бути відтворена на кремнієвому субстраті без втрати якісних характеристик переживання.

Центральним філософським вузлом є питання особистої ідентичності. Д. Парфіт у праці «Причини та особи» пропонує психологічну теорію

континуїтету: ідентичність визначається зв'язком пам'яті, переконань, бажань та намірів. Під час копіювання виникає парадокс телепортації: якщо оригінал знищується після сканування, а копія активується, чи продовжує «я» існувати? Ще складнішою стає ситуація створення кількох копій одночасно – принцип чисельної ідентичності порушується, і постає питання, кому саме належить «справжнє» «я».

Етичний аналіз виявляє низку фундаментальних проблем. Першою є проблема автономії та інформованої згоди. Чи етично створювати цифрову копію без чіткої, добровільної та поінформованої згоди оригіналу? Чи має копія право на існування та подальше «життя»? Друга проблема – моральний статус цифрової копії. Якщо копія володіє феноменальною свідомістю, вона набуває статусу моральної особи і вимагає захисту прав, аналогічних правам людини. Це змушує переглядати традиційну антропоцентричну етику.

Соціально-етичні наслідки копіювання свідомості також значні. Технологія, ймовірно, стане доступною лише для заможної частини суспільства, що призведе до формування «цифрової еліти», яка здобуває безсмертя, тоді як решта населення залишається в межах природного життєвого циклу. Така ситуація посилить глобальну нерівність і може спричинити етичні конфлікти щодо розподілу цифрових ресурсів. Крім того, масове створення копій загрожує «цифровим перенаселенням» і необхідністю регулювання «народження» та «вимкнення» свідомостей.

Екзистенціальний вимір проблеми стосується сенсу людського буття. Екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, М. Гайдеґґер) наголошує, що усвідомлення кінцевості існування є джерелом автентичності та мотивації. У світі цифрового безсмертя, де смерть перестає бути неминучою, виникає ризик втрати екзистенціальної напруги, апатії та знецінення досвіду.

Отже, етико-філософський аналіз копіювання свідомості в контексті цифрового безсмертя свідчить: технологічний прогрес не може відбуватися за рахунок втрати людської сутності. Необхідна розробка комплексної нормативної бази – етичних принципів, філософських критеріїв та правових механізмів, – яка забезпечить баланс між інноваціями та збереженням гідності, ідентичності й автономії

ЗМІСТ

Вступне слово 3

ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Абдурахманова Руслана
ТІЛЕСНІСТЬ ЯК ПАСТКА ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКА ДЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРАЗУ КАТЕРИНИ ГОВАРД 5

Алексєєв Павло
ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ 7

Алєксєєнко Влада
ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАДИЦІЙ: ВІД АНТРОПОЛОГІЗМУ ДО СУЧАСНОЇ МЕТАФІЗИКИ 9

Андрієвська Анна
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВА ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ 11

Апостолов Василь
НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ 13

Архипенко Андрій
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ПРОБЛЕМА ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ 14

Базаєв Олексій
СТАТУС ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНЦІВ В ЄС ЯК КАТАЛІЗАТОР ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗРАЗКА 16

Барчан Ілона
КРИЗА УНІВЕРСАЛІЗМУ В КОНЦЕПЦІЇ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ГЕНРІ КІССІНДЖЕРА: ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ 19

Баськов Андрій
ІДЕЯ ГАРМОНІЇ У ФІЛОСОФІЇ 21

Белякова Анастасія
АВТОНОМІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ПАТЕРНАЛІЗМ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ 25

Білик Катерина
ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО ПРАВА 27

Білинська Єва
МЕРЕЖЕВИЙ СВІТ КРІЗЬ ПРИЗМУ РИЗОМИ 29
Біцура Артем
СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ГІПОТЕТИЧНОГО ІМПЕРАТИВУ ІММАНУЇЛА КАНТА 31
Бобровник Софія
АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ 33
Бойчук Марія
РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ 36
Бондаренко Варвара
КОНЦЕПЦІЯ «ВІЧНОГО МИРУ» ІММАНУЇЛА КАНТА ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ 37
Вайкулін Артур
ФУНКЦІЇ СВІДОМОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ТА МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ 40
Варгата Анна
АКСІОМИ У ПРАВІ: ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ 41
Варич Софія
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 43
Вацяк Анастасія
ЗИГМУНД ФРЕЙД: НАРОДЖЕННЯ ПСИХОАНАЛІТИКИ 45
Вірська Катерина
НІЦШЕАНСЬКА ІДЕЯ НАДЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ 47
Волосовець Олена
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 50
Вус Андрій
ФЕНОМЕН ДОВІРИ ЯК ОНТОЛОГІЧНА УМОВА ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ 53
Гайдук Вікторія
ПРОБЛЕМА СВОБОДИ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО КОНТРОЛЮ 55
Гоголь Влада
ФІЛОСОФІЯ СПОЖИВАННЯ: ЛЮДИНА ЧИ РІЧ? 57

Голик Богдан
AMOR FATI (ЛЮБОВ ДО ДОЛІ): НІЦШЕАНСЬКА АЛЬТЕРНАТИВА СУЧАСНОМУ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ПЕСИМІЗМ 59
Голіздра Максим
ФІЛОСОФСЬКА ДИЛЕМА ГОББСА ТА ЛОККА: БЕЗПЕКА VS СВОБОДА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ 62
Грицаєнко Олексій
ФІЛОСОФІЯ І ЛЮДИНА: ОСМИСЛЕННЯ СВІТУ ТА БУТТЯ..... 64
Гулаткан Соломія
ПРАВО ПІСЛЯ КОЛОНІАЛІЗМУ Й ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МОРАЛІ..... 65
Гусак Анастасія
СМІХ І СЛЬОЗИ: АНТРОПОЛОГІЧНА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ 68
Гусєва Олександра
ПРОБЛЕМА АВТЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ 70
Давидова Варвара
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРАВА 72
Дворнік Софія
ДЖЕРЕЛА, ФОРМАТ І ХАРАКТЕР НЕБЕЗПЕКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ..... 74
Деригуз Вадим
ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІЗНАННЯ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ 77
Дернова Діана
ІСТОРИЧНИЙ ОБРАЗ АННИ БОЛЕЙН: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ВЛАДИ, МОРАЛІ ТА РЕПУТАЦІЇ..... 78
Дикаленко Катерина
ФЕНОМЕН ПРОСЬЮМЕРИЗМУ В УМОВАХ ПІЗНЬОГО КАПІТАЛІЗМУ 81
Доброхотова Домініка
ФІЛОСОФІЯ КАЯТТЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ 84
Довгий Данило
ЕТИКА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ..... 85

Дубинець Софія
ЕСТЕТИЗАЦІЯ ПОТВОРНОГО В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ: ОНТОЛОГІЧНІ ТА АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ 87
Єрмак Віолетта
СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВОВИХ НОРМ 89
Задіріна Регіна
ПОНЯТТЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ 91
Засенко Євгенія
ЦІННОСТІ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРГУМЕНТАЦІЇ 94
Зубко Каріна
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ 96
Кабанець Костянтин
ПОТЕНЦІЙНИЙЕМІГРАНТ ЯК ЛЮДИНА ЕПОХИ МЕТАМОДЕРНУ 99
Калініченко Максим
АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ХАРАКТЕР ПРОТЕСТАНТИЗМУ 101
Каменський Владислав
ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ У ФІЛОСОФІЇ І. КАНТА ЯК ЛІМІНАЛЬНА СТРУКТУРА 104
Капець Олександр
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД 106
Квятковський Данііл
СВОБОДА ВОЛІ: ЧИ СПРАВДІ ЛЮДИНА ВІЛЬНА? 108
Кесарелі Владислав
ПРОБЛЕМА ДОБРА ТА ЗЛА У ФІЛОСОФІЇ 110
Кириленко Дмитрій
КОНЦЕПЦІЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ШЛЯХ ДО ЛЮДСЬКОГО ЩАСТЯ 112
Клим'юк Вікторія
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ НОВОГО ЧАСУ 114
Ковтушенко Єлизавета
ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В ЕПОХУ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 115
Козін Іван
ІНТУЇЦІЯ В СУДОВОМУ ПРАВОЗАСТОСУВАННІ 118

Колесова Варвара
ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: МІЖ ПРАВОМ, МОРАЛЛЮ І СПРАВЕДЛИВІСТЮ 120
Колишкін Владислав
ПРОБЛЕМА АКТУАЛЬНОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ У МЕЖАХ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ 122
Коломієць Катерина
ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДИНИ У ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 125
Константиновська Ірина
ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ 127
Кочерган Андрій
ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ФІЛОСОФСЬКА Й ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ 130
Кочетков Ростислав
СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ УКРАЇНИ В СУЧАСОМУ СУСПІЛЬСТВІ 132
Кравець Людмила
ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ФІЛОСОФІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СІМ'Ї 134
Кравченко Олексій
СЕНС ЖИТТЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА 137
Кривенко Єлизавета
КУЛЬТУРА ВІРТУАЛЬНОЇ ПРИСУТНОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В ЕПОХУ МЕТАВСЕСВІТІВ 140
Кривошликова Вікторія
СВІДОМІСТЬ ЯК ВИЩА ФОРМА ПСИХІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ 142
Кузьменко Богдан
СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ЕТИКИ 143
Кумарітова Катерина
ЕМОЦІЇ VS РОЗУМУ: ЩО НАСПРАВДІ КЕРУЄ ЛЮДИНОЮ? 146
Куниця Владислав
ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ІММАНУЇЛА КАНТА ТА ГЕОРГА ВІЛЬГЕЛЬМА ФРІДРІХА ГЕГЕЛЯ 147
Кушей Кирил
ВПЛИВ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВО 149

Личманюк Вікторія
ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО СУДОЧИНСТВА 151
Ліпко Максим
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРАВА: ЛЮДИНА ЯК ЦЕНТР ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ 153
Літвінова Альона
ЕВТАНАЗІЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ФІЛОСОФІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ 155
Ліхтанська Анастасія
КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН 157
Луканіна Єлизавета
РЕФОРМАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯТПРАВОСВІДОМОСТІ: ВІД ЦЕРКОВНОГО АВТОРИТЕТУ ДО ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 159
Лях Валерія
ЛЮБОВ: НАЙБІЛЬША ДУХОВНА СИЛА ЧИ НАЙБІЛЬША ІЛЮЗІЯ? 162
Макаренко Дмитро
ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ: МЕЖІ ЛЕГІТИМНОГО НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ 164
Марич Анна
ПРОБЛЕМА ВІДЧУДЖЕННЯ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ 166
Марків Марта
ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК СТАБІЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА 168
Мартиненко Анастасія
УТОПІЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ЖАНР: СОЦІАЛЬНІ ІДЕАЛИ ТОМАСА МОРА ТА ТОММАЗО КАМПАНЕЛЛИ 171
Маслов Євгеній
ПРОБЛЕМА ІСТИНИ У ФІЛОСОФІЇ 172
Матвійчук Оксана
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ» 175

Метелюк Дмитро
ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ЛЮДВІГА ФЕЙЄРБАХА 177
Мовчан Маргарита
ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА БУТТЯ. ПРОСТІР І ЧАС У ВІРТУАЛЬНОМУ ВИМІРІ 180
Можаровська Альона
ФІЛОСОФІЯ СВОБОДИ ЖАНА-ПОЛЯ САРТРА 182
Морозова Лоліта
КОНЦЕПЦІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ДЖОНА РОЛЗА І ЇЇ ВПЛИВ НА ВИЗНАЧЕННЯ ОБСЯГУ СУДОВОЇ ДИСКРЕЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 184
Мостовий Семен
ЗАКОН ПРОТИ МОРАЛІ: ЧИ ЗОБОВ'ЯЗАНІ МИ ВИКОНУВАТИ НЕСПРАВЕДЛИВИЙ ЗАКОН? 187
Музиченко Назар
ДИЛЕМА МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ: АКСІОЛОГІЧНА МЕЖА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 189
Мушкет Маргарита
ФІЛОСОФІЯ СТРАХУ: РОЛЬ СТРАХУ В ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ 190
Натолока Давід
ДІАЛЕКТИКА ЯК МЕТОД ПІЗНАННЯ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ 193
Непоп Олександр
РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ФОРМУВАННІ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ СУЧАСНОГО ПРАВНИКА 194
Нестеренко Анна
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ВИМІРИ 196
Нечипоренко Ігор
ІНТУЇЦІЯ ТА МІСТИЧНИЙ ДОСВІД ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ 197
Нощенко Арсеній
АБСУРД ЯК ДЖЕРЕЛО СВОБОДИ: ЧИ АКТУАЛЬНИЙ СІЗІФ КАМЮ У XXI СТОЛІТТІ? 200
Омельяненко Нона
ОСМИСЛЕННЯ МЕЖ ПРАВ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ 202

Онацька Златослава
ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ІСТОРИЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР 204
Орловський Ілля
ОЦІНКА РИЗИКІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ Й ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ 206
Осипенко Світлана
ФІЛОСОФІЯ ПОСТМОДЕРНУ: ТЕОРІЯ РІЗОМИ 208
Палажченко Ганна
ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР 210
Пашинська Дарина
ЛЮДИНА ТА ТЕХНОЛОГІЇ 213
Пашкова Наталья
КОНЦЕПЦІЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ 215
Перегорода Катерина
ТРАНСГУМАНІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ: АКАДЕМІЧНИЙ ДОПІНГ У КОНТЕКСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ 217
Передерій Ірина
СУТНІСТЬ І СЕНС ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 219
Петришин Іван
ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ 222
Піголенко Олександр
УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ 226
Підручний Олександр
ЛЮДСЬКА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ В МЕЖОВИХ СИТУАЦІЯХ: СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ АНТРОПОЛОГІЇ К. ЯСПЕРСА 228
Плакса Валерія
ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВОСВІДОМОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 230
Погуляй Софія
ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 231
Подвезько Анна
ЛОГІКА ПРАВА У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ: КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЮРИСТА ТА ПРЕСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 234

Полумисна Марія
ФІЛОСОФІЯ ЯК ПІДГРУНТЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦІ К. МАРКСА І Ф. ЕНГЕЛЬСА «НІМЕЦЬКА ІДЕОЛОГІЯ») 235
Прібилова Варвара
БУДДИЗМ ЯК ВЧЕННЯ ПРО ПОДОЛАННЯ СТРАЖДАННЯ..... 237
Прокопович Давид
ПРАВО ТА МОРАЛЬ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РІШЕННЯ АЛГОРИТМІВ 239
Прядко Олександр
ВПЛИВ АРІСТОТЕЛЯ Й ПЛАТОНА НА РОЗВИТОК ФІЛОСОФІЇ 240
Птуха Ангеліна
ГЕНДЕРНА ТІЛЕСНІСТЬ ЯК СИМУЛЯЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ 242
Пугач Ірина
СЕНС ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВОБОДИ ВИБОРУ: ФІЛОСОФІЯ БЕРНАРА ВЕРБЕРА 245
Рашина Тетяна
ЛЮДИНА У СТАТУСІ «РЕСУРСУ»: ФЕНОМЕН САМОЕКСПЛУАТАЦІЇ І ТІЛЕСНА КОМОДИФІКАЦІЯ 247
Рикова Таїсія
ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ Я К СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ 250
Рожко Нікіта
ОНТОЛОГІЧНИЙ ШОК ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНА РОЗГУБЛЕНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 252
Розкладка Альона
СОЦІАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ 254
Романенко Дмитро
ЮРИДИЧНИИЙ ПОЗИТИВІЗМ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА НАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЗАКОНУ:РОЗРИВ МІЖ ПРАВИЛОМ І СОВІСТЮ 255
Сагайдачна Поліна
ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА СУПЕРІНТЕЛЕКТУ 257
Садовський Ярослав
ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК 259

Серюженко Катерина
МЕТАМОРФОЗИ ВЛАДИ: ВІД СУСПІЛЬСТВА СУВЕРЕНІТЕТУ ДО СУСПІЛЬСТВА КОНТРОЛЮ 262
Сидорчук Дар'я
ПРАВО ЯК МІРА СВОБОДИ ЧЕРЕЗ ОСМИСЛЕННЯ ІММАНУЇЛА КАНТА 265
Синякова Меланія
СВОБОДА ТА ЇЇ РОЗУМІННЯ У ФІЛОСОФІЇ Г. ГЕГЕЛЯ 267
Сікора Ярослав
СВОБОДА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ МЕЖІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ 269
Сінчук Владислав
ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ 271
Сірко Анастасія
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА 273
Скаб'як Аліна
ПРОБЛЕМА МОРАЛІ У ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ 275
Сокур Софія
ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ ПРАВА: МІНЛИВА СПРАВЕДЛИВІСТЬ 277
Сопельник Софія
ЕКОЦИД У ВІЙНІ ТА ФІЛОСОФІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ 279
Степанов Матвій
ПРО ФІЛОСОФІЮ Г. ДЕЛЬОЗА В КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ КОНТЕКСТІ 281
Стеценко Ян
ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ 283
Сухотепла Карина
МОРАЛЬНИЙ ВИБІР В УМОВАХ НОРМАТИВНОГО КОНФЛІКТУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 286
Тарануха Владислав
ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: ОСНОВНІ ІДЕЇ 287
Тимофєєнко Карина
КОНЦЕПЦІЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ШЛЯХ ДО ЩАСТЯ ЛЮДИНИ 290
Ткач Максим
ЗАГАЛЬНО ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО ТА СУЧАСНОСТІ 292

Ткаченко Андрій
ПРАВО ВІЙНИ ТА МИРУ В МОРАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ КАНТА 294
Ткаченко Нікіта
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ 297
Ткачук Ольга
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ЗАГРОЗА ЧИ НОВИЙ ЕТАП ЕВОЛЮЦІЇ? 298
Торохтій Ірина
СЕНС ЖИТТЯ: ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ 300
Федорова Ольга
ПРОБЛЕМА ІСТИНИ В ЮРИДИЧНОМУ ПІЗНАННІ 301
Фісун Назар
АКТУАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ АБСУРДУ АЛЬБЕРА КАМЮ У СЬОГОДЕННІ 303
Холод Денис
ДОБРО І ЗЛО ЯК ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ МОРАЛІ 305
Чабаненко Тетяна
ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ЦІННІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ 307
Часовських Вікторія
СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ ТА ЗАКОНУ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ 309
Черняк Софія
РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 311
Чех Марина
ЦИФРОВИЙ СУВЕРЕНІТЕТ: ВІД ТЕРИТОРІАЛЬНОСТІ ДО АЛГОРИТМІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ 313
Чечкіна Катерина
«ФОРМУЛА РАДБРУХА» ЯК ТЕОРІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ІДЕЙ СПРАВЕДЛИВОСТІ, ДОЦІЛЬНОСТІ ТА СТАБІЛЬНОСТІ У ПРАВІ 316
Чийпеш Вікторія
ДІАЛЕКТИКА ЯК МЕТОД АНАЛІЗУ ПРАВОВИХ ЯВИЩ 317
Шаблевська Катерина
ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ: ВІД РУЙНАЦІЇ ІЛЮЗІЙ ДО ВІДНАЙДЕННЯ АВТЕНТИЧНОГО СЕНСУ 319

Шатілова Софія
МОРАЛЬ І ПРАВО В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ 321
Шевченко Дмитро
ТЕХНОКРАТІЯ ЯК НОВА ПАРАДИГМА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ВІД РАЦІОНАЛІЗМУ ДО АЛГОРИТМІЧНОГО МИСЛЕННЯ 323
Шевченко Поліна
АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ТА ТЕХНОЦЕНТРИЗМ : ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 326
Юдіна Аліна
СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВА СУСПІЛЬСТВА 328
Юрчик Макар
ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ..... 330
Яриловець Гліб
ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ: СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ 332
Ярошенко Олексій
ВИКОРИСТАННЯ ТА СПОТВОРЕННЯ ІДЕЙ ФРІДРІХА НІЦШЕ У НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМІ 334
Bondarevskyi Artem
THE CHALLENGE OF INFODEMIC: CENSORSHIP OR DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING?.... 336
Danilian Danyil
ALGORITHMIC LONELINESS: WHEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS PRESENT, BUT HUMAN PRESENCE IS ABSENT 338
Diadora Artem
BIOETHICAL ASPECTS OF HUMAN GENOME EDITING 341
Gerasimenko Alina
THE PLASTICITY OF TIME AND THE TEMPORALIZATION OF FREEDOM IN THE EXISTENTIAL PERSPECTIVE OF CHRISTOPHE BOUTON 342
Levchenko Simon
THE NECESSITY OF MORAL UNIVERSALISM 344
Lytvynenko Olesia
THE PHILOSOPHY OF THE ENGELS STATE IN THE RECEPTION OF IVAN FRANKO..... 345

Milner Yaroslav
PHILOSOPHY AS A FORM OF KNOWLEDGE AND AS AN ACTIVITY: M. FOUCAULT'S POSITION 348
Nik Ko
THE IDEA OF THE «HORROR OF HISTORY» ACCORDING TO M. ELIADE 349
Podgorna Viktoria
MEDIA HERO: WHO CREATES THEM AND HOW? 352
Rudyak Danylo, Vinnytska Yevheniia
CURRENT TRENDS OF STOIC PHILOSOPHY FOR HUMAN BEING IN TIMES OF CRISIS 354
Ryzhova Valeriia
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN JUDICIAL ACTIVITY: THE PHILOSOPHICAL DIMENSION OF JUSTICE 356
Smyrnov Stepan
THE CRISIS OF MEANING IN THE MODERN WORLD: PHILOSOPHICAL REFLECTIONS 357
Sukhova Alina
PROBLEM OF APPROACHES TO HAPPINESS: SOCIAL AND EXISTENTIAL DIMENSIONS 360
Svitlychnyi Anatolii
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF DIGITAL ETHICS 362
Vasylenko Kateryna
THE CONCEPT OF NIHILISM IN THE PHILOSOPHY OF FRIEDRICH NIETZSCHE 364
Vatskovskyy Marko
OPPORTUNITIES FOR ALL: RIGHTS OF MARGINALIZED GROUPS IN MARTHA NUSSBAUM'S PHILOSOPHY 366
Yaroshenko Oleksii
LIFE AFTER LIFE: THE DIGITAL FOOTPRINT AS A FORM OF IMMORTALITY 368

ЛОГІКА І ПРАВО

Абдурахманова Руслана
«ГІБРИДНА ВІЙНА»: ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ 371
Алексєєв Павло
ЛОГІКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОЧНОСТІ НОРМ ПРАВА 373

Алєксєєнко Влада
ЛОГІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ 375
Балабас Софія
ОСОБЛИВОСТІ ІНДУКТИВНИХ ТА ТРАДУКТИВНИХ АРГУМЕНТІВ ТА ЇХ СИЛА В ОБГРУНТУВАННІ 377
Баланова Дар'я
ФОРМАЛЬНА ЛОГІКА В ПОЗИТИВНОМУ ПРАВІ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА НЕДОСТАТНІСТЬ 379
Балдіна Ангеліна
КЛАСИФІКАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ 382
Барабаш Єлизавета
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДІАГРАМ ВЕННА В ЮРИДИЧНІЙ ЛОГІЦІ 383
Барчан Ілона
ЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ 386
Білик Катерина
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ТЕРОРИЗМ» 388
Галян Ангеліна
ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ У ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО 389
Гоков Назар
ВИКОРИСТАННЯ ЗАКОНІВ ЛОГІКИ СТОРОНАМИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ 391
Головчанська Єва
ПРОБЛЕМАТИКА ЛОГІЧНО НЕКОРЕКТНИХ ЗАПИТАНЬ В ПРОЦЕСІ СУДОЧИНСТВА 394
Гриневич Назар
ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРИРОДА, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ, ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ 396
Гриценко Катерина
ФОРМАЛЬНА ЛОГІКА І ПОЗИТИВНЕ ПРАВО 398
Дворнік Софія
ЮРИДИЧНИЙ СИЛОГІЗМ ЯК ФОРМА ДОВЕДЕННЯ В ПРАВОВІЙ АРГУМЕНТАЦІЇ 401
Доброхотова Домініка
«СПРАВА СПЕЛЕОЛОГІВ» ЛОНА ФУЛЛЕРА: ТЕХНІКИ ВИКОРИСТАННЯ АРГУМЕНТІВ 403

Донець Аріна
ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ 405
Дубинець Софія
ЛОГІКА ЗАПИТАНЬ: ТАКТИКО-РИТОРИЧНІ ПРИЙОМИ ПІД ЧАС ДОПИТУ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ 408
Дятькова Софія
ПСИХОЛОГІЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ЛОГІЧНИХ ПОМИЛОК 410
Жарикова Єлизавета
ЛОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ 412
Зубарєва Ярослава
ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНОГО ЛОГІЧНОГО КВАДРАТА ОПОЗИЦІЙ В ПРАВІ 414
Зубко Каріна
ЛОГІКО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ 416
Івахненко Аліна
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КОРУПЦІЯ» 419
Казанцева Анастасія
ПАРАДОКСИ ПРАВОСУДДЯ: КОЛИ ФОРМАЛЬНО ПРАВИЛЬНЕ ЮРИДИЧНЕ РІШЕННЯ Є АЛОГІЧНІМ 421
Каліберда Дар'я
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗУ «ПРО ПИТНУ ВОДУ ТА ПИТНЕВОДОПОСТАЧАННЯ» 424
Каменський Владислав
АКСІОМИ В ПРАВІ 425
Каптанна Софія
РОЗМЕЖУВАННЯ РОДОВИХ ТА ВИДОВИХ ПОНЯТЬ У НОРМАХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (НА ПРИКЛАДІ СТ. 191–200 КПК УКРАЇНИ) 427
Кеба Каміла
МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНІКИ ДОПИТУ: РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ В РОБОТІ АДВОКАТІВ 430
Кесарелі Владислав
ЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛІЗІЙ В СУДОВИХ РІШЕННЯХ ПО СПРАВАХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ 432

Кириленко Дмитрій
«ГІБРИДНА ВІЙНА»: ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ 434
Кирилко Дар'я
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ТЕРОРИЗМ 437
Клименко Данііл
ЗНАЧЕННЯ ПРИВЕДЕННЯ РЕЧЕНЬ, ЩО МІСТЯТЬ СУДЖЕННЯ, ДО СТАНДАРТНОЇ ЛОГІЧНОЇ ФОРМИ КАТЕГОРИЧНОГО СУДЖЕННЯ..... 438
Ковтушенко Єлизавета
РОЛЬ ДЕДУКЦІЇ ТА ІНДУКЦІЇ У ПРОЦЕСІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА 440
Козін Іван
ТИПОЛОГІЯ ЛЖЕСВІДЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ..... 441
Колесова Варвара
ЛОГІКА ТА МАНІПУЛЯЦІЇ В НАЦИСТСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ 444
Колишкін Владислав
ЛОГІКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ ЛЮДВІҐА ВІТҐЕНШТАЙНА 446
Константиновська Ірина
ТЕМПОРАЛЬНА МОДАЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ 448
Котьолкіна Анастасія
ТИПИ (МОДЕЛІ) ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ 450
Криворучко Єлизавета
ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 452
Крячко Анастасія
КЛАСИФІКАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ 455
Купрійова Анна
ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ..... 457
Лисенко Дар'я
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЯ..... 459
Личманюк Вікторія
АБДУКЦІЯ ЯК МЕТОД ПОБУДОВИ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ..... 460
Макаренко Дмитро
ПРОБЛЕМА ЛОГІЧНОЇ ПРИРОДИ НЕПРЯМИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ВПРОВАДЖЕННІ 463

Марків Марта
ЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КОЛІЗІЙ НОРМ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ 465
Метелюк Дмитро
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КОРУПЦІЯ» 468
Мінайлова Марія
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС» 470
Мушкет Маргарита
ЕТИКО-ЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АЛГОРИТМІЧНОГО СУДОЧИНСТВА 472
Наумова Єва
СТИПУЛЯТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ: МЕТА І ЗНАЧЕННЯ 475
Нестеренко Анна
ЛОГІКО-КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ РОЗПІЗНАВАННЯ СИТУАЦІЙ І РОЗПОДІЛУ ЗНАНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ 476
Німчук Софія
ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 479
Нощенко Арсеній
ЛОГІКА ТЕРОРИЗМУ 480
Нужна Тетяна
ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ 482
Оковита Вікторія
ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ У ВИКЛАДЕННІ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ ЯК ЗАСІБ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ 485
Омельяненко Нона
ЛОГІЧНА СТРУКТУРА НОРМИ ПРАВА У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПРАВА 488
Паншина Єлизавета
ЛОГІЧНЕ ДОКАЗУВАННЯ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ 490
Пахомова Віолетта
ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 492
Перегорода Катерина
АКСІОМИ В ПРАВІ 494
Перепечаєва Олена
ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ 496

Підручний Олександр
АПЕЛЯЦІЯ ЯК ЛОГІКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПОРАХ ЩОДО ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ 498
Погуляй Софія
ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЇХ ЦІЛІ: ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД 501
Полумисна Марія
ПОБУДОВА СОФІЗМУ І МЕТОДИ ЙОГО ВИКРИТТЯ 503
Прібилова Варвара
ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В СУДОЧИНСТВІ 505
Птуха Ангеліна
ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ 506
Пузанова Вікторія
ВИКОРИСТАННЯ ОСНИВНИХ ПРИНЦИПІВ ЛОГІКИ ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ 508
Рашина Тетяна
АНАЛІЗ ЛОГІКИ ПРАВОВИХ НОРМ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ТА ПРИРОДНОГО ПРАВА 511
Роменко Катерина
АРГУМЕНТАЦІЯ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ 513
Серюженко Катерина
АКСІОМИ В ПРАВІ 516
Сінчук Владислав
ОСНОВНІ ЗАКОНИ ЛОГІКИ 518
Скаб'як Аліна
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПИТАННЯ «БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС» 520
Смолянінова Уляна
ВИМОГИ ДО ДЕФІНІЦІЙ В ПРАВІ 522
Сокур Софія
КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ЮРИСТА 523
Сологуб Данило
ЮРИДИЧНА ФІКЦІЯ: ЛОГІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ 525

Стрижак Дарина
ЛОГІЧНА СТРУКТУРА НОРМИ ПРАВА У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПРАВА 527
Талашко Дарина
МОДЕЛЬ АБДУКЦІЇ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІД СЛАБКОЇ АБДУКЦІЇ ДО КОНЦЕПЦІЇ ІВЕ..... 530
Тарануха Владислав
ЗАКОНИ ЛОГІКИ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ СУДОМ..... 532
Тимофєєнко Карина
ЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «КОРУПЦІЯ» ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ..... 535
Ткаченко Андрій
АКСІОМИ У ПРАВІ..... 536
Ткачук Ольга
ПОНЯТТЯ ДЕДУКТИВНОГО УМОВИВОДУ Т А ЙОГО ОЗНАКИ..... 538
Товтин Варвара
ЛОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ 541
Торохтій Ірина
АНАЛІЗ ЛОГІКИ ПРАВОВИХ НОРМ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЗИТИВНОГО Т А ПРИРОДНОГО ПРАВА 543
Усенко Софія
ЛОГІКА ГРИ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ..... 544
Харахондя Аріна
ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ 547
Чабаненко Тетяна
ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ТЕРОРИЗМ» 549
Часовських Вікторія
ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ В ПРАВОЗАСТОСУВАННІ 551
Чечіна Юлія
ЗНАЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГРАФІЧНОГО МЕТОДУ В ЮРИДИЧНОМУ МІРКУВАННІ..... 553
Шабаєва Варвара
НЕФОРМАЛЬНІ ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ В АРГУМЕНТАЦІЇ 555
Шаблевська Катерина
ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ ЛОГІКИ 558

Шишкін Владислав
ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ У ПРАВОВИХ АРГУМЕНТАХ ТА СПОСОБИ ЇХ УНИКНЕННЯ 560
Шнуренко Роман
ВСТАНОВЛЕННЯ ДОМІНУЮЧИХ ЛОГІЧНИХ ОПЕРАТОРІВ ПРИ АНАЛІЗІ АРГУМЕНТІВ 562
Юдіна Аліна
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДЖЕНЬ..... 564
Яриловець Гліб
ВИКОРИСТАННЯ УМОВНОГО ТА УМОВНО-КАТЕГОРИЧНОГО УМОВИВОДІВ ПРИ АНАЛІЗІ ТА ОЦІНЦІ СУДОВИХ ДОКАЗІВ 566
Шевченко-Кудіна Альона
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ РЕЗЕРВАМИ..... 569
Бондарєв Тимур
ЦИФРОВЕ БЕЗСМЕРТЯ: ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КОПІЮВАННЯ СВІДОМОСТІ..... 572

Наукове видання

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Тези доповідей
XXII Міжнародної наукової конференції
аспірантів та студентів

(25 травня 2026 року)

Відповідальна за випуск *Олеся Андрущенко*

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 20.05.2026. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 34,5. Обл.-вид. арк. 33. Тираж 50 пр. Зам. № 695

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт Плюс»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. (097) 445-07-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8388 від 16.07.2025